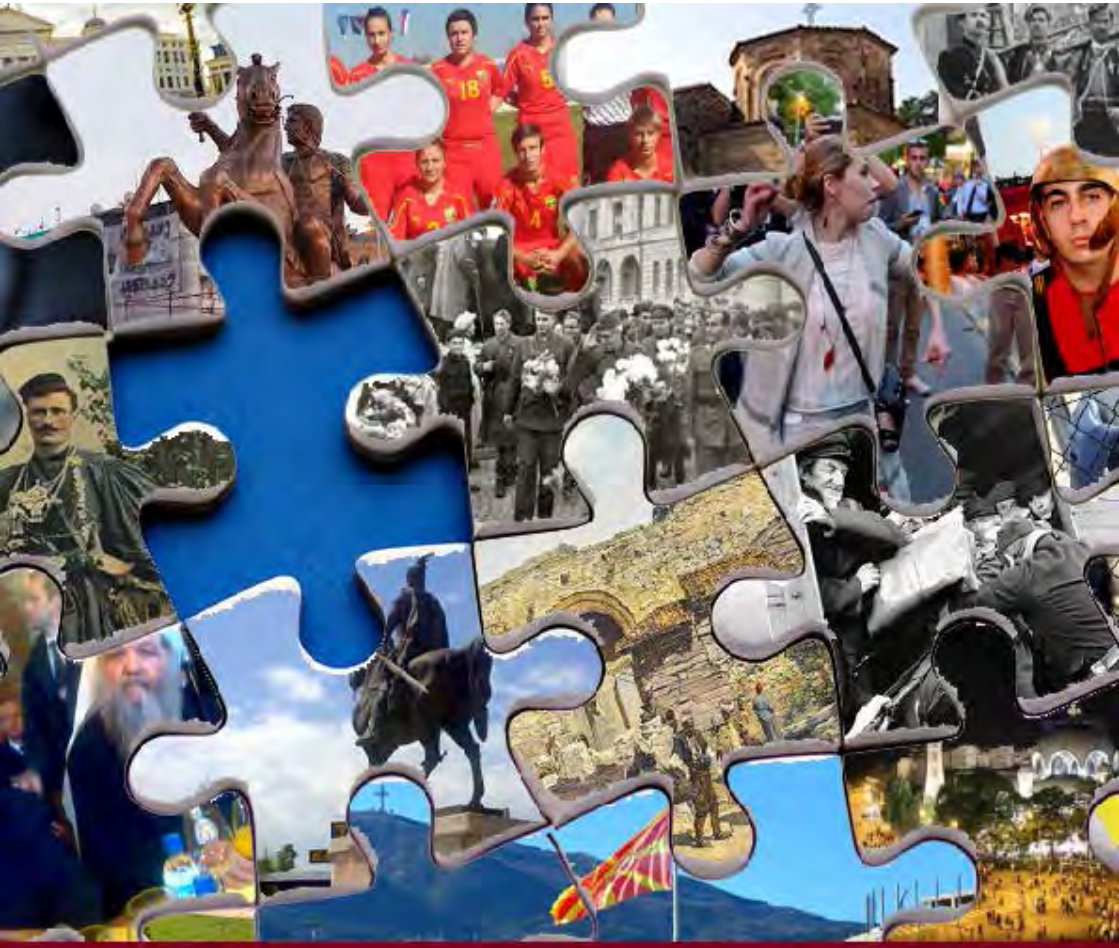

Македония

близка и непозната

Тематичен сборник на списание
„Либерален преглед“

ЕКСТАЗ

Македония

близка и непозната

Тематичен сборник на списание „Либерален преглед“

ЕКСТАЗ

Берлин, 2017

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лицензна „Криейтив Комънс — Признание — Некомерсиално — Без производни“ версия 2.5 (CC-BY-NC-ND version 2.5).

Съдържание

Списък на авторите 6

Статии 7

Македония на кръстопът — Атропологическа снимка
Автор(и): Петър-Емил Митев, Антонина Желязкова и Горан Стойковски. 8

Как се прави спешна антропология
Автор(и): Чавдар Маринов 26

Как да говорим за днешна Македония?
Автор(и): Антоний Тодоров 47

Как се прави PR критика на една недочетена книга
Автор(и): Бойко Василев 55

За македонските спорове
Автор(и): Петър Добрев 59

Македония, сянка в метафизиката на идентичността
Автор(и): Стефан Попов 67

Към Македония с необременен поглед
Автор(и): Тодор Абазов 74

По отношение на Македония българите още са махмурлии
Автор(и): Раймонд Детрез 84

Кой казва кой е експерт?
Автор(и): Лиляна Деянова. 120

Насилие и идентичност: пиринска Македония в етнонационалните политики на комунистическия режим в България
Автор(и): Михаил Груев. 131

От „интернационализъм“ към национализъм
Автор(и): Чавдар Маринов 190

Македонският въпрос в България
Автор(и): Милена Махон 250

Проповедници на бога и мъченици на нацията
Автор(и): Васили Ц. Гунарис 287

От селяни към граждани, от селото към нацията
Автор(и): Васили Ц. Гунарис 309

Македония във водовъртежа на Втората световна война
Автор(и): Йоанис Колиопулос 343

Потушаването на въстанието в Драма, 1941 г.
Автор(и): Георги Даскалов. 390

Спомени за българската окупация на източна Македония: три поколения
Автор(и): Ксатнипи Котзагеорги-Зимари и Тасос Хаджианастасиу 459

Овладяване на Македопърничавата
Автор(и): Жана Цонева и Петър Добрев. 499

Списък на авторите

А
Абазов, Тодор **74**

В
Василев, Бойко **55**

Г
Груев, Михаил **131**
Гунарис, Васили Ц. **287**, **309**

Д
Даскалов, Георги **390**
Детрез, Раймонд **84**
Деянова, Лиляна **120**
Добрев, Петър **59**, **499**

Ж
Желязкова, Антонина **8**

К
Колиопулос, Йоанис **343**
Котзагеорги-Зимари, Ксатнипи **459**

М
Маринов, Чавдар **26**, **190**
Махон, Милена **250**
Митев, Петър-Емил **8**

П
Попов, Стефан **67**

С
Стойковски, Горан **8**

Т
Тодоров, Антоний **47**

Х
Хаджианастасиу, Тасос **459**

Ц
Цонева, Жана **499**

Статии

Македония на кръстопът — Атропологическа снимка
Автор(и): Петър-Емил Митев, Антонина Желязкова и Горан Стойковски

Откъси от книгата *Македония на кръстопът. Macedonia at a crossroads* на Петър-Емил Митев, Антонина Желязкова и Горан Стойковски (ИК „Изток-Запад“).

В хода на теренната работа (15–20 май 2008 г.) бяха използвани антропологически беседи, свободни разговори с четири фокус групи чрез авторизирана система от въпроси за набиране на дълбочинна информация, включено наблюдение и постоянен контент-анализ на всекидневната и седмичната преса, както и на предавания от ранните сутрешни и късните нощни блокове на различни ТВ-канали.

Екипът трябваше да потвърди или отхвърли работни хипотези за вариантите на мултиетническо или сегрегирано съществуване на общностите в Македония.

По време на теренното проучване бяха интервюирани 55 души – македонци, албанци, торбеши, българи и роми, принадлежащи към различни социални групи и с различно образование (от висшисти и доктори на науките до неграмотни) – политици, журналисти, търговци, хотелиери, учени, работници, селяни. Респондентите бяха на възраст от 18 до 80 години. Дискусиите в четирите фокус групи бяха основно с интелектуалци и експерти. Изследването се проведе в Куманово, Скопие, Велес, Прилеп, Тетово, Гостивар, Охрид, Дебър, няколко торбешки села, манастир „Св. Йоан Кръстител Бигорски“, Битоля, Кавадарци.

* * *

В македонското общество преобладава мнението, че управляващото мнозинство не е виновно за провала в Букурещ, където през април на своята среща на върха НАТО не покани Македония за свой член, както се очакваше. Оставката на правителството е изиграла положителен ефект, а твърдата позиция се приема като проява на патриотизъм. Разбира се,

не липсват и критици, които смятат, че изборите са били излишни, че няма готовност – политическа, икономическа или обществена, чрез новите избори да се променят радикално нещата в страната към по-добро. Но рейтингът на ВМРО-ДПМНЕ не само не е спаднал поради гръцкото вето, а дори се е повишил, подействал е лечебно.

За много хора промяната на името на държавата ще бъде болезнена, най-вече защото е станало част от тяхната идентичност, от националното и личното им достойнство. Медиите обсъждат в детайли как след вето заради името ще последва вето на България за спиране на европейската интеграция на Македония във връзка с македонския език.[1] Заключенията са, че така или иначе външните исторически врагове ще пречат и злодействат, по-добре е да се пази честта и достойнството на нацията. Видим е процес на втвърдяване, на изграждане на някаква обща воля, на психологическа готовност да се изтърпи лошото, но да не се отстъпи. Всичко това усилва позициите на ВМРО.

Подобни нагласи усложняват вземането на решения от настоящото и бъдещото македонско правителство. Патриотично до патриотарски настроената част от обществото, пред дилемата името или НАТО, би избрала да запази достойнството си, т. е. името, знамето, езика. Авторитетен македонски журналист смята, че не е задължително Македония да влезе в НАТО: *Ако вие му трябвате на НАТО, ще влезете, ако не му трябвате, никога няма да бъдете приети. И да не влезем в НАТО, какво? България, Гърция, Албания са в НАТО. Няма кой да ни напада – няма да им позволят, че да ни е необходима защита.* Министърът на финансите Трайко Славески повтаря официалната позиция, че всички условия, необходими за влизане на страната в НАТО, са били изпълнени; с една дума, вината е извън македонския политически и обществен живот.

Много от респондентите са настроени да отхвърлят външните претенции и да подкрепят правителство, което няма да прави компромиси. Те възхитено дават за пример сърбите: „Душиха ги, мачкаха ги, бомбардираха ги, но те са жилави – пазят си достойнството и държавата."

Албанците пък като цяло са силни поддръжници на бързото приемане на страната в НАТО и в ЕС дори с цената на всякакви компро-

1 През май македонците споделяха опасенията си от гръцко или българско вето за евроинтеграцията на страната. През ноември тези страхове бяха опровергани по особен начин – не се стигна изобщо до предложение за преговори на ЕС с Македония. Пролича до каква степен Македония спира сама себе си.

миси. Не се притесняват от промяна на името на държавата, нито имат претенции в новото име да се включва някакъв албански компонент: *Това е без значение за нас, ето, Косово носи българско, славянско име, а си стана наша албанска земя, името е празна работа... важно е за комплексарите.* Разбира се, разговорите с албански респонденти по тази тема винаги се отклоняват към обичайните историко-лингвистични разсъждения, че македонците са сърбизирани българи, че турците са албанци-предатели, които са се турцизирали, и, разбира се, по тези места е имало в древността само траки-българи и илири-албанци, което рано или късно ще доведе до справедливо разпределение на териториите. Следва разгъване на карти и мечтателно разделяне на територията на Македония между българите и албанците. *А Охрид?*, питаме ние. *И през ум не ни минава да искаме Охрид – все пак това си е стара българска столица*, е обичайният отговор. *Ами и Дебър е бил люлка на българската възрожденска просвета и култура*, репликираме в центъра на Дебър, точно срещу внушителен паметник на Скендербег. Отговорът е страшен: *Е, стига, не ставайте лакоми, че ще вземем да размислим и за Охрид... Допреди няколко години все още имаше десетина-двайсет семейства българи в Дебър, но не издържаха и се преселиха в Скопие...*

Най-неуютно в Дебър се чувстват **торбешите**[1] – славяноговорещи мюсюлмани. Те с удоволствие изслушват нашите разкази за помаците в Родопите, които им представяме в прекрасна светлина. Толкова се вълнува нашият респондент, че вика и маха на минаващи по улицата, за да дойдат и чуят какво разказваме за Родопите и за техните братя. Шепнешком предупреждават, че албанците ни лъжат с данните. Като своя перспектива виждат емиграцията – някои имат вече визи за САЩ, където са роднините им. Предполагат, че мнозина от мюсюлманската общност ще емигрират, ако не се почувстват равнопоставени сред другите общности. Много се интересуват от възможностите децата им да учат в България. Границата около техните села се преминава свободно и те са подложени на непрекъснати набези от съседни албански села откъм Албания. Торбешите, които определено антропологически са досущ като българите мюсюлмани в Родопите и като гораните в Косово и Ал-

1 Използваме думата „торбеши“, защото е утвърдена в научната литература като название за помаците в Македония, но местните мюсюлмани намират думата за крайно обидна. Препоръчваме да не се използва пред тях като название от колеги, журналисти и политици.

бания – красиви, белокожи и руси, имат своя партия, която се явява самостоятелно на изборите: ПЕБ – Партия за европейско бъдеще, с лидер Фиат Цаноски. Очакваха добре да се представят, макар и вън от всякаква коалиция – според нашия респондент могат да получат до три депутатски места. В досегашния парламент са имали един депутат, участвали са в коалиция, но са разочаровани, убедени са вече, че трябва сами да се грижат за себе си, защото всички ги подценяват и маргинализират. (В крайна сметка партията успя да влезе и в новия парламент, макар и отново само с един депутат.)

Сред **българите** в Македония съществуват различни мнения за проблема с името. Част от тях изтъкват, че исторически борбата за името на Македония е била българска, затова не трябва да се отказват така лесно от името. Ръководството на движение РАДКО[1] е на мнение, че по-важен е въпросът не за името, а за спазването на човешките права и демократизацията на държавата, както и за активна и агресивна политика на България към Македония. И едните, и другите обаче симпатизират – поради исторически романтизъм, но и заради заслугите към българите на Любчо Георгиевски – на ВМРО: *Всички го обвиняваха, че е корумпиран и се обогатява, но той заделяше средства за разкопки, за музеи, направи много за историческата памет...*

В различни среди на македонското общество могат да се чуят следните предположения за промяна на името: Нова Македония, Северна Македония, Горна Македония, Република Скопие, които всъщност са предложени от международните посредници. Коалицията около ВМРО обяви, че промяната на името на държавата може да стане само чрез референдум. Според анкетираните резултатът от подобен референдум е предварително ясен, т. е. мнозинството няма да приеме промяна на името. *Една промяна ще бъде тежък удар върху самочувствието и националната идентичност*. Респонденти възмутено репликират: *Как Нова Македония, като сме древна цивилизация... Това е коварство, за да ни натякват след това, че сме млада държава и нация*. Респондент, оттеглил се македонски политик, прогнозира: *Ако шест месеца след сформирането на новото правителство Република Македония не влезе в НАТО, в Македония е възможно да започнат нови процеси – автономия на албанците, федерация или направо отцепване.* Не само той, а и голяма част от албанските политици заявя-

1 „Радко“ е псевдоним на Иван (Ванче) Михайлов (1896-1990), деец на българското национално-освободително движение в Македония, дългогодишен лидер на ВМРО.

ват с твърд тон, че ако не се случи незабавно приемане на Македония в НАТО и ЕС поради „тъпия инатлък“ на македонците, те по един или друг начин, освен де факто, ще постигнат и де юре кантонизация на Македония. Някои от по-радикалните казват заплашително: *Ние искаме да сме в НАТО, а Албания вече я приеха. Ще се интегрираме към евроатлантическите структури чрез тях – след федерализация, разбира се.* В Дебър директно и мрачно казаха: *Това, Македония, не е държава – дори не е ясно защо търпим. Ще правим Велика Албания – треперете!* Респондент, политик от Дебър, казва: *Истината е, че ако ни нямаше нас, албанците, Македония вече нямаше да съществува!* Бяха много ядосани – трайно безработни. Около 16 хиляди души от 22-хилядния град живеят преобладаващо в Ню Йорк и малко – в някои страни от Европа. Безработицата е над 70% по думи на респонденти: *Не ни питайте колко души са заминали в емиграция, а питайте колко сме останали тук, защото в Ню Йорк имаме един цял многохиляден Дебър.*

Драмата на македонската идентичност

През последните сто години и особено интензивно след Втората световна война в Македония се формира нова балканска нация, която активно търси аргументи и престижни идентификационни маркери за утвърждаване. В този контекст важно място имат историческите аргументи. Особено популярна е тезата за античния произход на македонците и пряката им връзка с най-великия завоевател – Александър Македонски. Изтъква се, че най-древната писменост (все още неразчетена) е македонската. Могат да се чуят също мнения, че „Македония е библейска страна“, че „има най-много археологически паметници“, че „македонците са най-старият народ на Балканите“. Фиксирано около тези или подобни аргументи, голяма част от македонското общество живее в една ирационална среда на прекомерно високи самооценки и претенции, на чувство за обида от всеобщо подценяване и посегателство. От друга страна, ниският жизнен стандарт, ограничените възможности за пътуване, политическата нестабилност и липсата на ясни перспективи за развитие водят до силна фрустрация, която често се проявява чрез засилване на ксенофобията, насочена най-често срещу албанците и българите. Според мнението на един от анкетираните, *македонската нация*

не е етнически, а психологически феномен. Респондент българин-"татарин"[1] през смях разказва за дебатите си с македонци, негови приятели, които са увлечени по новата теория, че македонците са дали началото на бялата раса, както и за първата македонска писменост от преди седем хилядолетия. *Питам ги, защо тогава мразите албанците и българите – те са от бялата раса, вие сте им родоначалници... или значи се отказвате от светите Кирил и Методий, защото се оказва, че македонската азбука е много по-стара... Луди хора.* Респондент експерт разказва за училищни шествия, на които учениците са облечени в брони, досущ като воините на Александър Македонски, а на китките им са вързани мартеници – забравен, но възстановен древен символ на македонците. На нашата реплика, че всички тези измислици не е възможно да въздействат върху хората, поне не масово, научаваме, че общият процент на неграмотните и хората с ниско образование в Македония надхвърля 56%, че македонците с висше образование са само 6% и не е чудно, че голяма част от новите маркери за идентичност се приемат като истина.[2]

Поставена в сложна политическа, геополитическа и социална среда, македонската идентичност се намира в динамично състояние и търпи силни – както вътрешни, така и външни влияния. Има различни полета на изграждане на идентичността. На първо място това е историческият дебат, чрез който се конструира собствена историческа памет, гарантираща уникалността на македонския народ. Друго поле на въздействие е политическата пропаганда, която демонизира най-близките съседи (българите и гърците са кръвожадни вълци, които късат парчета от Македония). Тежката икономическа стагнация в страната, липсата на политическа стабилност и перспективи за развитие на новата държава влияят негативно за укрепването на македонското национално съзна-

1 В Македония около 1000 семейства открито отстояват българската си етническа принадлежност. Те са наричани „татари", както неофициално са наричани българите изобщо. Българите-"татари" в Македония трудно намират работа, следени са от службите за сигурност и живеят сред ред други неудобства във всекидневието. Според тях хората, които знаят, че са с български произход, но се боят или не желаят да се афишират, са около 100 000. Всички останали, дори онези, което имат множество роднини в България, отказват да приемат тази историческа истина и се самоопределят като македонци, много от които – дори като македонски националисти.

2 Процентите са цитирани по думите на респондента. Според преброяването от 2002 г. сред населението на 15 и повече години без основно образование са 18.2%, с основно образование – 35.0%, със средно образование – 36.8%, с полувисше – 3.1%, с висше – 6.8%.

ние. Към това трябва да се добавят и много силните исторически аргументи, които идват от България чрез публикуването на книги и сборници, които доказват българския, до началото на XX век, етнокултурен характер на населението във Вардарска Македония. В крайна сметка, македонското национално съзнание е в процес не само на формиране и укрепване, но и на колебание и промяна, за която, освен обективни, има и много лични мотиви.

Тежката меланхолия на македонците от края на XX век и първите години на новото хилядолетие са отстъпили на видимо окопитване, опит да се излезе от депресията и да се търси форма на национално оцеляване. Това най-ясно се вижда в градовете и по-малките селища, които са почти етнически чисти, населени само с православни македонци и някакъв процент православни роми. Там се чувства силно оживление, независимо от безработицата, висок дух, но най-вече се виждат спокойни хора, вдигнали глава след отчаянието и решени да се борят. Крилатата фраза на прилепчани е: *В Прилеп маймун не игра!*, което демонстрира решимостта им да отстояват своето. В Прилеп ни довериха, че има негласно решение на общинския съвет да не се продават земя и други недвижимости на хора, които не са православни и славяни. Това решение е сведено и до гражданите, които, въпреки свободата да изповядват частни сделки, отказват да търгуват с хора от друг етнос и религия.

Хипотезата е, че и македонците ще потърсят, като предпочитан, варианта на федерализация или на кантонизация с етнически чисто население, за да организират самостоятелно живота си. Определено се усеща нагласата – дълбоко осмислена и изстрадана, без да се афишира конкретно с думи, че предпочитат да загубят територии, но в останалите да живеят сами, без албанците. Предстои много ясно етническо обособяване, включително и за малцинствата, а също и за онези, които знаят за своя български произход. Едва ли върху хода на този процес, който се развива и осмисля като реалност и като философия от края на 90-те години, могат да повлияят външните фактори.

Като цяло македонското общество е силно неудовлетворено от своето настояще, терзае го тежка югоносталгия, затворено в тесните рамки на една етнически поделена територия и държава, чието име, самостоятелна църква, език и национална идентичност се оспорват от съседите ѝ, както и от малцинствата. Македонците живеят в постоянен страх, че, притисната от намиращите се в демографска и икономическа експан-

зия албанци, „утре“ държавата им може да се разпадне. За да се измъкнат от този кошмар и да подхранят самочувствието си, голяма част от македонците са фиксирани в исторически представи за величието на антична Македония.

Самите албанци са спокойни и съвсем наясно с идентичността си. Сред тях също са разпространени доста исторически митове, които гравитират около най-стария балкански етнос, илирите, най-силния и героичен народ, който знае как да отстоява своето. Проучват най-важната за съизмерване нация на Балканите – българите, с които предстои да съжителстват, да делят територии и да управляват. И в най-затънтените селища албанците четат или разказват българската история, защото определено тя е избрана като модел за следване: национално възраждане, обединение и изграждане на държавност. А също и като потенциален съперник, респонденти албанци ни задаваха в няколко различни градове един и същ въпрос: *Колко останахте българите, защото чуваме, че демографски намалявате? Ние сме решили, че ще се успокоим, когато станем колкото вас и повече. Ама вече май сме ви достигнали, като се имат предвид и нашите хора от диаспората по света... май отива към осем милиона.*

Македонските геополитически страсти към съседите

За македонците най-важните партньори на Балканите са: **1.** Сърбия и другите бивши югорепублики; **2.** Гърция; **3.** Турция; **4.** България, чиято важност е нараснала след приемането ни в ЕС. Албания се изключва, Косово – също, защото те са част от мрачната тема за албанците. В известен смисъл тази подредба има и оценъчен смисъл, отразявайки повисокия престиж на Гърция и Сърбия спрямо България и пълното отхвърляне от страна на македонците на Албания – не само като непрестижна държава, но и като потенциално враждебна спрямо Македония. Прави впечатление, че в тази схема Косово изобщо липсва, нито един от респондентите не пожела да обсъжда темата Косово не поради страх, а, според нас, защото все още са потресени, че международната общност им изработи по най-перфиден начин бъдеще с още един албански съсед, и, разбира се, защото съчувстват на най-близките си – сърбите. Македонците изпитват най-топли чувства към бившите югорепублики. Те са страните, които, първо, не са въвели визи и са отворили границите свободно за работна ръка от Македония и, второ, техните телевизии излъчват по една, две или три програми, които са много гледани от ма-

кедонците – както информационни и политически, така и културни и музикални. Единствено от тях македонците не очакват „нож в гърба“, а само подкрепа – икономическа, културна и интеграционна.

На другия полюс са албанците. Те развиват най-активни отношения с Албания и Косово.

Един от важните въпроси за македонците е свързан с уточняването на границата с Косово. На второ място стои проблемът за признаването на Косово. Съществуват различни мнения и оценки за независимо Косово. Според оттеглил се от политиката респондент: *С независимо Косово нищо не е решено. Това е само още една фаза на Балканската криза. И да се признае Косово, и да не се признае, и да се подели, крайната сметка ще плати Македония.* Бившият политик прогнозира, че в Македония може да се стигне до протекторат подобно на Босна. *Ако погледнете на картата, Босна и Херцеговина е една държава, но реалността е друга. Ако решим да дефинираме Македония в перспектива – то това е Ливан.*

Турското малцинство в Македония е спокойно за своята идентичност, има ясната подкрепа на Турция, включително турски ТВ-канали, вестници, право за обучение на турски език, турска езикова гимназия от веригата, представена на целите Балкани, и т. н. Турците са видимо дистанцирани и избягват досег с албанците по простата причина, че с тях не могат да имат диалог, тъй като албанците не ги приемат за турци, а за турцизирани албанци. Затова, макар да имат свои политически и неправителствени сдружения, турците търсят коалиции, а и предпочитат засега да бъдат представлявани при възможност от общонационалните партии.

Според анкетираните българи в Македония: *Албанците са народ в експанзия, който изживява възрожденски романтизъм, какъвто ние сме изживели преди 100 години. Албанците са готови на всичко, федерацията е неизбежна.* Може би единственият проблем, който те усещат в тази ситуация, е: *За нашата част от федерацията всичко е ясно – тя е православна и славянска, но какво ще стане с албанската част? Собственост на американците?* Предлагаме на респондентите една хипотеза. Американците се нуждаят не само от военни бази на Балканите, но повече от жизнен човешки ресурс за своите мисии по света, защото американските граждани вече се бунтуват срещу това да дават децата си за пушечно месо. И този ресурс са албанците от всички територии на Балканите. Оказва се, че респондентите споделят тези разсъждения и са убедени, че далечната перспекти-

ва е: Западна Македония заедно с Косово и Албания да се превърнат в американски дългосрочен протекторат и постоянен източник на войници – *Правили са го по време на Османската империя, не виждам нищо различно, защо да не стане и сега...*

Изводите: членството на Македония в НАТО и интеграцията ѝ в ЕС засега изглеждат твърде проблематични. От една страна, липсва обществен консенсус за държавно устройство на Македония – мултиетническа или федерална държава. Македония има също нерешени спорове с повечето от своите съседи: със Сърбия – за узаконяване на Македонската патриаршия, с Гърция – за името на държавата, с България – за етнокултурния характер на македонския народ и език. Всяка от тези държави, особено Гърция и България, които са членове на НАТО и ЕС, могат да поставят ултимативно тези въпроси и да блокират европейската интеграция на Македония.

Албанското възраждане в Македония и междуетническите отношения

През последните няколко десетилетия на Балканите се създаде своеобразен албански синдром. Бурният демографски растеж на албанците, съчетан с географската и икономическата им експанзия, се определя от някои респонденти като „природно бедствие, което помита и унищожава всичко“. Към това се добавя и обидно демонстративната за македонците, необяснима и ирационална подкрепа на американците и някои европейски държави към албанската кауза на Балканите.

По повод на албанската експанзия се разказва следният виц: „Един албанец поискал да купи от косовски сърбин къща и земя. Попитал го колко иска да му плати. Сърбинът отговорил: 100 хиляди евро и 3 кг злато. С тези пари сърбинът планирал да отиде да живее в Белград и да си купи апартамент, да изучи и задоми децата си. Албанецът след време се върнал и му донесъл 200 хиляди евро и 6 кг злато. На изумлението на сърбина от тази щедрост обяснил: Да не вършим нещата два пъти. Купи си, моля те, с тези пари апартамент направо във Виена, за да не се налага да се преместваш два пъти!“ Македонците със смях разказват и актуализирана вулгаризирана версия, защото предишната била отпреди 1999 г. В сегашната македонецът искал 100 хиляди, а албанецът му казвал: „Че за какво ми е да ти плащам, когато на мен ще ми дадат толкова, за да те убия и пак да ти взема къщата...“

Драган Латас, а и други респонденти македонци, се опитват да размишляват в далечна перспектива, с логика почти в областта на точните науки: *Не може албанците вечно да бъдат в експанзия. Ще се компресира обществото, докато може, после ще има декомпресия. Ще се стигне до естествено равновесие и експанзията ще спре*. В посока на намаляване на натиска влияят основно два фактора. Първият е свързан с насочването на голяма част от албанците към Западна Европа и САЩ. Ограничените стопански възможности в Македония са причина все повече албанци да заминават на работа на Запад. През последните десет години е налице нова тенденция – изселват се целите семейства. Според неофициални оценки около 20% от македонските албанци вече живеят в чужбина. Вторият фактор е свързан с процеса на намаляване на раждаемостта. Всички анкетирани потвърждават, че това е устойчива тенденция, свързана с модернизацията на албанското общество и еманципацията на жените.

Новост в албанския политически живот е лансирането на все повече жени в политиката.

По отношение на НАТО и ЕС албанците са изключителни оптимисти. Според повечето анкетирани до пет години Македония ще влезе в ЕС. *Ако македонците не искат да бъдат приети в НАТО заради името, ние, албанците, ще влезем в НАТО без тях...* – това е най-честият отговор на албанските респонденти.

Според македонските българи албанците имат ясна стратегия. *Те искат, ако не държавно обединение, то духовно обединение на всички албанци, тесни икономически и социални връзки. Тук няма компромиси дали в една или в три държави – ще бъдат заедно*.

Екипът ни беше потресен от факта, че всички пътни табели в Западна Македония бяха частично повредени – надписите на македонски език, на кирилица и на латиница, бяха изчегъртани, заличени с черни спрейове или частично изрязани – просто липсва част от табелата. Министърът на финансите каза, че не знае за какво става дума. Респонденти, младо семейство селяни, които продават мед и други продукти между Струга и Охрид, ни разказаха, че „това е от два-три месеца, след признаването на Косово, заличиха всички табели, искат да са на албански...“ Всъщност заличените табели много ясно очертават една бъдеща хипотетична граница на федерацията, в това число – някои вътрешни албански анклави.

Особено силен е натискът на албанците за самостоятелна образователна система. Ученици протестират в градовете, в които сегрегацията все още не е регламентирана практика. Звучи абсурдно, защото по света се хвърлят средства и усилия за десегрегация, а в Македония става обратното. Дори в Дебър, където гимназията е една, учениците са разделени на смени: сутрин учат албанците, а следобед – македонците, торбешите, българите, ромите, турците. Предложили на турците да се отдели образование на турски език в някаква междинна смяна за тях. Те отхвърлили: „Благодарим, но предпочитаме, както е било винаги, да се учат децата ни заедно с македонците и с торбешите."

На албанците не им пречи съжителството с другите етноси, защото те просто не ги забелязват и не се съобразяват с тях. Не правят никакви опити да демонстрират уважение към другите, какъвто е например моделът за съвместимост и несъвместимост в българските селища със смесено население, а впрочем, което се опитват да правят и македонците в контактните зони.

Македонците, турците, торбешите и ромите в смесените селища се чувстват притеснени, унизително шептят, когато говорят, озъртат се, живеят в сериозен дискомфорт: *Ние никога не ходим в техните кръчми и кафенета, а те идват в нашите най-спокойно...*

Патилата на българите-*татари* в Македония

В този параграф говорят самите наши братя „татари":

„В началото на 90-те години българите в Македония мислехме, че ще се възстанови българщината в Македония. Но нещата не станаха, както ги мислехме. Ние тук имаме нужда България да застане зад нас във всичко: морално, финансово, политически. Ако утре ние бъдем преследвани, ЕС да застане заради европейския си партньор България и да ни защити. Иначе ние тук сме оставени като самотни стрелци във вражеска територия."

„България ни разочарова с това, че позволява на популистки политици и псевдоучени да правят кариера на наш гръб. Колко хора от политическия и научния елит преживяха живота си, като се занимават по най-безобразен начин с неща, които деформират, изкривяват, манипулират, а това засяга нашия реален живот тук – в Македония."

„Цялата история на антибългаризма е пълна с насилие. Няма къща, от която да не е убит някой от сърбите. Подбирано е най-качественото, убивани са не терористи, убивани са доктори на науките и професори, писатели, за-

вършили образованието си в чужбина. Без да обидя някой, днес ние сме продукт на утайката. Има масови гробища. Тук в Охрид има един бунар, пълен с убити интелигенти. Тогава не е имало медии. Убийствата са ставали нощем или рано сутрин. Вторият етап са затворите. Третият етап е насилието – пряко и косвено, чрез невъзможност да работиш, да се образоваш. Това е резултатът. Не можем да оцелеем. Аз два пъти съм нападан и бит на улицата след публикувани статии в медиите. Прилага се под различна форма насилие и омраза."

За лидерите на движението РАДКО македонизмът е един вид раково образование.

По въпроса дали България да бъде по-твърда спрямо Македония, има различни мнения. За част от анкетираните „втвърдяването на позициите на България само ще провокира по-силни антибългарски страсти и България ще бъде обвинявана за всичко. България е по-добре да държи една хладнокръвност. Непотребно е паленето на огън."

Отчита се, че в последно време отношението към българите е променено.

„Увеличава се делът на хората, които гледат със симпатия на България. Но трябва да се знае, че те се намират в позицията на евреи във фашистка държава. В къщи говорят едно, а навън – друго. Повечето хора по линията на най-малката съпротива не смеят да изявяват своите предпочитания.

Онова, което трябва да се разбере в България, е, че основният слой от гражданите днес се чувстват македонци. Дори са убедени, че потеклото им е от античните македонци. България трябва да се насочи към изграждане на културна политика и защита, та тази по-малка част от гражданите, които имат симпатии към България, да не бъдат малтретирани и публично заклеймявани. Една силова българска позиция ще бъде контрапродуктивна. Сърбите, гърците и албанците да направят сто удара по Македония, а България да направи един удар, ще бъде сто пъти по-силно пропагандиран за омраза от всички други."

За лидерите на движението РАДКО проблемът е, че тук никой не ти позволява да бъдеш българин. *Как да се изявяваме като българи, като сме поставени извън закона.*

Това обаче се оспорва от други интелектуалци българи, които отхвърлят варианта да се борят за статут на малцинство: *Това ще бъде отстъпление от всичко, за което сме се борили досега – трябва ясно да се знае, че ние не сме малцинство, ние сме неразделна част от цялото. Българите в Ма-*

кедония не бива да бъдат определяни и от България като малцинство, защото това ще затвори пътя за приобщаване на десетки хиляди.

Според анкетираните, около 10 000 македонски граждани имат български паспорти. *Около половината от тези, които взимат български паспорти, го правят по икономически причини, а другите – от симпатия и желание. Поне 80% от студентите, които завършват в България, остават да работят и живеят там. Това е една нова комуникация, която 50 години е била прекъсната. Смятам, че контактите трябва да стават спонтанно, без някакво насилване.*

Нашите респонденти българи направиха препоръки, които представяме обобщено така, както им обещахме:

1. Визите са основен проблем, който се поставя от всички анкетирани. Формално облекченият режим, който е въвела България, не решава в достатъчна степен въпроса. В зависимост от техническия и организационния капацитет е необходимо е да се потърсят варианти за по-бързо издаване на визи или да се премине към издаване на дългосрочни визи. Да се предвиди възможност за живеещите далече от двете консулства да подават молби по електронен път или по пощата, което ще спести време и разходи.

2. Българските паспорти са другият основен начин за осигуряване на лесен достъп не само до България, но и до другите страни от ЕС. Дългата процедура, налагаща многократни пътувания до консулствата или до Агенцията за българите в чужбина, както и намесата на агенции (посредници) оскъпяват в значителна степен тази услуга. Това е причина много от по-възрастните хора с българско самосъзнание или симпатии към България да не подават молби за българско гражданство. От психологическа гледна точка трудното получаване на паспорт създава впечатление, че България не желае да припознае като българи живеещите в Македония. Най-често за български паспорт кандидатстват млади хора, за които определящи са икономическите мотиви и в по-малка степен българските чувства. Не случайно в разговорите се използва фразата „български паспорт“, а не „българско гражданство“. Възпираща причина за кандидатстването за паспорти е също силният обществен натиск в Македония, който заклеймява притежателите на български паспорти като предатели. Основен проблем за много от македонските граждани с български паспорт е намирането на работа. Честа практика е отказ за

назначаване на работа с обяснението, че „за македонците няма достатъчно работа, та да назначаваме „татари или бугараши“.

3. По-активна и твърда политика на България за спазване на **човешките права** на македонските граждани с българско самосъзнание.

4. Отваряне на **български образователни и културни институции** в Македония, които да провеждат активна политика.

5. Предполага се, че даването на **зелени карти за работа в България** – бързо и масово, ще окаже силно влияние не само върху работещия, но и върху цялото му семейство.

Общо е мнението, че България трябва да води политика на **широко стопанско и културно отваряне** към Македония. От изключително значение е преодоляването на всички формални бариери. Българската политика да се ориентира към по-широко навлизане на български фирми; масирано присъствие на български медии. Всичко това ще осигури нова динамика на движение на хора и стоки и лесен достъп до информация. Широко разпространено е мнението, че модерните принципи на развитие изискват по-висока пропускливост на границите и фактическото им премахване. Подновените гранични пунктове означават само едно: че в средносрочен план България има намерение не да премахне, а да засили граничния контрол, т. е. обективно да се ограничи придвижването от двете страни на границата.

Изводи и препоръки

1. Македония е фактически сегрегирана във всички сфери на обществения живот – селищна и градска инфраструктура, политически живот, образователни и културни институции, икономически активности и търговия, медии, всекидневие. Все по-разгърнато настъпва идеята за ползите от формалната кантонизация или федерализация, за да бъдат регламентирани – чрез закони или промени в конституцията и категорични правила – пространствата на македонците и пространствата на албанците. Предполага се, че това ще отвори възможности за завръщане на македонци от диаспората и вкарване на инвестиции в икономиката.

В края на 90-те години и началото на XXI век тези възможности и реалности се изживяваха като кошмар за македонците и другите малцинства в Македония, но като желана и възможна перспектива за албанците. Към края на първата декада на този век конюнктурата е измести-

ла перспективата така, че мнозина македонци вече желаят федерализацията като начин за национално оцеляване, а албанците са разширили своите апетити и прогнозират по-широки възможности и пълномощия за себе си, както и доминираща позиция върху по-значителни дялове от територията на Македония. Връзките им с албанците от съседните страни не се поставят под съмнение, защото са факт – границите на Македония със съседните земи, населени с албанци, са практически номинални.

2. Македонците, турците, торбешите, ромите и другите малцинства - от една страна, и албанците - от друга, не могат и не искат да живеят заедно, защото съществуването им в съвместни пространства е комплицирано и дискомфортно за първите и предизвикващо раздразнение и високомерна нетърпимост у другите. Поради спецификите на племенно-кланово-патриархалната култура, която е още неизживяна при албанците, те разбират и практикуват двойнствен/шизофренен морал във всекидневието – простъпки, които са недопустими по отношение на своите, често не се дефинират като такива и не се порицават по отношение на „другите“, на „чуждите“.

3. Опитите на международната общност, на европейските институции да насърчават мултиетническа Македония и да разчитат, че, някога интегрирана в ЕС, тя ще се стабилизира като държава на македонците и албанците, са безпочвено измамни, несъстоятелни и ще се провалят в дългосрочна перспектива.

4. Интересите на България са да изработи и поддържа трайно изключително енергична и последователна политика към Македония, която да не бъде агресивна, а мека, ненатрапчива и въздействаща. Да се изработи ясна и твърда концепция за подкрепа на хората, които се афишират като българи – финансово, юридически, културно, без те да бъдат дефинирани като „българско малцинство“, да им се предоставят възможности, икономически и културни ниши и други, за да се чувстват напълно интегрирани като част от българската нация. За останалите македонци – без вето, без нараняване на самочувствието, без натякване, че са някакво мнозинство от криптобългари – политика на зелени карти, свободни възможности за участие на трудовия пазар, на безвизов режим и всякакви улеснения за образование в българските университети и гимназии.

Петър-Емил Митев е български политолог и социолог, професор по политология в СУ „Климент Охридски“

Коментари (5)

- 02-04-2009|**Мари**

Антонина Желязкова и Петър-Емил Митев са направили нещо добро и полезно с това изследване.

То обаче за съжаление, ако предизвика дебат, беше само от страна на хора, които или не разбират за какво точно става дума или не искат да разберат.

- 03-04-2009|**Гост** – Митологемите и фалшификациите

Македонският българин Виктор Канзуров зададе на два пъти само през м. март 2009 г. въпросът: «Кой и защо манипулира и заблуждава българите относно Македония и македонците? !» В този въпрос е и отговорът на т. нар. «научна» теренна работа «Митев-Желязкова-Стойковски»! Захранването на българите и българското общество с пропагандно модифицирани «научни» разработки надали е най-полезно за самите българи, но е жизнено необходимо за екс-комунистическите производители на заблуждаваши митологеми, върху който може с години да се паразитира във вътрешно-политическия живот в България! Особено в предизборно време!

- 03-04-2009|**GeA** – 55 интервюирани?

от 55 души интервюирани на живо и извадки от медиите – се правят заключения? Контент-анализ – базиран на емоции и представяне на едни или други аспекти в «благоприятна светлина»?

ами ние дневно се срещаме с повече от 55 македонци и албанци само във висшите училища в Благоевград

Онова, за което «точно» става въпрос – колко сме добре в България и колко сме зле в Македония – това ли е? Пак ли си говорим за война? Пак ли хората на Балканите останаха в малцинство? Не е толкова на повърхността – не е ужасно дълбоко – просто се задават избори.

- 04-04-2009|**Гост** – Избори ли?

И какво общо има тази книга с изборите? Хайде стига с тия психопатски отклонения. Книгата на Митев-Желязкова-Стойковски не претендира за изчерпателност на проблема. Нека опонентите да направят свое проучване. А не да злобеят и да плюяг, още преди да са прочели книгата.

- 07-04-2009|**Гост** – антропологията

Доста се дразня когато Желязкова и сие използват думата антропология. убедена съм, че не дотам разбират от антропология и най-вече не правят антропологични изследвания.

А това изречение е просто безумно и доказва горното ми твърдение «Торбешите, които определено антропологически са досущ като българите мюсюлмани в Родопите и като гораните в Косово и Албания – красиви, белокожи и руси, имат своя партия, която се явява самостоятелно на изборите»

Как се прави спешна антропология
Автор(и): Чавдар Маринов

В първия си брой за 2009 г. в. *Култура* е публикувал части от тази книга. Авторите ни предлагат „антропологическа снимка“ на Република Македония, издържана във вече утвърдения стил на „спешната антропология“ – запазена марка на Международния център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия (IMIR). Митев, Желязкова и Стойковски си поставят като водещ въпрос до каква степен мултиетническото съществуване в бившата югославска република има бъдеще. Темата е безспорно интересна, а и важна – става дума за съседна страна, с която – както напомнят авторите – *„ни свързват дълбоки родови, исторически и културни връзки“*. Някой може да се усмихне – последното твърдение е клише, често експлоатирано в родната патриотарска продукция. За жалост, то не е единственото в публикувания текст.

Всъщност, не е ясно какво ни предлагат тримата изследователи от софийския тинк-танк: антропология, репортаж, политическа стратегия или национална пропаганда. Научаваме, че теренната им работа е продължила по-малко от седмица – от 15 до 20 май 2008 г. За това кратко време били използвани *„антропологически беседи, свободни разговори с четири фокус групи чрез авторизирана система от въпроси за набиране на дълбочинна информация, включено наблюдение и постоянен контент-анализ на всекидневната и седмичната преса, както и на предавания от ранните сутрешни и късните нощни блокове на различни ТВ-канали“*. Трудът, положен от екипа, изглежда непосилен, но става направо невероятен, ако се вземе предвид, че за петте дена терен авторите са успели да интервюират 55 души от няколко националности, с твърде разнообразен социален статус (политици, хотелиери, учени, селяни), от 18 до 80 години в 10 града, няколко села и един манастир. Средно това прави 11 души на ден в минимум две-три селища... Не се разбира обаче смисълът на целия този труд: повечето заключения не надминават по дълбочина манипулативните репортажи на кореспондента на БНР Мартин Минков. Нещо пове-

че: на моменти реториката на текста удивително напомня тази на Каракачановото ВМРО и на „Македонския научен институт“ на „Пиротска“ 5.

На първо място, съавторите изобразяват **македонците** като лутащи се в смехотворни измислици зомбита, като параноици, които вярват в духове – в *„призрака на Велика Македония“*. Митев, Желязкова и Стойковски са щедри на анекдоти за патриотарския им максимализъм в стил *„луно, земьо македонска“*. Подчертава се популярността на Александър Велики и на античната митология, лансирана от управлението на Никола Груевски. Оркестрираният от правителството национализъм е в частност виновен, че миналата година Македония не получи покана за членство в НАТО: сами са си криви. Последиците от – както се изразяват авторите – „македонизма“ са изцяло контрапродуктивни: македонската идентичност се тресе от страшна „драма“, а *„македонското общество живее в една ирационална среда на прекомерно високи самооценки и претенции“*.

Аз обаче не разбирам какво толкова специфично има в редица примери, дадени от изследователите: да речем в настояването на вардарци, че държавата им *„има най-много археологически паметници“*? Ами подобни неща твърдеше за България един наскоро починал наш археолог, както и един негов колега, жив и здрав, и близък приятел на българския президент. И обществената телевизия ни убеждава, че България имала най-много културни паметници след Италия. Или какво уникално комично има в идеята, че *„македонците са най-старият народ на Балканите“*, над която, освен авторите на изследването, се надсмя и друг близък до българския президент и до софийския кмет историк? Ами последният публикува книга със заглавие *Българите – първите европейци* в издание на Софийския университет. В произведенията на този учен по-специално се твърди, че докато предците на западняците били джуджета, древните българи били високи по 1.90 м. Президентът дори подарява негови творби на официални чуждестранни гости.

А защо трябва да е особено нелепо мнението, че мартениците са *„древен символ на македонците“*? По-абсурдно ли е от родната представа за този „обичай“: може би Митев, Желязкова и Стойковски вярват, че той е типично български и датира от времето на Аспарух? Достатъчно е човек да си пусне телевизора или радиото на 1 март, за да чуе десетки версии на тази идея. Вярвам, че едно посещение на север от Дунава би запознало екипа и с други хипотези. Вместо да ни обясняват що за екзотика са

македонците, авторите щяха да направят по-добре, ако се бяха загледали повече в контекста, от който идват.

По-големият проблем е, че говорейки на едро за македонците, изследването не ни казва за *кои* македонци по-специално става дума. Не се прави никакъв социален анализ, никаква дисекция на обществения профил на така нелепите националисти край Вардар. Вместо това, като в многотиражен вестник, се говори за македонци**ТЕ** въобще. Авторите примерно пропускат факта, че миналата година Македонската академия (МАНУ) публикува разгромяваща студия на акад. Петар Илиевски относно т. нар. „древномакедонски надпис“ на Розетския камък. Такива „подробности“ обаче не са интересни: пречат на карикатуризирането на съседите като националистични параноици. Как ли обаче биха реагирали същите тези автори, ако ги идентифицират с Божидар Димитров или с Николай Овчаров само защото са българи?

Не става ясно и как се връзват „античният македонизъм“ и толкова подчертаваната от Митев-Желязкова-Стойковски сърбофилска нагласа на македонциТЕ. Научаваме, че последните „се възхищават“ от сърбите, в подкрепа на което се цитират популярни клишета за сръбската „солидарност“, които могат спокойно да се чуят и в България. Твърди се, че за македонциТЕ *„най-важните партньори на Балканите“* са Сърбия и другите бивши югорепублики, че те *„съчувстват на най-близките си – сърбите“*. Пропуска се детайлът, че прехласването по антична Македония е в своя патос точно толкова антибългарско, антигръцко и антиалбанско, колкото и антисръбско. И обратно – че югоносталгичните среди са по правило критични към историческите иновации на сегашното ВМРО–ДПМНЕ. Картината е, разбира се, сложна, но авторите искат да я подредят по свой вкус. Македонците се оказват едновременно маниаци по античното величие и сърбомани. Те са хем великомакедонци, хем носталгици, които скърбят за Титова Югославия. Просто те са всичко, включително взаимноизключващи се неща, само и само да не бъдат българи.

Не са по-малко стереотипите и по отношение на **албанците**. Митев-Желязкова-Стойковски ги представят като хомогенна общност, единен етнически блок. Той стремително нараства и заплашва да помете всичко. На *„призрака на Велика Македония“* албанците противопоставят *„сянката на Велика Албания“*. Те крещят *„Ще правим Велика Албания – трепере*те!“, а на въпроса за бъдещето на град Дебър отговорът им е „страшен“.

Тук авторите не само не правят никакъв социален анализ, но и никакъв политически анализ. Случайно са пропуснати тежките разцепления и конфликти в албанския политически лагер от последните три години. Пропуснато е цялото напрежение между двете основни етнически албански партии – ДСИ и ДПА. Пропуснати са серията политически кризи в страната, до които се стигна вследствие на противоречията между албанци и албанци, в частност насилието по време на предсрочните парламентарни избори на 1 юни миналата година. Авторите на изследването са чували само за конфликти между албанциТЕ и македонциТЕ.

Тук се появяват и едни типични божидардимитровски внушения за албански симпатии към българите с оглед подялбата на Македония. Изследователите дори сядат на маса с партньорите си в дележа и почват да разпределят земи. Почти ентусиазирано твърдят, че албанските националисти смятат македонците за българи и че и *„в най-затънтените селища албанците четат или разказват българската история*“. Ще вметна, че с такова нещо не съм се сблъсквал по време на многото си по-дълги от пет дена престои в Македония, включително и в „затънтени“ кътчета, но затова пък многократно съм чувал албанци да считат македонците просто за „славяни“ близки до сърбите. Отдавайки предпочитание на албанския стереотип за българския характер на „славо-македонците“, авторите явно искат да кажат: *„Ето, и чуждото малцинство знае историческата истина!*“.

Това обаче е единственият „положителен“ момент относно албанското население. Следват предимно внушения за бомбастичната му раждаемост – тема, по която изследването зазвучава почти като предаване по телевизия „Скат“. Наистина Митев-Желязкова-Стойковски споменават, че раждаемостта е напоследък спаднала и в албанските региони, и че оттам има силна емиграция към Западна Европа. Но на общия апокалиптичен фон този крехка информация се губи. Вместо това се възпроизвеждат обичайните клишета за „клановия характер“ на албанското население, който – за разлика от предишни публикации на Желязкова – също не е подложен на никаква антропологична дисекция. Самата дума „клан“ звучи страшно – почти като „клане“. За сведение, добре запазена кланова структура има и Черна гора – което не ѝ пречи да бъде успешна туристическа дестинация, например. В Република Македония пък значителните разлики между градски албанци и селяни-албанци, що се отнася до семейната структура и споделяните ценности,

бяха предмет на задълбочено изследване на антроположката Василики Неофотистос.

Идваме и до нашето гардже, което, разбира се, си е най-хубаво. Без особена грижа за актуалните демографски данни, **българите** в бившата югославска република са наредени на равна нога до македонците, албанците и турците. Авторите ни запознават със сдружението „Радко“ и с *„патилата на българите-татари в Македония“*. Не разбираме що за политически фактор е „Радко“ – може пък да е партия фантом, чиито конци са изцяло дърпани от софийското ВМРО? Митев-Желязкова-Стойковски не си поставят подобни въпроси: те описват жестоката съдба на хора, изцяло забравени от българската държава, *„оставени като самотни стрелци във вражеска територия“*.

Аз лично имам обратното впечатление: че български партии и държавни агенции са особено активни в бившата югорепублика. Че раздават стипендии, от известно време и паспорти, че изпращат всяка година хора, които на централния площад на Скопие развяват трикольора... Подробностите за активността на София обаче пречат на потресаващия разказ за драматично изоставени патриоти-българи, които сами се борят против един чудовищен противник, като Давид срещу Голиат. Така Митев-Желязкова-Стойковски възпроизвеждат любимото ни оплакваческо клише: как всички наши съседи са страшни шовинисти, а само ние – „национални нихилисти“, само ние не се грижим за своите.

Не искам да бъда разбран погрешно: не отричам, че в Република Македония има хора, които се смятат за българи – какъвто е вероятно случаят на Горан Стойковски. Смятам, че ако се нарушават техни права, трябва да се реагира – както от българската държава, така и от правозащитни организации. Впрочем, демонизираният от родните националисти Български хелзинкски комитет се застъпи за „Радко“. Но учени като Петър-Емил Митев и Антонина Желязкова трябваше да проявят повече рефлексивност. Вместо да ни пробутват едно сълзливо повествование, трябваше да обяснят кои участват в „Радко“, откога, с какъв социален профил, възрастова група, степен на образование, връзка с организации в София или в диаспората, и в крайна сметка за колко човека горе-долу става дума. Казва се, че *„трудно намират работа, следени са от службите за сигурност и живеят сред ред други неудобства във всекидневието“*, но същото твърдят за себе си и ОМО „Илинден“ в Пиринския край. Може би е добре да се сравнят двата случая, още повече че според данните от преброява-

нията „етническите македонци“ в България са повече от „етническите българи“ в Македония.

Ние не научаваме от разказа на Митев-Желязкова-Стойковски и кои са лицата, които обиждат последните като „татари“: всички македонци ли го правят, само част от тях ли, в парламента или на село, в научни институти или във футболен фен-клуб? Това все пак не е все едно, но авторите предпочитат отново да говорят за македонциТЕ въобще. В интерес на истината, дори ако говореха за македонскиТЕ националисти, нещата нямаше да са по-ясни: срещал съм крайни македонски националисти, които имат симпатии към България по различни причини. Разговарял съм с лица, които обожават Тодор Александров и са същевременно сигурни в благородното антично потекло на народа си. С риск да направя хората край Вардар дори по-странни, бих казал, че положението с идентичността там е по-разнообразно от противопоставянето на македонци и „татари“, което ни рисуват тримата изследователи. Не бива при това да се изпуска фактът, че хората с българско национално съзнание са значително по-малко от ромите, сърбите, бошняците или власите, за които – поне в публикуваните от *Култура* откъси – не става дума.

Удивително е и представянето на другите „нашенци“, жертви едновременно на македонизма и албанизма: мюсюлманите, говорещи македонски и наричани торбеши. Без никаква антропологическа чувствителност към артикулациите на етничността, авторите им приписват същата идентичност като тази на помаците в Родопите. Внушава се, че в България те имат „братя“. Може да се запита защо тъкмо помаците са им братя, а не, например, бошняците, с които торбешите се чувстват солидарни, а и понякога дори се идентифицират. Отговорът е, че авторите вярват в българската идентичност на това население: според техния силогизъм, помаци=българи, а торбеши=помаци. Дългогодишен изследовател на мюсюлманските общности на Балканите като Желязкова все пак със сигурност знае, че двете предпоставки на силогизма се коренят единствено във вярванията на българския национализъм. Ако част от помашкото население се самоидентифицира като българско, при торбешите този процент е нулев.

Ала Митев-Желязкова-Стойковски не спират дотук. Те навлизат с апломб в общопризнатите предели на псевдонаучността, твърдейки, че торбешите *„антропологически са досущ като българите мюсюлмани в Родопите и като гораните в Косово и Албания – красиви, белокожи и руси“*. Стига-

ме направо до образност от „възродителния процес“, която безспорно не прави чест. Срамен и скандален е най-примитивният расизъм, който в случая се внушава. Аз пък да попитам, като са толкова руси помаците и торбешите, защо сме пък толкова черни ние, българите? Да не би – о, ужас ! – да се окаже, че сме от различни потекла? ...

Към **турците** в Македония изследователите проявяват съчувствие. Твърдят, че турското население се страхува и страда от албанския експанзионизъм. Реалността е обаче по-нюансирана. Антрополог като Желязкова знае, че традиционно в Македония между категориите „албанец“ и „турчин“ не съществува пропаст. Многообразните преходи от едната към другата продължават и до ден днешен, което се потвърждава от най-нови изследвания на професионални антрополози като Бурджу Акан Елис.

Голяма част от клишетата, предложени от Митев-Желязкова-Стойковски, съдържат практически **неверни** твърдения. Сред **дребните примери** е убеждението на съавторите, че Дебър *„бил люлка на българската възрожденска просвета и култура“*. Ако се приложи към някои дебърски села, това изказване би имало повече смисъл, но пак би било силно преувеличено. Според екипа, в Македония *„необичайно Югът и Изтокът са политически по-развити от Запада и Севера. Югът е по богат от Севера.“*. Не знам какво точно значи „политически развити“, но самите изследователи наблягат на политизацията на албанското население, което живее именно в Запада и Севера. Албанските села изглеждат често твърде богати и, както констатира самата Желязкова в по-ранни статии, в тях „кипи живот“. Обратно, точно на изток към българската граница има селища с огромен процент безработица: в печата се говори дори за „мъртвите градове“ на Източна Македония (Берово, Кратово, Крива Паланка, Радовиш, Пробищип и др.), където без работа е половината или мнозинството от населението. Към това може да се добави фактът, че и в Албания, в Гърция, а комай и в България Югът е стопански по-развит от Севера. Да не би авторите да искат да кажат, че Южна и Източна Македония са просто етнически „по-чисти“?

Митев-Желязкова-Стойковски твърдят, че македонското общество се терзае от „тежка югоносталгия“. Всъщност по тази тема има вече сериозни изследвания, които не личи да се познават. В тях въпросното понятие е социологически разложено: смисълът на термина югоносталгия не е по никакъв начин очевиден, както явно смятат съавторите. В край-

на сметка, може да се каже, че днес носталгичното спомняне на Титовата федерация е доста по-слабо, отколкото преди едно десетилетие. По-настоящем в Македония расте младо поколение, което не говори (или се справя много лошо със) сръбски/хърватски и за което Югославия е абстракция от миналото.

В текста има и редица преувеличения: „*Екипът ни беше потресен от факта, че всички* (така! – Ч. М.) *пътни табели в Западна Македония бяха частично повредени – надписите на македонски език, на кирилица и на латиница, бяха изчегъртани...*“. „Всички“ едва ли. Мога да предоставя на авторите снимки от август 2008 г. (т. е. след тяхното теренно проучване) на пътни табели в Западна Македония, край населени с албанци места, на които македонският надпис си стои. Но това са само дребните неточности, а за съжаление има и много едри.

Например, Митев-Желязкова-Стойковски подемат любимата песен на социалиста Божидар Димитров за бившата югорепублика като музей на комунизма под открито небе. Те твърдят, че в Македония символите на бившия режим са далеч от преразглеждане: „*В България, която беше заливана от вълни на радикален антикомунизъм в началото на прехода, е дори трудно да си представим, че и досега държавният герб на Република Македония е същият, както по времето на Тито, издържан в стил соцреализъм и с червена петолъчка.*“. Те пропускат факта, че ако гербът не е променен, това не е понеже политиците в Македония много го харесват, а именно поради прекалено многото идеи с какво той да бъде заменен. Едностранчивостта на тримата изследователи обаче се превръща в откровено криене на истината при следното сравнение: „*БКП/БСП се реформираше под силен антикомунистически натиск. Не можеше да мине без Декларация за отговорността и вината, без нова програма. Нищо подобно не се случи в Македония.*“. Всъщност, нещата стоят по доста различен начин.

През есента на 2005 г. доминираният от бившите комунисти кабинет на Владо Бучковски отпусна обезщетения на преследваните от Титовия режим по политически причини. Същите бяха реабилитирани като „патриоти“, съдени за борба за „самостойна и обединена Македония“. През април 2006 г. македонският парламент (*Собрание*) гласува декларация-извинение на жертвите на комунизма. В края на същата година се внесе лустрационен проектозакон, по силата на който агентите на югославската политическа полиция се изключват от широк кръг обществени функции. Странно защо в обзора си на 2008 г. Митев-Желязко-

ва-Стойковски са забравили гласуването на популярно наричания „Закон за лустрация“ през януари същата година. От присъстващите 73 депутати 73 гласуваха „за“, нямаше „против“, нямаше и „въздържали се“: т. е. законът мина и с гласовете на бившите комунисти от СДСМ. Заговори се и за нова законодателна мярка – за реабилитация на всички жертви на Титовото управление. Планира се и посветен на тях музей, който ще се строи в центъра на Скопие. Всъщност, що се отнася до преразглеждането на комунистическото минало, в някои отношения Македония дори ни е задминала.

Буквално преписани от българската националистическа публицистика са тези като следната *„Репресивността на комунистическата система* (в югославска Македония – Ч. М.) *беше насочена не толкова към „буржоазните отживелици“, колкото към дебългаризация на националното съзнание“*. Или че *„македонският език е бил диалект на българския и че е създаден след Втората световна война“*. Има океан от (социо)лингвистична литература, която дефинира произволно използвани от съавторите понятия като „диалект“ и „език“. Същата литература изтъква езиковите политики, играли роля в създаването на всеки национален език, включително българския, и поставя под съмнение идеята за национална идентичност на „диалектите“, в частност в географски континууми като южнославянските езици. Митев-Желязкова-Стойковски биха могли да задълбочат прочита си на тази научна продукция: цитираният от тях холандски език е точно толкова немски диалект, колкото целият долногермански е холандски.

Вместо това, трима подчертават *„много силните исторически аргументи, които идват от България чрез публикуването на книги и сборници, които доказват българския, до началото на XX век, етнокултурен характер на населението във Вардарска Македония“*. Не съм наясно за кои книги става дума, защото тези, които знам да се внасят – като *Десетте лъжи на македонизма* – определено не разклащат македонския идентитет, а само разгарят „татарофобията“. Тук обаче ми е по-интересно дали авторите безрезервно вярват в правилността на българските исторически интерпретации по темата. Защото могат да се дадат десетки примери за преувеличения и манипулации в българската историография по „македонския въпрос“. Крайно неприятно е за мен, че изследовател като Антонина Желязкова се е превърнала от бунтар против схематизмите

и инсинуациите на господстващата историография в неин пламенен защитник.

Нещо повече: авторите дори задминават достиженията на родната историографска публицистика относно Македония. Според нея, македонската национална идентичност била създадена по нареждане на Тито след 1944 г. Митев-Желязкова-Стойковски обаче откриват, че македонското „национално съзнание“ е *„в процес на формиране“*, говорят за неговото „раждане“ днес, дори за *„процес на самоутвърждаване на славяномакедонското население като самостоятелен етнос“*, който тепърва предстоял. Много хора в България мислят именно така, но който е правил антропологическо изследване на място, би трябвало най-малкото да е забелязал съществуването на хора на 80 и повече години, убедени, че не само самите те, но и родителите им били македонци, а не българи. На същите им е малко късно да се раждат тепърва, противно на вярването на тримата изследователи.

Според последните, албанците пък се „възраждали“: за разлика от македонците, които се тресат от проблеми около самоличността и миналото си, те били *„съвсем наясно* с идентичността си“. Много е вероятно обаче албанският национализъм да не е по никакъв начин по-еднозначен и „естествен“ от македонския. Изследвания на специалисти като Натали Клейер, а и на самата Желязкова, показват колко мъчно, а и късно се конструира албанската национална идентичност, колко колебания, двусмислици и противоречия има и в нея. Просто, подобно на обичайни български националисти, съавторите искат да внушат, че има нации „наясно със себе си“, и такива, които са „изкуствени“ и се раздират подсъзнателно от този факт. Сред първите са българите и албанците, а сред вторите – разбира се – македонците.

Дори по-смущаващо е, че изследователите пробутват националистическите си внушения **под маската на неутрално цитиране на респондента**. Без никакъв коментар, те ни поднасят изказвания като следните: *„Няма къща, от която да не е убит някой от сърбите“, „Албанците са народ в експанзия, който изживява възрожденски романтизъм, какъвто ние сме изживели преди 100 години. Албанците са готови на всичко...“. „Бурният демографски растеж на албанците“ бил „природно бедствие, което помита и унищожава всичко“.* Българите в Република Македония били като „евреи във фашистка държава“... Не твърдя, че антрополози трябва да оборват респондентите си, но предлагането на подобни цитати без обективира-

нето на говорителя, на мотивите му, на говорната ситуация внушава, че авторите са съгласни с така формулираните тези.

Митев-Желязкова-Стойковски препредават и мнението на „експерт“, според когото *„общият процент на неграмотните и хората с ниско образование в Македония надхвърля 56%“.* В бележка под линия се дават други числа, но не се уточнява, че сред хората над 15 години неграмотните в Македония са в действителност по-малко от 4% (спрямо почти 2% в България). Не виждаме и разбивка по етноси на отделните групи население по образование: например, какъв е делът на ромите, албанците и другите малцинства сред слабо образованите. Това е все пак важно да се уточни в случая на страна с 35% етнически малцинства. Защото иначе излиза, че авторите се съгласяват с мнението на респондента, според когото „ниското“ образование на македонците е причината да вярват в исторически „измислици“.

Митев-Желязкова-Стойковски ни запознават също така с вярването на активистите от „Радко“, че *„хората, които знаят, че са с български произход, но се боят или не желаят да се афишират, са около 100 000. Всички останали, дори онези, което имат множество роднини в България, отказват да приемат тази историческа истина и се самоопределят като македонци“*. Обръщам внимание на начина на изразяване: в Македония има хора, които знаят, че са с български произход; македонците *„отказват да приемат тази историческа истина“*. Кой говори тук: респондентите, изследователите, Божидар Димитров? Впрочем от ОМО „Илинден“ твърдят, че в Пиринския край *„хората, които знаят, че са с македонски произход, но се боят или не желаят да се афишират, са около 100 000. Всички останали, дори онези, което имат множество роднини в Македония, отказват да приемат тази историческа истина и се самоопределят като българи“*. Ала преброяванията и в двете страни сочат друга картина. Ако пък не им вярваме, можем да си съчиним какво ли не и без да претендираме да сме антрополози.

Освен това, не се разбира аналитичната стойност на цитати като следния: *„За лидерите на движението РАДКО македонизмът е един вид раково образование.“*. Може би просто трябва да си спомним, че самата Антонина Желязкова дефинира ситуацията на Република Македония като *„рак с галопиращи метастази“*. Метафората с рака обсесивно съпътства теренните проучвания на Желязкова в Македония. Всъщност, авторката се ужасява от собствения си обект на изследване – защо тогава се занимава с него? А и езикът ѝ определено не блести. Според нея, албанците

имали „фашизоидна философия“ и практикували един „шизофренен морал“: професионален антрополог със сигурност не би използвал подобни етикети по отношение на собствените си респонденти.

Явно, проблемът не е толкова в анкетираните, а в анкетиращите. Често проведените от Митев-Желязкова-Стойковски интервюта изглеждат като разговор на чашка – в което няма нищо лошо, в случай че изследователите запазват относителна трезвеност. Но в някои моменти имаме основания да се усъмним в това. Например, когато по собствено признание съавторите внушават на респондентите си, че *„Американците се нуждаят не само от военни бази на Балканите, но повече от жизнен човешки ресурс за своите мисии по света, защото американските граждани вече се бунтуват срещу това да дават децата си за пушечно месо. И този ресурс са албанците от всички територии на Балканите*.“. Със сигурност екипът е обогатил световната политическа аналитика с тези свои проблясъци...

Дотук ставаше дума за едно зле проведено изследване, претендиращо да е антропологическо. Но това не е всичко. Авторите най-открито и несмутено прекрачват отвъд границите на социалнонаучния дискурс, навлизайки в едно профетическо и нормативно говорене. В някакъв момент антрополозите изведнъж се превръщат във врачки, предрешени като диагностици, и в политпропагандисти, наложили маската на загрижени аналитици.

Според техните **предсказания**, предстои много ясно етническо обособяване на малцинствата в Македония, в частност на онези хора, които – обръщам внимание – *„знаят за своя български произход*“. Авторите решават от раз дълго нищените в публицистиката псевдодилеми за бъдещето на бившата югорепублика и щедро ѝ обещават и „албанизация“, и „македонизация“, и „сърбизация“, и „(ре)българизация“ (подчертавам ре), и „гърцизация“. С други думи, от зелника за всеки ще има. Същевременно, почти злорадо зазвучават изречения като следното: *„българите „изтрезняха“ по-бързо от своите балкански съседи. Дойде ред на сърбите да изтрезняват...“*. Очевидно, в съгласие с българските националисти, авторите са уверени, че досега само България е била жертва на съседите си, никога обратното. И че това я е възпитало на изключителна мъдрост, каквато отнелите ѝ Македония сърби едва сега трупат. На македонците обаче не е даден никакъв шанс за изтрезняване – те, като новобранци, тепърва се учат да пият.

Авторите не устояват и на изкушението на конспиративни планове и геостратегически клинове, които бяха така модни през миналото десетилетие. Те говорят за *„руски гръцко-сръбски „тунел" по течението на река Вардар по оста Солун – Белград". Допускат, че „Русия разчита на съдействие на основата на склонността към консолидация на остатъчните просъветски/проруски елити, панславизма и панправославието, но, разбира се, и на икономическите облаги за тези страни чрез енергийната си политика."*. Кои са тези хем просъветски, хем проруски, хем панправославни и панславянски елити и какви са основанията за подобни прогнози, Митев-Желязкова-Стойковски не ни казват. Те разсъждават в прости схеми: „сърбите" и „гърците" са свързани с „руснаците" на православна основа. Цялата тази работа обаче изглежда доста аматьорски (впрочем, докато пишех този текст, се получи новина за изгаряне на руско знаме в центъра на Крагуевац тъкмо заради енергийната политика на Кремъл...).

В действителност, сред македонските партии най-православно ориентирана е антикомунистическата ВМРО-ДПМНЕ, като това важи особено за периода ѝ на управление при бившия лидер Любчо Георгиевски (1998-2002), приел по-късно българско гражданство. Тогава се вдигна огромният *Миленциумски кръст* на планината Водно над Скопие, над старите охридски храмове заблестяха неонови кръстове, започна строежът и на нови църкви. Реториката на българина Георгиевски е крайно православна за разлика от тая на проюгославски настроените политици от старата генерация.

Митев-Желязкова-Стойковски пропускат и това, но затова пък са щедри на катастрофични заключения: *„Македония е фактически сегрегирана във всички сфери на обществения живот... Все по-разгърнато настъпва идеята за ползите от формалната кантонизация или федерализация"*. Аз обаче се сещам за поне една държава в Европейския съюз, която е „фактически сегрегирана" – дори столицата ѝ е седалище на основните институции на съюза. Познавам и кантонизирани, и федерализирани страни, в които нищо особено не се случва. Авторите подчертават, че *„Република Македония запазва позицията си на несистемна държава, която не е решила структурните си проблеми"*. Лично аз бих казал съвсем същото за България. Тримата изследователи са обаче сигурни, че точно Македония няма шанс: *„Опитите на международната общност, на европейските институции да насърчават мултиетническа Македония и да разчитат, че, някога интегрирана в ЕС, тя ще се стабилизира като държава на македонците и алба-*

нците, са безпочвено измамни, несъстоятелни и ще се провалят в дългосрочна перспектива.“ Удивителна е нетърпеливостта, с която Митев, Желязкова и Стойковски очакват „рака с галопиращи метастази“ да даде своя логичен резултат.

Чакайки го, те чертаят и съответните **политстратегии**. Тях просто нямаше нужда да ги измислят – можеха директно да ги препишат от памфлета ***Българската политика спрямо Република Македония***, издаден миналата година от Фондация „Манфред Вьорнер“ в авторство на Божидар Димитров и др. Съвпаденията между двата текста са очебийни. Учените-антрополози изведнъж директно се обръщат към българската държава и ѝ препоръчват куп хитрости, за които никой досега не се е сетил. Сред тях са облекчаване и премахване на визовия режим за македонците, трескаво издаване на български паспорти, даване на стипендии за обучение в български средни и висши училища, *„по-активна и твърда политика на България за спазване на човешките права на македонските граждани с българско самосъзнание“, „отваряне на български образователни и културни институции в Македония, които да провеждат активна политика“, „зелени карти за работа в България“*, които *„бързо и масово“* ще окажат *„силно влияние не само върху работещия, но и върху цялото му семейство“*. Митев-Желязкова-Стойковски съветват България *„да води политика на широко стопанско и културно отваряне“*.

Изобщо, те чертаят програма за пропагандно прозелитизиране, чиято амбициозност и всестранност напомня някои решения по „македонския въпрос“ и по други национални въпроси на Живковото Политбюро и Секретариат. Съвсем по живковски звучат изречения като следното: *„Интересите на България са да изработи и поддържа трайно изключително енергична и последователна политика към Македония, която да не бъде агресивна, а мека, ненатрапчива и въздействаща“*. За пореден път на българи „по кръв“ трябва да се „възроди“ българското чувство с определено „патриотично възпитание“. Конкретните идеи пък буквално повтарят пунктове от „националните доктрини“, изработвани през 1990-те от екипи с участието на проф. Георги Бакалов, проф. Григор Велев, проф. Георги Марков и др.

Сред тях блести идеята да не се търси признаване на „българско малцинство“ в Република Македония: *„Да се изработи ясна и твърда концепция за подкрепа на хората, които се афишират като българи – финансово, юридически, културно, без те да бъдат дефинирани като „българско малцин-*

ство“, да им се предоставят възможности, икономически и културни ниши и други, за да се чувстват напълно интегрирани като част от българската нация.“. Може би се питате защо да не се настоява по канален ред, в съгласие с международните норми, върху даване на съответните културни права на българите в Република Македония (ако такъв социално значим феномен въобще съществува)?

Ами отговорът е прост: защото в такъв случай се срива цялата постройка на българския национализъм, която Митев, Желязкова и Стойковски са толкова загрижени да укрепят. Ако говорим за „българско малцинство“ в Македония, то значи признаваме македонската идентичност на мнозинството. Точно от това се опасяват в случая не Божидар Димитров и Красимир Каракачанов, ами дългогодишни изследователи на етническата идентичност, претендиращи да са антрополози, социолози, политолози. В интерес на истината, дори изданието на Фондация „Вьорнер“, мобилизирало водещи български националисти, изглежда по-разкрепостено, съветвайки да се настоява за признаване на „българско малцинство“.

Впрочем, по този пункт дейността на малката българска партия в Македония, на която съавторите толкова симпатизират, е крайно контрапродуктивна. Вместо да си търсят права като малцинство, активистите на „Радко“ се занимават изключително с това да формулират съждения относно идентичността на мнозинството. Вместо да се придържат към всеобщо признати юридически формули и стратегии, те са се посветили на оборване на съществуването на другите. Дали защото самите българи в Македония са твърде малко? Така или иначе, избраният метод едва ли може да спечели симпатии извън българския националистически лагер.

Фактът, че учени, противопоставящи се на българския национализъм спрямо малцинствата в България (турци, помаци, цигани), повтарят неговите тези по „македонския въпрос“, може да изглежда странен, но всъщност е често явление. Срещал съм много интелектуалци, университетски преподаватели, журналисти, които имат съвсем либерално отношение към мюсюлманите в страната и смятат „възродителния процес“ за огромно зло. Но по отношение на Македония същите хора заемат хардлайнерска позиция, практически неразличима от тази на националистите, които иначе критикуват. Удивителна е степента на индоктринираност и на публикацията на Митев, Желязкова и Стойковски,

удивителна е нерефлексивността, с която те повтарят „историческите истини“, налагани от презираните от тях „псевдоисторици“ и „ченгета“. Уверен съм, че и мнозина от читателите на *Култура* смятат горецитираните тези на тримата автори за приемливи.

Затова нека съм ясен докрай: не твърдя, че трябва да се приемат македонските исторически интерпретации и претенции към съседите, включително България. Но тоталният отказ да се чуят чуждите аргументи и да се потърсят слабите места в собствените идеологически построения ми се струва също толкова неприемлив. Поне при хора, които претендират да са учени. Много неща могат да са всеобщи вярвания, но задачата на антрополога не е да ги подема и тиражира. Изследователската работа се състои именно в критична проверка на общоприетото, дори това да означава изработването на визия, твърде различна от масово харесваната.

Книгата *Македония на кръстопът* показва за пореден път дефектите на практикуваната от Международния център за изследване на малцинствата „спешна антропология“. В крайна сметка, тя трябва да реши дали желае да е спешна или да е антропология, да е съчувстващо вглеждане в социалния актьор или апокалиптична програма за изчезването му. Проблемът не е в прибързано направените заключения, в кратките периоди на теренното проучване, във властния императив на спешността. Той е в желанието да се съчетаят непримирими цели и стремежи: тези на социално-научния анализ и на политическия инженеринг.

Чавдар Маринов е доктор по история и цивилизации (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2006). От 2010 г. е изследовател във Френския археологически и исторически институт в Атина (Ecole Française d'Athènes). Интересите му са в областта на изграждането на националните идентичности на Балканите, политиките спрямо културното наследство и полити-

ческите употреби на Античността. Той е автор на La Question macédonienne de 1944 à nos jours. Communisme et nationalisme dans les Balkans (Paris: L'Harmattan, 2010), съиздател (с Румен Даскалов) на Entangled Histories of the Balkans, vol.1: National Ideologies and Language Policies (Leiden: Brill, 2013) и др.

Коментари (18)

- 02-04-2009|**Гост** – Недоумение

За такава статия авторът трябва да бъде приет за член на сръбската академия на науките.

- 02-04-2009|**Иван Евтимов**

Антропологията, дори когато е интерпретативна, трябва да се придържа към научните изисквания за независим подход към изследвания предмет. Когато някой тръгва с предразсъдъците си да изследва нещо, той доказва единствено това, в което вече е бил предубеден преди изследването.

Няма нужда от подобни упражнения.

Напълно подкрепям критичните забележки на автора.

- 02-04-2009|**Гост** – Що е то независим?

2, посочете името на независим антрополог. Хайде, той да върви в Македония, та да видим какво ще направи. Най-лесното е да се критикува.

- 02-04-2009|**Гост** – АПФК

Какъв е произходът на Маринов? Не е ли потомък на активни борци против фашизъма и капитализъма?

- 02-04-2009|**Златко** – Re: АПФК

Гост писа:

> *Какъв е произходът на Маринов? Не е ли потомък на активни борци против фашизъма и капитализъма?*

Всички сме потомци на маймуни, драги. Не е нужно сега да си го доказваме непрекъснато!

- 02-04-2009|**АБПФК** – Произходът на Маринов

Златко, от маймуна до маймуна има разлика. Червените маймуни, например, са интернационалисти, душа дават за чуждите народи, а техният – кучета да го ядат. Произходът на Маринов? Ще чакаме отговора от учения човек.

- 04-04-2009|**Сандо** – АБПФК

Айде сега драги, намери и еврейската нишка в произхода на човека и разтегни локумите за световния заговор и как евреите измислили комунизЪма, за да унищожат цвета на «Българите» – най-древните и най-красивите в света...

Ето това е типичният подход на фашизоида към смислени статии като горната – да не се занимава с аргументи срещу написаното (щото акълец, познания и гъзец не достигат за това), а да скочи да доказва, че на пищещият му смърдят краката и пърди миризливо... жалка работа.

Според мен тоя човек показва как се прави социална наука, а от това само печелим (макар, че много нещо има да изтече, докато тоя подход влезе в университетите у нас).

- 04-04-2009|**Гост** – До Сандо

Санде, никъде не споменавам евреите, но терминът «фашизоид» очевидно витае въд всеки увреден интернационален мозък. Как се прави наука ли – като се върши работа, а не като се критикува. Затова има две думи – учен и критик. Надявам се, че краката ти не миришат, защото от устата ти излизат миризливи думи гъзец, пърдеж и т. н. В ЕС, ако не знаеш, се държи да влизат държави с изявен идентитет. Затова Македония няма да стане членка, преди да се разбере с Гърция за името. Пъй че задържи си пръднята за себе си.

- 06-04-2009|**Сандо**

Именно наука прави Маринов – докторатът му е изследване на споровете между България и Македония за езика. А критиката е основна част от правенето на наука защото коригира неточности, изобличава манипулации и отсява смисленото от несмисленото. Точно това прави и Маринов в тия две статии. Айде сега спри да се занимаваш с произхода на Маринов и да търсиш корените на световната конспирация, а се заеми да покажеш къде и в какво Маринов не е прав.

- 07-04-2009|**АПФК** – Сандо=Чавдар Маринов? !

Произходът е важен. А за доктората, хайде да го видим отпечатан, защото ние за разлика от вас не критикуваме на зелено. Бре, какво самочувствие? ! Изобличавал манипулации? Най-голямата манипулация е как за един ден през 1945 г. българското население във Вардарско осъмна като македонско?

- 09-04-2009|**Гост**

Маринов бързо да си извади паспорт в сръбското посолство, защото в Белград ще бъде повече оценен за интелектуалното си ръкоблудство.

- 15-04-2009|**Гост**

На какво учи студентите си този словоблудец? Интересно не пише ли тук с псевдонима САНДО? И дали не е от демейство на активни борци против фашизъча и капитализъма?

- 16-04-2009|**Сандо** – Много жалки...

Абе момчета, вие чувате ли се, бе? Според вас не съществува вариант някой умен човек да пише свястно и други хора да му харесват писанията и да ги защитават? Щом защитавам Маринов, значи съм Маринов? Каква е тая ваш`та логика кръчмарска? А за ученето, Маринов, предполагам (нямам щастието да съм му бил студент), е един от малкото, които учат студентите си да МИСЛЯТ, да задават критични въпроси вкл. и към собствените си убеждения и знания, а не само да повтарят глупостите за величието, културата, древността, онеправдаността и изобретяването на микровълновата печка през IVв. пр. Хр. от прабългарите...

- 31-07-2009|**Al** – За историческата истина

Наистина произходът не е решаващ, въпреки, че г. Маринов почти сигурно е такъв (знаем кой измисли добрудж., тракийската, макед. нации, а и в момента вървят още «шопска» и «помашка» – последните разбира се, вече се съчиняват и от чуждестранни деятели).

Въпросът е там, че писанията на г. М са тенденциозна мешавица от полуистини, лъжи и извадени от контекста истини – главното методическо оръжие на марксизма-ленинизма. Така, че явно става въпрос за пари – някой заплаща за това(съмнението естествено пада на сърбомакедонските спец. служби).

Но не това е най-важното... Главната причина за появата и РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО на такива писания е 64-годишната вече позиция на държавата България. Няма друга стана (в света?), която да позволява такава гавра и кражба по отн. на националната история, респ. по отн. на честта на нацията. С други думи ние сме си виновни – сега фактически ни управляват синовете и внуците на тези, които измислиха македонизма («управляват» в смисъл, че държат всички медии и обществените науки – историята напр. и т. н.)Работата е там, че «Македония» вече е забравена (или, ако щете забранена) тема, малко се говори и обсъжда, а македонистите не спят – постоянно бълват лъжи, на които никой не противодейства.

Вземете напр. фамозното МВнР – в Македония се гаврят с всико българско: стотици бълг. военни гробища стоят разрушени, български надписи в църкви и манастири се изчегъртват и фалшивицират, няма ден в който в «македонската» преса да не се ругае България. МВнР МЪЛЧИ СЪС СТРАШНА СИЛА. Защо ли. Сигурно има защо.

ОТГОВОРИ СИ САМ ЛЮБЕЗНИЙ ЧИТАТЕЛЮ [Жокер1: Задай си въпроса за синовете и внуците на АБПФК в МВнР.

Жокер2: Как се нарича лице, което работи в държавната администрация на своята държава, а същевременно тайно (срещу заплащане или по убеждение) извършва действия в угода на чужда държава, като умишлено причинява вреди на своята?]

- 31-07-2009|**Златко** – До горния

Гадничко, перфидничко: дали в това трябва да се вижда някакъв (киряк-стефчовски например) образец, или просто изява на една дребна, смазана от нищожество душа. Господ знае. Господ с него.

- 20-08-2009|**фъфльо** – надута работа

Чавдар Маринов е надувка

- 14-06-2010|**BeckerKara22** – reply this topic

Various people in the world take the lowest-rate-loans. com from different creditors, just because that's simple and comfortable.

- 13-02-2011|**Free Thinker** – Македония

Класика – разделяй и владей.

Началото – решение на Интернационала сле ддекларация на Тито в Яйце през 1943. За Сталин Тито е по-важен. А слагачите, като списващите и това списание следват указанията на Сталин и дори преследват Българите които не се самоопределят като македонци.

Относно албанците – криминогенен фактор, пласират хероина от «демократизиран» Афганистан, занимават се с бели робини и търговия на органи, За многознайковците – да проверят съотношението между официалния брутен продукт на Албания и Косово и приходите от престъпления. при това по данни на ООН. Самият премиер на Косов се е занимавал с подобни дела. А борците за демокрация, които САЩ освободи от македоснки арест бяха оставили зада себе си 7 примитовни нарко лаборатории. Но «свободните» меди мълчат, щото единствено правилна линия е успоредната на господарите

Как да говорим за днешна Македония?
Автор(и): Антоний Тодоров

Преди няколко дни имах удоволствието да представя една книга – *Македония на кръстопът* на Петър-Емил Митев, Антонина Желязкова и Горан Стойковски. Прочетох книгата от кора до кора. Убедих се, че тя е резултат на едно очевидно задълбочено, продължило дълго време изследване, което ни представя съвременна Македония. Малко преди това, обаче, прочетох в личния блог на Чавдар Маринов неговия текст – реакция на тази книга – публикуван в предишния брой на в. „Култура" под заглавието „Как се прави спешна антропология". Вниквайки в патоса на автора, реших, че сме чели различни книги: за първи път четях текст, който открито обвиняваше автори, чиито работи следя отдавна и познавам лично като гражданска позиция, не в какво да е, а в откровен национализъм. Бях смаян, защото досегашните ми впечатления от тях бяха съвсем различни, затова прочетох книгата за трети път. И не открих нищо друго, освен едно задълбочено, обективно, цялостно изследване, чието етическо послание е това на етническата и политическата толерантност – всичко друго, но не и национализъм.

Защо е важна тази книга? Ще започна първо с една причина, свързана конкретно с начина, по който в България обикновено сме говорили и говорим за Македония. Призракът на историята тегне толкова много върху нашето говорене и разбиране за тази република, че малко си даваме сметка за това, какво представлява днешното, съвременното македонско общество, днешната, съвременната македонска държава и политическа система. Тази книга позволява на една по-широка международна публика (защото е публикувана на български и английски език) да види как трима изследователи, двама от България и един от Македония, правят изследване на съвременна Македония. Не поредната книга за историята, изпълнена с претенции, присвоявания, конфликти, войни, нетърпимост, а книга за днешното македонско общество и политика.

Приветствам излизането на тази книга и защото тя е начин да излезем от нашия типичен провинциален дух, който ни кара да се интересуваме или само от онова, което става в България, или от онова, което става в Брюксел или Вашингтон, т. е. в предполагаемия наш „център на света“. Нашите съседи винаги са били далече от вниманието на широката публика, включително и на образованата, с изключение на специалистите по Балканите, сред които, обаче, интересуващите се специално от съвременната политика се броят на пръсти. Моите студенти в НБУ, например, знаят много повече кои са политическите партии във Франция и Германия и какви са политическите дебати в Италия и Испания, отколкото кои са политическите партии в Македония, в Гърция или в Румъния. Съседите ни сякаш са много близки до нас, но ние почти нищо не знаем за тях, освен, разбира се, многобройните примери от историята, когато най-вече сме били в конфликти с тях, когато сме делили територии и история.

Да се говори за съвременна Македония не е лесно, защото винаги съществува едно очакване основният патос да е патосът на историческата носталгия, носталгията по едно изгубено безвъзвратно минало, което продължава обаче да се привижда на някои крайни националисти като постижимо тук и сега. Подходът на авторите отхвърля и надхвърля тази очаквана историческа носталгия. Тази книга е case study: занимава се със съвременна Македония, но същевременно поставя такива големи въпроси, които се дебатират в социалните и политическите науки, като например съдбата на модерната национална държава или на локалните идентичности в днешния свят, който се глобализира непрекъснато. Книгата ни представя едно противоречиво и живо, но търсещо общество, каквото е модерното македонско общество. И в това отношение няма никаква македонска изключителност.

Две са основните теми в книгата: македонската идентичност (а може би множественото число е по-подходящо) и съвременните политическите процеси в Македония. Идентичността, за която говорят авторите на книгата, не е някаква наследена реалност, не е заключена в някакви окови на историята, не е рамка, от която не може да се излезе. Тя, от друга страна, не е и просто внушена принадлежност към една или друга общност или към един или друг исторически опит. Книгата се интересува по-скоро от друго. Въпросът не е нито какво са съвременните македонци, нито за какво се смятат съвременните македонци. Въпросът е какви

последици има приемането на една или друга идентичност на индивидуално и на групово равнище за политическото поведение на индивида и на групата. Какво значение има в това да кажеш „аз съм от албанците в Македония“ за твоите политически разбирания? Как се проявява политически заявлението „Аз се смятам за македонски българин“? Какви политически предпочитания съпътстват самоидентификацията като македонец? Книгата в това си измерение е отново изследване за това, как се утвърждава политическото представителство. Какво означава, например, че една партия е представителна политически? Какво означава твърдението, че политическата система е представителна за обществото? Какви са трудностите за една обществена конституция, при която всеки сектор от едно диверсифицирано модерно общество да намира по някакъв начин себе си в политическата система? Или в по-общ план – как се съотнасят етническото и политическото? Един голям дебат, който се води в политическите и социалните науки с последици, които съвсем не са безобидни, както виждаме от опита на много други страни.

Книгата не пропуска и въпроса за това какво ще стане с Македония. Това е въпрос, който се обсъжда в самото македонско общество и излиза непрекъснато в проведените интервюта. Авторите не дават нито прибързани отговори, нито имат претенцията да имат такива отговори. В разговор с мои белгийски колеги, започнал отпреди двайсетина години, всички те ми казваха, че Белгия ще изчезне. И това предвиждане продължават да повтарят вече двайсет години. И тази вечно изчезваща Белгия продължава по някакъв начин да намира modus vivendi и белгийците продължават да бъдат белгийци, разделени във федерална държава на фламандци и валонци. Питам се дали този въпрос за Македония не е от същия порядък? Питам се също така дали обсъждането на бъдещето на Македония не е всъщност обсъждане на бъдещето изобщо на модерните национални държави.

Сега бих искал да се върна към текста на Чавдар Маринов, който отправя остри критики към книгата и нейните автори. Основният му патос е против онова, което той открива като националистическа реторика на книгата. Преди малко повече от месец в НБУ организирахме съвместно с група историци и антрополози, като Стефан Дечев, Александър Везенков, Николай Аретов, Росица Генчева, а сред тях и Чавдар Маринов, конференция, чиято тема беше конструирането на националната идентичност. Обсъждането, на което участваха различни учени, като Ивайло

Дичев, Анна Кръстева, Румен Генов, отдели особено внимание на темата за „историческите присвоявания“ при създаването на националната идентичност: с многобройни примери за „типичната“ българска къща, за „типичната“ българска музика, храна, облекло. Всъщност видяхме нови аргументи в подкрепа на тезата, че българската нация е въображаема общност (Андерсън).

Да се деконструира националната идентичност през последните двадесет години е вид интелектуална мода. В Европа особено това има своите сериозни основания – множество кървави конфликти са се основавали на националистически претенции, множество престъпления срещу човечеството са се оправдавали с тези като „жизнено пространство“ или „национално обединение“. Но както обикновено, случващото се в човешките общества е противоречиво, трудно е да се подведе под една обща схема. В началото на XX век мнозина българи с потекло от Македония са били убедени, че трябва да воюват за нейното освобождение и са се записвали (както впрочем прадядо ми по майчина линия) като доброволци през Балканската война (където наред с другото той е и загинал). Неговият случай не е единствен, но това не значи, че днес имам правото с интелектуална надменност да го съдя за това, че е бил воден от „национални чувства“. Изобщо, когато говорим за националната идентичност, разбирайки я като социална конструкция, не бива да мислим, че „защото е въображаема“ или измислена, тя не съществува. Няма нищо по-реално от въобразеното, защото хората винаги действат съгласно своите представи и предположения (Томас), а не съгласно предписанията, които интелектуалците им дават.

Позволено ли е, обаче, да говорим за македонската национална идентичност така, както говорим за българската национална идентичност – именно като резултат от процес на социално конструиране? Или, защото го правим от позицията на българи (дали пък да не го сложа тогава в кавички, че да избегна упреците в национализъм?), това не е допустимо, някак си е политически некоректно? Поставям въпроса: може ли българи да говорят за съвременна Македония едновременно критично към днешните македонски национални страсти и същевременно да имат същата критична дистанция към българските национални страсти, т. е. да не смятат, че „Македония е българска“? Моят отговор е положителен и добър пример за това е книгата „Македония на кръстопът“.

Затова смятам, че патосът на Чавдар Маринов този път се прицелва погрешно – нелепо е да обвиняваш в национализъм изследователи, които отдавна са доказали, че стоят на противоположна етическа позиция. В текста му много често се приписват като убеждения на тримата изследователи мнения и разбирания, които се цитират или перифразират от проведените интервюта, т. е. на авторите се приписват мненията на техните респонденти. Същото е и по отношение на коментираните възможни сценарии за бъдещето на Македония. Дори не е важно как точно авторите на книгата си ги представят, а е важно, че тези сценарии се обсъждат в самото македонско общество: албанизация, македонизация, сърбизация, (ре)българизация, гърцизация. Не виждам нищо националистическо при обсъждането на тези сценарии, всеки от които може да се реализира, стига зад него да застанат влиятелни и добре организирани социални и политически актьори в македонското общество. Но сред тези сценарии особен интерес предизвиква частицата „ре“ при сценария за българизацията. Сякаш употребата му внушава, че става дума за „завръщане към корените“ на македонците, които, според Чавдар Маринов, авторите смятат за „криптобългари“. Последното е очевидно несправедливо и невярно обвинение към авторския екип (нека пак посоча, че той е смесен, двама българи и един македонец). Тук се сещам за една моя приятелка, работеща в централно държавно ведомство, родена в Благоевград. Тя има двама чичовци (братя на баща ѝ), които живеят в Република Македония: единият от тях се смята за македонец, другият – за българин. Хората са свободни да избират своите идентичности, включително и да ги променят, което не винаги минава без някоя лична драма. Е, книгата дава примери и за такива „(ре)българизации“ на лично равнище. Може би става дума за много малка част от съвременното македонско общество, може би дори става дума за единични случаи – техниката на дълбочинното интервю няма за цел (а и не може) да даде количествени данни, а само качествени, като това, че в днешното македонско общество има и такива разбирания (наред с другите).

По-важен, обаче, е друг въпрос, зададен от авторите на книгата: ще оцелее ли проектът за мултиетническа Македония? Чавдар Маринов, коментирайки това, дава примери с добре оцеляващи „сегрерирани“ държави в Европа като Белгия или кантонизирани като Швейцария. Лично аз бих желал днешна Македония да оцелява като тях, но пред очите ми е примерът на Босна и Херцеговина, която от мултиетническа се превърна

в кантонизирана и сегрегирана държава, съставена от моноетнически кантони. Последното е напълно възможен вариант и обсъждането му не носи никакъв националистически патос, напротив, патосът е, че противно на общото говорене за мултикултурни и мултиентически общества, политическата практика, включително на правителства, които споделят мултикултурността, поне в югоизточна Европа, води до обратното. Колкото до примера с Белгия, само ще кажа, че през лятото на 2008 г. пребивавах месец там и се наслушах на радио и телевизионни предавания, където, за голямо мое учудване, най-сериозно се дебатираше разделянето на страната на две суверенни държави. Разбрах, че онова, което засега сдържа най-вече фламандските националисти, е статутът на град Брюксел. Колкото до Швейцария, там всеки кантон има самосъзнанието на „свободна република", както прочетох на антетката на официално писмо, изпратено ми от една депутатка в кантоналния съвет на Вале.

Македония не е в този смисъл нито Белгия, нито Швейцария, а е много по-близка до Босна и Херцеговина. И ако авторите на книгата изразяват безпокойство, то е защото в Македония има реален риск от „разпадане на държавността" (както в Сомалия и другаде), от изчезване на онази институция, която да гарантира правовия ред и преди всичко – правата на човека. Безпокойство също така, че етно-националният принцип е на път да измести изцяло проекта за гражданска нация, поне в югоизточна Европа. Което би ни вкарало директно в един чудовищен „сблъсък на цивилизациите".

Антоний Тодоров е доцент по политология в Нов български университет и шеф на Магистърския факултет. Председател е на Българската асоциация по политически науки и член на УС на Института «Иван Хаджийски». Работи в областта на политическата социология и международните отношения.

Коментари (2)

- 15-11-2009|**bulmi** – ne stava taka.....

Няма проблем с приемането на факта как се самоопределя остатъчното югонаселение на територията на БЮРМ. Тяхен проблем! Но виеватите и обтекаеми расъждения и на автора Тодоров и на Петър Емил Митев, са неприложими за този просръбски политически югоелит окупирал властта в БЮРМ- те искренно се забавлявят като четят тези паркетни расъждения.

Позицията към тях е една и то ултимативна – просто тези хора не разбират от друго- уверявам Ви – имам личен опит- така че както от ВМРО казват:

Незабавно спиране на политическия и административен натиск в Р Македония срещу граждани на Р Македония с българско самосъзнание;

Спиране т. нар. "език на омразата" срещу Р България и българските граждани, който се използва от медиите в Р Македония;

Реформиране на образователната система на Р Македония, чрез която се фалшифицира българската история и се насажда омраза към българския народ;

Реформиране дейността на македонските специални служби, които са основния инструмент, чрез който се притискат хората с българско национално самосъзнание в Р Македония и се създават провокации на територията на Р България чрез финансирането и направляването на незаконната сепаратистка организация ОМО Илинден.

А след като това стане факт – нека се самоопределят с днешна дата ако ще и за марсиянци... . ...

- 18-05-2012|**VP**

Откровено казано и идея нямах за този дебат...

Няколко реда (въпроси – по-скоро)с късна дата.

Как да възприемем полемиката от гледна точка на неща като «Скопие 2014» – стотици милиони евро хвърлени в създаване на национален сантимент и енергия; «Трето полувреме»; между-етническото напрежение /нетолерантни изяви, побоища, убийства, протести/ и т. н.

Българска позиция или интерес – има ли такива?

Къде е България – политическа коректност, патриотарство, къде?

Впечатлението ми е, че Македония има нужда от подкрепа – непреднамерена и реална – и че същата тази Македония очаква такава подкрепа единствено от Сърбия.

Липсват срещи между България и Македония на високо ниво; тонът на македонските медии към страната ни е критичен и понякога откровено недобронамерен.

Усещането е, че българи и македонци сме в състояне сами да си направим проблеми, които няма да сме в състояние да «проглотим»...

Трябва да има някакъв начин за една по-ведра приказка... Дано този дебат не е бил за лудо; дано е показал, каквото е показал, дано има нови дебати...

Спешна антропология – антропологията на слухове срещу клишета; или антропология възпроидвеждаща слухове чрез клишета.

Както и да е – слуховете за българо-македонската омраза, недобронамереност и т. н. са силно преувеличени.

Как се прави PR критика на една недочетена книга
Автор(и): Бойко Василев

Тъкмо си бях изрязал извадките от книгата наАнтонина Желязкова, Петър-Емил Митев и Горан Стойковски *Македония на кръстопът* и бях раздал копия на познати и приятели, за да разберат какво е всъщност Македония днес, когато с удивление прочетох агресивната реакция на **Чавдар Маринов „Как се прави спешна антропология“**.

Удивлението ми бързо се смени с разбиране. Има един стар номер за лесна известност: гледаш да се сбориш с някой безспорен авторитет, противопоставяш му екстравагантна теза, той, ще не ще, отговаря, намесват се други будали – и ето ти „дискусия“, и ето ти легитимност. Напълно съзнавайки, че играя в пиар стратегията на Маринов, т. е. в случая будалата съм аз, не искам да замълча.

Не че може да има каквато и да било дискусия. Просто и ясно казано, подписвам се с две ръце под изводите на Желязкова, Митев и Стойковски. Може да съм прост журналист (от текста на Маринов личи искрено презрение към този еснаф), но помня добре и дори си записвам. Та същите думи, буквално същите, съм чувал стотици пъти в Македония за 20 години работа там и по други места на Балканите[1]. На базата на тези думи съм правил същите изводи. Нещо повече, на места ми се струваше, че в текста на Желязкова и Митев чета собствените си мисли – от анализа на албанския фактор през югоносталгията до изводите за македонската идентичност.

Между другото, това не се отнася единствено до изследването за Македония. Прочетох прекрасните теренни проучвания на Антонина Желязкова за Босна и Косово, публикувани отново в „Култура“. Дори съм срещал екипа Желязкова-Митев в Белград, колкото и драматично да звучи, буквално под палките на милошевичевата полиция. За всеки непредубеден е ясно, че текстът за Македония не е създаден единствено на

1 За Македония съм писал по покана на „Култура“.

базата на пет дни теренна работа. Ако това е „спешна антропология“, то критиката на Маринов е „антропология от парижките кафенета или от скопските библиотеки“. (Нищо че, както разбираме, е минал през Делчево и Пробищип.)

Защо ли? Защото в критиката му има основно три аргумента.

1. **„Много чело, много знае“**. Маринов час по час обвинява Желязкова и Митев, че не са чели етнолога Х. или антрополога У. Но накрая се оказва, че Маринов не е чел... книгата, която всъщност критикува. Едва прелистил извадките в „Култура“ – и побързал да удари. Дано не е прелиствал така въпросните етнолози и антрополози, иначе язък за барута, т. е. за претенцията.

2. **„Не е вярно, защото не е вярно“**. Маринов оборва съжденията на Желязкова и Митев чисто езиково, реторически, иронически, довеждайки ги до абсурд и затрупвайки ги с уж доказващи друго подробности. Той е млад, но да го успокоя – с малко повече езиково майсторство така може да се срине всяка теза. Пръв Маринов ще падне под ножа на хиперболите и сарказма, ако тръгнем да си мерим ерудицията, чувството за хумор и способността да унижаваме, без да се интересуваме от истината.

3. **„Който дава думата на българите в Македония, е националист, расист и михайловист“**. Тук нямам какво да кажа. Питам се само каква е разликата между либералната утопия и националната. И кое е по-лошо – да си професионален патриот или да си професионален антипатриот? Честно казано, не ми се гледа научен или обществен кеч между първите и вторите. От Пол Джонсън знам, че тактиката на радикалите е да отстрелват първо онези в центъра – умерените, диалогичните, търпимите. И сред дима на битката Маринов, самотният воин на либералните ценности, величаво се изправя срещу „Скат“. Такъв разговор ли искате?

След като прочетох статията на Чавдар Маринов, се опитах обратно да реконструирам неговия, „истинския“ образ на Македония. Но – може би защото съм прост журналист, не успях. Каква е Македония, според младия учен? Идеалният полис? Държавата-образец на Балканите? Пример за всички нас? „Сложен“ конструкт, в който не сме способни да вникнем? Или удобен обект на изследване – заплюли сме си го в Париж и не даваме дума да се издума за него, без да бъдем консултирани? Във всеки случай, истинската загриженост, любов и респект към независима Македония открих в текста на Желязкова, Митев и Стойковски.

Не знам дали ще ми повярвате, но точно пет минути, след като прочетох критиката на Маринов, един приятел ми изпрати скъпия телевизионен клип „Македонска молитва“, свален в YouTube от ефира на Македонската държавна телевизия. В него не някой друг, а Господ открехва македонците, че те са основата на цялата бяла раса и прадеди на всички народи „оттук до Японско море“. Във форума отдолу десетки граждани на Македония са написали *„ей, най-после научихме истината“*. Горещо препоръчвам този клип на Чавдар Маринов. Сигурен съм, че Желязкова и Митев са го гледали.

Бойко Василев работи в БНТ от 1992 година. Той е журналист и доктор по социология, възпитаник на СУ „Св. Климент Охридски“, специализирал е в университета на Хайделберг, Германия. В момента е водещ и продуцент на политическото обзорно предаване „Панорама“.

Коментари (2)

- 04-04-2009|**Гост**

Авторът е прав, когато съветва Маринов да види въпросния клип. Лесно е да критикуваш, без да си прочел. А защо храбрият Маринов не напише статия за потъпкването на правата на българите в Македония от 1912 г. насам?

- 03-12-2011|**Питащият**

Имах един съквартирант и приятел, който питаше как така е станал българин след като майка му е гъркиня, а в паспорта на баща му пишело македонец. Така за пръв път чух, че имало такъв проблем. Според мен виновен за всичко е Александър Македонски, който се вързал на Аристотел и тръгнал да завоюва целият свят чак до края и разпилял македонците от Балканите до Индия. А може и някои от тях да са осно-

вали първата българска държава някъде по онези краища и затова Кубер да е довел племето си край Охридското езеро. В мрежата има всякаква фантастика за величието на българите, а това че братята македонци не ни отстъпват е напълно логично. Малките и комплексирани народи си приличат, както и кресльовците, които произвеждат. Дали изобщо си заслужава да им се отговаря?

За македонските спорове
Автор(и): Петър Добрев

Подминало ме е историческото щастие да уча в АОНСУ, както и да работя с Александър Лилов или Георги Първанов. Но като „прост журналист“ се занимавам с темата „Македония“ и по тази линия съм ставал обект на критики от Чавдар Маринов - не по-несериозни от тези, отправени към авторския колектив на книгата „Македония на кръстопът“. Не мисля, че и чрез тях той само е искал да трупа рейтинг.

Работата ми с Македония (повече от петдневна) ми дава смелостта да се намеся в спора за това как да се говори и пише за македонските работи. Тук не искам да навлизам в конкретните лични спорове, а да погледна малко по-общо на случая като сблъсък на поколения и оттам – като сблъсък на две съвсем различни гледни точки по македонския въпрос. Мнението ми може да не се хареса на някои, далеч по-утвърдени от мен, изследователи, но мисля, че живеем във време, в което не всяка критика веднага трябва да се заклеймява като „лъжа, фанатизъм и гнусен донос“.

Точно такива думи бяха употребени за статията на Чавдар Маринов „**Как се прави *спешна антропология***“, като в общи линии авторът бе навикан да не се меси в играта на батковците, които много отдавна пишат за Македония. Но, доколкото знам, за научната вещина няма възрастов ценз. Няма и монопол над темите за изследване, както и „свещени крави“, които не подлежат на критика.

Със сигурност обаче има огромно по обем ***говорене*** за Македония и ако бегло погледнем отношенията между двете държави, то явно не е особено продуктивно. Точно защото е повече говорене, а не ***познание***. В този смисъл Чавдар Маринов, по мои впечатления, е един от най-***за-познатите*** български изследователи по темата, както и един от броящите се на пръстите на ръката млади учени, които изобщо се занимават с тази област. Затова се учудвам, че статията му буди толкова негативни

реакции, вместо радост, че има млади учени, които разсъждават критично на тема „Македония“.

Защото, ако обвиняваме много македонци, че имат идеологизирана представа за България и падат жертва на настоящи и минали пропаганди, не трябва да забравяме, че почти същото е и положението в България. У нас на въпроса се гледа предимно през погледа на историографията, като мненията не се отдалечават от разбиранията за нация и държава от XIX век. Със същата риторика постоянно се пишат статии, а телевизионни водещи дават мнения и пускат весели шегички за македонците, „които, ако се изкъпят, ставали чисти българи“. Политиците изцяло прихващат общия патриотичен напън и единствената тема, по която са напълно единни, е „несъществуващото“ македонско малцинство в България. С умиление можем да си спомним националното единство на българските евродепутати през 2006 г., когато „зелените“ в Европейския парламент поискаха да се прекратят изкуствените прегради за регистрация на политически партии на етнически македонци в България. Обединените дипломатически усилия на всички български партии спряха това „кощунство“, а Станимир Илчев се похвали, че „в Европейския парламент работи огромно мнозинство от трезво мислещи хора, с достатъчно добра политическа, но и историческа култура“.

Дипломатическите сили на България обаче явно не стигат за Съда в Страсбург, където държавата беше осъдена, че не регистрира ОМО Илинден-Пирин. Случаят мина тихомълком, а на партията ѝ беше отказана повторна регистрация. Това е чудесен пример за абсолютната самозаблуда, в която на моменти изпада страната ни по македонския въпрос. Загледана в националистическите си версии на историята, България не само не е наясно с реалността в Македония, но отказва да си отвори очите дори когато Европейският съюз настоява.

От самозаблуди се излиза с много труд и безкомпромисни обективни изследвания. Такова е впечатлението ми от работите на Чавдар Маринов, но той е бяла лястовица сред цялата литература, която излиза на тема „Македония“. Бихме очаквали учените около Антонина Желязкова също да притежават нужната доза критичност, но това, за жалост, не личи от откъсите от книгата „Македония на кръстопът“ и особено от реакциите след статията на Маринов.

Тези реакции бяха много повече лични и емоционални и по-малко научни. Не се разбра в какво по-точно греши в оценката си Чавдар Мари-

нов. Не се видяха конкретни аргументи срещу неговите тези. Единствено Бойко Василев спомена, че многократно е „чувал“ подобни мнения, като изказаните в книгата. Но дори това да е така, не виждам смисъл да се преповтарят без никаква критичност отдавна известни неща, повечето стереотипни.

За жалост, нещо подобно прави българската наука от доста време по македонския въпрос. В периода след 1944 година, когато се полагат и основите на днешна Македония, българските учени по идеологически причини мълчат. За да започнат да говорят през 60-те, отново по идеологически причини. Македонският въпрос става много популярен и по време на патриотичната вълна покрай Людмила Живкова. Точно това поколение учени и до днес говори за Македония и то по начина, научен от тоталитарните времена. Историята е много повече идеология и пропаганда, отколкото наука. Днес по-млади изследователи, без натрупвания от старата система, физически почти липсват. Техният сблъсък с някогашната номенклатура обаче е неизбежен и добре се вижда от последните броеве на „Култура“.

Както отбелязва Чавдар Маринов, повечето от тезите на бившата номенклатура са много удобни, включително за дясно мислещата и либерална аудитория, която иначе иска да се разграничи от „Гоце“, „Иван“ и т. н. Тук обаче стои въпросът дали тази аудитория, в която включвам и себе си, иска да остане с романтичните спомени от комитските времена на дядовците си, или да работи с реалността. За хора, чиито предци не са правили разлика между България и Македония, е удобна илюзия да четат за „галопиращите метастази“ край Вардар, но истинският живот там е друг.

Тази фалшива българска представа вече се осъзнава и от някои българи в Македония. В този смисъл сдружението „РАДКО“ трудно може да се приеме за изразител на мнението на всички, най-малкото, защото е подвластно на националистическата риторика, добре позната от някои сутрешни предавания по БНТ1. Тук по никакъв начин не искам да омаловажа усилията на Владимир Панков, който наскоро осъди македонската държава в Страсбург. Неговият случай, както и много други, напомня, че българите в Македония имат нужда от подкрепа, но тя може да бъде единствено в рамките на приетите в Европейския съюз ценности. Българите в Македония имат нужда от защита на свободата на словото, правото на самоопределение, свободата на сдружения, а не от

поредната доза национализъм в България, която само да ги злепоставя допълнително пред съгражданите им македонци.

Българските действия трябва да се ориентират именно към подобряване не състоянието на българите в Македония, а не към великодържавни мечтания за СанСтефанска България. Но едва ли България може да очаква пълни права на българите в Македония при положение, че не признава македонците у нас. За кого по-точно представляват опасност малцината определящи се като македонци в Пиринска Македония, че държавата повторно не регистрира ОМО Илинден-Пирин? Тенденция към промяна не се вижда.

Когато наскоро Бойко Борисов беше интервюиран от македонския вестник „Дневник“, той определи въпроса с македонците в България като „несериозен“... Което е добро описание на цялостното отношение по македонската тема в България. Критикуваме македонската преса за лошо отношение към българите, но колко души у нас реално я следят и могат да говорят с конкретни публикации? Наясно ли са учените с сегашната политическа обстановка в Македония, с процесите в обществото, или предпочитат да се връщат към времената на Гоце и Даме? Подготвени ли са и българските журналисти да пишат за Македония? След приемането на страната ни в Европейския съюз логично се повиши броят на македонците, които искат да вземат български паспорт. Всичко това беше представено на страниците на „Труд“ и „24 часа“ по начин, доста различен от добросъседския тон. С иронично снизхождение македонците бяха определяни като „неосъзнати българи“ със „смешни“ имена, като Лимонка, Лоза, Македонка и Зуле, които се тълпят като добитък пред гишетата за паспорти. Каква очакваме да е реакцията?

Крайно време е да се разбере, че македонският въпрос не може повече да бъде място на сблъсък между македонския и българския национализъм. Това единствено пречи на опитите за добронамерени контакти и от двете страни. Пречи на българите в Македония, пречи на македонците в България, затруднява икономическите и културните контакти. България още дълго може да се самозалъгва, че македонската идентичност е на път да се сгромоляса и всички само чакат да се запишат в „РАДКО“. Резултат обаче няма да има. Затова, ако учените виждат смисъл да разискват проблема „Македония“, е по-добре да се вгледат първо в самите себе си и в начина, по който интерпретират историята. Нещо подобно им напомня и Чавдар Маринов. Това не означава, че трябва да приемем

македонската версия за миналото. Споровете обаче трябва да се водят от подготвени учени, а не от телевизионни водещи, както често сме били свидетели. Да, Македония също трябва да преразгледа своя неадекватен националистически поглед върху историята, но нека България ѝ служи като добър, а не като лош пример.

Затова е абсурдно да се демонизира учен като Чавдар Маринов, който е един от малцината, погледнали на македонския въпрос по нов и адекватен начин. Още по-абсурдно е да се критикува със сентенции като „много чело, много знае“. Доколкото ми е известно, историците трябва да са максимално компетентни, а не да си служат с общоизвестни стереотипи. Това се постига с четене. Точно четене, подготовка, конкретика и специализирано обективно познание може да помогне за реално подобряване на отношенията ни с Македония. Представителите на някогашната номенклатура така и не постигнаха нещо подобно. А ако си припомним мнението на Стоян Михайловски: „македонски деец не е оня, който си служи с македонското дело, а оня, който служи на македонското дело“.

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Петър Добрев е журналист и магистър по история от Софийски университет.

Коментари (7)

- 01-04-2009|**Гост** - Реплика

г-н Добрев, българите в България са наясно какво става във Вардарско. Всеки трети или четвърти има роднини, потомък е на бегълци от Македония. Вашите упреци удрят в празното пространство. Да признаем ОМО-вците? Че повечето от тях по мое мнение пледират за откъсване на Пиринско от България, което е наказуемо. Час по час ходят до Скопие – кой им плаща пътните и хотелите, които не са никак евтини. Ето тема за вас. Но тя не е безопасна, а за човек със здрави гащи. По-лесното е да се нападат българи като Митев или Желязкова, те ще ви простят. Защитата ви на Ч. Маринов е твърде книжна, май и на вас ви се ще да блеснете негативно. Може не пет дни а 24 часа в денонощи-

ето да се занимавате с някой проблем всуе, ако нямате усет какво става, какво трябва да се каже, какво да се премълчи. Писания от такъв характер, като Мариновите, дават крила на онези, които плюят България и българите, в същото време са с български паспорти. Като не им харесваме защо не си сменят паспортите с македонски и не се преселят в Скопие? Ще ви отговоря веднага: защото тогава ще станат излишни и ще трябва да си заработват с честен труд прехраната. Ше кажете, че съм краен. Подбрах коментар към ваша статия, писан от омовец. По-безобиден, но все пак обиден: «Ако българските милиционерски управници и техните дезинформирани и националистическо-пропагандно алкохолизитрани партийни кибици сте толкова сигурни и убедени в това, че в Македония «цялото население само чака падането на диктатурата на УДБА за да обяви публично българското си етническо самосъзнание», защо тогава България и вие не се напънете да освободите от УДБА и вкарате Македония в Европейския Съюз, включително ако е нужно и със шумно противопоставяне на Гърция, а? А наблюдаваме посрани напъни за отдалечаване на мига, в който Македония ще стане пълноправен член на ЕС чрез поставяне на ирационални условия (плужека-калфа на ДС-Гъце-триперо) и провеждането на шпионско-дезинформационни акции по наръчника на КГБ от 1948г. (последната «гробарска» смръдлива партенка на дезинформационната агентура «Фокус-Мокус» и ДС-спец-групата «Узунов-Каракачано-Димитров&Ко.»), а? Нали сте «напълно» уверени, бе «трезвите» патриотарчета? ! Или до такава степен сте се алкохолизирали, че направо побеснявате от мисълта, че «ракията» ще свърши и МАХМУРЛЪКА ще ви тресне по кухите джандарски картуни като МЕЧ? ! Колкото повече се отдалечава момента на приемането на Македония в ЕС – толкова по болезнен и нетърпим ще е махмурлука ви, бе! Викайте си «За Родину, за Триперо» и «България на три ракии» и си мислете, че пиянството ви е тайна за всички! «Бойте се от меча, защото меч отмъщава ... още за неправда и знайте, че има съд.» Йов 19:» На такива хора няма защо да им мълчим. На тях ли трябва да угодим, или на себе си. България не е идеална страна, но тя е нашата родина.

- 01-04-2009|**Гост**

Наблюденията ми от работата на е-вестника за съжаление показват, че той е издание, в което се предпочитат антибългарски материали.

На второ място са материали против Русия, а на трето място материали, които понякога справедливо, но най-често предвзето дискредитират стоките българско производство. Стилът в който пише редакторът и шеф на е-вестник Иван Бакалов е твърде антибългарски, което е негов избор. Но той цензурира много често мнения на автори във форума, които защитават България, Русия или българските стоки (най-вече основният обект на, смея да кажа, оплюване – българските вина). Смятам че не случайно част от форумците го наричат фелтфебел. Смятам че авторът на тази статия е повлиян от насоките на е-вестника, но тук залогът е голям – териториалната цялост на България...

- 03-04-2009|**Гост** - е-вестник

Последния коментар е много далеч от истината и показва елементарно незнаие, най-малкото, защото статията е от «Култура», а не от е-вестник.

- 03-04-2009|**Гост** - пак е-вестник

Коментарът, който посочвате, не е писан от омовец, зачетете по-внимателно. Езикът му, макар и хаплив, говори за неща, които ще са от далеч по-голяма полза за България, в сравнение с активните мероприятия на ВМРО-БНД и компания.

- 04-04-2009|**Реплика** - До е-вестник

4, коментарът е с псевдоним, тъй че колкото аз съм прав, толкова и вие. Сравнете коментарите от този характер с това, което има във в. «Нова Македония» и да видим тогава. Коментарите като този и останалите сходни под вашата статия в е. вестник са написани от една и съща позиция.

- 17-08-2009|**гавро** - Одлична статија

Одлично кажано.

Зошто ние Македонците им сметаме на Бугарите? Ние постоиме, и ќе постоиме.

- 11-11-2012|**Don Pedro**

Така и не можах да разбера какво цели авторът на статията. Като се изтръскат уточняващите реплики и натякващото себеразголване, се

мержелее едно неясно мънкане без позиция, което ачик си е вид афазия. Нямам фиксация спрямо Петър Добрев, но ще си позволя накратко да посоча няколко примера. След 9. IX.1944г. баща ми емигрира от Горна Джумая във Варна заради едно недомислие. В паспорта му пишеше БЪЛГАРИН! наспроти на натегачите партийци, които и до днес си остават безполови... Без да питам П. Добрев, много добре знам какви са били възрастните му роднини тогава... . Съжалявам, че веднъж на чисто трезва глава срязах граждани на съседната република, че не са и чули за генерал полковник Владимир Минчов Вазов, героят от Дойран, където няма дори скромна табелка за героизма на нашите воини! «Шапки долу, неблагодарници! Ако не е бил този уникален артилерийски командир, тогава командващ фронт, със собствен принос във военната наука, сега да сте черни, черни, та сини с наследствен сифилис и проказа от африканците в противниковата страна...». Съзнавам, че прекалих, но да си в Благоевград и десетилетия да те ругаят по радио Скопие, е, понякога не се изтрайва. И последното:преди десетина години в центъра на Благоевград под паметника на Гоце Делчев, беше средата на септември, шумна навалица беше омешана с полиция. От ОМО Илинден псуваха на майка гръмогласно някакви премигващи като миещи се мечета същества от ВМРО, но точно кое, само съответните служби си знаят. Полицаите си траеха и се подсмиваха. Възрастни хора от София, явно екскурзианти, се слисаха и ме попитаха кои са тези. Отвърнах повече от рязко:»НАЙ-ТЪПИТЕ РАЗРАБОТКИ НА ДС! ! !». Прадядо ми е бил втори по Георги Радев, войвода на чета от Горно Броди, най-близката опора на Георги Николов Делчев(Гоце) и целият ми род беше преследван от болшевиките, защото не приехме в Отечеството номеклатурата «македонци». Препоръчвам на П. Добрев да се прошетат по горното течение на Замбези или в хребетите на Андите, за да си намерят нов председател на ВМРО, щото сегашния и дечурлигата го знаят като номенклатура на ДС... Пък и защо не си гледат имотите на село, както дедите му са правели в миналото, а нашите знаеха как да воюват и умират за Отечеството по хребетите на Рила, Пирин, Родопите, Шар планина и пр. (Поне «Хайдушки копнения» на Пейо Яворов да прочете)... . Броди

Македония, сянка в метафизиката на идентичността
Автор(и): Стефан Попов

Спорът по повод изданието *Македония на кръстопът* е автентична поколенческа колизия, каквато не се наблюдава много често. Едно ново поколение образовани на Запад хуманитарни учени заявява твърдо и без колебания, с критика и аргументи, че не желае да приема или мълчаливо да подминава стандартите на социална антропология, наложили се у нас през 90-те години на миналия век. За него тези стандарти са клишета – или откровено безсмислени, или предопределящи невярна картина на изучаваната материя. Този критически глас е силен, а реакцията срещу него („фанатик", „лъжец", „пасквил"), макар печална, подсказва, че опонентите му ще се съобразяват с него; не веднага, но след някоя и друга година.

Нека първо направя едно разграничение от позицията на Чавдар Маринов. Вероятно защото съм извън поколението на новата претенция, критиката ми изглежда диспропорционална спрямо предмета си – както по обем, така и по сила на някои от изказванията. Малко прекалено ми изглежда срещу *Македония на кръстопът* да се спретне остра критическа рецензия, която, първо, има обем около 20% от текста, за който се пише; второ, без да се очертае алтернативна гледна точка. Това не е задължение на критиката, но при такъв обем неизбежно възниква питане за методологическите тези, върху които би била развита една по-коректна антропология. Иначе подозрението, че критиката е самоцелна и преиграна, ще се засили основателно.

Встрани от (външния) въпрос за поколенческите анонси, обаче, интересно е спорът да се оцени в перспективата на следния въпрос: **Има ли нещо, което в книгата за Македония може да подразни образован и трениран в съвременна западна среда социолог**? На така зададения въпрос може да се отговори поне в три посоки.

Езикът, реториката (макар да става дума за дузина изтървани фрази, които една редакция можеше да изчисти). Какво налага авторският

екип да се обвързва сърдечно със славяноговорещите мюсюлмани, на които помаците в България са представени в „прекрасна светлина“; респондентът дори вика хората от улицата да „чуят какво разказваме за Родопите и техните братя“; та чак до степен на позитивен расизъм, според който „торбешите“ са антропологически същите като тях, „красиви, белокожи, руси“ (стр. 22). Какво означава това, че „македонското национално съзнание“ се разклаща от „силните исторически аргументи“, които, разбира се, „идват от България“ и „доказват българския, до началото на XX век, етнокултурен характер“ на македонците (стр. 27)? А какъв е научният смисъл на твърдението, че някои малцинства „знаят за своя български произход“ (стр. 28), докато други, предполага се, го имат, но без да знаят? И защо драмата с т. нар. идентичност кара дори „нашия обръгнал екип“ да му стане „тъжно“ (стр. 31)? Или какво цели (и не е ли доста особено) мнението, което екипът споделя с респондентите, че Америка се нуждае от (техния) „жизнен човешки ресурс за своите мисии по света“, тъй като американците вече няма „да дават децата си за пушечно месо“ (стр. 35). Тоест, НАТО ще приеме Македония, защото Америка има нужда от македонско „пушечно месо“? И какви са тези „татари“, които българският екип от учени нарича „самите наши братя татари“ (стр. 40)? И, разбира се, неотменният, съдбовният детайл: ако в Македония настъпи „българизация“ (само по себе си нередно определение), тя няма как да бъде друго, освен „ре-“, „ре-българизация“ (няколко пъти, стр. 99-100). Затова и екипът спори с албанците, че не само Охрид, но и Дебър е (какво да бъде?) „люлка на българската възрожденска просвета и култура“, поради което (!) албанците не трябва посягат към него, ако решат да се отделят. Албанците пък кипват и прибягват до „страшни“ (стр. 21) отговори – ще посегнат и на Охрид, ако екипът упорства. (За да няма съмнение: всички цитати в този текст са твърдения на авторите.)

Натежалата българска гледна точка (свързана с езика, но с по-далечни импликации). Македония е видяна като несбъднала се, недовършена, нестанала, а дълбоката причина за това е отпадането от естествения ѝ български етнонационален организъм. За да се сбъдне като национално-политическо тяло, Македония прави противоестествени движения и, разбира се, най-съществената част от тях е да „усвои“ [с кавички на авторите] части от българската история и култура“. Това усилие (няма как) има „антибългарска насоченост“ (стр. 81-82), продължена от съвременното ВМРО. Затова и сценарият „българизация“ не може да

е друг, а именно „ре-българизация“. И като се има предвид целият този контекст, препоръката е България да провежда „изключително енергична и последователна политика към Македония“. Тази политика трябва да бъде „мека, ненатрапчива и въздействаща“ (стр. 47). Например, по „мек“ начин дискретно да се обясни, че „македонският език е бил диалект на българския“, но пък в това „няма нищо обидно“ (стр. 102-103). Такъв текст не може да бъде написан от друг, освен от българи. Нека читателят се замисли: възможно ли е ръката на неутрален изследовател да изпише тези редове? А и, в политически смисъл, какво означава да се провежда „въздействаща“ политика спрямо македонците? Означава България да подпомага сценария за „ре-българизация“. Македонците са някаква инфантилна маса, на която трябва да се помогне да се „ре-българизира“. Аз лично изпитвам ужас от патерналистичните етно-политически симпатии, от анцестралната (Госийо) българска културна претенция и съответните „меки“, но „въздействащи“ програми. Слава Богу, това са утопични проекции на простонародния етнически национализъм (по А. Смит). Но какво е мястото им в една сериозна, сиреч аналитически промислена хуманитарна наука?

Идентичностната метафизика (или митология). С нея не само често се преиграва и прекалява, тя тече неконтролирано през мисленето на не един и двама социални анализатори. Това е най-сериозният проблем, но съвсем не на това изследване, а на всяка съвременна социология, която се занимава с казуси, подобни на феномена Македония. Всъщност идентичностната метафизика е условието на проблемите по-горе. Тя може да се резюмира в следните точки:

Първо, приема се, по-скоро неявно, субстратният или субстанциалният възглед на съветските етнолози (Бромли и др.), наследен от традицията на ранния немски романтизъм на XIX век (Хердер преди всичко). Според него под шапката на всяка съвременна държавна организация е разположена етнонационална основа, субстрат, включващ (общи) култура, език, произход и др.

Второ, етнонационалното се изразява (именно изразява, а не реконструира, рационализира и артикулира) в термините на идентичността: македонецът не е точно македонец, а е персонаж с македонска идентичност (макар да не е ясно дали я има, както се разбира).

Трето, тази конструкция не само самата бива де-социологизирана, а изобщо служи за неутрализиране на разнообразните социологически измерения, по които може да се наблюдава животът на групи хора.

Четвърто, в така създадения свят на идентичностни абстракции се засаждат политическите процеси. Те, от своя страна, вече неизбежно, необратимо и цялостно се управляват от предположените категории на етнонационалното.

Всичко това е par excellence метафизика, защото е работа с интелектуални абстракции (понятията на етнонационалното наблюдение), които са скрито постулирани като самостойни и социологически ирелевантни. Авторите казват, че „етнонационалната мобилизация" следва от „остра проблемна ситуация" (стр. 103), но това изказване остава социологически неартикулирано. Ако се попита каква е „острата проблемна ситуация", отговорът ще направи референция към драмата с етнонационалните идентичности, тоест ще се завърти в кръг. Всеки такъв кръг, обаче, само повдига въпроси за бъдещо изследване, а не дава отговори.

Схемата от тази точка резюмира цяла парадигма в хуманитарното знание. Тя е мощно натурализирана (приемана за естествено състояние на нещата) и до нея автоматично прибягва обичайното мислене по тези въпроси. В една съвременна реч, която има аналитична намерения, натурализираната идентичностна парадигма води до всякакви странни неща; често и до апория (Госийо), каквато се съдържа в споменатия кръг.

Първата невинна особеност, която се регистрира с бегъл поглед, е фактът, че една част от изводите в това изследване са правдоподобни, но не следват и не се нуждаят от теренни изследвания. И най-отдалеченият от терена наблюдател знае, че македонската държавност е проблематична и че трябва да се мисли сериозно върху вероятността Македония да се федерализира, в граничния случай да се раздели по линията Куманово/Струга. Това е известно, документирано и коментирано поне от 1991 година, откакто македонската държава бива постоянно оспорвана, външно и вътрешно, в самия си принцип.

Второ следствие е свързано с представата за развитие. Македония е един фатален и перманентен дефицит, но не поради особености от социологическо естество, а защото идентичностният възглед ѝ възлага да изпълни задачи от XIX век, които в XXI век тя не може да изпълни. По тази причина Македония е призрачна проекция на съседите си. В нея доминират процесите на албанизация, македонизация, сърбизация, не-

изменната „ре“-българизация, гърцизация (гърцизация е наречено навлизането на гръцки капитали(?). Така, през етнонационални проекции (всъщност трескави сънища на съседните етно-нации-държави), идентичностният възглед поглъща предмета си. Не е ясно какво е Македония без тези проекции; а с тях пък е обречена да бъде дефицитно образувание. Това обаче е социологически неправдоподобно наблюдение.

Трето, в Македония традиционно има етнонационални страсти, но това не е аналитичен извод, а констатация при първо наблюдение. Тя повдига въпроси от социологически характер за конституцията на етно-политическото, за динамиката на границите между групите и пр. При натурализация на етно-възгледа, обаче, метафизиката на идентичността захлупва въпросите, на които отговаря политическата социология. Всъщност, има смисъл не да се пита кой каква идентичност има – българска, гръцка и пр. – а да се разбере какво лежи в основата на самата драма с идентичността. С други думи, това, че има някакви идентичности и те стават важни, е проблем, на който трябва да се търси отговор – защо така става? – а не извод, нито аналитичен инструмент.

Четвърто, развитата политическа картина изглежда правдоподобна, защото е издържана във вял позитивистки тон: партии, коалиции, програми, електорат, медии, обичайните неща. Но и в нея има нещо подозрително. Ако Македония е място на максимални идентичностни дефицити, как е възможно в нея да протича описаният политически процес? Какво в тази картина не може да се случи в една България, например. А оттук и множество други мистериозни въпроси. Впечатлението, което политическият коментар остава, е, че цялата идентичностна драма не влияе фатално на конституцията на политическото и удържането му в институционална рамка. Тогава? Или този коментар не се отнася до Македония, или Македония е друга, остава неясно каква.

Пето, когато се пита за политически благоприятни сценарии, както и препоръки за бъдеща политика, метафизиката на идентичността произвежда откровени куриози. Ако Македония следва рационална политика на международно интегриране, тя няма драстично да се различава от познатите ни случаи. Но това не може да стане, защото Македония е затисната от идентичностните си беди. За да провежда тя разумна политика, трябва първо „да се рационализира македонският идентитет“ (стр. 102). Това ще стане, ако македонците (например) не се обиждат, че характеристиките на „идентитета“ им имат българско минало (езика, стр. 103

и другаде), сиреч нямат минало. Етно-нацио-идентитет, но без свое минало, е авангардна конструкция (Вебер пръв ще ахне на такава пропозиция, след него цяла върволица). А и самата идея за „рационализация на идентитета“ е социологическо (и онто-) недоразумение. Но обаче натам води разбирането на идентичността като фатална положеност, positum. А ако се следват тези положения, какво ли ще означава „отстояването на позиции пред нашите партньори от НАТО и ЕС“ (стр. 13)?

И така нататък... но да спрем дотук.

Идеята за „идентичност“ навлиза по силата на особена логика в хуманитарното знание. Нейната прагматика е свързана с трансформация и динамизиране на копулата „е“: „Лазар е Х (македонец)“ се измества от „Лазар има Х идентичност (македонска)“. По този начин етно-нацио-характеристиката се контекстуализира и вижда като феномен в жизнения свят. Тази логика налага и фундаменталното обвързване на идентичност и различие, подчинени на темпоралното условие. С други думи, идентичност навлиза в хуманитарното знание не заради себе си, а за да въведе със себе си идеята за различие. Чрез идентичността „Лазар“ стои на дистанция от предиката „е македонец“. Той може да е или да не е. Може да е бил, но вече да не е. А може и това да няма значение. Може да не е имало значение, но „спешно“ да придобие. А може, както изглежда е случаят с Македония, работата да е доста по-сложна. Изразено в парадоксална фраза: Социологически интересният въпрос е дали, защо и как настъпва идентификацията с „идентичността“ (етно-национална); и какви близки и далечни импликации има подобно състояние? Ако този въпрос се подмине, започва занимание с иначе социологически безинтересния въпрос (Вебер) за етническата група. Такъв въпрос обикновено маскира (Госийо) някаква форма над-персонален, ще го нарека методологически етно-национализъм. И различието между изследователя и респондента неусетно избелява. И на екипа му става „мъчно“. И възниква неизменният „македонски въпрос“, тази атавистична вибрация в българското фолклорно съзнание.

СТЕФАН ПОПОВ

Стефан Попов е главен асистент по философия на езика и съвременна философия в СУ „Св. Климент Охридски“.

Коментари (2)

- 02-04-2009|**Маке** - Ал. Мак. доналдс

Адам и Ева, Ной също, са били прави македонци. Онанистът Онан също е македонец. Абе всичко, що се сети човек, си е македонцко. И всички бугари не са татари, а исти македонци, Македония ще си ги прикотка и леле, гледай што става – от Албания, та до Черно море. Турците пък са потурчени македонци, требва и те да се присъединат към Македония и ето ти – империята на великия гей Александър Македонски пак ке се вдигне. Само тия пусти гърци, дето се ядат с нас, македонците, заради името, абе, тях чума ще ги тръшне, ураган ще ги замете в Египет и тогаз, майко юнашка, ела да видиш. Македония ще е най-великата на света, а колонията ѝ от хунзите ще произвежда най-чистите потомци на Ал. Мак. доналдс.

- 04-04-2009|**Сандо** - Нерде Ямбол...

Ти, човече, прочете ли това, което коментирВаш?

Към Македония с необременен поглед
Автор(и): Тодор Абазов

Македонската нация днес е реалност. Проблемът е, че по отношение на нея няма единомислие и оттук възникват много недоразумения и противоречиви настроения. Спорни са вижданията за произхода ѝ, за процесите на формирането ѝ, за времето на възникването ѝ, за границите ѝ, а за някои спорно е и самото ѝ съществуване. Сблъсъците между тези виждания протичат върху плоскостта на историческите факти и техните интерпретации. И тук може да се наблюдава вавилонско стълпотворение от мнения и становища – едни малко или повече обосновани, други произволни и дори абсурдни. Това прави всяка нова книга с неконвенционален поглед към Македония предмет на жив интерес и внимание, за съжаление не винаги добросъвестни.

Такъв е случаят с антропологичното изследване, онасловено *Македония на кръстопът,* на Петър-Емил Митев, Антонина Желязкова и Георги Стойковски, двама изявени наши учени и един млад македонски изследовател, което, преди още да беше се появило на книжния пазар, стана прицел на масирана атака от страна на един асистент от НБУ, Чавдар Маринов (в. „Култура“, бр. 3 от 23 януари 2009). Казвам атака, а не критична рецензия, защото авторът ѝ побърза с необяснима припряност да натрапи обобщена негативна оценка към труда, без дори да се е запознал с него в целостта му, а на основата само на публикувани в „Култура“(бр. 1 от 9 януари т. г.) 2 от всичките 22 глави на книгата, което далеч не е проява на научна добросъвестност. В своя текст той дори не прави опит да опровергава със съждения и доводи, а просто етикетира политически застъпените в изследването становища и така подменя интерпретацията с предпоставена присъда; вместо доказателства, подкрепени с цитати от изледването, дописва произволно авторите, приписвайки им цели под формата на съчинени от самия него внушения, каквито те изобщо нямат; и още, не само непродуктивно, но и рисковано за доверието към един начеващ специалист, на аналитичния и дистанциран подход на

авторите към констатираните от тях явления и факти той противопоставя не собствени оригинални виждания, а щампи, безкритично заимствани от циркулирали в Скопие исторически конструкции.

Широко е тематичното поле на изследването, което само по себе си е белег за научните му достойнства, но един от неговите аспекти има несъмнена евристична стойност. В „Македония на кръстопът“ се отбелязва наличието на македонската нация, без да се посяга на историческите факти. Всеки, който дори само отчасти познава дългогодишните полемики около Македония, ще установи, че това е оригинален и зареден с голям смислов потенциал възглед, застъпен за първи път в българската научна книжнина, който постига равновесие между историческото минало и актуалното настояще, като преодолява тяхното противопоставяне и още повече – тяхното прекрояване. Ако все още едни гледат на историческите факти като на вкаменелости, неподлежащи на по-нататъшно изследване и тълкуване, то други се отнасят към тях като към пихтиеста маса, от която всеки може всичко да моделира. Като се има предвид, че тези, които се придържат към историческите факти, отричат съществуването на македонската нация, а онези, които отстояват наличието на македонската нация, преиначават историческите факти, тезата, застъпена в „Македония на кръстопът“, е логически обоснован изход от безплодието на тази конфликтна ситуация. Само лаик в тази проблематика може да не оцени неговото значение и да не отдаде заслуженото на авторите му.

Концепцията, отричаща съществуването на македонската нация, черпи своите доводи от историческите документи, което от гледище на тяхната автентичност я прави на пръв поглед убедителна, но нейната слабост е, че тя възприема документите като самодостатъчни и така става нечувствителна към въздействието на променящите се обстоятелства.

Концепцията пък едва ли не за извечността на македонската нация фетишизира продукта на историята, но пренебрегва самата история, което я освобождава от дължимото ѝ зачитане. Първата концепция се радва на популярност у нас, а втората е господстваща в Македония. Един бегъл поглед върху процесите, протекли през последните две столетия в Македония, ще улесни читателя да оцени обективните основания на виждането на тримата изследователи, имплицитно разграничаващо се от двете концепции.

Известно е, че мнобройни исторически документи свидетелстват за българския характер на славянското население на Македония през вековете. Това е констатация, правена многократно от средновековните гръцки хронисти, тя може да се намери в пътеписите и изследванията от по-ново време на преобладаващата част от чуждестранните автори, писали за Македония, и особено важно – потвърждава се от самоопределението на самите македонски духовни и политически първенци през XIX и XX век, независимо от техните идейни ориентации. Под въздействието на историческите обстоятелства обаче това съзнание постепенно започва да отслабва, а с намесата на мощни геополитически фактори и съображения за политическа целесъобазност започва и да се променя.

Първоначално, още през Възраждането, българите в Македония се проникват от **съзнание за регионална общност**. Иван Михайлов в своите „Спомени“ (том IV, с. с. 942, 963) го определя като „колективно чувство“, „локален патриотизъм“, а моята баба, ако е позволено да се позова на личните си наблюдения, на въпроса „какви сме“, отговаряше „българи, ама и македонци“. Така мислеше и баща ми, иначе пламенен български патриот и почитател на Тодор Александров, на чието име, в скоби казано, ме е кръстил. Досущ същата формулировка („българи, но и македонци“) открих и в интервю на Харалан Александров, в което той говори за своите роднини с македонски корен („Историята, населена с хора“, с.724,), което е потвърждение за нейната разпространеност в миналото като израз на по-специфична мисловна и психологическа нагласа у хората от Македония. Съзнанието за регионална общост има активни сторонници в лицето на местните книжовници и просветители, категорично определящи себе си като българи, а езика си като български. Те му дават израз с многократно изявеното от тях настояване македонските говори да не се пренебрегват при формирането на общобългарския литературен език.

След освобождението на България това съзнание еволюира под влияние на обстоятелствата в **убеждение за собствени политически интереси**. Характерна от тази гледна точка е редакционната статия на в. „Право“(07.06.1902), издание на македоно-одринското революционно движение, програмно онасловена „Политически сепаратизъм“. В нея четем: *„... мнозинството от македонските населения е било, е и ще бъде българско; обаче като такова то желае да получи своята свобода, организирана политически в една автономна област, разделена от Българското княжество. Та-*

кава е доктрината на политическия сепаратизъм (...) Българското княжество (...) не веднаж е експлоатирало с нещастна Македония в полза на някои мимолетни интереси, които са изтиквали на заден план свободата на Македония. Виждайки пакостта, която балканските държавици причиняват на македонската свобода, съзнавайки пълната невъзможност за осъщевление на Велика България, македонското население отдавна се е отказало от С. Стефанския идеал, който е празна фраза и за собствените му създатели – русите (...) трезвеният ум на македонските населения издигна върху С. Стефанска България идеята за политическия сепаратизъм от същата България". Тази идея получава силен тласък след Илинденското въстание поради демонстративната ненамеса в него на българските власти по външнополитически съображения. „*И въстаналите се прибраха в своите пепелища* – отбелязва Христо Силянов – *с остра болка от съзнанието, че свободната братска страна ги изостави в най-страшния момент на изпитанието им*" (Освободителните борби на Македония, т. I, С., 1933, с. 441). Тази горчив исторически урок, довел до дълбоки преоценки, намира в лицето на Гьорче Петров един от най-задъблочените си тълкуватели. В сп. „Македонски преглед" (бр.9,25.09.1905) той пише: „*Може да е голямо нещастие за една България да се създава отделно царство от нейни братя (...) Минаха ред години на тежки изпитания и страшна неволя, ред моменти на жестоки сътресения и погроми, обаче помощта от България, тая помощ, мисълта за която е крепяла душите им, не се и показа. Нямат ли право тия измамени македонски злочестници да негодуват против страната, която тъй жестоко е подиграла техните чувства и надежди? Нямат ли основание да формулират своето обвинение за тази измама? Това е едно неизбежно психологическо състояние на македонските българи; и когато ние излизаме с обвиненията си спрямо България, не вършим друго, освен да дадем формален израз на общото разочарование в Македония от яловата македонска „политика" на тая България*".

Следващата стъпка, логически произлезла от убеждението за собствени политически интереси, се прави след Балканската война, която окончателно доказва невъзможността за обединение с България. Тази стъпка е зараждането и укрепването у македонското население на **воля за държавна самостоятелност** (**Независима Македония**). От тази мисъл, получила широка популярнност през 20-те и 30-те години на миналия век, се прониква Тодор Александров, тя става кредо на ВМРО и ВМРО(о), на емигрантските братства – и десни, и леви в България и извън нея, играе ролята на ориентир и стимул в дейността на македон-

ските институции и сдружения. Графичен неин израз, който аз добре помня от детството и юношеството си, е картата на Македония в нейните географски очертания, украсяваща неизменно по онова време многобройните алманаси, календари, книги, вестници, списания, значки с македонска тематика. Картата на Сан-Стефанска България беше слабо позната, но картата, както тогава се казваше, на Целокупна Македония беше широко популярна сред емиграцията и не само сред нея.

Така се стига до естествения завършек на тези процеси. В синхрон със заложената в тях тенденция се заражда и развива **съзнание за национална обособеност** (**нация**). Един от първите, които го предугажда, е Константин Иречек, голям приятел на България и познавач на нейната история. Още през 1909 г. по отношение на Македония той изтъква (сп.“Българска сбирка“, кн. VII): *„При нормални отношения би се развила една малка етнографска индивидуалност, като например у малорусите, у словаците...“* (цит. по: сп.“Български месечник“, кн.2-3,1998, с.238). В по-определен и изяснен вид това съзнание намира почва през 20-те и 30-те години във Вардарска Македония сред образованите и деловите среди, между които са и радетелите за собствена македонска литература като Коста Рацин, отначало Венко Марковски, Коле Неделковски, под неговия знак протича в София дейността на Македонския литературен кръжок, то е платформа на комунистическото движение в Македония и на голяма част от емигрантските организации в България и чужбина.

Като потвърждение за обективно протеклия, а не идеологически мотивиран характер на тези процеси, ще се позова на Иван Михайлов и негови млади симпатизанти от Македония, тъй като нито той, нито те могат да бъдат причислени към левицата и почитателите на Коминтерна, с влиянието на които днес някои единствено си обясняват възникването на темата за македонска нация. В своите „Спомени“ (т. IV, с.958) Иван Михайлов привежда един много показателен случай:

„В Загреб срещнах през Втората световна война студенти от Македония, които ми изброяваха разните посегателства (от страна на българските власти – б. а.) върху нашите организации още от края на миналото столетие – до момента на разговора ми с тях; споменаваха дележа на Македония, допуснат главно поради съгласие на българската държавна политика; спираха се особено на пакта за вечно приятелство със Сърбия и съпровождащите го гонитби на македонското дело. В заключение тия млади хора казваха:

При такова положение не трябва ли да се запитаме дали ние сме един и същ народ с българите от Стара България?“

Така протича процесът от „българи, но и македонци“ до „македонци, но вече не и българи“.

Коминтернът, доловил тези настроения и породената от тях ориентация, наистина се опитва да ги използва в своите взаимоотношения с балканските комунистически партии със своята резоюция от 1934 г. (доста дилетански и нескопосано написана), но да се смята, че те са неин продукт, означава, първо, да се приписва на тази резолюция свръхестествена сила, каквато тя не притежава, и, второ, означава да се пренебрегне обективният характер на историческите процеси. Ако Коминтернът беше толкова всемогъщ със своите решения, как да си обясним, че системата, за която той пледираше и която утвърждаваше с безбройните си резолюции, рухна за 24 часа?

Съвременният свят изобилства с примери от една нация да е произлязла друга нация, нещо повече, от една нация да са произлезли няколко други нации. Англичаните отиват в Америка, Австралия, Нова Зеландия и стават американци, австралийци, новозеландци; от испанците са произлезли всички испаноговорещи нации в Южна Америка, португалците в Бразилия се превръщат в бразилци, впоследствие същото става и с преселниците от други нации в тези страни. И това с нищо не накърнява самочувствието и интересите нито на старите, нито на новите нации. Но във възникналата след Втората световна война македонска република, отначало в рамките на Югославия, а сега самостоятелна, с непонятно усърдие се търсят всевъзможни начини да бъдат заличени историческите връзки и родството между населението на Македония и населението на България, сякаш от това зависи македонското им национално самосъзнание. Тук не е мястото да се навлиза в детайлите на тази практика, но е повече от очевидно, че тя създава на инициаторите си многобройни проблеми от логически, психологически и морален характер, които ги водят, меко казано, до куриозни тълкувания и построения.

Първоначално след войната се премълчаваха документите, чиито автори имат изразена българска самоиндификация. Впоследствие, когато се осъзна, че по този начин се обеднява миналото на Македония, тези документи започнаха да се вадят, но след известни ампутации, които заличаваха неудобните названия и пасажи (така сборникът на

братя Миладинови престана да се именува „Български народни песни“). По-късно се разбра, че и тази тактика не е особено почтителна към авторите и техните текстове и тогава се изобрети методът на своеобразна шизофренна интерпретация, по силата на която хората мислят едно за себе си, а всъщност те са друго. Тя не премълчаваше вече изявите на българското самоопределяне, но ги тълкуваше като резултат от незнанието на авторите им за тяхната истинска национална принадлежност. По-крайните поддръжници на този подход пък съчиниха, че македонците, наричайки себе си българи, а езика си български, са влагали в това понятие не национален, а... социален смисъл („прост език“, „език на народа“). Срещат се и твърдения, наглед по-малко агресивни, но също толкова оскърбителни, според които употребата на „българин“ се дължало не на друго, а едва ли не на небрежност или разсеяност.

Ето няколко типични примера.

Димитар Влахов. ***Македонија. Моменти од историјата на македонскиот народ.*** **Скопје. 1950**: *По завземаньето на големи делови од Македонија од бугарската држава* (става дума за средновековието – б. а.) *станало обичај славјанските племиња, што ја населуваат, да се викат сами Бугари; со тоа име зепочнале да ги означуваат и грчките хроничари и сите тугинци* (50). *Останалите Македонци биле викани от болшинството от тугинците кои ја посетиле Македонија – Бугари, а и они сами се викале Бугари. По тоа време* (1912 г. – б. а.) *болшинството од Македонците не биле свесни за својата Македонска националност* (394).

Лазар Колишевски. ***Аспекти на македонското прашанье.*** **Ск., 1962:** *Точно е дека Джинот се изјавувал за Бугарин, а Гоце пишувал на бугарски* (349). *Мегу еден дел от нашите прередовци била е сосема разбирлива неизјазнетоста на чувството и припагането...* (350).

Драган Ташковски. ***Рагането на македонската нација*** **Ск., 1962:** *Кога водачите на антигрчкото движенье во Кукуш на чело со Нако Станишев истакнуваа дека во црквите треба да се воведе бугарски јазик, народот и не ја свакаше националната смисла на тоа име (...) За него зборот „бугарски јазик“ имаше уште црковно-словенско и социјално значенье во смисла како што го сфатиле Јоаким Крчковски, Кирил Пејчиновик и Теодосија Синаитски, кои под „бугарски јазик“ подрозбираа „прост јазик“, неканоничен, туку „црковно-словенски јазик“, со еден збор јазик на народот, јазик на селаните. Во таа смисла и тие го прифатиле зборот „бугарски“, не доведувајки го во никаква врска со вистинските Бугари кои живееја од онаа страна на планината Балкан* (67).

Характеристично е дека употребата на бугарско име во насловите на црковно-моралиистичките книги на Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновик и Теодосије Синаитски не произлегува от нивното бугарско чувство или от сознанието дека се Бугари“(68).

Гане Тодоровски. *Горче Петров*. Ск. 1981: *Горче Петров постојано ги меша термините Бугарин и Македонец* (91).

Цитатите говорят сами за себе си и не се нуждаят от коментар. Те, както и упоритото отричане на македонската нация, еднакво отдалечени от реалността на фактите и процесите, само потвърждават колко трезво и обективно е виждането, застъпено в „Македония на кръстопът“.

Тодор Абазов е български журналист, публицист и литературен критик; професор по журналистика.

Коментари (7)

- 02-04-2009**|Гост** - Няма нация

Цитирате изследвания преди разпада на Югославия. Дотогава ли стигат интересите ви по проблема? В Македония, драги ми Абазов, тече процес на антибългаризация от 1912 г. насам. В това е проблемът, а не в македонизацията. И знаете ли защо? Защото няма македонски език, който да се говори 2 хиляди години след края на Александър Велики, а силно сърбизиран български диалект. Смехотворно е да се твърди, че въпросната държавица е наследница на онази империя. Не българите, а сърбоманите в Скопие заслужават да бъдат укорени. 97 години те пречат на населението да се самоопредели без насилие и терор. Ито в това е въпросът. Иначе сте ги нанизали наукоподобните си тези, споменали сте

тоя-оня известен учен, голям праз, всеки грамотен може да го стори не по-зле от вас. Може пък да не е изявен нихилист!

- 04-04-2009|**Сандо** - няма нация?

Всъщност нация има – (тук говоря за всички нации) днес тя е съвсем реална идея. Това, което не съществува е исторически или етнически обоснована нация – нацията е въобразена общност, сътворена от държавата.

- 04-04-2009|**Гост** - Сандо

Господине, ако има нация в Македония тя се състои от две групи население най-вече – българи и албанци. Албанците нямат проблем д идентитета си. Същото не може да се каже за българите. Лошото е, че двете групи са несъвместими. Нация там няма да има – албанско-българска. Въпросът е кога в Македония ще се престане с антибългарската пропаганда? А не да философствате има ли, няма ли.

- 06-04-2009|**Сандо**

Господине, да давате акъл на македонците какви са е смешно. Огромното мнозинство от тях не са българи от поне половин век. Как точно се е стигнало до тоя факт беше подробно разяснено в две от статиите на тая дискусия в Култура и не е това, което ни занимава. Фактическото положение е, че днес в Македония има основно македонци и албанци (освен тях има малко турци, торбеши, цигани – част от които се считат египтяни, българи, власи и още разни). Напълно е възможно да има македонска нация, която да обединява всичките тези не на етническа, а на гражданска основа. Приемете ги тези неща най-сетне и престанете да бълнувате «Не ще забравим и никога не ще простим»...

- 07-04-2009|**Гост** - Белилото и червилото на слугинята

Нито бълнувам, нито нищо, най-малкото ви минава цитираната от вас мисъл: «Не ще забравим и никога не ще простим»... Нито пък давам акъл на македонците. Не може да се отрече факта какъв е произходът на населението във Вардарско преди 1945 г. Дора Бакояни ясно го заяви на македонския министър наскоро – историята не може да се преначисва, защото този или онзи се чувствал такъв или онакъв. Освен това мен въобще не ме интересува съдбата на Македония, нито пък, както

подозирам, си мислете, че ще се напикая от радост, ако източната ѝ половина се присъедини към България. Напротив, смятам, че Вардарско, или каквото му сложат ново име след разпрата с Гърция, няма лошо да е самостоятелна държава. Тревожи ме друго. Населението все още не чувства свободата на изявяването на идентитета си, а най-вече – яростната антибългарска истерия в скопските медии. Ето това. Останалото са интелектуални изпражнения на разни хорица, които спрягат интелигентските си мозъци, за да покажат колко са се поевропейчили. Обаче големият българин от Щип проф. Александър Балабанов казва, че културата у ганьовците личи както белилото и червилото по лицето на слугинята. Надявам се, че вие не сте от визирания от мен тип европейци.

- 12-04-2009|**Сандо**

Абе то си знае... усещате ли, че отново си присвоявате монопола върху знанието какви СА македонциТЕ СЕГА. Да говорим за преди 50 години е безмислено. Днес имаме македонци, които вие упорито наричате българи. Айде да оставим на хората право на самоопределение, а?

- 27-07-2009|**Milen** - За книгата

Тази книга ще има десетилетия да се търкаля по книжарниците, защото никой не би си я купил.

По отношение на Македония българите още са махмурлии
Автор(и): Раймонд Детрез

Разговора води Жерминал Чивиков

В книгата ти *Балканите – от комшийска кавга до гражданска война* от 1992 година имаше една глава и за „македонския въпрос“, в която сравняваше отношенията между българите и македонците с тия между фламандците и холандците. И те някога представляваха една езикова общност, която в резултат на политически обстоятелства се разпадна в две етнокултурни общности, които сега като два отделни народа живеят в две съседни държави - Белгия и Холандия. По този повод тогава също водихме един разговор за вестник „Култура“. Реакциите, които той предизвика, не ти ли напомнят сегашния дебат по повод студията *Македония на кръстопът*?

Тогавашното ми сравнение между Белгия и Холандия бе предназначено на първо място за фламандските и холандските читатели. За тях, както и за останалите жители на земното кълбо, „македонски въпрос“ няма, в смисъл, че за тях има хора, които се казват македонци, и щом те така смятат, значи има македонски народ. Толкова. Без да отричам очевидната за всеки обективен наблюдател истина, че в Република Македония има население с македонско национално съзнание, все пак исках в книгата си да покажа на читателите си, че нещата всъщност са по-сложни и се опитах да обясня, че и българското становище по въпроса има няка»кво основание. Може би си спомняш, че после по страниците на Култура се появиха доста остри реакции: моят подход бил „ненаучен“, македонците били „измислени“, един от моите опоненти разви аргументацията, че ако една научна теза не подчертае близостта между българите и македонците, научността ѝ вече ставала съмнителна, и че българската наука трябвало да отхвърли тези „модни разсъждения“. Ставаше дума за нови научни разбирания за възникването на нациите. Това становище ми беше крайно любопитно: научни теории и методи да се приемат

или не в зависимост от това дали служат или пречат на националната кауза или на други интереси! Сетих се тогава и за професор Емил Георгиев, който казваше, че българският учен на първо място е българин, а чак след това учен. Разбира се, от началото на 1990-те години насам много неща са се променили. В съвременните български хуманитарни науки по-младите изследователи вече успешно боравят с тези „модни" теории, макар че в отношението към Македония някак си продължават да вземат „предпазни мерки", продължава тази „атавистична вибрация", както се изразява Стефан Попов.

Но авторите на *Македония на кръстопът* и днес смятат за „научен факт" българската идентичност на македонците, смятат, че македонец, който не се смята за българин, просто не знае истината, а когато става дума за македонска национална идентичност, подигравателно я наричат „идентитетот".

Авторите на *Македония на кръстопът* са прави, ако се изхожда от научната теория на примордиалистическо или „изконническо" разбиране за нацията, което доминираше в европейското историческо мислене през XIX век и голяма част от XX век; и продължава все още да има привърженици на Балканите. Примордиализмът приписва на нацията някакъв вечен, непроменлив характер, някакъв „дух", който от най-старата древност владеел етническата общност, респективно нацията, и от който членовете на тази общност не могат да избягат. Този дух се предавал от едно поколение на друго не само чрез възпитанието, но и чрез гените. Въз основа на тази теория потомък на българин, сменил вярата и езика си преди 12 поколения, може да се мисли за турчин, но „научно" си е останал българин. Можеш да му отвориш очите и да го „възродиш". Колко практично!

Няма ли все пак известен континуитет това, което наричаме „етническо съзнание"?

Съвременните теории, като ситуационизма и инструментализма, не отричат известен континуитет на етническото съзнание, макар че то е по-скоро като брадвата, с която много образно го сравнява Нил Ашърсън в книгата си *Черното море:* „Това е брадвата на прадядо ми, само че дядо ми ѝ сложи ново острие, а баща ми – нова дръжка." Значи, повече е въпрос на въображение и вяра, отколкото на действителност. Тези „модни" разбирания (които са „модни" вече около половин век) не отричат в много случаи етническата основа на нацията и националната държава, но

те също така допускат, че в определени обстоятелства се образуват нови нации – нещо, което става доста често и доста лесно. Фламандската общност се образува в рамките на Белгия чак към края на XIX век. Разбира се, всички нации в съвременния смисъл на думата възникват чак през XIX век, но някои от тях са нови в смисъл, че не присъствуват в по-ранни исторически източници като отделна държавотворна етническа група. Такива нови нации в Европа, освен фламандците, са още каталонците, словенците, словаците, беларусите и много други, а извън Европа, в резултат на деколонизацията, те са никнали като гъби. И македонците са една такава нова нация, образуването на която започва към края на XIX век. Много славяни в Македония, може би мнозинството, по това време са били с българско етническо самосъзнание, други пък с гръцко или със сръбско, но е безспорно, че е имало и хора с македонско самосъзнание. Тези етнически самосъзнания, включително българското, са доста непостоянни, колебливи, лесно преливащи се едно в друго: гърци, българи, македонци, български македонци, македонски българи – като четеш документите от това време, не ти е ясно за какви точно са се смятали, а може би и на тях самите не им е било ясно. Само за българските примордиалисти всичко е ясно. Те изхождат от аксиомата „Веднъж българи, винаги българи". За тях националната идентичност не подлежи на промяна. Те отричат факта, че в момента има два-три милиона хора по света, в Република Македония и извън нея, в САЩ, Канада и Австралия, които смятат, че са членове на македонската нация. Тези македонци били „всъщност" българи. Примордиалистът прилича на ентомолог, който, след като открил, че според законите на аеродинамиката пчелата не можела да лети, отрича, че пчелата лети. Ако теорията не може адекватно да обясни фактите, тогава трябва да се преразгледа теорията. Съвременните социални науки убедително и научно обясняват възникването на нови нации като македонската.

В какъв смисъл всъщност може една нация да бъде „научна" или „ненаучна", каквато според авторите била македонската?

Явно авторите искат да кажат, че македонските историци прибягват към ненаучни исторически аргументи, за да докажат, че има македонци и че винаги ги е имало. Това са две различни неща. Че има македонци, има. Както брадвата на Ашърсон показа, да принадлежиш към определена нация е по-скоро въпрос на вяра, отколкото на знание. За това не се искат научни доказателства. Ако някой ти казва, че вярва в християнския бог, той си е вярващ християнин. Дори „научно" да му

докажеш, че няма бог, той си остава вярващ християнин и трябва да уважаваме това. Ако някой вярва, че е македонец, не дванайсет, а хиляда лъжи на македонизма да му откриеш, все едно, той си остава македонец. В историческа перспектива националната общност замества религиозната общност с нейните морални и други, дори естетически, стойности, споделяни от членовете на общността. Всяка вяра има и исторически компонент: на християните дори им е ясна историята на целия космос, от създаването му преди четири хиляди и няколко години до неизбежното, макар с не фиксирана досега дата, Второ пришествие. Историческите познания на националистическите идеолози също са въпрос на вяра. Както един „божи народ“ вярва в написаното и нарисуваното по стените на черквата, така нацията вярва в написаното и нарисуваното в националните исторически музеи – тези храмове на нацията. Работата не е дали тези представи за историческите събития отговарят на истината в научния смисъл на думата или не. Може би отговарят, не е важно. Въпросът е, че в тях се вярва; това значи, че вярващият в нацията не иска никакви сериозни доказателства за истинността на тези събития, нито пък търпи съмнение, научна критика, а камо ли някакво подигравателно отношение. Винаги ми е правило впечатление огромното, отегчителното единодушие на българите по отношение на например „македонския въпрос“ и „турското робство“.

По други въпроси българите нито са единодушни, нито безкритични. Как си обясняваш това единодушие, когато става дума за „турско робство“ и „македонски въпрос“?

Всъщност, поне така ми се струва, този, който се отнася с недоверие към тези опорни точки на българската вяра, поставя с това себе си извън българската общност и попада в положението на средновековния еретик с всичките неприятни последици. Чети по сайтовете как тези еретици се обвиняват в родоотстъпничество, как електронно се оплюват и анатемосват от правовярващите. И Антонина Желязкова, и Чавдар Маринов са такива „еретици“, само че ересите им са различни. Спомни си реакцията на пазителите на чистата вяра, когато някои неверници поискаха да „посегнат“ на една от светините на българската национална вяра – „Баташкото клане“. Реагираха с религиозни аргументи: „кощунство“, „светотатство“, подигравка със „святата памет“ на жертвите. И никакъв интерес към научните аргументи!

За самото съществуване на нацията може би не са нужни научни оправдания. Могат ли обаче историците да работят ненаучно, когато например конструират национални атрибути, като свой език, своя история, своя култура?

Що се отнася до историята на македонската нация, разликата между македонски и български историци не е много голяма. Македонските историци, вместо да се задоволят със съвсем убедително от гледна точна на съвременната наука обяснение за възникване на македонската нация през последната трета на XIX век, смятат за нужно да развият същата „изконническа“ аргументация, както българските си колеги. Ако последните казват: „Преди българи, значи и сега, и завинаги българи“, македонските казват: „Сега македонци, значи и преди, и откакто свят светува македонци“. Според тези македонски историци, през XIX век цялото славянско население в Македония вече има македонско национално самосъзнание с изключение на някои „заблудени“ българомани, сърбомани и гъркомани. За българите същото това славянско население има ярко българско национално съзнание с изключение на някои „заблудени“ сърбомани, гъркомани и „македонисти“. Разбира се, до 1860-те, това население нарича себе си винаги „българско“. Но ако от 1860-те години някои почват да се наричат македонци, пак ли са българи? Знаем имената на повече македонски обществеици, които през 70-те години на XIX век ясно обявяват, че има македонски народ и македонски език години преди Мисирков. Има текстове, които показват, че някои хора, макар че продължават да се смятат за българи, развиват някакъв македонски партикуларизъм. Има свидетелства от това време за прости селяни, които не искат да бъдат наричани българи, а твърдят, че са македонци и че говорят македонски. Има убедителни документи, че в последната четвърт на XIX век се разпространява македонска национална идеология и че има хора с македонско национално съзнание, макар и в една среда, която по етническо самосъзнание е все още преобладаващо българска. Има и убедителни изследвания по въпроса кои точно политически, социални, икономически и културни обстоятелства и събития са допринасяли за развитието на един македонски регионализъм – най-напред още в рамките на българската етническа общност, после вече като отделна македонска национална общност. Най-важният момент е, както всеки историк на национализма знае, че една нация се оформя в рамките на една държава, дори без тя много да се старае

да създаде нация. Българи и македонци са живеели в една държава известно време през средните векове; след това не са имали обща държава. Османската империя е създала, без да иска, една православна общност, в която влизат и гърци, и православни албанци, но не е създала отделна македоно-българска идентичност. От 1878 г. българите в България живеят в своя държава, която вече целенасочено строи българска нация. Българите в Македония (или македонците) остават извън този процес и се оформят като общност в други обстоятелства, стават друга общност. Нацията окончателно се дооформя, като разполага със собствена държава и държавни институции като министерство на образованието, което да налага стандартизиран език и определена представа за националната история, с армия, която внушава патриотични чувства на цялото мъжко население, с полиция, със средства да упражнява известен контрол над медиите и така нататък. Македонците не са разполагали с тези неща преди Втората световна война. Процесът на налагане на македонска идентичност в следвоенна Македония е протекъл горе-долу еднакво принудително и „изкуствено“, както при формирането на всички нации, включително и българската. Накратко, съвременните социологически науки разполагат с теоретическите и методологическите инструменти да дадат едно съвсем удовлетворително от научна гледна точка обяснение за появата на тази нова македонска нация. За традиционните български историци всичко това, разбира се, е „ненаучно“, макар че този подход им предоставя възможността достойно да се оттеглят от целия досаден „македонски въпрос“, без да се отказват от българското културно наследство от предишните векове. А пък македонците биха могли, въз основа на тези нови разбирания, да обяснят своята поява като народ, без да се занимават повече с невъзможната задача да докажат съществуването на македонци преди XIX век. Но нито българите, нито македонците като че ли са в състояние да се откажат от остарелия примордиализъм, който постоянно ги кара да защитават направо смешни становища.

Все пак, не може да се отрече изобилието от изкривявания и премълчавания на факти, което човек среща в македонската историография.

Да, но такива не липсват и в българската историография. Чуждестранният българист ще се отнася с недоверие към македонските историци, като забелязва, че те са прекръстили миладиновите „Български народни песни“ в „Миладиновия сборник“ (да беше само това!), но като

откриe, че български историци премълчават следите на македонското национално движение, ще губи доверие и в тях. Защо българските историци не ни осведомяват за македонските „будители“ от последната четвърт от XIX век? Има някои публикации, в които те се споменават – обикновено като „сръбски агенти“ – но напразно ще търсиш имената им в по-тиражираните изследвания. Така се създава впечатлението, че всички славянски жители на Македония до един са били с българско съзнание с изключение, както споменах, на някои подкупени, заблудени или злонамерени хора. Авторите на *Македония на кръстопът* признават, че „през последните сто години“ – по-точни би било „през последните сто и петдесет години“ – „и особено интензивно след Втората световна война се формира нова балканска нация“, което е вече една отстъпка от популярната, полуофициална представа, че македонската нация е „измислена“ от Сталин или „създадена“ от Тито. Искам веднага да добавя, че далеч не всички българи в Македония са станали македонци, че някои и до днес са останали с българско самосъзнание. Няма спор, че е имало жестоки мерки срещу „фашистите“ в Македония, тоест тези, които са сътрудничели с българския освободител или окупатор и съюзник на Германия (зависи от гледната точка); и че с тези мерки се е целяла и ликвидацията на политически най-активните хора с българско самосъзнание. (Една македонска колежка езиковедка вече не иска да ми говори, след като споменах за тези репресии на една конференция в Амстердам.) Нека се пишат книги за тези преследвания, но нека авторите на тези книги да проявят и интелектуалната честност да споменат, че очевидно е имало и доста хора, на които идеята за отделна, македонска нация не е била толкова чужда и които без обособени травми са приели политиката на Тито да създаде в рамките на югославската федерация република и за македонците.

В *Македония на кръстопът* особено се подиграват с македонските претенции да са наследници на античните македонци…

Те наистина стават за смях с тази претенция, която е резултат именно на стремежа им да докажат, че винаги е имало македонци. Чавдар Маринов обаче правилно изтъква, че в Македония тези глупости от време на време се критикуват от сериозни историци. В България не са помалко разните фантастични исторически „изследвания“, главно от любители-историци, но не само такива, и техните твърдения също съвсем рядко се критикуват от професионалните историци. И авторите на *Ма-*

кедония на кръстопът не могат да се въздържат от удоволствието да се подиграват на тезата, че сегашните македонци били потомци на античните и на Александър Македонски. Но щом българската кръв съдържала 16 или 18% тракийска кръв, както академик Антон Дончев разправял преди няколко месеца в Хага на холандците, защо тогава македонската кръв да не съдържа поне такъв процент от кръвта, текла във вените на Александър Велики? Става дума за абсолютно същия вид „континуитет". Защо македонската обсесия с античните македонци да е по-смешна от българската тракомания или пък от култа към прабългарите (делът на тяхната кръв във вените на съвременните българи е изчислен със същата прецизност, но забравих колко е), те пък „създатели на дванайсет държави". Само дето не се сетиха, че тринайсетата българска държава може да е Белгия, което проличава от фонетичната близост между двете имена. Аз разбирам, че са ти смешни македонските измишльотини, но защо тогава вземаш собствените си измишльотини толкова сериозно?

Какво, впрочем, представлява като научен метод спешната антропология?

Познавам двама от авторите на книгата лично или през работата им и искрено ги уважавам заради научната им дейност и гражданската им позиция. Предполагам, че и самите автори като професионални изследователи добре знаят, че „спешната антропология" не е наука в тесния смисъл на думата. Става дума за един особен, но съвсем легитимен жанр, който бих нарекъл „научен репортаж". Липсват редица изисквания, на които всеки научен труд трябва да отговаря, най-важното от които е контролируемостта на данните. Кои са тези респонденти, колко са, кои социални слоеве представляват... и така нататък. В едни научен труд това трябва да се изясни. Не е ясно винаги къде свършва отговорът на респондента и къде започва коментарът на авторите – нещо, което не можеше да не доведе до недоразумения. Струва ми се, че критиката на Чавдар Маринов е справедлива; и изобщо подкрепям възгледите му за „македонския въпрос", защото знам, че се отнася еднакво критично към македонските и към българските националистически химери. Предишните теренни проучвания на Антонина Желязкова съм чел с голям интерес, цитирал съм ги със съгласие, използвал съм ги в лекциите ми и в работа с моите студенти. Тази книга наистина е по-малко сполучлива. Въпросите на изследователите би трябвало да са неутрални, да не подтикват респондента към определен отговор или да не предизвикат

определен отговор. На моменти ми стана неудобно за самите автори. В Дебър сядат на чашка с едни албанци, разгръщат картата на Балканите и почват да разделят Македония между Албания и България. Представи си реакцията на българите, ако някои турски социолози по време на теренното си проучване в България разгръщат картата и почват да се пазарят с местните жители за Кърджали и Харманли.

А какво ще кажеш за препоръките, които авторите дават на българските политици?

Аз предпочитам ученият да бъде наблюдател и критик, а не да дава препоръки, защото политиците пет пари на дават за препоръките на учени, когато те не отговарят на политическите им интереси. Какво да кажа за тези препоръки? Нека България да се грижи за българите в Македония, както и за българите в Белгия и Холандия. Няма нищо лошо в това. Ако пък смята, че трябва да подкрепя българите в Македония като малцинство, елементарното приличие изисква тя да даде най-малко същите малцинствени права на тези в България, които се смятат македонци, и да позволява например на Турция да води сред турското население в България същата политика, като подкрепя неговото турско национално самосъзнание. Който е на мнение, че Турция точно това и прави, не би трябвало тогава да се оплаква от това, щом се кани да прави същото в друга съседна страна. Най-проблематична ми се вижда препоръката за подкрепа на (ре)българизацията на Македония. Не само че няма легална процедура за подобно начинание (за признаване на малцинство може да намери опора в международното право), но то по начало е абсолютна фантасмагория. Македонците след разпадането на Югославия не са се обявили масово за българи, макар че спокойно можеха да го направят, търсейки защитата на международните организации за човешките права.

Авторите, впрочем, твърдят, че македонците ги тресяла „тежка югоносталгия". Ти имаш ли такива наблюдения и какви обяснения има за това, ако изобщо е вярно?

Югоносталгията в бившите Югославски републики не бива да се бърка с носталгията на старите комунисти в България по живковото време. Стандартът на живота в Югославия беше много по-висок, отколкото в страните на съветския лагер, имаше доста либерална културна обстановка (вълнуващите се толкова от Македония българи биха могли да се запознаят с една великолепна авангардна македонска поезия), хо-

рата пътуваха на Запад без никакви ограничения. Сега на македонците вече им трябват визи. В Югославия имаше 1 700 000 етнически смесени бракове, което значи, че, като съберем съпрузите и децата, към пет милиона души са били по-скоро „югославяни“, отколкото сърби, хървати, македонци и т. н. Познавам такива двойки, бежанци в Белгия, хора, освободени от етнически обсесии и комплекси. Сега вече не искат да знаят за това, но по времето на Югославия повечето югославяни бяха горди и щастливи, че живеят в Югославия. Защо да не изпитват някаква носталгия? В условия на тежка икономическа криза, на напрегната международна обстановка (края на Студената война) и с известна подкрепа отвън, националистите в Югославия успяха да мобилизират масите и да унищожат страната. Ние сега слушаме само гласовете на националистически настроени политици и интелектуалци в бившите Югославски републики – колко сега били „свободни“, но дори в Словения ми се е случвало словенци спонтанно да ми признаят, че разпадането на Югославия изобщо не е било необходимо. Сред македонците тази носталгия може би е още по-голяма. Югославия им даде държава, те чрез Югославия общуваха със света, Югославия ги закриляше против съседите. Повечето от вътрешните и външните проблеми, с които Македония сега се сблъсква, ги нямаше по време на титова Югославия.

В самото началото на изследването ми направи впечатление едно становище, което също ми се вижда по-скоро политическо, отколкото научно: „Съседно Косово стана самостоятелен регионален фактор. Признаването на Косово от водещите западни сили беше акт на утвърждаване на мултиетническа държава“ и т. н. Това ми звучи невероятно като научна констатация на антрополози. Или греша, ако кажа, че Косово нито е самостоятелен регионален фактор, нито мултиетническа държава, нито изобщо държава?

Косово, както и Босна, е като човек, който се учи да кара кола. Той вече държи волана, но до него седи инструктор, който му казва накъде да кара, който следи дали кара по правилника и който после решава дали ще му даде книжка или не. Така беше от установяването на международния протекторат през юни 1999 г., така остана и след обявяването на независимостта през февруари 2008. Колкото този човек зад волана вече е „шофьор“, толкова Косово е независима държава. Едва ли може да се говори за „самостоятелен регионален фактор“. Ако под „мултиетническа държава“ разбираш и държава, в която етническите общности живе-

ят почти напълно изолирани една от друга, в която една общност, сръбската, живее в страх и има нужда от международна протекция, тогава и Косово е мултиетническа държава. Тия „водещи западни сили“ настояват за мултиетничност главно за гьозбояджилък, когато международните обстоятелства го изискват – в Босна и в Косово, където цял свят гледа какво става. За Хърватия не са настоявали особено да бъде мултиетническа и да се върнат 150 000-те изгонени от Краина сърби.

Авторите на изследването правят и една конкретна прогноза за Македония, която гласи: „Опитите на международната общност, на европейските институции да насърчават мултиетническа Македония и да разчитат, че, някога интегрирана в ЕС, тя ще се стабилизира като държава на македонците и албанците, са безпочвено измамни, несъстоятелни и ще се провалят в дългосрочна перспектива.“ Колко реалистична е според теб тази прогноза?

Много категорично се изразяват тук. На други места са малко попредпазливи. Това, което ги кара да са толкова песимистични, е недоверието им във федералните държавни структури, такива, за каквито настояват албанците в Македония. Въз основа на опита ми като белгиец, живеещ в най-федерализираната държава в Европа, мога да кажа, макар със смесени чувства, че федерализмът има само предимства: той може да е начин на мирно съществуване на два или повече народа в една единствена държава, или може да е начин за мирно разделяне. Изглежда, че федерализираните държави са по-нестабилни, но сепаратистките движения някак си се канализират, хората свикват с идеята, че другата общност се грижи за себе си и може един ден вече да няма нужда от държава-купол. Разлагането на Чехословакия и дори на Съветския съюз благодарение на федералната им структура стана относително лесно и без насилие (ако оставим няколкото локални конфликта в бившия Съветски съюз). И в Югославия федералната структура улесни откъсването на Словения, Македония и Черна гора, а отделянето стана най-мъчително там, където статусът на федералната единица беше най-неясна – в автономната провинция Косово. В Босна-Херцеговина проблемите бяха от друг характер. Една централизирана страна може би ще задържи подълго териториалния си интегритет, но това е за сметка на повече репресии и насилие. Виж например кюрдския проблем. Не ме разбирай криво: не съм привърженик на сепаратизма (включително и на фламандския сепаратизъм), дори смятам, че способността да поделяш една

държава с други етноси или народи е израз на морално превъзходство над тези, които смятат, че нацията непременно трябва да е етнически хомогенна. Но ако неизбежното трябва да стане, да стане колкото може по-безболезнено.

И накрая да се върнем на „идентитетот“, както пишат авторите. За разлика от албанците, които нямали проблеми с националната си идентичност, македонската идентичност била драма.

Нямам впечатление, че, както пише в *Македония на кръстопът*, македонците имат проблем с идентичността си. Те смятат себе си за македонци и толкова. Струва ми се, че съседите им, а имам пред вид най-много българите и гърците, имат повече проблеми с македонската идентичност, отколкото самите македонци. Тези „родови, исторически и културни връзки“ с българите на тях нищо не им говорят. Това, което правят българските националисти, а по тяхното внушение и някои държавни институции, ми напомня за това, което на английски се нарича „сталкинг“. Това значи да не оставяш на мира бившата си приятелка или съпруга, която те е зарязала, постоянно да я дебнеш и преследваш, да я заплашваш или да ѝ се подмазваш, че тя била родена за теб и много бърка, като не те иска. Въпросният „сталкинг“ обикновено свършва с бой, но никога не с възстановяване на връзката. Имах една студентка македонка с доста безразлично отношение към своята национална идентичност, която с най-добри чувства и без никакви предразсъдъци замина с моя препоръка за един семестър да следва в България. Върна се като върла македонка, толкова ѝ било писнало от постоянното натякване на българите, не само на състудентите ѝ, но и на случайно срещани по плажа младежи, че нямало македонци, че тя не знаела, че е българка. Изобщо не вярвам на тримата автори, като пишат, че докато македонците още се напиват от национализма, българите вече са изтрезнели. По отношение на Македония българите са по-скоро махмурлии. Боли ги главата, алкохолът все още тече в трако-българо-славянската им кръв и не вярват на себе си, като се кълнат, че вече никога няма да пият.

Източник

Раймонд Детрез е професор по източноевропейска история и история на Балканите в университета на Гент, Белгия.

Коментари (44)

- 01-04-2009|**Гост**

Златко, Златко. Белгиец да говори на българите за Македония. Защо не германец или австриец? Пак се захващаш за неща, за които не ти стига ума. Апропо, този какво твърди всъщност-че не е имало клане в Батак ли?

- 01-04-2009|**Златко**

Добре ми дошъл, Госте! Скучно е някак без теб тук, все едно като Пловдив без Альошата, без оня безименен, но вечно присъстващ герой, когото уж не щем, но всъщност сме приели като част от живота, от съдбата си. Та така и с теб, мой безименни опоненте – за къде съм аз без теб, ако не ме вкарваш от време на време в пътя? Все едно човек без сянка, хич бива ли?

А инак, ти май не си привърженик на идеята на премиера за европейските специалисти, които да ни измъкват от собствените ни батаци, а? Аз също, но не защото хората не си разбират работата, ами защото не искам нашите**експерти** да намерят нова кърпа, с която да си бършат ръцете или каквото там не им е съвсем чисто.

Прочее, със здраве, Госте! Обаждай се така когато ти писне от разни чужденци и емигранти, дето ти развалят рахатлъка (е, опитват се само; аз знам, че не могат, ти да не ми се вържеш нещо?) Само полечка, без псувни, щото за такива неща аз бия през пръстите, да ме прощаваш. Докато сме всите кротки, всеки може да си приказва каквото му харесва – и ти, и аз,

и белгиецот, че и македонците, и те са добре дошли. Има място за всички, няма да се притесняваме едни други без нужда сега!

- 01-04-2009|**Гост** - Македония

За кого е толкова важна тази дискусия, та са пуснати не една и две, а цели 10 статии за Македония... . брех! Преди това – статиите по турските въпроси... . кой има интерес от раздуване на тези балони (за да не кажа манипулации !) Но като гледам и коментари няма, което много ме радва, защото това са теми, които някой « други « се опитват да ни пришият като «стара кръпка «.

- 01-04-2009|**Златко** - Re: Македония

  Гост писа:

  За кого е толкова важна тази дискусия, та са пуснати не една и две, а цели 10 статии за Македония... . брех! Преди това – статиите по турските въпроси... . кой има интерес от раздуване на тези балони (за да не кажа манипулации !) Но като гледам и коментари няма, което много ме радва, защото това са теми, които някой « други « се опитват да ни пришият като «стара кръпка «.

Ами, гледай сега, аз не че съм я сърбал мъдростта с лъжица, но като разведен човек мога да ти кажа само едно нещо – семействата, в които хората **говорят** за проблемите си, имат по-голям шанс да оцелеят, отколкото ония, в които всички си мълчат. Та така и с Македония, и с всяко друго важно нещо от настоящето на България – не че приказките гарантират нещо, но мълчанието при всички случаи гарантира ... нали разбираш какво?

- 01-04-2009|**Гост**

Златко ни учи на ум и разум. Цивилизова ни. Изданието е за българите с дебелите глави, които смятат че е имало турско робство и че Македония ни е откраднатa от сърби и комунисти. Златко поставя интелектуалния дръвник и реже такива глави. В името на прогреса и либералната идея. Българска работа.

- 01-04-2009|**Гост** - Г- Детрез е препил

Драги г-н Енев, все пак добре е, че публикувате мненията по тази дискусия. Липсва обаче анализ какво би било ако населението в БЮРМ има свобода на самоопределение. Иначе някои текстове просто са си пошла риторика на някакви си там преподаватели, специализирали тук-таме по света, написали туй-онуй, което да се хареса на белгиец като Детрез. Ако някой българин напише подобна статия за родината на г-н Детрез, той как би я възприел. Също любопитен въпрос.

- 01-04-2009|**Златко**

  Гост писа:

  Златко ни учи на ум и разум. Цивилизова ни. Изданието е за българите с дебелите глави, които смятат че е имало турско робство и че Македония ни е открадната от сърби и комунисти. Златко поставя интелектуалния дръвник и реже такива глави. В името на прогреса и либералната идея. Българска работа.

Хайде сега да не се заяждаме, моля. И без това става прекалено ако се обаждам след всеки коментар, но пък и да си мълча след една такава заядлива реплика някак също не върви. Имам един приятел, той вика така: „С нашите хора като приказваш, само за едно ще внимаваш, да не повдигаш пръст, пък дори и за да се почешеш само. Щото тозчас половината ревват, че бил среден пръста, друг нямало изобщо как да бъде.“ Та така и с мен – каквото и да правя, доста много хора тук ще се чувстват поучавани и ще викат, че ги наричам дебелоглавци. Ако пък си мълча, ще викат, че съм надменен. Тъй че, дайте да се опитаме поне да не си вменяваме неща, дето не сме ги казали и направили, а? Препечатвам тук статии, които намирам много полезни, защото засягат важни въпроси и го правят по един необичайно – поне за нас – цивлизован начин. Хайде сега да не разваляме обстановката с ненужни хули и обвинения, какво ще кажете?

- 01-04-2009|**Гост** - Китайски работи

Македонецът и китаецът спорели в една кръчма чия армия е по-силна? Македонецът се пенявел: ”Ке ви биеме, та ке ви тепаме!” Китаецът го попитал: ”Вие колко народ сте, бе?” ”Един милион!” ”Хе-хе! Един хотел в Шанхай” ”Ами вие колко сте, бе?” ”Един милиард!” – казал снизходително китаецът. ”А леле, дека ке ви копаме?” – облещил се македонецът.

- 02-04-2009|**Петър Величков** - Дебелоглавци ли?

5, ако на някой главата е дебела, то тя е вашата. Ако трябва някоя глава да се отреже, то тя е вашата. Как не ви е срам да твърдите, че сте българин? Цивилизацията за вас очевидно е фантасмагория. Нищо добро не произлиза, когато си затваряме очите за миналото. Да твърдите, че е нямало турско робство и че Македония не ни е откраднатa от сърби и гърци!? По-идиотско нещо не съм чувал. Плюете сънародниците си, защо? Какво са ви сторили? Не са ви оценили простотията, не са ви издитнали паметник в Борисовата градина? А трябва! Трябва да ви почетат като достоен потомък на Киряк Стефчов. Но що за човек сте вие? Любопитно ще е да ми отговорите – да ви видим кой сте, откъде сте, а не тъй анонимно и подличко, че и страхливичко.

- 03-04-2009|**ИванчоГост** - Годеж

Погледнете портрета на господина по долу. човекът е спуснал клепки като мома на годявка. Това е символен жест; този човек е готов да пристане. Това е неговият занаят. Той всекиму би пристанал. Целият му живот е приставане. Приставал е и до днес пристава на фондации, на фондове, на редакции, на радиа, но на телевизии не излиза заради погледа.

Той е професор по деструкцията. Дисертационният му проблем е как от едното да се направят двенки-тринки... Последното му убеждение винаги е убеждение в по-малкото, което трябва да стане още по-малко; принципа на деструкцията. Беще за Югославия, после за Босна, после написа за Косово, сега е експерт по Македония. За мултикултурална Македония, която после ще се цепи на албанска и антична. Не че той го иска – напротив, ама ако стане – дюшеш. За да напише книга експертът за помалката.

От Балканите не е писал за Гърция и не и е давал съвети как да постигне мултикултуралност, а от света – за Китай. За България отношението му е специално – от десетилетия освестява дръвниците. В смисъл махмурлиите. Сега научния му интерес ще се фокусира върху Пиринска Македония, а после върху Родопите и новата нация на помаците.

Предстоят събития и господина няма да има против да се сгоди.

Той винаги улучва добрата годеница.

- 03-04-2009|**Златко**

Иванчо, драги, ти май малко си се поопил от красноречието си, а? Не искам сега да започвам серия от надприказвания, но човекът гледа надолу, защото ЧЕТЕ (на останалата част от снимката се виждат ръцете му, в които държи няколко листа). Такава намерих, такава публикувах, макар че и на мен ми се вижда странен този поглед надолу. Останалата част от коментара ти няма да коментирам, пък и сте много, патриотите, не искам да се хвърлям в ненужни битки. Но за „приставането“ ми стана смешно, та затова си позволявам тук да те коригирам.

- 03-04-2009|**Златко**

Тъй. Смених снимката, от критиката ти имаше поне някаква полза. Но все пак да те питам нещо, Иванчо: абе защо все тъй извъртате нещата, вие национал-патриотите, та вместо да говорите за идеите, които представя и защищава един човек, започвате да говорите за това колко лош бил самият човек? Аман, ще си помисли човек, че сме на избори тук. Тъй де – човекът говори тук за някакви си науки, за теории, които отдавна са захвърлени на боклука там (нали знаеш къде?), за остаряло мислене, за части от Европа, които са с много години назад. За всичко това в коментара ти – нито дума, само оплювки срещу личността, ще рече човек, че не можеш да четеш, Иванчо! Е хайде стига вече с тия партизански прийоми, а, какво ще кажеш? Дай веднъж да се опитаме да поговорим по същество, да му кажем в очите на белгиеца, че си няма хабер от наука, че ние сме по-напред от тях в мисленето си, че тяхната Белгия е на път да се разпадне от много либерализъм, докато ние здраво си държим на единството, ако потрябва – не само с приказки ... Тъй де, да им отворим очите. Я наостри сега малко повече критичното перо и се впусни в науката, Иванчо. Аз поне ще те чакам с нетърпение.

- 03-04-2009|**сухи**

това за «спешна антропология» ми прилича на хамбургер на крак... . мислех си, че антропологията, /както и литературата/ за доста бавни «науки»... но огрaмотителните семинарни упражнения на самодоволният господин, «автентичен» белгиец предполагам, са поднесени по доста тоталитарна методика- не можеш да им възразиш, без да бъдеш поставен на психоаналитичната кушетка; ами защо не го питат за изкуственото разделение на германия след 1944г.? каква е идентичността на източногер-

маниците днес? прусаци? нацията се образува само по един начин – има национални митологии, но не означава, че и идеологическите построения, каквато е «македонският народ», са такива, взети на като конгресно решение на титовата партия... при това книжовният им език е правен по поръчка на ЦК на КПСС, БКП също плаща хиляди златни левове на Венко Марковски. Да не говорим за «самосъзнанието» на множеството двойни агенти като Мисирков. Интересно защо някои македонски поети, като Вапцаров, ги четат в «превод»? няма да обсъждам и случайните аналогии на господина явно плод на «спешното» му изследване пригодено за докладче на някаква конференция. колкото до интелектуалната честност – тя по какви критерии се присъжда? антон дончев също е мистификатор – но има «жертви» на македонския режим – тяхната кръв какъв процент е българска, тракийска или славянска? ..... скоро четох една «европейска» история на европа – там никъде не се споменаваше българия, въпреки хилядолетната история; как въобще можем да се споменават някакви словенци да речем, а една мощна държава, като българската да я няма? тук не става дума за подценено национално самочувствие, а просто за омраза / не съм атакист/. но защо да не допуснем, че омразата на белгиеца идва от съвсем пошли и плитки равнища – например отстраняването на франция от футболната сцена през 1994г.... ето такива неща ги мотивират нещастните потомци на балдуин фландърски да ги балнуват тези нещица...а като им го кажеш – ами вие сте комплексирани и не знам какви си... ок. няма «турско робство». Но юго и достоевски са писали, че май е имало такова -и то повод по «симулираното» баташко клане? друг въпрос е, че клането се ползва политически – но такъв е светът, който обитаваме... . холокост дали е имало? а втора световна война?

- 03-04-2009|**Златко**

Не бе, Сухи, чакай сега аз да те открехна малко: той щото е женен за българка, затова ни мрази, горкия, ти да не си мислиш нещо кой знае какво? Ама то и това е щото не знае, бедния, що е то да си имаш македонка на главата! Толкова са прости нещата на тоя свят, що ни трябва сега да си търсим некви сложни обяснения!

- 03-04-2009|**Гост**

Скъпи ми Златко,

От твойто писъмце излиза, че хората се делят на две групи: недорасли – патриоти; и израсли (вапреднали, образцови) – антипатриоти. Също така излиза, че аз съм от първите, а ти от вторите. Приемам и няма как да не приема – по презумпция всичко живеещо на Балкана е комплексарско, диво и ими нужда от европейски учители. Това го внушава даже българската образователна днешна система от детската градина та до Университета. Добре – приемам. И няма как друго да бъде като всички нации около нас са повече патриархални от нас. Какво ще кажеш за Турция, за Гърция, за хищната днес Албания, за уплашилата с национализма си света Сърбия, дори за античните македонци? В сравнение с тях ние сме алиенирана, атомизирана, нихилистична нация – продукт на своята история от XX век. Е какво да правим бе, Златко сред такава компания – да скочим в басейна на банята и да викаме «пък ний сме еврапейци» ли? Струва ми се, че хората все още живеят н общества и държавите са все още национални. Ако не бяхме такива, каквито ни описах по-горе щяхме ли да се разпадаме така стийхийно бе Златко? Виж: Молдова съществува в по- голямата си част от историята вън от румъния, но културата и езика остават общим Кипър изобщо в новото време не е бил присъединяван към Гърция, но културата и езика остават общи;половин мили4он унгарци във Войводина живеят вече почти век в Сърбия, но културата и езика остават общи: сто и трийсет години вече близо милион турци живеят в ненавистната България, която имаше болен от прагматизъм, та чак до лудост лидер Т. Ж- който ги прекръсти за пет години. Но културата и езика остават общи. Да не ти разправям за албанците. Ако някоя общност видимо се разпада през XX век това е българската. И ето идвате вие и кой от Берлин, кой от Ниската земя, кой от Великата страна започвате с шамарите – колко сме нецивилизовани, колко сме виновни, колко сме глупави, колко сме прости. Ми като единаци сред стада ли да живеем бе, Златко? Или като стадо? Или като стадо без кучета, което кой как намери юрва. Та и тоя белгиец, пращи от ученост, но отвсякъде му личи, че си заработва парите. Щото макар и женен (или точно затова) за българка от нашите работи нищо не разбира. Учил в България, поучава българите. Ний на Балканите на това му казваме... но ти знаеш, Златко как му казваме.

Но да оставим народните мъдрости. Тъй и тъй се заговорихме, Златко, та да те питам. Четох в един от постингите ти, че си завършил философия. Ми тогава си по-наясно от мене, че хегелианското мислене, кой по-напред, кой по-назад в историята най-пряко води до марксизма, а той сега

не е модерен май в Европата. Е, що пък вий непрекъснато ни връщате към Хегел – за напредналите и изостаналите, за доближените до абсолюта и за отпадналите от движението. Ми културата и общностите не си ли равноценни, скъпи Златко, каквито и да са и където и да са? Ми по-малките и по-затворените трябва ли на всяка цена да се сепват и в нужника га пикаят кат се сетят дали го правят по европейски.

Ще ме прощаваш, амо много социално инженерство, драги Златко и много експеримент през XX столетие все върху тоя народец. Комунистите едвам го оставиха, че сега пък вий. Я виж как си ме изтипосал: «остаряло мислене», партизански прийоми», « личностно оплюване» – тежки думи думаш, Златко. А пък аз исках само да кажа

че тоя белгиец съвсем го е подкарал през просото, пък то пъдар няма, та не е честно така. Кажи му да си го изкарва на жена си, кой му е виновен за зеления акъл!

Пък ти не ми връзвай кусур, Златко.

Твой: Иванчо

- 04-04-2009|**Златко**

Здравей, Иванчо,

хубаво писмо си ми написал тоя път, открито и ясно, благодаря ти. Съжалявам, ако съм те обидил с предишния си коментар, тия неща стават доста бързо когато хората не се познават, пък и аз, признавам, понякога съм нещо пиперлия в езика, особено когато се увлека в „писателско“ красноречие. Тъй че прощавай и, ако можеш, опитвай се да не вземаш думите ми чак толкова на сериозно, защото не мога да изключа напълно, че и за в бъдеще могат да ми се изплъзват подобни приказки.

Тъй. А сега малко повече по същество. Първо за това, кои нации да си изберем като учители. Съгласен съм с теб, Иванчо, че обкръжението, в което живеем, не е точно най-добрият учител по демократично и свободно от национални комплекси мислене и поведение. Но пък веднага се питам: а не е ли нашето оправдаване с недостатъците на съседите нещо прекалено лесно и удобно, а, Иванчо? Вярно, че никой човек и никоя нация не може да надскочи ръста си, пък и най-добре да не се опитва, ако не иска да стане за посмешище на всички, но дали ще бъде опит за надскачане на собствения ръст ако започнем малко повече да се вглеждаме в ядрото на сегашна Европа и малко по-малко – в периферията ѝ, ако и да принадлежим към нея? Може би вече е време да започнем да

се отърсваме лека-полека от удобните извинения на провинциалността, какво ще кажеш? В края на краищата и ние ползваме същите мобилни телефони, гледаме същата телевизия и ползваме същия Интернет като тях. Вярно, това не е достатъчно, защото човек все пак бива определян най-вече от обкръжението си, а не от сигнали и информации, идещи отдалеч, но пък и това е – поне донякъде – въпрос на решителност и желание за промяна, така ми се струва поне на мен, Иванчо.

После, драги, това за поучаването отдалече и за учителската поза на емигрантите. Честно да ти кажа, не знам защо разговорът все в тая посока се завърта и, каквото и да правя (говоря за себе си, аз не се изживявам като представител или говорител на никоя група, а най-малко от всички – на българските емигранти) ... та, каквото и да правя, все тоя укор ме посреща, все съм бил поучавал, цивилизовал, глави режел и не знам какво още. Спомням си, през студентските си години, в Дървеница, имах едно съседче от Африка, добро момче, но много затормозено, горкото, та в негово присъствие никой не се осмеляваше да говори за цвят. Кажеш например думата „червено“, а той вече обиден, един вид, намеци му правиш, расистки се държиш, не го уважаваш и толкова. Та, да си дойдем пак на приказката, Иванчо, дали аз се държа толкова учителски тук или, каквото и да правя, тоя упрек ще се появява отново и отново, просто защото изразявам мнения и идеи, които все още са малко нещо чужди в родината, идат от „култивирания“ и „цивилизован“ Запад, а като такива няма как да не се възприемат като поучение, с какъвто и тон да бъдат произнесени? Не твърдя, че съм свободен от пристрастия, напротив, дори цял текст написах за това, че нищо човешко не ми е чуждо, но все пак наистина се опитвам да внимавам с тона, Иванчо – или поне така ми се струва – и ако има нещо, в което наистина да вярвам, то това е, че аз съм също толкова ученик, колкото и всеки друг, който посещава и чете тоя сайт. Единствената разлика между читателите и мен се състои в това, че съм прочел съответния текст няколко дни или месеци по-рано – и че съм го приел без непременно да се съпротивявам и боря срещу чуждата мъдрост. Е, ако това ме поставя в позицията на учител, така да бъде. Но аз самият, повтарям, живея с манталитета на вечен ученик, дай Боже това да не се промени никога.

Хайде, стига толкова, Иванчо, че днес е събота, а аз гледам две деца, трябва да готвя, чистя, пера и прочие все учителски задължения. А ти, пак повтарям, не ми се връзвай така лесно, вземай понякога думите ми

на майтап, пък и мен самия подбъзиквай, когато го намираш удачно и подходящо. А аз? Аз ще гледам да се уча, какво друго ми остава?

- 04-04-2009|**Добронамерен, не ментор** - Пост с индивидуална значимост-- да бъде изтрит сле

Златко писа:

После, драги, това за поучаването отдалече и за учителската поза на емигрантите. Честно да ти кажа, не знам защо разговорът все в тая посока се завърта и, каквото и да правя (говоря за себе си, аз не се изживявам като представител или говорител на никоя група, а най-малко от всички – на българските емигранти) ... та, каквото и да правя, все тоя укор ме посреща, все съм бил поучавал, цивилизовал, глави режел и не знам какво още... Та, да си дойдем пак на приказката, Иванчо, дали аз се държа толкова учителски тук или, каквото и да правя, тоя упрек ще се появява отново и отново, просто защото изразявам мнения и идеи, които все още са малко нещо чужди в родината, идат от „култивирания" и „цивилизован" Запад, а като такива няма как да не се възприемат като поучение, с какъвто и тон да бъдат произнесени? ... Е, ако това ме поставя в позицията на учител, така да бъде. Но аз самият, повтарям, живея с манталитета на вечен ученик, дай Боже това да не се промени никога.

Сега, сам казваш, че изразяваш «мнения и идеи, които все още са малко нещо чужди в родината». Т. е. възприемаш себе си като възпитател. Истината обаче е, че «идеите,» които изразяваш, не са чужди в родината... Споровете между теб и читателите обикновено се завъртват около проблема за «знаещия» и «незнаещия.» И оттам нататък **никой не може да те свали на нивото си, санким го чуеш какво ти казва.** В много от коментарите има откровена болка и ангажираност за съдбата на родината. Ако ти пука за България и ако си цивилизован не трябва да обиждаш тези хора със за теб «невинно изпуснати» квалификации, ами да водиш дружелюбен диалог. Ефектът на сърцатия и интелигентен разговор е силен, полезен и дълготраен. Тези хора не са ти врагове или деца, това са големи, зрели хора, образовани и недотам, но интелигентни, които не казват една крива дума, та да ги наречеш националисти, мразещи турците, ромите и незнам си кой още. Такива има в България, но те не са сред твоите читате-

ли, и никога няма да бъдат... Ако някои читатели са по-грубички, ти като европейски домакин ще им задаваш добрия тон...

Иначе, проблемът «Македония,» изглежда извън дневния ред на българина.

- 04-04-2009|**Гост** - Re: Пост с индивидуална значимост-- да бъде изтрит

  Добронамерен, не ментор писа:

  Иначе, проблемът «Македония,» изглежда извън дневния ред на българина.

И аз това се опитах да му кажа, ама той Златко е много далече от тука, какво да му обяснявам, че още сме в епохата, сравнима с 30-те години на Америка и Клондайк – каква национална идентичност, каква Македония ?

ето ми първия постинг:
« За кого е толкова важна тази дискусия, та са пуснати
не една и две, а цели 10 статии за Македония... . брех!
Преди това – статиите по турските въпроси... . кой има интерес
от раздуване на тези балони (за да не кажа манипулации !)

Но като гледам и коментари няма, което много ме радва,
защото това са теми, които някой « други « се опитват
да ни пришият като «стара кръпка «.

Не ни интересува ДПС дали са турци или индиянци, а това че се превърнаха в Олигарси ! ! !

- 04-04-2009|**Гост**

Интересно как се казма българката, оженена за Детрез? Да не би да е Даниела Горчева?

- 04-04-2009|**Гост**

Оженена, омъжена, Белгия, Холандия – всичко е една и съща салата, кой ти обръща внимание на разни ми там подробности, тук в полите на Балкана? Важното е лаф да става, времето да минава ...

- 04-04-2009|**Гост**

20, тук, в полите на Балкана хората все още се интересуват от това-онова.

- 04-04-2009|**Иванчо на Марийка**

До Златко и всички дет си пишем в тоз сайт!

То събота е пък аз цял ден съм лепил тапети и мазал латекс, та късно отварям туй чудо и се зарадвах, че приказката се наставила, че още хора са си казали думата и че човещината са усяща, та хубава ми стана. Прави са тез хора дет казват, че нас ДПС не ни интересува, само да не граби толкоз стръвно и дет ни прави хептен на ахмаци.

Ала за Македония то работата друга. Златко се обидил, че го бедим за даскал – думата си назад вземам, ако е тъй излязло. Не е тъй; ако беше тъй щяхме ли да трошим време да четем, че и да пишем по това и онова. От белгиеца е даскалъка. Аз за Македония писах, щото ме боли, пък тоз белгиец ме ядоса – него не го боли, той акъл продава. Те там се изпокарват, сецват се, делят се, какви там бяха фламандци и франкофони, пък той на нас трие сол на главите. Златко и той в същия глас – патриоти псме били. Че това какво му е лошото. Аз не ща Македония да се лепи за България, не ги тикам да викат, че са българи, но им се чудя на акъла като всичко до преди 50-60 години ни е общо, по-акъллии ли са от тез дет ги изредих в писмото си – кипърци, молдовани, унгарци, албанци – всички отделно от векове живеят от държавата-майка, но си пастрят езика, пастрят си песните, пастрят си адета всичко общо. А белгиецът тоз – още от по оня век били други. Като в сяко село има по един шантав, шантаво ли е селото? Не знай ли тоз Раймунчо, че ако не беше Ньойски договор никакъв македонски език нямаше да има, а македонци пак щеше да си има. Можеха и в отделна държава да си бъдат, ама езика ни общ щеше да си бъде, както идва от дядо Петко и по-отрано от отца Паисия(то и те македонци) и от братята Миладинови. А кой забърка кашата с Ньой, че и с Версай (нал там беше с Германия договора? Всичко, дето е станало в Европа след Първата война е резултат на договорите от таз война, аз така знам. Та и с Македония. Ти пресолваш манджата мен караш да викам, че и хубава, Раймунчо. Щото аз мисля, че е цивилизовано да не вадиш от девет кладенци вода за да изкарваш черното бяло, а да си му викаш бяло когато е било бяло. Та думата ми е за Македония. Ний с простите македонци си се разбираме по-добре

от всички други, но с учените не можем; тям дасалът им тоз Раймончо. Песните ни едни и същи, адетите ни, простотията ни, но и човещината ни.

В цялата таз каша чужда сметка плащаме, а чужденеца морал ми чете. Затова се озъбих на тоз белгиец; от всичко дет го приказва за грош истина не намерих, а на много пара мирише. Да си гледа парата, аз в кесията му не гледам да не ми я тика под носа.

Па и ти, Златко, да прощаваш, разприказвах се, ама нали таз работа за приказване я правиш – ще ни слушаш тогава.

Ваш: Иванчо на Марийка

- 04-04-2009|**Златко**

Вярно, Иванчо, хубаво си се разприказвахме ние тука, съвсем като на седянка, само дано токът да не спира, че каквито сме все мераклии юнаци, току виж сме се нахвърлили в тъмното да целуваме наляво и надясно, а от това, то се знае, друго освен бой не може да излезе. Да спи зло под камък, дето се вика.

Тъй. А сега пак за Македония. Ти хубаво разправяш, че сме от една и съща рода, то това май и те не го отричат, ама нещо не ни долюбват македонците, чакай сега да погледнем дали с право или без. Върна се наскоро един приятел от Скопие и разправя следното: хванаха ни, значи, цялата българска делегация още на първия ден и ни водят пред един паметник, а на него с ей такива букви изписано: „На жертвите на бугарскиот фашистички окупатор“. Потънахме си в земята, вика приятелят, а македонците мълчат, и те в земята гледат, нищо не казват – и така се разотидохме накрая, всеки с мълчанието си, в неговата си посока.

Та си мисля аз така, Иванчо, това с нас и македонците май малко нещо като в оня разказ на Хайтов се е получило, за булката, дето като не искала, я връзвали в леглото – и, хайде сега, булка, като не щеш с добро, на ти дебелия край. Та, викам си и аз така, мене ако някой ме беше любил насила, щях ли да го обичам кой знае колко много или, напротив, карез до гроб щях да му гоня, щото по-страшно от това аз не знам, Иванчо, когато в едно и също семейство хората започнат да се насилват. От чужди, хайде, иди дойди, ама твоите собствени да те насилят – такова нещо трудно се прощава, Иванчо, ако и ние, българите, нещо да не желаем да го вземем на сериозно това македонско недолюбване, голяма работа, яли там едно време какалашката, а то минало-заминало, какво

толкова се сърдят и мусят, нали сме си рода, да лапнат някой по-голям залък и да прощават, хайде холан!

Да, ама не щат, инатите! Тринадесет хиляди души сме им изпратили в концлагерите на Адолф, Иванчо (а, ще речеш може би, те евреи бе, Златко, не са македонци, какво толкова? Но на това място аз ще река „Хай да спираме, Иванчо, че много се разприказвахме нещо!“)

Тринадесет хиляди – и това само по официални данни, Иванчо. А инак, що булка македонска е изпищяла и що юнак македонски се е оказал я без зъби, я без глава, ей така, някъде в тъмното, това вече отделна история, Иванчо. После, питам се аз, колко ли добитък сме им прибрали, сирене и масло секвестирали, за да храним армията на Адолф, ти как мислиш, а, Иванчо? И все така, по роднински, нали? Един вид: „Чакай бе, батьо, нали уж по братски щеше да бъде всичко?“ „Абе по братски, по братски, ама сядай си сега на гъзот и си затваряй плювалникот, щото инак видиш ли я тук кюскията?“

Повече няма да приказвам сега, Иванчо, ти си имаш собствена глава и сам най-добре можеш да си прецениш кое по братски и кое – по насилнически. И защо след това в едно и също семейство хората не щат да се погледнат, по-зле от чужди са едни с други.

Хайде сега, лека ти вечер, почивай след тежкия ден.

Златко

- 04-04-2009|**Гост** - Re:

  Златко писа:

  Тъй. А сега пак за Македония. Ти хубаво разправяш, че сме от една и съща рода, то това май и те не го отричат, ама нещо не ни долюбват македонците, чакай сега да погледнем дали с право или без. Върна се наскоро един приятел от Скопие и разправя следното: хванаха ни, значи, цялата българска делегация още на първия ден и ни водят пред един паметник, а на него с ей такива букви изписано: „На жертвите на бугарскиот фашистички окупатор“. Потънахме си в земята, вика приятелят, а македонците мълчат, и те в земята гледат, нищо не казват – и така се разотидохме накрая, всеки с мълчанието си, в неговата си посока.

  Златко

Златко, ако се чувстваш виновен за нещо – пиши си, щом ти олеква,

ама не ни вменявай чуството на «вина « на всички ни де... .

Всеки си има глава да мисли и да преценява. Германците чувстват ли се виновни за изтребването на няколко милиона ... . май – не... . ама акъл могат дават, на това му казвам «проекция на вината « !

- 04-04-2009|**Златко**

Проблем няма, анонимни приятелю, но все пак ще си позволя да повторя нещо, което вече казах в един по-различен контекст: щом това с вината и нейното признаване или непризнаване е въпрос на свободна воля, то тогава същото правило автоматично трябва да се приеме като валидно и за другата страна, инак цялата картинка се килва на една страна, нали разбираш? Тоест, щом ние сме в правото си да не изпитваме вина пред македонците, те пък са в пълното си право да не ни обичат и желаят като роднини, хич да не споменаваме пък един и същи народ.

Нещо срещу тая логика?

- 04-04-2009|**Гост** - Re:

  Златко писа:

  Проблем няма, анонимни приятелю, но все пак ще си позволя да повторя нещо, което вече казах в един по-различен контекст: щом това с вината и нейното признаване или непризнаване е въпрос на свободна воля, то тогава същото правило автоматично трябва да се приеме като валидно и за другата страна, инак цялата картинка се килва на една страна, нали разбираш? Тоест, щом ние сме в правото си да не изпитваме вина пред македонците, те пък са в пълното си право да не ни обичат и желаят като роднини, хич да не споменаваме пък един и същи народ.

  Нещо срещу тая логика?

Нямам нищо против това, което си написал, само дето ми звучи като «всенародната любов» / « всенародната омраза « и ме отнася в едни други времена... . Международните отношения са сложно нещо и много фактори са намесени, не се изчерпват с едно « извинявай « и да продължим нататък... . излишно е да « въртим» в един затворен кръг на емоции и да дълбаем без резултатно- някакви конструктивни предложения имаш ли ?

- 05-04-2009|**Гост**

Ето как Македонци и Българи се забавляват в предаването Music Idol 3 и западните писания едва ли ги вълнуват:-))
Дарко Илиевски:
http://vbox7. com/play:e617dd14
http://vbox7. com/play:cfcc2c85
Боян:
http://vbox7. com/play:a393e737
Александър Тарабунов:
http://vbox7. com/play:043dfcf0

- 05-04-2009|**Златко**

Интересно, наистина, как човек е в състояние да извърта до безкрайност и да вика „е да, да, ама не!“ в лицето на всякакви факти. Тук нерядко бях обвиняван, че лепя на хората етикети и ги обвинявам несправедливо в разни неща, така че ще избегна сега да те наричам с думички като „национал-патриот“ или просто „самозаблуждаващ се човек“, пък и ти не го правиш по отношение на мен, добре, нека продължим да си приказваме.

Едно нещо ми прави впечатление, когато водя такива разговори, приятелю, как събеседниците ми са способни напълно хладнокръвно да отричат каквито и да било изисквания на елементарната човешка логика и справедливост, когато става дума за самите тях (или за „нас си“, българите, което може би звучи малко по абстрактно), само за да изпаднат в истински плам на човеколюбива справедливост, когато става дума за „другите“. Например: изминаха вече кажи-речи сто години, откак турците клаха кюрдите – и, както всички знаем, за такова нещо давност няма, рано или късно ще трябва да сведат глава и да признаят вината си, да поемат срама и да се опитат да получат прошка, щото без това път напред няма. С това, кой знае защо, няма човек у нас да не е съгласен, всички говорят за това колко инат са турците и как те първо трябва да признаят, преди да се заговори каквото и да било за нашата собствена вина към българските турци ... Ти сигурно също си съгласен с това, а друже? После, сърдити сме ние днес много на руснаците, защото, ако и да не са ни клали чак толкова много и да се бият в гърдите, че 45 години са държали над водата нашата пробита икономическа гемийка, все пак ги възприемаме ние като окупатори и проводници, че и гаранти на една потисническа идея. Сигурно

не би било зле и те да признаят вината си, да кажат най-после открито: „брей, много злини извършихме, не беше само Сталин, всичките бяхме като пияни седемдесет години, че и повече, съжаляваме много, дайте ни сега един шанс да се поправим и да започнем с чиста риза отново". Че и да се променят реално, а не само на приказки. Сигурно и това не би било зле, а, приятелче? Но понеже е невъзможно, ние пък им гоним карез и не щем да ги погледнем, каквото и да правят.

Всичко ясно и просто, когато става дума за другите, само когато нещата опрат до „нас си", те изведнъж се превръщат в емоции от едни други времена, нерационално се държат хората, които не ни обичат или не ни се доверяват, били те македонци или турци, място за извинение и покаяние в политиката няма, оня клоун Вили Бранд, дето падна на колене пред паметника във Варшава, направи за смях себе си и цялата немска нация, германците хабер нямат от чувство за вина (което просто означава, че ти германци и през плет не си виждал, приятелю, извинявай, ако малко пренебрежително ти говоря в тоя момент, но не мога на черното бяло да викам, нали разбираш?).

Изобщо, малко нещо като кривоглед човек изглеждаме ние в такива моменти, приятелю – едното му око направо гледа, другото, накриво. Но инат човек, кривогледият, пък и не е сам, такива като него – легион, та се перчи и бие в гърдите и вика на всеослушание: „Нищо ми няма на очите, много са си добре и двете, все направо гледат и право мерят всичко".

Ах, да, за конструктивните предложения, друже. Историята, историята наша, нова и най-нова, се нуждае от сериозно преосмисляне, от разглеждане с нови, не толкова предубедени и изкривени от инат и самолюбие очи. Немците, дето викаш, че не изпитвали вина, вече шейсет и повече години не спират да се занимават само с това, вече четвърто поколение иде след войната, и все не спират да се появяват все нови и нови изследвания, дискусии, филми, книги, пиеси ... каквото щеш – всичките все с едно и също заети, в едно и също фиксирани: „Как можахме да паднем толкова ниско? И какво трябва да правим, за да не се повтори това никога повече?" Даже и специално понятие са въвели в ежедневния език, дълго като волска опашка, по немски тертип, Vergangenheitsbewältigung се нарича, ще рече „преодоляване на миналото".

Но как, как да говоря с теб за „конструктивни предложения", друже, като всеки път, когато се докосна до темата за необходимостта от нов по-

глед към най-близкото ни минало, ти извръщаш очи и ми казваш „Хай стига сега глупости, я дай да си говорим за нещо сериозно?“

А може би трябва да приема като неизбежност думите на оня мой старшина от казармата, който все това повтаряше, като се срещнеше с поредния пример за човешки инат и непреклонност:

„Уф, то да беше ..., да му го набиеш, ами то акъл, как да му го набиеш?“

Какво ще кажеш, а, друже?

- 05-04-2009|**Гост** - Re:

  Златко писа:

  Но как, как да говоря с теб за „конструктивни предложения“, друже, като всеки път, когато се докосна до темата за необходимостта от нов поглед към най-близкото ни минало, ти извръщаш очи и ми казваш „Хай стига сега глупости, я дай да си говорим за нещо сериозно?“

Тука си много прав – не отричам, грешките трябва да се признават и да се наказват даже, ама пропуснаме « закона за лустрацията «, та сега ни управляват и тези, които прекръстиха турците и ни «тъпкаха» заедно с руснаците в коалиция със самите прекръстени пък и царя не се покая заради баща си (отгоре на сичко му « върнахме « куп имоти), ама никой не пише за него (за царя) щото и той по-европеец от нас. Та такива ми ти работи....

- 05-04-2009|**Гост** - suhi

сложно. но айде пак да се обадя: нали ние го живяхме този живот по «български»? идва някой отвън и ни измисля живота. добре-теорията му е скалъпена, но къде е истината тук, къде съм аз? ... тук бих го попитал:елините имат ли нещо общо със сегашните гърци? ама там господина не смее да пита . виж на българите може да обясни, че нямат нищо общо с прабългарите/само името на държавата/, със славяните нищо общо пак /освен езика/, с траките нищо общо/освен антополгическия облик/... остава да сме тюрки или турци? ... . само, че българското население, когато османците на полуострова е няколкократно повече? къде е изчезнало – по време на «османското присъствие»? /политически коректен термин/. обикновено сложните обяснения, златко, прикриват гузни съвести.

- 05-04-2009|**Иванчо на Марийка**

Аз пак закъснях – събота, неделя поработвам на частно, пък вий къде ви оставих, къде сте я подкарали. Нал уж за Македония приказвахме, а пак сте стигнали до българския народ има ли той право да живей с толкоз вини пред македонци, пред евреи (това Златко го вика), пред руснаци, пред белгийски професори и най-много пред турци (пак Златко). Ама (пред власите ний тъй викаме на румънците да ме прощавате) няма ли вина бе Златко, ам Добруджа нали им вземахме? За сърбите не сте отворили дума; те пък тъй съм чувал шопска нация изнамерили и от Трън до Ихтиман с професори даже по-учени от тоз белгиеца писвали, че не било българско ам Шопско, кажи го сръбско. Също и гърците намерили помашка нация, буквар и направили и хал хабер си нямали тя с българите – потурчени елини били. Не вярвам Златко да ги не знай тез работи, та аз да му ги казвам. Аз само го подсещам да си подкастри сопата. Ех, Златко, Златко, - златни ти уста! И Марийка моята тъй вика – тоз човек златни уста има, виж как ни отваря очите. Разгеле Златко, да ме прощаваш от всяко писване, аз по нещо уча. Ей вчера туй за паметника на окупатора в Македония не го бях чувал. Аз мислех, че само на освободители се дигат, пък то имало и на окупатори. Тъй дойде думата, Златко да ти кажа – днеска туряхме ламинат на един господин и от фирмата ми пратили за чирак един Пешо малко тъй завалено приказва. Питам го от дей е, та тъй приказва. «От Струмица» вика в Македонията» Разгеле питах го за тоз паметник, ама не знайше момчето. Златко, пиши ми де е дигнат, аз в делегация няма да ме вземат, но със собствен превоз ще ида да го видя. Златко, а това момче вика, че сме един народ. Пиши на Раймунчо да си даде адресз да ги запозная, да му отвори очите.

Поздравете се всички от мен и Марийка.

Иванчо

- 05-04-2009|**Златко**

На **жертвите** на окупатора, Иванчо, не на самия окупатор. Прочети отново, ще видиш.

А днеска, за твой хатър и здраве, пуснах още един текст, от един друг македонец, Горан Стефановски. Виж го, надявам се да ти хареса.

- 05-04-2009|**Златко**

А, забравих – в Скопие е паметникът, Иванчо, ама къде точно, не знам, но ти щом си тъй твърдо решен да изидриш правдата, виж попитай и други хора, преди да се грабнеш да биеш път, че нали и за Марийка, че и за децата трябва да остава по някой лев. А инак като идеш в Скопие то хич няма да е трудно да го намериш, предполагам, те хората си ги знаят тия работи, ще те упътят.

Впрочем, броят на избитите евреи бил 11, а не 13 хиляди, както писах в по-раншния си коментар. Не проверих на време, писах така по памет, ама сгрешил съм, Иванчо.

- 07-04-2009|**Гост** - Евреите или българите? !

Драги г-н Енев, дискутираната книга се занимава с днешно Вардарско, а не със съдбата на евреите от същото място. Вие нещо плачете на чужд гроб. Не ви ли смущава, не ви ли тревожи нещо друго. От 1912 г. българското население (става македонско светкавично след 1945 г.) е претърпяло ред репресии от страна на сръбските завоеватели. Няма къща, от която да не е извличан българин и да не е бил убиван, или пребиван, или пращан в концлагера Голи оток заради изявената си национална принадлежност като българин. Това е темата. А вие въртите, въртите, та се овъртяхте около 11 000-те хиляди евреи. Предлагам ви да направите специална дискусия по проблема. През Втората война Вардарско не е дадено на България и затова тя не е могла да спаси евреите, както става в старите предели. Току-що излезе специална книга в България, писана от евреин. Вижте, прочетете, вие сте човек умен и разумен, грях е да обвиняват невинен, че е откраднал или убил или пожелал жената на ближния.

- 07-04-2009|**Златко**

Прав сте, господине, дискусията тук се поизвъртя от първоначалната си изходна точка и заби в доста различна посока. Самият аз съм всичко друго, но не и експерт по македонските въпроси, опитах се тук да обясня конкретно на един човек, който – с такова впечателние бях останал – ме беше попитал, каква е причината за македонското нежелание да се приеме идеята за българската им принадлежност. А ако приказките ми са прозвучали доста наивно, то мога само да помоля за извинение. Но все си мисля, че е някак по-благородно, по-достойно в един спор човек първо да признае собствената вина, собствените гршки, а едва след

това да очаква същото от опонента си (в случая, да речем, македонците). Инак и двете страни могат да си застинат така във вечно очакване, а от това кой знае каква полза аз самият не виждам.

- 07-04-2009|**Гост** - Благодарност за извинението

Драги господин Енев, България призна Македония без условия, подкрепя я за членството ѝ в ЕС и НАТО също без условия. От 1879 г. насам стотици българи са измрели за свободата ѝ. Ако някой трябва да се извини, то това са сърбите и техните верни поданици в Скопие. Моля, отворете сайта на в. «Нова Македония» и погледнете коментарите под някоя статия, засягаща българо-македонски въпроси (или примерно около избора на новия мак. президент, който говори на чист български език, а твърди, че населението в днешно Вардарско произлизало от Ал. Велики). Прочете псувните и глупостите, изписани там, по адрес на България и българите. Това са всякакви помии, включително и псувни против българи – да ти ебем жената, дъщерята, майката и т. н. Българите били татари и прочие. Честно казано, вие сте възпитан и човек философ. Ако скоро не сте повръщали от погнуса, прочете и да видим тогава. Чудя се кога ще приключи тая кървава история от 1912 г. и как. Може би когато албанците се разселят до българската граница, уви! Дотогава е редно да се обяви всенародна подписка за постройка на голяма психиатри в Скопие, която да бъде наречена «Македонска лудница». Еу тия псувачи мисля, че няма да е зле да бъдат в нея полекувани.

- 12-04-2009|**Даниела Горчева** - браво на Раймонд Детрез

Истинско удоволствие беше да прочета разумните отговори на професор Детре. А някои от коментарите само доказват тезата му за родния махмурлук. Професор Детре е тактичен, разбира се, въпреки леката ирония. Страдаме си от комплексарщина и невежество и туй то.

Нищо, ще поумнеем. Въпросът е как ще ще поумнеем: дали безболезнено или по рецептата на Стоян Михайловски:

«Истината се налага. Но тя се налага по два начина, или по-вярно, на два вида хора: или на хора разбрани, на хора разумни, и тогава нейното появление не причинява никакви сътресения, никакви катаклизми; или на хора неразбрани, на хора неразумни, и тогава нейното появление се уподобява на опустошителен гръмотевичен удар.

В България мъката, неволята, теглото са винаги били едничкият модус, по който истината е смогвала да прояви своето велемощие и своето господство. Такава е съдбата на духовно безоките ."

- 13-04-2009|**Гост**

Поздравления за пост № 36 и въобще за този автор. Ето това е темата за «македонския махмурлук» поставена на фокус. Детре е еднодневка в тоя фокус, обикновена конюктура, неспособна да излезе вън от урока си.

И нещо особено важно за което не се говореше. В последния «Култура» има интервю с Иван Кръстев директор на Центъра за либерални стратегии или нещо подобно. С него се приключва там дискусията. Този Кръстев казва нещо, което обяснява недоразуменията в този разговор. Говори за неспособността на днешния неолиберализъм да разбере и прадядо си – либерализма от XIX век. Говори за огромна криза в либералната идеология, която я отдалечава от действителността. Говори за един догматизиран либерализъм. който се гетоизира, както и протовостоящия му национализъм. Това е жестока истина!

- 13-04-2009|**Гост**

Много хубаво интервю. Коментарите под текста са под всякаква критика.

- 15-04-2009|**махмурлук** - Абсурдно

Интервюто няма никаква връзка с нищо, освен с претенциите на чужденеца да блесне, заставайки зад абсурдна теза. Ние нямаме никакъв махмурлук да завладяваме Македония, тя е обречена да бъде люлка на Велика Албания със Скопие – най-населеният албански град там.

- 17-04-2009|**николай**

присъствах на лекция на Детрез в Европейската комисия в Люксембург за Общото и различното на Балканите. това, което ме потресе беше, че прожектира една картина на Мърквичка – пазар в Пловдив, от края на 19 век и направи разказ по картинка – ето, това са Балканите, селянки българки продават пилета, турчин е клекнал и купува от тях, зад него поп в расо, до него жена, облечена в европейски дрехи – многообразие, много култури и т. н. Сега не знам дали искаше маймуни с трици да

лови или просто толкова му е нивото, но меко казано това историк ли е? професор? опростенческо, силогизми, logical shortcuts, всичко просто. зададох му въпрос «дали общото между балканските нации според вас не се дължи на общия им поробител? което поражда еднакви поведенчески рефлекси у поробените?», отговори ми уклончиво, за него естествено Турция май не е поробител и подчиненият статус на второкласните гяури също не е факт. интересно. ами ок, ние пък не мислим така и не Ви позволяваме да ни викате махмурлии? !

и друго – не ми било анализатор, най-ми било наблюдател. да, Детрез е преди всичко един наблюдател и иска и ние да бъдем наблюдатели. той наблюдава някакво явление, наречено македонска нация и език и заявява, че явлението се **самолегитимира** НАУЧНО със самия факт на своето явяване!?? !?? ! ами това не е научност, г-н Детрез, това е само наблюдателност. Аз като наблюдавам дъжда не ставам метеоролог наричайки го дъжд, от историците не се очаква да наблюдават някакво явление и чисто и просто да ни казват – ами да, има македонска нация, понеже има македонска държава. това ли е според Вас, т. нар. «СЪВРЕМЕННА НАУКА»!? това си е абдикация от всякаква научност, но понеже вие седите в професорския стол, Вашето мнение се приема за научно – ето пак един невероятен силогизъм. В случая титлата Ви е по-скоро недоразумение обаче. пълни смешки, професор Детрез!

Е не били научни някои български твърдения за идентитетот, ок. ами научният Детрез защо в това интервю като споменава наченките на македонският партикуларитет не взема предвид един съдбовен факт – оставането на Македония извън границите на Княжеството (където както той казва изкуствено се било създало после българското самосъзнание и прочее!? сигурно Паисий е най-изкуственият създател на българщината, понеже Детрез явно не вярва във възкръсването ѝ, а именно в създаването ѝ по изкуствен начин, ами професоре, не всички сме македонци! нечия самоличност възкръсва след робство, а нечий идентитет го създават от КОМИНТЕРН – съдба!) – предвид невъзможността политически да се довърши освобождаването на македонските българи в рамките на една и съща държава се ражда идеята, че това може да стане с втора българска държава като македония, но това са стари данни, които разбира се не заслужават и най-бегъл коментар от Детрез.

и накрая някаква македонка я настъпили по мазола, като ѝ казали, че са ѝ промили мозъка. Детрез казва, че българите са грубияни, които

обидили бедното момиче. ами да ѝ бяхте обяснили българската позиция Детрез, както красноречиво се опитвате с кански мъки да ни обясните тука македонската. сигурен съм, че тя щеше да ви разбере.

- 22-04-2009|**Съботинова**

Ужасена съм отт патологичната омраза към България на този субект. При всеки опит на интервюиращия да засегне въпроса за смехотворността на македонистките амбиции, той отговаря по формулата «Ами вие! .»Старият анекдот – А вие защо биете черните?»

Не става никъде ясно чия история са ограбили българите. Има нещо полицейско в тая логика:»Казах ли ти истината? Повтори!» Бух с палката. «Повтори».

Този човек има нужда не от коментари, а от психоаналитик. Нещов подсъзнанието му го гложде.

- 28-05-2009|**Гост**

Статията е много добра, уравновесена, доста неутрална.

Аз съм роден в Скопие. Живея в България от години. От винаги съм се чувствал Македонец. Това е мое основно човешко право да се определям такъв също както и моя прадядо се е определял.

Хората в България много критикуват но не слушат другите. Диалога се превърща в монолог. Иредентизма и негирането на Македонците само прави щета на братска България. Говорим че сме в Европа обаче ние още не сме влезли в пубертета в сравнение с нея та да мислим потрезвено и исключително толерантно за да оставим спокойствие и на другите генерации на нашите народи.

Поздрави от една топла южна душа!

- 27-04-2011|**праз**

добре е балканската кратуна да види и чуе, че всичко това дет си хортува в кърчмата и слуша от гявол-ученире по телевизията е само за вътрешна употреба и между нази си важи, и сино му като мине границата да види Европата все обратното на татовото ще слуша. Па като е упорит и му плюят под опашката, шъ съ върне надълго и нашироко има да разправя колко тъпи биле туй немци, френци, англичане и хамериканци . Па внука може и да му увре главата, че нещо не е наред: се той прав, па цял свят наобратно.

Кой казва кой е експерт?
Автор(и): Лиляна Деянова

Пет години преди публикуването в „Култура“ на части от дискутираното днес изследване *Македония на кръстопът* вестникът помести един до друг два интересни експертни анализа на актуалната ситуация в Македония – от Антонина Желязкова и от Чавдар Маринов. В първия се представяха резултати от аналогично теренно проучване на напреженията между македонците и македонските албанци. Текстът беше озаглавен „Диагноза: рак с галопиращи метастази“. Антонина Желязкова подчертаваше, че заимства метафората от статия на бившия македонски премиер Люпчо Георгиевски, но се разграничаваше от неговите „скандални“ тези за просъществуването на македонската нация и предложенията му за създаване на „етнически чисти“ балкански държави. Чавдар Маринов изследваше актуалните конфликти между македонските историци по повод на сто годишнината на Илинденското въстание и на противоположния по дух „Манифест на македонския етнически национализъм“ („За македонските работи“ на Кръсте Мисирков). Вероятно е изводите на антропологическия екип относно фаталистично-апатичните македонци и самоуверените и възхождащи албанци (готови както за „тежък труд“, така и за „участие в нелегалните трафици“?), или относно „наталитета“ като „оръжие, не по-малко ефективно от биологическото“, „фактор, който ще промени Балканите в следващите 5-10 години“, да са ме озадачили. Но това, което ясно помня, е едно, мисля, по-важно усещане – някакво оптимистично очакване, че между двата материала ще тече диалог, че резултатите им ще се сблъскат, диагнозите – уточняват, а взаимните им критики ще увеличат нашите шансове да проумеем „македонския въпрос“.

Точно така разбрах усилието на Чавдар Маринов да обсъди критично, с много аргументи новите данни по този „въпрос“, по който работи от години. (Не само защото е написал на базата на уникални архиви над 800 страници дисертация върху изграждането на националните иден-

тичности и политико-историографските конфликти между Македония и България, а защото продължава, след солидната си защита в елитен френски университет и международно завоюван авторитет на експерт, своите изследвания по същите „терени“, село след село.)

Реакцията срещу Чавдар Маринов е стъписваща – тревогата му е наречена агресия, аргументите – лъжи (или грешки), научната почтеност – PR акция, научната критика – „жанр пасквил“ (и донос), а новите теоретически рамки, чрез които да се осмисля новата историческа реалност – многознайство или високомерие (и то не даже от парижките библиотеки, а от „парижките кафенета“...).

Можеше да се предположи, че един критичен текст по тази пареща от години, а днес опасно гореща тема, ще предизвика реакции и противоположни тълкувания. Но не и че аргументите на автора му няма да бъдат разпознати като аргументи на професионалист, с който е нужно да се дискутира (дори и да не бъде признат за елитен експерт със собствен, харесващ ни или не, почерк). И че ще се разминат с такава отчайващо лесна инерция значими фигури за българската публичност и за акумулиращата се у нас експертиза по етническите и граждански конфликти: един истински учен, професор по социология; един многогодишен изследовател, за който изследванията на малцинствата са нещо повече от научна кауза; и един от най-добрите ни журналисти, чиито репортажи и филми защитават представата, че експресната „снимка“ може също да е експертиза. Казвам това, тъй като, приемайки за убедителни аргументите на Чавдар Маринов, аз, за разлика от него, виждам „смисъла“ на направеното изследване. Имам предвид факта, че става дума за легитимна гледна точка, подлежаща на дискутиране и критика. Вярвам и на мнението на самата Антонина Желязкова по въпроса за границите на нейната „спешна антропология“: просто „снимка“ – така тя я нарече на един семинар със студентите по социология в СУ „Климент Охридски“.

Освен това, не мисля, че „изследователите пробутват националистическите си внушения под маската на неутрално цитиране на респондентите“. Защото съм участвала в няколко изследвания на пределекторална пропаганда под ръководството на професор Петър-Емил Митев и знам как не може да се случи това, поне за част от изследователите. Именно той през 70-те години беше учителят ни по рефлексивност към „данните“, по разбирането на илюзиите и собствената рационалност на различните гледни точки. По критика на очевидностите не само на на-

ционалистическия здрав разум, защото изследователят не е техен „бакалин“... Не е тук мястото да обяснявам контекста на последното пред онези, които нямат „натрупвания от старата система“, но е добре да се каже, че да направиш в онази „система“ обективно и значимо – теоретически и граждански – изследване на младежките контра-култури, се изискваха не само интелектуални качества.

С една дума, именно това разминаване считам за не по-малко тревожно от „образуванията“ в Македония. Защото то е **симптом** на „нещо“ (и спешно трябва да му дадем име). То е индикатор за състоянието на нашата научна среда. Бих го нарекла **криза на публичността** - фрагментация на научната общност, разпадаща се критическа публичност и поява на атомизиращи се мрежи, чиито изследвания не изпитват потребност да се срещат и дискутират. Или, по-точно, за да се избегнат катастрофичните асоциации с „галопиращите метастази“: нов тип общество, в което трябва да преосмислим условията за автономността и легитимността на учения, за гражданското му действие и политическа принуда. Да ги преосмислим днес, във времена, доста далечни от „железния светилник“ или „науката – слънце“ (в една – както казват „теориите“ – пост-просвещенска епоха, епоха на „риска“ и на „спешността“, „епоха на мрежите“, включително на мрежите на знанието и на „контрола“, на постнационалността и „флуидността“...).

Така че, „немакедонската“ част от поставените от статията на Чавдар Маринов въпроси е, мисля, не по-малко значима от въпросите за метаморфозите на „македонската идентичност“. Какви са социалните условия за правене на критически изследвания днес? Какво наистина е нивото на професионализма извън университетско-академичните институти, които правят изследвания?

Бих попитала още: как се прави професионална антропология (или социология, политология) на Балканите? Защото години наред се чудя как почти никой не се пита за нивото на професионализма и за научната състоятелност на концепции и данни, носещи марката на академични „звена“? При това, често спонсорирани не от веригите за сондажи или от центровете за „спешна антропология“ (от типа на едноименната чужда фондация Urgent Anthropology), а от „елитни“ академични места? Например, в „проекта за интеретнически отношения“ (свързан не знам как, но така пише – с Принстън), където четем, че „инстинктът за отмъщение“ на Балканите „пречи на либерализма“. Или – в друг проект – че

„балканският национализъм е аборигенски национализъм до степен на антицивилизационна съпротива... затвореност, егоизъм“. Или в трети – че „причината за безработицата на ромите“ е в предразсъдъците на работодателите; и че „бай Генчо“, въпреки „локалистката си ориентация“, одобрявал търговията с Ирак, но пък махалата му – пак според антрополози – била проникната вече от хайдегеровите структури на „дас Ман“. Някои от тези „качества“ често се представят като количества. Следващият пример е художествена хипербола, но „научните“ ни изследвания са пълни с този род измервания на незнайно какво – „30 процента повече „инстинкт за отмъщение“ в сравнение с този на албанците...“

Поради **липса на същинска научна публичност**, където компетентността (или толкова любимият на сегашните неолиберални научни политики „капацитет“) на авторите им да бъде преценявана, оспорвана, те лесно се превръщат в „наши експерти“, в *„добри практики“*. А всъщност не са нищо повече от наследено от миналото научно „мероприятие“ или „идеологически маркетинг“, често с имитация на „западен“ професионализъм и „резултати“, предварително известни на онези, които „поръчват музиката“.

Наистина, защо сценариите да са точно тези (например, „**пре**откриване на българската идентичност“)? Какви са теориите и идеологемите, които стоят в основата на дискурса за балканските трансформации; и кои от тях са по-неанахронични и по-влиятелни? (Впрочем, не може да нямаш „теории“ и признати професионалисти, които да са „много чели и много знаещи“ – защото продължават да четат в това време на голямото университетско нечетене! – ако си заявил, че институтът ти чрез изследванията по метода на спешната антропология „дава експертиза в сферата на националната сигурност и международните отношения“). Какви са различните интерпретации на балканските процеси и какви интереси стоят зад всяка от интерпретациите на изследвания обект, кой поръчва изследването и кому принадлежат резултатите? С една дума, един от тревожните въпроси, който разчитам в статията на Чавдар Маринов, е: **как антрополозите, социолозите, политолозите допринасят за изработването на съответния език за етническите или други конфликти на Балканите.** Като се има предвид, че става дума за един дестабилизиран регион, където експертизите често стават тъкан на социалния свят и даже – „сбъдващи се предсказания“.

Питах се по тези проблеми преди десетина година, когато бях решила да издиря различни изследвания на неправителствени организации и да дискутирам (с педагогически намерения) със студентите ми **чрез какви теории и понятия** са се търсили „данните“ за „етническите конфликти“. (Смятах въпроса „за теориите“ за основен при изследванията в епохата на растящия антиинтелектуализъм и криворазбраната „практичност“ на учебните програми по нашите земи.) И търсейки дълго въпросните изследвания, предположих, че вероятно не само аз се сблъсквам с непреодолими, и то не само епистемологически, пречки. Защото за много от тях трудно може да се каже, че са публикации, а още по-малко – че се превръщат във факт на научната публичност. Няма ги в научните списания и в библиотеките. Дори експертите по проблемите на малцинствата „трудно имат достъп до тях“ (цитирам държавен експерт). Колегите им не критикуват достоверността на резултатите, дори когато плъзват слухове по научния ни мегдан, че изследването е боклук. На тази „агора“ данните не се натрупват и всяко следващо изследване започва отначало. Това сподели един експерт по повод на изследвания преди приватизацията на здравната каса: „Нашият проект не беше единствен, имало шестнайсет подобни, но никой не знаеше за тях, нито пък какви са техните хипотези, констатации... сякаш нищо до него не е било правено.“ По онова време имаше и много по-голяма поляризация между университетските изследвания и тези, правени от неправителствени организации. Двете страни взаимно се игнорираха – не се познаваха и не се признаваха. Не се цитираха. (Един от малкото коментари, които открих за изследване от НПО в аналите на академичните научни списания, беше твърдението на професор Страшимир Димитров в „Исторически преглед“, че Центърът на Антонина Желязкова бил щедро финансиран от Сорос и Запада.)

Но същият тип поръчкови или лишени от каквато и да е професионална грижа изследвания изобилстваха и в академичните места. Някои от уютно укрепилите се там май не ги забелязваха или имаха интерес да не ги забелязват. Още по-малко ги забелязваха, когато в „екипа“ или „борда“ имаше и от западните „партньори“ в научния бизнес. Впрочем, в силно конкурентната среда на „пазара на проекти“ качествата на новото поколение професионалисти – с друг етос и без доморасли „хватки“ и „маньоври“ – също са пренебрегвани, и то не само в нашите академични проекти, уви. Защото конкуренцията си има своя логика, според която

много училите, много знаещите и много критичните просто нямат място – пречат и на „екипността“ (на team building-а), и на „практичността“, и на скоростта... Но в „академичните места“ доминираше превъзходството над „частниците“. Да, наистина, Институтът за изследване на малцинствата и междукултурните взаимодействия е частен институт. Той е и „тинк танк“, както напомня и Чавдар Маринов. Но самите тинк танкови среди са доста хетерогенно образувание. Много от тези центрове за независими експертизи и влияние станаха офиси за консултантски бизнес, след като успяха да произведат аналитични аргументи и да подпомогнат демократичните процеси в Югоизточна Европа чрез образцови изследвания. И така да съдействат, както каза Румен Аврамов, за разграждането на консервативния модел на учения, държавен чиновник, и старата държавна академическа машина. Но не по-малко вярно е и обратното – в университетите със „старите стандарти“ и „държавните чиновници“ също са правени забележителни изследвания.

Подчертавам това, тъй като от няколко години забелязвам различни форми и степени на изкуствено раздухване на разликата между „държавния“ и „новия“ университет, между т. нар. стари и нови институции за производство на знание, между раждащите се нови центрове като „алтернатива на старите места“. Достатъчно е да се видят архивите на скандала около мита „Батак“ и репликите срещу лошите учени от „държавния университет“, които заклеймили проекта за конференцията „Батак...“. Сякаш всички историци от „стария университет“ са заклеймили, сякаш всички те са „нелегитимни на Запад“, където „никой не ги признавал“ (и всички са си хапнали от тогавашната торта „Опълченците на Шипка“ в Националния исторически музей). Сякаш там няма представители на това „ново поколение“, което Стефан Попов нарича (с необичайна за него неточност) „образовани на Запад хуманитарни учени“ (или „тренирани в западна среда социолози“).

За другите есенциалистки схващания в обсъждания тук дебат относно „някогашната номенклатура“(?) и огромната „дупка“ между нейните разбирания и „младите учени, недокоснати от старото“, не ми се струва нужно да говоря. Изглежда наистина авторът на тези мисли в днешния дебат – Петър Добрев – „няма натрупвания от старата система“. Жалко. Така или иначе, процесът на фрагментация на публичния ни свят и на разни разпади май наистина е много ускорен.

А това още повече налага да се върнем към **смисъла на въпроса** на Чавдар Маринов „как се прави спешна антропология“. Може ли наистина тя да е обективна и какво значи обективност. В интервю за „Култура“ един голям антрополог, Майкъл Херцфелд, наскоро каза, че не вярва в „обективността на антрополога“. Но не е ли вярно, както ми се струва, че в антропологическото, както и във всяко хуманитарно изследване, има позитивно знание, експертиза? И наред с нормативното знание, критика? (Тъй като експертизата в социалните науки е особено експертиза, тя без критиката е „сляпа“, а критиката без експертиза е „празна“, е просто идеология или пропаганда.) Но критиката (мисленето, което прави разлика между „е“ и „трябва да е“) е от името на какво и в името на какво? Какво се случва с тази „ангажирана неутралност“, когато след „великото време на интелигенцията“ идва великото време на експертите? Как да си осигуриш автономия, когато единствената ти възможност, ако си спешен антрополог, е да се придвижваш по своя раздиран от „хуманитарните бомби“ терен в блиндирания джип на генералите от армията или на хора с други униформи? Днес, когато имало нужда, както казва Рони Браун (деец на „Лекари без граница“ – б. а.), от **„динамична антропология“ (т. е. спешна)**, „интегрираща политиката и историята“? Тя, за разлика от „закостенялата“ традиционна антропология, виждала обществата в движение и ни помагала да ги ситуираме! Как да добиваш и транслираш обективни знания относно „бенефициентите“ към хуманитарните мисионери, които без съмнение се нуждаят от него, за да спасяват „човешки тела“? Как да свидетелстваш за „войната на другите без безразличие, но и без намеса“; и да бъдеш „морален предприемач“, се питаше по време на мисията си на албанската граница една известна антроположка на Балканите, Мирела Пандолфи, когато трябваше да прекара там месеци наред насред 45–хилядната армия от омиротворителни сили и 35- хилядната армия от хуманитарни организации? И можеш ли да си критичен към самите начини на спасение, ако ти самият си част от „спасителната армия“, ако не поставиш под въпрос логиката на самата тази „хуманитарна индустрия“ и нейната тънка граница между „помощ и предписание“?

Във всеки случай съм сигурна поне в това – че възможностите да се прави обективно изследване, да се прави критична, а не „социално-инженерна наука“, са интегрирани в механизмите на самото научно поле (имам пред вид схващания на Бурдийо), във взаимоотношенията на раз-

лични общности, които разпознават и взаимно признават своите капитали, както и капитала на „дисциплината“. Те обсъждат своите резултати и ги йерархизират в една сфера на научната публичност, в сфера на дискусията. И именно там се решава „кой е експерт“. Така **автономията на учения и възможността му да прави обективни изследвания са колективно завоевание, натрупване след натрупване.** Големият въпрос е какви са социалните условия за тази автономия тук и сега? Защото „колективното завоевание“ може лесно да изчезне – както казва Бурдийо – в епохата на неолибералните утопии за чистия пазар. На илюзиите за чист пазар на научни експертизи, където „дошли от запад учени“ с много „индивидуален капитал“ ще се надпреварват и после ще се одитират от „тренираното на Запад социологическо око“ без „натрупвания от старата система“. На илюзиите, че дейността на министрите на създателя на така оспореното „Министерство на интеграцията и националната идентичност“ Никола Саркози може да се одитира от онази американска независима фирма, която той имаше намерение да наеме, за да одитира дейността – политиката! – на неговите министри, назначени след народния политически вот. Не знам дали това се осъществи. Но знам, че професионалистите по национализма и интеграцията (между които известният историк Жерар Нуариел), които напуснаха държавните институции и оспориха новите политики на възраждане на десните охранителни дефиниции на „идентичността“, кулминирали в създаването на „министерство на националната идентичност“, бяха подкрепени от една уникална по обхват международна петиция на учените и от един стимулиращ разбирането на политиките на националните и академичните идентичности и легитимности научен спор.

Лиляна Деянова е доцент по обща социология в Катедра „Социология“ на СУ „Св. Климент Охридски“), член на Института за критически социални

изследвания, член на редколегията на сп. „Социологически проблеми“, гл. ред. на Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Книга „Социология“. Автор е на редица публикации в български и чуждестранни периодични издания по теоретическа социология, по методологически проблеми на хуманитарните науки, социология на символните форми, социология на колективната памет, утопията и времевите форми на опита, историческа социология на комунизма, социология на публичността, паметта за комунизма. В момента работи по проблеми, свързани с трансформацията на социологията и социалните науки, със съдбата на критическата социология в епохата на глобалната модерност.

Коментари (**9**)

- 02-04-2009|**Гост** - Нихилисти, нихилисти!?

Госпожо доцент, повечето българи не са наясно каква е разликата между „държавния“ и „новия“ университет, между т. нар. стари и нови институции за производство на знание, между раждащите се нови центрове като „алтернатива на старите места“. Според вас редно ли е да се пренасят междуличностни отношения в един толкова деликатен въпрос като българо-македонските спорове?

- 02-04-2009|**Евтимов**

Деянова,

И аз се отнасям с голяма уважение към творчеството на Петър-Емил Митев, познавам го като сериозен учен и изследовател. Също така ценя работите тя Антонина Желязкова. Другият автор не го познавам.

В предлагания от тях труд има много силни паксажи, но и аз не можах да се освободя от чувството за предзаданета, преди изследването, убеденост на авторите в техните тези. Предполагам, че е станало подсъзнателно, тй като това не са автори, които могат да го направят преднамерено, за разлика от някои млади колеги, които са помирисали западния интиликтуален климат, но не са слушали лекциите на проф. Петър-Емил Митев, например и затова им липсавт елемнтарни знания относно принципите и методите на изследователската дейност.

А откровено националистичната критика към критниката на Чавдар Маринов прави мечешка услуга на изследването «Македония на

кръстопът». Изследването е достатъчно сериозно, за да бъде защитавано с «атакистки» аргументи.

Въпросът наистина е методологически. Херцфелд е прав, че няма обективна антропология, но поне изследванията трябва да се провеждат от една доклкото е възможно, независима позиция.

- 02-04-2009|**Гост** - Комунистически ми ти работи

Евтимов, атакистите не четат такива книги, нито участват в дискусии в подобни форуми. Между другото кое за предпочитане – комунист-интернационалист, или само националист?

- 04-04-2009|**Златко**

Греша ли тук, или правилно разбирам, че думичката «интернационален» или «интернационалист» постепенно е започнала да се асоциира в България с «комунистически» и «комунист», като съответната ѝ противо-думичка е «национален» и «националист»? Питам така наивно, защото в главата ми някак не може да се побере чудовщната дивотия на едно такова противопоставяне, във времето на европейската интеграция, глобализацията и всеобщата комуникация. Да искаш да се затвориш в националната си черупка, защото всичко друго било «комунистическо»? В главата ми неволно се появяват асоциации с ослепената самуилова армия и еднооките, които сред слепите минавали за виждащи. Блажени са верующите (и слепците, които се имат за виждащи), наистина!

Е, все пак си остава вероятността, че нищо не съм разбрал и че се дивя на собствената си фантазия, разбира се. Приемам, че е така, докато не дойде някой от «виждащите», за да ме увери, че все пак съм разбрал правилно и че интернационалното мислене е нещо зло. Хай тогава да се връщаме направо към времето на писаните каручки и хурките, а?

- 04-04-2009|**Гост**

Господа, съветвам ви да промените малко терминологията си, вероятно сте се пооткъснали, поевропейчили. В България има доста хора, които обичат родината си, а вие ги слагате в един кюп с атакисти, фашисти и прочие. У нас в термина комунисти-интернационалисти се влага по-различен смъсъл. Комунистите-интернационалисти (от Интернационала, де) воглаве със Сталин бяха решили да правят от българската

нация – добруджанска, македонска и т. н. нации. Нашите комунисти-интернационалисти – от Георги Димитров насам, мълчаха и не смееха да гъкнат против асимилацията на българи в околните страни.

- 07-04-2009|**Сандо**

Ами и аз съм в България и за мен обичането на родината идва някак а приори. Изтъкването на това обичане обаче, всеки, който ми казва колко я обича, ми идва лекинко подозрителен. И точно затова го слагам там, дето му е мястото – при атакистите и другите фашисти. Спомените за фрагментирането на българите на добруджанци, (пиринski) македонци и прочее, беше изкопано от небитието наскоро от любимци като Болен и други подобни нему. Така че изобщо не възнамерявам да си променям терминологията заради хатъра на шепа силно любещи и мразещи патриоти. Интернационализмът се съдържа иманентно в присъщия ми анархизъм и няма да си кривя душата и да го маскирам заради нежните чувства на «обичащите родината» късо подстригани момци. Нищо не ме свързва повече с тях, отколкото с приятели от Сърбия, Турция, Румъния, Франция или САЩ.

- 07-04-2009|**Гост** - До № 7

Вашите приятелства с късо или дълго подстригани момци от Сърбия, Турция, Румъния, Франция или САЩ са си ваша лична работа и въпрос на ориентация. Очевидно не схващате разликата между българин, обичащ родината си, и българин, обичащ света за сметка на родината си. А защо трябва да се съобразяваме с обърканата ви система (не) или ОБИЧАМ? Фрагментирането на българското население на отделни нации не е нито лъжа, нито патент на г-н Сидеров. Между другото, може да не ви харесва, но въпросният лидер на «Атака» изнася свое мнение, а вие – освен да репликирате анонимно и да се поставяте над всички, дали умеете нещо друго? Жалко.

- 12-04-2009|**Сандо**

От целия ви последен пост разбрах само, че не правя разлика между българин, обичащ родината си и такъв, обичащ света за сметка на родината си... и ми стана жалко за вас.

Насилие и идентичност: пиринска Македония в етнонационалните политики на комунистическия режим в България
Автор(и): Михаил Груев

Методологически подходи

За Македония сякаш вече бе казано всичко. За всеки един от трите (или четирите) и дяла съществуват литературни творби, научни и псевдонаучни трудове, мемоари, пътеписи и какво ли не. Писано е толкова много, че става все по-трудно да се каже нещо ново. И въпреки това консенсусът по редица проблеми между балканските обществени и социални науки, а също и в рамките на отделните национални школи, продължава да отсъства. Сред проблемните „петна“ в *македонознанието* традиционно се нареждат механизмите на включване на отделните територии и тяхното население в етносоциалните организми на съответните национални държави; политиките на етническа и конфесионална хомогенизация, „приобщаване“ и асимилация както по отношение на славянското население, така и на локалните мюсюлмански общности; постепенните трансформации на етно-религозните различия в политически след подялбата на областта и в последна сметка – раждането и утвърждаването на *македонизма* като нова конкурентна и алтернативна етнонационална и политическа доктрина. Не на последно място дискусии предизвикват и начините на налагане и утвърждаване на комунистическите режими в част от някогашната област и своеобразният начин при всеки един от тях на справяне със сложното наследство на македонския въпрос. Част от тези проблеми ще бъдат обект и на настоящата студия.

Още в началото е необходимо да бъдат направени някои важни теоретически и методологически уточнения. Този текст е резултат от двегодишна работа на изследователски екип от преподаватели (етнолози и историци) и студенти от специалност „Етнология“ в Историческия

факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“[1]. Характерът на екипа, а също и избраното място за изследователска работа – Пиринска Македония (означавана по-късно в зависимост от случаите като Горноджумайско, респ. Благоевградско, „Пиринския край“, а днес като Благоевградска област) и не на последно място проблематиката, предполагаха избор на интердисциплинен подход и методология. В основата на нашата дейност бе теренната етноложка работа, извършвана по-време на по-краткотрайните (около няколко дни) и по-дълготрайните (около четири седмици) престои в селищата, избрани за „базови“ или „гнездови“ за изследването, за които ще стане дума и по-нататък в изложението. Макар подобен вид полева работа да изисква по-продължително и без прекъсвания „потапяне“ в терена, многократните ни пребивавания в тези селища доведоха до постепенно създаване на доверие между нас и респондентите, а също и до по-общото ни (радушно) приемане в рамките на самите локални общности. Това даде възможност за комбиниране на подхода с т. нар. „включено наблюдение“, позволило ни да проникнем в по-интимни светове, а понякога и да достигнем зад онова, което американският антрополог Майкъл Хърцфелд нарича „имитации на социалност“[2]. Макар основният изследван проблем да е свързан със сложната корелация между колективна памет и индивидивидуален спомен за една конкретна историческа епоха – комунистическата/социалистическата, избраният от нас „гнездови“ подход позволи в центъра на анализа на политическото, в широкия смисъл на тази дума, да бъдат поставени локалната общност и преживеният опит на хората, разказан от тях самите. Методът на работа със самите респонденти се състоеше в провеждането на автобиографични дълбочинни интервюта с предварително подготвен набор от въпроси, комбинирани и със спонтанно задавани такива в процеса на разговор. В този смисъл не би могло да се говори за интервюта по специално съставени за отделните селища стриктни въпросници, а за автобиографични разкази, при които

1 Изключително съм задължен на колегите и приятелите, които ме насърчаваха и подпомагаха с мнения, съвети и редакционни бележки при написването на този текст. Особена благодарност дължа на Димитър Бечев, Чавдар Маринов, Галина Вълчинова и Виолета Коцева, без чиито намеси студията вероятно щеше да остане само по-далечен проект. Признателен съм и на десетките хора в Пиринско, които се съгласиха да разговаряме, информацията от които е основно градиво в това изследване.

2 Хърцфелд, М. Културната интимност. Социална поетика в националната държава. С., 2007, с. 22.

записващият направлява разговора с помощта на най-общ своеобразен „гайд“, целящ да придаде цялостност и завършеност на изложението и да го центрира около личния спомен за конкретни исторически и политически събития и личности. Същевременно получените теренни сведения бяха комбинирани с архивна работа в София и Благоевград с документите на бившата Държавна сигурност, ЦК на БКП и Окръжния комитет на комунистическата партия в Благоевград. По този начин се търсеха верификация на етноложкия материал и съпоставка на фактите, регистрирани „на терен“ Така характерът на работата се вписва в жанровете на т. нар. историческа антропология и социалната микроистория[1]. Удържането обаче на тази интердисциплинна методология на места се оказа невъзможно. Част от изследваните явления не бяха оставили проекции (или поне ние не съумяхме да открием такива) в колективната памет на хората тук, другаде пък, обратно – съществуваше ясен спомен или оформена митологема около определено събитие, личност или социален факт, за които липсваха документални потвърждения или съответствия. Това е причината на места изложението да бъде издържано по-скоро в парадигмата на антропологията, а другаде то да се впуска предимно в документална и историографска реконструкция. Макар някои да биха видели в това методологическа слабост, плурализмът на жанровете определено дава по-многопластова и нюансирана картина на изследвания феномен.

Представеното тук изследване си поставя няколко по-важни цели. На първо място то се опитва да *проследи формирането и функционирането на колективната памет* в локалната общност за важни и ключови етапи и личности от историята на региона и на страната след Втората световна война: налагането на комунистическия режим през 1944-та, последвалия „червен терор“ и неговия отговор – горянското движение – особено интензивно в този край. Действително репресиите срещу противниците на режима и опитите за съпротива срещу него са процеси, които имат своите национални проекции. Явление от такъв ранг е и колек-

1 Сред многото определения на микроисторията тук избираме дадената от Джовани Леви дефиниция: „Микроисторията се стреми да не жертва познаването на индивидуалните елементи пред по-широката генерализация и всъщност подчертава индивидуалните съдби и събития. Но в същото време тя се стреми да не отхвърля всички форми на абстракция, тъй като минималните факти и индивидуалните случаи могат да послужат за разкриването на по-общи явления“ – Леви, Дж. Упражнения по микроистория. С., 2008, с. 46.

тивизацията на земята, която буквално разтърсва и променя живота на милиони български селяни. В изследвания район тя също има своето важно значение в цялостната равносметка от съществуването на режима и в анализа на извършващите се тук демографски промени. Наред с това обаче налице са и чисто регионални особености и специфики, които правят този край от България особено интересен.

Един от основните проблеми, изследвани от нас, са криволиците в политиката на БКП по македонския въпрос и тяхното пречупване през индивидуалните съдби и драми. Както е известно, той има дълга предистория, която безспорно влияе и въздейства върху процесите в региона след войната. В този смисъл една от изследователските цели на проекта, и съответно – на настоящата студия, е *да разгледа ретроспективно развитието на проблема за различните видове идентичности в* Пиринско още от края на XIX век. Това се налага поради обстоятелството, че комунистическата партия не стъпва „на чист терен" в тази сфера. Тя онаследява по-стари тези, констелации и теоретични конструкти, част от които временно отхвърля като „реакционни", а други абсорбира и включва в своя идеологически арсенал. Променливостта на следвания от БКП политически курс по т. нар. македонски въпрос води до възникването на различни ситуативни идентичности или на сложни нюанси, между които с времето тече процес на непрестанно преливане.

Третият кръг от случаи се отнася до започналия от края на 50-те години пълзящ *„възродителен процес" спрямо мюсюлманското население,* преминал за кратко в активна фаза и финализиран тук особено брутално. Събитията в Рибново през 1964 г. и последвалите Корнишко-Брезнишки вълнения през 1973 г. отлагат сериозен пласт от травматична памет в населението на целия регион, чието изследване съставлява една от основните цели на проекта. Паралелно с това се налага следването и на една спомагателна цел – проследяването на паметта за т. нар. „възродителен процес" като съвкупност от индивидуални спомени за всекидневността и дори банализацията на насилието.

На следващо място изследването цели да проучи локалните случаи на *етнорелигиозна и културна специфика и да проследи противоречивата роля на държавата като „регулатор" и „мениджър на идентичност".* В този смисъл нашата задача бе да открои различните полета, върху които се преплита и едновременно с това сблъсква официалното себепредставяне – това на националната/тоталитарната държава, имащо своя инсти-

туционална опора в лицето на държавния апарат, и това на „културната интимност“, ако взаимстваме този термин на Хърцфелд, опиращо се на традицията и на съвместно преживения опит[1].

Не на последно място една от целите на работата е да бъде дадена *друга перспектива на погледа към близкото, а и към по-далечното минало.* През автобиографичните разкази на много хора, заемащи в изследваните събития най-различни социални роли, ние се опитваме да погледнем на големия наратив за миналото „отдолу“, през ракурса на самите обекти на политическите и историческите процеси. С други думи, изследването се опитва на обърне перспективата на разказване и да смени инстанцията, от която се мисли и пише историята.

Постигането на изложените по-горе цели на изследването (или поточно групи от цели) се нуждае от някои базисни теоретични уточнения, които приемаме за изходни за концептуализацията на проблемите. На първо място това е разбирането за „колективна памет“. Необходимо е и да се абстрахираме от чисто когнитивните и невро-психичните аспекти на понятието, не защото те са маловажни и странични, а поради попадането им в съвършено различно изследователско поле и компетенции. Тук най-общо се придържаме към рамката, очертана от социолога Морис Халбвакс, доразвита впоследствие от историка Пиер Нора, а напоследък и от египтолога Ян Асман. Първият от тях, основателно приеман за баща на теорията за колективната памет, счита себе си за ученик на Емил Дюркейм и възприема от него изходната позиция за социалната и колективната природа на съзнанието. За разлика от своя учител обаче Халбвакс интерпретира по друг начин понятието „социален факт“. Според него, докато последният продължава да носи смислов заряд, той не може да бъде емически, т. е. вътрешен, не само за изследователя, но и за изследваните социални актьори[2]. За френския социолог една от най-важните характеристики на паметта е нейната колективна обусловеност[3]. А тя е такава според него именно защото индивидите са готови да си спомнят и препредават като спомени само неща, които те

1 Пак там, с. 102.

2 Тук и по-нататък приемаме въведената през 1954 г от антрополога Кенет Пайк бинарна двойка: емически, т. е. вътрешно присъщи на дадено общество културни особености, така както те се възприемат „отвътре“; и етически, т. е. външни, принадлежащи на хора извън групата. Вторият термин обаче не е производен от „етика“[1].

3 Тодоров, Хр. Философията и паметта. Електронна публикация – **http://www. nbu. bg/ PUBLIC/** IMAGES/File/naukata15. pdf.

са усвоили и верифицирали от други и чрез други в резултат на съвместно преживян опит и взаимодействие. В изследвания от нас случай именно препредаването на колективния опит през поколенията в отношението към държавата и политическото заема важно място в начина, по който се мисли за историята на региона.

Едно от най-важните теоретични обобщения на М. Халбвакс се отнася до конкретната съотнесеност на колективната памет към група и място. В същността си тя предполага неизменно за определена група емически поглед към миналото, свързан със самата обособеност и кохерентност на групата. Така тя се опира на съвсем конкретни социални, родствени, съседски, гилдийни и пр. връзки между хората и представлява ракурс към миналото от обща за тях самите гледна точка. По този начин се осъществява органичната и връзка с идентичността. Както твърди и огромната теоретична литература върху нациите и национализма, последната винаги е ситуативна и тясно свързана с понятието „социален факт“‘ Интересуващият ни регион предоставя множество сложно нюансирани доказателства за непосредствената връзка между различните видове колективни памети и идентичности. Произвеждането от колективната памет на реални или фикционални, но статични образи на миналото според Халбвакс винаги е свързано с определени пространства. А те са конкретни, защото локалните общности преобразуват географията по своя собствена логика, при която промените във времето намират израз в начина на осмисляне на измененията на пространството. Понякога обаче се оказва доста трудно символичната география да бъде точно локализирана. Такъв е и случаят с Пиринска Македония. Назоваването и по този начин естествено предполага мисловно препращане към останалите части на тази обширна област. Използването на заместителя „Пиринско“ пък, обратно – стеснява разбирането за регионалност и прави проблематично възприемането на западните части на Родопите (населени много компактно с мюсюлманско население) като част от едно и също културно пространство. То препраща и към мислене за региона като за самостоятелно съществуващ – извън историческите и културни (включително и чисто символични) връзки със съседните територии (в т. ч. и районите на Осогово и Рилското корито, принадлежали до 1912 г. на Княжество/Царство България). Всички тези условности безспорно имат своето значение за начините, по които локалната общност осмисля (и променя) измеренията на пространството.

Една от важните тези на Халбвакс се отнася до неутрализирането на колективната памет. Това според него започва там, където тя се среща с историческата[1]. Последната се разглежда като своеобразна „ничия“ памет, разположена там, където свършва традицията, и на мястото на разпад на социалната памет. Историческата памет съгласно горните условности се разполага във външна, т. е. етическа перспектива по отношение на локалната общност. Затова и двата вида памет следва да се смятат за нещо различно, тъй като живият колективен спомен задържа в много по-малка степен фактите от големия исторически наратив, а и по-скоро съхранява едни или други идеи за миналото. За разлика от историческата, обхващаща обществено развитие на по-дълги или по-кратки отрязъци от време, колективната памет протича непрекъснато и се основава на самата представа за непрекъснатост. Тази хипотеза намира ярко потвърждение в паметта за героите, за която ще стане дума по-нататък в изложението.

М. Халбвакс въвежда и още едно понятие, на което придава тежестно значение – забравата. В своя значим труд, озаглавен „Колективната памет“, той отбелязва: „Човек може да си спомня само при условие, че успее да намери мястото на интересуващите го събития в общата рамка на колективната памет. [...] Забравянето се обяснява с изчезването на тази рамка или на част от нея дали защото нашето внимание не е било в състояние да я фиксира, или е било насочено на друго място. Забравата или деформирането на определени спомени се обяснява още с факта, че тази рамка се премества във времето. Обществото се изправя срещу миналото по различен начин – в зависимост от времето и обстоятелствата.“[2]

Може да се обобщи, че забравата има не по-малка роля за формирането на колективната памет именно поради нейната структурираща роля при новата идентичност[3]. След Втората световна война теорията за колективната памет на Морис Халбвакс претърпява различни допълнения и модификации. Сред най-съществените от тях е работата върху „местата на паметта“ на френския историк Пиер Нора. Той акцентира върху подтикнатата от модернизационните процеси в световен мащаб плурализация на колективните памети и на засилването на техния на-

1 Пак там, с. 3.

2 Халбвакс, М. Колективната памет. С., 1996, 56-57.

3 Кандо, Ж. Антропология на паметта. С., 2001, с. 65.

тиск върху историята. Това според него води до установяването на поясна разграничителна линия между история и памет и в осъзнаването на последната като относително самостоятелно научно поле. Противопоставяйки понятията „историческа“ и „колективна памет“, Нора стига до извода, че именно благодарение на такова позициониране е възможно дефинирането на самото понятие „памет“. Тъкмо по този начин става възможно преодоляването на конфликта между интерпретациите, относителността на познанието в историята и политическите употреби на миналото. Този дискурс позволява разглеждането на отделни фрагменти от историята, както и на по-големи отрязъци от време и събития, едновременно като история на миналото и като история на изображенията на миналото и техните употреби[1]. А самото понятие той дефинира така: „Колективната памет е споменът и съвкупността от спомени, съзнателни или не, на един опит, изживян и/или митологизиран от жива общност, за която миналото е неделима част от нейната идентичност“[2] По-късно една от неговите последователки позиционира нейния статус като функция не само от бинарната двойка „памет – история“, но и от опозицията „памет – забрава“, при която първото звено непрекъснато се нуждае от подкрепата на обществото и на историческата наука, за да може да устои на своя антоним – забравата[3].

Наред с останалите теоретични проблеми, които дефиницията за колективна памет предизвиква, Нора се спира на значението, което има за историческата наука появилият се през последния век разлом между историята и паметта. Той поставя нови задачи пред „новата“ история, за която пледира. Според него тя трябва да тръгне в дирите на множеството колективни памети и да опише техните места. „Става дума да се тръгне по местата, в точния смисъл на думата, където едно общество, каквото и да е то, нация, семейство, етнос, партия, дава на доброволно съхранение своите спомени или ги преоткрива като една необходима част от своята личност: топографски места като архивите, библиотеките и музеите; паметни места като гробищата и архитектурните паметници; символни места, като възпоминанията, поклонничествата, годишнините или

1 Нора, П. Места на паметта. От републиката до нацията. Т. 1, С., 2004, 72-86.

2 Пак там, 44-45.

3 Лавабр, Мари-Клер. История на паметта/Социология на паметта. – В: Около Пиер Нора. Съст. И. Знеполски. С., 2004, с. 56.

емблемите; функционални места, като учебниците, автобиографиите или асоциациите: тези материали имат своята история.“[1]

Паралелно с П. Нора, друг теоретик на паметта – Ян Асман добавя важен фрагмент към постановките на М. Халбвакс. Той прави разлика между четирите проявления на колективната памет: миметична, при която се осъществява ученето чрез подражание; памет на предметите, проникнала и в света на вещите, за която говори и Нора; комуникативна, основана на собствения житейски спомен или разказана от първо лице и разпростираща се около 80 години назад; и културна памет – изразяваща се в съхраняването на смисъла в рамките на културните общности. Това се осъществява чрез производство и повторение на символни действия. Последният вид памет според Асман, проявена обикновено като митология, поддържа спомена за „абсолютното минало“ и се проявява най-вече във фолклорните празници и обреди. Така теорията за паметта се превръща в приложима в изследването на традиционните общества и на такива, намиращи се в ранна фаза на индустриализация и модернизация. Появата на писмената култура според Асман усложнява отношението към миналото. В повечето случаи се създава нова културна норма, в която се смесват устната и писмената комуникация. В този случай абсолютното време на пренесената чрез писания текст митология се превръща в относително. Така възниква практиката на двойното конструиране – на миналото посредством настоящето и, обратно. На свой ред миналото става по-обозримо и се проявява в представата за по-близки и по-далечни исторически епохи[2]. За да сведем този висок теоретичен хоризонт до изследвания от нас случай, ще обобщим, че нашето внимание ще бъде насочено към последните два вида памет, чрез които се дава възможност за по-пълноценно разбиране през призмата на политическото на различните локални общности и идентичности, при които митологичното и абсолютното време са трудно разчленими и за настоящето се мисли през неразривната му връзка с миналото.

Тъй като основната част от изследването е свързана със събирането и изучаването на различни индивидуални спомени от времето на комунистическия режим, е необходимо да бъдат казани няколко думи и за корелацията „колективна памет – личен спомен“. Нейното осмисляне минава през понятието комуникативна памет, въведено от Ян Асман.

1 Пак там, с. 79.

2 Асман, Я. Културната памет. С., 2001, 34-37.

Личният спомен особено в случаите, когато става дума за съучастие в големи политически и социални трансформации, винаги има своя автобиографичен ракурс. С други думи, осмислянето на „голямата история“, на която разказващият е съвременник, минава през оценка и преоценка на собственото му място в нея. Така той естествено се стреми да заеме субектна позиция в процеса на разказването. Теоретиците на паметта обръщат внимание именно върху проблема за субектния статут на разказвача на спомени. В този смисъл отговорите на въпроси от типа: „Кой говори?“, „От чие име говори?“ и „Защо говори?“ всъщност са съвършено различни. Те могат да бъдат разчетени през въведеното от Джовани Леви понятие „модална биография’. При нея автобиографичният текст представя не толкова и не само живота на индивидуалната личност, колкото има функцията на събирателен разказ за определена група в конкретен исторически момент и социален контекст. „Този тип биография – пише Леви, – която можем да наречем модална, тъй като индивидуалните биографии тук служат само като илюстрации на типични форми на поведение или на статус, е много сходна с просопографията – всъщност това не е биографията на една отделна личност, а по-скоро на някакъв индивид, който концентрира в себе си всички отличителни черти на групата.“[1] Казаното с особена сила се отнася до биографиите на маргиналите, част от които ще бъдат обект на по-нататъшното изложение. Макар техният поглед да не е репрезентативен, те ни помагат да разберем по-добре обществото, от което представляват отклонение. Именно към това разбиране за смисъла и значението на автобиографичния разказ се придържаме и тук, то е било водещо в процеса на събирателската работа и при подбора на самите интервюта.

Някои топосни ориентири

Селищата, около които е центрирано изследването, са Брезница и Корница в община Гоце Делчев, Рибново в община Гърмен, и Дамяница в община Сандански. Заедно с това в обсега попаднаха и градовете Гоце Делчев, Сандански и Петрич, представляващи традиционни и естествени пазарни, културни и административни центрове на споменатите селища.

1 Леви, ДжЦит. съч., с. 63.

Брезница

Днес Брезница е най-голямото по население село в Благоевградска област. По официални данни то надхвърля 4000 души, между които стотина българи християни, няколко цигански християнски семейства (даскане рома) и всички останали – българи мюсюлмани, или, както последните предпочитат да се наричат – *помаци* или просто *мюслюмани* [1]. Макар селището да е купно, в него все пак са обособени отделни махали, възникнали първоначално като родови – Суда махала, Бара, Билянчов край, Косинова махала, Гарипова махала, Татар махала[2]. Голяма част от родовете се възприемат като староседелско, почти древно население, като някои от тях свързват началото си с арабите. В случая става дума по-скоро за митологична генеалогия, осмисляна като реална и извеждана като алтернатива на силово налаганата в миналото пропаганда за техния български произход и често сочена като доказателство за стародавния им и благороден от гледна точка на исляма произход[3]. В края на XIX и началото на XX век в селото започват да се заселват мюсюлмани от други места, попаднали в границите на българската държава или притеснявани от своите християнски съседи. На синура между двете столетия Васил Кънчов сочи селото като най-голямо в *мюдюрлука* Дервент колу и вероятно негово седалище със 195 къщи[4]. В малко по-късен свой труд той сочи и броя на жителите – 850[5]. От този момент населението му започва непрекъснато да нараства. Днес все още съществува ясен спомен за родове, преселили се тук от София, Бачево, Господинци, немалко хора от прокудените мюсюлмани от Добринище и др. Особено място на травматична памет за брезничани са събитията около Балканската вой-

1 Независимо, че авторът предпочита по-наукообразния термин „българи мюсюлмани“ тук и по-нататък в текста ще бъде използвано названието „помаци“ поради идентичностните особености в Западните Родопи и Пирин и поради нежеланието на голямата част от тях да бъдат назовавани „българи“ макар и „мюсюлмани“. Там, където се цитират документите, ще бъдат използвани и официалните евфемистични названия на това население: „българи мохамедани“ както и производното „българомохамедани“, „българите с мохамеданска вяра“, „потомците на насилствено помохамеданчените българи“ „родопските българи“[1].

2 Респ. Ибрахим Турчин, чийто разказ е приложен по-нататък.

3 Вж. по-подробно: Груев, М., А. Кальонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008, 103-105.

4 Кънчов, В. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. – В: Събрани съчинения. Т. I, С., 1970, с. 273.

5 Кънчов, В. Македония – етнография и статистика. Пак там, Т. II, С., 1970, с. 494.

на от 1912-1913 г. Тогава голяма част от населението бяга към морето, а немалка част от останалите стават жертва на настъпващите български части и доброволчески дружини от съседните християнски села. По стечение на обстоятелствата, армейската рота от състава на 27-и Чепински полк, която влиза в изпразненото село на 21.10.1912 г. и го запалва, е командвана от прочулия се по-късно капитан Кимон Георгиев[1].

След завръщането на избягалите брезничани те са принудително покръстени. Всички тези събития оставят ясно запазен травматичен спомен у жителите на селото, затова и всички по-късни кампании по тяхното „осъзнаване“ се осмислят от тях като своеобразно повторение на именно този епизод, който вече придобива смисъла на митологично начало на техните мъки заради вярата. В периода след войните тук започват да се заселват и българи християни. Най-общо те се състоят от две групи – бежанци от Егейска Македония, и по-точно от Серско и Драмско, и жители на съседните високопланински села Кремен и Обидим, където обработваемата земя е твърде недостатъчна. Християнските заселници построяват две черкви – „Св. Георги“ и „Св. Никола“, които се виждат отдалеч и по-този начин архитектурно акцентират върху факта, че селото вече не е чисто мюсюлманско[2]. Сченият и до днес традиционен поминък тук – тютюнът – получава популярност най-вече покрай бежанците от Гърция, които предават своя „занаят“ на мюсюлманите в селото, а също и на останалите християни.

Днес този поминък, твърде проблематичен напоследък, се възприема като типичен и характерен за мюсюлманите в целия регион.

В междувоенния период селото, както и цяла Пиринска Македония, попада под фактическия контрол на ВМРО. Факт е, че и помашкото население активно участва в местната селска чета, а също и като ятаци и свръзки на *комитите.* Тази традиция продължава и в годините след Втората световна война, когато бивши кадри на *Организацията* съставляват основата на горянското движение в региона. След войната и в резултат на политиката на форсирана индустриализация българското християнско население започва постепенно да напуска селото и да се заселва в Гоце Делчев и в големите градски центрове. За този процес допълнително спомага и колективизацията на земята. Тук тя става доста късно – едва през 1957 г. Днес броят на християните е спаднал наполо-

1 Недев, Н. Три държавни преврата или Кимон Георгиев и неговото време. С., 2009, 63-66.

2 Респ. Мария Семерджиева, чийто разказ е приложен по-нататък.

вина и е около 100 души. Сред помаците в селото особено ясно са запазени травматичната памет за акциите по *разфереджаването* от края на 50-те години и опитът за смяна на имената от 1964 г., за които ще стане дума и по-натам. Най-значимото събитие обаче в колективната памет на общността е кампанията по смяна на имената от 1973 г. Макар сблъсъкът с властта да е най-тежък в съседното село Корница, брезничани също дават две човешки жертви. Огромен е броят на битите и ранените, а също и на принудително изселените впоследствие. Това дава основание печално известните в национален мащаб Корнишки събития тук да бъдат назовани *Брезнишко-Корнишки,* като в тяхна памет на площада на селото е изграден паметник. Процесът на адаптация на мюсюлманите към всекидневието на „възродителния процес“ е доста труден и бавен. Това е и причината в края на 1989 г. голяма част от жителите му да се включат особено активно в стачките и демонстрациите за връщането на мюсюлманските имена. Периодът на т. нар. *вахти* (пред Народното събрание и пред сградата на тогавашния Държавен съвет) днес също заема важно място в паметта за съпротивата срещу асимилационната политика на режима. Затова и датата 29 декември 1989 г., на която пленумът на ЦК на БКП решава да даде възможност за връщането на старите имена, в целия регион се чества особено радостно и тържествено като *Куртулуш байрям.* Днес този нов, спонтанно възникнал празник, се запазва във все по-малко селища. В Брезница обаче той все още се отбелязва изключително тържествено. Страхът от повторението на т. нар. „възродителен процес“ продължава да бъде много жив и в първите години след промените. Той може да бъде усетен и сега. Този мотив, както и стремежът за показно демонстриране на турска идентичност, възприемана от част от помаците като по-престижна, са в основата на емиграционния поток към Турция в началото на 90-те години. По данни на информатори около 1000 жители на селото се изселват в района на Маниса и Селим Шахлар.

Корница

Етимологията на името на селото не е съвсем ясна. Част от респондентите твърдят, че то представлява съкратена форма от *Коритница,* поради специфичното му географско положение. Други го свързват с производството на корди от кози черва, използвани за разпространените в района музикални инструменти – *дрънки*. Действително в спомените за миналото на немалко хора този занаят присъства като характерен за

селото[1]. В духа на съзнателно търсената древност и автохтонност, както и поради осмислянето на съпротивата срещу „възродителния процес“ като борба за връщане към началата на традицията, част от информаторите сочат етимологията на името от *корен,* т. е. хора, които от край време са тук, местни, коренни. Жителите му възприемат себе си като част от по-голяма общност, включваща неизменно и съседните села Брезница и Лъжница. Обкръжени отвсякъде от християнски села, те се самоопределят като своеобразен помашки „анклав“, в който борбата за запазване на вярата е всъщност борба за оцеляване. Родови и брачни връзки свързват корничани и със селата Рибново, Буково, Филипово, Господинци, Осиково, Скребатно (последните три – смесени с християни). Така очертаният пояс, свързващ през р. Места селища в Пирин и Родопите, се осмисля като по-близък и родствен в сравнение с останалия *помаклък* и по някакъв начин различен от района на Чеч. Спецификата му се интерпретира и като по-силна ревностност по отношение на религията и съответно – като по-силно изстрадано мъченичество *(шехитлък)* в нейно име[2].

Според В. Кънчов на границата между XIX и XX век селото наброява 90 къщи с около 680 жители[3]. За разлика от съседното Брезница, тук паметта за Балканската война не е толкова травматична. Селото не е напускано в хода на настъплението на българските части, а пристигналите в него войници са посрещнати с печени агнета и други символи на местното гостоприемство. Това според информаторите, е причината селото да не бъде изгорено, а жителите му да не пострадат. Този епизод впоследствие е инструментализиран във „възродителния процес“. По предварително изготвен сценарий на родова среща на рода Бялкови през 80-те години една от активистките преразказва спомените на своя дядо за посрещането на българските войски тук. Според тях през 1912 г. една внушителна група селски първенци, предвождани от мухтара Молла Мехмед и Бекир Бялков-Пехливана, посреща тържествено войниците като „заколват крави и говеда и сготвят манджа за войската“. Очаквайки пристигането им в местността Кръста, натоварили на муле-

1 Вж. разказите на Ибрахим Кадри и Ахмед Чамур по-нататък.

2 Теренни материали на автора. – Архив на Катедрата по етнология.

3 Кънчов, В. Пътуване по ..., с. 273; Македония ..., с. 495.

та и магарета ябълки, круши и орехи, те ги пресрещат и тържествено въвеждат в селото[1].

Начинът, по който корничани посрещат българските войски, обаче не ги спасява от последвалото покръстване. Тогава част от тях започват да се изселват към Турция и този поток, бавно, но сигурно продължава и през следващите десетилетия. Малко след войната, през 1916 г., започва заселването на първите християни в селото. Това са няколко семейства от Ковачевица, Осиково, Скребатно, а също и от по-близките Кремен и Обидим. Всички те са високопланински селища с огромен недостиг на обработваема земя. Преселването им в Корница е по чисто икономически причини, като ги привличат много по-ниската надморска височина (около 500 метра), наличието на свободни къщи и земя на изселили се в Турция корничани. През двайсетте години на XX век тук се заселват и немалко бежанци от Егейска Македония. Това дава самочувствие на нарасналата българска християнска общност и през 1926 г. в селото се изгражда църква. Тъй като основният неин строител (и ктитор) от Ковачевица се казвал Димитър, черквата всъщност е кръстена на него – „Св. Димитър“[2]. Към края на същото десетилетие броят на християните в селото достига около 200 души. Тъй като въпреки нарастването на броя им те продължават да бъдат незначително малцинство, между тях и християните в Брезница, намиращи се в същия статус и притежаващи абсолютно идентичен социален профил, се създава много силна солидарност. Тя се изразява в брачни и кумски връзки, взаимно гостуване по съборите, организирани на патронните празници на църквите в двете села, и дори съвместни молебени за дъжд, провеждани в местността Св. Неделя, намираща се между землищата на двете села. В известен смисъл огледални са и отношенията между мюсюлманите от Корница и Брезница. Под повърхността им обаче не е трудно да се забележи и мнителност и подозрителност по отношение на другоселците. Тези нюанси в представата за „другия“ започват да се сгъстяват след различната съдба на двете селища по време на Балканската война. Тъй като съвсем определено Брезница е по-голямото село, корничани се гордеят с това, че са по-централното, съотнесено и към другото съседно – Лъжница. Представата на корничани за себе си е и на по-големи ревнители на

1 ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 12, а. е. 41, л. 102.

2 Респ. Тодор Печалов, роден през 1916 г в с. Ковачевица, живеещ в с. Корница, с начално образование, земеделец, внук на същия Димитър Печалов.

вярата в сравнение със съседите им. В Брезница това се характеризира като „консервативност“ и „изостаналост“. Тази скептичност на едните към другите, доловима единствено на нивото на културната интимност, е препотвърдена и по време на Корнишките/ Брезнишко-Корнишките събития от 1973 г. У брезничани остава твърдото убеждение, че те са *подведени, излъгани, заблудени* от корничани да им се притекат на помощ и в последна сметка са пострадали заради тях[1].

През междувоенния период тук също се създава структура на ВМРО, обхващаща както християните, така и мюсюлманите. В прилежаща към селското землище местност високо в Пирин дори е изградена вила на Организацията, ползвана за отмора, банкети и някои революционни дейности[2]. Ръководител на местната структура е А. Пасков – първи български учител в селото и по-късен директор на училището[3]. На базата на бившата структура на ВМРО след превратa от 9 септември 1944 г. в селото се създава една от известните горянски групи в района, водена от корничанина Спас Белухов-Пането. От разгрома на групата в началото на 50-те години пострадва най-вече християнското население. В качеството им на роднини или ятаци на горяните около 15 семейства са интернирани във вътрешността на страната, а част от членовете им се озовават в затвора. Последвалата колективизация допълнително засилва миграцията навън – към този момент в селото са останали стотина християни, предимно възрастни хора.

Още в края на 50-те години, подтикнати от акциите на властта по т. нар. „разфереджаване“ и от желанието да бъдат припознати от режима като „турци“, част от местните мюсюлмани започват да се изселват в с. Долно Изворово, Казанлъшко и Климент, Шуменско. Попадайки в турско етническо обкръжение, тези преселници съзнателно се стремят да научат и езика – разглеждан като доказателство за етничността. Така всъщност се създават дъщерни разклонения на локалната общност, които продължават да поддържат близки връзки със селището майка. За мюсюлманите в селото особено травматичен е споменът за кървавата акция по смяна на имената от 1973 г. Голяма част от биографиите им се разделят на времето „преди“ и „след“ Корнишките събития. Поради големия брой осъдени и интернирани драмата с острата фаза на „възро-

1 Вж. разказите на Муса Молла, Мария Семерджиева и Ибрахим Турчин по-нататък.

2 Вж. разказа на Мария Влахова.

3 Респ. Тодор Печалов.

дителния процес“ продължава до много по-късно. Последните се завръщат в селото чак към началото на 80-те години. През целия период до края на комунистическия режим периодично се провеждат кампании по вторичен контрол от страна на властта за носене на „подходящо“ облекло, за недопускане обрязване при момчетата и пр.

През 1989 г. голяма част от жителите на селото участва в споменатите вече „вахти“ за връщането на турско-арабските имена. Значителна популярност получават и местни хора, превърнали се в дисиденти от национална величина – Зейнеп Ибрахимова, Хасан Бялков, Рамадан Рунтов, Айруш Хаджи, Байрям Гетов и др. Те се превръщат в своеобразна емблема за корничани в новите условия. Всичко това е причината на 29 декември 1989 г. тук да бъде устроен грандиозен *Куртулуш байрям.* Веднага след промените започва и масирана изселническа вълна към Турция, продължила докъм 1994 г. При желанието за изселването там един от водещите мотиви е страхът, че асимилационната кампания може отново да се повтори. Паралелното действие и на икономическите фактори – огромната безработица, зависимостта от държавата при изкупуването на тютюна и, общо взето, сравнително ниският стандарт на живот – засилват т. нар. в демографията „push factor“, т. е. фактора на изтласкване при емиграционния поток. Към страха от социалната несигурност се добавя и друг такъв, че няма да бъдат припознати като „турци“ както от официална София, така и от Анкара, и следователно няма да им бъде разрешено изселване. Това е и причината почти всички фамилни имена в трите села да бъдат без наставките -ов и -ев. Към Турция поемат и голяма част от дъщерните поселения на корничани в Казанлъшко и Шуменско. Днес там има около 800 изселници оттук, концентрирани главно в Караач, в близост до Маниса. Така и на новото им местожителство те се оказват в непосредствено съседство с брезничани, заселени в Селим Шахлар. Между изселниците в Турция и останалите корничани съществуват постоянни роднински, приятелски и дори икономически връзки и всяко лято селото е пълно с гостуващи от Турция хора. Има и немалко пенсионери, които фактически живеят и на двете места.

Днес селото е с около 1600 жители, от които приблизително 1400 са помаци, около стотина българи и малко цигани ковачи – даскане рома и хорохане рома. Голямата част от семействата продължават да бъдат ангажирани в отглеждането на тютюн, а мъжете работят като сезонни гурбетчии главно в строителството във вътрешността на страната, а на-

последък и в Западна Европа. Както тук, така и в съседните Брезница и Лъжница съществуват немалко текстилни цехове, в които работят изключително жени. Макар възнагражденията там да са изключително мизерни, повечето от работничките нямат друг избор. Още от началото на промените селото се възприема като един от бастионите на Движението за права и свободи (ДПС) и неизменно се управлява от него.

Рибново

През последните години името на това село неизменно присъства в телевизионни и вестникарски репортажи, псевдосензационни публикации и PR-кампании на политици, придаващи му особена иконичност, ако ползваме това понятие на Хърцфелд. „То ни напомня – пише той, – че говорим не за установени неща, а за процеси, чрез които се постига установеността и веществеността. Знакът става икона само защото някой го използва по този начин и защото останалите се съгласяват да го разчитат така.“[1] В конкретния случай чрез медиите Рибново е стигматизирано като синоним на изостаналост, консерватизъм и едва ли не на религиозен фанатизъм. Тази иконичност по отношение на селото обаче се проявява не само в користното говорене за него. Известно е, че напоследък то се посещава от голям брой етнолози, антрополози и пр. изследователи на традиционната култура поради запазените архаични черти на местния бит. Чрез тях различните аспекти на търсената „автентичност“ и преди всичко запазеният единствено тук обичай на „лепене на булките“ получиха национална известност. Всъщност става дума за практика, разпространена в миналото при почти всички помаци, включително и при тези в Тетевенско[2]. С постепенното разпадане на традиционния обреден комплекс около сватбата в останалите помашки локални групи тя започва постепенно да изчезва. Така например в Корница свързват прекъсването на тази традиция именно със събитията от 1973 г. Днес действително Рибново е единственото село, в което „лепенето на булките“ продължава. То се изразява в плътното покриване на лицето на булката, наричана тук *гелина*, облечена в традиционния сватбен костюм, с крем „Здраве“ (заместил някогашната помада). Върху тази маска се налепват разноцветни пайети, подредени в геометрични или флорални композиции. Очите на булката остават затворени, а върху лицето и се поставя своеобразен воал, изработен от разноцветни гирлянди

1 Хърцфелд, М. Цит. съч., с. 138.

2 Карамихова, М. Писана булка от Галата. – Българска етнография, 5-6, 1993, 150-152.

и прикрепен за косата с изкуствени цветя. Днес тази практика се осмисля като типично рибновска и съставлява част от локалната идентичност на населението тук.

Друг отличителен белег е възприетото в селото женско облекло, смятано за „традиционно“, но реално нито материалите, от които то се изработва (или купува), нито формата и кройката, са останали от миналото. Става дума всъщност за удобно скроени шалвари, пъстри забрадки и дантелени празнични престилки, както и за заместителя на фереджето – тъмнокафявата манта. Всички тези белези на другостта водят до възприемането на селото като най-консервативно по отношение на общите процеси на модернизация и на мястото на религията, не само от споменатите външни фактори, а и сред помаците в околните села. Донякъде това се дължи на географската му изолираност и на впечатляващата надморска височина, на която е разположено – около 1300 м. С това то се нарежда сред най-високопланинските селища на Балканите въобще. Допълнителен аргумент в тази насока е и липсата на християнско население тук.

Съвременната численост на жителите му е около 3500 души[1]. Жените са ангажирани изключително в тютюнопроизводството. В момента в селото има един-единствен текстилен цех. Събирането на гъби и боровинки също е част от допълнителните поминъци на хората тук. Малка част от мъжете е заета в дърводобива. През последните години в селото се развива особено характерна гурбетчийска култура, като местата на припечелване стават все по-далечни. Доскоро това бяха Банско и София, но напоследък се работи и по Българското черноморие и в Западна Европа. Испания и Португалия остават предпочитани дестинации за рибновските мъже, като гурбетът там отново е родово-фамилен. Логиката обаче на привличане е обратна на традиционната. По-младите и активни мъже в семействата след установяването си обикновено привличат бащите си и по-възрастни свои родственици. Рибновци се гордеят с факта, че работещите навън техни съселяни винаги се завръщат в селото. Затова и няма дъщерни колонии в други части на страната, както и постоянни изселници в Западна Европа или САЩ. По тази привързаност към родното място те силно се отличават от селищата в Чеч. Много

1 Данните както за Рибново, така и за останалите селища са твърде приблизителни, тъй като преброяването на населението предстои през 2011 година, а числата отпреди десет години отдавна не са актуални.

по-слаб е и емиграционният поток към Турция. Сезонната миграция на значителна част от мъжкото население отваря пред рибновци нови житейски хоризонти и води до бърза модернизация на бита. Днес в селото почти няма стари къщи, жилищата са с впечатляващи размери и притежават всички необходими удобства. С това Рибново силно се отличава от съседните села, макар че селищната инфраструктура си остава окаяна, както и при останалите.

Споменатите по-горе предпоставки водят до постоянно нарастване на числеността на селото, продължило, макар и с по-бавни темпове, дори и през последните десетилетия на тежка демографска криза в страната. По данни на В. Кънчов в края на XIX век то наброява 105 къщи с около 560 жители[1]. За около един век в рамките на четири генерации населението му нараства приблизително шест пъти. Този впечатляващ демографски ръст е и причината жителите на селото да имат ниска средна възраст. Дори и при голямата сезонна миграция през летните месеци то остава пълно с деца и по това рязко се отличава от съседните християнски селища. Прерастването на местното училище в гимназия през 90-те години на XX век е предпоставка не само за постепенното увеличаване на образователното равнище, но и за бавното покачване на средната брачна възраст, особено забележимо при момичетата.

В паметта за миналото липсва травматичен спомен за Балканската война и последвалата *кръстилка*. Съществуват доста разкази за годините на Втората световна война. Тогава хора от селото залавят и умъртвяват комунистическия функционер и партизанин Анещи Узунов. Това е причината след преврата от 9 септември 1944 г. те и техни съмишленици, съпричастни към бившия вече режим, да сформират горянска група, просъществувала до късно. Промяната в селото след 9 септември 1944 г. е ознаменувана с поставянето на бюст-паметник на Узунов, като и с наименуването с неговото име на училището, редица улици, цехове и пр. Рибновци се набиват в очите на новата власт още през 1959 г., когато в селото се провежда кампанията за насилствена промяна на традиционното облекло. Особено важно място в колективната памет на жителите му заемат събитията от 1964 г., когато е проведена неуспешна регионална кампания за смяна на имената. Така наречените Рибновски събития, за които ще стане дума и по-късно, се превръщат в съставна част от из-

1 Кънчов, В. Пътуване по ..., с. 273; Македония ..., с. 495.

граждането на стереотипния образ за жителите му. От страна на режима той се осмисля като синоним на фанатизъм, ретроградност и средновековен консерватизъм, а от гледна точка на съседните мюсюлмански селища – като силен колективен дух, готовност за мъченичество в името на вярата и решителност. В общи линии между тези два полюса се колебае оценката за рибновци и днес при двете основни религиозни групи в региона. Направената крачка назад от страна на режима по време на кампанията от 1964 г. се възприема от рибновци като победа в твърде неравностоен двубой. Предприетите след утихването на страстите мерки от страна на Държавна сигурност, изразяващи се в съдебно-наказателно преследване на организаторите на Рибновските събития, арестуване и интерниране на немалък брой хора от селото и пр., парират опитите за съпротива в бъдеще. Затова и кампанията по смяна на имената през 1973 г. преминава без сътресения и ексцесии, подобни на тези в Корница и Брезница. Примерът на рибновци през предходната акция се оказва заразителен за последните. Част от респондентите там обясняват кървавата развръзка именно с вярата, че след като преди години рибновци „са се държали“ и са устояли, значи това е печелившата стратегия и в последна сметка властта ще отстъпи[1]. В годините на „възродителния процес“ селото продължава да бъде гледано „под лупа“. Все още съществува жив спомен за наказателните преследвания за извършването на сюнети, нощните проверки по домовете с какви дрехи спят хората тук и т. н. Именно на нивото на всекидневния контрол тоталитарната машина достига кулминацията на своята всеобхватност и перфидност.

Подобно на изброените вече селища, рибновци участват в т. нар. вахти през 1989 г. пред Народното събрание в София с искане за връщане на мюсюлманските имена. Макар това да не се декларира изрично, изглежда обаче, че подкрепата им не е толкова масова, както в Брезница и Корница например. Затова и споменът за тях не е колективен, а строго индивидуален. Това е и причината в селото да не е празнуван *Куртулуш байряма.* При въпросите за честванията на годишнината от 29 декември 1989 г. всички респонденти заявяват, че първоначално са ходили в Корница и Брезница, а след това са престанали да отбелязват деня. След промените селото се превръща в един от бастионите на ДПС. Донякъ-

1 Вж. интервютата на Ибрахим Кадри, Исмаил Бялк и др. по-нататък.

де това вече съставлява неразделна част от стереотипната представа за него. До този момент всички опити за нейното разчупване завършват без успех.

Дамяница

За разлика от разгледаните по-горе селища, разположени в долината на р. Места в Гоцеделчевско, село Дамяница се намира край р. Струма. До 1934 г. административно спада към Петричка околия, а след това – към новосъздадената Светиврачка (дн. Сандански) околия. Пак през същата година то е преименувано от Орман чифлик в Дамяница – в памет на Дамян (Даме) Груев. Както личи от старото му име, става дума за някогашен турски чифлик, около който започват да се заселват селяни от околните села, ангажирани със стопанска дейност в него. Както съобщава В. Кънчов, на границата между XIX и XX век все още половината от обработваемата земя принадлежи на чифлика. По това време населението на нововъзникналото село наброява 220 жители с трийсетина български и 15 цигански къщи[1]. Поради многото обработваема земя, доброто и качество, възможностите за относително лесно напояване от р. Струма и мекия климат селото започва бързо да се разраства с преселници от съседните селища, пръснати из Пирин и Огражден. Първоначално жителите му се занимават изключително с градинарство. Лозарството е пренесено по-късно от преселниците от мелнишките села[2]. В началото на XX в. селото попада в „епицентъра“ на освободителните борби. То става една от базите на Яне Сандански и на войводата Ив. Газепов. В този период чифликът на местния бей е запален, а с него напускат и неколцината турци (може би става дума за албанци). След Балканската война, когато районът става част от българската държава, тук започват да се преселват голям брой бежанци от различни части на Егейска Македония. С това населението му се удвоява. През 20-те години е построена и черква. До 1934 г. селото се намира под пълния контрол на ВМРО. В междувоенния период се променя и поминъкът на населението. Тук навлиза тютюнът, зеленчукопроизводството постепенно преминава в специализация в отглеждането на ягоди. Като цяло обаче населението остава бедно, макар и не толкова, колкото в съседните балкански села.

1 Кънчов, В. Македония ..., с. 487; Пътуване по ..., с. 273; Македония ..., с. 129.

2 Респ. Петра Ангелова, родена през 1927 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с начално образование, земеделка, – Теренни материали на Цветелина Кирова. – Архив на катедра „Етнология“.

Днес в селото все още има ясно съхранен спомен за Втората световна война. Пристигането на германците, тяхната висока лична хигиена и доброто им отношение към местните, заемат важно място в разказите на хората тук. Това се дължи преди всичко на изкупуването на добри цени на намиращите се в селото и в целия район магарета. Както е известно, в нощта на 6 срещу 7 април 1941 г. към самарите им са прикрепени фенери и те са напъдени към строго охраняваните гръцки позиции по линията „Метаксас“. Целта на тази операция е да се проверят точно опорните пунктове на отбраната и действително започналата стрелба от гръцките позиции по подплашените магарета превръща тази провокация в успешна. След началото на немската агресия на юг населението, носещо лоши спомени за гръцките наказателни контраакции през 1913 и през 1925 г., масово започва да бяга към Пирин, търсейки закрила там. Само намесата на германски офицер предотвратява тази спонтанна евакуация на местните хора[1]. Годините след 1941 г. се сочат като много успешни за селото, тъй като тогава то се свързва с широк железен път (дублиран на места и комбиниран с теснолинеен) както с вътрешността на страната, така и с Беломорието (Демир Хисар)[2]. Изграждането на линията, строителството на гарата и прилежащата инфраструктура създават работа и същевременно благоприятстват за динамичната обмяна на стоки и хора. По този начин селото се превръща в комуникационен център и на околните населени места. По същото време неколцина от бежанците от Егейска Македония отново се завръщат по родните си краища, а някои от тях активно участват в администрацията там. След преврата от 9 септември 1944 г. те са принудени отново и този път трайно да се завърнат в селото. Днес съотношението между тях и преселниците от селищата отсам границата е приблизително 40:60.

В годините след преврата Дамяница остава, общо взето, встрани от големите политически сътресения, обхванали региона и цялата страна. За разлика от околните села тук няма нито прояви на съпротивителното движение преди 09.09.1944 г., нито такива на горянското. Липсват и убити в дните и нощите на „червения терор“ през септември и ок-

1 Респ. Димитър Димитров, роден през 1931 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), със средно образование, техник, живеещ в гр. София – Теренни материали на автора. – Архив на катедра „Етнология“.

2 Вж. по-подробно: Джонев, А. Македония в железопътната политика на България (18781918). С., 2008, 398-415.

томври същата година. В паметта за това минало първостепенно място заемат колективизацията и свързаната с нея система на ограбване на селячеството чрез *задължителните държавни доставки* на земеделска продукция, която то е задължено да предава. Макар ТКЗС в селото да е образувано още през 1948 г., неговата масовизация става сравнително късно – през 1957. Стабилизирането на кооперативното земеделие и постепенното разрастване на допустимото лично спомагателно стопанство през 60-те години водят до бързо подобряване на живота тук. Селото се превръща в един от центровете на оранжерийно отглежданите зеленчуци в национален мащаб. В близост до гарата е изграден огромен хладилник, от който се извозва земеделска продукция за износ. В него са заети голям брой хора, други са ангажирани в производството и изкупуването на ранните плодове и зеленчуци. Отделно от това до гарата е построена и модерна за времето си винарска изба, в която започва да се доставя грозде от целия Мелнишки край. Макар и с попомръкнала слава в резултат на голямата конкуренция в този отрасъл тя продължава да бъде своеобразна емблема на селото до ден днешен. В този период и населението тук започва бързо да нараства. Носталгията по това минало заема важно място в паметта за социализма днес.

В първите годините след 1989 г. сривът в селското стопанство тук се отразява особено тежко. Самият хладилник е препроданен няколко пъти и накрая разрушен. Неговите руини и днес все още придават своеобразен марсиански пейзаж на пространството около гарата и сами по себе си представляват картинна метафора за характера на прехода. Затварянето на голям брой предприятия в близките Сандански и Петрич също лишава жителите на селото от друг поминък освен частното земеделие. Следва да се отбележи, че през последното десетилетие този сектор преживява нов възход. Почти във всеки двор са изградени модерни отопляеми оранжерии, в които се произвеждат марули, ранни домати, пипер, краставици и дори аспержи. Добрият пазар на тази продукция се отразява и върху вида на къщите в селото. Почти всички са големи, трии четириетажни, измазани и модерно обзаведени. Населението на селото също продължава да се увеличава. Понастоящем то наброява около 1650 постоянни жители[1].

1 Значителна част от този прираст се дължи на циганското население, съставляващо около 20% от жителите на селото.

Паметта за героите

Както е видно от казаното по-горе, в представяното изследване са обхванати много различни селища със собствен етно-религиозен, стопански и екологичен профил, между които общото почти изцяло се свежда до сравнително близкото географско положение от двете страни на Пирин. Марксическата историопис би заключила, че различията в стопанската база неминуемо означават и отклонения в „надстройката", към която спадат проявите на културата, паметта за миналото, проблемите на идентичността и пр. Оказва се обаче, че именно тук приликите са много повече, отколкото в началата на стопанския живот. Те минават през осмислянето на региона като единно географско и културно цяло и през общите места на паметта (но не и през местата на обща памет, каквито липсват) от двете страни на сама по себе си митологизираната планина. В тях важно място заема представата за героите. Следва да се отбележи, че тук отсъства колективен спомен за по-далечните исторически периоди. В този смисъл паметта за миналото тук е всъщност предаван спомен за времето от края на XIX век насетне. Така резултатите „на терен" доста точно съвпадат с онова, което Нора дефинира като „колективна памет", а именно, като исторически късен феномен, появил се на границата между онова, което е смятано за минало, и онова, което е възприемано като настояще[1].

В местните представи за това митологизирано минало основно място заема паметта за героите от националноосвободителните борби. Представите за тях имат важно значение за общата оценка, давана на ВМРО от жителите на региона, и особено с оглед на по-късното им стереотипизиране в хода на еволюцията за т. нар. македонски въпрос. С поголяма емоционална наситеност и интензивност е колективната памет за Гоце Делчев и Яне Сандански, като следва да се отбележи, че представите за тях силно се отличават една от друга. Сред тях образът на първия е по-идеализиран и изчистен от всекидневност. Респондентите акцентират върху неговата изключителност и роля на първооснователя. „Гоце Делчев е първият в това движение, стълб на движението ... „[2] В общи линии в този дух са оценките за него, възприети преди всичко през литературата и образованието, но преляли и в колективната памет. Незави-

1 Нора, П. Цит. съч., с. 79.

2 Респондент от с. Струмешница, Петричко, пожелал анонимност. – Теренни материали на Цветелина Кирова – Архив на катедрата по „Етнология".

симо че Г. Делчев е убит през 1903 г. и не доживява до периода на войните, силно засегнали този район, той се възприема като техен съвременник и като по-толерантен и търпим към другостта. Тук историческата конкретика отстъпва място на самостоятелния живот на героя, при което датите на рождение и смърт нямат особено значение, а отделните персонажи се намират в особена синхронност. Тя се отразява при съпоставката му с неговия съратник Яне, особено ярка в разказите на помашкото население в долината на Места. Образите и стереотипите при християни и мюсюлмани за двамата ръководители на Организацията се оказват всъщност „общи места на паметта“. Почти във всички разкази на помаци от изследваните селища се разказва легендата за разговора на Гоце Делчев с неговата майка. Според митологемата, когато той споделя с нея намерението си да изколи мюсюлманите в местенското корито, тя му показва градината си. „В нея има всякакви цветя – казва тя. – Затова е толкова красива. Така е и с хората – има нужда от всякакви – и българи, и помаци, и турци ...“[1] Впечатлен от сравнението, в последна сметка той се отказва от плановете си. Този фолклорен разказ, силно повлиян от старата османска метафорична образност, всъщност отразява интернализирана конструкция на историята, обясняваща запазването на помаците в Гоцеделчевско, за разлика от долината на Струма, където действа Яне. Под някаква форма, макар и не толкова разпространен, този разказ е познат и на християнското население в Петричко. „А за тука, за района на Дамяница, Яне Сандански е казвал: „Аз, в моя район, българи-мохамедани нема да има, а той – Гоце Делчев – е разрешил да има помаци и затова там, в Гоцеделчевско, са останали помаци“[2]

Вмененото различие във възгледите на двамата по отношение на мюсюлманското население не се оценява еднозначно при християни и мюсюлмани. „Единственото убаво, дето ВМРО-то са направили, е че нема турци тука никъде, изклали са ги. Тука има едно село Литово, 300 къщи е било – турци. Дванайста година ВМРО-то ги събира – жени, деца, сичко изколват наред. Дреновец, Мендово, Вишнене – тие турски села се са колени. Давани деца има момичета млади, туркинки. Некой стар ерген,

1 Вж. по-подробно разказа на Ибрахим Турчин; също така респондентите Мехмед Буюкли от Брезница, Ахмед Чамур от Корница и др.

2 Респондент Валентина Харизанова, родена през 1952 г в гр. Сандански, със средно образование, магазинер в с. Ново Делчево. – Теренни материали на Роман Димитров – Архив на катедра „Етнология“.

аресва си я тая момичка, зима си я и тва е, и остава жива. По селата има много такива случаи“[1] Така колективната памет за Сандански формира образа на доста по-решителен и суров човек. Обикновено фолклорният разказ за него стига до възклицанието пред вече мъртвия войвода: „Стани ми, стани Яне, оти още има турци за клане!“[2] Както ще стане дума и по-натам, тези различия в представите за двамата революционери имат важно значение в процесите на вторична фолклоризация, свързана със структурирането на различните видове местни идентичности. Така например късното иконизиране на Сандански като предтеча на македонизма и превръщането на гроба му край Роженския манастир във важно „място на паметта“ за неговите последователи водят до перифразиране на горната реплика в „Стани Яне, още има бугари за клане!“[3]

Казаното по-горе свидетелства за твърде противоречивия образ на Сандански в колективната памет, съчетаващ в едно безпощадния унищожител, всеотдайния революционер и пладнешкия разбойник. От една страна той се движи в дискурса на героичното. Това се отнася преди всичко за немалкото респонденти, които родово са свързани с дейността на войводата в Мелнишко. „Дядо ми Георги Василев е бил в четата на Яне. Хората обичаха Яне и останалите. Комитите защитаваха хората, а Мелник им е бил сборище.“ – казва един от жителите на Дамяница[4]. „Имаше песни за него, много песни имаше за Яне Сандански. Знаяла съм ги, ама сега в момента не мога да се сетя ...“ – твърди жена от същото село[5]. Тези оценки се споделят и от част от хората, които изрично декларират отрицателното си отношение към ВМРО и националноосвободителното движение.

В разказите на респондентите обаче, наред с признанието за неговата решителност и борбеност, неизменно присъстват и епизоди, свиде-

1 Респондент Симеон Иванов, роден през 1927 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с основно образование, земеделец, живеещ в с. Дамяница. – Теренни материали на Цветелина Кирова. – Архив на катедра „Етнология“.

2 Същият.

3 Тюлеков, Д Политическият мит за „македонско малцинство“ в България. Благоевград, 2007, с. 258.

4 Респондент Йордан Василев, роден през 1936 г в с. Дамяница, със средно специално образование, учител – Теренни материали на Георги Захариев – Архив на катедрата „Етнология“.

5 Респондент Иванка Георгиева, роден 1942 г в с. Дамяница, с основно образование, земеделка – Теренни материали на Айсен Асанова – Архив на Катедрата по „Етнология“.

телстващи за „кокошкарлък“ и за известен криминален привкус. „Яне Сандански беше войводата на Пиринския край. Кокошкарите са негови подчинени. Събираха се уж да освобождават Македония, а само лежаха и нищо не правеха“[1] Примери за такъв тип отношение могат да се дадат много. Не по-малко са и разказите, разглеждащи го като жертва. Разминаванията са в интерпретациите, чия жертва е той – според едни на „българите“, според други на „своите“, според трети – на „турците“. В случая историческата фактология не е толкова важна. В тези разкази става дума за своеобразно „актуализиране на историята“, в което основните персонажи са едновременно и герои, и жертви. Както отбелязва К. Джордано, борците, които със своята жестокост вдъхват едновременно страх и почит, всъщност са приемани за герои, именно защото същевременно са и жертви, сочейки конкретно случая с Яне Сандански[2]. В този смисъл мелнишкият войвода се оказва много по-сложна фигура, чиито употреби с оглед на настоящето предполагат най-различни възможности.

Така различията между характерите и начина на действие на двамата революционери – Гоце Делчев и Яне Сандански – в колективната памет на локалните общности получават свой собствен живот, независим от стигмата на историческата фактология. Те се осмислят по-глобално и социокултурно като различия в отношението към другостта и към цялостния облик на освободителното движение. В годините на комунистическия режим, когато по едно и също време Неврокоп е преименуван на Гоце Делчев, а Свети Врач – на Сандански, те са подсилени допълнително. По този начин представата за различията в характерологичните и житейските възгледи на героите получава съвсем конкретна географска визуализация като „района на Гоце Делчев“ и „района на Сандански“. Особеностите на двете части на Пиринска Македония започват да се осмислят, освен диалектно, и като различия в етническата и религиозната пъстрота, което се оказва по-важно.

Когато говорим за стереотипизацията на героите от периода на освободителните борби на Македония, не може да не направи впечатление отсъствието на културна памет за Даме Груев. Дотолкова, доколкото това име е познато, то се дължи на литературата и на училищното историче-

1 Респондент Кирил Костадинов Иванов, роден 1917 г. в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с прогимназиално образование, бивш кмет, земеделец, живеещ в с. Дамяница – Теренни материали на Георги Захариев – Архив на катедрата по „Етнология“.

2 Джордано, Кр. Цит. съч., с. 78.

ско образование. Това може да бъде обяснено с географската отдалеченост на родното му място – с. Смилево, Битолско – и на района, в който той е действал като революционер. Заедно с това условната му принадлежност към десницата в националноосвободителното движение автоматично го поставя в неизгодна позиция от гледна точка на марксистко-ленинския разказ за миналото, установен след Втората световна война. Подобна е логиката на отношението към него и в Титова Македония, където вместо върху него се акцентира върху по-второстепенни фигури като Никола Карев. Заради протосоциалистическите убеждения на последния той е експониран в новоконструирания скопски пантеон по начин, щото човек би заключил, че става дума за един от лидерите на Организацията. За сметка на това на Даме се приписва функция на своеобразна добавка към образа на Гоце, без да бъде индивидуализиран.

По сходен начин стоят нещата в Пиринска Македония. Днес официалната памет за него тук продължава да се свежда до именуваното на името му с. Дамяница. Жителите му добре знаят на кого е кръстено селото, но това не означава наличие на собствена локална памет за революционера за разлика от тази за споменатите вече негови съратници. Подобна е ситуацията и при по-късните следовници на първата генерация дейци. Наистина почти всички респонденти са чували и за Тодор Александров, и за Иван (Ванчо/е) Михайлов, но в тяхните разкази те изглеждат някак анонимни и сякаш безплътни. Последното донякъде може да се обясни с обстоятелство, че субектите са живи свидетели, т. е. става дума за т. нар. комуникативна памет, ако използваме класификацията на Асман. Наистина, в района са популярни и някои песни за Александров, но много често при тяхното изпълнение името му се заменя с това на Г. Делчев или Яне Сандански, както и обратно. От една страна, това е отглас на абсолютно негативното отношение към Александров от страна на комунистическия режим през предходните десетилетия и на съзнателния стремеж името му да бъде заличено от колективната памет за миналото. От друга обаче, това може да се обясни и с естествения рефлекс „отдолу“ на изтласкване на политическото встрани и на връщане към митологичното. Факт е и това, че масовият консуматор на този фолклор е невъзможно да се ориентира не само в биографичните траектории на отделните революционери, а и във враждуващите многобройни крила на ВМРО. В повечето случаи разбирането за целия период до 1934 г. е като за хронотоп, в който събитийността не тече в хроноло-

гична последователност, а протича линейно и паралелно. Ако следваме конструкцията на Асман, така абсолютното време на пренесената митология чрез писания текст (в лицето на официалната пропаганда и пригодената за масова консумация историография) се превръща в относително. Отново се препотвърждава практиката на двойното конструиране – на миналото посредством настоящето и обратно.

Македонските идентичности

Разбирането за характера и многообразието на видовете идентичности в региона минава през осмислянето на т. нар. *македонизъм.* Тук и по-нататък в текста този термин ще бъде използван като terminus te^ni^s, като екзоним (поради липсата на ендоним) и като синоним на *македонски национализъм,* употребяван за означаването на демонстрирано и/или осъзнавано идентичностно различие на православното славяноезично население на Македония от българския етнос. В по-широк контекст под него ще се подразбира и изострена чувствителност към спецификите на регионалния език/регионалект, култура и атмосфера, противопоставена на общобългарската говорна и културна норма, моделирана от официалната държава. Както е видно от тази работна дефиниция (ако въобще е възможно македонизмът да бъде точно дефиниран), терминът предлага и предполага множество варианти и специфики, разликите и нюансите между които понякога са тъй незабележими, щото поставят под съмнение всеки опит за епистемология на проблема. Известно е и това, че нито в миналото, нито днес съществува *македонист,* който желае да се самоназовава по този начин. Той предпочита да бъде наричан *македонец* и това негово право следва да бъде уважено независимо от множеството модалности на етнонима. Въпреки това, съвсем условно, тук ще бъдат маркирани няколко по-ясно изразени диахронни форми или фази на македонизма – по-скоро с цел очертаването на хронологията на проблема.

Известно е, че историческата и етноложката литература в Република Македония през последните десетилетия твърде много акцентира върху ролята и биографията на ранните предтечи на феномена в края на XIX в. – Георги Пулевски, Димитрия Чуповски, т. нар. „лозари“ и най-вече на Кръсте Мисирков[1]. Без да влизаме в подробности, само ще отбележим,

1 Вж. по-подробно статиите за тях в: Bechev, D. Historical Dictionary of the Republic of Macedonia. Lanham (Maryland), 2009. Акцентът върху културния сепаратизъм се отнася преди

че по този начин се залага дълбоко вътрешно противоречие в самото съвременно концепиране на проблема за идентичността. От една страна, непроменена остава парадигмата за органичността и историчността на македонската нация (в зависимост от интерпретацията – още от

Античността или най-късно от Ранното средновековие[1]), но, от друга, настояването върху горните дейци като особено важни нейни предтечи, връща към Гелнеровото разбиране за нацията като продукт и резултат от национализма на XIX в.[2] Доколко и в каква степен споменатите автори и идейни кръгове са предтечи на съвременния македонизъм, е въпрос, който продължава да стои открит, но е факт, че всички те акцентират върху обособената географска, етнографска и културна цялост на областта Македония – обстоятелство, имащо структурно значение за изследвания проблем. Разбира се, трябва да се отбележи и фактът, че дейците на просветното и революционното движение (в различните им разновидности) също не отричат спецификата на региона, без обаче да поставят под съмнение неговия преобладаващ български етнически характер на синора между XIX и XX столетие. Парадоксално, но именно от такива позиции самото славянско население на областта научава и възприема останалото назад в историята нейно антично име, припознава термина „македонец“ като свой ендоним, на първо време паралелен и комплементарен с българския такъв, и в последна сметка придобива представата за обособена етногеографска цялост. Разбира се, трябва да се отчитат и субрегионалните дадености и особености във всеки един от трите дяла на областта. Важно е да се отбележи, че самият регион Македония е сравнително скорошна ментална конструкция – стабилизира се чак след Берлинския договор. Регионалната разграничаемост е свое-

всичко за школата на филолога Блаже Ристовски. Другата школа – на историка Иван Катарджиев акцентира преди всичко върху политическия сепаратизъм на ВМОРО.

1 Търсенето на корените на македонската етничност през Ранното средновековие е отправна точка при югомакедонските историци. Става дума за повторение на марксистко-ленинско-сталинската схема за народността през Средновековието. В конкретния случай се акцентира върху ролята на славяните плюс остатъци от автохтонното население. Следва нацията през XIX век в резултат на развитието на капиталистическите отношения. Вж. по-подробно: Marinov, Tch. La question macüdonienne de 1944 a nos jours. Communisme et nationalism dans les Balkans. Paris, 2010, 173-181.

2 Гелнър, Ъ. Нации и национализъм. С., 1999, 30-55.

го рода продукт на отделните балкански национални програми, които обособяват тази територията като географски кохерентно цяло[1].

В края на XIX и началото на XX век тази констелация активно е подкрепяна и утвърждавана и от самата официална българска държава, чиито иредентизъм вижда в удържането на представата за областта като единен и неразчленим субект гаранция за бъдещото и цялостно присъединяване към „майката – отечество“. В този смисъл прилагателните „македонски“ и „македонско“ продължават да се употребява синонимично на „български“, но същевременно с тях започва да се изразява и ново качество – на специфичност и самостойност по отношение на останалото „българско“. Понякога то конотира и в чувство на превъзходство по отношение на останалото него“. Разбирането за македонците като за „най-истинските и чистите българи“ представлява дискурс, изработен още през XIX век и имащ символно и идентификационно значение в рамките на голямата национална общност. За политическото осмисляне на тези нюанси особено допринася и самата Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО, след 1919 г. само ВМРО – Вътрешна македонска революционна организация), в чиято програма чак до периода на войните неизменно присъства идеята за автономия на областта. Всички тези предпоставки водят до постепенното формиране на *латентен македонизъм*, който в зависимост от обстоятелствата деволюира обратно към „български национализъм“ или пък еволюира към осъзнато усещане за различие от бившия етнос-майка. Може да се заключи, че именно латентният македонизъм представлява първата и исторически най-ранна форма на феномена, изразена по-скоро като потенция, отколкото като експлицирана форма на идентичност. Както настоява Гелнър, тя трябва да бъде отнесена към „века на национализма“, т. е. деветнадесетото столетие, но в нея има и характеристики, сочени от Антъни Смит като базисни за формирането на националната идентичност, а именно: общо допускане за историческа територия или отечество; общи митове и исторически спомени[2].

След периода на войните от 1912-1918 г. т. нар. македонски въпрос се превръща в пространство за нови политически и идейни ферментации и трансформации, които правят видими редица незабележими до този момент различия и нюанси и същевременно стават причина за продъл-

1 Marinov, Tch. Op. cit., 22-34; Bechev, D. Op. cit., p. 111.

2 Смит, А. Националната идентичност. С., 2000, с. 26.

жителни кървави междуособици. В тях се доказват както *латентният македонизъм,* все още носещ тогата на български патриотизъм, така и новият, вече доктринално осмислен македонизъм – *коминтерновският.* Противно на утвърдената през последните десетилетия в родната историография представа за последния като „антибългарски", следва да се подчертае, че първоначално той не изключва българската етническа принадлежност на македонското население като възможна опция, а дава друга алтернатива за онези среди (споделящи преди всичко леви политически убеждения), за които тя вече е недостатъчна и/или неприемлива. В някакъв смисъл той може да бъде характеризиран и като *софийски,* тъй като именно в българската столица по това време се намират повечето от неговите теоретици и там се извършва идейната му ферментация. Пак в София се публикуват и първите литературни опити, създавани въз основа на различните македонски диалекти[1]. Разделителната линия при него върви не по бинарната опозиция: „ние – македонците" – „те – другите", а по оста: „прогресивно" срещу „реакционно". Така неговите последователи възприемат себе си за продължители на „прогресивните" борби от миналото, когато българи и македонци заедно са се борили за свобода и социална справедливост. Именно поради приписваната им обща кауза националните особености са на втори план. По тази линия върви припознаването като „свои" само на част от дейците на някогашната ВМОРО, свързани с т. нар. левица. На първо място това е Гоце Делчев, следван от Яне Сандански и Никола Карев. По-нататък се нареждат Димо Хаджидимов, Христо Чернопеев и т. н.

От гледна точка на глобалните стратегически планове и намерения на Коминтерна за създаването на световна пролетарска държава този тип македонизъм не би могъл и да изглежда по по-различен начин. Ясно е, че реализацията на тези грандиозни планове следва задължително да мине през руинирането на старите етноцентрични национализми и да създаде предпоставки за тяхното постепенно разтваряне. Именно по този начин за него е мислено от протагонистите му. Обстоятелствата и хронологията около възприемането му от БКП като своя

1 Вж. по-подробно при Бечев главите за Т. Павлов, В. Марковски, К. Неделковски и др.

гледна точка към проблема са добре документирани[1] и описани[2]. Следва да се отбележи, че налагането на коминтерновския македонизъм не е само екзогенен процес за Българската комунистическа партия. Той съвпада и по-точно катализира самостоятелната идейна трансформация в тази насока, започнала в нейните среди веднага след войните. От декларативните решения на Интернационала обаче до времето, в което тази позиция се превръща в официална за българската държава, изминава немалко време. Това е фазата на „одомашняването“ на феномена и на адаптирането му към специфичните социални и политически условия в отделните части на Македония. В български контекст процесът на „напасване“ минава през активизирането на дейността на БКП/БРП сред бежанските маси и емиграцията през 20-те години, заемащи най-долните етажи от социалната пирамида в обществото и формиращи значителна част от нейната електорална база. Другата линия, по която върви разпространението на коминтерновския македонизъм „отдолу“, е чрез създадената през 1925 г. като филиал на комунистическата партия ВМРО (обединена)[3]. Двете структури, между които тече постоянно преливане на кадри и ресурси, издигат за своя политическа програма: „...извоюване на свободна и независима Македония в рамките на нейните географски и икономически граници и обособяването и в самостоятелна политическа единица, влизаща като равноправен член в бъдещата Балканска федерация“[4].

1 Вж. по-подробно: Коминтернът и България (март 1919 – септември 1944 г.). Т. 1. Съст: Л. Ревякина, Л. Стоянов, В. Милачков, Р. Гришина, Н. Лебедева. Архивите говорят № 36, С., 2005; Коминтернът и Македонският въпрос (1917-1946). Т. 1. Съст: Ц. Билярски, И. Бурилкова. Архивите говорят, № 4, С., 1998; Т. 2., С., 1999 и мн. др.

2 Палешутски, К. Югославската комунистическа партия и Македонският въпрос 1919-1945. С., 1985; Мичев, Д. Коминтернът, БКП и Македонският въпрос (20-те – началото на 40те години). – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998, 275-283; Мичев, Д. Коминтернът и политиката на балканските компартии по националния въпрос, 19411944. – В: Националноосвободителното движение на македонските и тракийски българи, 1878-1944. Т. 4, С., 2003, 413-430; Стоянов, Л. Македонизмът – от политическа към държавна доктрина. – В: Българските националноосвободителни движения след Берлинския конгрес 1878 г С., 2000, 70-79; Стоянов, Л. Коминтернът и политиката на балканските компартии по националния въпрос, 1934-1939. – В: Националноосвободителното движение на македонските и тракийски българи, 1878-1944. Т. 4, С., 2003, 322-335 и др.

3 Вж. по-подробно: Добринов, Д. ВМРО (обединена). С., 1986.

4 Тодоровски, З. Идеята за Балканска федерация в политическите програми, меморандуми и декларации на македонските емигрантски и революционни организации след Първата световна война. – В: Конгреси и програмни документи след 1878 година за ис-

Парадоксално, но политическата десница в македонското движение, назоваваща се вече само ВМРО и също претендираща за идейно и организационно правоприемство с някогашната Вътрешна организация, също издига лозунга: *„Македония на македонците“* и го превръща в своя кауза. Чрез него се пропагандира новата цел на организацията – независима Македония[1]. Действително тя продължава да разглежда македонската идентичност като комплементарна на българската, но именно през първата тя осмисля своето съществуване и поведение в рамките на българската държава и в Пиринска Македония в частност. Районът се превръща в удобно място за развитието на подобна сложна интерференция между национална и регионална модалност и по някои допълнителни причини. От периода на войните той става средоточие на огромна бежанска маса, надхвърляща по численост местните православни жители. Тези сериозни демографски разместванията са съпроводени и с масирано принудително прогонване на значителна част от мюсюлманското население в равнинните селища в района и съпътстващо ликвидиране на чифлишкото земевладеене. На мястото на бившите чифлици се настаняват и оземляват както бежанци, така и местни жители от повисоките и неплодородни селища. Преселническата вълна заварва голяма част от тези хора във фазата на постепенен разпад на традиционната култура (без обаче тя да е напълно изживяна) и на бавен преход към модерността. Това е времето, в което названията на отделните локални етнографски групи и ендоними започват да се загубват и разтварят. На преселниците от различните части на Македония названията *мървaци, малешевци, бърсяци, мияци* и пр. започват все по-малко да говорят или пък се превръщат в пейоративи[2]. Всичко това допълнително допринася за налагането на названието „македонци“ като събирателно и обобщаващо за всички някогашни локални етнографски групи тук. Нещо повече – в голяма част от селищата, в които местни хора и бежанци съжителстват, „македонското“ се превръща в онзи modus vivendi, който пред-

торията и културата на българските земи под чужда власт. Сборник доклади от международна научна конференция – Кюстендил, 14-15 декември 2007 г Съст. А. Гребенаров, В. Милачков, В. Дебочички С., 2008, с. 169.

1 Михайлов, Ив. Да се спасиш като загинеш (Непубликувани спомени, дневници и материали). Съст. Ц. Билярски. С., 2002, 53-54.

2 Последното е особено видно при мървашките села южно от Неврокоп, където понятието мървак, т. е. рудар, първоначално престава да бъде престижно, към 20-те години вече придобива негативна натовареност, а днес вече е изчезнало.

ставлява общото между двете групи (старо население и преселници) и тушира традиционно враждебното отношение към т. нар. *мо(х)аджири* (тур. – бежанци).

Към началото на 30-те години Пиринска Македония остава почти единствената територия, предоставяща възможност за легалното и полулегалното съществуване на ВМРО. Под нейния политически и паравоенен чадър през междувоенния период започва създаването на най-различни землячески, културно-просветни, граждански, финансови и пр. организации и „братства“ на бежанци и местни жители, носещи названието „македонски“. Така например Македонската парламентарна група, Македонската народна банка, Македонската кооперативна банка, Македонският научен институт (който трябвало да прерасне в Македонска академия на науките), Македонските благотворителни братства, Македонският национален комитет, Македонският младежки съюз и т. н. са само част от легално функциониращите структури, пряко или косвено свързани с Организацията[1]. Всички те наблягат именно върху прилагателното „македонски“, обяснявайки същевременно, че става дума и за „български“ институции и организации. Това създава пълна полисемия в самото разбиране на понятието и в значителна степен допринася за превръщането му в нарицателно в общобългарски контекст. Объркването в употребите и смисъла с още по-голяма сила се предава на обикновените хора в самата Пиринска Македония. Множествеността на значенията на посоченото прилагателно същевременно оставя и кървава диря след себе си. Македонците (в смисъл на македонистите) – комунисти и функционери на ВМРО (об.) – биват избивани от други македонци – михайловисти – в името на това, че първите не са добри македонци, ако въобще им се признава правото да бъдат такива. Цялата шизофреничност на ситуацията се подсилва и от преплитането на вътрешните противоречия с традиционни роднински и междусъседски връзки, политическото осмисляне на немалко битови свади и конфликти и гарнирането на всичко това с огромна необразованост и липса на каквато и да била гражданска култура[2]. Така всъщност районът на Пиринска Македония се превръща в арена на кърваво противопоставяне между *имплицитния латентен македонизъм,* мислен като проява на спе-

1 Албум – алманах „Македония“. Съст. редакционен комитет. С., 1931, с. 6, 35-36.

2 Тук се има предвид смисълът на това понятие, влаган при: Алмънд, Г., С. Верба. Гражданската култура. С., 1998.

цифичен български патриотизъм, и *експлицитния коминтерновски (комунистически) македонизъм,* стремящ се към своеобразна надетничност в името на цели, смятани за по-висши.

Още в годините преди Втората световна война започва и паралелното формиране на новия македонизъм – *югомакедонизъм*, намиращ се и в основите на македонската национална идентичност днес. Той възниква като производен от коминтерновския македонизъм, но не би могъл да се разглежда като идентичен с него. В основата му е ясното отграничаване на македонската етничност от българската такава. Той обаче също не би могъл да се разглежда единствено като антибългарски, тъй като в определен смисъл той е и антисръбски. Макар и не така категорично той се стреми да постави ясна разграничителна линия и по отношение на сръбския етнос, противопоставяйки се по този начин на неговите явни асимилационни намерения. За разбирането на този вид македонски национализъм от особено значение е концепцията на Фредерик Барт за корелацията между етническа група и граница. Според него етническите групи не съществуват по друг начин освен в отношение на едни към други. Те се дефинират едни спрямо други чрез съвкупност от културни различия и подобия. Тук съществен елемент е, смята той, понятието „граница“. Именно посредством отграничаването и способността да се удържат границите на етноса от други подобни се стига до неговата устойчивост и легитимност[1]. Откритието на Барт може да се смята за ключово за разбирането на съвременния македонизъм. То прави разбираеми причините, поради които югомакедонизмът не само гарантира самосъхранението си, но и търси легитимност именно чрез поставянето на граници. Впрочем този принос може да се смята за базисен по отношение на цялата теория за нациите. Както отбелязва Жан-Франсоа Госийо – изследовател на балканската етничност – книгата на Барт „бележи радикален обрат в историята на трудовете върху етническото и дори в такава степен, може да се каже, че след него нищо вече в тази материя не е същото“[2].

Налагането на югомакедонизма минава през постепенното изтласкване на останалите алтернативни македонизми – латентният (комплементарният), а по-късно и коминтерновският (комунистическият). Това

1 Barth, Fr. (ed.). Ethnic Croups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference. Bergen/Londres, Allen& Unwinn, 1969, p. 9-18.

2 Госийо, Ж. – Ф. Власт и етнос на Балканите. С., 2004, с. 25.

не става – както твърди българската историография от 80-те и 90-те години на XX век – със създаването на Македонската република като съставна част на Титова Югославия на 2 август 1944 г.[1] Корените на този процес следва да се търсят в междувоенния период и, както изглежда, феноменът е доста по-сложен. Той дефинитивно е свързан и с идеята за създаване и налагане на собствен език като форма на още един вид разграничение. Всъщност след Втората световна война територията на Пиринска Македония става арена за състезанието между двата вида македонизъм – бившият вече *коминтерновски,* респ. *софийски* македонизъм и *югославският.* Това е фазата, в която вторият не е напълно еманципиран от първия, поради което и разграничението им на този етап е съвсем условно. Поради коренно различното място на Югославия в международната политика по време и след войната и поради много по-голямата, самостойна тежест на Тито в комунистическото движение, югомакедонизмът получава не само официална инстанция (в лицето на новосъздадената република), но и статут на водеща, активна страна във ферментацията на етническите процеси от двете страни на Малешево и Огражден. Краткотрайният период между 1944 и 1948 г., когато в Пиринска Македония тази тенденция става водеща и прераства в т. нар. „културно-национална автономия", е всъщност време на инкубация на югославския македонизъм в тялото на доктриналния за БКП коминтерновски такъв. То е и своеобразно „време разделно", от което всяка от двете алтернативи тръгва по своя собствена траектория. Поради значението на този период за двата еволюционни модела, а и за политическата съдба на района след Втората световна война той ще бъде разгледан по-подробно.

Разривът между Тито и Сталин и съответно между Комунистическата партия на Югославия и Коминформбюро през 1948 г. налага поредната ревизия на възгледите на БКП по македонския въпрос. Известно е, че тя не се отказва от стария, вече традиционен за нея комплементарен македонизъм. Нещо повече, разделянето с неговата югославска версия дава възможност за връщане към някои утвърдени и познати, макар и позабравени постановки. На практика чак до началото на 60-те години старият коминтерновски македонизъм получава свой втори живот. Официалните говорители на БКП по македонския въпрос (В. Поптомов,

1 Тюлеков, Д Политическият мит за „македонско малцинство" в България. Благоевград, 2007 и др.

Т. Павлов, Е. Стайков), както и казионната историография (Д. Кьосев, В. Ивановски и др.) издигат тезата: да, македонската нация съществува, но тя включва само тези, които желаят да принадлежат към нея. Поставянето на граница между нея и българската не е възможно, тъй като двата народа „рамо до рамо“ и „ръка за ръка“ са воювали за своето национално освобождение и срещу общия неприятел – „монархо-фашистката диктатура“[1]. С други думи, разделителната линия отново се връща към оста: „прогресивно – реакционно“. Тази концепция най-ясно е дефинирана от члена на Политбюро на ЦК на БКП, дългогодишен функционер на Коминтерна и ВМРО (об.) – Владимир Поптомов веднага след разрива с КПЮ на специално свикана конференция на партийните активисти от Пиринска Македония през юли 1948 г. : „Досега понятието македонец и македонско съзнание бяха обърнати с главата надолу от скопските тесногръди националисти, сега ние трябва да го изправим с главата нагоре, за да стои така, както повеляват здравите революционни традиции на нашия народ. С тази наша конференция ние нанасяме удар на схващането македонец и македонско съзнание, както го схваща Колишевски[2]. Поради това, че това схващане иска да ни направи жертви на англо-американските империалисти. Ние решително заявяваме, че сме против Колишевското македонско съзнание. Искаме да създадем друго македонско съзнание“[3] В общи линии и след смъртта на Поптомов през 1952 г. БКП продължава да се придържа към тази парадигма. Нейното укрепване неизменно е свързвано с пропагандно внушаваната „телеологическа“ непрекъснатост на „прогресивните“ борби от миналото – общи за македонци и българи. В този период се създава и съответен официален разказ за героите на тези борби – лидерите на ВМОРО от т. нар. левица, а също и комунистически функционери с „местен“ произход. Неговото налагане минава и през последователната кампания в региона през 1949-1951 г. за наименуване на редица селища с имена-

1 Вж. по-подробно тази версия при: Кьосев, Д Борбите на македонския народ за освобождение. С., 1950; Кьосев, Д История на македонското националноревюционно движение. С., 1954.

2 Роден като Лазар Панев Колишев (1914-2000), той е една от най-емблематичните фигури в изграждането на следвоенна югославска Македония. Дългогодишен министър-председател и лидер на комунистическата партия на Македония, един от най-изявените противници на всякакъв вид сближение с България. След смъртта на Тито за кратко оглавява колективното ръководство на Федерална Югославия.

3 Пиринско дело, 26.12.1948, с. 1.

та на селектирания нов македонски пантеон – Д. Благоев, Г. Делчев, Я. Сандански, Д. Хаджидимов, С. Кавракиров, В. Мулетаров и др. Кръгът на включените в него би могъл да се разшири още с именувани на тях училища, промишлени обекти и др. Чрез изградените техни паметници в едноименните вече селища се цели производството на нова мемориална памет за героите и за близкото минало. На практика с подменената топонимия се утвърждава нов официален разказ за миналото на района, в който проблемът за етничността е изцяло потиснат от идеологията. Макар този пантеон да се припознава и от Скопие (с някои дребни модификации), употребата му там е съвсем различна. С известно опростяване разликата между двата официални разказа за героите се свежда до инверсията: „Те са велики, защото са прогресивни, отдали са живота си на борбата за свобода и социална справедливост и са общи герои за българи и македонци“ (София); и: „Те са македонци, които освен това са отдали живота си за свободата, отнет им от българските фашисти и техните оръдия“ (Скопие).

Още от края на 50-те години този разказ за македонската история и етничност в България започва прогресивно да ерозира. Постепенно той е делегитимиран от все по-силно изразения български етнонационализъм в средите на БКП и в частност от предприетия от новия комунистически лидер Тодор Живков курс към неглижиране на стария интернационализъм. Коментирайки централния дебат за съжителството между „практическия комунизъм“ („реалния социализъм“) и национализма, и сравнявайки го със сходни процеси в останалите просъветски режими, Мария Тодорова употребява понятието идеологически номинализъм – възобновяване на предишния националистически дискурс, облечен в термини от доминиращия марксистко-ленински жаргон. По този начин се търси и намира изход от противоречието между „една космополитна универсалистка идеология и партикуларистката романтична вяра’. Така, за разлика от Запада и Третия свят, „етничността, национализмът и етатисткият комунизъм очертават линия в историческото развитие на Източна Европа от осемнадесети до двадесети век, оформяйки нещо ... като (почти) непрекъснат националистки континуум“[1]. Макар последното обобщение да изглежда твърде проблематично по отноше-

1 Todorova, M. Ethnicity, Nationalism and the Communist Legacy in Eastern Europe. – East European Politics and Societies, Vol. 7, No. 1, 1997, p. 146.

ние на останалите източноевропейски режими, в българския случай то е абсолютно релевантно.

Тук е необходимо да се изтъкне, че през 60-те години различните обществено-политически пътища, поети от България и Югославия, водят до много различни резултати. Даденото право на югославските граждани да пътуват свободно, по-големият достъп до западни стоки и по-развитата консумативна култура, по-високата степен на лична свобода и т. н. – всичко това прави техния свят по-жадуван и по-магнетичен в очите на много по-бедните и ограничени във възможностите за избор техни източни съседи. За последните Югославия започва все повече да изглежда своеобразен прозорец към Запада, негова по-достъпна и одомашнена версия. Всичко това прави югославската версия на македонската идентичност пожелана и по-престижна. Това е част от обяснението за популярността на тази опция сред немалко млади хора през 60-те и 70-те години.

Следва да се отбележи обаче, че именно през 60-те години югомакедонизмът започва постепенно да се еманципира от комунистическата доктриналност и марксистко-ленинската идеология. В неговите недра през следващите десетилетия постепенно започва да се развива нов, *граждански (некомунистически) македонизъм?*[3]. Той се появява на мястото на разлома между официалната доктрина и автономизирали се вече среди от обществото, непряко свързани с КПЮ. Може да се каже, че формираните тогава и след това конспиративни македонистки групи в Пиринска Македония възприемат себе си като протагонисти именно на този нов граждански македонизъм. Самите те разглеждат себе си като своеобразни опозиционери и отрицатели на Живковия режим. Явно е нежеланието им да се асоциират с която и да е от двете комунистически партии. Именно като опозиционен и алтернативен на статуквото този македонизъм получава популярност и сред някои стари „врагове на народната власт“, включително и сред бивши михайловисти[1]. В него те припознават кауза, която е в състояние да обясни техните страдания в миналото.

Тази форма на македонска идентичност в Пиринска Македония остава маргинална до края на съществуването на режима, а и до днес. Затова допринася и обстоятелството, че възприемането и като своеобраз-

1 Вж. по-подробно: Монев, К. Македония – моята опора. Без място и година на издаване, вероятно 1991, самиздат.

на алтернатива на официалната парадигма става причина към нея да се приобщят и много анархистично настроени хора, местни особняци и аутсайдери. За този тип контраидентичност и идентификация въпросът за езика се оказва от второстепенно значение. Впрочем още в периода до 1948 г. югославското ръководство и сътрудничещото му българско партийно ръководство се провалят в опита си да наложат скопската литературна норма на населението тук. При това в един относително ранен период от развитието на официалния македонски език, когато разликите все още не са толкова чувствителни. През следващите години и десетилетия разминаванията във високите книжовни норми на официалните езици в двете страни стават все по-силно изразени. Това е и причината по време и на двете преброявания – през 1946 и 1956 г. – голямата част от хората, декларирали себе си като „македонци" в изследвания регион, да посочват като майчин език „български". До голяма степен това се дължи и на факта, че няма спуснати отгоре инструкции за начина на попълване на графата „майчин език'. В известен смисъл е парадоксално, че македонизмът придобива известно влияние в късните години от съществуването на комунистическия режим в България и в периода на прехода именно в Гоцеделчевско, където, както е известно, се говори мек рупски говор, част от източните български диалекти. Така македонците vs. македонистите тук се оказват в пълния смисъл на думата „въобразена общност", ако използваме този термин на Бенедикт Андерсън[1]. Те имат сравнително бегла представа за живота в македонската република, мислена като тяхна родина. Не владеят и официалната литературна норма на езика там, но и не считат това за толкова важно. Представата за общ неписан културен код се подсилва и от немалко хора с обща бежанска съдба от двете страни на границата, родства, кумства и сватовства и т. н.[2] С течение на десетилетията съзнанието за общо минало се отмества все по-назад във времето. С други думи, политическото и териториалното измерение на нацията все повече отстъпват на заден план, подменени все по-усилено от етническото и генеалогическото разбиране за нея.

Сред характерните черти на националното почти всички респонденти, възприемащи или възприемали себе си като *македонци*, неизмен-

1 Андерсън, Б. Въобразените общности. С., 199S.

2 Трябва да се има предвид, че и от другата страна на границата – в Струмишко, след 1913 г също има относително плътна колонизация на бежанци от Егейска Македония.

но сочат македонския фолклор, отличавайки го от общобългарския. Представата за тази музика като „родна“ идва като спонтанна реакция срещу наложената „отгоре“ официална култура и разпространяваните като „народни“ дестилирани версии на казионните фолклорни ансамбли[1]. Впрочем това е и логиката на бързото разпространение на чалгата в края на съществуването на режима в България – за обикновения човек „високата“ култура на социализма си остава трудно разбираема и несмилаема. Музиката, която новият македонизъм припознава като „своя“, е звуково и пространствено „на една ръка разстояние“ от масовата публика[2]. Известно е, че югославската естрада много по-рано от българската се ориентира към все по-фолк звучене, пригодно за широкия вкус. Това, придружено с тиражирането на новокомпонирани песни с патриотична тематика, етикетирани като „народни“, превръща този тип изкуство (популяризирано през 80-те години на фестивалите във Валандово) във важен елемент от македонската национална идентичност. Ирационалната корелация между стандарта на живот в Югославия, македонската музика и идентичност може да бъде проследена в думите на респондентка от Дамяница: „В Македония тогава имаше и течен шоколад, а на нас не ни разрешаваха да го купуваме. Нас ни държаха изкъсо. Опитвахме се да вземем и грамофонни плочи. Когато ги намираха, ги чупеха, та се е случвало аз да ги мушкам под блузата и съм минавала с тях през границата. Голям смях е сега, ама тогава беше страшно. В един момент и ни забраниха македонските песни. Помня, че работех у фабриката тогава и си пеехме, а след работа милицията ни чакаше пред фабриката и ни хванаха. Туй се случва 74-та година. Сега поне пак си ги пеят хората“[3]

Преследването на споменатата музика като „вражеска“, милиционерските изземвания на продаваните на крайграничните събори пло-

1 Парадоксът е, че този тип фолклор също е сравнително късно явление. Забелязва се силното влияние на западната популярна песен (куплет – припев – куплет), а и на османската градска песенност (кларинетът е често разпространен инструмент в чалгийските групи). Обредните и трудовите песни не се различават особено от тези в другите фолклорни области.

2 Вж. по-подробно: Куркела, В. Създаване на национална музика в посткомунистическите страни: обвързването ѝ с медиите и нейното дерегулиране. – Български фолкор, 1995, 6, 32-44.

3 Респондент Росица Калинова, родена през 1952 г в с. Дамяница, със средно образование, кранистка, живееща в с. Дамяница. – Теренни материали на Георги Захариев – Архив на катедра „Етнология

чи и касетки, забраната за пускането ѝ на обществени места и дори по домовете засилват нейната популярност и значението ѝ за локалната идентичност. Това принуждава властта да отговори с българска версия на този тип новокомпонирана музика, разпространявана чрез съборите „Пирин пее“ и чрез общонационалното експониране на местни изпълнители на този фолклор. До ден днешен обаче голяма част от респондентите интерпретират демонстративното чупене на плочите на Васка Илиева, Йонче Христовски, Александар Сариевски и др. като израз на страха на властта от македонската национална идентичност.

Другият вид „лепило“ на новия македонизъм е представата за общо географско цяло. В духа на българската национална доктрина от XIX век Македония продължава да се разглежда като единно природо-географско и стопанско цяло, макар това отдавна да не е така. При новия граждански македонизъм особено характерна е дълбоката вътрешна връзка с пространството. На „родната земя“, под която едновременно се подразбира и Пирин, и Повардарието, се приписва дълбоко сакрално, символно значение, чрез което се поддържа представата за единство. Както обобщава Джордано, това „... митологизирано привързване към „собствената земя“ всъщност има за резултат обясняването на политическото с картографски понятия.“[1]

Третият стожер на новата македонска идентичност се оказва представата за общо историческо минало. Поради засилените от 60-те години насетне семейни и родствени комуникации с Югославска Македония, крайграничните събори, слушането на Радио Скопие и т. н., тази представа до голяма степен е повлияна от официалния исторически наратив там. Сред респондентите македонисти и днес е особено важен разказът за царството на Самуил. Поради официалното за Югославия доктринално експониране на славянството, по-далечните хронологически екскурси не получават широко разпространение. За този тип идентичност Филип и Александър Македонски все още не са важни, от тях не произтича историческата аргументация за древност. Впрочем появата и възхода на *(органичния) автохтонисткия македонизъм* през последните 10-15 години само измества представата за онтологичност на нацията назад във времето, но не и значението на този факт в корпуса на нацио-

1 Джордано, К. Цит. съч., 26-35.

нализма[1]. В този случай особено валидно е наблюдението на Андерсън, че „... ако националните държави се възприемат за „нови“ и „исторически възникнали“, то нациите, чийто продукт са те, винаги се възправят от едно незапомнено минало и – което е по-важното – неусетно преминават в безкрайното бъдеще“[2] Тук от значение е и стигматизираният пантеон на героите, за който вече стана дума. В своя цялостен вид, може да се каже, че той запазва установения модел от югомакедонизма. Важна, характерна особеност за новия македонизъм в Пиринско и в миналото, и днес е сериозният акцент върху личността и ролята на Яне Сандански. Именно чрез него големият наратив за миналото получава своя локална проекция, той се оказва и свързващото звено с различните по-ранни форми и фази на македонските идентичности. Налице е доста добра илюстрация на сентенцията на Ерик Хобсбом: „Национализмът изисква прекалено много вяра в неща, които очевидно не са верни. Както казва [Ернест] Ренан „погрешното схващане на националната история е част от това да бъдеш нация“.[3]

Разбира се, тези елементи на културната матрица на македонизма в днешната Благоевградска област, утвърдили се през последния половин век, не трябва да се абсолютизират. Както вече стана дума, той остава маргинална опция, закотвена все по-здраво в миналото и оставаща встрани от рутината на живеене, постигната в този период. Тези елементи обаче продължават да имат значение за силата на регионалната идентичност на населението там, развивана в рамките на българската опция. Макар и неартикулирано те се вписват в понятието „културна интимност“ и продължават да имат свой собствен живот под повърхността на привидното. Трябва да се има предвид, че богатството от форми на всекидневен живот както в някогашна Титова Македония, така и сред т. нар. славофони в днешна Северна Гърция ражда и много други разновидности на македонски идентичности, които не се вместват в така очертаната схема и не подлежат на типологизация[4]. Направеният

1 Трябва да се отбележи, че този акцент върху античното минало препраща към средата на XIX век, когато възрожденски дейци като Райко Жинзифов, Йордан Хаджиконстантинов Джинот) и най-вече Димитър Македонски лансират идеята за приемственост с древните македонци, макар и от позициите на български патриоти.

2 Андерсън, Б. Цит. съч., с. 26.

3 Хобсбом, Е. Цит. съч., с. 19.

4 Напоследък се увеличава броят на западните антропологични изследвания на т. нар. славофони в Гърция, акцентиращи именно върху полетата на „културната интимност“.

преглед на различните техни форми не претендира да бъде изчерпателен. Той и няма как да бъде такъв, тъй като се оказва почти невъзможно самият македонизъм да бъде точно дефиниран, а неговите разновидности – изоморфно разграничени. Проблематичен остава и самият суфикс *-изъм*. Сам по себе си той препраща към известна докриналност и представа за някакво учение. А както цялата теоретична литература върху нациите и национализма ни убеждава, че става дума за ирационален, въобразен феномен, който стои отвъд идеологиите. И все пак македонизмът, дори да не го наричаме по този начин, съществува и това не може да бъде нито отричано, нито осъждано – просто трябва да бъде направен опит това да бъде разбрано и осмислено.

Паметта за ВМРО

В колективната памет на хората в Пиринска Македония съществено място заема споменът и по-точно съвкупността от спомени, изживени и/или митологизирани, за относително по-далечното минало, които съставляват важна част от локалната идентичност. Макар тази проблематика на пръв поглед да излиза извън тематичния и хронологическия обхват на изследването, тя се оказва особено важна. Това се дължи, от една страна, на обстоятелството, че тук настоящето се осмисля през миналото, а по-близкото минало – през по-далечното. От друга страна, тази онтологична представа за историчност има и своите съвсем реални измерения. Натрупаните стари вражди и противоречия, кървавите междуособици в миналото, отмъщението и възмездието заемат важно място в начина, по който тук се осмисля политическото. То преминава през родови, семейни и съседски отношения, става криво огледало, през което се пречупват лични биографии и съдби. В този смисъл товарът на миналото заема важно място в очертаването на новите социални граници в годините след Втората световна война. В него централна роля заема ВМРО. В междувоенния период това име става нарицателно, чрез него се осъществява възприемането на македонците в общобългарски контекст. Поредицата от политически убийства, разтърсили региона и страната през 20-те и началото на 30-те години на XX век, криминалните афери и изнудвания постепенно отдалечават привържениците на организацията (по този начин предпочитат да я означават, наричат и изписват нейните функционери)

На български беше преведена работата на Анастасия Каракасиду „Житни поля, кървави хълмове: преходи към националното в Гръцка Македония, 1870-1970“, С., 2008. Заслужават внимание и някои работи на Jane Cowan, Ricky van Boeschoten и др.

от образа на героичното и все повече ги стигматизират като своеобразен тумор. Всичко това постепенно изкопава дълбока пропаст между *македонстващите*[1], както пейоративно бил наричан, и преимуществено селското население на Пиринска Македония, което започва съзнателно да се дистанцира от политическото. Този процес е подпомогнат от все по-настойчивите опити на Организацията да диктува стопанската политика в областта, да контролира ритъма на живот в селските колективи и дори да нормира самото всекидневие на обикновения човек. Разклонената вертикална структура на организацията, включваща окръжни, околийски и селски войводи и чети, създава един немалък контингент от „професионални революционери", които трябва да бъдат издържани от местното население. Номенклатурата на кадрите на ВМРО е подробно описана в т. нар. „Наредба за управлението на Македония под българска власт", както и в „Упътване по съдебно-наказателната дейност", приети през 1925 г. В първия документ се предвижда формирането на групи (селски чети) от по 10-20 души, начело с десетари и петдесетари, назначени от околийския пълномощник на ЦК след допитване до членовете[2]. Петте околии, от своя страна, са разделени на райони от по няколко общини с районен началник, утвърждаван отново от пълномощника на ЦК. За всяка околия се създава тричленно управително тяло. Отделно от това функционира и окръжен комитет в състав от петима редовни и трима запасни членове[3]. Това бюрократизиране на апарата и включването в него преди всичко на хора без други граждански професии и съответно източници на доходи стоварват върху плещите на местното население допълнителна тежест. В самия устав на ВМРО от 1925 г. е посочено, че „материалните средства на организацията се набират от: а) редовен членски внос; б) налози; в) помощи и подаръци от Македония и чужбина; г) глоби; д) приходи, добити със силата на оръжието; е) разни непредвидени; ж) преходящи суми"[4] Както се оказва в преходните разпоредби на документа, всъщност подялбата между отделните „пера" е твърде условна и всички те биха могли да бъдат обединени в точка „д". Така например от членски внос се освобож-

1 Под този разговорен термин постепенно започват да се подразбират всички, които по един или друг начин имат отношение към македонския въпрос. Различията между отделните фракции и крила чрез него постепенно загубват смисъл и се стига до негативна иконичност на понятието.

2 Тюлеков, Д. Обречено родолюбие. ВМРО в Пиринско 1919-1934. Благоевград, 2001, с. 94.

3 Пак там, с. 95.

4 Пак там, с. 127.

дават най-бедните активисти. Той самият не се събира отделно, а влиза в рамките на общия годишен налог, наречен „македонски родолюбив дълг“, чийто размер за всяка община се определя от околийските управителни тела[1]. Особеното в случая е, че този „дълг“ се плаща не само от съмишлениците на организацията, но и от всички търговци и предприемачи, опериращи в района. Голямата част от тях, особено в периода на кризата 1929-1933 г., са изправени пред дилемата или да фалират, или да рискуват живота си, отказвайки плащанията по „родолюбивия дълг“. Допълнителният данък десятък, събиран от организацията, не засяга само търговците. Той се разпростира и върху редовите селяни, занимаващи се най-вече с отглеждането на тютюн. Може да се каже, че ВМРО установява в района собствен тютюнев монопол, като събира свой налог както от изкупвателните компании, така и върху получените от селяните пари. Самите компании („Ориенттабако“, „Братя Фернандес“, АД „Табакус“, „Съединени тютюневи фабрики“ и др.) се опитват да компенсират този разход с умишлено занижаване на оценките и възнагражденията за селяните. На един по-късен етап самите кадри на организацията стават представители по места на съответните тютюневи концерни[2]. И днес, след повече от 70 години от нейното разтурване, сред живите все още съвременници категорично преобладава негативното отношение към нея без оглед на това, дали респондентът е (бил) с комунистически убеждения, или не. „Събираа от земеделците ... десетак се казваше. Та от целото ти производство 10 на 100 требва да дадеш на организацията. Имал си 10000 лева от тютюн – 1000 требва да дадеш на тех.“[3]

Освен върху тютюна организационен налог е наложен и върху консумацията на вино и ракия (спиртен монопол), търговията с дървен материал, едър и дребен добитък. Последният се отразява особено тежко на влашкото население. Опитите му да се измъкне от хватката на организацията само допълнително влошават неговото положение. От до този момент само „етнически чужд елемент“, то се превръща и в стопански неконтролируем субект, който създава опасен прецедент в района. По-

1 Пак там.

2 Tröbst, St. Mussolini, Makedonien und die Mgchte, 1922-1930. Die Innere Macedonische Revolutiongre Organisation in der SUdosteuropapolitik des faschistischen Italien. Köln. Wien, 1987, 108-113.

3 Респондент Кирил Костадинов Иванов, роден през 1917 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с основно образование, бивш кмет, земеделец, живее в с. Дамяница – Теренни материали на Ваня Ангелова – Архив на катедра „Етнология

степенно, притиснато от четници и действащите в съюз с тях официални държавни институции, през 20-те години то е принудено да се изсели в Румъния[1]. Северната българска съседка има нужда от подобно население, което да колонизира в новоприсъединената Южна Добруджа. Допълнително мотивирано от омразата си към българите, то се превръща в сериозен бич за старите местни жители. Така в добруджански контекст под „македонец" всъщност започва да се подразбира „влах", а това създава още една модалност на проблема за македонските идентичности[2]. Малцината останали семейства в Пиринско бързат да се разтворят в българската среда. Към 50-те години на XX век последните техни представители започват да използват българския език и в междуличностното си общуване.

Другият вид неофициален данък, налаган от организацията, е своеобразно „натурален". От селяните се изисква освен всичко друго да хранят и поят революционерите – при това не с какво да е. „Уготвено требва да е специално за тех. Това е, като дойде ръководителя, имаше си ръководители по селата – десетари, секакви имаше четници. Требва да направиш ядене, може ти да немаш нищо, но требе кокошка да заколиш, пресен хлеб, ракия да вземеш. Сабале си стаат оние, отиват некаде на некоя сенкя, лежат. Вечерта – у другото село, айде пак требе да ядат"[3] Тази интерпретация на комитския живот може да бъде проследена и в някои писмени документи, изхождащи от самата организация. В цитираната вече и фактологически пълна книга на Д. Тюлеков, макар и издържана изцяло в романтично-патриотичната парадигма, се съдържат немалко сведения за това. Дават се примери за искания за специално готвене на кокошки, прасета, баници и баклави, докато „революционните кадри" нанасят побои без причина и събират принудително пари за луксозни галоши ... и „златни зъби"[4]. Тези практики принуждават Тодор Александров да се опита да нормира със специален документ отношенията между своите кадри и подопечното население. С две окръжни той въвежда „Временна наказателна таблица за разните видове престъпления или нарушения на организационните разпоредби", както и своеобразен

1 Нягулов, Б. Проблемът за властите в България между двете световни войни (политически фактори и аспекти). – Българска етнология, 1995, извънреден брой, 62-64.

2 Архив на автора.

3 Респондент Кирил Запрев, роден през1916 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с начално образование, земеделец, живее в с. Дамяница. – Теренни материали на Мария Сълова, Архив на катедрата „Етнология".

4 Тюлеков, Д. Цит. съч., 29-3G.

четнически морален кодекс. С последния се забранява злоупотребата с алкохол, за който се твърди, че трябва да бъде употребяван „умерено, ако хазаите им поднесат сами“. Забраняват се и псувни, побоища и убийства без мотивирано решение освен по изключение[1].

Своеобразното наказателно право, имащо твърде много общи черти с обичайното, въздавано от хората на организацията, също представлява общо място на памет (ако следваме терминологията на Нора) за почти всички съвременници. В разказите си повечето от тях имплицитно говорят за впечатляващия примитивизъм на по-голямата част от кадрите на организацията, като обикновено дават за пример налаганото наказание 19 + 6 тояги „на голо“. На въпроса, защо точно така е формулирана присъдата, обичайният отговор е: „Понеже войводата може да брои само до 20.“[2] Това „специфично“ правораздаване в Пиринска Македония е организирано в двуинстанционно производство, представлявано от селския войвода – на първата фаза, и околийския войвода – на касационната. Един от респондентите споделя: „И шефа на организацията прибраа, той командваше народа, нали. Той от селото беше. Казваше се Димитрия. Та да е онбашия, възрастен беше. [...] Кога ме биа, Димитрия беше ръководител. Он не ме би, он само нарежда. Една организация беше у селото и тя командваше“[3] Изпълнителят на наказанията също е представен много колоритно от друг жител на селото, осъден като дете за бране и ядене на чужда царевица: „По пет тояги наказание са ни удряли, по пет тояги, и един, Петко се казваше, ние дедо Петко му викахме, той беше биячът. С една костеница, такава, дрянова, дълга метър и половина, дебела, дебела колкото ръката ми и лягаш там на пода по гръб, и по пет тояги отзад ми удари колкото сила имаше тоя и три дена ме болеше“[4]

Сред информаторите съществува колебание докъде са се простирали правомощията на селските фактори и откъде започвали прерогативите на районните и околийските. Общо взето става ясно, че тяхната сфера на компетентност се изчерпвала с телесните наказания (според някои до 25,

1 Пак там.

2 Теренни материали на автора – Архив на катедра „Етнология“.

3 9S Респондент Божик Георгиев Василев, роден 1919 г в с. Орман чифлик (дн. Дамяница), с основно образование, земеделец, живее в селото. – Теренни материали на Мария Боеклиева – Архив на катедрата по „Етнология“.

4 Респондент Кирил Костадинов.

според други до 50 тояги „на голо“), а когато става дума за по-тежки провинения, те се разглеждали от околийския войвода. „Ние бехме Сандански, тогава Светиврачка околия ... Там имаше един дедо Ной. Идеш ли до него, значи лоша работа – въжето, обесват те на момента ... Нема измъкване. Там никой нема право да се меша в македонската организация. Това си беше местно управление, дадено им беше право те да си командват“[1] Последният цитат ясно характеризира представата у обикновените хора за пълновластността и автономността на организацията, предоставени и някак си от централната власт. Популярната метафора от 30-те години за ролята на ВМРО като „държава в държавата“ дори „отдолу“ изглежда не съвсем точна, тъй като по-вярно е да се каже, че в малкия свят на локалната общност държавата отсъства, а неговият хоризонт се свежда до околийския център, където се вземат окончателните решения. На това „макрониво“ за живота в селището присъдите и лицата, които ги изпълняват, изглеждат много по-сурови. С известен респект информаторите говорят за т. нар. „колячи“ – някой си Стоян Мравката от Кърналово, дедо Георги и дедо Коле: „Ами за студентите, където дедо Ной ги наказа, а ги кла некой си Коле, ...е там, от балканските села. Така дойде до нашите уши и тоя викал: „Не бойте се деца, дедо Георги леко коле. Сложете си главичката така и тая леко ке ти падне на ръчичките“. Еми колко са били – пет, шест младежи, апа те какво са направили, те си знаят, не е наша работа. Не ни го казват, па и никой не може да разбере“[2] Горните цитати илюстрират функционирането на организацията на локално ниво в режим, много близък до традицията. На практика става дума за нейно продължение в света на соционормативното и политическото. Теренните материали свидетелстват за изключително силно развита родова обособеност и солидарност сред публичните актьори в онзи период. Става дума за своеобразни родове – лидери, присъстващи както при християни, така и при мюсюлмани, които в променилите се условия обличат традиционната си висока йерархична позиция в политическата пелерина[3] на организацията. Най-видните им представители стават и нейните местни ръководители. Прави впечатление, че всички те носят почетната титла „дедо“. Както е известно, тя изразява не само възрастово, но и йерархично отстоя-

1 Същият.

2 Същият.

3 Всички информатори посочват носенето на специални черни пелерини от комитите като техен най-характерен и отличителен белег.

ние. Самите им имена също звучат някак библейски и архаично – Ной, Димитрия и т. н. Това допълнително подсилва идеята за властта им, основана на възрастта, авторитета и традицията.

Централно място в травматичната памет за ВМРО в района заемат т. нар. Дъбнишки събития през пролетта на 1925 г. Населеното по това време почти изцяло с турци село в Неврокопско е превърнато в една от основните опорни бази на организацията в долината на Места. Домът на един от местните бейове – Махмуд Арнауд – става щаб на проведената наказателна акция срещу конкурентната федералистка структура[1] на Тодор Паница, комунисти и леви земеделци от района[2]. Поетапно там са арестувани повече от 300 човека, като действията на *автономистите*[3] са подкрепяни и прикривани от официалните български административни, полицейски и военни власти. По-голямата част от тях са подложени на ужасни мъчения и след това са освободени. Друга част обаче са умъртвени по особено жесток начин. По някои приблизителни изчисления общият брой на изпълнените смъртни присъди в „къщата на ужасите“ в Дъбница е 49 души[4]. Събитията в това село оказват огромно впечатление както на съвременниците и безучастните свидетели на

1 Става дума за Македонската федеративна организация, създадена през 1921 г от бивши дейци на ВМРО. Основната цел, която тя си поставя, е „федеративна Македония при пълно равноправие на населяващите я народности като свързващо звено между балканските държави на една бъдеща Балканска федерация“. Съществува в легална разновидност, наречена „Македонска емигрантска федеративна организация“и нелегално крило – „Вътрешна федеративна македонска революционна организация“. През 1923 г легалното крило се влива в Съюза на македонските братства, а издаваните от нея вестници „Автономна Македония“ и „Македония“ се обединяват във в. „Независима Македония“. Част от федералистите преминават на просръбски позиции и започват да издават в Белград в. „Македонско съзнание“. Нелегалното крило на федералистите е подложено на изключително силни удари от ВМРО на Т. Александров и практически е изтласкано от Пиринска Македония. Част от дейците му преминават на сръбска издръжка, други се ориентират към сътрудничество с комунистите и след 1925 г. се вливат във ВМРО (обединена). Същата година спътницата в живота на Иван Михайлов – Мелпомена (Менча) Кърничева убива във Виена лидера на федералистите Тодор Паница.

2 Вж. разказа на Мария Влахова от Корница по-нататък.

3 Това е придобилото популярност название на ВМРО, ръководена от Т. Александров, а след това от Ив. Михайлов, поради първоначално издигнатата политическа платформа за автономия на Македония. В представите на местните хора автономистите се наричат по този начин поради дадената им от българската държава пълна свобода на действие в Пиринска Македония.

4 Тюлеков, Д. Цит. съч., с. 114. Вж. също и литературната интерпретация на случая в: Караманчев, В. Черешова задушница. С., 1986.

случващото се, така и на цялото българско общество. Те имат важна роля за формирането на устойчива обществена представа за организацията, притежаваща своите проекции и днес.

Ще бъде много опростено обаче, ако се каже, че страхът и ужасът са единствените емоции, оставени от ВМРО в колективната памет на населението тук. По-скоро чувствата, които тя предизвиква, са смесица от респект и уважение, породено от ролята и на блюстител на традиционния морал. Според ценностната скала на организацията, най-строго се наказва прелюбодейството. Един от респондентите разказва: „На татко един приятел, пъдар беше, залюби една жена – много убава. Тя забременее от него. А той турче беше. И фанаа ги. И сега дек ке ги карат, дек ке ги карат – в Склаве, най-накрая – там, дек е ТКЗС-то. Единия кол от едната страна, другия – от другата. Она него да гледа – он нея. Живи на въжето. Една неделя там беа в Склаве. Имаа страх ората, нали на ония на местото тебе ке те турат“[1] За подобно приключение, макар и без такава драматична развръзка, разказва и друг респондент – този път с герой собственият му баща. Въпреки че съпругата му (т. е. майката на информатора) била жива, той си „привъртял“ и любовница – също омъжена. Нейният мъж обаче разбрал за връзката и съобщил на Организацията. И двамата били осъдени на по 19 + 6. Първият път обаче, когато ударили жената, тя се напикала и това я спасило от изтърпяването на наказанието в пълния му размер. За сметка на това бащата на респондента трябвало да понесе 49 тояги. Разказваната случка не променя убеждението на респондента – политически затворник след 09.09.1944 г., който продължава да твърди, че „Яне [Сандански] и ВМРО са герои“[2] Този, както и много други подобни разкази, свидетелства, че драстичния начин, по който организацията наказва провинилите се в прелюбодеяние, не се отразява на нейния престиж в региона. Тъкмо напротив. Заемайки нишата на традиционна институция, тя ефективно препятства (в смисъл на забавя) модернизационните процеси в локалната общност. Оттам идва и нейното влияние и сила. Казаното дотук с още по-голяма сила се отнася до извършването на битови криминални престъпления и най-вече на кражби. Наказанията затова се помнят и до днес. „Имаше един – Кожаро, и до днеска му е

1 Респондент Божик Василев.

2 [1GS] Респондент Иван Дуев, роден през 1922 г в с. Никудин, с основно образование, земеделец, живее в с. Дамяница. – Теренни материали на Валентин Бакрачев. – Архив на катедрата по „Етнология“.

името така и на рода му. Хванал и заклал некое яре, заклал го надоле към градините и житата, и го хващат. И се мушка в сачките да не го чинат, и имаше от ВМРО-то бай Димитрия, помня го и аз него, и му казал: „Станувай, станувай! Ти си крадец и всички трябва да те видят.“ И го откарали пред селото, кожата му на гърбо, а он го е срам“[1] Цитираните по-горе примери свидетелстват за тотален контрол от страна на организацията не само на публичното, но и на частното. В този институционален режим на практика такова разграничение отсъства и двете сфери се намират в състояние на активна осмоза. Вплитането на ВМРО в локалните потестарни структури и в обичайната соционормативна култура е толкова успешно, че този политически продукт на модерността започва да черпи ресурс от ролята си на крепител на традицията. Става така, че организацията не само не съдейства за модернизацията на подконтролните ѝ територии, а е принудена да традиционализира себе си, за да запази своите властови позиции. На всекидневно равнище този процес може да бъде потвърден и от решенията на един от окръжните ѝ конгреси, проведен през 1926 г. В него се нарежда на населението: *„Да се ограничава в разкошни сватби и даването на скъпи* дарове.“[2] На практика няма сфера, която ВМРО да не желае да контролира. Последното означава, че не остава поле за институционалното функциониране на официалната българска държава в района.

Така в междувоенния период организацията успява почти изцяло да я измести, изземайки основните ѝ прерогативи. Става дума за един негласен и неписан обществен договор, срещу който тя е поела ангажимента да се бори за освобождението или поне за правата на сънародниците, останали в Гърция или в Сръбско-хърватско-словенското кралство. Тъй като това е изключително рисково, а с течение на времето става и все по-безсмислено, постепенно нейната активност се концентрира изключително в Пиринска Македония. От гледна точка на претенциите ѝ за представителност по отношение на всички дялове на областта жителите на тази част от нея стават по-необходими за организацията чисто

1 Респондент Тодор Тодоров, роден през1925 г. в с. Орман чифлик, с основно образование, земеделец, живее в с. Дамяница.

2 Тюлеков, Д. Цит. съч., с. 1G4. Всъщност става дума за по-стара практика на регулация на брачността и на самата сватбена обредност, наследена от времето на Сандански. Вж. по-подробно: Макдермот, М. За свобода и съвършенство. Биография на Яне Сандански. С., 19S7, 173-174; 195-19б.

тактически като „македонци“, отколкото като „българи“, макар в самите нейни документи двата етнонима да продължават да се употребяват синонимично.

Тази относително късна колективна представа за ВМРО, формирана към 30-те години, очертава една паралелна реалност колкото действителна, толкова и митологична, но различна от тази на останалата част от българското общество и на държавата. Организацията на пръв поглед представлява структурно подобие на последната. Дори се налага аналогията с модела на модерната териториална държава. По този начин външно тя изглежда като контрадържава, представляваща симетрично огледално отражение на своя първообраз. Тази възможна интерпретация на ролята и мястото на ВМРО демонстрира твърде много прилики с италианската мафия. Този паралел се подсилва и от широко разпространеното използване от хората на организацията на семейно-родови препратки и прозвища – „чичо Тодор [Александров]“, „Старико“ и т. н. Чрез тях се възпроизвеждат и имитират роднински йерархични връзки и солидарности[1]. Подобно на тези при мафията, те изхождат от традицията, но генерират явления, способни да се възпроизвеждат в модерността. Организацията развива специфични социокултурни характеристики, които и позволяват да се адаптира към местната среда. Същевременно, както и при мафията, тя укрепва в условията на съществуващите родствени и приятелско-съседски мрежи, подсилващи солидарността между нейните членове. Последното обаче не означава, че ВМРО би могло да бъде описвано като мрежовидно формирование. Тъкмо напротив. То съдейства за запазването на социалните мрежи на локално равнище, но същевременно развива твърде подчертана пирамидална структура с различни, формално дефинирани позиции и роли. Така например най-отгоре се намира т. нар. *cupola* (с други думи управлението на мафията), следва средното провинциално ниво, съставено от *sottocapi,* т. е. заместник-шефове, и неквалифицираните работници *manovali,* заемащи дъното на пирамидата и занимаващи се с най-мръсната работа[2]. Тук се налага да се обърнем към типологизацията на австрийския социален

1 Вж. по-подробно за тези наблюдения: Frusetta, J. Divided Heroes, Common Claims: IMRO between Macedonia and Bulgaria. – In: Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe. John Lampe and Mark Mazower, eds, Budapest, 2GG3, 12-145.

2 Джордано, К. Власт, недоверие и наследство. Скептична антропология. С., 2006, с. 228.

историк Карл Казер. Изследвайки балканските общества, той заключава, че в част от тях семейната и родствена солидарност са крайъгълните камъни на тяхната социална организация, докато в други тя се основава на асиметрично вертикално покровителство[1]. Ако използваме това разграничение, социалната организация, възпроизвеждана от ВМРО, може да бъде отнесена към първия тип с уговорката, че вторично там също се развиват отношения на принципа: „патрон – клиент".

Горната интерпретацияо обаче не би била вярна, ако бъде формулирана аисторично. С други думи, тя остава валидна за един период от около десетилетие след Ньойския договор, когато травмата от поражението все още е много силна, страната е лишена от редовна армия и носталгията по идеализираното минало на националноосвободителните борби е жива както в София, така и в присъединената част на Македония. С течение на времето тези източници на влияние и самата подкрепа от българското общество стават все по-слабо влиятелни. Кръвопролитията и междуособиците между различните крила на ВМРО се превръщат в негова своеобразна „визитна картичка". Затова, когато след Деветнадесетомайския преврат 1934 г. новият авторитарен режим разтурва организацията и нейните помощни структури, това става учудващо лесно. „34-та година Кимон и Дамян Велчев идват на власт и предупредиха четниците да си предадат оръжието. Четниците казаха, че ще се бият с Борис и отказаха да го направят. На следващия ден войниците дойдоха тук из района и хванаха главните из комитите. Иззеха им списъците с имена на действащите от името на ВМРО и цялата информация за тях и до вечерта всички се бяха предали. След 34-та вече нямаше разни чети да се борят за Македония. На нас ни втръсна от Македония"[2] Нещо повече – последният акт засилва допълнително обществената подкрепа за новото управление. Колективната памет за организацията обаче остава жива. Натрупаните травми продължават да тегнат върху нея и да насаждат усещането, че цикълът на политическото насилие не е приключил. Махалото просто е стигнало крайната си точка

Текстът е част от сборника *Насилие, политика, памет. Комунистическият режим в Пиринска Македония –*

1 Kaser, K. Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehenden Kultur. Wien, Köln,
Weimar, 1995, S. 167.

2 Респондент Иван Дуев.

рефлексии на съвременика и изследователя,
съставители Михаил Груев, Веселин Тепавичаров, Петя Василева–Груева, Виолета Коцева–Попова, Мария Костадинова,
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011.
Проектът е финансиран от програмата „Активна европейска памет“ на Европейската комисия.
Публикува се със съгласие на автора.

Михаил Груев е преподавател по съвременна българска история и етнология на етническите групи в СУ „Св. Климент Охридски“. Гост-преподавател и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Бил е гост-лектор в университетите в Мюнхен, Саарбрюкен, Белград и др. Автор на редица студии и статии на български, немски и английски език.

Коментари (10)

- 24-01-2012|**iwri**

е хубаво де, ама стига с тия помаци – добре, горките клали ги, преименували ги, били ги. Пролбемът с пиринска Македония не са помаците понеже Брезница е 4000 души, а другото – българското население, което от 44-та насам 4 пъти е бито: първо 47-ма са ги били да се пишат македонци, щот щЕхме да ста`аме мултинационална държава като съюза, после бой да се пишат българи, после пак македонци и после пак българи. това що никой не го изследва ами само за шарените гащи си говорим?

- 24-01-2012|**Златко**

Спокойно, в сборника става дума за всичко. Не е само за помаците. Всичко по реда си, малко търпение...

- 26-01-2012|**Мехмед Боюкли**

В Брезница до сега не съм чул че има бити християни, когато е започнала македонизацията. Имало е репресирани и бити хора, лоялни и съпричастни към Горяните, който са имали антикомунистическа бойна група в наша край с лидер – Спас Белухов Пането. Неговите ятаци са били затваряни и интернирани в концлагери. Когато започва българизацията на македонизираните брезничани, със сигурност е имало репресирани. Имайте напредвид че помаците не сме били само свидетели, но и участници заедно с местните християни в македонизацията и българизацията като жертви. След 1944, освен тези репресий имало е и доста семейства репресирани, който преди 1944г са били лоялни към тогавашната власт. За тях е нямало време дори да участват в горянската съпротива. Имало е дори хора, който са репресирани след 1944, и то при положение че са участвали в партизанското движение преди 1944 в антифашистка съпротива. Някой от тях са изселени в Турция. Такъв пример е Ибрахим Хаджиев изселен заедно с цялата му фамилия в Турция след 1944. Участвал е преди 1944 като ятак в антифашистката съпротива преди 1944. Известен е бил с партизанското име – „Сирянчо“ Аз се опитах да съдействам на студентите да опишат устната традиция на местното християнско население, но за жалост на мнозина студенти и студентки участващи в проекта им бе отказано да направят изследване.

- 06-02-2012|**Владислав Дунев**

Уеуе, коуко много чужди думи...

Не можах да го прочета, може би с версията на български би ми било по-лесно.

То ясно, че всяка наука си има терминология, ама чак пък толкоз? Тва е етнография и история, не е квантова механика...

- 24-01-2012|**Георги**

Аз бях един от участниците в научната експедиция, след която беше създаден този сборник. Беше много интересно човек да види гледната точна на свидетелите и да подреди пъзела. За жалост в самия сборник нямаше място за всички истории... сещам се например за един възрастен човечец, който е лежал в Белене и като започнахме да го разпитваме той със страх ни попита да не сме от милицията. 60 години по-късно продължаваше да го е страх. Страх ги беше и от ВМРО(това, което е

действало преди години). Като цяло това е край, който е видял изключително много насилие и бъдещите действия там по никакъв начин не трябва да бъдат агресивни.

- 24-01-2012|**Златко**

Аз съм изключително радостен, че има такива исторически изследвания и че днес вече се работи истински научно, на терен, с представяне и на концептуална рамка, и на свидетелски материал. Има, има много да се работи, важното е, че някой полага пътя...

- 24-01-2012|**Златко**

Може ли някой да ми помогне да намеря българския текст на Ърнест Гелнър, „Нации и национализъм". Струва ми се, че това е великолепен материал тук за списанието, ако и малко сух и теоретичен. Да превеждам обаче такъв огромен текст, след като вече го има на български...

- 24-01-2012|**Георги**

В Университетска библиотека на СУ го има. Можете да го снимате с фотоапарат или да сканирате (както предпочитате):). И наистина материалът си заслужава.

Аз също много се радвам, че малко по малко създаваме научна база за различните региони и етноси. Така постепенно ще успеем да си отговорим на въпросите „защо?" и „как?".

Поздрави от „Красива Европа"! :)

- 04-03-2012|**MUSALA** – Въпрос

Защо всички тези събития не се изучават в училище по история? Няма ли да откупим поне част от вината си или да приобщим този истрадъл народ която е една неразделна част от нас, пък и ако щете това го наречете толерантност.

От „интернационализъм“ към национализъм
Автор(и): Чавдар Маринов

Комунистическият режим, македонският въпрос и политиката към етническите и религиозни общности

Комунизъм и национализъм: увод

Рухването на комунистическите режими в Съветския съюз и в Източна Европа беше последвано от изостряне на национални антагонизми и от войни като тази в бивша Югославия. Същевременно редица световни политолози обясняваха, че по силата на своята интернационалистическа идеология комунизмът бил „замразил“ националистическите каузи, които логично експлодирали след 1989 година. Подобна интерпретация, макар и с друг патос, беше развита и от български историци, които подчертаваха „национално-нихилистичната“ и „предателска същност“ на четиридесет и пет годишното комунистическо управление в страната си.

Но дори повърхностен поглед върху еволюцията на идеологическата стилистика на комунистическите ръководства би установил твърде различна и донякъде парадоксална картина. След първата „интернационалистическа“ фаза, насочена срещу „буржоазния национализъм“, режимите в Източна Европа всъщност възкресяват, макар и в модифициран вид, традиционни националистически схващания и стратегии, дори и най-крайните сред тях. Този процес е особено видим на Балканите (България на Тодор Живков, Румъния на Николае Чаушеску, Албания на Енвер Ходжа). Дори в преживелите силни антикомунистически сътресения централноевропейски страни управниците толерират и насърчават определени патриотични формули.

В съществуващата литература феноменът на „комунистическия национализъм“ е най-често обясняван по инструменталистки начин: като средство за легитимиране на режимите след обезсмисляне и крушение на първоначалните пролетарско-интернационалистически лозунги. Сред подчертаваните фактори са и доктринални прилики между ко-

мунизма и национализма (популизъм, колективизъм, вяра в „светлото бъдеще“, тактика на масова мобилизация), както и местни специфики (антиколониалната кауза на марксистите в Третия свят, борбата на „национални“ срещу „московски комунисти“ в Източна Европа, икономическият егоизъм на по-развити страни като ГДР).

Други интерпретации откриват по-дълбоки структурни причини в самите механизми на функциониране на режимите. Още през 1944 г. в произведението си „Пътят към робството“, (нео)либералният икономист Фридрих фон Хайек посочва, че плановата икономика на социализма изисква строга затвореност на държавата спрямо външни влияния, вследствие на което интернационалистическата идеология еволюира в национализъм. Изследователката на Източна Европа Катрин Върдъри интерпретира национализма под комунистическо управление в една социално-икономическа перспектива „отдолу нагоре“: като масова реакция, предизвикана от социалистическата „икономика на дефицита“[1]. Последната пораждала популярна омраза спрямо етническите малцинства като конкуренти за дефицитните стоки, а партийният елит бил принуден да възприеме по-патриотичен курс. Натискът дошъл особено от страна на интелектуалците.

Всъщност обаче национализмът на комунистическото управление не възниква изведнъж, върху tabula rasa. Въпреки декларативната интернационалистическа реторика, след идването си на власт, комунистическите лидери следват една държавно-укрепваща политика. Така дори и първата фаза на режимите е дълбоко амбивалентна. В Източна Европа тя идва след ясно заявения Сталинов хегемонизъм от 30-те години и извършеното в хода на войната реабилитиране на руския патриотизъм. Челният пример не остава неприложен в новите „народни демокрации“. Вече след VII конгрес на Коминтерна (1935) в комунистическите партии се насърчава определена толерантност към традиционната патриотична реторика: целта е образуването на „народни фронтове“ с останалите антифашистки сили. При победата си в съответните страни фронтовете и доминиращите ги комунисти претендират да представляват освен интересите на трудещите се също и „истинската“ национална кауза.

Така става и в България през септември 1944 г. с идването на власт на ОФ: буржоазният „шовинизъм“ е определен тъкмо като предателски

1 Verdery, Katherine. *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991.

в национален план (превърнал е страната в „немска колония“, довел е до национални катастрофи). „Пролетарският интернационализъм“ на комунистите пък е издигнат като специфична форма на патриотизъм. Постепенно в него започват да прозират все повече формули от края на XIX и началото на XX век, особено от междувоенния период. От 60-те години насетне реабилитацията на предходното идеологическо наследство протича едновременно по двете основни „оси“ на българския национализъм: иредентистката, свързана най-вече с т. нар. македонски въпрос, и антитурската/антиислямската, проявяваща се в политиката към най-големите етнически и религиозни малцинства в страната.

1. Македонският въпрос в комунистическа България

1.1. Проектът за южнославянска федерация

Поражението в Първата световна война и последвалият крах на идеята за „национално обединение“ възкресяват междувременно забравения лозунг за „автономна Македония“. В новите политически условия тя се мисли от ВМРО и от свързаните с нея политически кръгове като независима държава с българско мнозинство. В изчистен от „буржоазно-шовинистични“ елементи вариант подобна парола е прегърната и от един нов, но все по-важен играч в македонския въпрос: Българската комунистическа партия. В началото тя лансира противоречивия лозунг за независима Македония (а също Тракия и Добруджа) в рамките на Балканска съветска федерация. Както подсказва целта, БКП прокарва стратегическите планове на базирания в Москва Коминтерн. Същевременно не бива да се забравя, че в неговия централен апарат ръководни постове заемат български комунисти като Васил Коларов и Георги Димитров, които и координират балканската му политика.

В съгласие със Сталиновите разбирания по „националния въпрос“, към края на 20-те години, политическият проект за македонска държава се допълва с определено етно-национално съдържание: българските комунисти започват да говорят за отделна от българската македонска народност. Тази линия триумфира в известното решение на политическия секретариат на ИК на Коминтерна от януари 1934 г., с което се признават македонска нация и език и се настоява за независима Македония, докато идеята за Балканска федерация отпада. БКП (след 1938 г. БРП) възприема новата формула. Но тя, с наближаването на Втората све-

товна война, става все по-неясна, тъй като в съгласие с новата политика на Москва отпада и паролата за македонската независимост.

Ето защо след навлизането на българска войска и администрация във Вардарска Македония през пролетта на 1941 г. между българските и югославските комунисти се разгаря спор относно принадлежността на партийната организация в областта. За пръв, но не и последен път двете „интернационалистки“ партии стигат до конфликт, напомнящ традиционните „шовинистични“ спорове между София и Белград. С намесата на Сталин победител излиза Комунистическата партия на Югославия, която се нагърбва със задачата да организира македонско „националноосвободително движение“ против „българската окупация“. В хода на войната и Антифашисткото събрание на народното освобождение на Югославия (АВНОЙ), и българският Отечествен фронт признават правото на македонския народ да се обедини в своите „географски“ и „исторически граници“. На 2 август 1944 г., победоносните Титови партизани провъзгласяват македонска държава, „Пиемонт“ за обединението на цяла Македония, в рамките на новата федеративна Югославия.

След малко повече от месец, новосформираното отечественофронтовско правителство в България започва преговори с югославското комунистическо ръководство с оглед българско участие във войната против германските сили на Балканите. В съгласие и със съветските стратегически планове София търси начин да излезе от очерталата се международна изолация, вещаеща мрачната перспектива на победена страна. Договорът за военно сътрудничество е подписан в началото на октомври 1944 г. и българската войска установява проблематично сътрудничество с довчерашните си врагове – югославските партизани. Но преговорите не спират дотук. Комунистическите лидери на двете страни – Георги Димитров и Йосип Броз Тито – дискутират и една по-амбициозна идея: създаване на голяма федерация на южните славяни от Адриатика до Черно море. Също като в предишните проекти за Балканска федерация, важен залог на тази идея е бъдещето на Македония и по-специално – обединението на нейните три географски дяла[1].

1 Въпросът за българо-югославската федерация е предмет на значителна литература в авторство на югославски, съветски и западни изследователи. Сред българските изследвания се открояват: Палешутски, Костадин. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919–1945). С., БАН, 1985; Панайотов, Любомир, Костадин Палешутски, Добрин Мичев. Македонският въпрос и българо-югославските отношения. С.,

С тази цел, в края на септември 1944 г. в София пристигат създателят на МКП (а до голяма степен и на съпротивата във Вардарския край) Светозар Вукманович-Темпо и секретарят на ЦК на партията Лазар Колишевски. Те държат твърде рязък тон по отношение на предходната политика на българските комунисти по македонския въпрос и настояват за най-бързо присъединяване на Пиринския край към неговата „държава майка“ със столица Скопие. В този момент македонските ръководители изглеждат оптимисти по отношение на скорошното обединение на двете области и се опитват да го ускорят по много начини, включително изпращайки агенти в Пиринския край, които да трансформират местните структури на ОФ в македонски „народноосвободителни“ комитети.

Но ръководителите на БРП (к) реагират с крайна предпазливост на тази енергична агитация на тяхна територия. Те призовават ОФ комитетите в Пиринско да работят за издигане на македонско национално съзнание сред местното население и за популяризиране на македонската държава, но без да лансират директно лозунга за обединение[1]. В края на октомври 1944 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) и Димитров от Москва се противопоставят на трансформирането на Пиринско в „държава в държавата“[2], а дружбата с югославските им колеги заплашва да се превърне в конфликт. В тази обстановка, Сталин се намесва в обичайната си роля на арбитър: под негово покровителство консултациите за съюзен договор между България и Югославия продължават през декември 1944 и януари 1945 година. Македонските амбиции са поставени на заден план, но пък между София и Белград се очертава друг препъни-камък.

Двете страни разменят няколко проекта за федерация, като в своите Титовото ръководство предлага интегрирането на България в Югославия в качеството на седма република, със статут идентичен на този на Сърбия, Хърватско и пр. Българските управляващи обаче настояват за

Институт по история на БКП, 1987; Даскалов, Георги. Българо-югославските политически отношения 1944–1945. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1989; Лалков, Милчо. От надежда към разочарование. Идеята за федерация в балканския Югоизток (1944–1948 г.). С., Век 22, 1993; Мичев, Добрин. Македонският въпрос и българо-югославските отношения (9. XI.1944–1949). С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1994.

1 БКП, Коминтернът и македонският въпрос. Том 2. С., Главно управление на архивите при МС, 1999, с. 1125–1127, 1128–1131. Документите, отнасящи се до периода след 9 септември 1944 г., са публикувани и в Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.). С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 2, л. 3–4; ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4, л. 8.

двуполюсна федерация, в която България би влязла като равноправен с вече съществуващата Югославия субект. Т. е. докато югославски лидери, като подпредседателя на съюзното правителство Едвард Кардел, предлагат федериране на принципа 6 + 1, секретарят на ЦК на БРП (к) Трайчо Костов желае решение според принципа 1 + 1[1]. Освен това, докато югославската страна цели незабавно създаване на федерацията, българската отстоява поетапното ѝ изграждане, започвайки с тесен политико-икономически съюз.

В случая със сигурност става дума за определена „патриотична“ мотивация при българските ОФ-ръководители: те смятат, че югославското решение би означавало загуба на българската държавност и на една дълга историческа традиция. В техните опасения може да се съзре и традиционното възприемане на Югославия като „сръбска“ политическа формация. Що се отнася до Сталин, първоначално той подкрепя българската позиция и призовава за биполярно южнославянско обединение от „австро-унгарски“ тип[2].

Ала през януари 1945 г. Великобритания протестира пред СССР против започналите преговори за федерация с аргумента, че България не е подписала мирен договор и следователно не може да води самостоятелна външна политика. Чърчил вече се е договорил със Сталин за равни степени на влияние върху югославските дела. Този факт усложнява въпроса с българо-югославското федериране: Лондон и Вашингтон му се противопоставят, тъй като София попада със сигурност под съветска доминация. Пред тези протести Бащата на народите се отказва от незабавното изграждане на южнославянска федерация, без да снема идеята от дневния ред. Само препоръчва постепенното ѝ реализиране.

През април 1945 г. в Москва договарящите се страни се споразумяват за следващите етапи: възстановяване на дипломатическите отношения между двете държави (което се реализира на 5 май), подписване на договор за сътрудничество и взаимопомощ, като политическият съюз е отложен за бъдещ благоприятен момент. Поради наложената от Сталин предпазливост, след приключването на Втората световна война, проектът за българо-югославска федерация се протака за около година. Междувременно остават напреженията между демонстриращите „славянско братство“ лидери на двете партии: Трайчо Костов и Георги Димитров се въз-

1 Лалков, Милчо. Цит. съч., с. 178–180.

2 БКП, Коминтернът и македонският въпрос..., с. 1174, 1196.

мущават от югославското „главозамайване от успехите“[1]. Въпреки участието си във финалната офанзива срещу Германия, България е гледана като част от победения лагер, докато Титова Югославия се радва на огромен международен авторитет, в резултат от размаха на антифашистка съпротива, пред която българската изглежда твърде незначителна.

Въпросът за момента на обединението на Вардарска и Пиринска Македония продължава да тежи, особено в комуникацията с ръководителите от Скопие. Те упорито настояват за присъединяване час по-скоро на Пиринско към новата Народна република Македония (НРМ), докато колегите им в София държат да го поставят в зависимост от напредването на „братското сближение“ между България и Югославия. Едновременно с това българските ръководители се опитват да свържат отстъпването на Пиринския край с необходимостта от връщане Западните покрайнини (Царибродско и Босилеградско) на България.

През юни 1946 г. ситуацията еволюира. Сталин съветва подписването на съюзния договор да изчака развръзката на започналата в Париж мирна конференция, но приканва ръководството на БРП (к) да предостави „културно-национална автономия“ на Пиринския край като първа стъпка към обединението на Македония[2]. Тази директива е приета скоро от X разширен пленум на ЦК (9–10 август 1946 г.), на който все пак се подчертава, че присъединяването на Пиринско към югославска Македония ще се осъществи въз основа на съюзен договор между София и Белград[3]. Така, макар да потвърждават съгласието си за отстъпване на част от националната територия, лидерите на БРП (к) не желаят категоричното ѝ отцепване. Те настояват върху необходимостта да се предотврати поставянето на граница между България и Македония, както и да се даде на пиринци правото на българско поданство след обединението.

Конкретната стъпка към южнославянска федерация се прави подир още една година, след сключването на мирния договор между България и победителите във войната. Между 30 юли и 1 август 1947 г. в словенския град Блед Георги Димитров и Йосип Броз Тито (в присъствието на македонския ръководител Колишевски) се споразумяват за серия мерки, засягащи политическите отношения и икономическото сътрудничество между двете страни. Потвърдено е и желанието за присъединяване на

1 Пак там, с. 1202–1203.

2 Пак там, с. 1268–1271.

3 Пак там, с. 1278–1284.

Пиринския край към НРМ, като българската позиция се налага в някои пунктове: обединението на Македония ще се реализира само след сключването на съюзен договор между Югославия и България и едновременно с връщането на Западните покрайнини. В междинния период суверенитетът на България в Пиринско е гарантиран, но пък София се задължава да учреди там редица македонски институции и да организира изучаването на македонски език и на история на македонския народ[1].

Предвиденият договор за „приятелство, сътрудничество и взаимопомощ“ е подписан в края на ноември 1947 г. в Евксиноград, като терминът „федерация“ е избегнат. Но изключителният международен авторитет на Тито предизвиква у Сталин все по-голямо раздразнение и определени резерви към южнославянската федерация. На всичко отгоре едно необмислено интервю на Г. Димитров през февруари 1948 г. вбесява съветския диктатор. Без да се консултира с последните му виждания върху международното положение, Димитров очертава като цел създаването на голяма конфедерация между Югославия, България и другите народни демокрации в Източна Европа, сред които нарежда и разтърсваната от гражданска война Гърция. На спешно заседание в Москва Димитров е остро разкритикуван от Сталин, който обаче най-неочаквано потвърждава необходимостта от федерация на Югославия и България, а също и Албания[2].

На срещата югославският представител Кардел изразява за пръв път скептицизъм. Съвсем скоро югославското партийно и държавно ръководство потвърждава завоя си по темата: в края на февруари федерацията на южните славяни е обявена за ненавременна[3]. През март българското ръководство получава от югославските си колеги телеграма, изразяваща тези резерви. При вече очертаващия се конфликт с Москва в Белград нямат интерес от съюз, в който София би била „троянският кон“ на Сталин. Епилогът настъпва през юни 1948 г. : в Букурещ Второто заседание на Информбюрото приема резолюция, осъждаща „тяснонационалистическата линия“ на югославските ръководители и тяхното „откъсване от социалистическия фронт“.

1 За Бледските споразумения вж. Лалков, Милчо. Цит. съч., с. 243–251.

2 Djilas, Milovan. Conversations with Stalin. New York, Harcourt, Brace & World, 1962, p. 171–184.

3 Велјановски, Новица. Македонија во југословенско-бугарските односи, 1944–1953. Скопје, ИНИ, 1998, с. 222.

Резолюцията бележи началото на изключително агресивен пропаганден конфликт между Съветския съюз и верните му комунистически партии и държави, от една страна, и Титова Югославия, от друга. България веднага се солидаризира с позицията на Сталин: в Букурещ Трайчо Костов осъжда „националистическата“ политика на Югославия по македонския въпрос. С разрива между Тито и Сталин се слага и край на опитите за реализиране на българо-югославска федерация.

Впоследствие българската публицистика и историография от комунистическата епоха, както и някои изследвания след 1989 г. интерпретират идеята за федерацията като средство за „натиск“ върху София от страна на белградските ръководители. Наистина Титовото ръководство поддържа идеята както поради вътрешнополитически съображения, така и по силата на един експанзионизъм, сред чиито цели през същия период са и присъединяване на Триест, на словенските области в Австрия и доминация над Албания. Няма съмнение, че непосредствена цел, особено за нетърпеливите лидери в Скопие, е присъединяването на Пиринска Македония. Но твърдението, че идеята за голяма федерация на южните славяни била внушена от Титовото ръководство[1] е крайно неубедително.

Именно Георги Димитров е този, който още през 1941 г. лансира пред Бащата на народите такава идея[2]. През април 1944 г. той я потвърждава пред Сталин, Молотов и македонския активист Димитър Влахов като единствено решение на заплетения македонски въпрос[3]. Димитров не измисля нещо ново: идеята за „интегрална Югославия“ с участието на България се дебатира през междувоенния период в българското публично пространство; тя се подкрепя и от проюгославските лидери на „Звено“. За комунистите федерацията на южните славяни е начин да останат верни на възприетата линия на присъединяване на Пиринско към „обединена Македония“, без да губят връзка с областта. Именно това притеснява някои югославски лидери, в частност в Скопие, които и не изглеждат привърженици на обвързването с България. Трябва да се изтъкнат и плюсовете за София в международен план от сътрудничеството с Белград, особено по време на войната. До подписването на мирния договор сближаването с Югославия е изход от международната изолация.

1 Например: Лалков, Милчо. Цит. съч., с. 91, 295.

2 БКП, Коминтернът и македонският въпрос..., с. 1102–1103, 1109.

3 Димитров, Георги. Дневник. 9 март 1933–6 февруари 1949. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1997, с. 418–419.

Решаващи са обаче променливите калкулации на Сталин, който понякога изненадва балканските комунистически ръководства с неочаквано насърчение, в други случаи – с безцеремонна критика.

1.2. „Македонизацията“ на Пиринския край и нейното преразглеждане

По време на преговорите с Югославия българските комунистически ръководители инициират една днес често напомняна кампания: насаждането на македонско национално съзнание сред населението на Пиринския край, съвпадащ в административно отношение с Горноджумайска област, а от 1950 г. – с Благоевградски окръг. Изглеждаща като скандално и необяснимо по рационален начин „предателство“, „македонизацията“ е всъщност реплика на съветската практика на коренизация, т. е. налагане на национална идентичност сред население, което не я споделя непременно и често я посреща дори враждебно[1]. При цялата си интернационалистическа реторика целта на тази практика е именно затвърждаване на доминацията над това население, а не отказ от него. Наистина в българския случай като крайна цел на кампанията е заявено отстъпването на територия на „обединена Македония“, но в рамките на федерация, част от която се предвижда да бъде и България. Още в началото на ноември 1944 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) решава, че Пиринската област ще се присъедини към Вардарската само въз основа на българо-югославски съюз[2] – линия, която няма да бъде изоставена до конфликта от 1948 година.

С всичките си двусмислици и абсурди македонизацията започва в края на 1944 г., но на първо време се изчерпва със заклеймяване на традиционния „великобългарски шовинизъм“ и с повърхностна пропаганда, целяща да „популяризира“ македонската държава и народност. През есента на 1945 г. Областният комитет на БРП (к) в Горна Джумая реализира първите чествания, които трябва да възпитат македонско съзнание сред населението. Отбелязани са четири години от „въстанието на македонския народ“ срещу „българския окупатор“ (11 октомври), създаването на федеративна народна Югославия (29 ноември), а местните партийни активисти изпращат на Титовото ръководство възторжени телеграми от името на „пиринските македонци“.

1 Относно Сталиновата национална политика вж. : Martin, Terry. The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. Ithaca, Cornell University Press, 2001.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 7.

„Внедряването“ на македонско съзнание се активизира след X разширен пленум, който предоставя на Пиринския край „културна автономия“ и лансира „ред мероприятия“ по прилагането ѝ. Сред тях е проведеното в края на декември 1946 г. първо за комунистическата епоха преброяване на населението. За пръв път в България се „установява“ значителен процент македонци по „народност“: 169 544 души. Те формират мнозинство в Горноджумайска област: 160 641 или 63,6% от общото ѝ население. Обаче достъпната и до голяма степен публикувана документация издава чисто административното фабрикуване на „македонците“ от 1946 година.

В навечерието на преброяването кметовете от петте околии на областта получават телеграми от партийните ръководства, настояващи цялото население да бъде записано като македонско „с изключение само на евреите, циганите, турците и българите, дошли от пределите на България. Българо-мохамеданите да се пишат по народност „македонци“ без разлика дали са отсам, или оттатък Места“[1]. По-късно местни активисти на Партията признават: „В областния комитет ни бе казано, че ако не изкараме 70% македонци, да си вземем шапките и да бягаме.“[2] Според околийския секретар на Петрич: „При преброяването ние извършихме натиск. Областният комитет ни определи да има в нашата околия 60–70 процента македонци. Ние позасилихме работата и получихме 90 процента македонци.“[3] Преброителите попълват рубриката „народност“ според спуснатите директиви, докато преброяваните често не правят разлика между „българин“ и „македонец“[4].

Сред другите лансирани мероприятия са откритата през май 1947 г. в Горна Джумая македонска книжарница, последвана от подобни в Неврокоп, Петрич и Разлог. През ноември същата година в областния административен център отваря врати и Македонски народен театър, а подвижно македонско кино с библиотечка кръстосва региона. Задължен да добие „македонски облик“, излизащият от януари 1945 г. областен вестник „Пиринско дело“ започва да публикува страница на македонски език. От нея напътствия в новата норма дава създателят ѝ Блаже Ко-

1 Ангелов, Веселин. Хроника на едно национално предателство. Благоевград, Университетско изд. „Неофит Рилски“, 1999, с. 134; Мичев, Добрин. Цит. съч., с. 277.

2 Мичев, Добрин. Цит. съч., с. 274. Срв.: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 13, а. е. 112, л. 26.

3 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 21, л. 13.

4 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 12, а. е. 452, л. 12. Срв. Баев, Йордан. Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 г. до края на 70-те години. – Военноисторически сборник, № 1, 1994, с. 96; Мичев, Добрин. Цит. съч., с. 278.

нески. Част от населението и институциите на Горноджумайска област са задължително абонирани за македонски вестници.

В течение на учебната 1947–1948 г. в училищата на областта е въведено изучаване на македонски език и на история на македонския народ. За тази цел през декември 1947 г. идват 56 преподаватели от НРМ; през март 1948 г. общият им брой достига 93. Същевременно 149 студенти и почти толкова ученици от средни училища биват прехвърлени в НРМ, където да продължат образованието си като „македонци“, а 135 учители са пратени на квалификационни курсове за усвояване на езика. В Пиринския край започват и курсове за огрaмотяване, които са ръководени на македонски. Просветното министерство лансира също така поправки в учебниците по история и география, които отстъпват на „македонския народ“ част от националната история и потвърждават „македонския характер“ на Пиринско.

Новата национална политика се прилага и спрямо емигрантите от Егейска и Вардарска Македония във вътрешността на страната. През пролетта и лятото на 1947 г. техните институции, включително Македонският научен институт, са закрити като гнезда на „върховизъм“ и „великобългарски шовинизъм“. Част от библиотеката и архива на института е прехвърлена в Скопие, както и костите на революционера Гоце Делчев. На мястото на старите македонски братства се създава „инициативен комитет“ за организиране на македонски културно-просветни дружества, в който доминират свързани с Югославия македонски националисти.

Нововъведенията на „културната“/“културно-националната автономия“ предизвикват различни по характер реакции. Точно както в съветските коренизации някои партийни функционери се престарават във внедряването на линията, а други пък са крайно критични към нея и се опитват частично да я отменят. Сред последните е например Владимир Поптомов – дългогодишен македонски активист, член на Политбюро и титуляр на високи държавни постове[1]. Що се отнася до пиринското население, академичните изследвания в България се опитват да създадат впечатлението за „масова съпротива“ срещу македонизацията[2].

Всъщност тя е посрещната враждебно най-вече от опозиционните политически кръгове в София, както и от някои политици от „Звено“. В

1 Ангелов, Веселин. Вик в съня. Материали за съпротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацията в Пиринския край (1944–1949). С., Симолини, 2005.

2 Ангелов, Веселин. Хроника..., с. 299.

Пиринско налагането на югославската македонска идентичност е също контрирано от опозиционери, включително бивши активисти на ВМРО. Конфликти възникват и между новодошлите от Скопие учители и местните им колеги: като представители на традиционната интелигенция, последните не приемат новите учебни постановки. Сред останалата част от населението недоволство и бойкот предизвиква най-вече задължителното изучаване на македонски, който определено е възприет като чужд, „неразбираем“ и „сръбски“ език. Партийните органи виждат огромни трудности в това отношение и употребяват различни заплахи в опит да задължат местните да усвояват езика[1].

Скоро конфликтът между Сталин и Тито спира предприетите активности и води до ревизия на някои официални схващания. XVI пленум на ЦК на компартията (12–13 юли 1948 г.) заклеймява „антимарксистката и тяснонационалистическа“ политика на югославските ръководители и в частност тяхното вмешателство в Горноджумайската област[2]. Гласува се резолюция, в която специален раздел е По положението в Пиринския край. Неговото присъединяване към НРМ и южнославянската федерация са формално запазени като цели, които обаче са отложени за неясен момент: при една вярна на социалистическия „фронт“ Югославия. Партийното ръководство си прави типичната „самокритика“, в която вината за нередностите около налагането на „културната автономия“ е успешно приписана на чужд натиск. Обект на специални нападки е „враждебната агитация“ на югославските „емисари“ (учители, книжари), превърнали Пиринския край в „държава в държавата“. Същевременно „скопските ръководители“ са критикувани за непризнаване на българско малцинство в НРМ.

V конгрес (18–25 декември 1948 г.), на който партията си връща името БКП, задълбочава разрива между София и „предателската клика“ в Белград. В част от доклада си, посветена на Федерацията на южните славяни и македонския въпрос[3], Г. Димитров жестоко критикува „антибългарската шовинистическа пропаганда“ на „агентите на Колишевски“ в Пиринския край. Той декларира, че населението там говори български език като матерен, че е отхвърлило натрапвания и „неразбираем“ за него „официален“ македонски и че „от незапомнени времена се чувства

1 ДА-Благоевград, ф. 5, оп. 1, а. е. 5, л. 252; ЦДА, ф. 1 Б, оп. 13, а. е. 112, л. 4.

2 Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.)..., с. 365–368.

3 Пак там, с. 458–463.

свързано... с българския народ и не желае да се отделя от него“. Скопските управници са отново обвинени в „една системна кампания против всичко българско“ в НРМ. Впрочем подобни формулировки са вече изказани от Тр. Костов на заседанието на Информбюро в Букурещ.

Така новата конюнктура отваря възможност за завръщане към определени традиционни разбирания по македонския въпрос. Наистина, решенията на двата високи форума на комунистическата партия през 1948 г. постановяват продължаването с „неотслабваща енергия“ на политиката на „културна автономия“. Нейните конкретни изражения са обаче неясни: македонските учреждения в Пиринско (книжарници, театър и пр.) биват затворени. Изучаването на македонски език се обявява за факултативно, но имайки предвид, че след края на учебната година македонските учители са уволнени и пратени обратно в Югославия, не остава кой да го води. В партийните решения е записано, че това ще бъдат „местни македонски учители“, но такива подготвени кадри няма. Ето защо 1948 г. бележи де факто края на „културно-националната автономия“ на Пиринско, макар на теория още десетина години да се поддържа, че областта и нейното население имат македонски характер.

От 1949 г. нататък тонът спрямо Югославия се изостря и практически всякакви контакти между двете страни са прекратени[1]. Трескавата публикация на пропагандни материали срещу „Титовата банда“ е съпроводена с дълга серия гранични инциденти и съдебни процеси за „вражеска дейност“. Жертва на един от тях е и бившият секретар на ЦК Тр. Костов. В София „инициативният комитет“ на македонската емиграция е също прочистен от „югославски шпиони“ и през 1951 г. се създава Съюз на македонските културно-просветни дружества. Той получава задачата да се бори с „титовщината“ и „колишевщината“ сред многобройните егейски и вардарски емигранти във вътрешността на страната, прокарвайки при това „македонска по форма и социалистическа по съдържание“ култура[2].

Партийната линия изглежда все по-мъглява: от една страна, се признава македонска идентичност, включително в България. От друга, българският печат бълва ежедневно информации за „гестаповски терор“

1 По подробно вж. : Ангелов, Веселин. Политиката на БКП по македонския въпрос (юли 1948–1956). – Исторически преглед, № 5, 1996.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 993. Срв. : Германов, Стоян. Началото на преоценка на българската политика по македонския въпрос (1948–1963 г.). – Македонски преглед, № 1, 2003, с. 109.

над пробългарско население в Македония и за „натрапването“ на „изкуствения“ и „посърбен“ македонски език. В края на 1951 г. се реагира шумно и на внесения от Белград в ООН меморандум за „преследването“ на „югославско малцинство“ в Пиринския край. В същия момент, с оглед изясняването на партийната позиция, Вл. Поптомов е натоварен с изработването на „тезиси“ по македонския въпрос.

В тях се обявява, че само в „народна и демократична“ България „македонското население“ на Пиринския край и македонската емиграция са получили своето „икономическо и социално освобождение“ и развиват своя национална култура[1]. Зад това парадоксално настояване се крие нова стратегия на БКП: именно Пиринският край е провъзгласен за „Пиемонт“ за обединението на „поробената“ отчасти от „тито-колишевската фашистка клика“, отчасти от „гръцките монархофашисти“ Македония. Така признаването на македонска идентичност е мобилизирано за български държавнически цели: проектът за южнославянска федерация отпада окончателно, а центърът на бъдеща обединена Македония е в „свободна“ България. Ала тезисите на Поптомов не само са посрещнати хладно в чужбина, но така и не внасят необходимата яснота по македонския въпрос вътре в страната. На местно и централно ниво продължава да цари тотална дезориентация: задачата да се гради македонска идентичност, но различна от югославската, се оказва трудна и с абсурдни последствия. Ръководителите в Пиринско не смеят да предприемат каквато и да е конкретна стъпка от страх да не би действията им да бъдат заклеймени било като „титофашизъм“ и държавна измяна, било като „великобългарски шовинизъм“.

След смъртта на Сталин през март 1953 г., пак по знак на Москва, започва нормализация на отношенията с Югославия, макар и в началото като с „буржоазна“, а не социалистическа държава. Прекъсва се антиюгославската пропаганда по българските средства за информация, разменят се посланици, активизират се търговските и културните връзки. Сближаването с Югославия е окончателно потвърдено в началото на юни 1955 г.: след официална визита в Белград първият секретар на КПСС Никита Хрушчов посещава неофициално и София, където разяснява на българските другари новата политическа линия. По принцип за прилагането ѝ не би трябвало да има пречки след Априлския пленум от 1956

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 64, а. е. 160, л. 2–3.

г. : идва на власт ново поколение ръководители, начело с Тодор Живков, които легитимират себе си със заклеймяването на сталинския „култ към личността“.

В по-разведрена външнополитическа атмосфера през декември 1956 г. е осъществено второто преброяване на населението в България, което отчита македонско население в етнически смисъл. Неговият брой е дори по-висок спрямо предишното преброяване: 187 789 души в цялата страна, от които 178 862 в Благоевградски окръг са записани „македонци“ по „националност“. Българските историци интерпретират тези резултати като повторение на административната манипулация от 1946 година.[1]. Но в директивите за провеждането на второто преброяване се подчертава, че „грубата грешка“ от първото не бива да се допуска. Партийно-държавното ръководство решава, че регистрираните по-рано като „македонци“ могат да се самоопределят „такива, каквито се чувстват“[2]. ОК на БКП в Благоевград постановява експлицитно: „Всеки свободно да определя своята националност. Никакво насилие.“[3]

Обяснението на резултатите от 1956 г. се крие във все още неревизираното официално признаване на „македонски край“ в България. Скоро новите ръководители се показват привърженици на по-неотстъпчива линия по македонския въпрос, но на първо време те не лансират практически мерки за „ре-българизирането“ на Пиринско и натрупаната инерция действа. Спомените от предшестващата кампания без съмнение влияят на начина, по който хората се самоопределят. Към това трябва да се добави и начинът на набиране на информация от страна на преброителите, които предпочитат да записват по чисто формален начин данните, фигуриращи в личните документи. А през 1956 г. според тях населението на Пиринско е предимно „македонско“.

Сгоден повод за преразглеждане на политиката по македонския въпрос дава новият конфликт между Белград и Москва. През ноември 1957 г., по време на честване на Октомврийската революция в съветската столица, югославската делегация отхвърля поредния съветски опит за налагане на контрол над световните комунистическите партии. Започ-

1 Ангелов, Веселин. Хроника..., с. 289; Германов, Стоян. Цит. съч., с. 109.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 3023, л. 53–54, 57–59, Предложение на Централно статистическо управление при МС от 25 август 1956, приложено към решение на Политбюро на ЦК на БКП от 4 октомври 1956 г.

3 ДА-Благоевград, ф. 2, оп. 1, а. е. 164, л. 6 (от 3 ноември 1956 г.).

ва нова, макар и далеч не толкова остра като предишната, пропагандна кампания против „Титовия ревизионизъм“. В този контекст партийно-държавното ръководство в София натоварва двама свои членове с изработването на нова позиция по темата Македония: това са Енчо Стайков (член на Политбюро, секретар на ЦК и председател на ОФ) и Димитър Ганев (секретар на ЦК)[1].

Подготвяйки проектостановище с нови „тезиси“, двамата скоро провокират югославските управници и с публичното артикулиране на посланието им. На 3 март 1958 г. Стайков предизвиква злъчната реакция на югославските медии с реч по случай 80-ата годишнина от Сан-Стефанския договор. През есента в Разлог, по време на честването на 35 години от комунистическото Септемврийско въстание, Ганев обявява македонския език за изкуствен и сърбизиран, обяснявайки, че в НРМ се преследват считащите се за българи. Резултатът е нова агресивна полемика между югославския и българския печат, както и вербална нота от страна на Белград.

През 1961 г. махалото се люшва пак: под нова съветска диктовка, българското ръководство предприема поредното сближаване с Югославия. Ала политиката по македонския въпрос вече няма да се преразглежда. Т. Живков и неговите приближени следват една все по-твърда линия по отношение на всичко, свързано с настоящето и бъдещето на Пиринския край, но и с миналото на географска Македония като цяло. Периодично организираните срещи между български и югославски партийно-държавни лидери се израждат скоро в полемики. Москва пък проявява сравнителна толерантност по дебатираните въпроси, смятани за „вътрешни“ или от „двустранен характер“ между балканските страни[2].

1.3. Българо-югославската полемика по македонския въпрос (60-те–80-те години)

Традиционните български разбирания по македонския въпрос са категорично реабилитирани на пленум на ЦК на БКП, проведен на 11 и 12 март 1963[3]. Има обаче една съществена промяна спрямо ситуаци-

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 3324, л. 7; Баев, Йордан. Цит. съч., с. 112–116.

2 Относно съветската позиция в споровете между София и Белград вж. : King, Robert. Minorities Under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973, с. 187–219.

3 Стенограмите са достъпни в: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 568, л. 268–324, и са отчасти публикувани в БКП, Коминтернът и македонският въпрос..., с. 1286–1294 и у Германов, Стоян. Цит. съч., с. 113–136.

ята преди комунистическия режим: предмет на критика са не толкова гръцките или сръбски претенции, а изградената във федеративна Югославия и междувременно насърчавана в България македонска национална идентичност. По време на високия партиен форум Т. Живков лично оповестява редица исторически тезиси, вече одобрени от Политбюро. Партийно-държавният ръководител навлиза дълбоко в медиевистиката, подчертавайки, че в Македония през средновековието не е имало македонска народност, ами българска, която през XVIII–XIX век се развила в българска нация. Македония е определена като „люлка на българското възраждане“ и се подчертава, че македонските революционери от края на XIX и началото на XX век имали българско самосъзнание. С тази лекция са разобличени „фалшификациите“ на „скопските ръководители“ и то не само в историческата, но и в езиковата проблематика: Живков заявява, че македонският език е „наречие от нашите западни наречия, диалект“. Обръщайки особено внимание на Пиринския край, той призовава към радикална промяна на партийната линия към местното население, което „е част от българската нация. Никаква македонска националност там няма и не може да има“.

Разликата с „димитровската епоха“ е очевидна: Живков критикува „грешките“ на партията от междувоенния период насетне, избягвайки директни нападки срещу Димитров и Коларов. Той дори изразява открито съгласие с позициите по македонския въпрос, прокарвани в някогашните „шовинистични речи“ на „буржоазията“. Въпреки това партийният лидер препоръчва линия на определен дипломатически компромис: България трябва да признае съществуването на македонска република в Югославия, където поради различни исторически фактори се развива македонско национално съзнание. Югославските ръководители пък трябва „да прехапят хапа“ и да се откажат от намеса във вътрешните работи на България, по-специално в Пиринския край.

С принципа, че всеки трябва да е господар при себе си, към средата на 60-те години българското партийно ръководство прави стъпки към нормализиране на отношенията със западния съсед. Вината за спорадично припламващите в пресата спорове относно исторически въпроси е мъгляво приписвана на „недобросъвестни“ историци или на „политическа намеса“ в историята. Ала следвайки една все по-твърда позиция, партийно-държавният елит се самовъвлича в полемики. През септември 1965 г. пред посетилия София Тито се декларира, че в Благо-

евградски окръг няма малцинствени проблеми и че такива има тъкмо с българите в югославска Македония, както и че македонското национално съзнание се създава на „противобългарска основа“: израз, който се превръща в рефрен на българските ръководители[1]. Тези становища не предизвикват ентусиазма на другата страна, която скоро изразява и шумни протести.

Повод за такива е третото преброяване на населението в комунистическа България през декември 1965 година. То дава изключително нисък брой „македонци“: 9 632. При това в Благоевградски окръг са отчетени само 1 437, т. е. 0,5% от неговото население и под 1% от предходно записаните 178 862 „македонци“. Макар централното и окръжното партийно ръководство да твърди, че преброяването е проведено в обстановка на „пълна свобода“, двайсет години по-късно Живков споменава за „един маньовър“, чрез който „за няколко дни цялото население в този край осъмна като чистокръвни българи“[2]. За маньовъра знаели само четирима души, за да не се „издаде дружината“. Очевидно той е приложен специално в Благоевградски окръг, тъй като числото на „македонците“ в останалата част на страната е в рамките на това от първите две преброявания – между 8 000 и 9 000 души. Макар и конкретните данни да са публикувани две години по-късно, „изчезването“ на „пиринските македонци“ е вече известен факт, който усложнява все повече двустранните отношения.

През ноември 1966 г. избухва и първият голям „езиков скандал“ между България и югославска Македония, след като шефът на СБП Георги Джагаров отказва да подпише договор за сътрудничество с дружеството на македонските писатели, изготвен и на македонски език. Месец по-късно, по време на официална визита в Белград, Живков демонстрира изключителен националистически патос[3]. В присъствието на Тито, той атакува фронтално македонския партиен лидер Кръсте Цървенковски, заклеймявайки „денационализацията“ на стотици хиляди българи във Вардарска Македония и скопските „измишльотини и фалшификации“. На настояването за признаване на македонско население в страната си, българският комунистически ръководител отвръща с образа на Паисий Хилендарски и с дълго изброяване на исторически личности от Маке-

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 15, л. 39–41.

2 Ангелов, Веселин. Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984–1989). Документи. С., Симолини, 2008, с. 172, 175.

3 Вж. стенограмите в: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 49, л. 69–82.

дония, българи „отгоре до долу“, във „всичките си фибри“: от Климент Охридски до Димитър Благоев.

Впоследствие от началото на 1967 г. започва печатна война между българската и югославската преса, в която конфликтни исторически интерпретации за средновековието и новото време са съчетани с обвинения относно сегашната ситуация: преследването на „всичко българско“ в югославска Македония и на „македонското малцинство“ в България. На този фон, на 13 април 1967 г., Политбюро на ЦК на БКП формулира четири принципа на политиката по македонския въпрос[1]. Българското ръководство 1) се противопоставя на „фалшифицирането“ на „историческите факти“, понеже не открива „исторически и научни данни“ за съществуване на македонци в миналото; 2) признава чисто политическия факт на съществуването на македонска република в Югославия, където македонско национално съзнание „започнало“ да се формира; 3) отхвърля всякакви аспирации към Благоевградски окръг, който е „неразделна част“ от българската нация; и 4) настоява за свободна самоизява на смятащите се за българи в югославска Македония. Очевидно линията на БКП не се придържа строго към формулирания на Мартенския пленум от 1963 г. компромис (признаване на македонци във Вардарско срещу това на българи в Пиринско). Българското партийно и държавно ръководство все повече държи да посочи и „истинската“ идентичност на югославските македонци. От една страна, нападението е най-добрата защита, а от друга, управниците в София явно смятат, че българската принадлежност на пиринското население не може да се поддържа по недвусмислен начин, ако се признава другаде отделна македонска самоличност.

Последната е атакувана и по време на визитата на Цървенковски в София през май 1967 година[2]. Живков окачествява периода на „културната автономия“ на Пиринско като „ненормален“, повтаря, че Партията е допуснала „грешка“, и напада признаването на македонска нация от Коминтерна през 1934-а. Климент, Самуил и Паисий са отново приви-

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 6655, л. 40–60. Срв. : Баев, Йордан. Цит. съч., с. 120–123.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 34, а. е. 56, л. 6–37. Виж и спомените на Цървенковски, Крсте. На браникот на македонската самобитност – материјали од политичките разговори за македонското прашање. Скопје, ИНИ, 1998. Двустранните срещи между български и югославски ръководители и развоят на полемиките в периода 1967–1982 г. са представени изчерпателно от Troebst, Stefan. Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967–1982. München, Oldenbourg, 1983 (мак. превод Требст, Стефан. Бугарско-југословенската контроверза за Македонија 1967–1982. Скопје, ИНИ, 1997).

кани, за да защитят българската позиция. Разговорът се превръща в истинска караница, когато в него се включва секретарят на ЦК на БКП и член на Политбюро Борис Велчев. Той заявява, че навсякъде в югославска Македония живеят българи и призовава Скопие да ги признае официално. По този начин двустранните отношения се усложняват още повече: между българския и югославския печат избухват нови полемики по разнообразни поводи. Такъв е например 65-тата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание (2 август 1968 г.).

В същия момент напрежението между София и Белград рязко ескалира покрай инвазията на Варшавския договор в Чехословакия. Югославия започва да се готви за нападение откъм България. Макар че в края на септември българското правителство прави две декларации относно липсата на съветски войски в страната и на териториални претенции към западния съсед, кризата продължава докъм края на 1969 година. В опит да се укротят политико-историографските полемики, диалогът между двете страни се подновява, за да завърши с нова кавга в началото на ноември 1970 г. по време на посещението на югославските ръководители Кръсте Цървенковски и Велко Влахович в София[1]. Борис Велчев отново отрича съществуването на македонска народност, обяснява, че македонска нация се формира тепърва и то на „антибългарска основа“, и признава открито, че в миналото партията и лично Г. Димитров са направили грешка с признаването на македонска идентичност. Партийно-държавните лидери започват нов спор за средновековието и за съдбата на почти 200 000 „пиринski македонци“, който се изостря с включването на първия секретар на ОК на БКП – Благоевград Кръстю Тричков. Той също цитира Паисий, Йоаким Кърчовски, Джинот, Райко Жинзифов, братя Миладинови, обявявайки, че македонската нация е изградена за целите на сръбския национализъм.

Впоследствие тази историческа аргументация се възпроизвежда многократно от българските лидери, докато югославските инструментализират езика на „човешките права“, особено след Заключителния акт от Хелзинки (юли–август 1975 г.). Правят се и формални опити за сближаване на позициите, под които обаче прозират целите на двете страни: в случая на Белград и Скопие, признаване на „македонско малцинство“ в България, в случая на София – признаване на неговото несъществу-

1 АМВнР, оп. 27, дело 158, преписка 3258.

ване и на „хилядолетния“ български характер на Македония. През 1976 г. югославската офанзива на международни форуми, като генералната асамблея на ООН, предизвиква приемането на нови директиви по македонския въпрос от Политбюро на ЦК на БКП[1]. Партийното ръководство мобилизира дипломацията, приканена по-активно да противодейства на югославския натиск, и академичните кръгове, призовани да разобличат „изопачаването“ на „нашето историческо минало“.

Новият връх на взаимна агресия идва през 1978 г., когато се навършват 100 години от Сан-Стефанския договор и 75 от Илинден. След като XI конгрес на Съюза на комунистите на Югославия заклеймява българската политика към „македонското малцинство“, през юли българското външно министерство оповестява специална декларация относно двустранните отношения[2]. За пореден път българските дипломати отхвърлят съществуването на македонци в България, обявяват, че македонската нация „се създава“ въз основа на антибългарски фалшификации, и прочитат дълъг урок по история. В резултат на това полемиките се глобализират, достигайки отново до сесиите на ООН и дори, чрез платени материали, до печата на страни като Индия и Бангладеш.

Преходът към 80-те години е белязан от най-забележителната разправия между български и югославски партийно-държавни лидери. Това са Цола Драгойчева и Светозар Вукманович-Темпо, които между 1979 и 1981 г. публикуват в няколко различни издания спомените си за Втората световна война и организирането на антифашистко движение във Вардарска Македония[3]. Двамата се обвиняват взаимно в „шовинизъм“ („великобългарски“ в случая на Драгойчева и „великосръбски“ в този на черногореца Темпо), докато пропагандната машина на двете страни се върти на пълни обороти.

Смъртта на Тито през май 1980 г. не успокоява задълго споровете. Новите срещи между български и югославски официални лица стигат все

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 66, а. е. 445.

2 За всестранно развитие на българо-югославските отношения. – Работническо дело, 24 юли 1978.

3 Драгойчева, Цола. Повеля на дълга. Спомени и размисли. Том 3: Победата. С., Партиздат, 1979; Драгойчева, Цола. Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции. С., Партиздат, 1979. Последната версия е публикувана и на редица чужди езици, също както и интервюто ѝ Македония – не повод за раздори, а фактор на дружба и сътрудничество. – Отечествен фронт, 9 февруари 1979. Следва: Драгойчева, Цола. Такава е истината. С., Партиздат, 1981.

до традиционните взаимни нападки. Но отсъствието на големия харизматичен югославски ръководител изправя създадената от него държава пред нови проблеми, които донякъде притъпяват конфликта с България. В югославската федерация започват процеси на разпад: изострянето на национализма в отделните републики изтиква на заден план „драмата“ на „пиринските македонци“. През новото десетилетие и българското партийно-държавно ръководство се сблъсква с по-важен проблем: последиците на предприетата от него смяна на имената на българските турци през зимата на 1984–1985 година. Макар и шумните разправии от края на 60-те и от 70-те години да не се повтарят, до завършека на комунистическата епоха София и Белград не стигат до формално търсеното сближение.

1.4. Македонският въпрос: наука и пропаганда през 60-те–80-те години

Развитието в посока на един все по-твърдо заявен национализъм е особено видно в сфери като историческата наука и езикознанието. В условията на комунистическия режим, те не представляват автономни изследователски и преподавателски занимания, а са до голяма степен оръдия на официалната пропаганда. В началния етап на режима подложените на чистки и реорганизации научни среди са принудени да се подпишат под признаването на отделен македонски народ със свой език и историческо развитие, отделно от това на българите. Близките до новата власт авторитети се включват в безмилостния разгром на „буржоазния национализъм“ и на „великобългарския шовинизъм“. Но разривът с Белград през 1948 г. внася забележими промени: терминът „шовинизъм“ е автоматично пренесен върху западния съсед и започва един отначало муден процес на реабилитация на традиционния български разказ за миналото на Македония.

Вече съчиненията, писани в началото на 50-те, акцентират липсата на етнически смисъл на понятието „македонски народ“ в традициите на македонското освободително движение и отхвърлят съществуването на македонска нация преди създаването на югославската федерация[1]. От началото на 60-те, в съгласие с партийно-държавното ръководство, историците се впускат в атака срещу „националния нихилизъм“ и „изопачаването“ на българската история, в частност в „скопските фалшифика-

1 Представителен в това отношение е: Кьосев, Дино. Борбите на македонския народ за освобождение. С., Народна просвета, 1950, 1952; Кьосев, Дино. История на македонското национално-революционно движение. С., НС на ОФ, 1954.

ции“. Разобличаването им става един от приоритетите на Института по история при БАН. През май 1966 г. той приема „Директиви за изучаването на историята, езика и културата на българското население в Македония и Тракия“, които лансират активното публикуване на извори, спомени и биографии, както и търсене на начини да се влияе на чужди изследователи в посока на „историческата истина“[1]. Подобни са задачите и на другите учреждения, ангажирани с осъществяване и популяризация на исторически изследвания – не на последно място на основания през 1952 г. Институт по история на БКП. Звено на пряко подчинение на ЦК, ИИ на БКП видимо еволюира в посока на националната история и се превръща в средище на специалисти по македонския въпрос.

Силен тласък на патриотичното индоктриниране дава решението на Политбюро на ЦК по същия въпрос от април 1967 г. и особено мероприятията за изпълнението му, приети от Секретариата на 12 март 1968 година[2]. В тях специален акцент е поставен върху БАН, която е задължена да изработи общо становище на българските учени относно историческата принадлежност на Македония. Но не става дума само за тържествени меморандуми: Секретариатът лансира мащабна дейност по публикуване на научни и популярни произведения, посветени на миналото, културата и езика на македонските българи, в която са ангажирани буквално всички научни звена в сферата на хуманитаристиката и всички културни институции. Голямо внимание е отделено на търсенето в съседни и далечни страни на архивни документи, свидетелстващи за българско население в Македония. Същевременно българските архиви са обект на щателен контрол, за да се предотврати нежелателното публикуване на документи от чужди специалисти. Пристъпва се и към практическото „купуване“ на учени, в частност от „капиталистическите страни“, с които се сключват „контрактации“ за писане на изследвания по македонския въпрос, защитаващи българската гледна точка. Мероприятията на Секретариата привеждат музеите в страната „в съответствие с историческата истина“, лансират „поправянето“ на всички учебници в същия дух, инструментализирането за пропагандни цели на фолклора, киното, телевизията и т. н. Българската православна църква е също поканена да се включи в „патриотичното дело“, особено сред македонската диаспора в Америка и Австралия, на „работата“ с която се посвещава специално внимание.

1 НА–БАН, ф. 88, оп. 3, а. е. 12, л. 49–52.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 35, а. е. 127, л. 16–23.

За разлика от дебатите от март 1963 г., които остават секретни, мероприятията от март 1968 са предназначени за незабавно разпространение сред споменатите в тях партийни структури, държавни институции и казионни организации. През същата 1968 г. Институтът по история при БАН публикува „историко-политическа справка“ по македонския въпрос, която предизвиква бурни реакции от югославска страна[1]. Национализмът се утвърждава като формула на консенсус между учени и управници, а патриотичните поръчки от страна на последните не секват. През 1976 г. Политбюро отново призовава БАН да издаде „фундаментален труд“, който да контрира „изопачаващите“ миналото югославски и други публикации[2]. В 1977 следва ново решение на Политбюро, в което като основна задача на българистиката е посочен разгромът на успешната в редица чужди университети (включително съветски) македонистика[3]. Година по-късно, българските академични учени наливат ново масло в огъня с обемен сборник от документи за историята на Македония[4], посрещнат с шумно възмущение в Югославия. В изпълнение на решение на Политбюро, сборникът е преведен и на чужди езици.

Същевременно в българския разказ тече процес на реабилитация на редица фигури и организации от македонското освободително движение от края на XIX–началото на XX век, предходно заклеймени като „шовинистични“. В края на 70-те години „върховистите“ – клеймо от пропагандния арсенал на димитровската епоха – са напълно оневинени[5]. Преиздават се съчиненията на емблематични изследователи на Македония като Васил Кънчов, Любомир Милетич, Христо Силянов. Започва реабилитация и на междувоенната ВМРО, громена в началото на режима като „фашистка“: това особено важи за първия ѝ лидер Тодор Александров[6]. Към края на 80-те години близки до властта и до тайните служби историци, както и функционери от апарата на ЦК, призовават

1 Македонският въпрос. Историко-политическа справка. С., БАН, 1968. Ходът и тематиката на българо-югославските историографски полемики е подробно описан при: Требст, Стефан. Цит. съч., с. 195–250.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 66, а. е. 445.

3 Пак там, а. е. 639.

4 Македония. Сборник от документи и материали. С., БАН, 1978.

5 Пандев, Константин. Национално-освободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903 г. С., Наука и изкуство, 1979.

6 Добринов, Дечо. Тодор Александров и македонското революционно движение. – Векове, № 1, 1980.

за реабилитация и на живеещия в изгнание и отговорен за гибелта на мнозина комунисти Иван (Ванчо) Михайлов[1].

Подобно е развитието и при лингвистите. Първата атака против конструираната в Югославия македонска идентичност е именно срещу новата езикова норма, бичувана от българското партийно ръководство още през 1948 година. В началото на 50-те българските езиковеди все още признават отделен македонски литературен език, развил се въз основа на български диалект[2]. Но през 60-те години тази позиция става некоректна и учените от Института за български език при БАН започват да отричат съществуването на такава норма. През кризисната 1968 г., рамо до рамо с българските историци, езиковедите участват в тежка словесна битка с македонските си колеги на VI световен славистичен конгрес в Прага. През 1973 г. караницата се повтаря на следващия конгрес, проведен във Варшава, за да се потрети през 1978 г. в Загреб. Същата година езиковедският институт към БАН провокира македонските лингвисти със своеобразен манифест, в който употребяваната в югославската република стандартна норма е сведена до „писмено-регионална форма на българския език“[3].

Насърченият от партийното ръководство национализъм все пак не се свежда само до науката, а лансираната пропаганда надхвърля границите на културната сфера в България. Партийно-държавното ръководство действа в наистина глобален мащаб, опитвайки се да спечели и различните македонски диаспори. След решение на Политбюро от октомври 1960 г.[4] българската държава влиза в надпревара с Югославия относно бъдещето на егейските бежанци от Гръцката гражданска война (1946–1949 г.), намерили временно убежище в други източноевропейски комунистически страни и в СССР. Доколкото Атина не желае „славофонските“ политемигранти, София и Белград се опитват да ги привлекат за своите каузи, предлагайки им заселване и трудоустрояване. Българската пропаганда сред тях се води от Славянския комитет в София, който през 1982 г. приема по-точното название Комитет за българите в чуж-

1 Nedeva, Ivanka, Naoum Kaytchev. IMRO Groupings in Bulgaria after the Second World War. – In: James Pettifer (ed.). The New Macedonian Question. Basingstoke and London, Macmillan Press, 1999, p. 177.

2 Мирчев, Кирил. За македонския литературен език. С., Наука и изкуство, 1952.

3 Единството на българския език в миналото и днес. С., БАН, 1978.

4 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4291.

бина. Същият поддържа връзки и с македонски диаспорични организации в Северна Америка и в Австралия. Един от парадоксалните ефекти на „национализирането“ на комунистическия режим е фактът, че през 70-те години Славянският комитет, МВнР и ПГУ на ДС влизат във връзка и с Македонската патриотична организация в САЩ и Канада с идеен ръководител Ванчо Михайлов[1]. В името на „националните интереси“ комунистически функционери се опитват да създадат алианс с активисти и кръгове на една декларирано антикомунистическа организация.

Пропагандата по македонския въпрос има и един по-частен залог, но всъщност по-важен от далечния отвъдокеански контекст: идентичността на населението в Пиринския край. От втората половина на 50-те години редица доклади на МВР, на ОК-Благоевград и на структурите на ЦК свидетелстват за наличие на „националистически прояви“ в Пиринския край, т. е. на индивидуално или организирано демонстриране на македонска идентичност. В отговор, през 1964 г., Секретариатът на ЦК на БКП инициира редица мерки за „класово-патриотичното възпитание“ на населението в Благоевградски окръг[2]. Пропагандата на българския патриотизъм се засилва особено по време на преброяването година по-късно, както и на предходната кампания по смяна на личните документи.

Независимо от отчетените „успехи“, данните за малки „националистически“ групи зачестяват по време на кризата от 1967–1968 година[3]. През ноември 1967 Секретариатът на ЦК посвещава ново заседание на „патриотичното възпитание“ в Благоевградски окръг, след като получава от окръжния първи секретар доклад за 15 разкрити групи с около 90 души обща членска маса, проповядващи „свободна и независима Македония“[4]. Взетите от партийно-държавното ръководство мерки за „осъзнаването“ на „чистокръвно българското“ население на окръга са разнообразни: от съдебни процеси срещу активните македонски националисти до щедри инвестиции в местната икономика и инфраструктура, както и изграждане на нови културни и образователни институции през 70-те–80-те години. Двете преброявания, които следват изчезването на „македонците“ през 1965 г., отразяват ясно политиката на изграждане на хомогенна „социалистическа нация“. През 1975 г. са

1 ЦДА, ф. 141, оп. 9, а. е. 43, л. 73; Пак там, оп. 10, а. е. 18, л. 56–60; Пак там, оп. 11, а. е. 41, л. 55.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 8, а. е. 6561; ДА-Благоевград, ф. 2, оп. 6, а. е. 4.

3 ДА-Благоевград, ф. 2, оп. 7, а. е. 12, л. 43–47.

4 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 8, а. е. 7981, л. 6–9.

отчетени „граждани от небългарски произход“, включително „македонци“, но данните никога не биват публикувани, а през 1985 г. вече няма място за други национални идентичности освен „българи“.

Във вътрешността на страната „патриотичното възпитание“ на все по-оредяващите среди на преселниците от Вардарска и Егейска Македония пък е поверено на Съюза на македонските културно-просветни дружества. Впрочем през 1977 г. и той е закрит: за да се пресече ефектът на „обособяване“ на граждани на „земляческа“ основа. Във всеки случай, въпреки наследството от „внедряването на македонско съзнание“ през 1944–1958 г., нито в Пиринския край, нито в останалите части на страната кристализира значим колективитет, който може да бъде окачествен като македонско малцинство. В този смисъл хомогенизационната политика на режима не среща истинска съпротива и със сигурност импонира на всички онези, които приемат предходната линия като ненормална. Не стоят обаче така нещата с ясно оформените като идентичност етнически и религиозни общности, на първо място мюсюлманските.

2. Политиката към етническите и религиозни общности в комунистическа България

2.1. Националното хомогенизиране на българоезичните мюсюлмани (помаци)[1]

Още преди идването на комунистическия режим, съсредоточеното в Западните и Средни Родопи, както и в Тетевенския край, мюсюлманско население с български майчин език е обект на повече или по-малко на-

1 В настоящото изложение термините „българоезични мюсюлмани“ и „помаци“ се употребяват като взаимозаменяеми, въпреки възможните критики към един от тях или към двата. Първият термин изглежда най-коректен, доколкото не предрешава въпроса за етничността на население, което има разнообразни самоидентификации (мюсюлмани, българи мюсюлмани, турци, ахряни, помаци и др.). Терминът „българи мюсюлмани“, използван в последните български исторически и етноложки изследвания, съдържа определена идеология: той отъждествява етническата идентичност с говоримия език, и то при население, чиято етничност се артикулира по-скоро около религиозната отлика (сама по себе си повече или по-малко наблегната). Лансираният особено през 30-те години и после в комунистическата епоха термин „българи мохамедани“, както и производният му „българо-мохамедани“, фигурира като цитат на характерната за епохата терминология, но в качеството на аналитично понятие се избягва като некоректен. Същевременно, въпреки разпространеното схващане, че популярното название „помаци“ е оскърбително, то се използва от определени групи от същото население, а и в академичната литература – най-вече западна, гръцка и турска, но и в по-новата българска.

силствени асимилационни политики. В първия случай това е „кръстилката“ по време на Първата балканска война (1912–1913 г.), когато между 150 000 и 200 000 помаци от Неврокопско (дн. Гоцеделчевско), Драмско и Ксантийско (дн. Гърция) са принудени да приемат източното православие[1]. Скоро покръстванията са отменени, но около две десетилетия покъсно условията на силен държавен национализъм налагат нови опити за приобщаване на дела от родопското население, смятан за откъснат от българите християни вследствие на трагични исторически обстоятелства. През 1937 г. в Смолян се учредява Дружба „Родина“, която, без да се обявява против исляма, започва кампания за сближаване на „българомохамеданите“ с православните им „братя“. С подкрепата на властта, „родинци“ инициират смяна на тюрко-арабските имена с български (но несвързани с християнството), изоставяне на отличителното мъжко и женско облекло (фес, фередже), превод на Корана на български, въвеждане на същия език в мюсюлманското богослужение и др. мерки за осъзнаване на „родовия корен“.

Доколкото те са отхвърлени от мнозинството помаци, през 1944 г. стремящите се към разширяване на популярността си комунисти се обявяват против методите на „Родина“ и за връщане на мюсюлманските имена и облекло. Политиката през първите месеци и години на управление на ОФ се характеризира със значителна толерантност към мюсюлманската религия и дори може да се говори за тактически съюз между комунизъм и ислямски традиционализъм. Имената са върнати, облеклото става въпрос на личен избор, а родинци са заклеймени и съдени като „фашисти“ и „великобългарски шовинисти“. Първоначално „народната власт“ се радва на високо доверие сред помаците[2].

Ала то далеч не е абсолютно. Предприетите от новите управници социално-икономически промени не са посрещнати с ентусиазъм от мюсюлманското население. В граничещите с Гърция райони вирлуват помашки нелегални групи. От своя страна комунистическите ръководители намират помаците за неблагонадеждни с чуждата си идентич-

1 Трудно е да се определи точният брой на помаците, които попадат впоследствие в българската държава. Според данни на МВР, към 1 януари 1989 г., те са 268 971 души. При първото преброяване след комунистическата епоха, през 1992 г., над 176 000 мюсюлмани посочват българския като майчин език.

2 По-подробно вж. : Груев, Михаил. Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944–1959). С., Кота, 2003, с. 52–65.

ност и консервативния си начин на живот. Израз на такава недоверчивост е започналото през януари 1948 г. разселване на мюсюлманските малцинства, живеещи по протежение на южната държавна граница[1]. Осъществена по директива на Георги Димитров и в типичен сталински стил, тази кампания нарушава донякъде компактността на помашката общност и води до образуването на малки нейни анклави във вътрешността на страната.

Лансираната от режима обществена модернизация предполага в частност потискане влиянието на исляма. Мерките в това отношение са посрещнати от мюсюлманското население с открито недоволство. През 1953 г. такова предизвиква паспортизацията – поради вярването, че правенето на лични снимки е в разрез с кораническата забрана на човешки изображения. Особено негодувание предизвиква снимането на жените с открити лица, но в най-голяма степен помаците протестират против записването им в паспортите като „българи мохамедани“ (а в Пиринския край и като „македонци“). На много места българоезичните мюсюлмани декларират, че се чувстват турци и настояват да бъдат записани като такива[2].

Едновременно с това партийно-държавното ръководство взема мерки за огрaмотяване на населението, с които трябва да се убедят и най-консервативните лица да изпратят децата си в училище, особено момичетата. Образователната политика сред помаците е в центъра и на първото решение на Политбюро на ЦК на БКП, посветено изцяло на тях. Освен директиви за изграждане на училищното дело в областите, населени от „българи с мохамеданска вяра“, взетото на 17 ноември 1956 г. решение съдържа и редица други мерки в социалната, икономическата и културната сфера с оглед преодоляване на наслоените „верски предразсъдъци и средновековни суеверия“[3].

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 19, л. 17; Стоянов, Валери. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., Лик, 1998, с. 105–106; Бюксеншютц, Улрих. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци, 1944–1989. С., МЦПМКВ, 2000, с. 95–96.

2 По-подробно вж. при: Груев, Михаил. Паспортизацията от 1953 г. и българите мюсюлмани. – В: Баева, Искра (изд.). Иронията на историка. Сборник в памет на проф. М. Лалков. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004.

3 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 3062, л. 1–140. Относно просветната политика сред помаците вж. : Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 88–95.

След някои опити от 1958 г. реализацията на планираната „културна революция“ започва през следващата година с т. нар. „разфереджаване“, т. е. насилствено премахване на традиционното облекло (фереджета, шамии, шалвари, фесове, кюляфи). Кампанията продължава през първата половина на 60-те години и в нея са обхванати не само помаците, но и турците, и другите мюсюлмански общности. Всъщност тя никога не приключва напълно, понеже всяко отслабване на административния натиск води до възстановяване на носенето на отличително облекло. Практически партийните и държавни ръководители се връщат към методите на заклеймената по-рано Дружба „Родина“. Често се стига до унижения и издевателства: на жените без нови светски дрехи, а също и на мъжете и децата им е забранявано да пазаруват в магазините, отказва им се здравно обслужване, не се допускат в пощата, в междуселските автобуси. Комисии обхождат домовете и изземват фереджета и шалвари, налагат глоби, конфискуват имущество. На някои места жените са събирани и преобличани насила в местното училище, цели села са блокирани и сплашвани с автоматична стрелба[1].

В края на 1959 г. Министерството на народното здраве издава специално окръжно, с което се започва атака и срещу традиционното обрязване на момчетата (сюнет). Тъй като не може да я спре изведнъж, властта налага медикализирането на тази манипулация: тя трябва да се прави само от професионални лекари, а момчетата да се хоспитализират. Така религиозната семантика се премахва, а сюнетчиите са подложени на наказателно преследване за нанасяне на тежка или средна телесна повреда. В началото на 60-те години се засилва и натискът срещу ходенето на джамия, спазването на Рамазана, честването на празници като Курбан-байрам и на други мюсюлмански ритуали[2].

Паралелно в политиката на партията се откроява все повече една тенденция, проявила се най-напред в хода на изселването от страната на част от турското население през 1950–1951 година. Тогава Политбюро на ЦК на БКП пресича стремежа на около 40 000 помаци също да емигрират в Турция. Аргументът на партийните лидери е, че „българо-мо-

1 Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., Институт за изследване на близкото минало, Сиела, 2008, с. 29–35.

2 Пак там, с. 36–44.

хамеданите“ принадлежат към българския народ[1]. Управляващите все повече се опитват да разделят двете най-големи мюсюлмански общности в страната и да пресекат турското влияние („пантюркизма“, „турския буржоазен национализъм“) върху българоезичното мюсюлманско население. Логично те пристъпват и към пропаганда на българския му етнически „корен“. По такъв начин се възкресява идеология, предходно отречена като „фашистка“ и „шовинистка“.

Задачата да се прекрати „турчеенето“ сред помаците се актуализира през 1961 г. в писмо на отдел „Агитация и пропаганда“ на ЦК на БКП, изпратено до окръжните комитети, вътрешното, военното и просветното министерство. Последното е задължено да отдели помашките (а също и циганските, и татарските) деца от турските както в учебните паралелки, така и в пансионите и пр. Същото разделение е препоръчано и в армейските части. БАН пък е натоварена да формира експертна група за проучване на произхода на българоезичните мюсюлмани[2]. Тези мерки са повторени и конкретизирани в решение на Политбюро от 5 април 1962 година. Местните органи на властта са инструктирани да не допускат преселване на „българи мохамедани“ в селища с компактно турско население[3].

В становището от 1962 г. за пръв път се поставя и един нов въпрос: смяната на личните имена. Институциите по места са задължени да опростят необходимата за тази цел административна процедура, с което да отпадне изискването за специално съдебно решение. На този етап се подчертава, че възприемането на български немюсюлмански имена ще става само при вътрешно убеждение и изразено собствено желание. Всъщност още от втората половина на 50-те години властта насърчава с дребни привилегии „доброволната“ смяна на имената при местния актив, най-вече при функционерите на БКП. Тази линия има определен успех, предимно в Смолянски окръг. Започва и преоценка на дейността на Дружба „Родина“, подкрепяна от някои управници в Смолян, но решително отхвърляна от други. В крайна сметка, въпросът отново стига до върховните структури на комунистическата партия.

1 Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 81–82. Все пак около 5 000 българоезични мюсюлмани успяват да се преселят в Турция.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 40, а. е. 477, л. 1–4.

3 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 4749, л. 15–17.

На 6 март 1964 г. се провежда заседание на Секретариата на ЦК, посветено на „българо-мохамеданския“ проблем и председателствано от секретаря по идеологическите въпроси Митко Григоров. На него се призовава към премахване на „старите, вредни традиции в бита“, „преодоляване на религиозния фанатизъм“ и „замяна на турско-арабските имена с български“. Партийното ръководство на Смолянски окръг е похвалено за – както се съобщава – 9-те хиляди лица, сменили имената си, а благоевградското е критикувано за голямото си „изоставане“[1]. В отговор се стига до първата насилствена кампания по преименуване, която се разгръща именно в Благоевградски окръг.

Обвинени от партийния връх в нерешителност, регионалните функционери Кръстю Тричков (първи секретар на ОК), Съботин Генов и Петър Дюлгеров решават да „спуснат по места“ партийните директиви, пристъпвайки директно към смяна на мюсюлманските имена. На 22 март 1964 г. се провежда съвещание на партийния актив (около 600 души) в град Гоце Делчев, на което местни функционери помаци обявяват новите си имена и приканват останалите да сторят същото. Мнозинството активисти се въздържат да последват примера, но не задълго. Създават се специални комисии по преименуването с участие на униформени милиционери и въоръжени отрядници „за съдействие и морален натиск над българите мохамедани“. Започва и блокиране на селища, в което са привлечени армейски поделения.

Резултатът е съпротива по места – особено в село Рибново в Западните Родопи, където се стига до истинско въстание[2]. Там комисията за смяна на имената е прогонена от местните с камъни, сопи и брадви. Рибновци си учредяват боен щаб за отбрана на селото, поставят турското знаме на минарето на джамията, изгонват учителите християни и семействата им и прекъсват всички комуникации, свързващи ги със страната. Съпротивата се разпростира из Чеч: оттам, както и от района на Якоруда, са излъчени делегации, които да запознаят с исканията на мюсюлманите ЦК на БКП и турското посолство в София.

1 Иванова, Евгения. Отхвърлените „приобщени“ или процесът, наречен „възродителен“ (1912–1989). С., Институт за източноевропейска хуманитаристика, 2002, с. 73–80. Вж. и спомените на: Дюлгеров, Петър. Разпнати души. Моята истина за възродителния процес сред българите мохамедани. С., Христо Ботев, 2000, с. 27.

2 Събитията са описани от: Трифонов, Стайко. Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). – В: Страници от българската история. Кн. 2. С., Просвета, 1993, с. 217–219; Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 50–55.

Развръзката е за момента в полза на бунтовниците: на 30 март кампанията е прекратена с личната намеса на Т. Живков. Докато потърпевшите масово връщат имената си, на обсъждане в Политбюро обвинените по-рано в бездействие регионални функционери са подложени този път на рязка критика за „допуснати груби извращения и грешки в работата с българомохамеданското население“[1]. Въпреки това, несъмнено е, че Живков одобрява преименуването. Благоевградските ръководители изпадат във временна немилост по-скоро заради неопитността и лошо пресметнатите си методи, но скоро са повишени в длъжност и влизат в най-близкото Живково обкръжение. Сред вдъхновителите на кампанията е и друг негов член – Пенчо Кубадински, който се утвърждава като своеобразен „експерт“ по „българо-мохамеданския“ и „турския въпрос“.

Събитията от 1964 г. забавят смяната на имената на помаците, но тя се запазва като цел на лансираната от ръководството на Партията хомогенизационна политика. До края на 60-те години, заменяйки „тоягата“ с „моркова“, комунистическата власт постига значителни успехи в модернизацията на живота в Родопите. Постепенно и най-отдалечените села са електрифицирани, до тях се прокарват асфалтови пътища, осигуряват им се автобусни връзки с градовете, строят се важни инфраструктурни и промишлени обекти, в които се отварят множество работни места и пр. Тези мерки не само повишават качеството на живот на помаците, но и разчупват изолираността им от останалата част на страната. Същевременно се засилва академичната и публицистичната пропаганда на българския „корен“ на българоезичното мюсюлманско население, осъществявана от фигури като писателя Николай Хайтов.

Подготвили по-добре „почвата“ в началото на 70-те, българските управници пристъпват отново към смяна на тюрко-арабските имена. На 17 юли 1970 г. Секретариатът на ЦК на БКП гласува решение по „националното осъзнаване на българите с мохамеданска вяра“[2]. Преименуването на помашкото население е сред мерките, препоръчани с оглед спиране на неговото „турчеене“. Кампанията започва в Смолянско, а през 1971–1972 г. се разпростира и в останалите части на Родопите. За целта отново са формирани комисии от партийни и ОФ-активисти, пропагандисти, учители, цивилни и униформени милиционери и др. Изготвят се списъци с примерни „български“ имена, от които мюсюлманите могат да

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 5454, л. 1–39.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 36, а. е. 1052.

избират: в противен случай, имената се спускат от местните органи на властта. В началото става дума за смяна единствено на личното име, но скоро кампанията се разпростира и върху презимето и фамилията. Сред парадоксалните последици на този акт е преименуването на починали родители, като техните наследници са задължени да им измислят имена.

На много места в Централните Родопи кампанията протича планомерно, не липсват и прояви на конформистки ентусиазъм. Но още в началото се стига и до протестни демонстрации, по-специално в Мадан и Рудозем[1]. През март 1972 г. още по-решително се противопоставят на преименуването жителите на доспатското село Барутин. Там смяната на имената се възприема от смолянските и девинските партийни функционери като реванш заради участието на местните в Баташкото клане през 1876 година[2]. Миньорите от селото са бити жестоко заради отказа си да се подчинят на партийната повеля. Впоследствие разбунтувалото се село е блокирано от милиция и армия. Стотици селяни са пребити, няколко получават огнестрелни рани, а две жени загиват. Десетки са арестуваните, като част от тях са освободени след преименуването си, а други излежават в затвори различни срокове от време.

Броят на задържаните и интернираните се увеличава рязко с прехвърлянето на кампанията в Благоевградски окръг. Един от най-драматичните епизоди е през май 1972 г., когато около 400 мъже от района на Бабек тръгват през планината към София с цел да протестират пред турското и американското посолство. Групата е успешно „неутрализирана“ от органите на реда, като междувременно един от „пратениците“ умира по пътя. Погребението му е повод за масова демонстрация в Якоруда, а в близкото село Бунцево се стига и до бунт. Тези събития са повод за специално заседание на Политбюро, на което – въпреки критиките, изказани от някои висши функционери – благоевградското ръководство е поощрено от Т. Живков[3].

През зимата на 1972–1973 г. три все още необхванати от кампанията села в подножието на Пирин – Корница, Брезница и Лъжница – организират собствена колективна отбрана срещу евентуална акция за преименуване. В продължение на няколко месеца в тях се установява осо-

1 Ходът на кампанията е описан при Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 101–105; Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 67–84.

2 По-подробно вж.: Иванова, Евгения. Цит. съч., с. 108–112.

3 Дюлгеров, Петър. Цит. съч., с. 75–76.

бено „революционно“ управление, а опитите на окръжните партийни функционери да го превземат отвътре не дават резултат. В крайна сметка през март 1973 г. селата са атакувани от милиция и армия, като в Корница се стига до кръвопролития. В сблъсък със силите на реда са убити неколцина от местните, а десетки са ранени. Впоследствие 11 души са осъдени на различни срокове затвор, десетки са затворените без присъда, цели семейства са интернирани. Освен живите са „хомогенизирани“ и мъртвите: в редица селища се унищожават надгробните паметници с тюрко-арабски имена.

Между втората половина на 1973 и началото на 1975 г. са преименувани и българоезичните мюсюлмани в Тетевенско, както и по-малките групи във вътрешността на страната (Разградско, Шуменско, Великотърновско, Пловдив, Асеновград и др.). И в тези случаи не минава без жертви, но точният брой на убитите по време на кампанията от 1970–1974 г. е труден за установяване: мнозина умират месеци след акциите вследствие на травми от побоища. За да се поемат пък стотиците арестувани е отново отворен лагерът „Белене“.

Смяната на тюрко-арабските имена все пак не е краят на лансираното от партията „патриотично възпитание“ на помаците[1]. Продължават вече утвърдените форми на потискане на ислямската религия: ограничаване на посещенията на джамиите, недопускане на мюсюлманските празници, налагане на „социалистическата календарно-празнична система“, преследване на ритуалните обрязвания и пр. Тези мерки са заложени в нов пленум на ЦК, посветен на идеологическата работа, който се провежда през февруари 1974 година[2]. Окончателното реабилитиране на идеите и методите от „фашисткия“ период е скоро засвидетелствано от назначаването на бившия родинец Величко Караджов (Юсеин Коджахасанов) за първи секретар на ОК-Смолян. Но на Февруарския пленум от 1974 г. се поставя и един нов проблем: „приобщаването“ на населението от турски произход. Моделът за това е вече зададен.

1 Впрочем през 1978 г. Секретариатът на ЦК констатира, че 6 718 мюсюлмани, живеещи в София, Пловдив и други градове, са успели да избегнат кампанията: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 36, а. е. 595.

2 Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 148–149.

2.2. „Приобщаването“ на турското население (1944–1984)

Концентрирани най-вече в Източните Родопи, Източна Стара планина, Лудогорието и Добруджа, турците[1] са първоначално пренебрегнати от българските правителства в социално и политическо отношение. Поради това спрямо тях не се упражнява хомогенизационен натиск и тяхната общност се ползва с вътрешна автономия (частни училища, религиозни фондации, колективно представителство пред държавната власт посредством мюфтиите и пр.). Положението се променя през междувоенния период с проникването на кемалистката идеология в България. Правителствата в София сключват негласен съюз с консервативното мюсюлманско духовенство, стараейки се да ограничат разпространението на модерния турски национализъм.

При силно националистичните режими след 1934 г. личи все по-ясно стратегията да се възпрепятства образованието сред общността и формирането на национална интелигенция. Рязко спада броят на турските училища и почти всички вестници на турски език са закрити. Закрит е и основаният през 1926 г. кемалистки-ориентиран съюз на културно-просветните и спортни дружества Туран. Това е период и на масова замяна на турски топоними в страната. Но въпреки множеството изселвания, започнали още през 1877–1878 г., в навечерието на Втората световна война турците се запазват като най-голямото национално малцинство в българската държава: около 10% от населението.

След 1944 г. отношението на управляващата БКП към турците се развива по начин, сходен с политиката ѝ спрямо българоезичните мюсюлмани. Но все пак съществуват и редица специфики, свързани както с факта, че турското население се схваща като друга етническа общност, така и със съществуването на външна „държава майка“, при това в „капиталистическия лагер“.

В началото комунистите се опитват да легитимират своето управление сред турците не само с известна толерантност, но и посредством активни културно-просветни мероприятия по съветски модел. В периода 1945–1949 г. се възобновява турскоезичната периодика и се увеличава броят на турските училища. Те се равнопоставят с българските, основа-

1 В случая става дума за турскоезичното мюсюлманско население в България. Както обаче се спомена, голяма част от хората, които от външна гледна точка се определят като помаци, а също и като цигани мюсюлмани или татари, се идентифицират традиционно като турци.

ва се турско педагогическо училище в Стара Загора, а към Учителския институт в Шумен се открива отдел за подготовка на турски прогимназиални учители; възникват турски читалища и детски градини. В съгласие с „Димитровската“ конституция от декември 1947 г. турската общност е призната за национално малцинство и се ползва с правата, предвидени в чл. 79: да учи на своя майчин език и да развива националната си култура.

Така политиката на „народната власт“ контрастира както с относителната незаинтересованост от живота на тази общност, характерна за българските правителства преди междувоенния период, така и с дискриминационните практики от средата на 30-те години насетне. Разбирателството между новия режим и турското малцинство обаче не е безупречно. От една страна, предприетите мерки засягат автономността на традиционните мюсюлмански институции: образованието в училищата става светско, средното духовно училище в Шумен се секуларизира, джамиите преминават под правителствен контрол и т. н. От друга страна, колективизацията на селскостопанската собственост предизвиква недоволство сред турското население, което е в огромното си мнозинство именно селско. Към това трябва да се добави фактът, че през 1947–1948 г. рязко се влошават отношенията с попадналата в западната сфера на влияние Турция. След серия инциденти на българо-турската граница се стига до дипломатическа криза между двете, озовали се в противникови лагери, страни. Властта в София започва да гледа на турското малцинство като на опасна „пета колона“ на Анкара.

Всъщност още в началото на 1945 г. Г. Димитров заявява, че с турците трябва да се действа „осторожно“ и че Турция трябва „да си отиде в Азия“[1]. На пленум на ЦК на БРП (к), проведен на 4 януари 1948 г., отново Димитров определя „небългарското население“ по южната граница като „постоянна язва за нашата страна“. По съвет на Сталин, той призовава същото да бъде изселено оттам, както и да бъде заменено с „наше, собствено българско население“[2]. Сред самото малцинство зачестяват опитите за бягство в Турция, а пред турските консулства се вият опашки за входни визи. В ситуация на ескалиращо напрежение с Анкара, на

1 Ялъмов, Ибрахим. История на турската общност в България. С., Илинда-Евтимов, 2002, с. 287.

2 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а. е. 19, л. 17. Както се посочи по-горе, предприетите разселвания засягат и помаците.

18 август 1949 г. Политбюро на ЦК на БКП разрешава на желаещите от пограничните райони да емигрират, като най-напред бъдат изселени „реакционерите“ и „подстрекателите“[1].

Година по-късно българските власти установяват, че кандидатите за емиграция са 250 000, и обвиняват турското правителство, че протака изселването. Настойчивостта на ръководителите в София води до задълбочаване на конфликта с Анкара относно начина на провеждане на кампанията и турската страна затваря окончателно границата през ноември 1951 година. По време на тази първа за комунистическата епоха изселническа кампания в посока Турция емигрират около 155 000 български граждани, сред които и роми мюсюлмани, и помаци. Цялостно погледнато, емиграцията през 1949–1951 г. може да се окачестви отчасти като бягство, отчасти като прогонване[2].

Въпреки това комунистическата власт все още не залага изцяло на последната опция. В разгара на изселването едно решение на Политбюро, взето на 26 април 1951 г., се опитва да стимулира оставането на турците в България като „активни строители на социализма“[3]. От една страна, масовото им напускане е довело до недостиг на работна ръка в селското стопанство, а от друга – Сталин желае да използва турското малцинство като мост на политическо сближаване с Анкара[4]. В отговор партийното ръководство лансира разнообразни мерки: подобряване на представителството на турците в органите на БКП и ОФ, засилване на културното сътрудничество с тюркоезичната Азърбайджанска република в СССР, модернизиране на турските селища. За пръв път се въвеждат и по-късно често напомняните квоти за прием на турски младежи в средни и висши учебни заведения[5]. В апарата на ЦК на БКП се създава специален отдел за „работа сред турското население“, по-късно преименуван на отдел за „работа с националните малцинства“.

1 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 653, л. 4–5. В случай че Турция откаже приемането им, решението предвижда южнобългарските турци да се преселят в северните райони на страната, а на тяхно място да се настанят българи.

2 Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 168–172.

3 ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 1298.

4 Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 311–312.

5 Всъщност още през летния семестър на учебната 1946–1947 г., в Софийския университет и в Държавната политехника за редовни студенти са записани без приемен изпит 25 турци и туркини (вж. Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 111).

Своеобразната нетериториална културна автономия на българските турци продължава до края на сталинската епоха. Усилено се изграждат основни училища, в които занятията се водят изцяло на турски език; в тях се изучават и турска история и литература. Нараства броят на турските средни училища и учителски институти. В Софийския университет е основана Катедра по турска филология. Издават се нови вестници, създават се библиотеки, театри (в Хасково, Шумен, Кърджали, Разград, Русе и др.). Формира се турска интелигенция, макар и в калъпите на комунистическото индоктриниране[1].

Както в останалите аспекти на „националния въпрос“, възшествието на Т. Живков бележи поврат и в политиката към турската общност. Новият курс се проявява през октомври 1958 г., когато на свой пленум ЦК на БКП приема тезиси за „работата на партията сред турското население“[2]. В документа централно място се отделя на борбата с „проявите на национализъм и религиозен фанатизъм“. Всъщност партийното ръководство преразглежда дотогавашното фаворизиране на турската етнокултурна идентичност, в което се съзира опасна тенденция към обособяване на общността. Сред залегналите в тезисите мерки е сливането на турските с българските училища и свеждането на преподаването на майчин език до избираем предмет. В средните, полувисши и висши учебни заведения обучението на турската младеж преминава изцяло на български. Катедрата по турска филология в Софийския университет е преименувана през 1961 г. на Катедра по ориенталистика. Намалява се броят, обемът и периодичността на турскоезичните вестници и списания.

От 1959–1960 г. започва и натиск срещу ислямската религия и традиции, в която са потърпевши както турците, така и останалите мюсюлмански малцинства. Затварят се джамии, намалява се броят на духовенството, част от него се привлича към тайните служби. Кампанията по „разфереджаване“ и практическата забрана на сюнета предизвикват допълнително недоволство сред общността. Атеистичната пропаганда е все пак съчетана с поредица мерки за повишаване на жизнения стандарт на турското население и за увеличаване на неговата трудова заетост в промишлеността[3].

1 Повече относно образователната политика вж. в: Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 157–168; Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 119–121; Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 312–324.

2 Тезисите са дискутирани през юни в Политбюро (вж. ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а. е. 3645).

3 Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 133–134.

След неуспешния опит за преименуване на българоезичните мюсюлмани през 1964 г. българското ръководство донякъде преразглежда политиката си и спрямо турците. В условия на растящо недоволство в рамките на общността, а и на затопляне на отношенията между Турция и СССР, определени кадрови и структурни промени на партийния връх смекчават хомогенизационния натиск в културната сфера. В средата на 60-те години броят на турскоезичните издания нараства отново, фаворизира се художественото творчество, особено фолклорът, развиват се радиопредаванията на турски език. Специално внимание се обръща на показното представителство в структурите на БКП: междувременно закритият отдел на ЦК за националните малцинства се възстановява за кратко (1966–1968 г.) под название „За работа с масовите организации и турското население“[1].

Очевидно през 60-те години, партийната политика не може да се похвали с избистрена стратегия за „интегрирането“ на най-голямото чуждоезично малцинство. Ясна е линията на потискане на исляма и модернизация на начина на живот. Но остава неясно до каква степен трябва да се заложи на отработените през сталинската епоха мерки за етническо представителство и насърчаване на културната специфика и до каква – на ограничаването ѝ. В крайна сметка Живковото ръководство се ориентира към последното решение.

На 25 февруари и 19 юни 1969 г. Политбюро на ЦК на БКП приема поредните решения за „подобряване на работата сред турското население“ и за неговия „културен възход“. Преповтаряйки формули от предишните, те поставят акцент върху асимилацията на турците. За момента, тя е описвана като „ускоряване“ на „естествен процес“ на „преодоляване на етническите различия“. На заседания на партийно-държавния елит механизмите на този „закономерен“ и „прогресивен“ процес са описвани от самия Живков и от неговия приближен Пенчо Кубадински: насърчаване на съвместния живот и работа на българи и турци, в частност на смесените бракове между туркини и българи, развитие на училищното дело в смесените райони и пр.[2] Междувременно отново е задействано и изпитаното средство за потушаване на реални или потенциални недоволства сред общността и за задържане на числеността ѝ в „приемливи“ граници: изселването.

1 Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 343–347.

2 Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 137–138.

През март 1968 г. с Анкара се сключва спогодба за събиране на семействата, разделени от предишната емиграционна вълна. Тя влиза в сила година и половина по-късно, а периодът ѝ на действие е до 1978 година. Даденият в спогодбата прочит на понятието „разделено семейство“ е доста широк и включва роднини по права и съребрена линия, при това до четвърто поколение както във възходящ, така и в низходящ ред. По силата на това споразумение, в течение на десет години, България напускат около 115 000 души. Изселването е възприето като възможност за освобождаване на страната от несигурните елементи – от онези, които не се чувстват обвързани с „делото на социализма“ и се поддават на бичувания от официалната пропаганда „турски буржоазен национализъм“.

Това понятие става също обект на по-широко тълкуване, след като през май 1971 г. се приема новата „Живкова“ конституция, в която терминът „национално малцинство“ е премахнат. Макар и на „гражданите от небългарски произход“ да се дава право „да изучават и своя език“, конюнктурата определено не е в тяхна полза. Пак през 1971 г. Брежнев формулира тезата за „единния съветски народ“, преведена от българското ръководство с лозунга за „единна социалистическа българска нация“[1]. На хомогенизационния проект е дадена зелена светлина: факултативното изучаване на майчин език отпада от учебните планове за 1973–1974 г., а през 1975 г. турските театри са слети със съответните окръжни. Развитието на турска национална култура в България практически спира.

На вече споменатия пленум от февруари 1974 г. секретарят на ЦК на БКП по идеологическите въпроси Александър Лилов призовава за „идейно-политическото приобщаване на населението от турски произход“, наблягайки на атеистичната „преработка“ на семейните и други празници и обреди. Но постепенно българското партийно-държавно ръководство започва да си дава сметка, че взетите от него мерки не дават очаквания резултат. Ислямските обичаи продължават да бъдат практикувани от значителна част от турското и помашкото население. „Предпазният вентил“ на емиграцията също няма желания ефект: турското малцинство нараства с по-високо от средното за страната темпо и през 1980 г. продължава да бъде над 9% от населението. В течение на 70-те години в апарата на ЦК се обсъждат „тревожни“ демографски прогнози[2]. Турците се възприемат все повече като заплаха за териториалния интегри-

1 Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 143.

2 Груев, Михаил, Алексей Кальонски, Цит. съч., с. 119–120.

тет на страната и управниците се колебаят между различни варианти за „приобщаването“ им. Сред решенията в традиционния жанр „издигане на битовото равнище на турското население“ и мерките за възпитанието му в духа на „социалистическия патриотизъм“ се прокрадва идеята за масово изселване, а и за преименуване по модела на помаците[1].

Основа за подобно решение е тезата, че не само българоезичното, но и турскоезичното мюсюлманско население в България е от „български етнически корен“. Същата постановка е в процес на „доказване“ от академичните учени – историци, етнографи и др., – които публикуват сборници от документи и етногенетични разработки относно „потурчването“ на част от българите през османската епоха[2]. Съответно преименуването на турците би било възстановяване на историческата справедливост: то се мисли като „възраждане“ на българската идентичност на население, „денационализирано“ по силата на трагични исторически обстоятелства. Всъщност първите мерки в тази насока са вече взети през 1975 г., когато покрай помаците са преименувани и отделни групи турци в Смолянско и други части на Родопите. Изтъкнатият в случая аргумент е, че те са потомци на смесени бракове с околното „българомохамеданско“ население[3]. От същата година започва записването с българско име на децата с един родител с (рождено или сменено) такова: практика, която става задължителна през 1982 година.

В началото на 80-те се засилва преследването на мюсюлманските ритуали и облекло, забранява се строежът на джамии, а през първата половина на 1984 г. – и говоренето на турски език на обществени места, за което се налагат високи глоби. Същевременно се увеличава индивидуалният натиск за смяна на името при заемане на определени служби в администрацията, партийната йерархия или в стопанската сфера, при получаване на ново жилище и пр. Между пролетта на 1982 и края на 1984 г. са преименувани около 50 000 души, сред които избегналите предишните кампании помаци и цигани мюсюлмани.

1 Например в докладна записка на отдел „Пропаганда и агитация“ към ЦК от 1980 г. (вж. Ангелов, Веселин. Строго поверително!..., с. 19–20).

2 Петров, Петър. По следите на насилието. Документи и материали за помохамеданчвания и потурчвания. С., Наука и изкуство, 1972 (преиздадено в преработена и разширена версия през 1987 г.). Повече по въпроса вж. в: Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 124–127.

3 Иванова, Евгения. Цит. съч., с. 128–144.

Засиленото потисничество над турската общност довежда до непредвидена и необичайна последица: тероризъм. На 30 август 1984 г. на паркинга на варненското летище избухва бомба, която ранява две жени. На същия ден в чакалнята на пловдивската гара детонация убива една жена и ранява още 42 души. Месеци след това, на 9 март 1985 г., е взривен вагон за майки с деца във влака Бургас–София, при което загиват 7 пътници, а във фоайето на хотел „Сливен“ са ранени 23 души от друга бомба. Прави се опит за атентат и на плажа „Дружба“ до Варна. Впоследствие са задържани като извършители четирима етнически турци, от които трима са осъдени на смърт[1]. По-късно тези случаи започват да се сочат като потвърждение за основателността на „тревогите“ на партията от нарастването на турския национализъм.

2.3. „Възродителният процес“ и „голямата екскурзия“ (1984–1989)

Запазените документи на партийния връх обаче не предвещават „окончателното решение“ на „националния въпрос“ през зимата на 1984–1985 година[2]. Масовото преименуване на българските турци, наречено „възродителен процес“, е до голяма степен изненада както за тях, така и за етническото мнозинство. Но на фона на репресивните мерки и на вече извършените смени на лични имена, то не е нелогично. По всяка вероятност идеята за този акт кристализира най-напред в непосредственото „експертно“ и политическо обкръжение на първия партийно-държавен ръководител. Сред възможните му (съ)автори наред с Тодор Живков се посочват Георги Джагаров (заместник-председател на Държавния съвет), академиците Ангел Балевски (председател на БАН) и Пантелей Зарев, Пенчо Кубадински (председател на НС на ОФ), началник-кабинета на Живков Милко Балев, секретарят на ЦК по идеологическите въпроси Стоян Михайлов, вътрешният министър Димитър Стоянов[3].

1 И четиримата са бивши агенти на Държавна сигурност, но версията, че атентатите са провокации на българската политическа полиция, изглежда неправдоподобна (вж. Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 162).

2 На 8 май 1984 г. Политбюро отново обсъжда „приобщаването“ на българските турци към „делото на социализма“ чрез поощряване на смесените бракове, контрол върху мюсюлманските свещенослужители, колонизация на етнически българи в смесените райони, налагане на българския език и т. н. (вж. Ангелов, Веселин. Цит. съч., с. 79–134). Живков отбелязва близкия „етногенезис“ на турците, но се декларира против евентуалното им убеждаване, че са от българско потекло. На 20 юни 1984 г., Политбюро запознава първите секретари на ОК с решенията (вж. Ангелов, Веселин. Пак там, с. 135–144).

3 Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 135–136. Според някои сведения, първоначално се е предвиждало преименуването на около 100 000 души (вж. Ялъмов, Ибрахим.

На 10 декември 1984 г. със заповед на последния се нарежда на окръжните управления на МВР и на първите секретари на ОК на БКП да подготвят преименуването на „български граждани от турски произход във всички окръзи, където има такова население“[1]. Кампанията започва в края на декември 1984 и завършва през февруари 1985 година. Най-напред са сменени личните имена в Кърджалийски и Хасковски окръг, а после и в Североизточна България, където евентуалните „провокатори“ били вече арестувани или мобилизирани за военно обучение. Повтаря се отработеният с помаците сценарий: селищата биват блокирани от силите на реда (милиция, войски на МВР, гранични войски) и сплашвани със стрелба във въздуха, вкарват се танкове и бронетранспортьори. Едновременно с това, партийният актив и административната машина действат на пълни обороти: за изключително краткия период на кампанията са сменени личните документи на над 800 000 души. Също като при помаците, не са забравени и имената на покойните роднини, а на места биват унищожени мюсюлманските гробища.

Още в самото начало на „възродителния процес“ се стига до сблъсъци и жертви. Най-масови протести се организират в Бенковски, Кърджали, Момчилград, село Груево (Момчилградско), Джебел, Крумовград и др., като навсякъде са разпръснати с въоръжена сила. В Ябланово (Котленско) местните блокират пътищата към селото, което е превзето впоследствие с танкове. Сблъсъци има и в Търговищко и Шуменско. Броят на ранените остава неясен, както и на убитите: 7 етнически турци, според участвали в кампанията „възродители“, 24 само в Югоизточна България, по сведения на ДПС[2]. Мнозина умират по-късно от нанесените им побои, хиляди са изпратени в лагери и затвори, цели семейства са интернирани.

Вероятно за пръв път изразът „възродителен процес“ е официално използван от секретаря на ЦК на БКП и бъдещ министър-председател Георги Атанасов в доклад, изнесен на съвещание на партийно-държавния връх от 18 януари 1985 година. Кампанията е видяна като „историче-

Цит. съч., с. 392).

1 Според журналистическото разследване на Ваксберг, Татяна. Технология на злото. – Сега, 5 февруари 2001 г., цитирано от Ялъмов, Груев и Кальонски.

2 Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 141; други оценки при: Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 163–166; Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 398–401. Сред жертвите е и 17-месечното момиченце Тюркян, загинало при демонстрация край село Могиляне (Кирковско).

ски акт, с който се заличава последният белег на турското робство върху снагата на нашия народ“, а самото преименуване е оруеловски наречено „възстановяване на българските имена“[1]. Същевременно се българизират последните две периодически издания на турски, спират се радиопредаванията на същия език, продължава премахването на турски топоними и т. н. Ако обаче преименуването на помаците от началото на 70-те е успешно скрито от международната общност, „възродителният процес“ не остава без отглас. Ситуацията особено се усложнява от факта, че в случая съществува и съседна „държава майка“.

Втората половина на 80-те години е време на истинска дипломатическа и пропагандна война между София и Анкара, макар и двустранните отношения да не се прекъсват. Двете държави не изпускат възможност за заклеймяване на съседа на международни форуми като ООН, ЮНЕСКО, Съвета на Европа, и пред съюзниците си от Варшавския договор, съответно от НАТО. Докато Турция критикува бруталното нарушаване на основни човешки права в България, последната се позовава на проблема с кюрдите, инвазията в Кипър, арменския геноцид и др. В самата Турция се провеждат масови митинги в защита на „сънародниците“: общественият климат е нажежен, издигат се и лозунги за военна инвазия в България[2]. В същата пък пропагандната машина на комунистическия режим громи „пантюркизма“ и „намесата във вътрешните работи“, бълвайки и „исторически сведения“, доказващи „българския корен“ на турскоезичното население[3]. Последните са доставяни от мобилизирани за тази цел историци, някои от които (Илчо Димитров, Страшимир Димитров) са привлечени в апарата на ЦК на БКП. Активизира се „културният фронт“: (пре)издават се десетки книги, посветени на „турското робство“, произвеждат се множество документални, а също и игрални филми като Време разделно (завършен в края на 1987 г.).

1 Ангелов, Веселин. Цит. съч., с. 160–171. На съвещанието се обсъжда по-специално прехвърлянето на кампанията в Северна България.

2 Относно българо-турската конфронтация през периода 1985–1988 г. вж. : Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 166–177, 182–200; Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 434–442; Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 144–148.

3 Например Христов, Христо (ред.). Страници от българската история. Очерк за ислямизираните българи и национално-възродителния процес. С., Наука и изкуство, 1989. Изданието е резултат на обсъждани в Политбюро на 12 март 1988 г. тезиси по „възродителния процес“ (вж. Ангелов, Веселин. Цит. съч., с. 346–366).

До 1989 г. Живковото ръководство все още очаква външнополитическата ситуация да се успокои, позовавайки се на деликатната позиция на Турция около кюрдската съпротива. Но в конфронтацията се включват и западните медии и правозащитни организации, които разгласяват потъпкването на правата на турското население в България. На всичкото отгоре и Съветският съюз е резервиран, особено подир предприетата от Михаил Горбачов „перестройка“. Отношенията с Турция не се нормализират дори след подписването с тази цел на двустранен протокол в Белград (23 февруари 1988 г.). Нещо повече: изостря се и вътрешнополитическият контекст, тъй като новопроизведените „граждани с възстановени имена“ не приемат тезата за българското си потекло. В периода 1985–1989 г. са разкрити десетки нелегални съпротивителни групи на етнически турци. Около 100 души са арестувани като членове на тайната организация „Дългата зима“, а след това – още 200 активисти на Турско националноосвободително движение в България[1].

Към началото на 1989 г. българските партийно-държавни ръководители започват да си дават сметка, че „възродителният процес“ е изправен пред провал. Въпреки всички мероприятия, говоренето на турски език на обществени места не спира и дори става демонстративно, „българите с възстановени имена“ използват вместо тях рожденте си, продължава носенето на обичайното мюсюлманско облекло и честването на религиозни празници и ритуали. Комунистическите управници предприемат нови мерки (като преселване на турски семейства в преобладаващо български райони в западната част на страната) и обсъждат други (като колонизиране на смесените райони с български семейства, включително с етнически българи от СССР). В крайна сметка обаче се прибягва до едно вече използвано средство: изселване в Турция.

Прелюдия на масовата емиграция от лятото на 1989 г. са серия гладни стачки и протести в края на март и април, организирани в селища с турско население. Те зачестяват около приемането от Народното събрание на нов закон за задграничните паспорти. С него, считано от 1 септември 1989 г., се либерализира пътуването на българските граждани

1 Начело е философът Меди Доганов (Ахмед Доган). Имайки предвид, че както самият той, така и много други членове на тези организации са бивши агенти на Държавна сигурност, някои автори смятат, че тъкмо последната е в основата на създаването им (вж. Грузев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 179). По-подробно за турското съпротивително движение вж.: Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 442–458.

зад граница, но сред турското население се разпространяват слухове, че новите паспорти са временна мярка и ще се издават избирателно[1]. Изселническите настроения сред част от общността се смесват с исканията за връщане на имената и на правото на общуване на майчин език, формулирани от нова организация: Демократична лига за защита правата на човека. Същата разпространява петиции до българското партийно-държавно ръководство, до чуждестранни медии и дипломатически представителства, подготвяйки и по-масово надигане около насрочената за края на май конференция в Париж на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Макар службите на ДС да вземат необходимите мерки за „неутрализиране“ на турските активисти, скоро положението излиза от контрол.

На 20 май се организира масов митинг в село Пристое (Шуменско) и до края на месеца протестът обхваща редица други селища в Североизточна България (Каолиново, Шумен, Търговище, Омуртаг, Разград, Дулово, Исперих, Добрич). Оттам вълненията се прехвърлят и на юг (Джебел). Хиляди хора излизат по улиците, настоявайки за връщане на отнетите им човешки и културни права, за освобождаване на арестуваните около кампанията по смяна на имената и пр. Демонстрациите прерастват на места в безредици, при които органите на реда използват сълзотворни гранати, милиционерски палки, противопожарни коли, танкове, бронирани машини, бойното изкуство на „червени барети“, гумени, а и бойни куршуми. Между 7 и 10 души загиват при сблъсъците в Каолиново, Тодор Икономово (Шуменско), Езерче (Разградско) и др., а стотици са ранени[2].

Бруталното потушаване на протестите, известни като „майските събития“, е съпроводено и с бързо експулсиране от страната на стотици турски активисти. Така управляващите се ориентират към решение, зададено от Т. Живков още в хода на преименуването през януари 1985 година. Тогава първият в партийно-държавната йерархия препоръчва изселването в Турция на 100–150 000 души[3]. Същият взема думата на 29 май 1989 г. в обръщение по националната телевизия и радио, в което призовава Турция да отвори границата си за всички български гражда-

1 Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 201.

2 Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., с. 459–463.

3 Ангелов, Веселин. Цит. съч., с. 175.

ни, които желаят „да останат и да живеят там“[1]. Няколко дни по-късно Турция наистина отваря границата си, а българските власти започват ускорено издаване на задгранични паспорти на представители на малцинството – няколко месеца преди предвидената в закона дата 1 септември. Официално изселниците са „туристи“, свободно възползващи се от новите паспорти: затова и емиграцията от лятото на 1989 г. остава известна с евфемизма „голямата екскурзия“.

Нейното провеждане е свързано с нова ескалация на външнополитическото напрежение: Турция обявява готовността си да приеме всички желаещи да се изселят, обвинявайки България в прогонването им, а последната категорично отхвърля това „внушение“ и започва да „изобличава“ югоизточната си съседка в спекулиране с настроенията на „българските мюсюлмани“[2]. Те от своя страна се впускат в трескава подготовка за напускане на страната, окачествена от българските управляващи като „масова психоза“. Ясно е обаче, че партийно-държавният връх има полза и по определен начин насърчава тази развръзка. На среща на Политбюро с първите секретари на ОК на БКП и други ръководители, проведена на 7 юни, Т. Живков заявява, че „такава психоза на нас ни е необходима, тя е добре дошла“. Той потвърждава, че целта е да се изселят „200–300 хиляди души от това население“, защото в противен случай след 15 години България нямало да я има или щяла да е нещо като Кипър[3]. В много случаи местните власти упражняват натиск над етническите турци, поставяйки срок за получаване на задгранични паспорти, и практически изгонват цели семейства[4].

В тази обстановка по пътищата, водещи към българо-турската граница, се извиват колони от автомобили, в които хилядите изселници се опитват да поберат набързо опакованото си най-необходимо имущество. Много често продават или са принуждавани да продадат на безценица недвижимата си собственост, а също и част от движимата[5]. Всеки ден между 2 000 и 4 000 души преминават границата: темпо, при което Турция не е в състояние да осигури адекватен прием на бежанците. В

1 Истината за „възродителния процес“. Документи от архива на Политбюро и ЦК на БКП. С., Институт за изследване на интеграцията, 2003, с. 43.

2 По-подробно по въпроса вж.: Стоянов, Валери. Цит. съч., с. 207–214.

3 Истината за „възродителния процес“..., с. 86–87.

4 Ялъмов, Ибрахим. Цит. съч., 472–473; Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 177–178.

5 Лично Тодор Живков съветва местните власти да „сложат ръка“ на къщите на изселниците (вж. Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Цит. съч., с. 191–192).

крайна сметка, на 21 август тя затваря границата. От началото на юни до тази дата около 360 000 етнически турци успяват да напуснат България. Започва и обратен процес, при който в рамките на три месеца около 40 000 се връщат. Причини за такова решение са проблемите при настаняване и намиране на работа, трудности по приспособяване към новия социално-икономически контекст и др.

Възвръщенците са добре дошли за всекидневно въртящата се пропагандна машина на комунистическия режим. Българските медии описват „мизерните условия“ в Турция, чието „двуличие“ накарало „гражданите с възстановени имена“ да се върнат в „истинската“ си родина, осъзнавайки своята „българска“ принадлежност. Благословени от режима журналисти и общественици започват да вменяват на изселниците и чувство на вина за икономическите проблеми вследствие на масовото напускане на страната. Особени затруднения възникват при прибирането на реколтата, като в отговор управляващите предприемат различни мобилизационни мерки: организират се селскостопански бригади, включително с участие на армията. Българското общество е от своя страна до голяма степен индоктринирано от ежедневно отправяните към бежанците упреци в „предателство към родината“[1]. Мнозина „българи с традиционни имена“ обвиняват турците в непризнателност за отдавна изчезнали привилегии (фамозните квоти за висше образование), без да си дават сметка за дискриминационните мерки, съществували дори преди „възродителния процес“ (сред тях и службата в строителни войски, резервирана за младежи от малцинствата).

Все пак прохождащата през 1988–1989 г. българска опозиция често симпатизира на турското малцинство и настоява за връщане на мюсюлманските имена и за възстановяване на другите му права. Този проблем е централен и за все по-силния международен натиск над управниците в София. Така съпротивата на турците срещу асимилационната политика на комунистическия режим става катализатор на падането му през ноември 1989 година. Следват нови митинги и гладни стачки за връщане на имената, които водят до официалното преразглеждане на „възродителния процес“. На пленум на ръководството на БКП, проведен на 29 декември 1989 г., новият партиен шеф Александър Лилов приписва вината за преименуването на „тюркоезичното и мюсюлманско население“

1 За разлика от селското стопанство, проблемите, възникнали в промишлената сфера, изглеждат преувеличени от пропагандата (вж. Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 182–183).

на низвергнатия Живков и на приближения му кръг. По такъв начин скандалната мярка, причинила страдания на стотици хиляди души, е сведена до допуснати от няколко човека „извращения“. Случилото се в периода 1984–1989 г. все пак несъмнено се вписва в една по-дългосрочна хомогенизационна логика на комунистическия режим.

„Единната социалистическа нация“: заключение

След смяната на имената на турското население българските партийно-държавни ръководители могат да се похвалят: „Другарки и другари, Народна Република България е еднонационална държава, нейната територия не включва никакви чужди области и българският народ не съдържа никакви части от други народи или нации.“[1] Въпреки интернационалистическата си реторика, след 40-годишно управление комунистическите управници успяват да постигнат, ако не действителна, поне симулативна национална хомогенност, крепяща се на репресивния апарат на режима и на интензивното индоктриниране на населението посредством образователната система и медиите. Разгледаните дотук въпроси – македонският и политиката към помаците и турците – са несъмнено най-представителни за еволюцията на партийната линия. Те все пак не изчерпват националната политика на българския комунизъм и се вписват в контекста на други случаи на национална хомогенизация. През годините на комунистическото управление някои етнически и религиозни общности почти изчезват или най-малкото изглеждат асимилирани в средата на доминантния български етнос. При други обаче асимилацията се проваля напълно.

На единия полюс се намират евреите и арменците, двете „показни малцинства“ на режима. От оцелелите през Втората световна война близо 50 000 евреи, над 32 000 напускат комунистическа България в посока Израел само между октомври 1948 и май 1949 година. През 1956 г. техният брой е около 6 400 души и продължава да намалява. Малкото количество, слабата етническа маркираност и високата степен на обществена интеграция предотвратяват евентуални мерки на насилствена хомогенизационна политика спрямо тях. Същото важи и за над 20-те хиляди арменци. По-голямата търпимост на комунистическите управници към двете малцинства се дължи и на факта, че те не са свързани

1 Милко Балев, цит. по Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 150.

със съседни „държави майки“, които да „застрашават“ териториалния интегритет на страната. Затова пък татарите, по численост близки до евреите и няколко пъти по-малко от арменците, са прицел – наред с помаците – на специални решения, които да предотвратят „турчеенето“ им. Толерантността на Партията е все пак относителна. Наистина арменците и евреите не са лишени от личните си имена и дори от традиционната си именна система, но през 60-те години техните училища са закрити, а съответният малцинствен език става факултативен предмет с пренебрежим брой часове. Това са единствените две общности, които запазват до края на режима своите казионни „културно-просветни“ организации, създадени в сталинската епоха. Но дейността на същите е постепенно сведена до минимум.

На другия полюс се намира едно наистина многобройно малцинство: циганите (ромите). Имайки предвид тяхната численост и външна стигматизираност[1], претенцията на комунистическите управници за тотална етническа унификация изглежда съвсем абсурдна. Макар и несвързани със съседна държава, ромите стават обект на активна политика. На първо време „народната власт“ се опитва да изгради у тях обща етническа идентичност, лансирайки културно-просветни нововъведения като при другите малцинства: масова обществена организация, периодически издания и театър на роден език, специални училища, които трябва да ликвидират огромния процент неграмотност сред това население[2]. През 1958 г. се предприемат и мерки по заселването на около 14

1 Трябва да се подчертае, че „циганите“ представляват хомогенна маса единствено от външната гледна точка на останалите националности. Само част от тях се самоопределят като роми, имайки при това паралелни етноними като калдараши, йерлии, рудари и много други. Сред тях има мюсюлмани, често смятащи се за турци, и християни, при които отделни индивиди и семейства се самоопределят като българи. Някои говорят вместо ромски други езици като турски, български или румънски. Оттук и проблемът с определянето на точната бройка на „общността“. В преброяванията през комунистическата епоха и непосредствено след нея (1992 г.) числеността на декларащите се като цигани варира от 170 000 до около 313 000. В края на 70-те и през 80-те години органите на МВР извършват секретни преброявания не само на смятащите се за цигани, но и на приеманите за такива от околното население. Подобно „преброяване“ от януари 1989 г. дава числото 576 927 души или 6,45% от населението на България. По-подробно вж. при: Марушиакова, Елена, Веселин Попов. Циганите в България. С., Клуб ’90, 1993, с. 88–143.

2 Според преброяването от 1946 г. 81% са неграмотни. След падането на режима, през 1992 г., този дял е малко над 11%. Относно просветата и изобщо политиката към циганите през комунистическата епоха вж. : Бюксеншютц, Улрих. Цит. съч., с. 34–64.

000 чергаруващи роми. Но модернизаторската политика на режима не дава убедителни резултати, до голяма степен поради непоследователността му: вестниците и културните институции са закрити в края на 50-те години; вместо да доведат до асимилиране, основаните училища и интернати се превръщат във фактор на маргинализиране на общността. Усядането на номадските групи пък води до умножаване на гета. В редица случаи властта поддържа явни дискриминационни механизми: младежите служат в строителни войски и т. н.

Покрай модернизационните мотиви и дискриминационните последици, партийно-държавната политика има и ясен национално-хомогенизационен аспект. Той е най-силно изразен по отношение на част от циганското население: мюсюлманите, т. нар. „турски цигани“ (хорохане рома, агупти). Решението на Политбюро на ЦК на БКП от април 1962 г. относно отделното третиране на помаците спрямо турците предписва същото и за татарите, и за циганите мюсюлмани. От този момент започва и смяната на тюрко-арабските имена на последните – процес, който се проточва около две десетилетия, тъй като се осъществява по различно време при отделните групи. Той протича сравнително безболезнено, за разлика от преименуването на помаците и турците, като завършва с „възродителния процес“. Тъй като властта не стига дотам да обяви, че и циганите са от български произход, те просто изчезват като понятие. Очевидно основният залог в случая са пак турците: тяхната общност изглежда не само твърде голяма, но и разполага със съседна „държава майка“. Първоначално партията взема мерки турското малцинство да не нараства с асимилирането на роми, българоезични мюсюлмани и татари, а през 80-те години и директно го зачерква.

* * *

До „единната социалистическа нация“ на българския комунизъм се стига в няколко етапа. През сталинския (1944–1956), режимът громи „великобългарския шовинизъм“ и не само не отрича наличието на етнически малцинства в страната, но и съдейства за конструирането на тяхна „прогресивна“ по характер култура. В случая с ромите и с „македонците“ се отива и до лансирането на идентичност, която не съществува като национална при голяма част, дори при мнозинството от визираната общност. Идването на Тодор Живков на власт е последвано от преразглеждането на предишната линия и връщането към някои традиционни разбирания по българския „национален въпрос“, видимо вече в края на

50-те. През 60-те години кристализира и новата политика, която през 70-те и 80-те реабилитира схващанията на заклеймения по-рано „буржоазен национализъм“. Нещо повече: стига се до задачи, които последният никога не е поставял на дневен ред.

Термини като „македонци“ и „македонско население“, широко използвани макар и с друга семантика в началото на века, стават политически напълно некоректни. Българските периодически издания от 20-те–началото на 30-те години, занимаващи се с македонския въпрос, изглеждат със сигурност по-плуралистични от изчистения схоластичен национализъм на публикациите през 70-те или 80-те. На българизация са подложени не само помаците – жертви и на предишни „възродителни“ кампании, – но и многобройното турско и циганско малцинство. Много по-ефективно е и националистическото индоктриниране на доминантния етнос. Строгата партийна йерархия, подчинеността на всички административни, икономически и „културни“ звена, както и стриктно контролираната затвореност на комунистическата държава гарантират „по-добри“ резултати в сравнение с предшестващите режими. В някои отношения България дори задминава националистическата еволюция на останалите комунистически страни. Чаушеску продава румънските евреи и немци на „майчините“ им държави, а към края на управлението му има тенденция да се ограничава кръщаването с „чисто“ унгарски имена. Но все пак в Румъния не се стига до масово преименуване, нито до премахване на обучението на унгарски език или до забрана на публичното му използване.

Развитието на българския комунистически режим от „интернационализъм“ към национализъм може да изглежда парадоксално, но е такова само на пръв поглед. Неговото обяснение е все пак далеч от инструменталистките интерпретации, прокарвани в голяма част от съвременната литература върху комунистическа Източна Европа. Еволюцията в националистическа посока не е резултат на хладно пресметната стратегия на новия партиен елит след сталинската епоха: поне не повече, отколкото фаворизирането на малцинствата през предходния период. Насърчаването на националните „ценности“ не изглежда резултат на взети от ръководителите мерки срещу народно недоволство от кухите класово-идеологически клишета. Нито пък на реална заплаха от страна на малцинствата – противно на апологетично изтъкваните измислени

обяснения на „възродителния процес“ (искания за „турска автономия“, опасност от „кипърски вариант“ в България и т. н.).

Националистическата тенденция не е и резултат единствено на натиск „отдолу“, въпреки че подобни случаи има: от страна на бивши „македонстващи“ в посока затвърждаване на тона към Белград, или от родинци, настояващи за реабилитация на самите себе си и на своята дейност. Макар и заслугата на благословени от режима интелектуалци да е несъмнена, инициативите в националната политика са формулирани именно „отгоре“, от най-висшето партийно ръководство, като самите тези интелектуалци често спадат към най-близкото обкръжение на Първия.

При това, макар и да става дума за постепенна еволюция, би било грешка първата, „интернационалистическа“ фаза на режима да се вижда – в комунистически термини – като „национално-нихилистична“. Още в самото начало стратегията на комунистите е насочена както към консолидиране на тяхната власт, така и на „държавността“. Проличава и националистическата им формираност: в препирните около българо-югославската федерация и в пропагандната война срещу Титовия „шовинизъм“, в антитурските изказвания на Георги Димитров и т. н. Мерките на „културна автономия“ за малцинствата трябва да затвърдят легитимността на новата Народна република България, не да я поставят под съмнение. Наследените национални каузи претърпяват определена модификация, която след 1956 г., при липсата на Сталиновите политически формули, се еманципира от наложените рамки. Национализмът все повече хармонира с търсеното укрепване на държавността, в частност спрямо съседи като Югославия и Турция. Необходимостта от строг контрол върху комунистическата държава се преплита с традиционна национална култура, в която партийните ръководители са социализирани. В този смисъл национализмът е не „последното убежище“ на комунизма, а най-естествената му среда, поне след идването му на власт.

Препоръчителна литература:

Ангелов, Веселин. Вик в съня. Материали за съпротивата на Владимир Поптомов срещу македонизацията в Пиринския край (1944–1949). С., Симолини, 2005.

Ангелов, Веселин. За ролята и мястото на Мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963 г. за формиране и провеждане на българската политика по македонския въпрос. – Минало, № 1, 2001.

Ангелов, Веселин. Отличен българин с името Герасим. Страници от въоръжената съпротива срещу комунистическия режим в Пиринска Македония (1947–1948 г.). С., 2001.

Ангелов, Веселин. Политиката на БКП по македонския въпрос (юли 1948–1956). – Исторически преглед, № 5, 1996.

Ангелов, Веселин. Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984–1989). Документи, С., Симолини, 2008.

Ангелов, Веселин. Хроника на едно национално предателство. Благоевград, Университетско изд. „Неофит Рилски“, 1999.

Баев, Йордан. Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 г. до края на 70-те години. – Военноисторически сборник, № 1, 1994.

БКП, Коминтернът и македонският въпрос. Том 2. С., Главно управление на архивите при МС, 1999.

Бюксеншютц, Улрих. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци, 1944–1989. С., МЦПМКВ, 2000.

Василева, Бойка. Евреите в България 1944–1952 г. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1992.

Велјановски, Новица. Македонија во југословенско-бугарските односи, 1944–1953. Скопје, ИНИ, 1998.

Германов, Стоян. Началото на преоценка на българската политика по македонския въпрос (1948–1963 г.). – Македонски преглед, № 1, 2003.

Груев, Михаил. Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944–1959). С., Кота, 2003.

Груев, Михаил. Паспортизацията от 1953 г. и българите мюсюлмани. – В: Баева, Искра (изд.). Иронията на историка. Сборник в памет на проф. М. Лалков. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004.

Груев, Михаил, Алексей Кальонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., Институт за изследване на близкото минало, Сиела, 2008.

Даскалов, Георги. Българо-югославските политически отношения 1944–1945. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1989.

Даскалов, Георги. Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София (Егейските бежанци през 40-те – 80-те години на XX век). С., МНИ, 2007.

Димитров, Георги. Дневник. 9 март 1933–6 февруари 1949. С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1997.

Добринов, Дечо. Тодор Александров и македонското революционно движение. – Векове, № 1, 1980.

Драгойчева, Цола. Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции. С., Партиздат, 1979.

Драгойчева, Цола. Повеля на дълга. Спомени и размисли. Том 3: Победата. С., Партиздат, 1979.

Драгойчева, Цола. Такава е истината. С., Партиздат, 1981.

Дюлгеров, Петър. Разпнати души. Моята истина за възродителния процес сред българите мохамедани. С., Христо Ботев, 2000.

Единството на българския език в миналото и днес. С., БАН, 1978.

Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.). С., Клуб'90, 1993.

За всестранно развитие на българо-югославските отношения. – Работническо дело, 24 юли 1978.

Иванова, Евгения. Отхвърлените „приобщени“ или процесът, наречен „възродителен“ (1912–1989). С., Институт за източноевропейска хуманитаристика, 2002.

Истината за „възродителния процес“. Документи от архива на Политбюро и ЦК на БКП. С., Институт за изследване на интеграцията, 2003.

Јотевски, Васил. Националната афирмација на Македонците во Пиринскиот дел на Македонија 1944–1948. Скопје: ИНИ, 1966.

Кръстева, Анна (ред.). Общности и идентичности в България. С., Петекстон, 1998.

Кьосев, Дино. Борбите на македонския народ за освобождение. С., Народна просвета, 1950, 1952.

Кьосев, Дино. История на македонското национално-революционно движение. С., НС на ОФ, 1954.

Лалков, Милчо. От надежда към разочарование. Идеята за федерация в балканския Югоизток (1944–1948 г.). С., Век 22, 1993.

Македония – не повод за раздори, а фактор на дружба и сътрудничество. – Отечествен фронт, 9 февруари 1979.

Македония. Сборник от документи и материали. С., БАН, 1978.

Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.), С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 2004.

Македонският въпрос. Историко-политическа справка. С., БАН, 1968.

Марушиакова, Елена, Веселин Попов. Циганите в България. С., Клуб ’90, 1993.

Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. С., МЦПМКВ, 1998.

Мирчев, Кирил. За македонския литературен език. С., Наука и изкуство, 1952.

Мичев, Добрин. Македонският въпрос и българо-югославските отношения (9. XI.1944–1949). С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1994.

Николов, Райко. Дипломация на четири очи: из дневника на един български посланик в Югославия (1978–1984). С., Университетско изд. „Св. Кл. Охридски“, 1995.

Огнянов, Любомир. Отношенията между България и Югославия (1949–1956). – Минало, № 3, 1996.

Палешутски, Костадин. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919–1945). С., БАН, 1985.

Панайотов, Любомир, Костадин Палешутски, Добрин Мичев, Македонският въпрос и българо-югославските отношения. С., Институт по история на БКП, 1987.

Пандев, Константин. Национално-освободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903 г. С., Наука и изкуство, 1979.

Петров, Петър. По следите на насилието. Документи и материали за помохамеданчвания и потурчвания. С., Наука и изкуство, 1972.

Русанов, Валерий (ред.). Аспекти на етнокултурната ситуация в България и на Балканите. С., Център за изследване на демокрацията, Фондация „Фридрих Науман“, 1992.

Стамова, Марияна. Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1953–1963 г.). Известия на Държавния архив, № 74, 1997.

Стамова, Марияна. Тито, Тодор Живков и македонският въпрос (1963–1967 г.). – Минало, № 2, 1999.

Стоянов, Валери. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., Лик, 1998.

Требст, Стефан. Бугарско-југословенската контроверза за Македонија 1967–1982. Скопје, ИНИ, 1997.

Трифонов, Стайко. Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). – В: Страници от българската история. Кн. 2. С., Просвета, 1993.

Христов, Христо (ред.). Страници от българската история. Очерк за ислямизираните българи и национално-възродителния процес. С., Наука и изкуство, 1989.

Црвенковски, Крсте. На браникот на македонската самобитност – материјали од политичките разговори за македонското прашање. Скопје, ИНИ, 1998.

Ялъмов, Ибрахим. История на турската общност в България. С., Илинда-Евтимов, 2002.

Brunnbauer, Ulf. Diverging (Hi-)Stories: The Contested Identity of the Bulgarian Pomaks. – Ethnologia Balkanica, 3, 1999.

Djilas, Milovan. Conversations with Stalin. New York, Harcourt, Brace & World, 1962.

Eminov, Ali. Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria. London, Hurst & Co., 1997.

Höpken, Wolfgang. From Religious Identity to Ethnic Mobilization: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism. – In: Poulton, Hugh, Suha Taji-Farouki (ed.). Muslim Identity and the Balkan State. London, Hurst & Co., 1997.

Karagiannis, Evangelos. Zur Ethnizität der Pomaken Bulgariens. Münster, Lit-Verlag, 1997.

Karpat, Kemal (ed.). The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority. Istanbul, İsis, 1990.

King, Robert. Minorities Under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.

Konstantinov, Yulian. Strategies for Sustaining a Vulnerable Identity: The Case of the Bulgarian Pomaks. –In: Poulton, Hugh, Suha Taji-Farouki (ed.). Muslim Identity and the Balkan State. London, Hurst & Co., 1997.

Martin, Terry. The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. Ithaca, Cornell University Press, 2001.

Nedeva, Ivanka, Naoum Kaytchev. IMRO Groupings in Bulgaria after the Second World War. – In: James Pettifer (ed.). The New Macedonian Question. Basingstoke and London, Macmillan Press, 1999.

Palmer, Stephen, Robert King. Yugoslav Communism and the Macedonian Question. Hamden, Connecticut, Archon Books, 1971.

Şimşir, Bilâl. Bulgaristan Türkleri (1878–1985). Ankara, Bilgi, 1986.

Verdery, Katherine. National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991.

Чавдар Маринов е доктор по история и цивилизации (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2006). **От 2010 г. е изследовател във Френския археологически и исторически институт в Атина (Ecole Française d'Athènes). Интересите му са в областта на изграждането на националните идентичности на Балканите, политиките спрямо културното наследство и политическите употреби на Античността.** Той е автор на **La Question macédonienne de 1944 à nos jours. Communisme et nationalisme dans les Balkans (Paris: L'Harmattan, 2010),** съиздател (с Румен Даскалов) на **Entangled Histories of the Balkans, vol.1: National Ideologies and Language Policies (Leiden: Brill, 2013)** и др.

Коментари (1)

- 05-08-2013|**Антон Гицов**

Отлично изследване, многодетайлно и с похвална обективност.

Македонският въпрос в България
Автор(и): Милена Махон

Исторически аспекти на македонския въпрос в България

Македонският въпрос в България е разбиран исторически като борба за териториално единство на географските земи на Македония с българската държава. Той е породен от упадъка на Османската империя и от националните движения, които довеждат до създаването на нови национални държави на Балканите. Борбата за освобождение на македонските земи от османско владичество се разбира като част от българското национално освобождение, което е израз не само на възхода на модерния балкански национализъм, а също и на интересите на Великите сили.

В резултат от Руско-турската война от 1877-78, в която българските партизански сили, Българското опълчение, се бият на страната на руската армия, Турция е победена и е сключен първият мирен договор. Според договора от Сан Стефано, сключен на 3 март 1878, България се простира от Дунав до Егейско море и от вардарската и моравска долини до Черно море. Споразумението включва цяла Македония, с изключение на Солун и Халкидическия полуостров. Но тази спогодба алармира англичаните и австрийците, които се страхуват, че една толкова голяма славянска държава би могла да бъде използвана от Русия за оказване на влияние върху балканската политика. Ето защо на 13 юни 1878 е свикан Берлинския конгрес, с цел да се преразгледат границите на новата държава (Crampton 1987: 19). Берлинският конгрес приключва с подписването на договор на 13 юли 1878, чрез който българската територия е разделена на три части. Самата България е определена като частта между Дунав и Стара планина; областта южно от тези планини е обявена за османска провинция на име Източна Румелия, а Македония е върната на султана с неясното обещание, че ще получи независима администрация.

В целия регион решенията на Великите сили са възприети като взети в съгласие с политически съображения (в съответствие с техните интереси), а не в съгласие със стремежите на младите национални държави. България възприема ревизията на санстефанския мирен договор като огромна национална загуба. Първоначалното включване на Македония в българската държава се смята за „правилно и справедливо“ приложение на естествения ред на нещата, докато последвалото го изключване придобива значението на „грешно и нечестно“ ощетяване на България. Териториалното разделение се възприема като лишаване от естествено право, особено защото се случва в ранните фази от установяването на модерната българска национална държава. Изгубените македонски земи стават емблематични за българското национално съзнание. Чувството за загуба в България се усилва с по-нататъшното развитие на македонския въпрос по време на Балканските войни от 1912-13. В Първата балканска война България, Сърбия и Гърция побеждават османските сили. Османското оттегляне от региона оставя Македония без определен статус и нарушава регионалния баланс на силите. През март 1912 Сърбия и България подписват споразумение за разделението на Македония. Първоначално българските представители подкрепят идеята за създаване на независима Македония с очакването, че по-късно тя ще се присъедини към България. Ето защо, въпреки загрижеността около сръбското желание за подялба, българите в края на краищата се съгласяват. Според това споразумение Шар планина се отдава на Сърбия, а областта на изток от долината на Струма и Родопите се дава на България. В същото време обаче Сърбия и Гърция преговарят тайно, а освен това водят разговори с Румъния и Черна гора и дори с Османската империя върху разделението на Македония. Това кара България да поднови военните действия и да започне Втората балканска (Междусъюзническа) война, като напада Сърбия и Гърция. Този път обаче тя е победена бързо и на 10 август 1913 е подписан договора от Букурещ. В резултат, Сърбия и България получават северната част от Македония (приблизително 40 процента и 10 процента, съответно), а Гърция получава южна Македония. Македония е поделена между Сърбия, Гърция и България, и обединението на България и Македония не се осъществява. Българското национално-освободително движение от деветнадесети век остава неосъществено.

Териториалното разделение на България се разглежда като сериозен провал на новата национална държава. Модерната концепция за българската националност е конструирана най-вече около идеята за „възвръщане“ на историческите македонски земи, култура и народ. Българите твърдят, че претенциите им към Македония са легитимни, защото исторически Македония и нейния народ са принадлежали към българските земи и общност. Неразрешеният македонски въпрос се превръща в мярка за това колко скъпо струва да бъдеш българин.

Сложното развитие, което води до създаване на нови държави на Балканите и преначертаването на границите след Балканските войни прави така, че македонският въпрос отеква в България по различни начини. Първо, продължават яростните дебати около дефиницията на територията, съставяща Македония. Второ, националността на хората от географска Македония и дефиницията на езика, който те говорят (сръбски, български, македонско-български диалект или македонски) си остават много спорни. Трето, българският национализъм спори усилено по въпроса към коя страна македонците трябва да принадлежат – както и кой ще трябва да решава това и каква стратегия трябва да се преследва, за да се стигне до промяна. Всички следващи претенции на българското национално движение по отношение на Македония са търсели компенсация за понесената загуба.

След края на Балканските войни България запазва реваншистките си аспирации, докато Сърбия и Гърция поддържат статуквото. С началото на Първата световна война през 1914 България се присъединява към централните сили (Германия, Италия, Австрия), които ѝ обещават цяла Македония – едно непреодолимо изкушение. През септември 1915 българската армия навлиза във вардарска Македония и напредва по посока на същинска Сърбия и егейска Македония. Но ходът на войната се обръща срещу централните сили и през есента на 1918 силите на Алианса (Великобритания, Русия и Франция) побеждават българската армия близо до Солун. Договорът от Ньой, подписан през ноември 1919 възстановява предвоенните граници и слага край на българските усилия, но не и аспирации, за национално обединение с Македония, до Втората световна война.

Неуморната борба за Македония демонстрира не просто „българските шовинистични аспирации“, както те ще бъдат наричани от македонците в бъдеще, но също и дълбокото безпокойство на българското на-

ционално съзнание. Разглеждан като цяло, до края на Първата световна война, българският характер на Македония се идентифицира чрез религията, образованието, общите исторически земи и общия враг в лицето на османците/турците. Ако приемем, че нациите не са примордиални феномени, а са създадени при специфични обстоятелства и условия, то действително е съществувал добър шанс България и Македония да се обединят в една национална държава, като обединена националност. Но българският национализъм е бил прекалено агресивен и това го води до погрешни сметки. Ето защо той губи влияние и популярност в Македония. По такъв начин, макар че този период се характеризира в българското мислене чрез представи за загуби и измами, причинени от други, историческата възможност за постигане на национално единство е до голяма степен пропиляна от самите българи.

Македонското революционно движение

Крамптън твърди, че македонските революционни организации не са били „почти нищо повече от групи от терористи и гангстери“ и че те в огромна степен са дискредитирали българския политически живот между 1900 и 1934 година (Crampton 1987: 112) И все пак насилието на тези движения създава героичното възприятие за българската борба за национално единство. Полагайки основите на споделяните български и македонски митове за освобождението, организациите имат въздействие, което продължава и до наши дни.

Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО или ИМРО) е основана през 1893 в Солун. Върховният македонски комитет на ВМРО е създаден в България през 1895. Членовете на комитета стават известни като „върховисти“. Главна цел на организацията е да ръководи освободителното движение в Македония, но между двете организации бързо се оформят различия. ВМРО се застъпва за независима Македония, докато върховистите желаят обединение с България. Много скоро българските политици се замесват дълбоко в съперничествата между автономистите и федералистите, а македонският въпрос започва да контролира българската политика. В името на Македония започват да се извършват убийства по улиците на София, а терорът се превръща в нормална част от ежедневието на пиринска Македония.

Според определението на Дънкан Пери ВМРО е „прототипно освободително-терористично движение, откривано в аграрни прединдустри-

ални общества, при които малка група образовани хора се опитва да постигне реформи пред лицето на по-силен и по-мощен държавен апарат“ (Perry 1988: 185). ВМРО е тайна организация и набира поддръжници основно от средните училища. Типичният комита от ВМРО е човек, намиращ се извън закона, който извлича поддръжка от селячеството. Макар че ВМРО и върховистите са конкуриращи се организации, границите на разграничението са често размити, тъй като самата ВМРО променя политиката си на няколко пъти, варирайки от независимост на Македония до обединение с България. Но, каквито и да са промените, македонският въпрос винаги се разглежда основно като етнически християнски такъв. И двете движения се стремят да спечелят поддръжката на християните-славяни. Власите са единствените не-славянски членове на ВМРО (Poulton 1995: 52-7). Албанци, турци, евреи, роми (цигани) и други не участват в движението.

Висшата точка на революционните дейности на ВМРО е Илинденското въстание от 1903. Независимите управленчески структури, които то създава в Македония и Тракия са краткотрайни, българското правителство отказва да се намеси, турците смазват въстанието и вълни от бежанци напускат Македония (Crampton 1987: 47-50). Но въпреки бързото поражение то се превръща във вдъхновение за българската национална митология. Като част от македонския революционен опит, въстанието и неговите водачи се превръщат в един от основателските митове на освобождението на македонската нация. Но митът има същата функция и в българската история, а **диспутът на кого принадлежат събитията от времето на въстанието продължава и до наши дни**. Нещо повече, националните митове за освобождението и в двете страни се конкурират с митовете за външни освободители (Русия за България и Югославската идея за Македония). Ето защо става още по-важно да се подчертават независимите национални движения в съответните им истории. За да използваме понятията на Андерсън, македонското движение помага на българите и македонците да си „въобразят“ националните си идентичности като визионерски и героични (Anderson 1991). Македонската националност конструира идеята, че ВМРО е „автентичен“ македонски феномен, докато за върховистите движението е изключително българско. Преобладаващото българско мнение е, че и двете направления на македонския въпрос са черти на българската национална история. И двете страни отхвърлят идеята, че историята на македонското револю-

ционно движение е по-скоро споделен опит на две припокриващи се национални представи.

Провалът на македонското движение подсилва българското усещане за национална несигурност и чувството, че българското национално изграждане е прекъснато и недовършено. През 1934, по време на българския режим на полковниците, Дамян Велчев и Кимон Георгиев успешно атакуват македонското движение и фракциите на ВМРО са елиминирани от политическия живот. Но държавата не притежава гражданските структури, необходими за демократичен дебат по националните проблеми и вместо това премахва македонския въпрос насила. В резултат на това той е сдържàн, но не договорен, и си остава латентно присъстващ [в българския национален разговор].

Българското комунистическо движение и Македония

Македонският въпрос става централен за възникващите комунистически движения на Балканите от началото на двадесети век. Той е заключен в триъгълника от конфликтни интереси на младите комунистически партии в България, Югославия и Съветския съюз. Между двете световни войни Македония представлява така наречената „Южна Сърбия“, част от кралството на сърбите, хърватите и словенците, основано през 1918, а за българските комунисти македонският въпрос става неразделно свързан с техните отношения с югославските комунисти. Но решаващата роля в тези взаимоотношения се играе от съветския Коминтерн, координиращият център на цялото международно комунистическо движение. Освен това, просъветски настроените български комунисти са особено силно обвързани с Коминтерна и неговите възгледи, така че тяхната политика по македонския въпрос е силно повлияна от съветските комунисти. Тези фактори осигуряват запазването на Македония като един от най-тежките аспекти на българския национален въпрос.

Основана през 1919 под ръководството на Димитър Благоев, Българската комунистическа партия (БКП) първоначално поддържа установяването на независима Македония. Българските комунисти предпочитат Македония да остане отделна, отколкото да бъде в една държава със Сърбия и гледат на автономията на Македония като на приемлива фаза по пътя към обединението с България. Но, от друга страна, разбирането за македонска независимост съществува заедно и с проекта за балканска

федерация, традиционно свързан с балканското социалистическо движение от края на деветнадесети век. Аргументът е, че тъй като България, Сърбия и Гърция не са склонни да дадат регионална автономия на македонците вътре в техните държави, те може би ще предпочетат да признаят една обединена и независима Македония. Очевидно, основната привлекателност на този проект се състои в общата рамка, която той ще предостави за съвместно съществуване на Македония и България.

Лигата за Балканска конфедерация е основана в Париж през 1894, а по-късно са организирани няколко конференции върху бъдещето на балканската федерация. Българските социалисти поддържат федералистката идея и посещават конференциите, но реално съглашение върху бъдещето на Македония не е постигнато никога. През 1920 българските комунисти Георги Димитров и Васил Коларов ръководят първото събрание на Балканската комунистическа федерация в Париж. Представителят на югославските комунисти се противопоставя на визията за федерацията като просто административен орган на Москва. По това време българите имат патронажа на Москва и го използват за да прокарват доминацията си над останалите местни комунистически партии. В този смисъл те имат по-тежка дума по македонския дебат от югославските комунисти. И все пак реалната власт се намира при Коминтерна и Сталин. Общата концепция е „Македония за македонците“, но тя се променя в съгласие с московските интереси, в зависимост от политическата ситуация. Както твърди **Джоузеф Ротшилд**: „Съветските лидери демонстрират, че вместо да преследват някаква определена македонска политика, основаваща се на принципи, те просто разглеждат областта като награда, която се дава на най-обещаващия и послушен ученик сред балканските комунистически партии“ (Rothchild 1959: 256). През 1922 една конференция в Москва стига дори до там да дискутира бъдещето на Македония, Тракия и Хърватска като автономни републики на Съветския съюз.

Българското участие в комунистическата федерация се разпада с наближаването на Втората световна война, когато новите съюзи на Балканите променят цялата ситуация. Балканската федералистка идея не е особено влиятелна по това време, но българските комунисти ще се завърнат към нея след края на войната.

Българската окупация на Македония: 1941-1944

По време на Втората световна война България се присъединява към Пакта (Италия, Германия, Япония) и през декември 1941 обявява война на западните съюзници. Но дори още преди това българското правителство прекратява дипломатическите отношения с Югославия и на 19 април 1941, само дни след югославската капитулация пред Германия, българската армия окупира Македония. Българският език е въведен в училищата и църквата, и се започва изграждането на нови културни институции. През юни 1942 се обнародва ново законодателство, предлагащо българско гражданство на всички хора от етнически български произход, живеещи във вардарска или егейска Македония.

За отбелязване е, че българската администрация няма определена политика към множеството малцинства, които живеят в Македония: албанци, турци, евреи и други. Новите управници предпочитат да ги игнорират в настойчивостта си до осигурят, че Македония е преди всичко българска. Тази политика се оказва фатална за македонските евреи. По време на българското управление под германска окупация повече от 11,000 евреи от окупираните територии са депортирани за Полша; изглежда, че депортациите са били до голяма степен улеснени от факта, че те не са могли да представят българско гражданство.[1]

Установяването на българска администрация в новопридобитите територии в Македония и Тракия се посреща с истински ентусиазъм в България. Много хора в Македония също виждат българите като „освободители“ от сръбската доминация. Но много скоро те се превръщат в „завоеватели“, защото управлението е прекалено централизирано и прокарва широка асимилационна политика. Българизацията на църквата е особено ненавиждана. В резултат на това окупацията на Македония, за която България е мечтала в продължение на толкова дълго време, успява единствено да създаде едно наследство на враждебност, което се чувства и до наши дни.

Но какво е отношението на Българката комунистическа партия към Македония под управлението на българската администрация? Преди всичко, разногласията между БКП и Югославската комунистическа партия (ЮКП) се появяват отново. Българските комунисти разбират съпротивата срещу фашизма като противопоставяне на царисткия режим

1 За подробен оглед на българската политика към евреите в Македония виж Чари (1972).

в България, докато ЮКП смята, че е ангажирана и с въоръжена борба срещу българската доминация в Македония. Йосип Броз Тито, водачът на югославските партизани, защищава идеята за съпротива не само срещу германците, но и срещу българската администрация. БКП твърди, че организираната въоръжена борба не е подходяща за условията в окупираните територии. Всъщност комунистите не желаят да отблъснат онези хора от македонски произход (много от тях от работническата класа), които са насърчени да се установят в окупираните земи и поддържат българската администрация.

Окупацията дава на българските комунисти възможност да третират българската и македонска комунистически партии като едно цяло, защото на теория те се борят срещу общ враг – германските фашисти и техните български буржоазни съюзници. БКП призовава за „една територия – една партия“. Очаква се борбата да се разрасне отвъд националните граници, но реалността се оказва много по-сложна. За югославското комунистическо движение е ясно, че българите са също толкова окупатори, колкото и германците. Югославяните твърдят, че Македонската комунистическа партия трябва да остане лоялна на югославското движение и не трябва да подпомага българите, защото техните цели са напълно различни. Появяват се разногласия относно това кой да бъде водещият фактор в комунистическото движение в Македония. През 1940-41 Македонската комунистическа партия се ръководи от Методи Шаторов („Шарло“). Той е близък с българите и говори за „свободна съветска Македония“. Югославските комунисти не са доволни от тази идея, защото виждат в нея обединен съветско-български опит за противопоставяне на тяхното присъствие в Македония. Но ориентацията на Шаторов очевидно ползва добре просъветските български комунисти, които се надяват, че „съветска Македония“ лесно ще се превърне в „съветска България“. Съдбата на Шарло е решена от московските лидери, които действат като арбитри в българо-югославския диспут. В този момент Москва поддържа югославските комунисти и организира експулсирането на Шарло от Македония поради „лошо справяне“ с политическата ситуация там. Българите се присъединяват към това решение, като го критикуват строго за политически и организационни грешки.

Случаят е важен, понеже той поставя жалони за начините, по които ще се решават междукомунистическите диспути. Според този прецедент, съветският контрол е решаващ. Това поведение се засилва още по-

вече по време на сталинисткия период. Животът на Шарло е [временно] запазен, тъй като и югославските, и българските комунисти отказват да го нарекат „класов враг“. Но когато започват сталинистките чистки, Трайчо Костов, друг български просъветски комунист, е обвинен, че е имал неправилни разбирания по македонския въпрос. Той е осъден и екзекутиран през 1949. Неговият случай, при който той е обвинен в македонски иредентизъм, показва неустойчивостта на двойните стандарти, прилагани към македонския въпрос.[1] Онези, които вярват, че биха могли да съчетаят в едно каквато и да било национална политика по отношение на Македония със съветските директиви грешат горчиво, защото Москва може да смени правилата по всяко време, в зависимост от собствените си планове. По време на българската окупация на Македония Москва предпочита Тито, защото той организира въоръжената съпротива срещу германците. Ето защо македонското ръководство е доверено на Тито, а българското влияние върху комунистическото движение в Македония приключва през 1943.

Два основни фактора трябва да бъдат взети пред вид, за да се разбере политиката на БКП по македонския въпрос преди Втората световна война. Първият е нейната специална привързаност към Съветите. БКП демонстрира непоклатима лоялност към и пълна зависимост от Москва. Това я прави различна от всички други източноевропейски комунистически движения, включително и онова на Югославия. Що се отнася до Коминтерна, мотото „Балканите за балканските народи“ е трансформирано по време на Втората световна война в „Македония за македонците“, като награда за югославяните, за тяхната активна съпротива срещу германците. БКП приема тази позиция без резерви. През 1943 успехът на титовата съпротива струва на българските комунисти тяхната инициатива, както и известна част от самочувствието им. Както пише Нисан Орен: „От тази гледна точка, българските комунисти, които досега са

1 Трайчо Костов е осъден след показателен процес на 17 декември 1949. Петият параграф от обвинението твърди, че заедно с югославските партийни лидери Тито, Кардел, Джилас и Ранкович, той е договарял „общи действия срещу българския национален суверенитет, териториална цялост и независимост, като я присъединява към Югославия и преди всичко отделя пиринския регион в полза на югославска Македония“ (Процесът срещу Трайчо Костов и неговата група, София: 1949). Той е реабилитиран след Априлския пленум на БКП през 1956.

считали себе си за нямащи равни на себе си сред балканските си колеги, изведнъж се оказват на второ място“ (Oren 1971: 199).

Вторият фактор е, че главните фигури на българското комунистическо движение, Г. Димитров, Т. Костов, А. Югов и Т. Павлов, са всички от Македония. Този факт трябва да е повлиял партийната линия, защото тя е много подобна на националистическата позиция на българската администрация в Македония. На теория от комунистите се очаква да се съпротивяват на това, но на практика те не го правят. С други думи реалното предизвикателство идва от страна на Съветите и българските комунисти решават да се присъединят към тяхното решение.

Сърцевината на тези диспути е непреодолимото противоречие между националните аспирации и интернационалните идеали. Комунистическата идея, която обявява пълна доминация на класовата борба над всичко останало, се сблъсква с българските национални интереси, които самите комунисти споделят. Това не означава, че българите не осъзнават тази дилема, но тя не може да бъде разрешена. Комунистите се опитват да поддържат както обединената „антифашистка“ борба срещу българската държава, така и обединението на Македония с България. Непреднамерено, окупацията окуражава всички страни от политическия спектър, включително и комунистите, да поддържат интеграцията на македонските земи и хора в България. Но поради противоречията в тази политика и нейния конфликт с Москва, българските комунисти в края на краищата се оказват губещи.

Българският комунизъм и македонският въпрос

След края на Втората световна война българската политика по македонския въпрос е силно повлияна от създаването на отделна Народна република Македония като съставна част от Федеративната социалистическа република Югославия през 1945. Преди всичко, България трябва да приеме не само, че е изгубила Македония, но също и че македонската идентичност е била легитимирана като отделна националност.

С официалното утвърждаване на македонския език, култура и институции, македонският въпрос се измества по посока към дебата за съществуването на македонско национално малцинство вътре в българските граници. Проектът на Българската комунистическа партия продължава да бъде контролиран от Съветския съюз. Той се основава на официалната марксистко-ленинска доктрина, според която идентич-

ността на всеки индивид произхожда предимно от класата. Както твърди Джордж Шопфлин, „Ако националното съзнание би било фалшиво съзнание, както марксистите винаги са смятали, то тогава би трябвало да се създадат условия, при които това фалшиво съзнание би трябвало да изчезне рано, а не късно“ (Schopflin 1995: 192).

Но между 1944 и 1989 позицията на българските комунисти претърпява няколко трансформации, които доказват обратното. През 1946 Георги Димитров, първият комунистически лидер на България, твърди, че една обединена Македония е станала неизбежна. Както той пише:

> *Често е бил пренебрегван фактът, че мнозинството от македонския народ вече беше организирано в държава и нация вътре в рамките на Федерална република Югославия, като Народна република Македония. Използвайки тази република като база, останалите части от македонския народ ще бъдат обединени в близкото бъдеще, особено Македония от настоящия пирински регион. Няма три Македонии. Има само една Македония и нейната основна част се представлява от създадената република на македонския народ (Korovar and Ivanovski 1983: 171).*

Също през 1946 в България се провежда преброяване и днес се смята, че върху населението от пиринска Македония е оказан натиск да се регистрира като македонци. Българските власти никога не са публикували резултатите, но югославски източници твърдят, че 252,908 души са се обявили за македонци.

Нещо повече – по това време Димитров, Сталин и Тито преговарят върху идеята за нова Балканска федерация. Както и при споровете около балканските федералистки идеи отпреди войната, разногласията се въртят основно около нейната структура. И отново, Югославия отказва да приеме безусловния съветски контрол, който БКП не поставя под въпрос. От 1948 нататък, след разцеплението между Тито и Сталин, Югославия се оттегля от всякакви действия, предполагащи коалиция с България. В резултат на това, Петият конгрес на БКП през 1948 вече излиза с твърдение, че пиринска Македония е българска. Без съмнение с това се цели да се подсили българо-съветския съюз и да се прережат отношенията между България и Югославия. През 1956 друго преброяване в България показва значително по-малко живеещи в България македонци. Официалната цифра е 187,798. През 1963 пленумът на БКП постановява,

че населението на България е само българско и че населението на пиринска Македония не е македонско малцинство. По време на преброяването през 1965 броят на хората, идентифициращи се като македонци е спаднал до 8,750.

От тези преброявания се очаква да потвърдят инструкциите отгоре да се изличи македонската идентичност в България. Докато по-рано хората са били окуражавани да се определят като македонци, сега им се нарежда единствено да бъдат стриктно българи. Те получават предварително приготвени национални дефиниции и им се нарежда да ги приемат без възражения. Но вместо да реши македонския въпрос, тази политика отново усилва несигурностите около него. Повечето хора се страхуват да идентифицират етническия си произход, независимо от това дали той се разглежда като македонски или български. Те тайно мразят идеята, че някой друг не само е определил националната им идентичност, но и продължава да я променя според някакви абстрактни критерии.

През 1970-те българският комунизъм напълно развива идеите си по националния въпрос: България е обявена за хомогенна нация. През 1978 Българската академия на науките публикува „Единството на българския език в миналото и днес“, където се обяснява, че македонският език не съществува. През 1979 един от висшите членове на правителството, Цола Драгойчева, публикува мемоарите си за партизанското движение в Македония, в които описва българските комунисти като жертви на югославските им братя, които успешно са заговорничели за постигане на доминация в Македония.[1] Такива твърдения, както и тесните връзки на режима със Съветския съюз, засенчват слабите подобрения в българско-югославските отношения, постигнати в ранните 1960 г. когато Тодор Живков и Тито си разменят посещения.

Българският комунизъм предлага на народа национална идентичност, каквато е разрешена от Съветите и в съгласие с културата на мнозинството. Тя може да се дефинира като „българска, лоялна към съветския комунизъм“. Що се отнася до чувствата на хората, по правило комунистическите партии, не само в България, но и в цяла Източна Ев-

1 Цола Драгойчева е член на Централния комитет на БКП от 1966. В книгата си Из моите спомени (1979) тя обяснява, че БКП е направила грешки в македонската си политика под натиска на ЮКП и обвинява сръбските шовинисти за това. Освен това тя подчертава българския характер на населението в пиринска Македония.

ропа, ги разглеждат като назадничави. Както пише Шопфлин: „По същество възгледите, ценностите и вярванията на масите се разглеждат като реакционни и назадничави, доколкото те не обслужват каквито и да било цели, върху които партията настоява в момента“ (Schopflin 1995: 192).

Македонският въпрос в България изглежда временно решен и някак замразен – не забравен, а по-скоро забранен. Почти никакви вестници или други печатни източници на информация от югославска Македония не са достъпни в България. Пътуванията са силно ограничени и стриктно контролирани от властите. В пиринска Македония, около Благоевград, са постигнати някои материални подобрения, за да се намали привлекателността на Македонската република, където стандартът на живот е по-висок. Разрешени са и някои прояви на западната култура. И отново непреднамерено, резултатът от това е, че много хора в региона изпитват усещането, че получават компенсация под формата на второкласни стоки. Опитите да се отчуждят хората от македонската идентичност само подпомагат натоварването ѝ с митична привлекателност: там оттатък, отвъд границата, е „истинският“ македонски живот, докато тук, в България, е само неговата бедна имитация. В някои случаи македонци от България успяват да се преселят в югославска Македония въз основа на етническия си произход. Няма официални статистики за такива емигранти, но има основания да се твърди, че разрешение се дава на отделни личности, подобно на българските евреи, които заминават за Израел през 1960-те и 70-те. Друга форма на преселване в Македония е да се иска политическо убежище в Югославия на основание принадлежност към преследваното македонско етническо малцинство в България. Ако етнически проблеми съществуват на обществено ниво, режимът прави всичко възможно да ги направи структурно невидими.

Македонско-българският езиков диспут

Македонската азбука е формално приета от югославските македонци през 1945. Тя се основава на разговорните диалекти от Битоля и Велес, които са близки до българския език. Но тъй като българският стандартен език се основава на източни диалекти, за македонците е налице достатъчно различие, за да го утвърдят като друг език. България признава македонския език при комунистическото управление на Георги Димитров, който е на власт от 1944 до 1948. След разцеплението между

Тито и Сталин през 1948 съветската политика на „Македония за македонците“ отпада и езиковото признание е приключено. Оттогава насам българите твърдят, че македонският език е или просто български, или български диалект.

Езиковият дебат си остава силно политизиран и се превръща в диспут около националните идентичности. Той касае важността на езика като национална идентификация, възстановяването на припокриващите се етнически идентичности като взаимно изключващи се национални идентичности, както и представата за промяна на собствената националност. Силната идентификация с езика е една от ключовите черти на националните идентичности на Балканите. Горчивите българо-македонски спорове за произходите на съответните езици стигат назад чак до етническия произход на двамата създатели на кирилската азбука, братята Кирил и Методий, както и „националния“ характер на средновековната и ренесансова литература на целия регион. В България старата култура се нарича българска, а в Македония – македонска. Политическите и интелектуални елити, както и мнозинството от българския народ вярват, че е имало само един регионален език в цялата географска Македония, и че той е бил български. Сегашните разлики с македонския език се обясняват като резултат от дълги години на сръбско влияние.

Вярата, че говоренето на един и същи език означава, че хората имат една и съща етническа принадлежност, се превежда директно в твърдението, че те принадлежат и към една и съща нация. Остава си въпроса, към коя нация? Българският отговор е, че това е българската нация. Представата, че българите и македонците принадлежат към една хомогенна група от хора игнорира факта, че те живеят в различни държави в продължение на повече от петдесет години. Нещо повече, по време на Студената война те живееха и в две съществено различаващи се политически системи. България беше най-верният съветски съюзник, което я правеше доста различна от югославския модел. Българското приемане е, че националните идентичности, основаващи се на етничност и език, са фиксирани и солидни, а държавните структури всъщност не ги засягат.

В България развитието на македонския литературен език се счита за нещо отрицателно и незаконно. В Македония, напротив, неговото утвърждаване се интерпретира като национална победа във възстано-

вяването на етническото ядро и приобщаването на културата към изискванията на модерната национална държава. Българите твърдят, че ако хората някога са говорели и писали един и същ език, те трябва да го правят завинаги. Македонците настояват, че техният език никога не е бил част от споделеното с българите историческо наследство. Тези противоположни гледища служат за конструиране на конфликтни и взаимно изключващи се истории, които отказват да приемат, че съвместното минало може да бъде трансформирано в разделено бъдеще. Македонската култура е до голяма степен митологизирана като хранилище на автентичния български дух и националност. Това се изразява в популярни вярвания като „Македония е люлката на българската култура“ или „Македонският език е/е бил чистият български език“.

Посткомунизмът и македонският въпрос

Промените от 1989 в България са последвани от цялостна ревизия на комунистическото минало и съживяване на националните въпроси. Новото българско национално утвърждаване зависи от възстановяването на миналото и деконструирането на не-националната класова идентичност. Македонският въпрос е незабавно възкресен и отново открит за дебати. Но този път дискусията се води вътре в рамките на много младата и крехка българска демокрация, жадна да се освободи от старите ограничения. Онези, които смятат себе си за нови плуралисти, включително и току-що реформиралите се комунисти, възстановяват идеята, че Македония е българска. Те твърдят, че Македония е създадена чрез съветската доминация на Балканите. Днес, продължава този аргумент, е вече време за свободно и необременено изправяне в защита на истинската национална кауза, че „Македония е наша“. В същото време разпадането на Югославия окуражава увереността, че македонската република също ще се разпадне.

Но през 1991 Македония обявява независимостта си и България е първата страна, която я признава. Решението е взето от коалиционното правителство на Съюза на демократическите сили (СДС) след общите избори от ноември 1991. За тази крачка допринасят няколко фактора. Преди всичко, некомунистическото правителство иска да се разграничи ясно от наследството на титовия режим в Югославия и да насърчи македонското самоопределение. Това е в съгласие с неговата проевропейска ориентация. Македония е третата от бившите югославски репу-

блики, след Хърватска и Словения, която се отделя, и международната общност, с изключение на Гърция, я поддържа. Позицията на новото правителство е определена и от опита при основаването на СДС. Преди промените от 1989 пораждащото се дисидентско движение в България се фокусира върху въпроси на човешките права, противопоставяйки се основно на кампанията на режима за насилствена асимилация на българските турци, най-голямото малцинство в страната, през 1980-те години. Ето защо програмата на опозицията по националните въпроси твърдо поддържа правата на малцинствата. Освен това управляващата коалиция включва и политическата партия, представяща исканията на турското малцинство, Движението за права и свободи (ДПС), което има балансиращ вот в парламента и упражнява натиск по етническите въпроси. Като цяло правителствената политика се стреми да демонстрира запознатостта си с европейските стандарти по човешките права, включително и правото на самоопределение. Президентът Желю Желев без съмнение поддържа признаването на македонската независимост, както го прави и външният министър, Стоян Ганев, който заявява след една визита до Скопие: „Правителството на СДС няма да възприема ролята на историограф или етнограф, а ще очаква от всекиго да упражни правото си на самоопределение и избере как да се чувства по собствено усмотрение“ (Георгиев и Ценков 1993: 20).

Въпреки всичко това е признаване на държавата, но не и на нацията, така наречената „да и не“ дефиниция, поддържаща македонското откъсване от Югославия, но не и приемането на друга националност. Според българското мнение политическата единица (държавата) и националната единица (народът) не са сходни. На теория едно такова разбиране за нацията и държавата може да бъде коректно класифицирано като не-националистическо, ако приемем, че национализмът е „преди всичко политически принцип, който поддържа, че политическата и национална единица трябва да бъдат сходни“ (Gellner 1983: 1). Но българското приемане отхвърля македонската нация, за да поддържа собствената си идея за българската нация, основаваща се на етничността. С други думи, онова, което може и да изглежда като „не-националистическо“ гледище в този случай изразява посткомунистическата националистическа българска политика към Македония.

По време на македонското признаване Българската социалистическа партия (БСП) се намира на другата страна на политическия спек-

тър. Бившите комунисти твърдят, че политиката по македонския въпрос трябва да бъде променяна по-предпазливо. Те настояват, че приемането на македонските национални и политически структури вътре в бивша Югославия е било грешка, извършена от старата сталинистка гвардия, която не трябва да се повтаря. До известна степен тази позиция илюстрира прогръцката ориентация на БСП, тъй като гръцките социалисти са единствената лява партия на Балканите, запазила някаква международна тежест, а те се противопоставят ожесточено на признаването на Македония под това име.

Със загубата на властта от СДС през 1992, след девет месеца на управление, тя постепенно се измества към по-открито националистическа позиция в общ план, и конкретно по македонския въпрос. Отношенията с Македонската република се влошават и нито правата на турското малцинство, нито по-нататъшното признаване на Македония си остават приоритети за българската опозиция. Двете основни политически сили, БСП и СДС, оставят македонския въпрос в замразено положение.

Що се отнася до общественото мнение, в началото на посткомунистическия преход на македонския въпрос не се гледа като на спешен. Естествено, хората от пиринска Македония, София и Варна, където се намират най-компактните македонски общности, се ангажират по-силно с тази тема. Но признаването на македонската държава е по принцип възприето като нарушаване на националните интереси на българския народ и тревожно продължение на старата коминтерновска идея.

Македонските организации в България след 1989

След промените от 1989 в България са основани няколко македонски организации. През есента на същата година е регистрирана Вътрешната македонска революционна организация – Съюз на македонските дружества (ВМРО-СМД). Тя твърди, че съживява старата ВМРО и нейните идеи за национално единство на българския и македонски народи. Нейните поддръжници вярват освен това, че югославска Македония е чисто творение на Коминтерна, окуражавано от българските комунисти. Организацията публикува памфлети, отричащи легитимността на една отделна македонска нация. Още от самото начало нейната роля в българския политически живот е донякъде подценявана и през декември 1994 кандидати на ВМРО-СМД участват в общите избори и печелят две места в парламента. ВМРО-СМД разбира, че нещата са се проме-

нили и твърди, че България няма интерес да бъде въвлечена в някакъв балкански конфликт (тоест териториални претенции към Македония) и трябва да поддържа суверенитета и целостта на новата държава. Но когато през февруари 1995 полицията и албанците се сблъскват в Македония по време на откриването на обявения извън закона университет в Тетово, един от нейните водещи членове публично споменава „реинтеграцията на Македония“ с България.[1] Всъщност ВМРО-СМД мълчаливо подсказва, че ако Македония бъде вътрешно дестабилизирана, тя ще трябва да търси помощ от България, което на свой ред би могло да доведе до обединението на двете държави.

Всички български правителства след 1989 са много враждебно настроени срещу една друга македонска организация в България, Обединената македонска организация – Илинден (ОМО-Илинден). Тя е основана през април 1990 в пиринска Македония и заменя друга организация на име Илинден, намираща се в София. На ОМО-Илинден е отказана регистрация и тя е определена като „незаконна организация“ на основание, че застрашава българската териториална цялост. ОМО-Илинден твърди, че в България съществува специфично македонска идентичност. По въпроса за автономията поддръжниците ѝ не са единни. Някои казват, че автономията не влиза в техните планове, но други твърдят, че това би могло да бъде дългосрочна цел. Има различни мнения и по езиковия въпрос. Някои казват, че няма македонски език, други пък – че той е бил до голяма степен смесен с българския и сръбския. По въпроса за държавните граници някои от поддръжниците на ОМО-Илинден изразяват доста анархистки идеи и имат визия за обединена Македония, но без граници. ОМО-Илинден смята, че властите, както в Скопие, така и в София, са еднакво отдалечени от техните проблеми и следователно не могат да представляват интересите им. Въпреки липсата на яснота в платформата ѝ, по принцип организацията изисква някакъв вид обединение на всички македонци, живеещи в България въз основа на културни и етнически специфики.

Българските власти и ВМРО-СМД виждат ОМО-Илинден като заплаха за националната цялост. Въпреки декларацията на правителството

1 Евгени Величков, член на ВМРО-СМД, член на парламента и на парламентарната комисия за външна политика казва „Границата между България и Македония няма да бъде нищо повече от политико-административна формула“. BBC на български език, 22 февруари 1995.

от 29 декември 1989, че всеки в България ще бъде в състояние да избира името, религията и езика си свободно, налице е силно безпокойство, че в България би могла да се оформи отделна македонска идентичност. Тази загриженост отразява общото усещане за страх, че българската националност би могла да бъде замърсена, претопена и в крайна сметка трансформирана в нещо друго. Миналите загуби се проектират в настоящето и бъдещето: „ние българите не само сме страдали под турците в продължение на столетия и в резултат на това сме губили територии и хора, но сме били подложени и на съветско управление, което се е стремяло да ликвидира българската национална идентичност. А сега отново сме заплашени от „дебългаризация“ на част от народа ни“. Този емоционален аргумент се поддържа и отляво, и отдясно в политическия спектър на посткомунистическа България. Както ми каза в личен разговор един български университетски преподавател по история: „Не можем да си позволим да пишем истории на македонците и турците в България, защото тогава от самата българска история няма да остане нищо“.

Заключения

Бъдещето на българо-македонските отношения би могло да се развие по три основни сценария. Първият е пълно признание на Македония. Това би осигурило пълното утвърждаване на две държави и две нации. При втория сценарий би могло да се стигне до две страни, които стават достатъчно близки една с друга, за да се получи една нация, разделена между две държави. Такова развитие вижда македонците като толкова неспособни да издържат на вътрешния и външен натиск, че да потърсят обединение с България. Една трета теория предвижда „органично“ смесване на българския и македонски народи въз основа на техните сходни манталитети, обичаи и езици.

Последните два сценария предпоставят, че Македония би могла да бъде привлечена от идеята за българизация. Но реалността е, че професионалните класи, икономическата бюрокрация, работниците и селското население на Република Македония са напълно незаинтересувани от такива изгледи, тъй като те не предлагат никакви особени политически или икономически изгоди. Освен това, всякакво българско управление вероятно ще бъде по-централизирано от бившата федеративна югославска структура, което едва ли би могло да изглежда привлекателно за новата македонска държава. И накрая, налице е възможността за създава-

не на Велика България. За тази опция се смята най-общо, че тя е против интересите на самата България, тъй като би включвала огромни нови международни, политически, етнически, икономически и демографски трудности. Поне засега осъществяването на идеята за Велика България се поддържа сериозно единствено от крайните български националисти.

Македонският въпрос в България си остава ожесточен дебат относно припокриващи се, изместващи се и променящи се идентичности. Припокриванията се коренят в общата история на балканските християни преди и по време на Османската империя. Изместването на национални идентичности е било стимулирано от разпадането на империята и балканските национални движения от деветнадесети век. Идеята за променящи се национални идентичности се засилва значително с преначертаването на политическата карта след оттеглянето на османците и последвалите го балкански и световни войни. Комунизмът усложнява още повече разбирането на националните идентичности, тъй като изисква от хората да се пренастройват според политиката на деня. Той играе значителна роля при определянето на оспорваните граници на българо-македонската националност. България принадлежи към съветския блок и българите живеят в едно от най-затворените общества от източния блок. Македония участва в необвързаното развитие на Югославия и македонците се наслаждават на „привилегиите“ на югославския комунизъм: правото да пътуват, да имат частни предприятия, да общуват с останалите балкански страни. Вследствие от това представата за несъгласие се оформя по различни начини в Македония и България. Например, критиката на Милован Джилас срещу комунистическата система е по-релевантна към македонската реалност, докато в България откликват по-силно политическите заключения от прозата на Милан Кундера. Особено по-младите поколения вече са израснали в две доста различни държави и с различни поведения. Освен това е създаден стандартизиран македонски език и макар че диспутите около неговото естество най-вероятно ще продължават, те остаряват все повече и повече.

Македонският въпрос в България касае и идеята за променящите се национални идентичности. Балканската традиция разбира промяната най-вече като радикално, внезапно и насилствено прекъсване. Историята на региона, пълна с насилствени преселвания и етнически прочиствания, подхранва увереността, че хората не биха променили

националността си освен ако бъдат принудени или манипулирани да го направят. Българите предпоставят, че македонците са били подлъгани да повярват, че имат отделна идентичност и са я променили под натиска на комунистическата идеология и титовата политика по националните въпроси в Югославия. Българските националисти се надяват, че могат да заставят Македония да се върне обратно към онова, което те виждат като нейни български „източници". При всички тези възгледи промяната се възприема като „неестествена" и наложена чрез сила, а не като израз на свободната воля на хората.

В продължение на последните петдесет години един аспект от македонския въпрос в България си остава непроменен, а именно отричането на отделна македонска етническа идентичност, език, култура и история. Накратко, България продължава да отрича съществуването на македонската национална идея (nationhood), както вътре, така и извън нейните граници. Но интеграцията на македонските земи и населения с България, както и иредентизмът в пиринска Македония, макар и да си остават потенциално експлозивни, вече не са активни политически фактори. От българска гледна точка, приемането на една независима македонска нация би означавало отричане на българската етничност и културни традиции в Македония. Българското определение на македонската нация се основава на споделената „земя и кръв" на българския и македонски народи. То изключва не-славянските народи, живеещи в Република Македония: албанци, турци, роми и други.

Чувството за загуба във връзка с Македония си остава централно за българското национално самосъзнание. Но признаването на македонската държава от страна на България маркира едно постепенно изместване към приемане на новите реалности. То освободи известно пространство за комуникация между двете страни, така дълго желана. То окуражи една нова българска интелектуална традиция, която се опитва да мисли прагматично и е готова да преосмисли традиционното възприемане на македонския въпрос. Въпреки общите исторически и етнически корени на двете общности, приемането на македонската националност започва да се разглежда като по-конструктивен начин на мислене относно развитието на националните идентичности на Балканите (Русанов и Димитрова 1992: 319). В същото време, продължаващото непризнаване на македонската нация подчертава върховната важност

на етническите идентичности в посткомунистическото българско определение на националната държава.

Литература

Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (2nd edn. 1983). London and New York: Verso.

Barker, Elizabeth. 1950. *Macedonia: its Place in Balkan Power Politics.* London: Royal Institute of International Affairs.

Bell, John D. 1985. *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Tzivikov* (Histories of Ruling Communist Parties). Stanford, CA: Hoover Institution Press.

Chary, Frederich B. 1972. *The Bulgarian Jews and the Final Solution: 1940-1944.* Pittsburgh, PA: University of Pitsburgh Press.

Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding.* Princeton: Princeton University Press.

Crampton, Richard J. 1987. *A Short History of Modem Bulgaria.* Cambridge University Press.

Драгойчева, Цола. 1979. КИз моите спомени: На класови интернационалистически позиции. София.

Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism.* Oxford: Blackwell.

Георгиев, Андрей и Ценков, Емил. 1993. България и признаването на Македония *(1991- 1992).* Сфия: Център за изследване на демокрацията (Ethnic Conflicts in Eastern Europe: Security and Human Rights Implications).

Helmreich, Ernest C. 1962. *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913,* Harvard Historical Studies. New York: Russell & Russell.

Jelavich, Barbara. 1983. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries,* 2 vols. New York: Cambridge University Press.

Jowitt, Kenneth. 1992. *New World Disorder: The Leninist Extinction.* Berkeley: University of California Press.

Korovar, Pero and Ivonovski, Orde. 1983. *The Historical Truth: The Progressive Social Circles in Bulgaria and Pirin Macedonia on the Macedonian National Question. Documents, Studies, Resolutions, Appeals and Published Articles.* Trans. Filip Korzenski. Skopje: Kultura.

Oren, Nissan. 1971. *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944,* East European Studies and Research Institute of Communist Affairs, Columbia University. New York and London: Columbia University Press.

The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kerman. 1993. Carnegie Endowment for International Peace.

Perry, Duncan. 1988. *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements 1893-1903.* Durham, NC: Duke University Press.

Pipes, Richard. 1964. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism,* Russian Research Center Studies, 2nd edn. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Poulton, Hugh. 1991. *The Balkans: Minorities and States in Conflict.* London: Minority Rights Publications.

Poulton, Hugh. 1995. *Who Are the Macedonians?* London: Hurst & Company.

Rothchild, Joseph. 1959. *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 18831936.* New York: Columbia University Press.

Русанов, Валери и Димиторва, Лиляна (ред.) 1992. Аспекти на етнокултурната ситуация в България и на Балканите*: Семинар.* София: Фондация „Фридрих Науман".

Schopflin, George. 1993. *Politics in Eastern Europe: 1945-1992.* Oxford: Blackwell.

Schopflin, George. 1995. *'The Communist Experience and Nationhood',* in Andrei Gerrits and Nancy Adler (eds.), *Vampires Unstaked: National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe.* Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.

Smith, Anthony. 1991. *National Identity.* Harmondsworth: Penguin.

Stavrianos, L. S. 1963. *The Balkans 1815-1914.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Szporluk, Roman. 1988. *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List.* New York: Oxford University Press.

Nations and Nationalism 4 (3), 1998, 389-407. © ASEN 1998

МИЛЕНА МАХОН

Милена Махон е българо-британска изследователка на балканската история. Работи в отдела за славянски и източноевропейски изследвания към Факултета за социални науки на Лондонския университет.

Коментари (20)

- 04-06-2014|**Манол Глишев**

в текста има прекалено много опростенчески моменти, които явно идват от предназначението му за незапозната публика. По-лошото е, че има и прекалено откровени фактологически грешки. Неутралността спира да бъде ценна, когато липсва задълбоченост.

- 04-06-2014|**Златко**

Казах го на Манол в частен разговор, ще го повторя и тук: започването по този начин, без да се каже нещо конкретно, а просто като се заяви, че авторката – професионална историчка, пишеща за професионални историци, в професионално издание – „не си разбира работата", е просто несериозно. Такива приказки са по-подходящи за редовните тукашни празнословци, отколкото за хора, които биха искали да говорят „сериозно". Така поне мисля аз.

- 04-06-2014|**Black Wolf**

Драти ми Златко, за историци (като мен и г-н Глишев, който плюс това има и филологическо образование) са очевидни грешките и явното опростенчество на теста, така че посочването на конкретните неточности е просто излишно губене на време.

P. S. Маноле, търся те под дърво и камък вече няколко дни. Обади ми се във Фейса, моля те.

- 04-06-2014|**Златко**

Може. Аз пък мога да скачам два метра и тридесет високо, само че ме мързи да ти го показвам. Пък и откъде-накъде? ::)

Изобщо, милите на татко...

- 08-06-2014|**Християн**

Статията прави впечатление с това, че се опитва да бъде по-скоро аналитична отколкото емоционална.

Аз не съм историк и бих искал да науча повече за фактологичните грешки споменати в горните коментари?

- 08-06-2014|**Тодор Абазов**

НАКРАТКО ЗА МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОС

ЧЕТИВА ЗА РАЗМИСЪЛ

Петко Рачов Славейков „Македонският въпрос“, в. „Македония“, Цариград, 18. II. 1871 г. Цитирано по Събрани съчинения, т. 7. Публицистика, С: Български писател, 1981 г., стр. 21.

Най-после македонският въпрос излезе наяве и ся показа в печатът. Ний казваме най – п о с л е, защото този въпрос не е нова работа. Ний сме го зачували още от преди десетина години от някои из Македония (...)

Много пътя сме чували от македонистите, че те не били българе, но македонци, потомци на древните македонци, и всякога сме чакали някакви доказателства на това, без да ги дочакаме. Македонистите никога не са ни показвали основанията на таквозито си мнение. Те упорствуват в своето македонско произхождение (...)

Те са ц е л и м а к е д о н ц и, заключават македонистите и ся успокояват на своето голямо откритие.

Гьорче Петров. ССп. Македонски преглед, год. I, бр.9, 25.09.1905. (131)

Може да е голямо нещастие за една България да се създава отделно царство от нейни братя, но веднаж тя заставена от своето безсилие да търпи и сама даже да държи автономни проповеди, тя беше длъжна да отиде до край и да направи всичко необходимо, за да бъде автономията на Македония веднаж завинаги о с ъ щ е с т в е н а (...) въстанията в 902 и особено в 903 години – най-тежките престъпления на българския национализъм – не бяха по същество нищо друго, освен едно грубо предизвикателство спрямо балканските държави и един жесток цинизъм спрямо идеята за една солидарна политика по „автономния“въпрос. (132) Минаха ред години на тежки изпитания и страшна неволя, ред момени на жестоки сътресения и погроми обаче помощта от България, тая помощ, мисълта за която е крепяла душите им, не се и показа. ННямат ли правотия и з м а м е н и македонски злочестници да негодуват против страната, която тъй жестоко е подиграла техните чувства и надежди? Нямат ли основание да формулират своето обвинение за тази измама? Това е едно неизбежно психологическо състояние на македонските българи, и когато ние излизаме с обвиненията си спрямо България, не вършим друго, освен да дадем формален израз на общото разочарование в Македония от яловата македонска „политика“ на тая България. (139) На свършване

не ни остава, освен да повторим ония думи, с които завършихме миналия път: „за нас македонците става все по-ясна мисълта, че българските правителства нямат политика по нашия въпрос...“

Христо Силянов. Освободителните борби на Македония. т. II. С.1933.

(440) ... България дочака Илинден без план, без воля и без кураж за действие...

(441) Безволна и безсилна да хвърли тежестта на своята въоръжена сила в титаническите усилия на своите възстанали сънародници в Турско, свободна България не изпълни и другия си, по-скромен, но още по- повелителен дълг, за който Турция ѝ даде всички морални и юридически основания. Когато, противно на всеки морал и човещина, турското правителство започна да прилага своята варварска потушителна метода, състояща в повсеместно унищожение на села, масово избиване на безоръжни жители и обезчестяване на жени, свободната българска държава не стана израз на възмущението и гнева на своите граждани чрез една колко-годе внушиелна демонстрация: Тя не извика в лицето на палачите: „Долу ръцете!“ с решителност, която да наложи преустановяването на човешката сеч. И възстаналите се прибраха в своите пепелища с остра болка от съзнанието, че свободната братска страна ги изостави в най-страшния момент на изпитанието им.

ПЕТЪР МУТАФЧИЕВ. Книга за българите. СС.,1987, с.124: През целия 546-годишен период, когато в миналото е съществувала българската държава (Първото ни царство трае 339, Второто – 207 години) нейната власт в Македония е траела 221 години.

(б. ТТА. – т. ее., Македония е била извън пределите на българската държава до турското робство 325 години, а след него досега, 2007 г., още 129, или общо от 675- годишното съществуване на България като самостоятелна държава Македония е била част от нея само 221 години, а вън от нея два пъти повече – 454 години.)

Павел Шатев. В Македония под робство. Солунското съзаклятие (1903). С., 1934, с.319:

Поради социалното положение и общо културно развитие, което беше разбира се нееднакво между българите политически затворници, естествено и техния мироглед беше различен. Едни бяха фанатизирани националисти-максималисти, а някои гледаха на македонската проблема с девиза „Македония за македонците“, т. ее. че трябва да бъде на всички населяващи я народи /.../ Имаше и такива, които се чувстваха

само като българи, а имаше и такива, които смело заявяваха, че са българи по народност, обаче преди всичко се чувствуваха като македонци. Мнозина от последните заявяваха „Македония е едно, а България друго“. Тая фраза се разнасяше от уста в уста, като някои се стремеха да обособят девиза „Македония за македонците“, обаче мнозинството от затворниците смяташе, че не е далеч деня, когато Македония ще се присъедини към България.

- 08-06-2014|**Златко**

Охоо, това вече се казва коментар, писан с познаване на материята. Благодаря много, господин Абазов! Бих искал да чуя нещичко и от помладите момчета, дето се изказаха така пренебрежително в началото на разговора (простено да им е, затова са млади), но нещо нямам усещането да горят от желание за продължаване на разговора.

- 08-06-2014|**Ем** „Българин“, ем „Славянин“:

Охоо, многу „интересни“ коментари. ::-) Авторката не ја познавала материјата, а вие (коментатор(к)ите) невидени експерти. ::-)Да го земам за пример господинот Абазов кој, пак, дава селективен пример за „българштината“ на Македонците преку ново печениот „Българин“-националист Славејков, каде што Славејков барал (и не добил)доказ од Македонците за нивното потекло од древните Македонци. А сега да ве прашам вас јуначишта-“Булгар(к)и“:-), кои се вашите докази за вашето потекло од старите „Българи“ – Туркомонголите (Хуни/Татари) на Кубрат/Аспарух? ::-) Од каде вие Българи ако сте биле Словени (прочитајте подолу)?

Васил Златарски: – „Историја на б’лгарската држава през средните векове“ – том 1, Софија, 1971

„Тоа е обичен мит, бидејќи бугарските историчари за прашањето на формирањето на бугарскиот народ, „словенско по содржина, бугарско по име“ и таканаречоното „словенизирано“ бугарско царство, до денес практично не изнеле ниту еден документ кој би ја потврдил оваа врска, но ЗАКЛУЧОЦИТЕ ВО БУГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЈА главно СЕ ИЗВЛЕЧЕНИ од МИСЛЕОВНИТЕ ШПЕКУЛАЦИИ и ГЕНЕРАЛИЗАЦИИ, кои ЗА НАУКАТА НЕМААТ речиси НИКАКВА ВРЕДНОСТ.“

„Првата историја на Бугарите несомнено треба да ја бараме во историјата на оние СРЕДНО АЗИЈАТСКИ ТУРСКИ НАРОДИ кои се познати

под општото име Хуни... Бугарите настанале од 4 хуно-татарски орди кои го сочинувале етхичкото јадро на Бугарите, именувани као Купи-Булгар, Дучи-Булкар, Чадар Болкар и Олхонтор-Б'лкар"

Јанко Саз'ков тврди дека „Бугарските историчари дури и денес не го познаваат процесот на изградување на бугарскиот народ, туку синтезите ги извлекуваат од „општите судови", не од фактографски материјал. Од ова произлегува дека бугарската литература е „бедна во документи" и се наметнува прашањето од каде толку „научност" („докази") за „бугарското" етничко потекло на Македонците, кои се влезени како „незаборавни вистини" во бугарската историографија, а таа настојува со сите средства да ги вметне во тркалата на светската историографија.

А да не ве потсетувам и на вашиот денешен „генијалец"-по историја:-) Божо Д., кој во неговата скорешна книга „открива" дека (пра)Бугарите се потомци на Македонците (од војската на Александар) и дошле на Балканот „да си ја бараат својата прадедовина", Македонија, нели? ::-)

Да ве потсетам и на фактот дека во 1820-те доаѓаат руски емисари на Балканот (денешна Бугарија) да испитаат дали и каков национализам постои (за поттикнување на ослободителна борба) и се враќаат назад со поразителни докази: никакво национално чувство. Потребни им се 5 децении да ги створат „Българите", преку кои имаат намера да го контролираат Балканот.

- 09-06-2014|**Попов**

Не разбрах какво точно не му е харесало на Златко в по-първите коментари – но за сметка на това този най-последния коментар, написан уж в защита на авторката, дава достатъчна представа до какви безумия се стига, когато даден човек реши да се движи по логиката на авторката.

Та научаваме значи, „фактот", че някакви руски емисари идвали през 1820-те г. на територията на България и установили, че национално чувство – българско – там нямало... А на тях, нали, им трябвало да намерят някакво такова национално чувство, че да го подтикнат към борба против османците... Да се чуди човек, тези емисари на Русия, като им е било толкова нужно за техните имперски интереси, като няма налично българско, защо не са използвали пък „македонското" национално чувство, бликащо тогава от територията на днешна Македония!?!?

Всъщност, самите факти, дори и по начина, по който самата авторка ги е изложила, пак недвусмислено показват, че разделението на Македония от България е било изкуствено.

По повод на санстефанския договор авторката пише:"тази спогодба алармира англичаните и австрийците, които се страхуват, че една толкова голяма славянска държава би могла да бъде използвана от Русия за оказване на влияние върху балканската политика."

Е, добре – като нямаме доверие на по-късните български историци, нека се доверим на преценката на тогавашните англичани и австрийци. Какво показва тяхната преценка за ситуацията? За тях е без съмнение, че новосъздаващата се държава ще бъде ЕДНОРОДНА по състав на населението, и, което е по-лошо, ще бъде еднородна по своята политическа ориентация, а именно про-руски настроена – което за тях е опасно. И тъй като те – англичани и австрийци – не могат бързо да променят проруските нагласи на това население, единствено им остава възможността да разединят това население чисто административно – и това и правят, на Берлинския конгрес. Т. ее. напълно ясно е – и за тогавашните хора, пък и за днешните трезво-мислещи хора – че разделянето на Македония от България се извършва от англичани и австрийци, те по този начин защитават не друго – не някакви принципи – а просто собствения си интерес.

Това е съвсем закономерно – големите нации нямаше да са големи, ако не защитаваха последователно, при всички ситуации и с всички средства, собствения си интерес.

- 11-06-2014|**Самолет 005**

Прочитът на статията от мен – непрофесионалиста, ми беше интересен и породи въпроси към авторката, които са добронамерени. Ще започна с малко предистория по повод на идентичностите, защото някои от въпросите ми са – кога човек от една националност не иска да бъде вписван в нея? Защо в Балгария има толкова много примери за нежелание да си с българска идентичност?

Сега предисторията. В нашето софийско село имаме доста преселници (мигранти е новата дума) от някогашните македонски територии. Една от тези имигрантки ми е разправяла тъжен случай. Тази жена – баба Депа, е била подгонена да бяга от Македония (Егейска!). Подчертавам Егейска, защото, когато говорим за Македония, все някак си я иг-

норираме тази Егейска Македония. Тя – баба Депа, е била подгонена от гръкомани. Това са гърчеещи се българи, които са смятали, че гръцката култура и идентичност са по-висши от българската. Те си слагат гръцки имена и усилено говорят гръцки. Групата жени са тръгнали да бягат към България и между тях е имало кърмачка с бебенцето си на ръце. Мъжете, повече от ясно е, са били изтрепани. По пътя детето се разплаква и жената спира да го накърми. Това не е по вкуса на гръкомана, който ескортира групата, и той застрелва жената. Не бебето, а жената! Бебето е оставено да го ядат кучетата. Една от другите жени с риск да бъде също убита се връща и взима бебето. Думите на гръкомана са: „Ти ма, кучко, с к›во ще го кърмиш?“... След щастливо стечение на обстоятелствата, това дете става известна адвокатка в София през 40-те години на миналия век. Убита е от комунистите по време на народен съд. Всичките герои в тази история са българи – бежанци, гръкомани, комунисти.

Как да впишем тази история в националистическата ориентация на българите? Какво означава да си гръкоман? Баба Депа казваше: „Дете, дете... нема по-страшен колач от гръкомана!“

Национализмът не е закарфичена пеперуда на стената. Национализмът търпи промяна и развитие. За точно тази промяна искам да чета, с което не отричам значимостта на статията. Това, което питам, всъщност е – при наличието на толкова много и разнопосочни ракурси, защо един автор избира само един. Това не е обвинение. Това е любопитство за естеството на заниманията на историка.

- 11-06-2014|**Златко**

Ще преведа тия дни текст, който показва, въз основа на документи, една възможна реконструкция на начините, по които са се оформяли съзнанията, идентичностите, а заедно с тях и враждите в (битолска) Македония някъде към края на 19, началото на 20 век. Изключително интересно четиво, надявам се да премахне едни или други предварително готови напластявания...

А инак кървавите истории, те край нямат. И всички тук на Балканите все истории за чуждата жестокост разказват, всички са жертви, естествено. Не че в това има нещо ненормално, когато то идва от спомените на живи хора. Ненормалното е когато се запечата в история със само един тон и се превърне в „канон“, който не допуска и активно преслед-

ва опитите за други, по-човешки и по-самокритични, представяния на историята...

- 11-06-2014|**Самолет 005**

  Златко писа:

  ===

  А инак кървавите истории, те край нямат. И всички тук на Балканите все истории за чуждата жестокост разказват, всички са жертви, естествено. Не че в това има нещо ненормално, когато то идва от спомените на живи хора. ненормалното е когато се запечата в история със само един тон и се превърне в „канон", който не допуска и активно преследва опитите за други, по-човешки и по-самокритични, представяния на историята...

Според мен в това се състои професионалността на историка – да представи нещо извън канона по приемлив начин. Но за неофитите в другата, нова идентичност няма приемлив начин. Аз например бях изненадан да разбера колко силно българските турци прегърнаха новата си идентичност и това ми е напълно обяснимо. Само ми прави впечатление. Туркостта им толкова силно беше наранена и възродена през възродителния процес, а той е възродителен точно затова, защото възроди турската им идентичност, че всички, освен броени интелектуалци отхвърлиха наставката „-ов" от имената си... Иълдъз Ибрахимова, Юксел Кадриев, Вежди Рашидов, Али Алиев, Филиз Хюсменова са само малка част от онези, които подчертават българския си корен... Другите неофити не щат и да чуят за това. Обяснимо е, но ми е странно.

- 11-06-2014|**Златко**

В случая показателно е по-скоро собственото ти удивление, отколкото промяната в умонагласите на българските турци, Самолете (казвам това с добра воля, без търсене на разправии). Имам пред вид, живеейки в това тук място и без възможност за особени сравнения с други места по света, за теб е станало някак „нормално" да възприемаш българските турци като „един вид българи" (имам пред вид етнически българи, тъй като инак принадлежността им към България, с всичките ѝ добри страни и недостатъци, едва ли подлежи на особено съмнение). Инак, от-

къде-накъде може да ти мине през ума (напълно абсурдната) мисъл, че е „нормално“ за едно тюркоезично име да завършва на „ев“, „ов“ и прочие чисто славянски наставки, които между другото създават доста неудобства на всеки човек, който започне да живее на Запад, тъй като там подобни неща не са част от именната култура. Изобщо, ако успееш да погледнеш себе си отстрани, поне в този случай няма как да не забележиш, че онова, което ти възприемаш като „нормално“ е просто някаква странна езикова завъртулка, съществуваща единствено в (някои) славянски езици и че за турците да имат имена, завършващи на „ов“ е също толкова „нормално“, колкото би било за мен и теб, ако имената ни завършваха на „оглу“ (както нерядко се е случвало, когато те са управлявали нас, между другото). Какво мислиш по тоя въпрос?

- 11-06-2014|**Самолет 005**

Сравнявам идентичностите.

Много малко хора знаят, че финландските шведи са толкова шведи, колкото аз съм полинезиец. Финландските шведи са особен вид финландска аристокрация, която възниква по време на шведското владичество (това е владичество, а не робство!). Тогава културата по тези земи е идвала от Швеция. Всяко административно и културно нещо е било написвано на шведски, включително и поезия. Едит Сьодергран – най-любимата ми поетеса, е финландска шведка от селяндурската околия на Ленинград. Много тогава (още преди Сьодергран) да се говори на шведски е било признак на ученост. И тези учените финландците започват да губят език и имена. Те обаче говорят различен шведски от шведските шведи. Финландският шведски език е без музикалното ударение, което е толкова характерно за шведите. Но финландските шведи по ген финландци се пошведчват, тоест се културизират, което прави шведското робство владичество. В България знаем само за Денкоглу (той не ни е известен като Иван Денков). Тоест, ако българите и османлиите по време на робството си бяхме превърнали робството във владичество, тогава и ти можеше да си Златко Еноглу без всякакво притеснение; дори можеше да бъде гордост. По време на „българското владичество“ на българските турци, тоест социализма, те – турците в НРБ, имаха силна българска идентичност. Моят приятел Фики (Факри) искаше да му викаме Филип. Тоест водещ принцип става не етносът, а носителят на наука, наричана просвета. На Балканите каква е водещата просвета? Защо аз, който съм

Йорданов, да не съм Йорданоглу с гордост. Защото Османската империя ни е дала култура, но не ни е дала (наука) просвета. Това е крайно непрофесионално мнение, но нека професионалистите ме осветлят. Тогава нито един западен англоезичен проблем днес с „ов“ или с „оглу“ нямаше да ми бъде проблем. Сестра ми можеше да е примарно Теменужка Найденоглуева по начин, по който Нурсултан Назърбаев е вероятно със съпруга Назърбаева. Тоест, когато искаш да демострираш културна, а не етническа принадлежност, тогава „ов“ и „ев“ не са проблем. Това, че нашата поамериканчена Грозданка иска да е по американски Грозданка Манафов, а не Грозданка Манафова, е друг въпрос, без ни най-малко да отричам трудностите на Кеми Тодоров да бъде Камелия Тодорова в САЩ). Разбира се, че го казвам хумористично и не ти се противопоставям. Само слагам критерии на идентичност, което ми липсваше в статията. Българските турци демонстративно се отказаха от българската си културна идентичност, което е напълно обяснима реакция на обида. Така че някой може да бъде другоидентичен и поради обида, с което не трябва да изключване и неофитната идентичност поради културен мотив. В Македонския въпрос има и такъв мотив и той се наименува – гръкоман и сърбоман. Ние в България нямаме туркоман (а дори и да го имахме нямаше да бъде с позитивна конотация!), а щеше да бъде добре да имаме туркомани по финландския модел, при който конотацията е силно позитивна. Но това е по вина и на османлиите... Кой ще напише такава научна статия? „Smile“

- 11-06-2014|**Златко**

Имам усещането, че го напипваш малко по интуиция, която обаче е напълно вярна в основните си предпоставки. В смисъл, че водещата култура на Балканите, но само ПРЕДИ утвърждаването на националния принцип, е гръцката, а не турската. И именно това е била основната причина за балканското „гърчеене“, също както с „шведчеенето“ в примера, който даваш ти. По въпроса е писано толкова много, включително и тук на сайта, че едва ли е нужно да се впускам в по-нататъшни приказки. Ето само един текст, който е може би най-информативния тук в списанието, в това отношение...

„Турците със сила, гърците с книга“. Митът за двойното робство

- 13-06-2014|**Георгиев**

  Златко писа:
  Имам усещането, че го напипваш малко по интуиция, която обаче е напълно вярна в основните си предпоставки. В смисъл, че водещата култура на Балканите, но само ПРЕДИ утвърждаването на националния принцип, е гръцката, а не турската. И именно това е била основната причина за балканското „гърчеене“, също както с „шведчеенето“ в примера, който даваш ти. По въпроса е писано толкова много, включително и тук на сайта, че едва ли е нужно да се впускам в по-нататъшни приказки. Ето само един текст, който е може би най-информативния тук в списанието, в това отношение…
  „Турците със сила, гърците с книга“. Митът за двойното робство

„Едно си баба знае, едно си баба бае“.

Щом е белгийско значи Е истина.

Горко ни с такива интелектуалци… Защо не прочетете „Войната се завръща“ на Анри Пози, защо не прочетете А. Каракасиду или Пол Гард… или Леге, Пандо Младенов, а може и Венелин.

Оф, забравих, че не сте българин, а „европеец“ с претенции, що Ви е да се образовате?!

- 13-06-2014|**Златко**

Хайде малко по-миролюбивичко, ако обичате, че нещо хич нямам време за престрелки с войнствени баби. Мине се не мине време, току се завърти тук по някоя такава сърдита оса, дето разваля и тона, и настроението на целия разговор. Не ми се ще да отговарям по същия начин, но по някое време просто започвам да пъдя, когато окончателно ми омръзне. Имайте го пред вид, ако обичате. Различията в мненията са едно, приказките, предназначени само да дразнят, са друго…

- 13-06-2014|**Златко**

А инак, то си е ясно, че и след двеста години сигурно все още ще има хора, дето ще викат „няма пък!“ Има ги навсякъде, и навсякъде много си приличат… Даже и немалко книги се пишат за този тип поведение, обикновено наричано „компенсаторно“. Мнозина от южните щати в

Америка (и до ден днешен), немалко хора в днешна източна Германия, за Балканите и България пък изобщо да не говорим. Навсякъде едно и също: може и да сме изгубили (битката), ноината си не даваме, каквото ще да става.

Е и какво? Ще накривите някому капата, с този инат...

- 14-06-2014|**АТМ**

Какъв полит коректен либерален анализ на македонският въпрос, дори подкрепен с цитати на някакви либерални псевдо авторитети! Само дето е пълен с подвеждащи и манипулиращи полуистини и внушения от рода на „терористи“, “разбойници“, “реваншистки аспирации“ и т. н. Ако някой още не е разбрал целите на глобаллибералната напаст и всичките ѝ пропагандатори продали се за 30 сребърника на соросоидите от „ОТРОВЕНО общество“ то си струва да прочете статията на една съвестна журналистка: **www. facebook. com/note. php? note_ id=472585181950**

- 19-06-2014|**Борис Танушев**

През април 1914 щипянските новобранци отказаха да положат клетва за вярност пред сръбския крал. Ето как разказва тоя епизод един очевидец в „Радичке новини“:

„Радостни през великденските празници, новобранците тоя ден бяха променили настроението си. Те бяха печални и мрачни. Най-после очакваният час настъпи. Новобранците бяха наредени пред казармите. Скоро дойдоха командирът и свещеникът и церемонията почна.

Свещеникът напомни на синовете на „Нова Сърбия“, че трябва да бъдат верни на отечеството и припомни, че Сърбия трябва да се готви за нови жертви за освобождението на техните „поробени братя“ оттатък Сава и Дунав.

„Новоосвободените“ слушаха тази патриотическа реч неми и с наведени очи.

Изведнъж отдалече се разнесе вик: „Не искаме да се кълнем!“. Цяла дружина като един човек отказваше да положи клетвата. Смятам безполезно да описвам по-нататъшните събития. Ще прибавим само, че две отделения от 1-я полк оградиха с ножове на пушките своите „новоосвободени“ братя.

Между туй настана нощта. Дали тези нещастници са доживели утрото след своята спонтанна манифестация, това никой не би могъл да каже.

Ето, – пише по-натам Симеон Радев, – сега разказът на един от тия героични новобранци, който бе взел участие в тази спонтанна манифестация и който бе „само“ ранен, Панче Тодоров:

„При четене клетвата от свещеника, ние, щипските новобранци заявихме, ч ене ще положим клетва. В същоот време един слаб вик „ура“ се чу от съседната група. Веднага този вик бе подхванат от всички страни и надалече се разнесе: „Да живее цар Фердинанд!“, „Да живее българският народ!“. Всичко се обърка. Офицерите с извадени сабли се нахвърлиха върху нас. Ние се отбранявахме както можахме.“

Проповедници на бога и мъченици на нацията
Автор(и): Васили Ц. Гунарис

Политиката на убийства в османска Македония през ранния двадесети век

Терорът не е извънредно явление нито в Македония, нито в някоя друга част от Османската империя от 19 век. Той е практика, упражнявана от всички, които са се чувствали достатъчно силни да оказват съпротива или да избегнат възмездие. Селяните-християни са лесна плячка за различни разбойници, башибозуци и жандарми, но и за редовната армия - при всички случаи, в които е било удобно за някои от тези нападатели. Военните действия от всякакъв вид или заплахата от такива действия само са умножавали тези случаи. Мобилизираните и въоръжени мъже просто не са могли да устоят на изкушението да грабят, мародерстват и опропастяват съседните си селяни-християни. Това са били най-близките бойни полета, най-лесните за постигане победи, както и най-доходните за водене кампании. Много пъти такива практики са включвали убийства, изнасилвания или отвличания за откуп. Но зад този терор не стои никаква по-висша политика, или поне до времето на **арменските кланета от 1896**. Те са били част от живота, един продължителен процес, тясно свързан със социалното и икономическо разпадане на Османската империя.

Политиката на терор

Няма съмнение, че политиката на терор, а всъщност на убийства, е била въведена в Македония от българските революционни комитети през късните 1890 години[1]. Каквито и да са били плановете за бъдещето на Македония на техните членове – познати под турското название комитаджии – то със сигурност гърците и сърбите не са били част от тези планове. Този ексклузивен характер може и да не е чак толкова ясен в

1 Виж Perry (Duncan), The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements. 1893-1903, Durham: Duke University Press, 1988.

(Освен ако е указано другояче, всички забележки са на автора).

многото преработки на техните основополагащи документи, но той е напълно очевиден в практиката им[1]. Общото между всички комитети и техните фракции е мълчаливата подкрепа за Българската екзархична църква – факт, който почти не се споменава в литературата за ВМРО[2]. Това не е формален съюз, нито пък мирно съвместно съществуване. Разглеждан от множество идеологически аспекти, той е „нечестив", но въпреки това – стратегическа необходимост. Присъединяването към Екзархията и напускането на вселенската Патриаршия е не просто символичен жест на някой отделен човек или общност. Според десетата точка от фермана от 1870, чрез който се утвърждава българската Екзархия, преминаването на някоя епархия към новата институция се определя чрез гласуване, ако мнозинство от две трети се обяви за това. През 1890-те такова едно преминаване е важно политическо решение и комитите го знаят много добре. Това е първата крачка по пътя към София или поне ясен знак за противопоставяне срещу Константинопол, Атина и Белград. Очевидно и напълно разбираемо, в случаите със селските общности, особено в оспорваната средна област на Македония, простираща се на юг от Охрид, Крушево, Струмица и Мелник и на север от Костур, Едеса (Воден), Яница и Серес (Сяр), тази крачка е по-важна и по-практическа от съмнителното усвояване на социализма. Областта обхваща не по-малко от девет епархии, към които българите са предявявали претенции още от 1866, но които са били оставени извън екзархическата юрисдикция от 1870 и Българското княжество от 1878.

Разбира се, комитите не планират да избият всички хора, които се противопоставят на Екзархията. Общите наредби, въведени от Портата през късните 1860 в контекста на реформите на Танзимата настояват за секуларизация на комуналната администрация и със сигурност за въвеждане на някои демократични принципи. Епископите вече не могат да налагат волята си неограничено. В резултат на тази новост, както и поради множество други социални и икономически причини, във

1 За кратък преглед на материалите, които съм използвал, виж **Panayotopoulou (Anna),** From Thessaloniki to Krousevo; Ideology; Organisation and Activities of IMRO, 1893-1903 [g], Aristotle University of Thessaloniki: непубликувана магистърска работа от 1993, в която са цитирани всички налични български източници.

2 Вътрешната Македоно-адрианополска Революционна Организация (ВМРО) е създадена в Солун през 1893. ВМРО се намира в напрегнати отношения с другия основен български комитет, Върховистите, основан през 1895 и основаващ се в София. Съперничеството между двете групировки варира от братско сътрудничество до открити сблъсъци.

всяко македонско село се появяват противостоящи страни. Липсата на влиятелни и безспорни първенци – особено в чифлиците – усилва още повече вътрешните напрежения. Всичко, което комитетските водачи трябва да направят, е да манипулират тези напрежения, като привличат на своя страна пораждащите се по това време, гръцки или български образовани елити, които не искат да се връщат по полята и да станат отново селскостопански арендатори като предците си. Такива мъже, в много от случаите синове на свещеници, ако биха имали оръжия, не биха се поколебали да приложат обмислено насилие, за да спечелят на своя страна мнозинството и по този начин да направляват политиките на своите общности[1].

Какво означава фразата „обмислено насилие“ става ясно при запознаването с два британски доклада, написани около 1900: първият изрежда всички убийства, извършени след 1894 от българите срещу гръцко-православните жители на Солунския вилает, а вторият – броят на убитите сърби след 1897. От общо 66 случая на нападения, шестнадесет са извършени срещу притежатели на земя, най-вече селски първенци, дванадесет срещу образователен персонал, единадесет срещу свещеници (16,6%), а четири – срещу търговци[2]. Очевидно е, че изборът на целите не е случаен. Доста сигурно е да се предположи, че някои сръбски и гръцки свещеници и селски първенци са се противопоставяли на българското проникване по-ожесточено, отколкото се е очаквало. И тъй като учителите са социално или роднински свързани с първенците и духовниците, а назначението им се разглежда като указание за определени национални лоялности, те също са определяни като първостепенни цели.

Мащабите на насилието от ранните години на двадесети век са безпрецедентни. Не по-малко от 200 души са убити между януари 1901 и август 1903. След това става още по-лошо. Дори ако изключим жертвите на Илинденското въстание (тоест хората, убити между август и ноември 1903), както и членовете на гръцки и български чети – доколкото това е възможно, тъй като много от тях са местни хора – списъците на

1 Виж Gounaris (Basil C.), «Social Cleavages and National „Awakening“ in Ottoman Macedonia“, *East* European Quarterly, 29 (4), 1995, а също и Agelopoulos (Georgios), „Perceptions, Construction, and Definition of Greek National Identity in Late 18^{1h} – Early 20th Century Macedonia“, *Balkan* Studies, 36 (2), 1995.

2 Public Records Office, FO 195/2089, attached to *Biliotti's report*, (38), 20 April 1900, pp. 128-133.

убитите си остават изключително дълги. Според британските годишни отчети за политическите престъпления, през следващите 56 месеца са извършени не по-малко от 3.300 убийства (средно почти по 60 убийства месечно) от български, гръцки, румънски и сръбски активисти, както и от държавни сили[1]. 600 други са убити в периода между революцията на Младотурците и Балканските войни (1908-12). 10% от жертвите са с неизяснени национални предпочитания; 53% са определени като българи, 33,5% като гърци. Румънците и сърбите като цяло са не повече от 3,5%. В около 750 случая професията на жертвите е известна: свещениците и селските първенци представляват около 30% от тях. Имайки пред вид социалния им статус, не е много вероятно да е имало много от тях сред останалите 3,360 случая на хора с неизвестно занятие. Ето защо може да се твърди, че те представляват около 5% от всички завършили с убийство нападения за периода от дванадесет години. Сред тези жертви са около 100 свещеници от различни църковни нива, 2/3 от тях гръцко-православни.

Мишените сред духовенството

Ескалацията на насилието очевидно е намалила процента на избраните мишени сред духовенството в целия брой на убитите от 16,6 до около 2,5%. Процентът на духовниците, регистрирани в официалния гръцки списък на ветераните от борбата от 1903-1908 е приблизително същия. И все пак той ми се струва сравнително висок, имайки пред вид, че свещениците, монасите и другите църковни служители не биха могли да представляват повече от 1% от християнското население. Но темите, засягани в тази статия, отиват по-далеч от количественото определяне на загубите, понесени от духовенството в Македония. Те се опитват да обяснят по-конкретно степента на участие на селските наместници и свещеници в гръцко-българската национална борба от гледна точка на комуналните политики и нередовните военни действия.

Свещениците в македонските села не са по-различни от паството си. Те са били селяни и са живеели като селяни. Свещеническият пост е бил най-често наследствен. Той е осигурявал допълнителен приход с неизвестни размери, както и позиция на известен авторитет сред селските първенци, а освен това и ролята на посредник между селската общност

1 Тези статистики се основават на електронната база данни на Музея на Македонската борба в Солун. Негов основен източник са британските годишни отчети, намерени в Public Records Office, series FO195.

и местния епископ. Тези отношения могат да се окажат полезен актив при ръкополагането на сина или племенника, след като почине старият свещеник. Назначаването на член от семейството му като селски учител е друга възможна облага. По правило свещениците не са неграмотни, но разбира се в това отношение има множество изключения: мъже с изтънчени познания, които са пътували много, като папа (поп) Ставро Цами, енорийският наместник на влашко-говорещото село Писодери или напълно неграмотни, като толкова много свещеници от измъчваните от малария чифлици в равнините. Понякога свещениците са служели и като селски учители, но през ранния двадесети век тази практика е доста извънредна, тъй като вече не липсват хора със завършени образования, спонсорирани от различни националистически общества, а понякога и от бюджетите на балканските външни министерства[1].

Проникването на Екзархията в южните части на Македония увеличава позициите на църковните служители от всякакъв вид. Според една оценка от 1891в района на Костур, само 13 от 53 села са напуснали Патриаршията, а в региона на Битоля те са 24 от 100. През 1896 обаче цифрите са нараснали съответно до 26 и 42[2]. Екзархическите общности, според големината и силата си, са изисквали редуващи се богослужения [на двата езика], строяли са собствени църкви, заемали са някоя от съществуващите или дори главната църква в селото, ако са можели. Ако са били малцинство, просто се ограничавали до малките църкви в гробищата. Във всеки случай били ръкополагани нови свещеници, освен ако настоящият – с риск да изгуби службата си или да бъде убит – не избирал страната на Екзархията. Ако не се постигнел компромис, османските власти имали право да заключат оспорваната църква[3]. Разбира се, да се стигне до такова решение не било никак лесно, тъй като от 1872 нататък Екзархическата църква е схизматична институция, анатемосана от Патриарха. Нещо повече – въвеждането на сравнително демократични принципи в управлението на общността не предполага непременно свободно гласуване. Някои семейства, особено големите задруги, прите-

1 *Сравни* Vouri (Sofia), *Education and Nationalism in the Balkans. The Case of NW Macedonia 1870-1904 [g],* Athens: Paraskinino, 1992.

2 FO195/1849, „Shipley to Blunt, Monastir, 31 March.1894", If. 103-107 and „Blunt to Currie, Thessaloniki, 20 April 1894", t 86.

3 За доста подробен анализ на такива събития виж изследването на Dakin (Douglas), The Greek *Struggle* in Macedonia 1897-1913, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.

жителите на земя и дюкяни, търговците на дребно, изобщо онези, които плащат по-голямата част от данъците, упражняват влияние, което не отговаря на реалния им брой. Това са локалните патрони. Ако не би било присъствието на въоръжени банди, те може би биха доминирали селските райони и за Екзархията би било много по-трудно да надделее. Но оръжията променят ситуацията радикално. Национализмът и революционните идеи създават един неуморен елит от по-добре образовани хора и амбициозни имигранти, готови да поемат управлението на всяка цена. Понякога само шепа от тях са достатъчни, за да се отправи искане за някоя църква и евентуално да се постигнат ако не редуващи се богослужения, то поне прекъсване на съществуващите такива чрез турска намеса[1].

Свещениците се намират между два огъня и неутралността не съществува като избор. Ако решението им е в полза на Екзархията, от тях се очаква да подпишат съответна петиция до властите и да започнат да почитат Екзарха вместо Патриарха във всичките си богослужения. Очевидно те не могат да останат безучастни; на практика от тях се очаква най-енергична поддръжка за едната или другата страна. Такива решения не се постигат лесно, особено ако общността не може да ги вземе по собствена воля. В такива случаи процедурата е почти стандартна. Някоя българска чета влиза в селото през нощта, отива на посещение при свещеника, събира селяните в църквата и им обяснява тяхната „национална вяра“. След това свещеника, кмета и членовете на съвета се призовават да подпишат декларация, а пазителят на селския печат (мухтар) – да го подпечата. Ако имат време, освен това те карат всички свещеници заедно да извършат екзархическо богослужение, за да бъдат обвързани напълно с новата кауза публично[2]. Среден път няма. Папа Тале, свещеник и учител в селото Сирбси, е убит на място когато отказва да угоди на четата на войвода Сугарев през март 1903[3]. В селото Склитро (Зеленич) дори и един свещеник от Пелопонес (южна Гърция) е „убеден“ да се

1 Alexandras (Alexis), ed., The Archive of National Martyr Bishop of Smyrna Chrysostomos [g], Athens: MIET, 2000, vol.1 (Drama 1902 -1910), pp. 20-22.

2 Karavangelis (Germanos), „The Struggle for Macedonia. Memoirs“, in The Penelope Delta Archive of the Straggle for Macedonia. Memoirs [g], Thessaloniki: IMXA, 1984, p. 11; Dragoumis (Ion), The Note-Books of Hindert [g], Athens: Ekdoseis Petsivas, 2000, p. 62. Several petitions of this kind can be found in Bulgarian Academy of Sciences, ed., Macedonia. Documents and Material, Sofia, 1978, document n° 111, pp. 571-589.

3 Dragoumis (Ion), op.cit., p. 66.

присъедини към българската църква[1]. Когато пък на сцената се появяват гръцки чети, малко преди Илинден, те следват точно същата практика, понякога при окуражаващото присъствие на епископа на Костур, Германос Каравангелис – млад гръцки духовник, известен с националистическия си плам и твърдото отношение към враговете[2]. Всеки епископ на Патриаршията, ако само гърците спечелят контрола в някое селище, е можел да уволни екзархическия свещеник, ако той е бил назначен от схизматичен епископ[3].

Но дори и под дулата на оръжията присъединяването към схизматичната църква не е лесно решение за хора, известни със силната си привързаност към традициите. От гледна точка на учението и практиките на богослужението, самите селяни едва ли са в състояние да направят голяма разлика. Огромното мнозинство от тях изобщо не могат да разберат богослуженията, изпълнявани на църковнославянски или на елинистки гръцки. Нито набожността, нито религиозните им практики са изложени на някакъв особен риск, особено ако предишният и новият свещеник са едно и също лице. От гледна точка на политиката обаче разликата е огромна, тъй като след декларацията е подписана, от селото вече се очаква да приютява гръцки или български чети, да подготвя местни въоръжени сили и специални скривалища за оръжия, хора и амуниции, да предоставя надеждни куриери и храна. В отплата повечето членове на „националния комитет“ получават финансова подкрепа или дори месечна заплата, стигаща до една турска лира[4]. От селските свещеници се очаква не просто да бъдат част от тази организация, а нейно основно ядро.

Някои от тях действително са убедени националисти и за тях всичко това не е въпрос на заплахи или възнаграждения. То е свързано с твърдия им характер, солидно национално образование, семейна история, както и подкрепата, която получават вътре в общността или от четите в околността. Папа Ставрос Цамис е редовен информатор на гръцкото консулство в Битоля и ценна връзка за гръцките чети. По тази причина

1 Karavangelis (Germanos), *op.cit.*, p. 27.
2 Ibid.
3 Chrysostomos (Kalaiatis), *op.cit.* p. 21.
4 Tsondos-Vardas (Georgios), *The Struggle for Macedonia* [g], Athens: Ekdoseis Petsivas, 2003, vol 1 (Diary 1904-1905), p. 30.

той е убит с брадва през август 1906[1]. Неговият колега, свещеникът на село Варико (Мокрен), „непоколебим българин“, едва успява да избяга когато през февруари 1905 на връщане от Костур попада на засада, организирана от чета на войводата от село Василиада (Загорицани), който се е присъединил към гръцката страна[2].

Има свидетелства, че свещениците дори са убивали със собствените си ръце предшествениците или конкурентите си. Такъв е случаят с екзархическия свещеник поп Никола от селото Перикопи (Прекопана) в планината Вич, който е убил предшественика си папа Христо през юли 1903. Същият е случая и при папа Елиас, престарелия гръцко-православен свещеник на Велусина. Папа Елиас има съвсем малко паство, състоящо се само от седемнадесет къщи, като останалата част от селото е екзархическа. Той биел камбаната с револвер в ръка и събирал паството си човек по човек. Със същия револвер той ранява сериозно екзархическия си колега, който оцелява по чудо. Папа Елиас знае, че скоро ще последва отмъщение, така че непрекъснато приканва гръцките чети да нападнат първи противниците му от селото Оптисар в покрайнините на Битоля. Не успява да убеди четата на Каравитис през юли 1905, но това му се удава през пролетта на 1906, с помощта на дръзката чета на Макрис[3]. Той сам завежда четата до Оптисар, но започва да трепери когато наближават неприятелското село. Когато отказва да продължи, четниците го вдигат на рамене и го понасят, като го оставят малко преди селото. Четата влиза в селото, арестува осем мъже и ги довежда при свещеника, за да бъдат разпознати. Папа Елиас трепери и отказва дори да ги погледне. Затваря очи, покрива лицето си и моли да не бъде представян. Макрис го уверява, че няма опасност за живота му, тъй като тези българи няма да видят никого повече, поне в този свят[4].

Всъщност убийствата се случват по-рядко ако може да се очаква скорошно отмъщение. Ето защо четата на Павлос Мелас бърза да убие све-

1 За едно сравнително неравномерно гледище върху папа Ставрос, направено от враговете му, виж Sonnichsen (Albert), *Confessions of a Macedonian Bandit,* New York: Duffietd, 1909, chapter XXII.

2 Tsondos-Vardas (Georgios), *op.cit,* pp. 87-88.

3 Karavitis (Ioaiwis), *The Struggle for Macedonia. Memoirs* [g), Athens: Ekdoseis Petsivas, 1994, vol.i, PP- 344-345.

4 Makris (Georgios-Dikonyinos), „The Struggle for Macedonia. Memoirs“, In *The Penelope Delta Archive of the Struggle for Macedonia. Memoirs* (op.cit,), pp. 151-151.

щеника-убиец от Перикопи[1]. В селото Месмери, където свещеникът-гръкоман папа Стоян е убит от българска чета през февруари 1905, самите селяни притискат Акритас[2], гръцки войвода, да отмъсти за смъртта му, или в противен случай те ще напуснат Патриаршията. През май 1905 те го убеждават да убие един екзархически свещеник, поп Гоце Стойчев, който е сменил страните за пари по време на неделното си посещение в местния манастир[3]. Като правило никоя от страните в Македония не е в състояние да си осигури някой регион до степен, която да направи противниковите инициативи невъзможни. Ето защо в повечето случаи такива убийства просто поставят в действие нова спирала от отмъщения. През 1901, когато българите убиват седемдесетгодишния папа Димитри от Аспрогея (Сребрено), епископът Каравангелис нарежда на двадесетгодишния си син и окуражава племенника си Вангелис, мъж с внушителен ръст, да отмъстят за убийството на чичо си[4]. В друг един случай, когато през 1902 е убит папа Константинос от Полипотамос (Неред), на негово място е ръкоположен и преименуван като Константинос сина му. Не след дълго младият свещеник също се превръща в мишена за ВМРО. Няколко седмици преди Илинден той евакуира семейството си във Фиорина, а сам заминава за Атина, носейки препоръчително писмо от Йон Драгумис, секретаря на гръцкото консулство в Битоля[5]. Скоро след това се завръща на поста си и се замесва в борбите. През октомври 1904 той информира Мелас и неговите мъже, че трима комитаджии са се подслонили в селото му и води гърците до скривалището им[6]. Новият свещеник на Кратеро (Раково), „чисто обръснат млад мъж“, също е син на бившия свещеник, убит от българите. Ето защо той не се колебае да се представи по своя воля и да предложи услугите си на войводата Вардас

1 Mela (Natalia), ed., *Pavlos Mêlas* [g], Athens: Dodoni, 1964, p. 390. Мелас е първият гръцки офицер, убит при бойни действия в Македония. Той е перфектният апостол на елинизма в Македония, но като войвода на чета е доста слаб. Негов свекър е Стефанос Драгумис, бивш министър на външните работи, а шурей му е Йон Драгумис, секретар на гръцкото консулство в Битоля – и двамата силно ангажирани с македонските дела.

2 Младши лейтенант Константинос Мазаракис-Айнан вече е служил като военно аташе в главното гръцко консулство в Солун.

3 Mazarakis-Ainian (K.), „The Struggle for Macedonia. Recollections“, in *The Struggle for Macedonia. Memoirs* [g], Thessaloniki: [MXA, 1984, pp. 249-250.

4 Karavangelis (Germanos), art.cit., p. 21.

5 Dragoumis (Ion), op. cit., p. 171. Йон Драгумис, самият той от македонски произход, е един от създателите на гръцката организация в Македония.

6 Karavitis (loannis), op.cit., pp. по-ш.

(псевдоним на лейтенат Георгиос Цондос), който е наследил Мелас в ръководството на гръцките чети в западна Македония[1].

Но не всички свещеници са готови да се изправят и загинат за някаква кауза. Когато четата на Каудис, един корав критянин, пресреща свещеника на Трандафилия (Лазен) в късния август 1904, той започва да се моли. Разказва им за нещастията на селото си и накрая признава на войводата: „Дори и аз сам се преструвам, че съм българин. По време на службата високо възпявам Екзарха, но докато шепна молитвите си възхвалявам Патриарха. Само бог вижда какво се случва в душата ми“[2]. След това той става редовен информатор на гръцката страна. Всъщност този случай изглежда по-представителен за обичайното поведение на свещениците, по простата причина, че то е по-гъвкаво и по-малко рисковано. В друг един случай, когато четата на Коракас влиза в Несторио (Нестрам) в костурския регион, войводата пита свещеника, който води групата посрещачи, „Ти грък ли си или българин? Присъединил си се към Екзархията от страх, дори си приел български учител (...) Утре те ще ви поискат къщите, жените, децата? Защо не сте взели оръжие в ръце? Не сте ли християни? Не сте ли гърци?“ А свещеникът отговаря предпазливо: „Господине, как се осмеляваш да пречупваш сърцата ни, като ни наричаш българи? Сега, докато си тук, ще отидем в манастира и ще се покръстим, та и оръжия ще вземем, ако трябва (...) А междувременно моля те напусни селото, защото ако Митро Влахът, който е известен с жестокостта си, узнае за идването ти, с нас е свършено“ [3]. Коракас действително си отива, но други войводи са по-малко тактични със свещениците. Безогледният папа Дракос, въоръжен свещеник от източна Румелия и истински гигант на ръст, четник при Макрис, скубел и раздрусвал безпощадно всеки боязлив свещеник, когото те срещнели в Македония, и го питал високо, „Що за свещеник си ти? За какво по дяволите те държим тука?“ Заплахата е прекалено директна за да може да се игнорира[4].

По правило гръцките войводи разбират много добре несигурната ситуация в македонските села. Мъчения и смърт са наказания, които

1 Tsondos-Vardas (Georgios), op.cit, voI.2/1 (Diary 1906), p. 234.

2 Gounaris (Vasilis K,), ed., The Autumn of sgo4 in Macedonia. The Unpublished Diary of Euthymios Kaoudis [g], Thessaloniki: Mouseic Makedonikou Agona, 1992, p. 30.

3 Stavropoulos (Vasileios). „The Struggle for Macedonia. Memoirs“, The Struggle for Macedonia. Memoirs (op.cit.), pp. 402-403.

4 Makris (Georgios-Dikonymos), art.cit., p. 91; cf. Tsondos-Vardas (Georgios), *op.cit.*, vol. 1, p. 53.

ВМРО не се колебае да наложи на гръкоманите-свещеници, особено ако те са набедени като хора, сменили страните. Всички са виждали такива неща да се случват многократно. Така че заплахата трябва да се има пред вид и да бъде пресрещната не само с противоположна такава, но и с известно окуражаване. Вардас например държи ентусиазирана реч пред няколко събрани свещеници по време на общо богослужение в манастира Драгос[1], няколко дни преди Коледа 1906. Друг път, след като сурово е разкритикувал свещеника на Тухоли заради ненужния му страх, го съветва да отиде на откритията пазар в Несторио и да покаже на всички, че „времената са се променили“ и че вече не се страхува от българите[2]. От обемистите дневници на Вардас става ясно, че толерантността и окуражаването са осигурили ползотворно сътрудничество с многобройни патриаршески свещеници, които са били широко използвани като организатори, агенти, куриери, информатори, ятаци на чети. Тяхната ефективност или некомпетентност не е била непременно свързана с лоялността или неверността им, но най-важният принос в края на краищата е било простото оставане по постовете им. А това в никакъв случай не е било гарантирано. Ако се уплашели сериозно, те обикновено се преселвали в Костур, Фиорина или някой друг от големите градове, както са го направили толкова много патриаршески свещеници през 1903[3]. Споменатият по-горе папа Димитри от Аспрогея, ръкоположен от Каравангелис на мястото на убития си баща, забягва в близкия град Лехово когато българите изгарят къщата му и контролират селото му през ранната 1905[4]. Свещеничеството се е приемало с готовност като наследствено право, но мъченичеството е било прекалено тежко за носене бреме. Вардас знае много добре, че дори говорещият влашки папа Ставрос, национален герой par-excellence и евентуално мъченик, не може нито да скъса връзките с про-румънски настроените си познати и роднини, нито да се откажее от някое богослужение, в което те участват[5]. Но въпреки това той е ценен.

Енергичните свещеници, които са готови да рискуват животите си, получават специални привилегии като членове на новия национален

1 Tsondos-Vardas (Georgios), *op.cit.*, vol.i, pp.365-367.
2 *Ibid.*, p.200.
3 Cf. Dragoumis (Ion), op.cit, pp.24, 542.
4 Tsondos-Vardas (Georgios), *op.cit.*, vol.i, p.95.
5 Tsondos-Vardas (Georgios), *op.cit.*, vol.2/1, p.54.

елит от комитаджии. Това важи и за двете страни. Някои от тях стават ковчежници и ползват държавни пари, за да финансират най-близките си роднини вместо селската общност[1]. Други се опитват да използват приноса си към националното дело, за да разрешат лични или професионални диспути в собствена полза[2]. Налице са сериозни указания, че някои от свещениците използват тесните си връзки с четите, за да изнудват местните си опоненти, независимо от религиозната им принадлежност. Те ги заплашват и в много случаи успяват да ги представят като национални врагове, за да предизвикат убийствата им от четници, без сами да рискуват отмъщение[3]. Имайки пред вид променливостта на лоялностите и объркаността на отношенията, едва ли е било чак толкова трудно да се оклевети който и да било. Всъщност изглежда не е имало обичаен начин за определяне на дадени свещеници или други лица като непосредствени цели за атаки. Войводите са били принудени да разчитат на информация, идеща от други свещеници, епископи и най-различни национални комитети. Разбира се, трябвало е да проверяват подробно всяко обвинение, преди да издадат заповед за убийство, но поради сериозните трудности в комуникацията това не винаги е било възможно. Типичен е случаят на папа Васили от Фламбуро (Неговани). Обвиненията в предателство се трупали едно след друго, но Вардас продължавал да се колебае дали те не са случайни или преднамерени[4].

В някои случаи липсва каквото и да е колебание. Папа Яни от Агиохори (Грацан), близо до Драма, е бил „съветван“ многократно да преразгледа предаността си към Патриаршията и да остави селото си да се присъедини към българската страна. Тъй като игнорирал всички предупреждения, той бил намушкан смъртоносно в една лятна нощ през 1906[5]. Папа Тирпо от Иеропиги (Костенец) е начело на списъка с мишените на Вардас. Гърците знаят, че той е бил официален представител на Екзархията в Костур, близък приятел на известния войвода Васил Цакаларов и водач в решението на своето село да се присъедини към българската кауза[6]. По тази причина той трябва да умре. Папа Стаматис Танчев е

1 Ibid., p. 70.
2 *Ibid.,* pp. 274-275.
3 Ibid., p. 33.
4 [39] Tsondos-Vardas (Georgios), op.cit., vol.2/2 (Diary 1907), pp. 1000-1027.
5 Chrysostomos, op.cit., pp. 99-100.
6 Dragoumis (Ion), *op.cit.,* p. 62; Tsondos-Vaidas (Geoigios), *op.cit.,* vol.2/1, pp. 55,137.

чернобрадият, внушителен архиерейски наместник на екзархическата църква в Солун, „туптящото сърце“ на българското движение. Всички предполагат, че той е български офицер с тайна мисия[1]. Но да бъде изненадан е трудно, тъй като винаги се движи с въоръжен ескорт. В този случай смъртоносната мисия се поема от Александрос от Айвали, най-малко подозрителният екзекутор. Той е млад човек с френско образование и социалистическа ориентация, който просто не може да издържи на изкушението да се покрие със слава чрез убийството на свещеника[2]. Макрис, който е критянин, с гордост си припомня в спомените си как една нощ е направил засада при Лисолаи и е убил тринадесет българи, сред тях двама свещеници, двама учители и един войвода[3]. При друг случай известен член на гръцкия комитет заплашва да се оттегли, понеже убийството на българския свещеник от Емпорио не е било поръчано на неговите доверени екзекутори. Местният предводител отговаря, че има още много героични дела за извършване, но изглежда никое деяние не може да се сравни със славата, която носи убийството на свещеници-активисти[4], тъй като те са хора, които не могат да бъдат лесно заменени с други. Когато про-сръбският свещеник от Върбияни в казàта на Прилеп е убит през февруари 1903, генералният консул на Сърбия отива сам до селото, за да разследва инцидента[5]. Сръбското духовенство е малобройно в Македония.

Що се отнася до гърците, селските свещеници са първата от двете опори, незаменими при воденето на идеологическа борба и национално индоктриниране. Втората е мрежата от манастири в цяла Македония. Не по-малко от 25 от тях са разположени в западна Македония, някои по естествените маршрути, следвани от четите за проникване в турска територия. Това е доминантна сфера на Патриаршията, в която Екзархията няма почти никакви шансове да набира последователи. Единственото изключение – от крайбрежната област – е българският манастир в планината Атос. Манастирите в планинските райони са най-добре оборудваните и удобни скривалища. Тъй като тук не е поставен в опас-

1 Zannas (Alexandros), „The Struggle for Macedonia. Recollections“ in The Struggle for Macedonia. Memoirs (op.cit.), p. 84; Mazarakis, op.cit., p. 202

2 Mazarakis-Ainian (K,), art.cit., pp. 206-207.

3 Makris (Georgios-Dlkonymos), art.cit., pp. 141-142.

4 Tsondos-Vardas (Georgios), op.cit., vol l, p. 146.

5 46 Dragoumis (Ion), op.cit,, p. 14.

ност живота на жени и деца, четите не се колебаят да търсят подслон в манастирите толкова често, колкото им е удобно. Трудно е да се разбере дали самите четници са били наистина добре дошли. Има множество свидетелства, че някои игумени, дори от гръцката страна на границата, не са били много склонни да вземат страна и да поставят в опасност благополучието на манастира. Те са измъчени от честите посещения на различни бандити и желаят да бъдат оставени на мира. Отнема им известно време да осъзнаят и свикнат с мисълта, че тези бандити се бият в името на някаква кауза. Но в повечето случаи гръцките чети са приемани с щедрост и горещ ентусиазъм – както показват и честите, яростни български атаки, на които са подложени манастирите. Някои инциденти са по-добре известни от останалите: през март 1905 са разрушени манастирите в Сливен и Цирилово; през август 1905 манастира в Лисолаи; през януари 1906 манастира на Светата троица близо до Писодери; през март 1907 манастира в Осиани. Всички те са стратегически цели от значителна важност, които е трябвало да бъдат неутрализирани.

Заключение

Политиката на терор в Македония е нещо по-сложно, отколкото може би изглежда на пръв поглед. Смъртта на активистите се оказва нерядко удобна за всички страни. Убийците се гордеят и хвалят със смъртта на своите най-зли врагове. Страната, която е понесла загуби, се опитва да извлече полза от тях, като представя картините на поруганите тела и прави списъци на мъченици, които се предават на служителите от консулствата и представителите на вестниците от целия свят. А след това тя полага всички усилия, за да организира отмъщение от подобаващ мащаб. На по-ниско ниво обаче това е гражданска война между най-обикновени съселяни, чиито дребнави дрязги и социални разцепления от всевъзможен характер са неразривно свързани с високата политика на Македонския въпрос.

Във всеки случай при този първи рунд, преди 1912, все още се води война за души, а не за територии, и по тази причина свещениците не могат лесно да се въздържат от заемането на позиция[1]. По този въпрос цари съгласие. Да се пропагандира пред селяните в полза на Екзархията или, казано по-точно, против най-малко популярния от местните епископи, е нещо много по-лесно от пропагандирането на социализъм.

1 Livanios (Dimitris), „„Conquering the Souls“: Nationalism and Greek Guerrilla Warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908“, *Journal of Byzantine and Modern Greek* Studies, 23, 1999.

Освен това то е и по-удобно за всички български комити. Откъсването от Патриаршията е върховна цел, независимо от окончателното разрешение на Македонския въпрос. За тях това е добър старт. В другия лагер назначаването на млади, образовани и енергични епископи като Германос Каравангелис в Костур, Йоаким Форопулос в Битоля и Кризостомос Калафатис в Драма, все през ранните 1900 години, говори за това, че Патриаршията е решила да се обедини със силите на гръцкия национализъм, за да запази ценните си македонски епархии. Ето защо е мобилизиран за действие нейният екип от селски свещеници, макар че на теория Патриаршията е против свещеническото разделение на различни „раси“ [1].

Списъкът на жертвите е далеч от изчерпателен, но си остава факт, че броят на убитите гръцко-православни свещеници и селски първенци (особено пазителите на печати) надминава броя на българските им ответници в съотношение две към едно. Това отразява нападателния характер на българските комитети, както и преднината, която те имат поради по-ранния старт. До късната 1904 не са убити почти никакви екзархически свещеници, в сравнение с двадесет свещеници на Патриаршията. През 1907 жертвите са еднакви. Това показва че, от гледна точка на броя и влиянието, гръцките чети са успели да зачеркнат наполовина постигнатото от българите в южните части на Македония. Тоталният брой на жертвите сред духовенството за период от почти десет години борба показва ясно, че печеленето на душите на свещениците насила не е било лесна работа. Въпреки огромното символично значение на самото убийство като акт, всъщност то се оказва контрапродуктивно. Прилагането на масивно насилие от страна на комитите, предназначено да подпомогне делото на Екзархията, се оказва в края на краищата вредно. Във времената на романтичния национализъм невидимата армия от мъртви гръцки духовници, истински мъченици на нацията, се оказва непобедима.

1 Kofos (Evangelos), „Patriarch Joachim HI {1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State“, *Journal of Modern Greek Studies*, 4 (2), 1986.

Васили Ц. Гунарис е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Аристотеловия университет, Солун. Изучавал е съвременна история в Солун (BA 1983 & MA 1985) и в Колежа St Antony, Оксфорд (PhD, 1988). От 1990 до 2001 и отново от 2005 е директор на Центъра за македонска история и документация в Солун. От 2000 до 2005 преподава социална и икономическа история като асистент-професор във Факултета за балкански изследвания (Университет на Западна Македония, Фиорина). През 2009-10 е гост-професор в King's College, Лондонски университет.

Коментари (11)

- 30-11-2014|**Страшимир**

Текстът образцово демонстрира имитация на обективност и некоректна спрямо фактите субективност. Свидетелствата на миналото се поместват в специално подготвен за тях контекст. Той не е на историческата наука, а на гръцкия шовинизъм. Имитацията на научна добросъвестност е добра, византийска. Ферманът от 1870 г. и Карнегиавата анкета от 1914 г. са действително неутралните, обективните гледни точки за българо-гръцкото противопоставяне в Македония. На всяка нация е присъщ емоционален прочит на собствената история и привързаност към своите герои. Но това как те се назовават е показателно за моралната идентичност на отношението към другите, чуждите. В България има улици, носещи името на цар Калоян. Но нито една не се казва „Цар Калоян Ромеоубиец". В Атина и Солун има булеварди на името на император Василий II. Те се казват „Василий Българоубиец". Жалко, много жалко за гърците, които приемат това като нормално...

- 30-11-2014|**Златко**

Самият аз публикувах текста с пълното усещане, че тук са положени всички усилия, за да се избегне някакво едностранчиво и шовинистично представяне на историческите събития. Не ми е ясно в какво точно откривате тук гръцки шовинизъм – в края на краищата гърците не са представени като някакви агнета, подложени на българско заколение. Според тях ние сме започнали първи – и моето собствено усещане е, че това най-вероятно си е чиста и проста истина, само че неудобна за приемане и признаване, след толкова много години на доктринесрство и задължително противопоставяне едни на други.

А дали не е време вече малко да поразмислим, да започнем да променяме умонагласите си? Стига с това вечно преповтаряне на „истини", които са набити в главите ни. Какво толкова недостойно има в това да кажем, „ей, вярно бе, ние първи сме започнали. Прощавайте, комшии, хайде да се опитаме оттук нататък по-малко да се гризем едни други заради неща, дето са минали толкова отдавна..."

На самия мен това ми се струва най-достойното. Ако и да не е лесно за вършене. Те достойните неща затова са толкова важни и достойни, щото повечето хора нямат силата и очите да ги извършат.

Или така долу-горе...

- 30-11-2014|**Страшимир**

Гръцкият шовинизъм е в това, че просто се фалшифицира историята чрез подбор и тълкуване на факти(не на фактите, а на факти). Първи са започнали създателите на т. нар. Мегали идея. Гръцките свещеници в Македония не са „проповедници на Бога и мъченици на нацията", а агенти на една политическа кауза. А тя е шовинистична, а не национална, защото цели гърцизиране на българското население в Македония. Борбата започва много по-рано с асимилаторските действия на цариградската/т.н. Вселенска/ патриаршия. И чуждите, небългарски и негръцки, източници за конфликта/конфликтите са достатъчно ясни. Достатъчна е и личната съдба на Григор Пърличев, за да се разбере, че понятието „мъченици" за гръцките и гръкомански свещеници и архиереи в Македония е меко казано неуместно. До историческата истина не се стига с усещане, а с познаване на изворите и документите. И с честно отношение към тях. Винаги съм бил против фанфарния патриотизъм, който търси навсякъде следи на българско достойнство и величие – и

където ги има, и където ги няма. Но ме дразни и другата крайност – съзнателният или несъзнателният стремеж непременно да се преосмислят представи за миналото. Някъде това преосмисляне е необходимо, но май най-често се прави с цел да се каже/напише нещо различно от това, което е прието за вярно. И да се принизи своето, българското. Смешно е да се мисли, че всяка вечно повтаряна истина е набита в главите на хората. Просто главите трябва да мислят – кои тези на родната историография са плод на идеологически манипулации(във всяка историография има такива) и кои не са. И да не приемат за чиста монета всеки добре написан текст на чужд учен. Знанието на историята ни е необходимо не за да мразим другите, а да имаме своя идентичност и достойнство. А достойнството включва не само смелостта да признаеш, че в историята на твоята нация има събития, които трябва морално да се осъждат, а и способността да не се насилваш в търсене на негативи(или в създаването им) в тълкуването на миналото.

Ще си позволя един елементарен пример за честно отношение към родната история:

Това, че цар Симеон е „създател на славянската литература“ (според названието на картината на Алфонс Муха, което според мен е адекватно на историческата роля на този владетел) не е означава, че заповедта му да се отрежат ушите и носовете на 300 ромейски военнопленници от хазарски произход не е жестока (за тях) и не е позорна и унизителна (за него). От различни гледни точки трябва да се признаят и двата факта като случили се в Историята. И нито един от тях не трябва да води до премълчаване или недооценяване на другия.

- 30-11-2014|**Б.**

Четейки подобни писания разбирам защо Анастасия Каракасиду е била заплашвана от нучната общност в Гърция само преди 7-8 години. Разбирам и защо българската църква „Свети Стефан“ в Истанбул е строена цели 60 години.

- 30-11-2014|**nedkov**

Препоръчвам да се прочете и „Политическа и дипломатическа история на България – от Възраждането до Първата световна война“ томове 2,18 – 19, автор проф. Г П. Генов. Трудът съдържа общо 23 тома плюс Ди-

пломатическа и политическа история на Румъния, на Сърбия, на Гърция и Европа.

- 01-12-2014|**A**

Този автор (Гунарис) заслужава да му обърнем специално внимание, тъй като е станал вече пословичен с псевдо-научните си исторически недоразумения в писанията си.

Ако се опитаме да си обясним откъде точно идват абсурдите, които той си позволява да пише, не ни остава нищо друго освен да приемем, че той просто е взел на въоръжение някаква псевдо-марксическа максима (от типа „битието определя съзнанието“) и се опитва да я прилага към ... националните въпроси!

(Изглежда е пропуснал да забележи, че според марксизма наистина „битието определя съзнанието“ – но става въпрос за съзнанието главно в КЛАСОВ смисъл, не в национален!)

Ако прочетете друга негова творба – „Social cleavages and national „awakening“ in Ottoman Macedonia“ – ще останете с впечатлението, че според този автор историческото развитие на населението в Македония протича по следния начин: изначално (не се уточнява как и откога) си съществуват някакви хора, които са просто „християни“ – те са си винаги и вечно „християни“, те не могат да бъдат друго – и ако случайно се установи, че на практика те говорят на различни езици (гръцки, български, албански, влашки),

това е нещо допълнително „привнесено“ (от „националистическата пропаганда“!), което по никакъв начин не влияе на тяхната изначална „християнска“, а то ще рече „ромейска, т.е. в крайна сметка „гръцка“ принадлежност...

- 01-12-2014|**Златко**

Не е нужно човек да бъде непременно специалист по въпросите на национализма, за да е чувал отнякъде, че пред-националните идентификации се основават не на, хм, национални, а на религиозни, ще ги нарека тук „маркери“ (това е една от основните идеи примерно у Андерсън, макар че тя в никакъв случай не тръгва от него). Или, с други думи, преди да се утвърдят националностите, на Балканите няма „гърци“, „сърби“ и „българи“, има „християни“. В такъв смисъл изтупването тук с приказки от рода на „битието определя съзнанието“ и „марксизъм“ там,

където става дума за АВС-то на съвременната историческа наука, си е... изтупване. Нормалната тукашна история, при която всяко врабче може да се скрие под шапка-невидимка и да заяви във форума, че е примерно... орел. За съжаление нито от врабче може да се направи орел, нито пък от орела – врабче. Тия неща са си различни по природа и могат да изглеждат като едни и същи само в обстоятелства като тукашните – тоест „карай да върви, всички сме за Пловдив".

Хайде, живи и здрави всички...

- 03-12-2014|**A**

Златко, аз си позволих да коментирам тук, защото по една случайност съм запознат с повече статии от въпросния автор (не само с тази тук), и именно защото съм запознат, съм напълно наясно, че този автор в никакъв случай не може да бъде образец за такъв, който се стреми „да избегне някакво едностранчиво и шовинистично представяне на историческите събития"...

Той може да се опитва да имитира нещо такова – но не може да го постигне.

Изкривеността на неговото мислене му е позволила в цитираната от мен по-горе публикация да напише категорично и следната глупост:

„a blend of „races" or a linguistic blend does not necessarily imply an ethnic mixture as well."

Т.е. това, което ти тук наричаш „религиозни маркери", за него не са само религиозни, но и ЕТНИЧЕСКИ! За този човек „християни" е „етнос"! Той отказва да приеме очевидния (очевиден дори и за тогавашните ЗАПАДНИ пътешественици и търговци и дипломати) факт, че „християните" в османската империя са представители на различни етноси!

И затова той отказва да приеме като историческа истина думите на английския консул в Битоля през 1867 г., че

„„The Christian population of this Pashalic is composed of four different races who all profess the Greek Orthodox

faith;... the Bulgarians... the Wallachs... the Albanians... and the

Greeks".

Той сам цитира тези думи – думи на пряк свидетел от онази епоха (и то свидетел, официален представител на държава, която по никакъв начин не симпатизира на българската национална кауза) – цитира ги, но отказва да ги приеме!

За такива базисни проблеми става дума при този автор, и те не бива да бъдат подминавани.

- 03-12-2014|**Златко**

Драги ми „А“, водил съм тук повече от достатъчно разговори, подобни на нашия тук с теб, за да имам все още някакви съмнения относно тяхната безплодност. С две думи: колкото повече „аргументи“ привнасяш, толкова повече се затвърждава убеждението ми, че не разбираш нищо от нещата, които четеш. В случая например цитатът, който привеждаш, е директно опровержение на разбиранията, които приписваш на автора му. „Does NOT necessarily imply an etnic mixture as well“ означава ИМЕННО, че „християни“ и „етнос“ са две различни неща, които хората никога не са смесвали. И когато става дума за това, че в пред-националните идентичности няма етническия конфликт, който се появява по-късно и че в Империята хората се делят не толкова по етнически, колкото по религиозни признаци, това съвсем не означава, че те са били някакви лишени от етнос същества, които не са можели да кажат каква е разликата между грък и българин. За тях това просто не е имало антагонистичното значение, което придобива по-късно, някъде от 1850-те нататък. По този въпрос дори и тук в списанието има достатъчно текстове, които могат да помогнат на човек да се ориентира в тази материя. Но за да го направи, той или тя първо трябва да бъде лишен от ядното желание да опровергае на всяка цена гръцкия „лъжец“, което, ако не ме лъже усета и житейския опит, е твоята най-важна, ако ли не и единствена, мотивация.

Прочее, за по-малко преднамерени хора, ето тук един текст, в който нещата в тази връзка са обяснени добре и професионално:

Раймонд Детрез - „Турците със сила, гърците с книга“. Митът за двойното робство

А на теб предлагам да прекратим безполезния спор. Доколкото имам някакъв опит в тия неща, оттук нататък само ще се заинатиш да привнасяш все нови и нови „аргументи“, и все от същия ялов, ако ли не дори излагащ на показ учено невежество, характер, но това вече си е твой проблем, съжалявам. За самия мен е достатъчно неприятно и това, че трябва тук да изоставя учтивия тон на стопанин и да те поставям на мястото ти, на цената на приказки, от които не изпитвам ни най-малко удоволствие, нито получавам някакво удовлетворение...

- 06-12-2014|**Б.**

Г-н/ Г-жа А., не си струва да спорите и просвещавате, собственикът на сайта е заклет мултикултуралист отпреди Христа.

- 08-12-2014|**А**

Наистина, няма особен смисъл да се спори с човек, за когото най-върховната и най-определящата (и за миналото, и за бъдещето) реалност е „Империята“ („в Империята хората се делят ...“) – всичко преди „Империята“ няма значение, то е изтрито, никога не е съществувало...

Все едно преди „Империята“ никога не е имало българска държава, никога не е имало български патриарх... Само „християни“ имало, и всички те с нетърпение чакали да дойдат османците, че да успеят най-после да се „обединят“ във вид на „рая“...

От селяни към граждани, от селото към нацията
Автор(и): Васили Ц. Гунарис

Османският Монастир[1] през ранния двадесети век

1. *Град на нотабилите?*

Също като останалите части на Македония[2], градът Монастир (или Витола, днес Битоля в Бившата югославска република Македония) има оспорвана история. Източник на споровете е етническата идентичност и състав на християнското му население от деветнадесети век. Какви са били тези хора и по колко от всеки етнос? Може би най-добрият (и със сигурност най-забавен) анализ на този противоречив въпрос е публикуван в един военен вестник, *The Monastir Monitor and Messenger of Macedonia*[3], по време на Първата световна война. Това става през септември 1916, малко след края на продължилата девет месеца българска окупация на града. Анализът е представен под формата на три последователни групи от твърдения:

Група А: положителни твърдения:

Половината от населението на града се състои от македонци.
Половината от населението на града се състои от българи.
Половината от населението на града се състои от гърци.
Половината от населението на града се състои от румънци.
Половината от населението на града се състои от куцовласи.
Половината от населението на града се състои от турци.

1 Както е добре известно, Монастир е гръцкото название на македонския град Битоля. В текста ще се използва това име, за да се поддържа по-верен духа на оригинала Бел. пр.

2 В тази статия наименованието се използва за обозначаване на географския район, известен като Македония през Османския период, тоест вилаетите Солун, Монастир, и Косова. Този регион е далеч по-обширен от античното Македонско царство, днешна гръцка Македония или Бившата югославска република Македония. Бел. авт. (всички бележки в текста, освен ако е указано другояче, са на автора).

3 Series 1, No. 1, July 1917, edited by A. Dugont.

Половината от населението на града се състои от албанци.
Една четвърт от населението на града се състои от евреи.
Населението на града съдържа голяма група цигани.

Група Б: отрицателни твърдения:
На практика в Монастир няма македонци.
На практика в Монастир няма българи.
На практика в Монастир няма румънци.
На практика в Монастир няма куцовласи.
На практика в Монастир няма турци.
На практика в Монастир няма албанци.
На практика в Монастир няма цигани.

Група В: разяснителни твърдения:
Македонците са просто българи.
Македонците са напълно различни от българите.
Куцовласите са просто румънци.
Куцовласите са напълно различни от румънците.
Всеки грък в днешен Монастир е румънец.
Всеки румънец беше грък по времето на вражеската окупация.
Местният турчин е просто албанец.
Местният албанец е просто турчин.

През късните 1990 години подходите към същите тези въпроси едва ли ще бъдат по-малко противоречиви и по-малко хумористични[1], но въпреки това търсенето на разумна интерпретация на сложната демография на града не е напълно безнадеждно дело. Всъщност в тази статия ще се говори за това как процесът и протичането на урбанизацията, както и последвалите ги социални разцепления, свързани с културното разделение на труда, са засягали местните политики на национализъм в това провинциално градче. Изследването се базира основно на три малки тефтера, съдържащи описания на семейни разходи, които са принадле-

1 Виж например статията от Милена Махон, „Македонският въпрос в България„(Nations and Nationalism, Vol. 4/3 (1998), 389-407), който се занимава с противоположните македонски и български гледища от 1990-те.

жали на богатия монастирски търговец Михаил Катсоянис[1]. Те съдържат около 7,000 ръчно написани бележки и описват ден след ден периода от септември 1897 до октомври 1911. Тъй като включват всевъзможни данни (търговски договори, разплащания, имена, услуги, цени и стоки), те много често предлагат изключително полезни и действително редки погледи от първа ръка към пазара на труда, както и надеждни свидетелства при оценката на житейските условия на бедни и богати. Всички цифрови данни бяха компютризирани и класифицирани в многобройни категории (наеми, данъци, заплати, услуги, дългове, имена и пр.), както и подкатегории (храна, облекло, поддръжка, домакинство, такси за образование, развлечение и пр.) След това те бяха повторно класифицирани и обработени в съгласие с определени въпроси. Естествено, точността на някои от статистиките без съмнение е била повлияна от склонността на Катсоянис понякога да дава само общата цена за няколко напълно различни обекта (примерно четири пиастъра за домати и четка). Специално внимание беше обърнато и на опитите за различаване на многобройните недостатъчно добре идентифицирани лица, които се срещат в тефтерите.

Богатите хора, местният елит, не са основно занимание на това изследване, макар че те са доминирали икономическия и социален живот на Монастир до Балканските войни, както и цялата му история след това. Когато Аделаид Уокър, сестрата на един протестантски мисионер, посещава града през 1860, тя пише: „Сред християнското население власите се подреждат най-високо що се отнася до търговските предприятия, индустрията и интелигентността.“ Освен това Уокър споменава българите, които имат „само малобройни търговски предприятия“ и албанците-християни, които „също са добре развиваща се общност“, но не особено активни в търговията[2]. И действително повечето власи, тоест хора, говорещи опростената средновековна форма на латински, са пристигнали едва наскоро в Монастир и околните градчета на северна Македония. Те са се настанили тук по-малко от един век преди това, след последното разрушаване на Москополис (днес албанският Воскополье) и други процъфтяващи влашки градове от района на планината

1 Днес те са притежание на правнучката му госпожа Лола Катсояни-Делияни (Солун, Гърция).

2 Mary Adelaide Walker, Through Macedonia to the Albanian Lakes (London 1864), 137-9.

Гранос през 1769[1]. За това преселване се знае малко, но няма съмнение, че тези власи донасят със себе си ако не капитал, то със сигурност добри познания по много занаяти, стабилно предпочитание към гръцко образование, спестовност, предприемачески дух и ценни връзки с централноевропейските пазари[2]. Онова, което им липсва към средата на деветнадесети век – ако можем да се доверим на същата англоезична наблюдателка – са напълно развити европейски маниери и по-деликатен вкус за храна. Тези недостатъци обаче не пречат на монстирските власи, нито пък на събратята им от други балкански градове, да доминират и на практика да оформят най-горните социални прослойки на много от балканските национални държави, появили се на картата в хода на деветнадесети век.

Влашкото върховенство „по богатство и интелигентност“ е стандартен коментар при всяко описание на живота в Монастир, направено от който и да било пътешественик от деветнадесети или ранния двадесети век[3]. През 1905 британският консул твърди, че, макар и в около 70 процента от домовете разговорният език да е влашки, „едно голямо мнозинство“ от тях е получило „образованието си изцяло на гръцки език и те са започнали да гледат на себе си като почти част от тази националност“ [4]. Приемникът му е по-скептичен: „Че те като народ трябва да изпитват какъвто и да е румънски или гръцки патриотизъм в някакъв широк смисъл, изглежда малко вероятно за хората, които ги познават, макар че някои от младите мъже в последно време започват да се присъединяват към гръцките чети.“ От друга страна, добавя той, „румънската пропаганда се прокарва тук най-вече от агенти-авантюристи, които наскоро

1 Планинската гранична област между гръцка източна Македония и Албания.

2 Макар на гръцки език да има важна и обширна литература за влашките предприятия на Балканите и в Централна Европа, все още най-добрият справочник за техните дейности и социална роля си остава ‘The Conquering Balkan Orthodox Merchant’, Journal of Economic History, Vol. 20 (1960), 234-313 от Traian Stoianovich. Виж също статията на Basil C. Gounaris and Asteris I. Koukoudis, ‘Apo tin Pindo sti Rodopi: Anazitondas tis engatastaseis kai tin taftotita ton Vlachon’ (From Pindos to Rodopi: In Search of Vlach Settlements and Identity), Istor, Vol. 10 (1998), 1-47, където целия въпрос за влашкия произход се оценява от социо-икономическа гледна точка.

3 Виж например Arbern G. Hulme-Beaman, Twenty Years in the Near East (London 1898), 140. Hulme-Beaman е кореспондент на Standard през 1889.

4 Public Record Office, Foreign Office (hereafter FO) 195/2208, Young to O’Conor, Monastir, 29 October 1905, f. 286.

са сменили страните“[1]. Но макар че присъствието им е лесно доловимо, власите в никакъв случай не са сами (on their own) в Монастир. Уокър е срещала и българи, като Димко Радев, неграмотен търговец, който е спечелил състоянието си от изкупуване на данъци. Други пътешественици споменават „малко славяни“[2], сред които про-гръцката умонагласа вече започва да намалява около 1880-те[3]. Към 1889 вече има около 8,000-9,000 българи, в сравнение с 12,000 власи[4], при цялостно градско население от 42,000. В началото на 20 век българите са 10,000, а власите – 14,000, при цялостно население от 60,000[5]. Цифрите са далеч от точни, но изглежда е факт, че колкото повече славяни избират градския живот, толкова повече гръцкият национализъм се засилва сред власите.

2. *Македонската икономика около началото на новия век*

Всички изследователи на балканската история са наясно с факта, че периодичната емиграция е била традиционна практика в планинските местности на Македония и Албания; на практика това е бил единственият начин да се поддържа платежния баланс. Макар че е трудно да се издирят солидни свидетелства, като например статистики, все пак е ясно, че през ранния двадесети век поддържането на този баланс е ставало все по-трудно за селячеството. Причините за това са много. От 1897 до 1910 (с изключение на 1904) една поредица от слаби урожаи намалява приходите им, докато дългоочакваната по-добра пазарна конюнктура за земеделски продукти не се реализира. Земетресението от 1902 причинява сериозен удар, а подбуденото от българите въстание от 1903 г. нанася дори още по-големи щети. Множество села в околностите на Монастир са изпепелени, още повече пък са силно разрушени от османската армия и нейните помощници, които „възстановяват реда“ по традиционния начин – чрез кланета. Прилагането на данъчната реформа, която е наложена под европейски натиск и наблюдение, и цели да намали недоволството сред селяните, не успява да постигне доловими или постоянни подобрения, освен добавянето на нови разходи към бюджета. Изплащането на тарифите за управляваните от европейци железопътни линии

1 FO 195/2263, Monahan to O'Conor, Monastir, 27 February 1907, ff. 224-5.

2 Muir G. Mackenzie and A.P. Irby, Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe (London 1867), 73.

3 Valentine Chirol, 'Twixt Greek and Turk; or: Jottings during a Journey through Thessaly, Macedonia and Epirus in the Autumn of 1880 (Edinburgh 1881), 70.

4 Hulme-Beaman, op. cit., 140.

5 John Foster Fraser, Pictures from the Balkans (London 1906), 206.

причинява допълнителни трудности[1]. По такъв начин една инвестиция, от която се е очаквало да подобри живота на селяните, на практика води само до още по-високо данъчно облагане на приходите им[2].

При тези обстоятелства няма особено много продукти, които да бъдат транспортирани от железниците до пристанищата на Македония, но пък има много други, които могат да бъдат транспортирани във вътрешността на страната. Продукти като захар, кафе, бира, газ, стоки за домашно потребление, мебели, рамки за легла, стъклария и различни други „луксозни стоки", може би непознати или дори безполезни, но въпреки това силно желани както за селяни, така и за граждани, сега вече стават достъпни през цялата година. Всъщност самото съществуване на магазините, които постепенно заместват годишните пазари и седмичните базари, е нововъведение, свързано с по-гъвкавата система на кредити, създаването на банкови клонове и железопътен транспорт, който позволява редовно обновяване на стоките. Всичко това са добри новини за хората, които разполагат с пари в брой, както и мощен импулс за намиране на алтернативни или допълнителни занятия при хора, които в продължение на векове са били напълно самодостатъчни[3].

Може да се твърди, че топва не са проблеми, характерни единствено за Македония или които и да било други провинции на Портата. Лошата реколта или увеличените данъци, дори и насилието от страна на армията, не са нещо ново през двадесети век, а селяните никога не са разполагали с достатъчно пари за харчене. Онова, което прави случая изключителен, е нарасналата несигурност. Малко след злополучното въстание от 1903 тук се намесват също и гръцки чети, с цел да защищават, завладяват и възстановяват (или преобръщат) онова, на което се гледа като национални предпочитания на селяните, а именно да осигуряват предаността им към екуменическата Патриаршия, която екзархи-

1 По железопътната линия, минаваща през Монастир, където предварително уговорената държавна парична гаранция е възлизала на 14,300 франка за километър, постъпленията са по-малко от 10,000 от 1897 до 1906, и само на четири пъти (1908, 1910-12) те надминават предварително гарантираната сума.

2 Basil C. Gounaris, Steam over Macedonia: Socio-economic Change and the Railway Factor (Boulder 1993), 74-130; Michael Palairet, The Balkan Economies, c.1800-1914: Evolution without Development (Cambridge 1997), 342-6.

3 Gounaris, Steam over Macedonia, 172-90.

ческите въоръжени чети преди това са поставили успешно под въпрос[1]. Натискът, упражняван както върху гръцките, така и върху българските или славянски селски общности – ябълката на раздора между двете нации – е значителен, а прилаганите методи са неизменно насилствени, докато реалните гаранции за защита се ограничават единствено до обещания[2]. Списъкът на мъчениците е изключително дълъг, но още по-дълъг е каталогът на емигрантите, напускащи региона във все по-голям брой, особено от западна и северозападна Македония, тоест вилаета на Монастир[3]. Влиянието на това масово изселване върху местната икономика и общество вече беше разглеждано на други места[4]. Накратко, селяните бягат от фалитите, а сумите, които те изпращат обратно вкъщи, поддържат местния пазар в доста добра форма. Нещо повече, създава се нова прослойка от завърнали се емигранти, сравнително богати мъже с достатъчно пари, за да закупуват земя на каквато и да било цена и да започнат бизнеси в градовете, които са готови да запълнят празнината, оставена от изселващите се турски собственици.

3. *Селяните на пазара на труда в Монастир*

Емиграцията в далечни страни, извън Балканите, е най-директният и бърз път към социално издигане и финансово спасение за по-будните млади мъже от времето между двата века; но тя не е нито единствената, нито дори най-популярната опция. Сезонната и евентуално постоянна урбанизация е другият основен избор, може би по-малко изгоден в краткосрочен план, но със сигурност много по-близък до традицията. [Българският историк Николай] Тодоров предоставя интересни свидетелства за македонските емигранти в някои български градове от средата на деветнадесети век; те са сравнително многобройни, мюсюлмани и християни, най-вече зидари, хлебари и пивовари; славяни, но също и

1 „Екзархия“ е понятието, използвано за Независимата българска (схизматична) църква, установена през 1870 и отделена от екуменическата Патриаршия през 1872. В този смисъл понятието „екзархист“ тук е синоним на „българин“.

2 Виж Dimitris Livanios, ‘Conquering the Souls: Nationalism and Greek Guerilla Warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908’, Journal of Byzantine and Modern Greek Studies, Vol. 23 (1999), 195-221.

3 През 1905 около 7,000 души емигрират в САЩ само от вилаета на Монастир. Общият брой от всичките три вилаета към 1912 е вероятно между 50,000 и 75,000 души.

4 Basil C. Gounaris, ‘Emigration from Macedonia in the Early Twentieth Century’, Journal of Modern Greek Studies, Vol. 7 (1989), 133-53.

албанци-християни[1]. Подобна информация за имигранти и пътуващи работници в македонски градове, особено Солун, се открива в изобилие[2]. Всъщност урбанизацията на местните селяни е много по-съществена от емиграцията вътре или вън от териториите на султана. Всички достъпни свидетелства говорят, че християнските части от градското население се увеличават значително в много македонски градове от деветнадесети век, като Щип, Велеш, Скопие и Куманово[3].

Същото важи и за Монастир. За да се обясни как демографската разлика между власи и българи се е променила през втората половина на деветнадесети век, разумно е да се твърди, че имигрантите, настаняващи се тук, трябва да са били най-вече (но не само) славяни от околните села. **Виктор Берар**, френски дипломат и географ, е посетил Монастир в един пазарен ден и се е смесил с тълпата от тежковъоръжени, носещи поли албанци, „мръсни и дребни“ славянски селяни и дългобради турци, носещи се в безконечна редица[4]. Уокър се е смесила със същата тълпа тридесет години по-рано и е била впечатлена от жените, които „носят стоките си за продан в две големи торби от козя кожа, преметнати отпред и отзад с ремък през рамо, така че ръцете им са свободни за предене или плетене“[5]. Такива селяни вероятно са напускали града преди залез, но много други са имали постоянни занятия, за които в момента знаем прекалено малко, поради липсата на източници. Изследването на ежедневието на семейство Катсоянис хвърля полезна светлина върху техния начин на живот.

В самото домакинство най-различни жени предлагат своите квалифицирани или неквалифицирани услуги: една постоянна прислужница (за семейство, вариращо от четирима до седем члена), перачка, нае-

1 Nikolai Todorov, I Valkaniki Poli (The Balkan City), trans. into Greek by Efi Avdela and Yeorgia Papayeorgiou (Athens 1986), Vol. 2, 504-13.

2 Vasilis Dimitriadis, I Thessaloniki tis parakmis: I elliniki koinotita tis Thessalonikis kata ti dekaetia tou 1830 me vasi ena othomaniko katasticho apografis touplithismou (Thessaloniki in Decline: The Greek Community of Thessaloniki in the 1830s on the Basis of an Ottoman Census Register) (Irakleio 1997), 137-52.

3 Това заключение се основава на непубликуваната магистърска работа на Константинос Скондрас (Солунски университет) върху демографията и образованието в северна Македония (18 век – 1870), в която се представя подробен списък на достъпната по този въпрос литература.

4 V. Berard, Tourkia kai Ellinismos (Turkey and Hellenism), trans. into Greek by M. Lykoudis (Athens 1987), 174.

5 Walker, op. cit., 144-5.

мана веднъж или два пъти месечно, шивачки и различни други, които предат и чепкат вълна, тъкат килими и чаршафи, плетат бельо и чорапи, бродират калъфи за възглавници, гладят или предлагат необходимата в различни конкретни случаи от ежедневието помощ, но също утешават и предлагат различни други услуги във времена на мъка или болест. Мъжете работят за Катсоянис като занаятчии или наемни работници: поддържат водните помпи в къщата, почистват кладенците и огнищата, подготвят печките за зимата, калайдисват кухненската посуда, острят ножове, цепят дърва и прекопават градината. Много други работят като зидари и дърводелци, често наемани за различни ремонти, строеж на безконечните разширения на къщата и, дори още по-често, за ремонти на бързо разширяващата се семейна верига от магазини и складове. Дребната търговия с хранителни стоки също е значителна възможност за селяните в общество, което вече не практикува отглеждане на домашни животни (нито дори кокошки), напуска земеделието и дори градинарството и не притежава друга собственост освен градските си жилища. Многобройни хлебари, касапи, бакали, кръчмари, млекари, шивачи и обущари се споменават поименно в тефтерите на Катсоянис, докато още повече зарзаватчии, рибари и носачи (най-вероятно странстващи селяни и дребни търговци) се споменават анонимно.

За разлика от българските градове по Черноморието, където такива хора от професиите най-вероятно са били чужденци от далечни страни, в Монастир всички те идват от славянските, албански и влашки села и малки градчета в околността, тоест не повече от тридесет километра наоколо. И действително, прислужниците на семейство Катсоянис са или славянки, или влахкини, но понякога се споменават и еврейки, които вършат прането, туркини, наемани като тъкачки, а също и циганки (*gyftisses*) като работнички, най-вероятно чистачки. Наеманите мъже – търговски партньори, работници и доставчици на храна – са многоезична група. Те са имигранти от първо поколение, ако човек може да съди по кратките им описания. За разлика от местните търговци, адвокати, учители, доктори и други утвърдени хора от професиите, работниците и дребните търговци се наричат в тефтерите или с имената на бащите си (Стефос [син на] на Наум), или с прякори (Ристе зидаря, не с главно „з“), или според мястото, от което идват (Налис Мориховалис, т. е. от Морихово). Шансовете им да станат „някой“ без магазин, фирма или някакъв

имот, са нищожни, освен ако не решат да станат бунтовници и станат известни с „националните“ си дела.

Да се класифицират тези селяни от гледна точка на националните им предпочитания, ако те изобщо са направили някакъв твърд избор, е невъзможна за историка задача, също както и за властите от онези времена. Определението „българин/български“ се споменава само веднъж сред хилядите ежедневни записки (във връзка с един млекар), и то никога не е използвано като презиме. Думите „турчин“ и „османлия“ се появяват също само по веднъж, за обозначаване на един касапин и една жена-тъкачка. Думи като „грък“, „ромей“, „румънец“, „влах“, „албанец“, „сърбин“ или „македонец“ не се срещат изобщо (курсивът мой – З. Е.) в тефтерите на Катсоянис, нито пък някакви религиозни обозначения като „екзархист“, „схизматик“, „католик“ и пр., с изключение на думи като „евреин“ и „циганин“, които се появяват на няколко пъти. Очевидно и двете групи се идентифицират лесно и от пръв поглед, по техния език, външен вид, облекло и занятие. Архивни източници указват, че славяните, посещаващи пазарищата или трудовите борси на Монастир, са били или про-гръцки, или про-български настроени. Но въз основа само на външния вид или езика никой не може да каже разликата. Източниците указват също, че екзархистката или про-българска група, от която набира резервите си ВМРО, е по-голяма или поне по-активна и по-ревностна[1].

Въпросът дали ВМРО е имала повече последователи сред урбанизираните селяни и дали тези селяни са били привърженици на ВМРО par excellence ще бъде дискутиран по-нататък; в този момент е по-интересно да се отбележи връзката между произход и професия. Един от документите твърди, че „българите“ в Монастир са имали „монопол“ върху определени професии, като касапи и млекари, и че към тях лесно може-

1 Шестима млади мъже, силно повлияни от българската революционна идеология и социализма, основават ВМРО в Солун през 1893. Въпреки кратките им опити за сближаване със сръбски, гръцки и главно влашки селяни, както и инцидентни сблъсъци със София, ВМРО си остава политическата организация на българската Екзархия в Македония. Виж Stephen Fischer-Galati, ‘The Internal Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance’, in ‘Wars of National Liberation’, East European Quarterly, Vol. 6 (1973), 454-72; K. Pandev, ‘Le Mouvement de Libération de la Macédoine et de la Région d’Andrinople du Congrès de Salonique 1896 jusqu’en 1899’, Bulgarian Historical Review, Vol. 1 (1983), 41-57; Duncan M. Perry, The Politics of Terror: The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903 (London 1988).

ли да бъдат добавени градинарите и рибарите[1]. Това е напълно естествено в една пред-индустриална среда, в която градските пазари зависят изцяло от селското стопанство[2]. Такива хора изкарват прехраната си чрез способността редовно да доставят на клиентите в града месо, зеленчуци, риба или мляко от своите (по правило славянско-говорещи) села в околността без участието на допълнителни посредници. Но доставките на стоки на ежедневна или седмична основа от вътрешността до градските пазари не може да се извърши без достигане на някаква степен на сигурност. Същото се отнася и за други професии като дърварии, секачи и майстори на дървени въглища, които прекарват част от годината без защита в гората. В периода когато ВМРО постоянно нараства и се разпространява в региона (1897-1903), е напълно естествено да се очаква, че тя ще привлече такива млади и смели работници и дребни търговци в редиците си. В края на краищата, Комитетът е бил незаменим (и задължителен) механизъм за осигуряване на защита и, може би, социално издигане.

4. Живот в предградията

Симич смята, че постоянният обмен и комуникация между градските и селски сектори на Сърбия през деветнадесети век е създал един вид културна приемственост между селото и града[3]. Това е напълно естествено, тъй като значителна част от градското население (20 процента през 1863 в градчето Арандьеловац) са имигранти от първо поколение, неженени мъже, които живеят сами и се връщат редовно вкъщи[4]. Тази културна приемственост е очевидна дори и при по-големи градски агломерации като Атина от 19 век[5], а със сигурност и Монастир. Чарлз Елиът пише, че предградията на Монастир са били „пълни с дървени къщички, заети от селяни, които се надяват да подобрят положението

1 Greek Foreign Ministry Archives (hereafter GFMA), F. 1906 AAK/A, Xydakis to Skouzes, Monastir, 14 June 1906, No 410.

2 Paul Bairoch, 'Urbanization and Economy in Pre-Industrial Societies: The Findings of Two Decades of Research', Journal of European Economic History, Vol. 18 (1989), 239-90.

3 Andrei Simic, The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia (New York and London 1973).

4 Joel M. Halpern, 'Town and Countryside in Serbia in Nineteenth Century Social and Household Structure as Reflected in the Census of 1863', in Peter Laslett and Richard Wall, eds, *Household and Family in Past Time* (Cambridge 1972), 401-27.

5 Paul Sant Cassia and Constantina Bada, *The Making of the Modern Greek Family: Marriage and Education in Nineteenth Century Athens* (Cambridge 1992), 235-6.

си като напускат селата си и се заемат с някои от по-скромните форми на търговия[1]“. Кореспондентът на *Daily Mail* също описва как бегълците от въстанието от 1903 живеят мизерно по полята и склоновете в близост до градското гробище[2]. Действително, налице са изобилни свидетелства, че славянските селяни са се събирали най-вече в периферията на Монастир. Едно от поселищата им е наречено Йени, „ново“ и се намира близо до землищата; друго пък е наречено Баир махале; трето е наречено Драгор, и се намира близо до брега на едноименната река. Други свидетелства сочат, че славянските селяни живеят близо и до конския пазар, до пазарите за плодове и зеленчуци, както и други места извън градския център. По същите места, до входните улици на града, различни ханове и евтини хотели, силно непопулярни сред европейските пътешественици, предлагат подслон и храна на селяните, които все още се движат между града и селата в околността[3].

За да се анализират условията на живот в тези скромни поселища са необходими данни за заплати, надници и цени на храните. Тефтерите на Катсоянис отново са незаменими от тази гледна точка. На прислужниците се плаща според годишни договори, които фиксират месечните им заплати, но понякога включват и неплатени услуги през първата година. Между 1897 и 1911 такива месечни приходи варират между 15 и 20 пиастъра независимо от произхода, инфлацията или дори годините на служба[4]. Прислужниците могат да си осигурят екстра приходи ако предоставят допълнителни услуги като тъкане или плетене. Всички останали жени-служителки, наемани от Катсоянис, получават надница от 5 пиастъра, независимо от това дали са еврейки, циганки, влахкини или славянки, чистачки или перачки; това е сума, сравнима с надниците, изплащани на работничките в манифактурите за коприна или тютюневите фабрики в Солун по онова време[5]. Очевидно, поради недостига на работна ръка, предизвикан от трансатлантическата емиграция, над-

1 Charles Eliot, *Turkey in Europe* (London 1908), 323.

2 Reginald Wyon, *The Balkans from Within* (London 1904), 80.

3 Свидетелствата тук идват от следните източници: GFMA, F. 1905, Consulate in Monastir, Levidis to Skouzes, 26 February 1905, No. 203, 23 March 1905, No. 309, 28 March 1905, No. 318; and F. 1906 AAK/A, Xydakis to Skouzes, Monastir, 25 February 1906, No. 138; Chalkiopoulos to Skouzes, Monastir, 27 April 1906, No. 256. See also FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Thessaloniki, 9 April 1903, f. 363.

4 Една турска лира от онова време варира между 107.5 и 109 пиастъра.

5 Gounaris, *Steam over Macedonia*, 267.

ниците на мъжете се променят с течение на времето, особено след 1904. Около края на предишния век надницата на общ строителен работник е била 5 пиастъра, а на квалифицирания работник (майстор) – 12 пиастъра. През 1911 тя вече е съответно 12 и 20 пиастъра. Заплащането за цепене на кола дърва се увеличава от 2-2,5 до 3-3,5 пиастъра. Няма свидетелства, че религията или езика са имали някакво влияние върху заплащането.

[...]

5. *Завладяването на пазара*

В тогавашна Турция една махала е не само административна градска единица, но и социална мрежа. Нейните членове са свързани чрез взаимни женитби, общ произход[1] и солидарност, която понякога е посилна от вероизповеданието[2]. Такъв е случаят със съседите-мюсюлмани на едно известно християнско семейство, Модис, добре известни гръцки активисти. Въпреки че са турци, съседите се съгласяват да приютят ранените гръцки четници, укривани от Модис, в случай че къщата му бъде претърсвана от властите, просто за да спасят приятелите си от унижение, арест и наказание[3]. Но през ранния двадесети век, четири поколения след пристигането на власите в Монастир, след петдесет години на бърза урбанизация, тридесет години на схизма между екуменическата Патриаршия и Българската църква, както и няколко десетилетия на интензивна румънска пропаганда, съседствата вече не са чак толкова хомогенни от гледна точка на религия, език или други връзки. Когато един от членовете на семейството на Симеон Радев, високопоставен софийски дипломат, се връща в Монастир за да продаде семейната къща, екзархистите са изпълнени с радост. Голямото, представително жилище е перфектната сграда за ново българско училище; освен това тя предлага солидна база, тъй като се намира по средата на влашкия квартал. Цената е фиксира на 500 лири, но гръцкият консул отлага продажбата, докато власите се съгласяват да платят 1,000 лири[4].

1 Жителите на Арнаут махале в Монастир например произлизат от едно-две албанскоговорещи християнски села близо до Корица (днешна албанска Корге); виж Yeorgios Ch. Modis, *Makedonikos Agon kai Makedones archigoi* (Macedonian Struggle and Macedonian Chieftains) (Thessaloniki 1950), 23.

2 Peter Bendict, 'Aspects of the Domestic Cycle in a Turkish Provincial Town', in J.G. Peristiany, ed., *Mediterranean Family Structures* (Cambridge 1976), 219-41.

3 Modis, op. cit., 8.

4 GFMA, F. 1902 AAK/Z-H, Kouzes-Pezas to Skouzes, Monastir, 15 December 1902, No. 725; Modis, op. cit., 18.

Забелязването на видни българи като Радев е много лесно. Но около началото на века неговият дом не е единствената сграда в центъра на града, принадлежаща на славяни. В един доклад, направен от водещ влашки търговец до гръцкото консулство се споменава, че след създаването на железниците, дребните търговци от околните градчета Прилеп, Тиквеш и Екзи-су (днес Ксино Неро) са се установили в Монастир и са започнали бизнеси във всички сектори на търговията. Според този доклад проникването на такива търговци е част от злонамерения план, измислен от ВМРО, чрез който се цели да се постави под въпрос влашкото (тоест гръцко) икономическо господство. Най-опасните конкуренти са търговците от Прилеп, ревностни българи, както ги наричат англичаните[1], самодостатъчни, пестеливи, предприемчиви, готови да предложат неограничен кредит, с търговски връзки в Солун; мъже, които лесно могат да разчитат на предпочитание от страна не само на сънародниците им българи, но също и на някои власи. Според същия доклад, славянскоговорещите хлебари, зарзаватчии, касапи и различни други новодошли, които са започнали бизнеси във всеки квартал, не са нищо друго освен български шпиони и инструменти на Комитета[2].

В по-външните квартали българската дейност е много по-енергична. През юли 1903, в навечерието на дългоочакваното, устроено от българи антитурско въстание, за предградията на Монастир се говори, че са истинска крепост с множество скривалища, пълни с оръжия и амуниции, където и мъже, и жени се упражняват в използването на пушки. Страхът прави тези приготовления да изглеждат извънмерни, но си остава факт, че самият български консул е забелязал как тук се носят български униформи, дори с отличителни знаци[3]. Новобранците, задължени от комитета да напуснат града и да поемат към планините, носят такива униформи. Най-многобройните сред тези „рекрути“, чиято готовност да поемат по пътя на бандитизма е силно поставяна под въпрос от гръцките архивни източници, са били касапи или техни калфи; не по-малко от осемдесет от тях напускат Монастир около средата на юли 1903[4].

Погледнато стратегически, въстанието, което избухва на празника на пророк Илия през 1903 (по-добре известно под името „Илинденско

1 FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Thessaloniki, 7 May 1903, f. 536.

2 GFMA, F. 1905 Monastir Consulate, Spyros Doumas's report, 31 January 1905.

3 FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Thessaloniki, 9 April 1903, f. 363.

4 GFMA, F. 1903 AAK/E, Kypraios to Rallis, Monastir, 18 July 1903, No. 542.

въстание“) е провал. За разлика от онова, което се случва в Крит през 1896-7, европейската намеса в Македония не води до автономия, както София се е надявала. Въстанието предизвиква появата на литература, която прави известна в цяла Европа българската кауза за македонска автономия, но тази кауза се отхвърля след поражението на България в Първата световна война. В дългосрочен план то създава високо ценени национални митове, поддържани от две балкански нации, макар и по различни причини[1]. В краткосрочна перспектива то не само предизвиква хаос и разрушение, но и алармира гърците, като ги кара отново да се включат в борбата за Македония. Монастир, който лежи на границата на онова, което се разглежда като сфера на гръцко влияние, е изключително важен за едно такова завръщане. ВМРО добре разбира този факт и последователно се опитва да държи селяните настрана от гръцкото влияние: тя уговаря хората там да не поддържат влашките търговци и наказва онези, които не се подчиняват. Патриаршески бакалии, зарзаватчийници, месарници и ханове в предградията отбелязват, че клиентите им намаляват. Някои от тях решават да станат екзархисти, за да поддържат пазарния си дял и да си осигурят доставчици. Други са убити, защото са отказали да се съобразяват с директивите на Комитета[2].

ВМРО не се задоволява само с градските предградия. Убийствените атаки срещу влашки търговци и хора от професиите за започнали още преди Илинден, но се увеличават многократно през 1904. Гърците скоро започват да си отмъщават и тази кръвна вражда ескалира до размерите на градска война, която има преди всичко символично значение, тъй като мишените на нападенията са хора, които не са непременно обвързани с комитетските работи. Всеки, който е някой в града, вече е потенциална жертва: доктори, учители от средните училища, свещеници, персоналът на консулствата, емиграционни служители и търговци – всички те са лесна плячка в опитите за сплашване и отмъщение. Сред тях е и самият брат на Катсоянис, Матеи, „търговец с известно състояние и... уважаван навсякъде като тих и мирен гражданин, който не

1 Най-добрият анализ в тази връзка принадлежи на Keith S. Brown, ‘Of Meanings and Memories: The National Imagination in Macedonia’ (unpublished PhD dissertation, Chicago 1995).

2 Виж например GFMA F. 1905 Monastir Consulate, Levidis to Skouzes, 14 February 1905 No. 170; F. 1906 AAK/A 1906, Xydakis to Skouzes, Monastir, 25 February1906, No. 138.

е вземал участие в религиозни или политически борби.[1] „Един от европейските наблюдатели, поразени от тази вендета, пише:

Убийствата са нещо толкова обичайно, че не предизвикват дори свиване на рамене. През нощта се чува кратък гръм на пистолет, вик, тропот на крака. Ало! Убиха някого! Това е всичко... В кафенетата се кроят заговори. Някой ви шепне на ухо. Миналата нощ бяха заклани двама българи. Тихо! Заслужаваха си го. Та нали българите бяха сложили отрова във виното за помен на гръцката църква?[2]

Кой ще отмъсти за тези убийства? Според гръцките източници екзекуторите, наемани от ВМРО, са

> *...млади работещи момчета, които изглеждат най-мирните и най-работливите на тоя свят, без полицейски досиета, без предишни провокативни действия; те са били подготвяни в продължение на дълго време с много грижа и внимание, и чувстват във всеки момент зад гърба си систематичната и неуморна сила на организацията си.*[3]

Влашката горна класа, de facto „хора на закона, семейството... всеки от тях отдаден на мирната си работа“[4], не може лесно да предостави такива мъже. Те трябва да се обръщат към така наречената „гилдия на брадатите“ (guild of the barbati), тоест местните грубияни, младежи, добре известни с тяхната „любов към побоища и жажда за вино“. Такива млади мъже, ако е било необходимо, са били подготвяни в Гърция и са получавали основна заплата плюс бонуси при успешни атаки[5].

Но всеки опит за интерпретация на сблъсъка в Монастир като един вид бандитска война между безработните урбанизирани младежки групи би бил напълно погрешен. Макар че изпълнителите действително са агресивни и безразсъдни младежи от селски произход, реалният гръбнак на двата комитета са търговци от средната класа. Като оставим настрана всички видни граждани на Монастир, които са застреляни само за сплашване, останалите цели и на двете страни са бакали, кръчмари, бръснари, градинари, шивачи, млекари, касапи, ковачи, дървари

1 FO 195/2208, Young to O'Conor, Monastir, 2 November 1905, ff. 289-90.

2 Fraser, op. cit., 206.

3 Modis, op. cit., 221.

4 Tilemachos M. Katsouyannis, *Peri ton Vlachon ton ellinikon choron* (On the Vlachs of the Greek Lands), (Thessaloniki 1966), Vol. 2, 61.

5 Modis, op. cit., 220.

и други такива. С други думи, организаторската мрежа на комитетите се състои от хора със скромно положение, не непременно богати, но определено без желание и решителност да се издигат социално. В повечето случаи те не изпълняват убийствата сами, а просто дърпат конците. Действително, тази прослойка е незаменима за контрола, манипулирането, инструктирането и информирането на младите комитаджии и различни селяни, с които те имат ежедневно работа в предградията. Техните магазини се считат за по-подходящи за „националната работа“ от консулствата или църквите, защото са по-малко запомнящи се, по малко формални, по-близо до хората и лесно достъпни за различните доставчици и клиенти. Независимо от мотивите си при започването на бизнеси в Монастир, в повечето случаи такива мъже по неизбежност стават ВМРО-революционери: както социалните, така и политическите им аспирации ги поставят в остра опозиция както срещу османските власти, така и срещу местната елинизирана влашка буржоазия.

За да неутрализира ВМРО, гръцкият комитет си поставя двойна цел: да прогони екзархистките търговци от пазара, а след това да проникне в българските квартали. В изпълнение на този план от властите, които притежават повечето магазини, се очаква да прогонят екзархистките си наематели и да бойкотират бизнесите им. Освен това се предлагат идеи за финансиране на гърци от гръцкото кралство, или от Епир, или пък влашки патриаршисти от близките градове, с което да им се даде възможност да започнат бизнеси в Монастир и така те да изместят екзархистките касапи и хлебари. В най-добрия случай, както формулира нещата един влашки търговец, Спирос Думас, е трябвало да се създаде, под егидата на гръцкия комитет, вертикален гръцки тръст, обхващащ различни индустриалисти и търговци на едро, но също и по-дребни бизнеси като превозвачи, собственици на магазини и др. под. Думас вярва, че тъй като законите на свободния пазар вече не функционират, такива мерки са напълно оправдани. И действително, осъществяването на един подобен план би дало възможност на водещите търговци да премахнат българската конкуренция без да намаляват цените си или да предоставят рискови кредити.

Архивните източници и мемоари показват, че всички тези мерки са били осъществени, понякога с ентусиазъм, не само в Монастир, но и в другите градски центрове. Записани са най-различни анекдоти, в които се описват опитите на критски касапи да обслужват неговорещите

гръцки език клиенти, настаняванията на гръцки хулигани в малки ханове в българските квартали, които успешно сплашват поддръжниците на ВМРО, както и опитите на гръцкия комитет, чрез насилие и сплашване, да наложи това генерално ембарго. И все пак тези планове имат само слаби шансове за успех. Въпреки че спомените за неочакваната степен на социална мобилизация вътре във влашката общност са много живи, също както и легендите за нелегалните операции на ВМРО, на практика е много малко съмнително дали търговците биха могли да си позволят лукса да избират клиентите си или пък наемните работници да избират работодателите си в съгласие с националните си предпочитания, дори и ако тези предпочитания вече са били утвърдени и известни сред местната общественост.

6. Заключения

Монастир е бил град със силно урбанизиран търговски профил, свързан с елинизираните влашки кланове, които са се установили тук през късния осемнадесети век и са впечатлявали всички пътешественици със своето „усърдие и интелигентност“. През деветнадесети век се засилва урбанизацията на славянското селячество, която се ускорява особено много през 1890-те години. Селяни, които по традиция са емигрирали по далечни места на Балканите или дори в азиатските провинции на Османската империя, за да свържат двата края, сега са подложени на допълнителен икономически натиск и се нуждаят от пари в брой: урожаите пропадат, структурните спънки като корупция и лоша администрация не могат да бъдат отстранени, данъците растат, консумеризмът печели все повече привърженици и, последно, но не най-маловажно – войнственият национализъм се е превърнал в неотделима част от ежедневието. При тези обстоятелства младите селяни-мъже все по-често и във все по-голям брой се изселват в Америка или в съседните градски центрове.

Монастир, бидейки административен център, а след 1895 и железопътен възел, привлича два вида имигранти от селските райони. Първите са млади селяни, мъже и жени, най-често без семейства, които са готови временно да се откъснат от домовете си и да живеят при мизерни условия, за да се възползват от разширяването на града и от влашките буржоазни навици, тоест да работят за ниски надници и да припечелват допълнителни доходи като неквалифицирани работници и надничари от всякакъв вид, или като упражняват различни занятия,

които изискват минимално образование без нужда от капитал или скъпо оборудване. Вторите са търговци на скромна нога от съседните полуградски центрове или по-богати селяни (най-вероятно завърнали се от чужбина емигранти) с достатъчно капитал (или кредит), който да им позволи да започнат бизнеси като дребни собственици на магазини. И в двата случая успешната урбанизация е свързана с продължителните национални сблъсъци между гръцки и български чети. Свободното движение на селяни и продукти от селата, планините, езерата или кошарите към пазара не би могло да бъде постигнато без защита от страна на въоръжени чети. Бизнесите в различните части на Монастир, особено от предградията, които са населени най-вече от селяни-славяни, също изглежда са били силно повлияни от националните предпочитания. От друга страна, когато влашките търговци започват да чувстват присъствието и, което е по-важно, засилената конкуренция от страна на новите амбициозни градски заселници, те формират (с помощта на гръцкото консулство) тайна организация, която да защищава животите и интересите им, след което започват бойкот против новодошлите, за да спасят бизнесите си.

Тезата, поддържана в тази статия е, че конфронтациите между старите влашки търговци и новите славянски такива, е разширила пропастта между двете социални групи и е оказала влияние върху националните им предпочитания, макар че те са живеели в общество, в което етническата принадлежност няма почти никакво значение, а многоезичността е основно правило[1]. Национализмът е бил удобно използван от всички споменати прослойки, за да се оправдае насилственото разрешаване на един остър икономически и социален конфликт. В същото време обаче националистите използват нарастващите социални напрежения, за да увеличават броя на последователите си с мъже, желаещи да защищават или променят социалния си статус. За да постигнат целите си, притежателите на магазини и други търговци, поддържащи ВМРО, са принудени да сътрудничат с различни надничари и други работници, които живеят в постоянен преход между града и селото, и трябва да разчитат на подкрепа от страна на Комитета. Тези селяни са

1 По въпроса за липсата на етническа идентичност в Македония от началото на двадесети век виж Basil C. Gounaris, 'Social Cleavages and National „Awakening" in Ottoman Macedonia', *East European Quarterly,* Vol. 29/4 (1995), 409-26, както и Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood, 18701990* (Chicago and London 1997), 133-7.

използвани като изпълнители на поръчкови убийства в градските центрове. Изглежда донякъде иронично, че в повечето случаи убийствата, които те извършват по улиците на Монастир, отмъщават за предишни убийства на видни българи, които не са били непременно активно замесени в националните борби. До известна степен изглежда, че отмъщенията, сътрудничеството, бойкотите и конспирациите са развили чувството за принадлежност сред малкото видни български семейства в Монстир, издигащата се дребна буржоазия от селски произход, хората, завършили български училища, дръзките борци и роднините в селата. Същото може да се твърди и за гръцката национална партия в Монастир и Македония като цяло. За да се защитят, влашките хора на професиите, учители и капиталисти, са принудени да си сътрудничат с чиновници и войводи от Гърция, дори и с членове на местните по-ниски прослойки, били те славяни или не. Освен това те трябва да укрепят връзките със селските си клиенти, противно на законите на пазара. И макар че този „национален“ съюз има връзка с неща като сделки и разплащания, той все пак не е чисто икономическо дело. Той се основава, поне символично, на общото решение да се отхвърли принадлежността към Българската независима църква и да се приеме идеята за гръцко образование.

ВМРО и неговото гръцко съответствие, *Makedonikon Komitaton* (Македонски комитет), са в известен смисъл две „въобразени общности“, които са национализирали, доста неясно, но възможно най-удобно, всевъзможни социални разцепления и индивидуални аспирации. Урбанизацията и емиграцията в епохата на национализма са прекъснали една традиция, която се е характеризирала чрез лоялност към църквата, семейството, клана и селото. Тайните организации предлагат на множество млади мъже, живеещи извън собствените си кланове и далеч от селата си, една алтернативна възможност за намиране на ориентири и подкрепа. Но идеята за нацията все още е доста далеч. Традиционното културно разделение на труда държи славяните по полетата, а власите по пазарищата. За градските селяни да се приеме национализма като средство за ускоряване на успешната им интеграция в пазарите на труд и стоки не е напълно безсмислена опция. Това дори ги спасява от унижението да приемат по-ниския си социален статус. За влашките търговци в Монастир пък гръцкостта е дълбоко вкоренен аспект от техния по-висок социален статус. Тя е напълно несъвместима както със славянския национализъм, така и с какъвто и да било вид братство със селя-

ните, което би поставило в опасност тяхната социална (и финансова) позиция. Националните комитети действително са в състояние да подкрепят проникването на селяните в градското общество според национални интереси, да поддържат увеличаването на българската градска прослойка или на една гръцка работническа такава; те дори могат да убедят селяните да предпочитат само определени магазини или да формират национално мотивирани търговски картели. Но все пак подобни изкуствени съюзи и симпатии, основаващи се на взаимни икономически интереси, не могат да заместят напълно нито очевидната липса на етническа солидарност, нито пък да неутрализират завинаги законите на пазара. Урбанизацията на Монастир (както и на множество други македонски градски центрове) приближава едни до други славянските селяни и влашките търговци; в някои случаи това близко познанство е оправдавало националистическата загриженост за обща етническа идентичност отвъд всякакви културни или езикови бариери, но в повечето случаи то води просто до презрение.

Васили Ц. Гунарис е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Аристотеловия университет, Солун. Изучавал е съвременна история в Солун (BA 1983 & MA 1985) и в Колежа St Antony, Оксфорд (PhD, 1988). От 1990 до 2001 и отново от 2005 е директор на Центъра за македонска история и документация в Солун. От 2000 до 2005 преподава социална и икономическа история като асистент-професор във Факултета за балкански изследвания (Университет на Западна Македония, Фиорина). През 2009-10 е гост-професор в King's College, Лондонски университет.

Коментари (22)

- 09-12-2014|**A**

Много е хубаво, че Златко е пуснал тук именно тази статия – в нея става съвсем ясна позицията на този толкова „ерудиран“ автор, а именно: че според него, „в Македония от началото на двадесети век“, „етническа идентичност“ просто ... „липсва“!?!?

В свои коментари наскоро, под друга статия от същия автор, Златко твърдеше, че този автор просто говорел за липсата на НАЦИОНАЛНА идентичност (докато тук, в бележка 54, става пределно ясно, че този толкова ценен гръцки автор говори именно за ЕТНИЧЕСКА идентичност и нейната въображаема „липса“).

Да видим сега дали Златко ще осъзнае собственото си объркване (и това на Гунарис) – или отново ще измисли поредното оправдание за безумията на псевдо-науката, която ни представя тук.

- 09-12-2014|**Златко**

Сигурно, ако се напъне особено силно, човек би могъл да се съгласи, че в случая има основания за започване на спор върху правилната или неправилна употреба на понятията (примерно дали е правилно да се каже, че в даден исторически момент някой си е избрал да определи себе си като „етнически грък/българин“ или по-скоро като „национален грък/българин“). Сега, след тази демонстрация на бляскава научна мисъл, ще бъдете ли тъй добър да ни кажете нещо и по реалното съдържание на статията (тоест, че националната принадлежност, както изглежда, не е нещо предзададено от време онò, примерно от онова на Самуила или на Александра Македонскаго, а е въпрос на съвсем конкретен избор, направен в съвсем конкретни исторически обстоятелства и в съответствие със съвсем конкретни интереси), или способността ви за научно мислене се изчерпва с посочването, че е научно и правилно да се казва „стригано“, а не „стрижено“?

- 14-12-2014|**Стела**

„Либерален преглед“, очевидно е, че публикуването на преводни статии на Гунарис има комерсиален характер, нещо, което силно сваля рейтинга Ви. Либерален преглед и псевдоисторически преглед далеч не е едно и също, в този смисъл, поради какви причини ни предлагате

подобни статии? Впрочем, щом прегледа Ви е либерален, добре е либерално да приемате мненията на читателите, вместо удавнически да се вкопчвате в мнението на редактора Ви – то далеч не е меродавно и определено е силно некомпетентно, нещо, което дори опитите Ви за иронизиране на изразените мнения в предната и тази статия не могат да маскират като опит за аргументация.

- 14-12-2014|**Македономахос**

Подобните антропологични изследвания от Гърция целят да скрият истинския характер на историята на Македония от началото на 20 век. Основавайки се предимно на чужди изследвания и анализи и пропускайки въобще статистически и фактологически данни, тя цели да докаже тезата за аморфното в етнически смисъл македонско население. Теза, която държавата Гърция използва за аргумент още от 20-те години на миналия век. В този ред на мисли, автори като Гунарис и Кофос са нищо повече от казионни. Тяхното мнение формулира гръцката позиция по Македонския въпрос към днешна дата и те са проводници на същата чрез гръцкия македонски институт в Солун, който пък от своя страна е ръководен от политически фигури и в тясно сътрудничество с Министерството на Тракия и Македония. Т.е., гръцкото историческо гледище се формира през призмата на хора с политически амбиции и наследствено обвързани и обременени от македонския въпрос.Тази статия не е изключение и парадигмата, която следва не сработва, за да даде един важен отговор – яйцето или кокошката. В този случай: Българската екзархия ли създава българи в Македония през Възраждането или обратно? Ако власи и албанци започват езиковата, религиозната и културната си еманципация през 1905 година, то българите доста ги предшестваме. Нали? Следейки списанието ви и натикването на Гунарис на централно място, горчив вкус се процежда в мен, а също и съмнението, че всичко това идва неслучайно само месец след издаването на новата книга на проф. Георги Даскалов – „Гърция и Македонският въпрос (1950 – 2000)“. Кой и защо използва „Либерален преглед“ за трибуна на гръцките „учени“ от нивото на Гунарис?

- 14-12-2014|**Златко**

Не очаквам, разбира се, статии с подобно съдържание и подход към историята да бъдат посрещнати с особен ентусиазъм от сънародниците

ми. Общо взето, така е било и така ще си бъде, поне за известно време още. Очаквам обаче да си имам работа с хора, които са склонни да използват мозъчните си клетки малко по-интензивно. Ако ще възразявате, опитайте се да го направите малко по-интелигентно, а не да повтаряте единствено неща, които сте научили из аудиториите на днешната българска жълта преса. Фактът, че не успявате да видите в публикуването на тези статии нищо друго освен някакви низки интереси (в единия случай – „комерсиални“ – впрочем, как точно авторката на коментара си представя комерсиалнонстта при публикуването на един такъв текст, при едно безплатно издание, което от години насам се поддържа единствено отината на издателя си? в другия – политически – отново същия въпрос, господин коментаторе – с кого и по какъв начин е свързан политически „Либерален преглед“, след като в България няма НИТО ЕДНА политическа сила, която да защищава дори отдалечено някакви подобни гледни точки)... Та, този факт е унизително показателен. Как да не се срамува човек, ха кажете ми де?

Както вече казах – не мога да имам нещо против предразсъдъците ви – те са си ваша работа – но мога и ТРЯБВА да имам нещо против глупостта ви, особено когато тя се опитва да подскача наоколо и да ми се плези...

- 14-12-2014|**Македономахос**

Що за немощен отговор е това? Нихилизма и либерализма при вас осъзнати ли са или са вродени? Ползвате лични нападки към потребителите на сайта и спекулирате до безкрай. Не ще да имате количество аргументи, още по-малко научни и аналитични за повече. Хубаво е да знаете, че някои хора четат въпросните гръцки автори (в оригинал) от години, а не само след като им е подхвърлена темата... В България няма такава политическа сила, в Гърция това е управляващата върхушка, която само преди седмица разкъса Стаматис Краунакис за признанието му, че в Северна Гърция още има българогласни. Питате за срама – срамувайте се, има защо.

- 14-12-2014|**Златко**

М-да. Всеки чете онова, което е в състояние да прочете. В какво точно намирате връзка между идеите на тази статия и онези на „гръцката върхушка“, уважаеми? Тук никъде не се твърди, че „македонците са гърци“

или нещо подобно, за да укажа само най-очевидното послание на текста. Всичко, за което става дума тук е, че изборът на национална идентичност е ставал постепенно и в изключителна борба на идеи и мирогледи. Оттук нататък до опровергаването на плоското нашенско „македонците са българи“ е само една крачка – при това много логична, дори задължителна крачка – но да се твърди, че това е нещо, което е „ненаучно“, „нелогично“ или „политически мотивирано“ е един вид научно постижение, с което самият аз не бих искал да си имам никаква работа. А също и самият вие – ако би могло да се съди по факта, че се представяте тук като поредната срамежлива мимоза, която не се осмелява да каже открито кой е. Достойни чеда български, обременени с вечни комплекси за малоценност, агресивни и склонни към надуто красноречие САМО ДОКАТО не се почувстват застрашени от открито представяне на светло, перковци с изкуствени пера по шапките, обикновено на достойна възраст, които имат сал едно-единствено недостойнство: че са възпитани и израсли в една среда, атмосфера и обкръжение, които не им позволяват нито за миг да надхвърлят ограниченията на дребнаво-провинциалната си култура и така са осъдени вечно да бъдат омагьосани принцове, прекарващи живота си под формата на крякащи жабоци...

Прочее, достатъчно. Не за вас се прави това списание, не към вас са насочени идеите и посланията му. Мир вам, чеда достойни на едно отдавна умряло време. Да видим какво и колко ще успеят да прозрат ония, които идват тепърва.

- 14-12-2014|**Златко**

Но един въпрос все пак ме занимава сериозно: защо така все не се намира нито един достатъчно кадърен, достатъчно млад, достатъчно добре подготвен български историк, който да запретне ръкави и да направи нещо поне отдалечено подобно на онова, което прави Гунарис (а предполагам и не малко колегите му) – *тоест някакво задълбочено, научно, сериозно изследване на историческите реалности на тогавашна Македония*. Защо всичко – или поне всичко, което се вижда на повърхността на блатото – се свежда само и единствено до това жабешко крякане („не е вярно, защото обслужва нечии политически интереси“). Няма аргументи, няма мислене, няма опити за разбиране, НЯМА НИЩО! Само и единствено това крякане. Толкова ли сме неспособни, толкова ли сме нефели, толкова ли сме умствено, културно, всячески, безнадеждно и окончател-

но, ИЗОСТАНАЛИ? Толкова ли тези 45 години на невежество и тъмнина са непробиваеми, толкова ли сме изгубили способността да мислим в каквито и да било други категории освен „идеологически врагове“ и тям подобна идиотщина? Хора, толкова ли сте се примирили с това вечно средновековие, че не смеете да надигнете от малко-малко глави, да отворите очи и да се опитате да мислите дори и сега, вече четвърт век след падането на онова време? Вечни пленници на националната идеология, вечни роби на страха от „враговете“, вечни служители на различни овчари, които подкарват стадото насам-натам, чрез надуване на все едни и същи дудуци! Докога все едно и също? Докога, питам ви!

- 14-12-2014|**Македономахос**

Какъв е този фетиш да научавате имената на потребителите, имам личното право да съм анонимен и се възползвам от него, същевременно вашето име Златко нищо не ми говори, пък и слабо ме интересува – стремя се да докажа гледна точка, а не да дискредитирам когото и да било. И не сте прав за душевния ми профил, доста далеч сте отивате с предположенията. Трябва да отбележа, че ползувате голяма доза лицемерие, само и само да ме прогоните (а и не само мен) от този сайт. Либерален преглед, който обаче има елитарни цели и се списва не за най-широк кръг от хора, а само за определени – просветени.: D По-голям нонсенс не бях чел отдавна, но той издава безсилието Ви...

- 14-12-2014|**Златко**

Спомняте ли си как играе шах Остап Бендер? Вместо да се напъва да измисля някакви опровержения на идеите и замислите на противниците си, той просто краде фигурите им. Същата работа и в този тук (толкова типичен!) разговор: в цялата тази размяна на реплики още НИТО ВЕДНЪЖ не е ставало дума за реалното съдържание на статията, за някакви опити да се покаже алтернатива, да се покаже ЗАЩО евентуално би могло да се говори за някакъв друг вид интерпретация на исторически факти и събития. Всичко, което се прави, е някакво безкрайно подхвърляне на идеологически лозунги и готови фрази. ТОЧНО както по времето на комунизма... Развитие – нула.

- 15-12-2014|**Македономахос**

Нямам намерение да дискутирам конкретно тази статия на Гунарис и ще ви кажа защо. Преди десетилетия проф. Петър Мутафчиев написа книгата „Българи и румъни в историята на дунавските земи“ (1927), за да опровергае една единствена статия на Николае Йорга. Ако следваме тази логика, то трябва да е ясно, че вие можете да получавате преводи на Гунарис, Кофос и сие много по-често отколкото аз да ви пиша опровержения. Подобни рецензии на трудовете на Гунарис би следвало да изискват от институти като историческия отдел на БАН, Македонския научен институт или друга такава организация, а не от редови потребители, които имат правото да търсят същността на дадена теза, извън конкретния историографски аспект на същата.

Но най-вече няма да коментирам конкретната статия на Гунарис, защото изводите и› далеч не са нови за гръцката историография. Професорът от Солунския университет Апостолос Вакалопулос през 70-те на 20 век изказва тезата, че „населението в областта [Македония, бел. моя] е било без национално съзнание, аморфна маса и в зависимост от това, към коя държава е присъединено, придобивало съответното национално съзнание“. Анализирайки горното твърдение Димитър Кръстев, секретар от българското посолство в Атина, заключава: „С това те застават на позициите на Цвиич и не отговарят на въпроса, как подобно население може да се бори за българска църква, просвета и политическа свобода“. (Цитирано по Даскалов, Георги. Гърция и Македонският въпрос (1950 – 2000), София, 2014, стр.155-156) Мисля за същото ви питах по горе, не съм гледал към дъската и не знам дали останах с пешка, кон или топ по малко.:)

- 15-12-2014|**Златко**

  Анализирайки горното твърдение Димитър Кръстев, секретар от българското посолство в Атина, заключава: „С това те застават на позициите на Цвиич и не отговарят на въпроса, как подобно население може да се бори за българска църква, просвета и политическа свобода“.

Е, ако не друго, то поне вече мога да видя откъде води началото си „школата“. Очевидно както тогава, така и сега, аргументите са били не от съдържателно, а от идеологическо и политическо естество. Вместо да

се заемем с оборване аргументите на отсрещната страна, ние казваме „това е позицията на еди-кой си“ – и всичко е готово. Също като във вица за полицаите, дето си разказвали вицове по номера. Казваш му номера – и готово.

Всичкото хубаво, само че отсрещната страна май-май нещо е понапуснала правилата на тази балканска игра. За разлика от вас гъркът е седнал и си е свършил домашната работа, при това добре. Използвал е оригинални източници, обработил ги е с модерна техника, направил им е анализ, публикувал е резултатите си в авторитетно научно списание, на език, който може да бъде четен и разбиран по цял свят. В резултат на това в спора просто липсва друга страна. Вие не съществувате, уважаеми, вас ви няма, просто защото нито смеете, нито пък сте в състояние, да излезете насреща с някаква подобна програма и всичко, което ви остава, е да ругаете из разни форуми като този „предателите“, които превеждат и публикуват на български „клеветите“ на отсрещната страна. Прочее, както казах – Господ с вас. Хората от вашето поколение (което може да се окаже и моето) по принцип имат две възможности – или да се опитат да се приспособят към един напълно нов свят, в който старите идеологически трикове работят единствено на местно ниво, те нямат никакъв шанс извън българското блато (така е било винаги, впрочем; днес просто това се вижда от всички, за разлика от преди), или да чакат и гледат от какво най-вероятно ще умрат – дали от инфаркт или от диабет, щото родината им, за пръв път в историята си, е пълна с лапачка на корем, ако и индустриално-вредна, така че те се тъпчат до пръсване и по правило ритат камбаната на възраст, на която връстниците им в Европа все още ритат футбол.

Толкова за вас. Да се обърнем сега малко към текста. За всеки човек, който не е безнадеждно замъглен от остарели националистически идеологеми, е ясно от пръв поглед, че това е нещо сериозно, нещо отварящо очите. Помислете само върху следното – защо един човек, който очевидно върти бизнес със стотици, ако не и хиляди хора, и очевидно си води най-подробен дневник на бизнес-работите, няма да спомене нито един от партньорите и надничарите си с техните национални „окачествявания“? Защо в тефтерите не се срещат названия като „грък“, „албанец“ или „българин“, защо и на самия него очевидно му е безразлично дали всъщност е „грък“, „румънец“ или „македонец“? Сърби го шапката за такива въпроси човека, всичко, което го интересува, е да му върви бизнеса

и да си има работа с хора, на които може да има доверие и които няма да му прережат гърлото някоя нощ. После, защо момчетата, които идват откъм селата и също не са се вълнували никога от въпроса дали са гърци, сърби, българи или македонци, изведнъж се възпламеняват от „националните идеали“ и започват да трепят хора и сами да мрат в името на неща, които до вчера са им били вятър и мъгла? Ами защото за повечето от тях това е единственият начин да направят „кариера“, ето защо. Образование – никакво, да блъска като аргатин за жълти стотинки не иска никой, да емигрира в Америка се осмелява само онзи, дето не го е страх от работа и има в главата пипе да раздели на две магарета сламата... Какво остава на всички останали? Ами да се трепят и да се пушкат взаимно, ето това им остава. А междувременно големите босове откъм София, Атина и Белград дърпат конците и насъскват всичко живо едно срещу друго, докато накрая дойде голямата касапница и вече никой не ще да знае нищо, щото е дошло време да се спасява кой как може, къде ти тук мерак да се занимаваш с глупости?

Картинката, както сигурно може да види всеки, не се е променила особено много, с едно МЪЪЪНИЧКО, но комай решаващо изключение – за разлика от Балканите и техните жители, които продължават да живеят с манталитетите отпреди сто години, Европа май е мръднала напред и вече не ще да се бие и взаимно избива заради дивотиите на идиоти, родени на тъмно и умиращи на тъмно. И това, за наше с вас щастие, решава всичко. Няма големи батьовци, които да се хванат на нашата игричка – няма я и самата игричка! Щат не щат, всички ганьовци, гуновци и муньовци са принудени да псуват тихичко и да си налягат парцалите, докато децата им тихомълком си хващат багажа и заминават я за Европа, я за някое друго място по света, където имат шансове да заживеят нормални животи, а не да гледат тъпо в една празна точка и да чакат кога ще им дойде края, като нещастните си родители...

Ей това е ситуацията, мили другарчета, и май все по-такава ще става, щото извън България, както всички знаете, хората не дават пет пари за национални дрязги, ами гледат кой колко пипе има в главата – и това май е всичко.

Но тук вече решително навлизаме в сферата на баналното, така че е време да приключвам. Мажете, другари, мажете колкото си искате. Аз съм от друго поколение, не защото съм на друга възраст, а защото съм

избрал да живея с идеалите и разбиранията на една друга възраст и едно друго време. Останалото си е ваша работа...

- 15-12-2014|**А**

Ох, Златко, моля ти се, недей да доразсмиваш и малкото останали ти читатели с подобни разсъждения...

Няма да коментирам какви точно са ти идеалите и разбиранията – само ще отбележа, че да изтъкваш този автор с такива аргументи („Използвал е оригинални източници, обработил ги е с модерна техника“) е, с една дума, смешно. Какви „оригинални източници“ имаме тук? Имаме един (да, един!) „тефтер“ на един (да, един!) търговец! Един търговец, каквито в онази епоха в Битоля е имало поне стотина! И за същия този търговски тефтер, за чисто търговските сведения в него пак няма абсолютна сигурност, доколко те са точни (в текста е цитирана „склонността на Катсоянис понякога да дава само общата цена за няколко напълно различни обекта“) – и в същото време ти разчиташ, че този тефтер ще бъде „точен“ по отношение на етноси и националности!?!?

- 15-12-2014|**Златко**

Хм, а дали няма да ти спрат заплатата (или пенсията – което от двете е актуално), ако по аналогия прехвърлим аргумента ти и върху едно друго тефтерче, което в България се счита долу-горе за национална светиня, драги/драга ми „А“? Дори и когато е скрит под шапка-невидимка, човек трябва все пак от малко-малко да премисля приказките си, че инак само излага на присмех и каузата, и (уж невидимата си) личност...

- 16-12-2014|**Македономахос**

Толкова много думи, толкова малко мисъл в тях. Графоманията и тщеславието не компенсират липсата на исторически познания, а ирационалната фенщина изкристализира под необоснованите хвалби за въпросната писанка на Гунарис. Абсолютно отсъствие на критично четене, но за сметка на това патологично влечение контратезата да се вкара в едно русло с тинясали разбирания за комунистическия строй, ченгесарщината и битовите проблеми сред подрастващите.

Доста неточности допуска Гунарис в съчинението си и те са предимно съзнателни. Известен недостатък на гръцката историография е, че рядко или никак не използва български източници за Македонския

въпрос. Защо? Всеки може да си отговори на този въпрос. Липсват и най-важни първични източници като книгата на Хенри Брайлсфорд „Македония. Нейните народи и тяхното бъдеще“, (впрочем достъпна легално за четене и сваляне в интернет на български), но за сметка на това главния андартски деец в Битоля Йоргос Модис има цели 8 позовавания! И подобно съчинение може да е неутрално?!

Говорейки за приижданите бедни и необразовани „славяни“ в Битоля, Гунарис пропуска и влиятелните битолски фамилии Робеви и Мишайкови, а за Димко Радев прави изричното уточнение, че е „неграмотен търговец, който е спечелил състоянието си от изкупуване на данъци.“ Тук е разковничето: в писанките на Гунарис българите може да са бедни, необразовани, бунтовници и от тях нищо да не зависи, но не може да са основни доставчици на турската армия, лекари, висши духовници и преуспяващи търговци. Съвсем различен облик на българската битолска общност от описаните от Гунарис прости месари, дървари и бръснари, че и от покрайнините на Битоля...

Многото пропуски на Гунарис обаче се компенсират с изтъкването и съвсем не на място споменаване на Симеон Радев. И не за друго, а за да разберем, че е „високопоставен софийски дипломат“. Т.е. завоалирано се прави намек, че българската дипломация има участие във възрожденските дела на македонските българи. А създаването на българската църковна община в Битоля предхожда с 10 години раждането на новата българска държава... Ще спра тук, стремейки се да съм максимално лаконичен. С това лично за себе си смятам темата за изчерпана, макар дори да не писах за гръцката пропаганда или за минипулативното слагане за равенство между Екзархия и ВМРО и т.н. Който има сили, желание и време сам ще намери и прочете.

П.С. Може да употребявате Монастир, за да се „поддържа по-верен духа на оригинала“, но лошо впечатление прави цялата останала сбъркана топонимия и география. Нямам под ръка в оригинал статията, но: Екзи-су е всъщност Екши Су, Тиквеш е област, а не град, Гранос е планината Грамос и не е гранична за „гръцка източна Македония“, а за западна. Толкоз.

- 16-12-2014|**Златко**

Е какво пък. Казахме каквото имахме за казване, нека оставим сега хората да помислят и да избират. Всекиму – своето, както е добре известно. А времето накрая пак ще сложи всичко... Хм, къде, всъщност?

- 17-12-2014|**А**

Златко, за да разбереш в каква абсурдна каша си се самозабъркал, ще ти кажа само това: според Гунарис „българи“ е нямало, нали? Имало само „християни“. Само че от още по-преди, добре известен на всички, е един Василий Българоубиец. И това произвище („Българоубиец“) му е дадено не от българи, а от гърци. И ако се приеме на Гунарис теорията, какво ще се окаже сега? Че този Василий е убивал някакви несъществуващи хора (защото нали „българи“ не е имало)? И тъй като „българи“ не е имало, а е имало само „християни“, то и „Василий Българоубиец“ трябва да бъде преименуван на ... „Василий Християноубиец“!

Смешки, смешки, смешки... Жалки смешки.

Така е, когато научно негодни хора се напъват да „пренаписват“ историята, че и да „преименуват“ цели народи...

- 18-12-2014|**Златко**

Уф, драги, досаждаш вече също като някой разсърден комар. Не ми се ще да разговарям с теб по тоя покровителствен начин, но пък и не виждам какво друго мога да ти кажа, след всички тия, извинявай, пълни аналфабетизми. С две думи: за да разбере човек, че примерно не слънцето обикаля около земята или пък че земята не е плоска, е необходимо и да знае поне малко повече от онова, което му подсказват собствените сетива. Трябва да е прочел малко книжки. Та така и с тебе. От това, че тук на Балканите има население с название „българи“ примерно от хиляда и повече години насам, съвсем не следва, че има и българска нация в продължение на всичкото това време.

- 26-12-2014|**Стела**

Статията тук на английски:(**www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/document...ntsintourbanites.pdf**). Сравнението за географските грешки е интересно. Действително, с цялото хвалене на голям историк, Гунарис не е разбрал, че Тиквеш не е град, а област. Другите грешки са на „компетентната“ редакция в лицето на „Либерален преглед“. Моля, не

давайте отново простор на словесността си. Ясно е на всички четящи тук, че по обясними причини, всичко написано, което не е в унисон с позицията Ви, ще бъде като спор между глухи.

- 26-12-2014|**Златко**

Ето какво ми написа наскоро един македонец:

> *Среќни божиќни празници Господине Златко. Поседувате извонредна позитивна енергија. многу мие драго што еве веќе една година ве следам и навистина многу работи научив. Многу нешта сеуште не можат да се пренабрегнат од некој стереотипи од минатото. Но, ете тоа е Балкан. Јас го разбирам за разлика од некој гумени глави. Многу сум ви благодарен и ви посакувам добро здравје, среќа и убава мисла. Вие заслужувате да сте среќен и респектиран новинар (филозоф)*

Интересно, този вид глави у нас се наричат „бетонни“, докато македонците изглежда предпочитат по-мекото „гумени“. Питам се коя ли от двете метафори е по-ефективната. Не за носителите на главите, а за хората около тях, разбира се...

- 07-01-2015|**А**

Златко, това, което ти с такова усърдие отричаш, „Британската енциклопедия“ (която се прави от хора, които все пак знаят откъде изгрява слънцето), за твое съжаление, го е признала. ВЕЧЕ. Защото е факт. Ти също можеш да се запознаеш с този ФАКТ, като отидеш на сайта britannica.com и намериш там статията „The second Bulgarian empire“. В нея като нещо неподлежащо на съмнение е посочено, че още през 11 век, когато българска държава престава да съществува, продължава да съществува „българска култура“ („Bulgarian culture“), която при това към онзи момент се е оказала и „too deeply rooted to be easily changed“ („твърде дълбоко вкоренена, за да бъде лесно променена“) – и именно това е попречило на Византийската империя да проведе едно по-силно „елинизиране“ в териториите на българската култура. Т.е. въпреки липсата на държавна подкрепа (по време на византийското господство), „българска култура“ тогава е съществувала, и то е била в достатъчно „добро здраве“, за да се противопостави успешно на напъните на византийската кул-

тура да я „погълне“ и да я „претопи“ в някаква евентуална обща „християнска култура“ (каквато му се привижда на Гунарис, че уж била съществувала, в някакъв въображаем предходен исторически момент, и от която уж се били отделили в един момент българите, за да конструират тепърва някаква „нова“ нация...).

Ако искаш, можеш да потърсиш сравнителна информация – дали за някоя от останалите съвременни нации на Балканите в „Енциклопедия Британика“ има каквото и да било споменаване, че още към 11 век те имат собствена „дълбоко вкоренена“ култура... Такава култура, че да се мери по сила с византийската. Румънците ли имат? Или сърбите? Или хърватите? Може би албанците, а? Няма споменаване, защото те и нямат такава. Но хора като теб дори не могат да проумеят значението на този факт – хората като теб предпочитат умишлено да принизят българското, само и само за да може и то да бъде някак намъкнато под булото на „великите“ псевдонаучни теории на Гунарис и Ко. Които теории може и да имат някакво основание, ако се гледа развитието на някои други нации – но не и българската.

- 07-01-2015|**Златко**

Онова, за липсата на което говори Васили Гунарис (и което повтарям аз, поучен от разни ми там теории за появата на национализма, най-важните от които са преведени И НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК), е „българска нация“, а не „българска култура“, драга ми Смехурке. À вземи прочети най-после Андерсън и Гелнър, стига толкова дебелоглавие и дърлене за глупости, ако обичаш...

Македония във водовъртежа на Втората световна война
Автор(и): Йоанис Колиопулос

Десетилетието, започнало с избухването на Втората световна война през септември 1939, заварва много кръгове в тогавашна Македония в убеждението, че тази нова европейска война ще промени, както и предишните, картата на региона: всъщност това е и основната причина, поради която страните от района побързват да се присъединят към съюзите на Великите сили, които според тях ще обслужат националните им интереси. Балканската Антанта от 1934 между Гърция, Югославия, Румъния и Турция, предназначена да неутрализира заплахата, идеща откъм ревизионистката политика на България, е отслабнала, тъй като много скоро е станало ясно, че България би могла да се превърне в заплаха за местното териториално статукво единствено като съюзник на някоя голяма европейска сила. Тази възможност постепенно парализира и в края на краищата прави пакта неефективен, тъй като, ако България би се присъединила към някоя от големите ревизионистки сили в Европа, Италия или Германия, той не би предложил сигурност на който и да било от участниците в него. От тези участници, Гърция и Турция изглежда са склонни да се присъединят към оформящия се англо-френски фронт против силите на Оста, а Югославия се придвижва към помирение с България, като заедно с това се опитва да протегне ръка и към Италия. Румъния се ориентира към Германия, отчасти по необходимост, но отчасти и поради приликите между техните режими.

България, която отказва да приеме териториалните споразумения, достигнати в резултат от подписването на мирните договори след края на Втората балканска и Първата световна война, нито пък се отказва от експанзионистките си планове за сметка на съседите, приема придумванията на Италия и Германия, които искат да я използват за осъществяването на собствените си аспирации в региона, и се оставя изцяло на политическите изобретения и балансиращи ходове на цар Борис – един монарх, който се оказва изключително способен опортюнист. Българо-

македонският иредентизъм, представян от неговото въоръжено крило, *комитаджиите*, държи българската политика като заложница и подкопава всички опити за формулиране и упражняване на външна политика, основаваща се на някакъв рационален анализ на всички обективни факти. Изглежда така, сякаш през 1939 България се е втурнала през глава в поредно опортюнистическо участие в нова война – а заедно с това и към поредно смазващо поражение.

Гърция, изправена пред опортюнизма на Югославия, агресивния иредентизъм на България и несигурната подкрепа на Турция, трябва по същество да разчита единствено на собствените си сили за запазване на северните територии, които е придобила. Официалната британска подкрепа, както е изразена през 1939 чрез едновременните гаранции, предложени от Великобритания и Франция на Гърция и Румъния, покрива националната независимост на страната срещу атака от страна основно на Германия и Италия, но не стига до разговорите между двете страни, желани от гръцкото правителство, с цел да се избегне договорно задължение от страна на великобританското правителство, гарантиращо непокътнатостта на северните граници на страната.

Народностната ситуация в Македония след двадесет години на насилствени или доброволни обмени на населения между трите страни, които са освободили региона от Османско владичество (като и трите имат за основна цел постигане на етническа хомогенизация в съответствие със собствената си национална идея), отразява техните сепаратистки аспирации. Гръцка Македония, след евакуацията на 380,000 мюсюлмани и 100,000 славяно-македонци, от една страна, и настаняването на 640,000 гръцки бежанци от Мала Азия и Черноморието, демонстрира етническа смесица, която в значителна степен се различава от онази отпреди периода на Балканските войни. Тази етническа смесица е продукт от един определен национален избор. Същото се отнася в значителна степен и до етническата смесица в югославска Македония, макар че тамошната кампания за сърбизация, въпреки прогонването на гръцките власи, не е довела до желаните резултати. Българска Македония пък е била още повече „македонизирана“ чрез преселването на мнозинството славяно-македонци от Гърция, които са емигрирали в България след договора от Ньой (1919). Гърция и България са се опитали да интегрират структурно онези части от Македония, които съответно са освободили, но само Гърция е успяла в това. България, напротив, е направила от ма-

кедонската част от своята територия един вид отворена и „военна“ граница, от която се очаква в съответен момент да улесни абсорбирането на гръцките и югославски части от Македония.

Както и по време на Първата световна война, Македония отново се оказва ябълка на раздора между Гърция, България и Югославия. С известни вариации, и трите страни повтарят старите си роли, докато Германия продължава, както и преди, да се намесва в полза на българите, а Великобритания – в полза на гърците. Появяват се обаче и нови фактори, които усложняват ситуацията и правят аналогиите с предишния период несигурни и подвеждащи. Два нови фактора – комунизмът и фашизмът – са част от ситуацията, редом с национализма от по-ранния период, и те в значителна степен изострят етническите сблъсъци в Македония. Особено комунизмът има силно ускоряващо въздействие върху тукашните политически процеси, най-вече защото той е средството за утвърждаване на етнически аспирации и като такъв подлъгва всички ония, които са повярвали, че национализмът постепенно отстъпва пред него. В случая със славяно-македонците, комунизмът се оказва утробата, от която се поражда тяхната нация.

Но през септември 1939, когато Европа отново и постепенно е започнала поредна тотална война, всичко това изглежда като утопични фантазии. Всичко в онази ситуация изглежда подсказва, че тази криза, като толкова много други от непосредственото минало – Етиопската криза от 1935-36, Мюнхенската криза от 1938 – ще приключи с уреждане на разногласията между участващите страни. Нещо повече, новините за събитията, разтърсващи останала Европа, достигат тукашните страни или чрез една стриктно контролирана преса, или, по-вероятно, под формата на слухове. Годините и събитията, които ни разделят от това време – и особено триумфът на принципите и институциите на либералната демокрация, както и поражението на фашизма като система за управление на Европа – правят изключително трудно да се възпроизведе атмосферата, вътре в която се оформят тогавашните обществени мнения.

Също толкова трудно е да се разберат в наше време определени тогавашни реалности, които обясняват яростта на страстите, пробудени от Първата световна война, както и събитията, които са я последвали. Такива реалности са: бавното абсорбиране на многобройните и по онова време различни, общности от бежанци, създадени от Първата светов-

на война, особено от гръцката страна на границата; търканията между тези [гръцки] бежанци и славяно-македонците, отново от гръцката страна на границата; страхът от действията на комунистите, жив сред широки слоеве от населението, тъй като комунистическите партии от онова време са стриктно обвързани с идеята за насилствена промяна на съществуващия социален ред, а съответно и широкото съгласие относно необходимостта от потискане на тяхната дейност. Репресивните мерки срещу комунизма, провеждани от тогавашните режими в региона – тоталитарни или не – са свързани с особено предпочитание към определени радикални варианти на инструментите за опазване на обществения ред, обикновено с поддръжката на политическите власти. В този климат на търкания между местното население и новодошлите, тези репресивни мерки и огромното усърдие, с което те се прокарват, създават впечатление за преследване, и то не само на несъгласните [с регионалните етнически политики] славяно-македонци, но и на славяно-македонците изобщо. Това впечатление се подкрепя в последно време и от пост-модернистката историография, въпреки факта, че достъпните източници не подкрепят подобни заключения. За разлика от други диктатури в района, онази на Йоанис Метаксас (1936-1941) никога не е прилагала – или дори формулирала – някаква политика на етническо прочистване.

Войната, бушуваща в Северна Европа, в края на краищата достига и Юга. Но когато Италия напада Гърция през Албания в Епир и Западна Македония, гръцките съюзници, Югославия и Турция, обявяват неутралитет, което не изненадва никого. Сраженията по гръцката северозападна граница, в съчетание с – от една страна – комунистическата дейност сред славяно-македонците и – от друга страна – пробългарските чувства, преобладаващи в славяно-македонските области от гръцка Македония (особено когато се има пред вид очевидното предразположение на България към италианско-германската Ос), влошава още повече и без това напрегнатата ситуация в региона.

Не е лесно днес да бъдат реконструирани онези времена, поради липса на специфични информации. Някаква представа за ситуацията обаче може да се придобие от определени официални действия. Западна Македония е зона на война – както, между впрочем, е и цяла Македония, имайки пред вид ясната заплаха, идеща откъм България. В резултат на това гръцките военни и административни власти започват да евакуират от граничните области към вътрешността на Македония онези сла-

вяно-македонски комунисти и пробългарски настроени жители, чиято лоялност се счита за съмнителна. Точният брой на тези изселени хора не е известен, нито пък е възможно те да бъдат ясно разграничени от една друга категория славяно-македонци, изселени по същото време – а именно бащите и възрастните братя на славяно-македонските военни наборници, които са дезертирали към италианците. Броят на тези дезертьори не е точно известен, нито пък са напълно ясни причините за дезертьорството им. Италианците биха искали да вярват, че причините са свързани с техните обещания за автономия, щом само те окупират Гърция. Има сведения за няколкостотин славяно-македонски военнопленници, намиращи се в различни лагери в териториите, окупирани малко по-късно от италианци и германци, към които българските власти в окупирана Гърция са проявили специален интерес. Българите считат славяно-македонците в Гърция за българи и се опитват да убедят съюзниците си да им възложат защитата на окупирана Гърция[1].

Изселените славяно-македонци, в по-голямата си част комунисти, но също и роднини на славяно-македонски дезертьори, както и самите дезертьори, се присъединяват към славяно-македонските комунисти, които са били изселени от правителството на Метаксас поради убежденията им. Всички тези хора, заедно с традиционно пробългарски настроените славяно-македонци от Македония, оформят разсадници на силно недоволство срещу гръцките власти и стават охотни сътрудници на българите, италианците и германците по време на цялата окупация. Ласкателствата и обещанията на окупационните власти, във връзка с такива материални придобивки като храна, фураж за добитъка и стипендии за следване в България и окупираната от България югославска Македония, не остават невъзнаградени. Няколко хиляди славяно-македонци са съблазнени да участват в окупацията и отричането на Гърция, както ще бъде показано по-долу.

Едно следствие от падането на Гърция и Югославия под силите на Оста през април 1941 е разделението на Македония на окупационни зони, както и зони на прикрита суверенност. Германия окупира гръцка централна Македония, западно то Струма и източно от Гревена и Костур – широк коридор, от съществено значение за безпрепятствената комуникация с егейското крайбрежие, Пелопонес, Крит и Северна Африка.

1 Сравни в тази връзка книгата „Ограбени лоялности“: Ioannis Koliopoulos, *Leilasia Phronematon, [Plundered Loyalties]*, vol. I, 2nd edition, Thessaloniki 1995, p. 33 ff.

Германия няма териториални планове в Гърция, но окупира този район за целите на воденето на оптимални военни действия в източното Средиземноморие и Северна Африка. Прикрити териториални планове за Гърция има Италия, която анексира западната част от гръцка Западна Македония и албано-езичната част от югославска Македония, създавайки новоизлюпения Италиански протекторат, с намерение да включи страната в планираната си следвоенна империя, „Третият Рим“ на италианските фашисти. По-малко завоалирани са обаче намеренията на България по отношение бъдещето на Македония. Както тогава, така и по-късно, България счита гръцка Македония и западна Тракия за органични части от „историческа“ България и, заедно с югославска Македония, за неделима част „нова“ следвоенна България. Германия, която не позволява на България да присъедини официално гръцка Македония и Тракия, докато войната продължава, за да не провокира ненужен гняв от страна на Гърция, дава на съюзника си значителна свобода на действие в окупираните територии, които българите претендират да са „освободили“ от гръцко и сръбско „робство“. Струва си да се отбележи в тази връзка, че българските историци, сега, както и тогава, използват понятието „присъствие“, когато говорят за българската окупация на тези страни.

Българската окупация на части от гръцка и югославска Македония, както и свободата на действие, дадена на българските офицери за свръзка в гарнизоните на съюзниците в останалите части от гръцка Македония, повишават амбициите на множество пробългарски славяно-македонци и още повече подхранват страстите, подозренията и страховете на всички хора от онези региони. Оттеглянето на силите на гръцката съпротива пред германското настъпление в северна Гърция през април 1941, както и съпътстващия го колапс на гръцкия фронт в Албания, плюс изтеглянето към южна Гърция на гръцките обществени служители, които са работели в северните провинции, и особено Тракия и Македония, създава климат на несигурност сред населението, който окуражава всевъзможни опортюнисти, не на последно място славяно-македонци и власи.

Появата на италиански окупационни сили във влашките села на областта Пинд (Пиндос) и западна Македония изобщо, е приветствано от множество власи, които побързват да предложат услугите си като водачи и преводачи, в замяна на различни предимства, които италианците,

целящи да облекчат работата си, нямат основания да отказват. Един от най-активните влашки авантюристи от онова време е Алкивиад Диамантис от Самарина (Пинд) – в по-ранни времена про-румънски, а сега станал про-италиански настроен. Диамантис започва масивно да популяризира каузата на една италианско-вдъхновена влашка автономия под егидата на мощния Рим, под формата на мъртвороденото „Княжество Пинд“. Тази визия не печели особено много привърженици: повечето власи отказват да се вдъхновят от обещанията на Диамантис, от една страна защо го познават като опортюнист, а от друга – защото не са особено настроени да отхвърлят гръцката родина, в създаването на която са изиграли една толкова важна роля по времето на Модерното гръцко възраждане. Все пак, около 2,000 власи се оставят да бъдат убедени да участват в печално известния „Римски легион“ – политическа организация, ръководена от Диамантис (както и неговия последовател от влашки произход, Николас Манусис – един адвокат, който е създал своя собствена чета от въоръжени последователи). Освен това е създадена един вид доброволна милиция, в помощ на италианските подразделения, осъществяващи нападения и претърсвания на местните села в търсене на храна и оръжия[1].

Действията на легиона и особено на неговите въоръжени членове, създават сериозни проблеми, но по-малко за жертвите на нападенията, отколкото за самите власи, тъй като всичко това посява подозрения и омраза сред влашките общности, и понеже, според традиционните разбирания на онова време, действията на определени членове на общността се възприемат като стигма и отговорност на цялата общност. Стари пристрастия, датиращи още от времето когато в Гърция са действали румънски агенти, опитващи се да спечелят власите от Македония на своя страна, в комбинация с раздразнението от някои мерки, предприети от гръцкото правителство и военни власти по време на активните военни действия срещу италианците и германците (например изземането на добитък и храна за нуждите на войската), карат някои власи да се съюзят с италианците, чиито цели са двояки: от една страна, да използват тези колаборационисти за собствените си цели; от друга, да разединят местното население, с което да го направят по-лесно управляемо.

1 Koliopoulos, *Plundered Loyalties*, vol. I, p. 44 ff.

Автономистките действия на власите от Легиона са ограничени до италианската зона на окупация, което е ясно указание за тяхното неистинно естество, а освен това те са и мимолетни. Легионът е разтурен през 1942, а на следващата година, с капитулацията на Италия, най-активните му членове започват да търсят спасение в градовете, в Гърция или Румъния, където много от тях по-късно се присъединяват към комунистическия режим, наложен след войната със съветска помощ. След освобождението на Гърция най-активните членове на автономисткото движение са съдени като военнопрестъпници в Лариса, най-често *in absentia*, и получават тежки присъди. Предателските действия на много от тези влашки автономисти обаче изпадат бързо в забвение по време на гражданската война, която следва. Някои от тези автономисти действително активно съдействат на правителството в борбата му срещу комунистическите партизани.

Далеч по-сериозна, от всяка гледна точка, е пробългарската дейност сред славяно-македонците в гръцка и най-вече югославска Македония. Българската окупационна армия е посрещната в тогавашната „провинция Вардар“, а по-късно „Народна република Македония“ (днес Бившата югославска република Македония) като освободителна сила и е приета като такава от голяма част от славянското население. В гръцка Македония обаче – или поне в нейната част, в която българската армия навлиза и остава през 1941, реакциите на славяно-македонците са по-сдържани и доста разочароващи за българите. По онова време българският експанзионизъм е по-добре посрещан в онези части от гръцка Македония, като граничните област Костур, Лерин и Пела, където все още има големи групи от славяно-македонци, сред които пробългарските чувства продължават да са силни. Има две основни причини за тази ограничена реакция към българското военно и политическо присъствие в гръцка Македония, за разлика от реакциите срещу същото присъствие в съседна югославска Македония. Това са, първо, малкия брой на славяно-македонци в гръцка Македония и, второ, ефективната хеленизация, както по език, така и по убеждения, на преобладаващото мнозинство славяно-македонци в Гърция.

Постепенното приемане на гръцкия език от славяно-македонците в Гърция, още от времето на Модерното гръцко просвещение, както и несъмнено гръцките симпатии на повечето от тях, когато лоялностите им са подложени на проверка по време на суровата борба между гърци-

те и българите за определяне на избора им[1], са неоспорими факти. Това силно затруднява проникването на пропагандата, разпространявана от българските власти и агенти сред славяно-македонците в Гърция. В югославска Македония, напротив, българските политически и военни власти намират благодатна почва за действията си, най-вече защото асимилацията на славяно-македонците, съставляващи мнозинството от населението, не е била толкова успешна, колкото онази в гръцка Македония.

Разликата в мащабите на отзива към българското присъствие в основните части от Македония, гръцка и югославска, е очевидна по степента, в която славяно-македонците сътрудничат на окупационните сили в тези две провинции. В гръцка Македония, независимо дали става дума за българско-окупираната източна част, германско-окупирания център или италианско-окупирания запад, само малка част от славяно-македонците сътрудничат, докато в югославска Македония това се отнася до по-голямата част от славяно-македонското население, което сътрудничи на българските окупационни сили.

Налице е и значителна разлика в степента на съпротива против окупационните сили на Оста в двете македонски провинции. В гръцка Македония много повече славяно-македонци се присъединяват още от самото начало към различните организации на съпротивата, а много по-малко – към окупационните сили, като последните нерядко правят това по поръчение на същите онези съпротивителни организации. В славяно-македонските части на гръцка Македония комунистическите съпротивителни действия избухват далеч по-бързо, отколкото съответните съпротивителни действия сред славяно-македонците от югославска Македония, главно защото в гръцка Македония комунистическото движение не е обременено с тежестта, привързана към съответното движение в югославска Македония, където местното комунистическо ръководство е било поставено през 1940 под българско опекунство.

В югославска – или, казано по-точно, сръбска – Македония, няма местна комунистическа партия. Местните комунисти са членове на комунистическата партия на Югославия. През пролетта на 1940 – и с одобрението на Йосип Броз Тито (който току-що е поел позицията на генерален секретар на Централния комитет на Югославската комунисти-

1 Тоест, по времето на така наречената „голяма борба“ (1903–1912 г.). Бел. пр.

ческа партия (ЮКП) – Георги Димитров изпраща в сръбска Македония Методи Шаторов от Москва, седалището на Комунистическия интернационал. Шаторов е член на Българската комунистическа партия (БКП) и бивш член на международната фракция на ВМРО – ВМРО (Обединена), както тя е известна по това време. През октомври същата година (1940) югославските комунисти под ръководството на Тито признават правото на славяно-македонците от сръбска Македония на равенство вътре в една федерация на южно-славянските народи. Това признание, както може да се очаква, засилва развитието на македонизма сред местните славяно-македонци. Този македонизъм обаче не е гледан с доброжелателство откъм България[1].

Сръбското влияние изглежда започва да намалява в сръбска Македония, докато българското става по-силно. Българските войски, навлезли в страната през април, са посрещнати с очевиден ентусиазъм от славяно-македонското население. Българо-македонските бежанци, които са се преселили тук по-рано, подготвят почвата за българската армия. Но последвалите събития не потвърждават българските очаквания. Албанско-говорещите окръзи Тетово, Гостивар, Дибра, Струнга и Охрид[2], са причислени към италианско-албанската зона на окупация. Областите Битоля и Скопие (и двете са славяно-македонски провинции) стават отделни административни единици, докато в гръцка Македония само източната част е окупирана от българската армия, но без да бъде присъединена към България. „Освобождението“ на Македония, обявено от България преди войната, което е и основната причина, поради която тя се присъединява към Италия и Германия, си остава неизпълнено обещание. Освен това сръбските висши чиновници в обществените служби на сръбска Македония сега започват да се заменят от българи, които не крият презрението си към славяно-македонците. Стремежът на сърбите да сърбизират страната сега е заместен също такъв български стремеж за нейната българизация. Първоначалният ентусиазъм на пробългарската, ръководена от Иван Михайлов, част от ВМРО, постепенно е

1 Сравни в тази връзка: Spyridon Sfetas, *I diamorphosi tis slavomakedonikis taftotitas [The formation of Slav-Macedonian identity]*, Thessaloniki 2003, p. 147 ff. Сравни също класическия труд на Elizabeth Barker *Macedonia in the inter-Balkan relations and conflicts*, тук цитиран по гръцкия превод на I. Koliopoulou, Thessaloniki 1996, p. 143 ff.

2 Без съмнение, тук гръцкият историк прави грешка като обявява Охрид за „албанско-говорещ окръг“. Според Уикипедия етническият състав на Охрид е 80 процента македонци срещу само 7 процента албанци. Бел пр.

заместен от очевидно разочарование. В гръцка източна Македония българските окупационни власти налагат режим, чието предназначение е да българизира страната насилствено, чрез преследване на гръцкото население и опити за привличане и преселване на българи и българомакедонци от България; тези опити обаче си остават по същество неуспешни. От преселванията в края на краищата има само малко полза, докато насилствената българизация само втвърдява позициите на гърците и допринася за растежа на въоръжената съпротива в региона. В скоро време обаче военната ситуация започва да се променя в полза на силите, воюващи срещу Оста, а това води до съответни промени и в Македония.

Един нов фактор започва да се чувства все по-силно, а именно съпротивата срещу окупатора, и особено комунистическата съпротива. В гръцка Македония тази съпротива, оформена от различни местни фактори, има различни характеристики от регион до регион. В източна Македония, съпротивата срещу българските окупационни власти е всеобща, в смисъл, че тук няма сътрудничество с тях, макар че организациите на съпротивата са разделени на два лагера още от самото начало – единият от тях комунистически, а другият антикомунистически.

Именно в гръцка Македония се случва и едно от първите по-мащабни съпротивителни действия в Гърция: сериозно въстание срещу българските окупационни власти в и около Драма през септември 1941. Този бунт, организиран и подстрекаван от членове на Гръцката комунистическа партия (ΚΚΕ) без одобрението на централната партийна организация, завършва с кървава баня, извършена от българските военни сили, които демонстрират такава зверщина и изглежда са толкова добре подготвени за смазване на въстанието, че и досега все още си остава неясен въпросът дали самите българи не са подпомагали избухването му. Бунтът е използван от българските окупационни власти като добре дошла възможност за елиминиране или прогонване в изгнание на гръцкото население от селата и градовете от района. Доксато, Драма и множество други селища заплащат скъпо за въстанието – толкова скъпо, че човек наистина може да се запита дали българските власти не са знаели предварително за плановете на комунистическите конспиратори. Няма обаче никакви свидетелства в подкрепа на тази хипотеза, нито пък

историческите събития могат автоматично да се обясняват чрез техните резултати: *кой печели от всичко това* не е някакъв непогрешим подход[1].

През същата година една подобна провокация в германско-окупираната зона, в селото Мезовино, община Еордая, е потушено със същата жестокост, но в несравнимо по-малък и по-ограничен географски мащаб. В Мезовино, както и в Доксато и Драма, местните членове на ККЕ започват неподготвени революционни действия, независимо от плановете и целите на централната партийна организация. Едно от последствията от тези бунтове и жестокостта, с която те са потушени, е забавянето на комунистическата съпротива и в двата района, което пък позволява да се появят и разраснат антикомунистически партизански групи. Освен това те показват, че най-ефективният начин да се накарат колебаещите се селяни да излязат в балкана е да се провокират жестоки наказателни мерки от страна на окупационните власти.

В останалите части от гръцка Македония – германската и италианска окупационни зони – дейността на Комунистическия национално-освободителен фронт (*Ethniko Apeleutherotiko Metopo,* ЕАМ) води до опит да се обединят всички партизански групи, комунистически или не, под военното крило на ЕАМ, Националната освободителна армия на народа (*Ethnikos LaikosApeleutherotikos Stratos,* ELAS) и до елиминиране на групите, които отказват. Тази вътрешно-гръцка борба се интерпретира – не съвсем неразумно – като подготовка на опитите за постигане на политическо надмощие на ЕАМ в районите, които организацията контролира, чрез неуморно преследване на опоненти, назначаване на общински съвети, комисариати и народни съдилища, свързани с ЕАМ, както и контрол над всякаква информация.

Щом ЕАМ (тоест, комунистическата партия и по-малките леви партии, които са се съгласили да я подкрепят, преследвайки собствени цели) осъзнава силата на реакциите, следващи от нейните патриотични призиви за освобождение на страната от окупаторите, тя си поставя нова цел: един вид социалистическа революция в гръцката провинция. Бидейки до този момент партия най-вече на работниците, ККЕ не е оценявала много високо изгледите за провинциална революция, провеждана най-вече от селяни. Разрушаването на местната селска икономика и

1 Сравни Tassos Hatzianastasios, *Antartes kai Kapetanioi. I EthnikiAntistasi kata ti boulgariki katohi tis Anatolikis Makedonias kai tis Thrakis, 1942-1944 [Bandits and Captains. National Resistance in Bulgarian-occupied Eastern Macedonia and Thrace],* Thessaloniki 2003.

на законната гръцка власт, в комбинация с преследванията и военновременните трудности, създава центробежни сили, които освобождават множество млади мъже и жени от ограниченията на традиционното и консервативно провинциално тогавашно общество. Повечето от младите хора, които стават членове на партизанските групи на ЕАМ (и евентуално ELAS) не са комунисти: комунистите съставляват само тясно малцинство сред членовете на ръководената от тях „освободителна армия".

[...]

Далеч по-сериозни проблеми се появяват в гръцка западна Македония (а също и в централна Македония) във връзка с пробългарските настроения на някои от славяно-македонците. През март 1943 се появяват, отначало в окупирания от италианците окръг Костур, а по-късно и в съседните, окупирани от германци, окръзи Лерин и Пела, въоръжени чети от славяно-македонци, които започват да действат като местни милиции в служба на окупационните власти. Изключително компетентните български офицери за свръзка в различните германски и италиански гарнизони играят ефективна роля в привличането на славяно-македонците и записването им в тези милиции. Един от тях, Антон Калчев, от село Спелая в костурска област, е много активен при формирането на славяно-македонската милиция от Костур, печално известната *Охрана*, както и при въоръжаването на нейните членове, *комитаджиите*.

Невъзможно е да се определи окончателния брой на комитаджиите, но е ясно, че те съставляват една ако и малка, то забележителна част от славяно-македонците. Про-българи или деца на про-българи в по-голямата си част, но също и множество опортюнисти, стремящи се да използват неясната политическа ситуация, плюс немалък брой хора, които изтъкват като мотив преследване от страна на местните власти, се съгласяват да бъдат въоръжени от окупационните власти за борба против партизаните от съпротивата. Голяма част от пробългарските славяно-македонци, наследници на про-българизма, оцелял в славянско-говорещите анклави на гръцка Македония още от времето на големите национални конфликти от ранния 20 век, никога не са приемали гръцката власт в региона и са убедени, че в резултат на тези събития техните райони ще бъдат присъединени към България[1].

1 A. I. Koliopoulou, *op. cit.*, vol. I, op. cit., p. 52 ff.

За историка не е лесно да определи кое е причина и кое следствие що се отнася до въпроса за въоръжаването на славяно-македонците в Гърция от окупационните власти. В костурска област през март 1943 това съвпада с избухването на сериозна съпротивителна дейност в съседната област Бойон. Изглежда че това е била една от основните причини за решението на властите да въоръжат славяно-македонците, които изглеждат готови да отхвърлят Гърция в полза на България. Също така малко е известно за ролята, изиграна при формирането на славяно-македонската милиция от хора като Наум Пейос, от село Гаврос в областта Кореща, или Йоанис Скоис, от Аргос Орестикон, които са в София през ранните дни на окупацията и принадлежат към българо-македонските иредентистки организации. Трябва също да се отбележи, че тези и други пробългарски настроени славяно-македонци от областта, поддържат тесни контакти с водещи комунисти като Андреас Цимас – влах от Аргос Орестикон. Когато Цимас и други гръцки комунисти са освободени на 1 юли от затвора Акронауплиа (по-късно те съставят ядрото на Централния комитет), те се опитват да влязат в контакт с Комунистическия интернационал и пращат за целта един друг славяно-македонец от областта, Телемахос Верверис. В края на краищата, през пролетта на 1943, Верверис се оказва в тогавашна сръбска Македония и води преговори със Светозар Вукманович-Темпо, пратеник на Тито за региона, разполагащ с широки военни и политически пълномощия. Договаря се създаването на общ генерален щаб на комунистическите организации в Югославия, Гърция, Албания и България и се представя манифест на комунистическите партии за самоопределението на „македонския народ“ след неговото освобождение[1].

Този епизод е показателен за бъркотията, която цари в Македония по отношение на целите и отношенията между различните участващи партии. Хората, които участват като представители на организации, движения или неопределени общности, на практика представят само част от плановете и целите си. Тито и водачите на неговото партизанско движение предлагат, от позицията на силата на южните Балкани, либерални позиции като самоопределение, за да могат от своя страна

1 Andreas Tzimas, *Gramma sto Politico Grapheio, 22.6.1960* [Letter to the Politburo, 22.6.1960], част от колекцията от ръкописни мемоари и писма на Цимас, подбрани от Алекос Папангиоту, който преди смъртта си ги предаде на автора на това изследване, стр. 59-62 от колекцията.

да атакуват пробългарски настроените славяно-македонци най-вече в сръбска, но също и в гръцка Македония. Самоопределението на „македонския народ“, заявено от югославските комунисти, е по същество позицията на Комунистическия интернационал и на Балканската комунистическа федерация от 1924 до 1935, които призовават за създаване на „единна и независима“ Македония, сега вече преформулирана в съгласие с Атлантическата харта от 1941.

Подобно на българските си другари, гръцките комунисти също се намират в позиция, позволяваща им да преценят настояването на югославските комунисти за ръководна роля при решаването на Македонския въпрос – и те я отхвърлят. Въпреки това те не могат да си позволят скъсване на отношенията с югославяните. Тито и неговото движение са поставени в центъра на сцената от Съюзниците, борещи се срещу Оста, докато гръцките и българските комунисти са оставени в сянка. Гръцките комунисти всъщност са изолирани от останалите комунисти от региона и особено от Съветите, докато отношенията им с англичаните са всичко друго, но не и „другарски“.

[...]

Българските власти в Гърция знаят, че освобождават [от затвора Акронауплиа] комунистически настроени славяно-македонци, но преценяват, че присъствието им в западна Македония ще бъде полезно за България, както и за гръцките комунисти. Освободените славяно-македонци идват от места, където царят пробългарски чувства и са потенциални проводници на комуникация с хората от тези краища. Неизвестна е ролята, която играят тези славяно-македонци при създаването на комитаджийските милиции: възможно е българските офицери за свръзка да са ги подминали. Добре известен обаче е приносът им към усилията на комунистическите съпротивителни групи за привличане на славяно-македонците, „подведени“ от Оста, в техните редици и от двете страни на границата. В гръцка западна Македония тази програма за привличане е осъществена под формата на Славянския национално-освободителен фронт (СНОФ), основан за тази цел през пролетта на 1943, чиито акции се провеждат основно през лятото и есента на 1944, когато германските части започват да се изтеглят от Гърция. По това време обаче „подведените“ славяно-македонци от Гърция вече масивно са възприели „македонизма“, насърчаван от току-що създадената Народна република Македония в Югославия.

От пролетта на 1943 до края на есента на 1944 най-малко пет различни и конкуриращи се групи се борят за лоялността на славяно-македонците в гръцка и сръбска Македония:

А) лидерите на югославската комунистическа съпротива, която насърчава „македонизацията“ на комунистите от сръбска Македония;

Б) представителите на българското правителство, които насърчават идентификацията на славяно-македонците с България;

В) кадрите на организацията на Иван Михайлов, които действат независимо от българските власти, но обслужват български интереси;

Г) лидерите на славяно-македонците в Гърция, които следват по същество една изчаквателна политика, като запазват каналите за комуникация с „македонистите“ от сръбска Македония, както и с представителите или агентите на българското и местното гръцко комунистическо ръководство;

Д) гръцкото комунистическо ръководство, което, чрез местния клон на ELAS, изразява недоволство от действията на славяно-македонските „македонисти“, като в същото време, чрез ЕАМ, ги толерира по начин, необясним за онова време.

Както става ясно по-късно, обяснението за разликите в отношението към чудотворните метаморфози на славяно-македонските лидери в Гърция и тяхното окончателно присъединяване към македонизма се намира в следната особеност на ситуацията в региона, в който действат отрядите на ELAS: девета дивизия на ELAS, разгърната в областите Бойон, Костур и Лерин, чиято бойна сила е съставена най-вече от хора от гръцкоезичния Бойон, се опитва да смаже пробългарските огнища на съпротива в Костур и Лерин, които поддържат комитаджийските милиции и подкопават местните призиви на ELAS за освобождение. През май части от ELAS атакуват селото Лакомата в костурска област, което е седалище на силна комитаджийска група. Всичко това разкрива намеренията и целите на ELAS. Но ЕАМ следва курс на помирение и толерантност към славяно-македонските комитаджии, основно чрез Цимас. След атаката срещу Лакомата, Цимас налага на представителите на ELAS курс на толерантност към действията на местните комитаджии, с цел постигане на съюз с югославските партизани. Това решение идва от високите етажи на Гръцката компартия и е прието от ELAS, която на практика провежда освобождението на страната далеч по-далеч, отколкото отиват политическите планове на ЕАМ и ККЕ. На отделни места

отрядите на ELAS реагират на местни провокации, които подкопават политическите планове на ЕАМ и ККЕ. Това води до намеса на високопоставени членове на компартията, с цел да се предотврати нанасянето на вреда на дългосрочните и до голяма степен неизказани политически цели на партията[1].

Ситуацията в югославска Македония е по-сложна и объркана, поради особеното отношение на хората от региона към България, за което стана дума по-горе. Българската комунистическа партия, макар и да се чувства задължена да се разграничава от официалното гледище на тогавашното правителство по въпроса за българското военно присъствие в югославска Македония, избягва еднозначното осъждане на идеята за присъединяването на региона към България, обещано от правителството, или пък да поддържа лозунга за самоопределение на „македонския народ“ вътре в рамките на федерална Югославия. ВМРО (обединена), която е част от Третия Интернационал и е поддържана от югославското комунистическо съпротивително движение, е разбира се вече активна в окупираната от България част от югославска Македония, но същото се отнася и до множество пробългарски организации, както и за част от просръбската организация на Дража Михайлович. Албанско-говорещата зона е място на действие основно на албанската организация Бали Комбетар (Национален фронт).

Основаването на Македонската комунистическа партия през март 1943, по настояване на представителя на Тито, изключително активния Темпо, изиграва решаваща роля в политическото развитие в по-широкия тукашен регион. Секретарят на Централния комитет, Лазар Количевски, както и останалите му членове, са бивши членове на Югославската комунистическа партия и са направлявани от Тито в лицето на Темпо. Утвърждаването на македонизма като етническа идеология на славяно-македонците, в комбинация с постепенно очертаващото се поражение на Оста (а значи и на България), допринася за разрастването на направляваното от комунистите и контролирано от Тито съпротивително движение в югославска Македония, както и за формирането на една нова и автономна политическа единица. По това време все още не е ясно дали архитектът на бъдещата Народна република Македония ще се опитва да постигне (освен заявяваното обединение на „македонския

1 Цимас, op.cit., Отговори на въпроси за „Националната съпротива“, стр. 77-81.

народ“ и на трите части от Македония), да я направи част от Югославия, от някакъв по-широк съюз между България и Югославия, или пък от някаква Балканска федерация от съветски тип. Де факто обаче, водачите на „македонистите“ са привлечени най-вече от идеята за включване във федерална Югославия. „Югославското“ решение на македонския въпрос е прието през ноември 1943 от Антифашисткия съвет за национално освобождение на Югославия в босненското градче Яйце, където иредентистките перспективи за новата политическа единица са потвърдени чрез избора на двама бивши кадри на БКП, Димитър Влахов и Владимир Поптомов, като представители съответно за гръцка и българска Македония[1].

Както може да се очаква, решението на югославските комунисти за бъдещето на Македония не се приема от българските комунисти, които издигат стария призив на ВМРО за „единна и независима Македония“ – позиция, която се счита за „сигурна“ и подходяща от гледна точка на българските интереси. Това е и защитна позиция на българските комунисти срещу хегемонистичната политика на югославските им другари. Гръцките комунисти издигат някои възражения срещу оттеглянето от призива, издигнат от Коминтерна през 1935 за „равенство на всички националности“ в Македония, но не особено убедително, тъй като и те, също като българските комунисти, са в малцинство в сравнение с югославските им другари. Югославските комунисти, с техния широко приет либерален принцип за национално самоопределение и контрол над Македонската комунистическа партия, прокарват националните позиции на Югославия в новосъздадената политическа структура.

В гръцка Македония Славянско-македонският национално-освободителен фронт (СНОФ), от който се очаква да се превърне в магнит за „подведените“ хора, които споделят един и същи език с комитаджиите, в края на краищата се превръща в канал за прокарване на македонизъм сред славяноезичните жители на региона, а не – както са се надявали кадрите на гръцката компартия, като обединителна сила на славяномакедонците от Гърция. [...]

Когато през пролетта на 1944 вече става ясно, че СНОФ поддържа прокарването на македонизма в гръцка Македония, местните кадри на ККЕ побързват да го разтурят, тъй като той само допринася за обвине-

1 Sfetas, *op. cit*, p. 177 ff.

нията, че гръцките комунисти поддържат присъединяването на гръцка Македония към северните им съседи. Някои силно опортюнистически настроени действащи лица на македонизма като Наум Пейос, който първоначално е действал в подкрепа на пробългарски настроените комитаджии, са арестувани и задържани за известно време от части на ELAS, но са освободени след намесата на високопоставени югославски партизани. Това е последвано от създаването на две славяно-македонски бригади, съответно в планините около Вич и Каймакчалан, отново по решение на високопоставени кадри на ККЕ.

„Подведените" славяно-македонци се присъединяват към тези нови бригади масово: само в течение на няколко месеца водещите лица сред пробългарските комитаджии от Костур, Лерин и Пела вече са членове на тези нови единици, които са част от ELAS само про форма. В действителност това са части, съставени от бивши пробългарски настроени славяно-македонци, които сега, чрез поддръжката си за македонизма, се оказват отново в лагера, от който се очаква да спечели след оттеглянето на окупационните сили от региона. Членове на Комунистическия национален фронт и пробългарски комитаджии, сега до един станали ентусиазирани „македонци", отхвърлят както ELAS, така и Гърция, и през октомври 1944 преминават на страната на новата Народна република Македония, метрополията на комунистически-направлявания македонизъм. Те са посрещнати с ентусиазъм в новата политическа единица северно от гръцката граница от партизаните на Тито, като самият Тито подхваща първото от цяла поредица обвинения срещу предполагаемото гръцко преследване на „македонци" в Гърция, което ще продължава през всичките години на Гръцката гражданска война. Първото такова „преследване" се случва през октомври 1944, когато командването на ELAS в Македония се опитва да премести непокорните славяно-македонски бригади по-далеч от гръцко-югославската граница и местата, населени със славянскоговорещи хора, където те действат в интерес на македонизма. Елиас Димакис, с псевдоним Гоце, комисар на една от тези бригади, както и други славяно-македонски водачи, всички те членове на ККЕ, отказват да се подчинят на заповедта и напускат гръцка Македония.

Взаимните изобличения и обвинения в провокативно или „недругарско" поведение по адрес на славяно-македонците, които са се съюзили с Оста и напуснали Гърция, за да не понесат последствията от кола-

борационизма си, са само видимата страна на едно ожесточено съперничество по въпроса за суверенитета на Македония. С предложението за национален статус за славянските и други общности в Македония, вътре в рамките на федерална Югославия, Тито се опитва да привлече на своя страна населенията не само на сръбска, но също и на българска Македония. Българските комунисти като Димитров предлагат македонският въпрос да бъде решен чрез създаването на единна и обединена Македония вътре в една южнославянска федерация, съставена от българи, сърби, словенци, хървати, черногорци и македонци, в опит да бъдат привлечени към България българо-македонците (а по-късно само „македонци“) като Влахов, чиято смяна на позиции е станала много вероятна поради обрата във войната и наближаващото поражение на България. Имайки пред вид колективния преход на тези българо-македонци към югославо-македонци когато става ясно, че България ще бъде сред губещите войната, възможно е да се предположи, че ако България беше сменила лагерите една година по-рано, то много българо-македонци от българска, сръбска и гръцка Македония не биха бързали толкова много да се превърнат в „чисти македонци“. Позоваването на българското лошо управление в сръбска Македония, както и потискането на славяно-македонците от гръцка Македония по време на правителството на Метаксас се превръщат в претекст за крайно опортюнистическото славяно-македонско ръководство, винаги готово да отхвърли политическите си отговорности за услужливото си сътрудничество със силите на Оста.

Но създаването на новата държава и нацията, която тя ще подслонява, е през 1944 вече факт и неизбежна реалност. Продукт както на комунистически направлявани процеси, така и на либерални принципи, новата единица, създадена на 2 август 1944 под името „Народна република Македония“ е, разбира се, не просто резултат от някакво девствено зачатие, а е заченатa във военновременна Югославия. Нейният нов народ, македонците, са по онова време все още само потенциална нация: без собствено минало, те хранят надежди за блестящо бъдеще. Тя се обляга на историческото минало на Македония, която вече е била разпределена между нациите, оформили се по-рано в региона – гърци, българи, сърби и албанци – и заема части от езиците, които са се развили сред тях.Създателите на новата нация ѝ дават славянски език, който да се различава възможно най-много от славянските езици на нейните съседи, както и своя „собствена“ история и култура.

България, единствената страна, която би могла да спре създаването на новата нация и нейната етническа държава (като се има пред вид, че те са вредни за някои жизнено важни български интереси) отсъства от този процес. Когато на 9 септември 1944 България най-после капитулира и побързва да смени лагерите, вече е прекалено късно за намеса: ситуацията не може да бъде вече преобърната. България прави лош избор през 1941, когато се съюзява с Германия; същото се случва и през 1944, когато идва часът на кризата и тя е освободена от войски на Съветския съюз, които улесняват създаването на комунистически режим в страната.

ККЕ, най-малката от трите комунистически партии в региона, които са замесени във въпроса за бъдещето на Македония след войната, се оказва в трудна позиция още от самото начало, по причини, обяснени по-горе, а също и поради това, че Гърция е освободена не от Съветския съюз, а от Англия. През октомври 1944, когато съветските войски освобождават България, а британските – Гърция, гръцкото комунистическо ръководство би трябвало да стигне до логичния извод, че Гърция няма да бъде част от един комунистически Балкански полуостров. Противно на това обаче много гръцки кадри, ръководени от искрени страсти, а не от обективен анализ на фактите, вярват, че в края на краищата Гърция също ще придобие формата на част от Съветските Балкани, в рамки, в които македонският въпрос най-после ще бъде решен. Неясните и завоалирани послания от съветска страна би трябвало да обезкуражат онези кадри на ККЕ, които са очаквали военна помощ от комунистическите режими на Балканите. Изглежда обаче, че далеч по-голяма тежест са имали окуражителните послания на югославския комунистически режим, от периода между Освобождението и въоръжения сблъсък с британските войски и военните сили на гръцкото правителство, които ще го последват.

http://www.macedonian-heritage.gr/HistoryOfMacedonia/Downloads/History%20Of%20Macedonia_EN-14.pdf

Йоанис Колиопулос (род. 1942) е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Солунския университет. Той е автор на *Plundered loyalties: Axis occupation and civil strife in Greek West Macedonia, 1941-194, Brigands with a Cause*, **както и други книги по гръцка история.**

Коментари (23)

- 01-03-2015|**Златко**

Надявам се този текст да се превърне в поредна малка крачка по пътя към прочистването на мозъците от всякакъв, пък бил той и не съвсем осъзнат, великобългараски шовинизъм. В частност, имам към всички вас следния простичък въпрос:

1. Противници ли сте на претенциите на днешна Русия, за „връщане обратно“ на „руски територии“, които тя е само „временно дала“ на съседни страни (примерно украински Крим и т. н.)?

2. Противници ли сте на идеята, че България трябва да съжалява за изгубването на онези части от „Велика България“, които ѝ е дал съюзът с нацистка Германия?

Ако отговорът на един от тези два въпроса е евентуално „не“, то може би е крайно време да се запитате дали всъщност има някаква реална разлика между собствените ви възгледи и онези на Владимир Путин.

В една съвременна Европа място за меланхолични погледи назад към историята и въздишане по онова, което сме „изгубили“, няма. В противен случай всички ние се оказваме, волно или не, на страната на силите, които се опитват да разрушат модерния европейски консенсус.

НИКАКВИ претенции, никакви въздишки, никакви тъжни погледи назад към „великото минало“. Обединена Европа така или иначе е на всички, които участват в нея честно и без преструвки. Защо трябва да

въздишаме по „изгубени парчета“, когато просто ни се предлага ВСИЧКО – като свободни и равноправни членове на една свободна и равноправна общност? Ха обяснете ми го това ако можете...

- 02-03-2015|**Иван** (от село)

Ще си затворя едното око и ще се престоря, че тази статия е мислено продължение на по-предишната андрешковщина...Напълно предотвратим автогол за статия в сайта. Опит за сравнение на страдания само от една гледна точка.

Тирадата, която е написал въпросния професор с нищо не се отличава от подобни нему писания в България (а и в други държави, въобще), просто визира гръцката гледна точка около, която се върти целия разказ (натъртвам на разказ).

След много кратка справка със световното познание в интернет и фейсбук, се установиха следните кратки факти за Йоанис Колиопулос, които не са знай-колко много (като си оставям вратичка, че е възможно да съм открил биографията на друг Йоанис Калиопулос):

1.Роден е в северна Гърция по време на нацистката окупация (с.Витан) (там се съжитлства с един точно определен етнос)-;

1.1[url=http:// http://library.kiwix.org/wikipedia_bg_all/A/Витан.html] [/url]

2.Преподава в Солунския университет (пак в областта Македония, а личните ми впечатления от този университет са крайно отрицателни, защото си е едно място, където се събират анархисти и комунисти съчетани с крайно десни преподаватели);

3. Член на един куп неправителствени организации- сещаме се;

4. Добре разбира от политическа история (и успява също така добре да манупулира фактите, тънко и изискано, което един човек без критична мисъл, би възприем безропотно);

5. Има един куп научни публикации- с които си признавам не съм запознат, лично. Ще трябва време, за да ги „обходя“.

След всичко написано по-горе, ми прави впечатление точка 1. Вие как си представяте детството на младия Йоанис??? Бас ловя, че чисто човешки и крайно справедливо са му внушавали приказки за злите българи и още по-злите славянофонни българеещи се гърци? Или според Вас, той е израстнал в либерална среда, сред която са властвали идеите от зората на Просвещението, без псувни по определен етнос? Въобще

сигурно и дума не е ставало за мъст и отмъщение спрямо българското население. Как да избяга от себе си?

Тук имам един цитата от един „нежно ляв блог“ на въпросния професор:

Когато попаднах на изречението- *„За разлика от други диктатури в района, онази на Йоанис Метаксас (1936-1941) никога не е прилагала — или дори формулирала — някаква политика на етническо прочистване.*“- онемях... Малко по-надолу, четейки с отворена уста...изведнъж...бинг-банг-бонг..., чета: *„В резултат на това гръцките военни и административни власти започват да евакуират от граничните области към вътрешността на Македония онези славяно-македонски комунисти и пробългарски настроени жители, чиято лоялност се счита за съмнителна*“...и всичко си идва някак логично на мястото...а...:-) Наистина много, ще да е бил лош, този великобългарски шовинизъм...

Добре де, един чисто човешки въпрос- Как да му вярваме, че не вплита своята собствена гледна точка и говори неутрално? Или с какво гръцката Мегали Идея е по-лоша от Романия Маре?

- 02-03-2015|**Иван** (от село)
http://neoeam.blogspot.com/2008/06/blog-post_09.html

- 02-03-2015|**Златко**

Две неща, набързо, че се занимавам с други работи:

Първо: аргументите от рода ad hominem (тоест, не го гледайте какво приказва, ами вижте кой е баща му и дядо му, примерно), както е известно, са недопустими в какъвто и да било сериозен разговор.

Второ: напълно съм съгласен да приема гледната точка, че тук се защищава едно гръцко разбиране за историята на Македония от Втората световна война. Въпросът е: **има ли основания** това разбиране, тоест, били ли сме ние АГРЕСОРИ, които окупират съседна страна, бидейки съюзници на един от най-агресорските режими в историята, или, напротив, сме били просто хора, които си осъществяват националните идеали? Ето около такива въпроси, според мен, ще се водят битките в по-следващата българска историография – и, ако може да се съди по това, което се е случвало с историографиите на други страни, сътрудничили на Хитлер, нещата слава Богу най-после си идват по местата. Тоя тук сайт не е нищо повече от нарицателната първа лястовичка, която

оповестява настъпването на пролетта. Просто защото тази страна, ще не ще, е станала член на Съюз, който настоява членовете му да се отнасят честно и сериозно към миналото си.

А че тук ще има много и много отрицатели, които ще настояват – както са го правили преди тях МИЛИОНИ немци, израснали и възпитани при Хитлер, че „ние нямаме отговорност, просто сме се опитвали да премахнем неправдата (от Версай, от Ньой, от филанкишията)" – в това също не се съмнявам. Нито пък се съмнявам, че ще изминат няколко десетилетия, преди да си отиде заразеното национал-комунистическо поколение, което си въобразява, че било „антикомунистическо", без ни най-малко да осъзнава, че просто повтаря всичко, на което са го учили ИМЕННО комунистите.

Е какво пък, сестри и братя. Да видим кой от нас колко и какво време ще доживее.

До след 20-30 години, до нови срещи. А дотогава – да сте ми живи и здрави. Аз съм тук, знаете къде можете да ме намерите...

- 03-03-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Атанас Ванев*** *„свободни членове на една свободна общност" – мисля, че още доста време ще трябва да мине преди това да се изпълни със съдържанието, което се очаква и подразбира от общоприетия (литературен) смисъл на думата „свобода". По мое мнение, Европа е пост-тоталитарно общество, в което старите насилнически традиции и рефлекси са облечени в кадифени ръкавици, но все още, за добро или за лошо, си съществуват и са все така силни. Е, в световен мащаб може засега това да е една от най-добрите версии на понятието „свобода", но все още е доста далеч от възможния идеал.*
>
> *21 часа · Харесвам*
>
> ***Атанас Ванев*** *(С извинение – малко е офтопик, но все пак...)*
>
> *21 часа · Харесвам*
>
> ***Атанас Ванев*** *...За да го свържа с темата за Русия, ще кажа, че след като Европа е далеч от идеала за свобода и (според мен) има още доста път да извърви в тази посока, то аз не се наемам да съдя пътя или позицията, в която се намира Русия в момента. Това, че правят някои неща различно от европей-*

ците, не е основание да смятам, че в крайна сметка няма да постигнат същото или може би дори и по-добро. Добре е да има конкуренция защото, както казах, старите насилнически и егоцентрични рефлекси са още живи не само на изток, но и на запад. И трябва да има кой да балансира.
21 часа · Харесвам
Марин Гергов *Интересно дали терминът „славяно-македонци" е съществувал преди началото на 20-ти век? А „про-българи" е един интересен принос на автора. Българското самосъзнание на хората от Македония е наричано с всякакви странни термини. Статията очевидно защитава и оправдава гръцкия интерес в Македония, но е ценна да се прочете. Особено интересна е последната част – за комунистическата роля за създаване на „Народна република Македония". Терминът „съветските войски освобождават България" е абсурден.*
Иначе е абсолютно вярно, че трябва да гледаме напред, защото идеята за ЕС е единствената спасителна за Балканите.
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Към Ванев: Ухаа. За малко да ви взема на сериозно...*
21 часа · Променено · Харесвам
Марин Гергов *Казвам си мнението и е напълно сериозно. Едва ли някой, чувстващ себе си като българин, ще прочете тази статия след като види в първите редове „славяно-македонци". Нямам намерение да водя спор, приятен ден.*
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Момент, забележката ми не беше отправена към вас. А понятието „славяно-македонци" е неизбежно, ако човек би искал да се дистанцира от претенциите на някоя от участващите три славяноезични групи: македонци, българи и сърби. Няма яснота по въпроса към коя от тях са се ориентирали отделните хора от онова време, Как тогава да бъдат наричани? сърбо-македоно-българи ли ще предпочетете?*
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Изобщо, много понятия, които са абсолютно общоприети в западния тип историография, може да прозвучат обидно за (неподготвеното) българско ухо. Не е за пръв път...*
21 часа · Харесвам

Zlatko Enev *А щом като става дума за „гръцкия интерес“, то можете ли да ми кажете какъв точно е „българският интерес“ в тази история? Да си искаме обратно Македония? За това говорихме достатъчно миналата седмица, пак ли да почваме?*
21 часа · Променено · Харесвам
Petko Dourmana *С отнемането на достъп до Бяло море България е изгубила много икономически възможности и достъп до пазари. Ако имахме достъп до Средиземно море зависимостта ни от Съветския съюз нямаше да бъде толкова голяма. Това са само рационални аргументи, а какви са аргументите тези територии да бъдат дадени на Гърция след Първата световна война?*
21 часа
Zlatko Enev *Въпросът е, че „прозорецът“ за тези интереси е отворен само до края на Първата световна война. Онова, което прави България през Втората световна, като нацистки съюзник, не би трябвало да бъде обект на каквито и да било дискусии според мен. Изобщо фактът, че липсва широко желание за осъждане на тази част от миналото ни, и то сред млади хора, е вече достатъчно указание за това на какъв хал е преосмислянето на историята у нас. Понякога направо ми иде да попитам „абе вие чувате ли се изобщо какво говорите?“*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Едва ли не „Ех, да беше Хитлер спечелил войната!“...*
20 часа · Харесвам
Атанас Ванев *Темите за свободата и Русия все пак са две теми и не е добре преценката за едната да оказва влияние на другата. Но за целта се иска по-космополитно мислене.*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Ванев, има граници, които не могат да се прекрачат, без човек НА СЕКУНДАТА да изгуби всякаква credibility (интересно, няма добра дума за това на български). Изгледайте ето този клип, ако обичате...*
www.facebook.com/video.php?v=858347390873131&pnref=story
„Обыкновенный русский фашизм.
Эпитафия на убийство Бориса Немцова.“

Владимир Владимирович, только приказ! Мы ждем не дождемся вашего ФАС!
20 часа · Харесвам · Махане на предварителния изглед
Petko Dourmana *Zlatko Enev, втората световна война е заложена с Версайската система и е била неизбежна ... вината си има име, и то е Клемансо! Хитлер е следствие, а не причина ...*
20 часа
Zlatko Enev *А Коя историческа фигура не е следствие? С такива приказки може да се оправдае ВСИЧКО...*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Или Путин може би не е следствие, а?*
20 часа · Харесвам
Атанас Ванев *Ами нормален пропаганден клип – на война като на война. Както и да е...*

- 03-03-2015|**Гост**

Много истини е написал автора! Разбира се, че има и лични пристрастия в статията. Моите родители бяха от Егейска Македония като майка ми бе гъркиня преселници от Турция, а баща ми бе местен македонец. Така че темата ми е позната от техните и на другите ми роднини разказите. За да не отекчавам с дълги коментари тъй като мога да говоря по темата много, ще спомена, че и двамата разказваха за разстрелите на младежи в района на Драма по времето когато бях дете, а това са 60-те год. Тогава по темата никой не пишеше. Разказите им бяха като гледни точки на двете противникови страни по време на окупацията на тази част на Македония.Поздравявам ви за тази статия.

- 08-03-2015|**Йоан Карлов**

Какво разбирате от история, г-н енев?(пиша ви името с малка буква заради отношението ми към хора като вас!)Та вашето образование по този предмет се ограничава само до училищната скамейка, основните ви аргументи са емоционални, а това е тип манипулация! Да говориш за Обединена Европа става все по-голям абсурд от година на година-все повече хора предимно на Запад, но вече и в страни като Унгария, искат страните им да излязат от „Общността“, а да сравняваш РОДИНАТА си с хитлерова Германия е нещо напълно недупостимо! Държите се като тези емигранти, заради които хората мразят БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА-живее-

те си живота, давате акъл, въпреки че нямате, единствената ви „грижа“ за БЪЛГАРЩИНАТА е да сривате НАРОДНОСТНОТО САМОСЪЗНАНИЕ НА НАРОДА НИ, и то в момент, когато той се нуждае от него повече от всякога! С признаването на „македонският народ“ вие се подигравате с паметта на десетките хиляди убити заради българското си самосъзнание без оглед на пол и възраст от сърбите, гърците, албанците от „Бали Комбатар“ и нашите комунисти и със страданието на стотици хиляди, дори милиони НАШИ СЪНАРОДНИЦИ разделени от семействата си, прогонени от земята на предците си и/или репресирани-КОНЦЛАГЕРИСТИТЕ в „Голи Оток“, Спаска Митрова и вероятно БЪЛГАРИТЕ НА КОРАБА „ИЛИНДЕН“! Със сигурност ще обявите мнението ми за „Комунистическо“, четейки другите ви коментари, но ще ви отговоря с цитат на Оруел от 48-ма „Фашистко се нарича това, което не е удобно“! Така стоят нещата и с обявяването на нещо за „комунистическо“ днес! За пример-как може РОДОЛЮБИЕТО да е „последното убежище на комунизмът“ след като този режим постави на първо място ОБИЧТА ПРЕД ЧУЖДА ДЪРЖАВА-СЪВЕТСКИЯТ СЪЮЗ, ИСКАШЕ ДА НАЛОЖИ НА ПОЧТИ ЧЕТВЪРТ МИЛИОН БЪЛГАРИ „МАКЕДОНСКО НАРОДНОСТНО САМОСЪЗНАНИЕ“, ДОРИ ПО ТОДОР ЖИВКОВО ВРЕМЕ, КОГАТО НЕЩАТА СА СЕ ПОДОБРИЛИ, ПРОПАГНДАТА Е ОБЯСНИЛА ЕДНО МАКЕДОНИСТКО СТИХОТВОРЕНИЕ НА ВАПЦАРОВ, ЧЕ ПРЕЗ 30-те РОДИНАТА „Е БИЛА СВЪРЗВАНА ОТ НЯКОЙ ПОЕТИ С ФАШИЗМЪТ И ОТРИЧАНА“ И СЛЕД КАТО ГО СЧИТАТ ЗА НОРМАЛНО, КОМУНИСТИТЕ НАПРАКТИКА АТАКУВАТ БЕЗКОРИСТНОТО РОДОЛЮБИЕ И ОСТАВЯТ САМО РОДОЛЮБИВИЯТ ВИД, ДОКАТО ТАЗИ ЦЕННОСТ Я ИЗПРАЗВАТ ОТ СЪДЪРЖАНИЕ! Вие сте ПО-БЕЗРОДЕН И ОТ ЕНИЧАРИТЕ, ЗАЩОТО ТЕ, ЗА РАЗЛИКА ОТ ВАС, НЕ СА ИСКАЛИ ДА ОБЕЗБЪЛГАРЯТ ВСИЧКИ СВОИ СЪНАРОДНИЦИ! ПРОСТО НЕ МОЖЕ ДА СЕ РАЗБЕРЕ КОИ ПУБЛИКАЦИИ ПОМЕСТВАТЕ, ЗАЩОТО ВИ ПЛАЩАТ СОРОС И КОМПАНИЯ, И КОИ-ЗАРАДИ ЧИСТО ОРИГИНАЛНИЧЕНЕ, ЗА ДА СЕ ПОКАЖЕТЕ „ПО-ОБРАЗОВАН“ ОТ ОСТАНАЛИТЕ БЪЛГАРИ, КАКТО ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ДЕВЕТНАЙСТИ ВЕК БОГАТИТЕ БЪЛГАРИ „ПРИ СВОЕТО ГРУБО И ТЛЪСТО НЕВЕЖЕСТВО СЕ ПЕРЧАТ С ДУМИТЕ „АЗ СЪМ ГРЪК“„-думи на ВАСИЛ АПРИЛОВ! СЛЕД КАТО СЧИТАТЕ ЧЕ ИСТИНАТА МОЖЕ ДА Е В ПОЛЗА ДОРИ НА СЪРБИТЕ, НО САМО НЕ НА СВОЯТ НАРОД, ОТ КОЙТО СТРАНИТЕ, ПО – ДОБРЕ СЕ ОТКАЖЕТЕ ОТ БЪЛГАРСКОТО СИ ГРАЖДАНСТВО, ЗАЩОТО НЯМАТЕ ДОСТОЙНСТВО ДА СЕ НАРИЧАТЕ БЪЛГАРИН!

- 08-03-2015|**Македономахос**

, Личността, произхода, битието, професионалните постижения и възгледите на автора историк са важни за изследването и анализирането на исторически трудове. Историографията отделя голямо внимание на тях и коментирането им само по себе си не може да се приеме за ad hominem нападка. (повече тук:**www.clio.uni-sofia.bg/bg/archivistika/LIZVORI.pdf**) В този ред на мисли е хубаво да се започне с това, че Йоанис Колиопулос е сред доайените на националистическата гръцка историческа школа, тезите му са постулати на политическото гръцко разбиране за Македонския въпрос днес и логично са идеологически конформистки. В крайна сметка, както сам Златко отбелязва, горното съчинение е „едно гръцко разбиране за историята на Македония“, като такова то не бива да се разглежда сериозно извън контекста на гръцките национални интереси и възгледи.

Само по себе си питането на Златко дали българската армия е окупатор има само един и много точен отговор – да, от гледна точка на международното право. Дефиницията за окупация е „Временно завладяване на чужда територия чрез военна сила“, тя не води до изменение на юридическата принадлежност на територията, докато трае военния конфликт, а исторически факт е, че България капитулира 1944 година и прибира войските си в международно признатите граници на страната и този конкретен въпрос е затворена страница оттогава насетне.

Статията на Колиопулос има за цел да обясни настроенията в балканските държави преди началото на Втората световна война, очакванията на участниците в нея и в крайна сметка резултатите и последствията. Авторът (**books.google.bg/books? id=3hFahiZflJoC&pr... #v=onepage&q&f=false**) чертае мрачното бъдеще на Гърция в навечерието на войната, от една страна заобиколена от опортюнистични съседи, а от друга показва незаинтересоваността на Великите сили. Прави се паралел с Първата световна война, когато според него Гърция е била в подобно положение, а вероятно и със съвременността. И ако една държава трябва да въплъщава тези гръцки страхове – това е България, която дори с неутралитета си в Итало-гръцката война заплашва гръцките интереси?! В края на съчинението си, освен всичко друго, Калиопулос прехвърля цялата отговорност за създаването на македонска нация на плещите на България, какво си говорим.. Въобще читателите остават без избор по отношение на въпроса трябваше ли България да заеме страната на

Тристранния пакт или не. В първия случай получава устно обещание за осъществяване на национални идеали, във втория – нищо, но какъвто и избор да беше направила по презумпция би носила вината. Това последното и като отговор на Златко, тъй като наивно би било да се смята, че една държава едностранно и положително може да разреши националните си въжделения без да участва в голямата игра на Великите сили.

Но най-циничното, типично за гръцки националистически писанки, е неглижирането на малцинствения въпрос, безпардонната манипулация с историческите факти и статистики и произлизащите оттях изначално лъжливи тези. Някак си отникъде Колиопулос стига до следното заключение: „Постепенното приемане на гръцкия език от славяномакедонците в Гърция, още от времето на Модерното гръцко просвещение, както и несъмнено гръцките симпатии на повечето от тях, когато лоялностите им са подложени на проверка по време на суровата борба между гърците и българите за определяне на избора им, са неоспорими факти.“ Гръцката историография удобно приема, че в Македония има многочислено гръцко население, а също и аморфни групи славяни, власи, албанци и турци и както и да се пресмятат, то винаги гърците са мнозинство. Характеристиката на „славяно-македонците“, които са основният субект в статията, е следната. Те са малцинство, заобиколени от гръцка среда, културно и езиково са силно свързани с Гърция и макар под влияние на чуждите пропаганди, те имат изключително гръцко самосъзнание. В междувоенния период малко или никак не са накарнявани техните чувства, не са преследвани и не са маргинализирани от гръцката държава, но малцина от тях все пак не приемат Гърция за родина и сред тях България постига някакви успехи в опита да ги привлече на своя страна.

За несъстоятелността на тази теза и за политическата агенда зад нея предлагам за четене следните 3 материала:

Илюстрация Бѣло море: Между славофони, ендопи и българогласниillustrationbelomore.blogspot.com/2011/07/blog-post.html

Michailidis, Iakovos. On the other side of the river: the defeated slavophones and greek history

books.google.bg/books? id=SXGd04cB59EC&pg...#v=onepage&q&f=false

Karakasidou, Anastasia. Cultural illegitimacy in Greece: The slavomacedonian „non-minority“

books.google.bg/books? id=231XALxmFFsC&pr...0in%20Greece&f=false

- 08-03-2015|**Златко**

Понеже очевидно сте човек, който работи професионално в таи област, ще бъдете ли така добър да ни посочите и някакви източници, в които има по-конкретна информация за българската окупация на егейска Македония? Това без съмнение е силно противоречива тема, така че всяка посочена информация със сигурност ще ни бъде от полза...

- 11-03-2015|**Македономахос**

Българското присъствие в Егейска Македония през Втората световна война има няколко аспекта. Говоря за присъствие, а не за окупация, защото българската държава развива дейност (главно хуманитарна) и извън предоставените и› за администратиране и военна поддръжка земи. Това е повод за редица спекулации и манипулации, така както това се прави и в обсъжданата статия, но от друга страна трябва да се признае, че не всички аспекти са добре изследвани от българската историография, по една или друга причина. Но за конкретно засегнати проблеми в тази статия препоръчвам монографиите на проф. Георги Даскалов „Драмското въстание“ (1992 г.) и „Клио срещу темида. Поручик Антон Калчев, хуманист или военнопрестъпник“ (2014). Изключителни научни трудове, с високо равнище на неутралност, фактология, документалност и достоверност. Втората от двете книги изследва ролята на българските преводачи към немските и италианските окупационни части в западните и централните части на Егейска Македония и последвалото демонизиране на българския елемент, пък и държава, от страна на гръцката страна. Вековното натрупване на недоверие пък разви фобия и параноичен страх в гръцката общественост към България и всичко българско.

Разбира се, отговарям частично на питането Ви, но нямам претенция да съм вещ и да имам задълбочени познания по следните теми. В най-голяма степен военната окупация е засегната от изследователите на българо-гръцките политически отношения в следвоенна Европа и то през призмата на решаването на въпроса за изплащане на репарации от страна на България. Въпрос, получил политическо решение едва през 70-те години на 20 век. Депортацията на евреите от Беломорието е друг важен въпрос, за който през последните години се пише и разяснява повече, а вашата редакция има роля в популяризирането на проблема, доста даровита тема, но слабоизследвана е политиката на българската държава в посочения период спрямо мюсюлманското население в новозавладени-

те земи. Но верните отговори на тези въпроси няма да получите с превод на статии за „македонското (чети „гръцко“) наследство“.:)

- 11-03-2015|**Златко**

Един вид, „Не вярвам на данайците дори когато идват с дарове“, нали? Хубаво нещо си е класиката.

Алтернативно, откъм българската класика, „Всекиму собствената пръдня най-хубаво му мирише“...

Аз обаче съм твърдо решен да доживея времето, в което България ще промени **официалната** си позиция по въпроса за окупацията на съседни страни през Втората световна война и военнопрестъпленията, извършени там от българските власти и армия.

Е, не очаквам да доживея ЧАК до момента, в който някой български министър-председател ще падне на колене, в знак на покаяние, пред някой ей такъв паметник. Но пък, може ли човек да знае какво ще се случи в бъдещето...

НА ОВА МЕСТО БЕШЕ КУЌАТА ВО КОЈА ЖИВЕЕШЕ И РАБОТЕШЕ ПРВОБОРЕЦОТ
ПЕРО НАКОВ–СКУБЕ, РОДЕН ВО КУМАНОВО 1919 ГОД.
ПО ОБИДОТ ЗА АТЕНТАТ НАД ДОМАШЕН ПРЕДАВНИК, БЕШЕ ФАТЕН ОД БУГАРСКИОТ
ОКУПАТОР И НА 13.11.1942. ОБЕСЕН ВО СКОПСКИОТ ЗАТВОР.

НА ОВА МЕСТО. НА 12. ЈУЛИ
1942. ВО НЕРАМНА БОРБА
СО БУГАРСКИОТ ОКУПАТОР
-СПАСУВАЈЌИ ДВАЈЦА ДРУГАРИ-
СЕ САМОУБИ ПРВОБОРЕЦОТ
СЛАВЕ ГЕОРГИЕВСКИ
-ШНАЈДЕРОТ
РОДЕН ВО СКОПЈЕ 1925 ГОД.
14-Dec-07 10:08

- 11-03-2015**|Македономахос**

Слабо ме интересуват данайските физиологични нужди и вашите барон-мюнхаузенски обязвдвания на гюлета. Снимките са от Република Македония, не че подобни пропагандни плочи за „гнасни бугари“ не са поставени из Сярско и Драмско примерно. Ум царува, ум робува, ум патки пасе...

- 11-03-2015**|Македономахос**

„Българските окупационни сили в сръбската част на Македония бяха посрещнати като освободители и пробългарското чувство беше високо в ранните етапи на окупацията. Нито комунистическата позиция за отделна македонска нация, нито идеята за югославска федерация, получиха голямо одобрение сред славянското население, което хранеше пробългарски чувства. Местните комунисти, водени от М. Шаторов, се отделиха от Комунистическата партия на Югославия и се присъединиха към Българската работническа партия (която беше комунистическа), с лозунга „Една държава, една партия“. Последвалото недоволство от окупационните власти се дължеше на социални фактори (волунтаризъм,

тежки данъци, презрение към местната чувствителност) отколкото на национални. Това е и причината, поради която Титовото съпротивително движение в Югославска Македония не успя да се развие.“ – Sfetas, Spyridon, „Autonomist Movements of the Slavophones in 1944: The Attitude of the Communist Party of Greece and the Protection of the Greek-Yugoslav Border“, Balkan Studies, 36/2 (1995), 298. www.macedonian-heritage.gr/VirtualLibrar...wnloads/Sfetas01.pdf

- 11-03-2015|**Златко**

„О, Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила Пелеев ...“

Все пак, да обсъдим някои чисто логически страни на въпроса, ако обичате. Значи, за моя не дотам обръгнал на балканска пропаганда ум, някак с неизбежност изглежда, че в класическите тези на българския национализъм, по отношение на Македония и македонците поне, се прокрадват едни такива необясними противоречия. Имам пред вид следното: ако македонците, както предпочитат да твърдят хора като вас, са били толкова въодушевени от идеята да се присъединят „обратно към Райха“ (хм, хм), то с какво тогава ще се обясни невероятния завой на сто и осемдесет градуса, който тамошното население извършва буквално в хода на няколко десетилетия, да не кажа аламинут? Като как така „изконни българи“ се отказват от своята вечна и свята българскост, кажиречи без да им мигне окото?

Логически възможните обяснения според мен са следните:

1, Българите са народ измекярски, който няма никакво чувство за чест и достойнство, и се върти според всеки вятър, както го засърби шапката. Днес българи, утре македонци, кой ти дава пет пари? Важното е музиката да върви и джамборето да продължава.

2. Македонците всъщност не са българи, тоест указаната по-горе извратливост е присъща само тям, но не и нам, **благородните и чистите**.

3. „Националната идентичност“ е нещо, което подлежи на много полезни и непредвидими изменения, отколкото са съгласни да приемат различните теории и теоретици, които се опитват да я заковат с конски гвоздеи за стената. В такъв смисъл споровете около това дали македонците са българи или нещо друго, имат също толкова смисъл, колкото и споровете за яйцето и кокошката.

Какво ще кажете по този въпрос, уважаеми мой **по-български-учени** опоненте?

- 11-03-2015**|Златко**

Същият въпрос, не ще и дума, може и трябва да се поставя при националните развития и оформления на страни като Австрия. И в двата случая имаме пример за населения, големи части от които, до известен исторически момент, са били въодушевени от идеята за присъединяване към по-голямата, силно сходна по език и култура общност. След като това обаче се оказва невъзможно, по различни причини, те нямат ни най-малък проблем при свикването с мисълта, че всъщност съставляват нова, несъществувала до този момент нация. Огромната разлика между двете ситуации, разбира се, се състои в това, че двете съответни метрополии – Германия и България – са развили две напълно различни и все още напълно несъвместими една с друга политически култури, в резултат на което днешна Германия, отдавна отказала се от всякакви заигравки с агресивните националистически идеи от миналото, се намира във възможно най-добри отношения с по-малката си съседка, докато вечно-агресивно-националистическа България, напротив, все още не може да се избави от махмурлука и главоболието по „изгубена Македония“.

Впрочем, вие самият го казахте преди мен:

Ум царува, ум робува, ум патки пасе…

- 11-03-2015**|Македономахос**

Нациите биват културни и политически, продукт на естествени или привнесени процеси, ако се затруднявате с генезиса на македонската нация, то гръцката историография (и не само) има голям принос по темата. Поровете и попрочетете, че да не се излагате толкова.

Не е странно, че либералният клуб, на който вие сте представител, защитава появата, съществуването и правата на подобни нетрадиционно политически продукти. Странно е, че го правите с помощта на статии, продукт на гръцката историография, която е в много по-голяма степен праволинейна и консеративна от българската. Нонсенс.. Започнахте „дискусия“ по темата Македония, а на страницита си пропагандирате единствено гръцките гледища за това що е то Македония. Допускам, че за непредубедените читатели това буди нотка съмнение по отношение на подбудите Ви.:)

- 11-03-2015|**Златко**

Уморителна работа, това да си има човек вземане-даване с днешните нашенски свещеници, пардон, историци. На устата ми пак цъфват думички от нелицеприятно естество, поради тъй очевидното дебелоочие, дебелокожие и дебело-всичкост, демонстрирани и поддържани до безкрайност... Текстовете, които превеждам, са всичко друго, но не и еднозначно защищаващи някаква националистическа гледна точка. Гръцките ви колеги, уважаеми, са на светлинни години разстояние и от вас, и от повечето днешни български „историци“ – и това може да се види само с един бегъл прочит, не е нужно човек дори да бъде специалист. Само като се види списъка на литературата, да не говорим за използваната методология (в случая изключително пестелива откъм интерпретации, заключенията са почти изцяло оставени на читателя) – човек вече може да си направи съответните изводи. Едно на ръка, че хората разполагат с достатъчно научно и всякакво друго самочувствие, за да предлагат историческите си интерпретации на целия свят, като ги превеждат и публикуват на английски език. И след всичко това – единствения отговор (дежурен): това е гръцко, това не е българско. То и Паисий от гроба да излезеше, пак нямаше да може да ви изтърпи, дебелоглавци непоправими!

Да се казва „няма пък“ е, разбира се, най-лесното нещо на света. Виж, да се измисли нещо, което евентуално да покаже и убеди някого, че „българската гледна точка“ разполага с нещо повече от инатеста импотентност – „е, все аз, все аз, нека и другите да кажат нещо“.

Впрочем, всичко това е излишно. Не се гаси туй, що не гасне – но господ да му е на помощ на оня, дето очаква да пламне нещо, дето е мухлясало до последната си пора. Живот и здраве, господине, хайде да поемаме отново по пътищата си, както винаги...

А пък като прочета това последното, за „подбудите ми“, та не мога да не си припомня всички онези случаи, в които деца-идиотчета тук ме питат най-невинно **„Чичко, ама ти защо защищаваш, педерасите‘ (турците, циганите, гърците, марсианците)? Да не би ти също да си от тях?“**

Разбира се, че съм един от тях. Ами как иначе, дечица-идиотчета?

- 12-03-2015**|баба-пенсионерка, също от село**

Не съм историк, но се интересувам от история. Учудвам се от неистовата противобългарска пропаганда, целяща да подчертае одиозния лик на една държава, която по силата на историческия императив се е борила за утвърждаването си.Версайлските договори стоят в основата на ориентацията ни към Германия. И пред възможността Хитлер да влезе като окупатор, или като приятел, българските политици избират последното. На Балканите ябълката на Раздора е Македония. Географската област, където Османската империя е създала такава мешавица, чиито плодове ще се берат и след нас.Хей хора, в Буре с барут сме.Буре, натъпкано от Великите сили с цел да си разиграват коня както им скимне.Един имперски принцип „Разделяй и владей“ властва в света и ние трябва да сме наясно. Кому е нужно да вадим изгнили ризи да се джавкаме, докато някой ни отнася сиренцето. Мислех, че се запознавам с нов пропаганден термин -“славяно-македонци“,/ той пък бил стар./.Искочиха и други стари- „робство“, „присъствие“ и др. Цялата тая архаика има за задача да стимулира джавкането. Все термини, на които ще се хващат неграмотни и непознаващи миналото хора.Да, българските войски окупират Македония. Но България прави университет там.

На тази територия се сблъскват пропагандите на сръбски, български и гръцки националисти. Пропаганда, гарнирана с клане.И всеки „дърпа чергата“ с пищов в ръка. Несъмнено, българската пропаганда има своите грехове.Но те са също толкова, колкото и на другите. Искам само да припомня, че не състоялият се Санстефански прелиминарен мир очерта границите на България съобразени с фермана от 1870 г за независима българска църква, сиреч територии, заети от компактни маси етнически българи.

А що се отнася до „робство“ и „присъствие“- все термини от долнопробната пропаганда, в България се прибутваха неотдавна за османското владичество.За пояснение – робство имаме в робовладелското общество, а „присъствието“ е там, където не са разрушени държавните, стопанските и културни структури. Сиреч- васалитет.

Днешното ни време е на „присъствието“ на транснационални корпорации, които определят кое накъде да върви, или да не върви.А в парламентите на леснозапалимите Балкани няма партии на сини червени, лилави, а на Чичо Сам, на Руския газ, на Лукойл и др. по-малки.И докато

е така, няма да се учудвам на „историци“, които натъманяват миналото, премълчават истината, изопачават фактите.

P. S. Без да искам, се сетих за далечни отминали времена и един колега от Благоевград, на чийто паспорт пишеше м а к е д о н е ц. „Защо, бе – питаше – дядо ми носеше калпак и беше българин, баща ми беше българин, аз да съм македонец? Защо бе?“

- 12-03-2015|**Златко**

Благодаря ви. А сега с удоволствие бих изслушал мнението ви и за следващия „анти-български“ текст тук на сайта: собствените ми филипики от **Новата европейска мемориална култура...** Виждате ли нещо ценно в начина, по който по-напредналите страни в Европа не се притесняват да представят собствените си „миналà“? (Интересно, на никой език няма множествено чисто за думи като „минало“, „настояще“ и „бъдеще“; каква илюзия, а?) Или това си е тяхна работа, ние тук сме други, нас това не ни засяга и пр.?

- 13-03-2015|**Македономах**

Прочетох коментарите Ви, но нямах възможност да отговоря. Сега не ги виждам, Вие си знаете какво и що. Приемам извинението (ако още важи) и сам се извинявам, макар моята реплика да беше плод на принципно разбиране, а не опит да нараня чувствата Ви. Дали сте Златко или Петко за мен няма никакво значение, защото не обичам да обсъждам личностните характеристики на участниците, още повече пък да ги обиждам или да ги категоризирам в правилни или неправилни категории. Тъкмо напротив, стремя се да зачитам само аргументите, които имат стойност, независимо от пристрастията ми. Поддържате голям сайт с богат архив и вероятно бивате атакуван ежедневно от какви ли не хора, но трябва да подтискате когнитивната склонност и да не позволявате превес да взимат предразсъдъци. Моите интереси и коментари на този сайт се свеждат главно в засягащите ги статии и смятам до момента не съм си позволил да изляза от нормите на цивилизования разговор.

- 13-03-2015|**Златко**

Благодаря, надявам се на повече взаимно разбиране оттук нататък (опитвам се да запазвам тук само реално съдържателни коментари, по-

ради което махнах двата си предишни – те касаят един личен проблем и аз гледам на тях като на сравнително второстепенни).

- 17-03-2015|**Златко**

М-да. Ледът в българското мълчание около окупацията на егейска Македония очевидно започва да се пропуква. Все повече статии, в които се говори за нуждата от по-сериозно (или изобщо някакво) освещаване на тази абсолютно затъмнена част от историята ни.

Господа професионални историци, докога с това мълчание и прикриване от падащи камъни? Докога с тоя закон „омертà“ в българската историография? Ще ви изстинат ли местата, ако се опитате да кажете нещо по-обективно за престъпленията на българските окупационни части в гръцка и сръбска Македония?

А дотогава, по липса на български гласове, ето тук един германец (Михаел Мартенс, „Франкфуртер Алгемайне Цайтунг“, цитиран по Дойче Веле):

„Всички окупационни войски извършват престъпления, но особено жестоки са българите и германците. София води насилствена политика на българизиране и залага на систематичните прокуждания, като целта ѝ е да насели окупираните територии с български селяни. За военните престъпления на България в Гърция могат да се изпишат цели книги.“

Когато Гърция е била окупирана и от България

- 18-03-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук:

> ***Buy GoGo*** *типичната журналистическа „историческа наука“ провокирана от донякъде справедливите (донякъде нагли) искания на гърците свързани с едни преговори които нямат абсолютно нищо общо с българската „окупация“ ...зверствата над българска македония от страна на гърци и сърби, след балканските войни също не са сред най-осветените и за тях могат да се изпишат немалко цели книги*
>
> ***Zlatko Enev*** *Аз викам, първо да гледаме в нашата си собствена чиния, пък след това в чуждите...*
>
> ***Buy GoGo*** *за да имаме все пак към някаква научност, трябва да търсим резултата от някакво методично рационално усилие от страна на професионални историци, което изключва*

журналистически (политически) поръчки, а и импулсите на националмазохизма...обективно погледнато не може да се каже че няма връзка между погромите над българи (включително помаци) и престъпленията, които несъмнено българи са извършвали в освободените по времето на втората световна територии, разбира се не можем да виним немския журналист че не знае какво говори- той си следва неговия си дневен ред и злободневен интерес
23 часа · Харесвам
Alexander Hadjigeorgiev *Няма тайни: напр., Драмското въстание от 41-ва, /3000 убити гърци/, в Западните покрайнини също съм виждал някои интересни паметници на убитите от окупаторите сърби. Мдаа.*
Zlatko Enev *Към бай Гого: Хм, а кое ви кара да мислите, че самият вие знаете повече от немския журналист? Засега поне не звучи така. Какво например знаете за Драмското въстание или за факта, че гръцките селяни са бягали от българската окупационна зона в немската!!!, за да се спасяват? Известно ли ви е освен това, че от Народния съд са осъдени офицери за зверства в окупираните гръцки територии и че в държавния архив има документи по тоя въпрос?*
Към г-н Хаджигеоргиев: тайни няма, но няма и изследвания. Има слухове, приказки на маса, чепкания по форумите. С изключение на една-единствена книга (Георги Даскалов), по тази тема в България няма нищо. Докога?
Alexander Hadjigeorgiev *Така е, няма. Бях чувал и за някакъв апокрифен док. филм, ама къде е?*
Zlatko Enev *Преди около две години писах доста дълго есе, в което защищавах тезата, че лайтмотивът на цялата българска историография е „бягството от срама". Тогава звучеше почти като ирония. Днес все повече се убеждавам, че нещата си продължават точно по тази логика...*
Buy GoGo *Zlatko Enev, Не знам какви са знанията на немския журналист, нито претендирам да съм изучавал въпроса за престъпленията срещу гръцко население по време на втората световна, каквито няма как да не е имало. Просто неговата мотивация е очевидна и няма нищо общо с желанието за освет-*

ляване на истината. Не, немците не са искали да окупират Гърция, въвличат ги италианците, те даже не са били немци, а по-скоро австрийци, а зверствата ги извършват в не по-малка степен българи...т е „аман бе Варуфакис, пари за втората световна няма да ви дадем, искайте си ги от София...

Dimitar Bechev *В Западна Македония – главно под италиански контрол – нещата са по-сложни, тъй като действат отряди на „Охрана“ на Андон Калчев. По-късно, по време на Гражданската война, много от техните членове преминават към Демократичната армия на Гърция – под контрола на ККЕ.*

Zlatko Enev *Току-що поръчах в библиотеката ето това. Надявам се да хвърли светлина...*

Plundered Loyalties: World War II and Civil War in Greek West Macedonia

Plundered Loyalties examines the impact of the Axis...
AMAZON.COM

Zlatko Enev *Към бай Гого: това е само повод. Обяснение – едва ли. Наистина ли вярвате, че някой в Германия (или където и да е другаде) ще вземе на сериозно идеята България да плаща германски дългове? Немецът просто е взел за повод настоящата разправия, за да помоли гърците (и целия свят) да се вгледат малко по-внимателно в тази част от историята, защото инак всички си вървят ТОЧНО по логиката „абе аз може и нищо да не знам, но въпреки това всичко ми е ясно“...*

Dimitar Bechev *Книгата на Колиопулос е важен принос. Но има и доста други неща. Бих препоръчал това четиво също:*

TCHAVDAR MARINOV – AEGEAN MACEDONIANS AND THE BULGARIAN IDENTITY POLITICS

Zlatko Enev *А, това вече е шестица от тотото. Не знаех нищо за това изследване. Благодаря!*

Dimitar Bechev *Може и оттук главата:*

Entangled Histories of the Balkans
The authors in this volume seek to treat the modern history of the Balkans from a transnational and relational...
BOOKS.GOOGLE.BG

Dimitar Bechev

Преплетените истории на Балканите, том 1: Национални идеологии и езикови...

SLAVEIKOV.BG

Zlatko Enev *Аха, тия неща също не ги знаех (то аз какво ли знам всъщност? само ако ми подскаже някой нещо случайно, инак откъде?) Гледам, че ги има тук в библиотеката, но на английски.*

Dimitar Bechev *Има и втори том дори. Иначе от тази група колеги бих препоръчал и:*

„Балканският XIX век. Други прочити“ 9.00 лв. автор Съст. Диана Мишкова, Рива,...

BGBOOK.DIR.BG

Zlatko Enev *Вярно, тая книга също от години насам съм я наплюл за четене, сега най-после я поръчах...*

Mihail Ivanov *Гледал съм документален филм на Мария Желева за въстанието в Драма и неговия погром от българската войска. Загитнали са около 3 хиляди души.*

20 часа · Харесвам

Dimitar Bechev *Има и книга на покойния Георги Даскалов – Пиночет.*

Драмското въстание 1941, Георги Даскалов, СУ „Св. Климент Охридски“

KNIGABG.COM

Plamen Dimitrov Petrov *· 13 общи приятели*

темата за българската власт в Беломорието и Егейска Македония е една от най-детайлно проучените в историографията. Георги Даскалов има няколко книги, в които пише едва ли не за всяко село в Егейска Македония с големи подробности. А за Беломорската област има и книга на Дим. Йончев, достъпна в интернет

D. Jonchev – Bylgarija i Belomorieto

PROMACEDONIA.ORG OT VASSIL KARLOUKOVSKI

Григор Малинов · 49 общи приятели

Интересно дървено желязо – сръбска Македония. Няма такова животно, вярно е, че сегашна Македония е почти албанизирана и сърбизирана, но това е друга бира... Почти същото е и с гръцка Македония... Само как през времето са прокуждани българи-

те от тези области и като четеш някои, излиза, че българите са зверовете...

Zlatko Enev *Днес поръчах книгата на Георги Даскалов, в най-скоро време ще публикувам части от нея в списанието. Само я разгърнах оттук-оттам, все още не мога да кажа нищо друго освен че очевидно е работил солидно с архивни източници. Като няма риба, и ракът е риба.*

Zlatko Enev *Инак изписах още доста други книги за българската окупация на Македония, дето била „толкова добре изследвана". То вярно, че тук само експерти сме се събрали, но да видим все пак какво разправят хората за нас...*

Zlatko Enev *Има едно особено интересно германско изследване, на Бьорн Опфер, в което има сравнителен анализ на двете окупации – 1918-19 и 1941-44 г. 350 страници в ужасно дребен шрифт, да видим как ще се чете...*

Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss

AMAZON.DE

Zlatko Enev *А добре познатият Щефан Трьобст има статия за действията на българската „Охрана" в егейска Македония (доброволните милиции, съставени от местни хора, които май са били доста жестоки). За сега обаче това нещо не успявам да го намеря...*

Zlatko Enev *С две думи – започваме да я тресем и тая круша, да видим каква гнилоч ще нападa...*

Dimitar Bechev *Не може да се анализират само пробългарските милиции, без да се вземе предвид цялостния контекст. За политическото насилие в Гърция в този период има интересна книга на Статис Каливас от Йейл*

The Logic of Violence in Civil War

This book demonstrates that there is logic to violence in civil war.

CAMBRIDGE.ORG

Zlatko Enev *Трьобст е сериозен автор, не очаквам от него едностранчиви оценки. А за тази книга благодаря, ще я включва списъка...*

Dimitar Bechev *Не мисля, че жертвите в Егейска Македония са по-значителни от който и да е друг регион в Гърция за периода 1941-44 г. Виж 1946-49 г. е друго нещо. Иначе за Трьобст*

съм съгласен. Жалко е, че на български не е преведена книгата му за историографските битки между България и Югославия по Македонския въпрос.

Zlatko Enev *За самия мен е важно да се направи опит за започване на дискусия относно характера на българската окупация на сръбска и гръцка Македония през Втората световна война. По същия начин, по който от десетилетия насам се митологизира „спасението" на евреите, тук пък се обявява някаква непричемност, ще речеш, че изобщо не сме били окупатори и никому нищичко не сме сторили. Изобщо, цялата тема за участието на България във войната като съюзник на нацистка Германия изглежда се възприема едва ли не като „историческа неизбежност", с целия оневинителен патос на тази вечна историческа бърсалка за всичко... Сами те ние, както винаги, не сме вземали никакви решения, не носим отговорност за нищо, нас просто ни няма...*

Zlatko Enev *ЦЯЛАТА българска историография, поне каноничната, ми се привижда като един-единствен опит за обявяване на нашата вечна непричемност за хода и делата от историята ни. Чак ме е яд, че няма добра дума на български за това, та трябва да използвам руска...*

Dimitar Bechev *Това е така. Но конкретно насилието в западните части на Егейска Македония, които дори не са и под българска окупация всъщност, следва логика, заложена още от 1903-4 г., ако не и преди. Много от участниците от гръцко-българския сблъсък от 1904-8 г. са живи през 40-те и вземат дейно участие. Насилието от последните десетилетия на османската власт дава отпечатък върху взаимоотношения между хора и общности в междувоенния период, социални и икономически връзки, взаимодействие с властта, клиентелистки мрежи и т.н. Колапсът на гръцката държава на местно ниво през 1941 г. изкарва на повърхността доста конфликти и напрежения. Това няма как да го интерпретираме през политиката на София, поне не изцяло. Нужно е етнографско познание какво става на терен – и то в продължителен период.*

Zlatko Enev *Аз мисля, че кракните трябва да се правят в правилна последователност. За всяко престъпление на този свят*

има причини, да. Въпросът е, че преди да започнем да анализираме тези причини, ние най-първо трябва ИЗОБЩО да се осмелим да наречем едно или друго нещо „престъпление“, тоест да го изключим от контекста на нещата, които заслужават някакъв вид положително внимание, да не говорим за носталгия и пр. Сигурно се дължи на това, че нямам реален поглед върху днешна България, но пък нещата, които виждам по медиите, ме карат да се ужасявам и да си мисля, че никой в момента не се осмелява да нарече нещата от този исторически период с имената им. Продължава това, което е правено винаги – ние не бяхме първи, другите почнаха. Че и по-лошо: „ако можехме, пак щяхме да правим същото, защото такъв е нашия национален интерес“. Ще речеш, че сме в началото на предишния, а не на този век...

Потушаването на въстанието в Драма, 1941 г.
Автор(и): Георги Даскалов

Контрадействия на военно-полицейските сили на 29 септември

В ранните утринни часове на 29 септември военните и полицейските власти в Драма са вдигнати по тревога. Началникът на гарнизона полковник М. Михайлов обединява командването на военно-полицейските сили за потушаване на въстанието. На 2-ра Драмска дружина с командир майор Стоян Драгиев е възложена охраната на Драма, а на 1-ва Драмска дружина с командир подполковник Йосиф Бекяров – борбата срещу въстаниците в околията. Към нея е придадена и голяма част от мобилизираното и въоръжено цивилно българско население[1]. Най-важните обекти в града са поставени под засилена военна охрана. Специално внимание е отделено на електрическите централи, а също и на драмската железопътна гара, чиято охрана е възложена на 1-ва рота от 2-ра дружина.

Наред с предприетите организационни, мобилизиционни и охранителни мерки българските власти в Драма пристъпват към неутрализиране на антифашистките сили в града. Започват масови арести, в които се включват 2-ра и 3-та рота от 2-ра дружина[2].

Към действие пристъпват и областните власти. За началния етап на развилите се събития в с. Доксат е донесено на областния полицейски началник Асен Богданов. Последвалото прекъсване на телефонните връзки подсказва сериозността на положението и той веднага тръгва за

1 ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 72. В 1-ва дружина командир на 1-ва рота е капитан Веселин Вълков, на 2-ра рота – поручик Христо Славов, на тежкокартечната рота – майор Бенчо Бенчев, и на музикантския взвод – поручик Ангелов. Във 2-ра дружина командир на 1-ва рота е капитан Иван Страхинов, на 2-ра рота – поручик Стойо Койнов, и на тежкокартечната рота – поручик Чакъров.

2 ЦПА, Спомени № 359, л. 9.

Драма с ксантийската моторизирана полицейска рота. На 29 септември сутринта е проведено съвещание, в което участват полковник М. Михайлов, областният полицейски началник А. Богданов и командирите на двете драмски дружини, на което се обмисля идейният план за контрадействия срещу въстаническите сили.

В щаба на Беломорския отряд се получава заповед от Щаба на войската за потушаване на въстанието, за потушаване на реда и за укрепване авторитета на българската власт. Към 10 ч в Драма пристига от Кавала командирът на Беломорския отряд полковник Георги Генев, който на място съгласува действията на частите от отряда и дава конкретните си указания.

В най-общ вид планът за потушаване на въстанието предвижда да се предприеме настъпление срещу въстаналите райони от юг и изток със сили от Кавалския и Сярския гарнизон. Това би трябвало да доведе до стесняване на оперативния простор на въстаническите бойни единици и до ограничаване на техния маньовър в южна и източна посока. Същевременно от частите на Драмския гарнизон трябва да се сформират бързоподвижни и маневрени бойни отряди, които да търсят съприкосновение с противника да го громят, като предприемат и репресии срещу населението на въстаналите села. На гарнизоните в Драма и Кавала е заповядано да поставят под свой контрол главните шосейни пътища, по които да се възобнови движението, да възстановят прекъснатите телефонни връзки и да не позволят на въстаническите отряди да се обединят в по-големи бойни ядра. На войсковите части, намиращи се източно от р. Места, е разпоредено да се съсредоточат на запад.

На 29 септември от Кавала тръгва един конен ескадрон на север в посока към с. Нусратлий. От Сяр една пехотна рота настъпва на изток в посока към с. Алистрат. Този ден към активни действия пристъпва и Драмският гарнизон. За събиране на необходимите разузнавателни сведения за обхвата и размаха на въоръженото надигане от Драма в различни посоки са изпратени малки моторизирани полицейски команди. Преодолявайки много трудности и водейки бой с противника, те донасят ценни сведения за избухналото въстание, което позволява да се разработи и приеме конкретен оперативен план за контрадействия на частите от Драмския гарнизон. На 29 септември следобед са изпратени войскови и полицейски отряди към трите основни района на въстанието. Едни от тях тръгват на юг в посока към селата Ескикьой, Минаре

чифлик, Османица и Фотоливос, други на изток – към селата Чаталджа, Доксат, Св. Атанас, Едернеджик и Нусратлий, и трети на запад – към селата Просечен, Кобалище и Карлъково.

Командването на Драмския гарнизон обръща особено внимание на южното направление. Масовото надигане на селата южно от Драма и съсредоточаването на големи въстанически сили в този участък създават непосредствена опасност за града. Взема се решение за настъпателни действия със силите на една пехотна рота и на един сборен отряд. Действащите до този момент южно от железопътната гара и в посока към с. Османица две разузнавателни групи загубват контакта помежду си и възниква реална опасност от пробив на въстаниците по направлението с. Османица – Драма. Решено е да се противодейства със силите на оставената в резерв 1/1 пех. рота. На 29 септември следобед нейният командир капитан В. Вълков получава от полковник М. Михайлов бойна задача ротата да настъпи между двете разузнавателни групи, да отхвърли противника към с. Османица и го овладее, като селото се опожари, а заловените възрастни мъже избият. Вдясно от ротата трябва да действа сборният отряд. След отдаване на заповедта ротата веднага настъпва в указаното направление, без да срещне особена съпротива[1]. Преди да достигне селото, ротата установява контакт с отряда, настъпващ вдясно от него. Действията са съгласувани и с. Османица е обхванато от всички страни. Без да срещнат някаква съпротива, военните установяват пълен контрол над него. Като наказателна мярка са подпалени стопанските постройки на една от селските махали. Настъпилото здрачаване и необходимостта войсковият резерв да бъде в гарнизона, заставят ротата да се завърне в Драма.

На 29 септември следобед в източна посока към с. Чаталджа е изпратен сборен отряд от 2-ра пех. рота и тежкокартечната рота на 1-ва Драмска дружина под общата команда на майор Б. Бенчев. Войсковите подразделения обхващат селото и го атакуват. Намиращите се при с. Ча-

1 Очакваните контрадействия от властите заставят населението от някои села в непосредствена близост до Драма преднамерено да демонстрират своето пълно подчинение, за да избягнат евентуални репресии. Така например в с. Чай чифлик всички мъже са „арестувани“ от българина тютюнотърговец Граматиков и са задържани в една от селските обществени сгради. Тютюнотърговецът заявява на капитан В. Вълков, че няма нужда от помощ, тъй като държи селото под контрол. 1/1 пех. рота минава през с. Чай чифлик, без да се задържа в него, и по шосето настъпва към с. Османица. (ЦВА, ф. 298. оп. 2, а. е. 294. л. 169.)

талджа въстанически сили водят бой, но съпротивата им е преодоляна и селото е поставено под контрола на войската. За отбиване на евентуално нападение откъм с. Доксат на входа на Селото от двете страни на шосето за Кавала един взвод с командир фелдфебел-школник Георги Кинин заема позиция. Цялото население е изведено от домовете му и е събрано извън селото. Майор Б. Бенчев се оттегля към Драма, като оставя селото под контрола на взвода на Г. Кинин. Надвечер по куриер е получена заповед от полковник М. Михайлов за репресии над населението. Г. Кинин не изпълнява заповедта, а по предложение на местните селяни взема около 15 – 20 доброволци заложници като гаранция, че съпротивата няма да се подновява. Заложниците заедно с две ранени при престрелката жени са изпратени в Драма, в взводът се оттегля към военните складове край града, за да поеме охраната им.

На 29 септември в боевете срещу въстаниците се включва и българската авиация. Бомбардирани са селата Просечен, Османица, Фотоливос, Нусратлий. Някъде бомбените експлозии предизвикват пожари. Бомбардировките оказват силно въздействие върху духа на населението. На 29 септември следобед конният дивизион, тръгнал от Кавала, достига с. Доксат и влиза в бой с въстаниците, укрепили се край него. Войсковата част използва в боя картечници и артилерия. Инициативата преминава изцяло на нейна страна и въстаниците са разбити, давайки много жертви. Част от въстаниците успяват да се оттеглят. Жертви има и сред населението[1]. След като овладява с. Доксат, конният дивизион се отправя към с. Нусратлий. Намиращият се тук въстанически отряд с около 100 бойци започва бой. Въпреки проявения героизъм той е разбит и разпръснат. До своята крайна цел достига и пехотната рота от Сярския гарнизон, която поставя железопътната гара Ангиста под свой контрол.

Въпреки активните действия на военно-полицейските подразделения към вечерта на 29 септември, макар и не в непосредствена близост, Драма остава блокирана от въстаническите сили.

1 АМВР, Об. 18000, л. 24 – 28; АМВнР, ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 49; 57; а. е. 124, л. 9; ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 42. В свидетелски показания на Владимир Хр. Търнаджийски пред Софийския областен военен съд по наказателно дело № 11/1954 г. срещу о. з. полковник Веселин Вълков се сочи, че при акцията за овладяване на с. Доксат, която се е ръководела от В. Вълков, са избити, и около 200 мирни селяни (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 62.) Обвиненията срещу В. Вълков не са точни. Този ден с ротата си той действа в друго направление.

Разширяване на настъпателните действия срещу въстаниците на 30 септември

Предприетите на 29 септември от войската и полицията настъпателни действия в Драмска околия заставят местните въстанически ръководства да изтеглят силите си от селата. Съгласно предварително приетия план се пристъпва към прегрупирането им в планинските райони с цел да се създадат силни групировки. През цялата нощ на 29 срещу 30 септември въстаническите отряди от южната част на околията се изтеглят в посока към Кушница планина. За да се осигури отстъплението, е изградена отбранителна позиция край канала при с. Муска, която трябва да задържи натиска на преследващия противник и да даде възможност на въстаническите единици от Ескикьойския район да се изтеглят и съсредоточат на югозапад в Кушница планина.

След активно земно и въздушно разузнаване на 30 септември се установяват следните по-големи въстанически групировки: в северозападните склонове на Кушница планина в района на селата Кормища, Черепляни и Радулево (Родоливос) – групировка от 1000 души; в района на Змийница планина – около 100 души; в района на железопътна гара Нусратлий са съсредоточени много въстанически единици с различен състав.

На 30 септември продължават настъпателните действия на военнополицейските сили. Вниманието на командването отново най-вече е ангажирано с южното направление, където значителен район е под въстанически контрол. За неговото прочистване началникът на Драмския гарнизон заповядва на капитан В. Вълков със своята рота, усилена с едно отделение полицаи и с около 300 въоръжени цивилни лица, да настъпи в направление към с. Муска и, да разгроми въстаниците.

За сплашване на населението е заповядано да се извършат и репресивни действия – с. Муска да се опожари, а всички мъже на възраст от 18 до 50 години да се разстрелят. Големият отряд с обща численост над 400 души с камиони достига в окрайнините на с. Муска, където е спрян от огъня на въстаниците. Извършен е обкръжителен маньовър и селото е обхванато от всички страни. Въстаниците са принудени да го напуснат и то е поставено под контрола на военните. При акцията са заловени 12 бойци от ариергардните въстанически сили. От тях двама души – 15-го-

дишен юноша и руснак – са освободени, а останалите са избити[1]. Над селото прелитат самолети, които на 4 – 5 км от него обстрелват с картечниците си основното ядро на намиращите се в този район въстанически сили. От с. Муска отрядът се насочва към с. Каракавак. Цялото население излиза извън селото, за да ги посрещне. Подбрани негови представители начело с местен руснак белогвардеец уверяват командването на отряда, че селището е мирно и няма въстаници. Местните жители проявяват гостоприемство, за да покажат лоялността си.

От с. Каракавак отрядът се отправя на запад към с. Фотоливос, което вече е напуснато от въстаниците. По къщите са издигнати бели знамена, за да се демонстрира открито, че населението се подчинява на властите. Всички жители на селото са събрани на площада при гарата. В този момент се разнасят изстрели от най-южната махала на селището и от махалата, северно от гарата. Създаденото впечатление за измама и за организирана засада заставя командира на отряда да отдаде заповед за бойни действия и за преследване на противника. Стрелялите малки въстанически групи обаче бързо се изтеглят и инцидентът приключва. Пред събраното население капитан В. Вълков произнася реч, в която отбелязва, че селото е било един от центровете на въстанието, в което са избити войници и полицаи, и че са нанесени големи материални щети с взривяването на моста. Той съобщава, че въпреки отдадената му заповед за опожаряване на цялото село ще бъде запалена само махалата от няколко къщи, южно от гарата, чиито стопани са избягали. След изнасянето на покъщнината от домовете с минохвъргачен огън махалата е подпалена. Извършено е и записване на намиращите се в селото хора, за да се установят лицата, преминали към въстаниците.

При потушаване на въстанието в Ескикьойския район някои местни български служители оказват съдействие на населението. Така например кметският наместник на с. Скрижево, Зиляховско, активно се

1 В показанията си пред следствените органи от 8 октомври 1953 г. о. з. полковник В. Вълков съобщава, че когато влезли в селото, са видели убития кметски наместник, изглозган от кучетата и с извадени вътрешности. Изпратен е мотоциклетист до Драма за указание спрямо пленените. Получена е заповед за ликвидирането им. Десетте пленника са затворени в една плевня и избити с връзка бомби, хвърлени лично от капитан В. Вълков. За деянията му по време на Драмското въстание с присъда от 23 април 1954 г. на Софийския областен военен съд е осъден на 5 години лишаване от свобода. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 170, 238.)

противопоставя срещу разстрели в селото и спасява местните антифашисти от смърт[1].

В резултат на двудневните действия на правителствените сили в Ескикьойския район въстаниците напускат заетите в него села и се оттеглят на югозапад за съсредоточаване в Кушница планина или за прехвърляне западно от р. Струма.

Малките сили, с които военните власти разполагат в Драма, ги подтикват към наказателни мерки за всяване на респект и страх сред мирното население. Полковник М. Михайлов иска лично обяснение от фелдфебел-школник Г. Кинин за неизпълнението на заповедта му от предния ден за репресии в с. Чаталджа и категорично повтаря нареждането си. На 30 септември взводът на Г. Кинин заминава за с. Чаталджа и извежда извън селото намиращото се в него мъжко население. По преценка на взводния командир 30 – 40 юноши и младежи са освободени, а останалите стотина селяни са покосени от екзекуционната трупа, командвана от подофицер Йотков.

На подразделенията от Драмския гарнизон, действащи този ден на южното направление, е възложено да влязат в контакт с настъпващите на север военни части от Кавала. За тази цел е изпратен разузнавателен патрул от с. Чаталджа за с. Доксат.

На 30 септември военно-полицейски сили, подсилени с артилерийски подразделения настъпват западно от Драма в направление на селата Просечен, Кобалище и Карлъково. При с. Просечен се завързва бой. Под натиска на превъзхождащия ги в огнево отношение противник и при артилерийския обстрел местното въстаническо ръководство взема решение да изтегли силите си от селото, за да не пострада населението. Узнали за падането на с. Просечен и за настъпващия към тях противник, част от въстаниците в с. Кобалище се изтеглят в планината, а друга част захвърлят оръжието и се прибират по домовете си. Когато тътенът на оръдейните залпове от боя при с. Просечен достига до с. Карлъково, българинът въстаник Антон Пеев е изпратен да разузнае обстановката. След донесението му, че с. Просечен е заето с противника, местното въстаническо ръководство взема решение да изведе силите си от Карлъково, за да не пострада селото. Взетите от общината парични средства и общинският архив са върнати на кмета, който възстановява българската

1 Черна книга на българските злосторства в Източна Македония и Западна Тракия от 1941 до 1945 г. Атина, 1945, Цит. по: Андоновски, Хр. Драмското востание ..., с. 17.

власт, а част от въстаниците се изтеглят в планината. Друга част от тях, мобилизирани насила, захвърлят оръжието и се прибират по своите домове.

При завземането на Просеченския въстанически район от правителствените сили някои българи оказват съдействие на въстаниците и местното гръцко население. Чиновникът в общината на с. Кобалище Костадин Титянов с още един българин отиват в с. Просечен, за да съдействат за спиране на репресиите. Завръщайки се в с. Кобалище, узнава за укрилите се в селото ранени въстаници и помага за лечението им[1].

И този ден авиацията е в действие. Усилията ѝ са насочени към Кушница планина, където се съсредоточават отстъпващите от Просеченския и Ескикьойския район въстанически сили. Някои от селата, които все още са заети от тях, са бомбардирани. На места избухват и пожари.

* * *

За всяване на респект сред населението военно-полицейските власти предприемат репресии над него не само в околията[2], но и в Драма. На 29 и 30 септември подразделения на 2-ра Драмска дружина и на формената полиция извършват масови арести в града. Целта е да се обезвредят всички подозрителни лица и да не се допусне присъединяването им към въстаническите формирования, обкръжаващи Драма. Задържаните се откарват в казармата и в полицейските участъци. Арестуваните са главно гърци, но между тях има и местни българи[3]. От арестуваните граждани се изземат парите и ценностите. Първоначално това се прави,

1 Щерев, П. Общи борби на ..., с. 57.

2 Меморандумът на гръцкия Червен кръст до Международния комитет на Червен кръст в Женева от 29 октомври 1942 г. третира потушаването на въстанието в Драмска околия. Тенденциозният му характер е очевиден. Между другото се твърди, че след като селата Доксат, Фотоливос и Просечен са нападнати от „банди нередовна войска, съставени от разбунтували се българи", в резултат на което властта е свалена, трите селища са превърнати от правителствените сили в пепел. (ЦДИА, ф. 156, оп. 1, а. е. 95, л. 35.) Органът на нелегалната националистическа младежка организация „Йери Таксиархия" в. „Елиника Пията" („Гръцка младеж") в брой от юни 1943 г. публикува статия против България. Според произволните пропагандни оценки на вестника в с. Доксат са убити 1500 души, в с. Просечен – 3500 души, и т. н. (АМВнР, ф. 176, оп. 20, а. е. 159, л. 53 – 54.)

3 В един от градските квартали, в който живее и българско население, са арестувани около 60 гърци и българи, които впоследствие са разстреляни в горичката край града. (ЦПА, Спомени №359, л. 9.)

без да се описват, но още на 29 септември по нареждане на подполковник И. Бекяров се организира описването им[1].

На втория ден от арестите по нареждане на областния полицейски началник А. Богданов по-възрастните арестанти са освободени, след като подписват декларации за лоялност към властта[2].

Без съд и присъда по нареждане на началника на гарнизона през нощите се извършват масови разстрели в близките околности на града и най-вече в района на тютюневия институт. По този начин са избити

1 Възложено е на полковник Александър Дацов да отговаря за описването на парите и ценностите. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 169.) В продължение на няколко дни след избухване на въстанието от Драма и околията в казармата са задържани общо около 650 души, а в арестите на полицията – около 500 души. (АМВР, Об. 118, л. 40; ЦПА, Спомени №359, л. 9 – 10, АМВР, НС, а. е. 331, л. 54 – 55.) След потушаване на въстанието във връзка с отправени обвинения срещу някои полицейски служители по нареждане на директора на полицията Хр. Драголов е извършена проверка. Намерени са само три списъка с по 60 – 70 имена на задържани лица, от които са иззети суми от 1500 до 3000 лв. (АМВР, НС, а. е.. 331, л. 216 – 218.) Това показва, че е извършено описване на иззетите пари и ценности само на една ча, ст от задържаните, което открива възможност за злоупотреби. В дните на въстанието в офицерските канцеларии на казармата „имало изобилие от десерти и сладкиши, купени с парите на арестуваните“. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 173.) По време на бойните действия срещу въстаниците военните органи изземат от убитите пари, часовници и други ценности, предавани на командването. (АМВР, НС, а. е. 331, л. 344.) По личното нареждане на министъра на вътрешните работи и народното здраве П. Габровски и на директора на полицията Хр. Драголов част от паричните средства се използват за изхранване на задържаните. (АМВР, НС. а. е. 331, л. 54 – 55.) Друга част от иззетите суми са дадени на областното полицейско управление в Ксанти за отпразнуване на патронния полицейски празник. (АМВР, НС, а. е. 331, л. 216 – 218.)

На 18 януари 1942 г. околийският полицейски началник в Драма назначава комисия, която да установи наличността на съхраняваните пари и ценности, събрани в дните на въстанието. Комисията констатира наличността на 224 861 лв., 239 548 драхми, 79 германски марки, 81 руски рубли (емисия 1898 г.). 70 разни други монети и 35 часовника. На 13 февруари 1942 г. директорът на полицията отправя писмено запитване до министъра на финансите как да се постъпи със съхранените пари и ценности. С поверително писмо от 19 февруари 1942 г. до директора на полицията министър Добри Божилов нарежда драхмите и германските марки да се обменят и заедно с левовете да се внесат в приход на държавното съкровище. Рублите и различните стари монети от български, гръцки и турски произход заедно с часовниците е наредено да се предадат за съхранение в софийския клон на БНБ. В драмския клон на БНБ са обменени драхмите и Марките, срещу които са получени 112 284 лв., която сума заедно с другите български пари е внесена в БНБ – Драма. На 10 март 1942 г. началникът на снабдителния отдел на Дирекцията на полицията изпраща до директора на софийския клон на БНБ 35 часовника и пръстени под опис. (ЦДА на РБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 425, л. 370 – 375, 385, 387.)

2 АМВР, НС, а. е. 331, л. 54 – 55.)

към 500 души[1]. Извършените масови екзекуции създават много тежка атмосфера в града. Тя е непоносима за цивилното българско население. В доклад от 7 октомври 1941 г. до Министерството на земеделието и държавните имоти завеждащият тютюневия институт Любомир Димитров изтъква: „Моля почитаемото министерство да си представи душевното състояние на нас, участниците в потушаването на бунта, и изживяното впоследствие избиването на толкова люде, чиято миризма още тъй живо ни спомня всичко. Моля почитаемото министерство също така да си представи нашето положение за в бъдеще, когато ще заживеем „мирен живот“ в допир със същите ония хора, чиито близки избихме. Не трябва да се забравя, че пролятата кръв иска кърваво възмездие и такова тя ще получи само от нас, останалите в Драма и Драмско българи. Трябва да се припомни, че страшно тягостно се живее, когато на всяка крачка срещаш само намръщени лица и злобни погледи, говорещи, че кога да е мисълта за отмъщение ще добие реален израз.“[2]

1 В един недатиран материал на Комисията за подготовка на документите за Парижката мирна конференция се изтъква: „Следва обаче да се признае, че съвсем безпричинно и, може да се каже, необмислено, част от гръцкото население, главно в Драма, е било избито нощем, след като е било предварително събрано в казармата. Броят на така загиналите не надхвърля обаче цифрата 500.“ (АМВнР, ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 34 – 35; ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 21 – 22.) Репресивните действия на властите в Драма са основен аргумент на атинското правителство срещу България в нотите му до Министерството на външните работи на райха във връзка с Драмското въстание. Те обхващат периода до 20 октомври 1941 г. Твърдението, че бунтът на Драмския гарнизон полага началото на въстанието и че екзекуциите започват на 28 септември, ни заставя да бъдем критични към тези документи. Независимо от това ще цитираме, че според тогавашното гръцко становище разстрелите на арестуваните са извършвани на площада пред църквата „Света Троица“, а „улицата „Александър Велики“ е била пълна с трупове“. Разстрелите били извършвани до 12 октомври. (ЦДИА, ф. 264, оп. 1, а. е. 302, л. 129.)

2 ЦДИА, ф. 194, оп. 1, а. е. 434, л. 15 – 16. Обрисуваната сложна обстановка в Драма от Л. Димитров се използва като аргумент на отправеното от него искане към Министерството на земеделието и държавните имоти за увеличаване на заплатите, за подобряване на снабдяването и на другите условия за живот на служителите от драмския държавен тютюнев институт. Въпреки заинтересоваността да се представи обстановката в Драма в най- лоша светлина и допуснатите на тази основа преувеличения въпросният доклад пресъздава обстановката вследствие масовите екзекуции: „На второ място – се подчертава в него – потушаването на бунта отне живота на хиляди гърци и голяма част от тях бе избита в непосредствено съседство на института и в самия институт. Околността, рововете, случайните трапове и улиците на града даже са пълни с разлагащи се трупове. До самата ограда на института са погребани стотици избити, покрити само с няколко сантиметра пръст, изпод която кучетата извличат вмирисани вътрешности или крайници. През деня, когато слънцето напече, въздухът се изпълва с миризма на леш и всич-

При масовите разстрели в Драма някои прогресивни български военнослужещи подпомагат гръцките антифашисти да се спасят. Офицер от военния оркестър на гарнизона спасява от смърт 100 души[1]. Друг офицер от 2-ра Драмска дружина помага на незасегнатия от куршумите българин Димо Атанасов заедно с други трима ранени да се отдалечат от мястото на екзекуцията и да се укрият в града.

Масовите разстрели в Драма, извършвани по заповед на началника на гарнизона полковник М. Михайлов, се посрещат с недоволство от страна на гражданските власти. Кметът на Драма инж. Първан Бъчваров в личен разговор с полковник М. Михайлов изразява несъгласието си с избиването на драмските жители.

Оценявайки предприетите репресии в Драма и околията в доклад за Драмското въстание от 14 август 1942 г. на областния полицейски началник Л. Върбанов и на началника на служба Държавна сигурност Д. Дончев до Министерството на вътрешните работи и народното здраве се подчертава: „За да се предотвратят каквито и да е действия от страна на гръцкото население както в Драма, така и в околията, се предприеха наказателни мерки, които се оказаха извънредно ефикасни. Неописуема уплаха овладя гръцкото население.“[2].

Решително настъпление на правителствените сили за потушаване на въстанието (1 – 6 октомври)

Широкообхватните действия на войсковите части от Беломорския отряд и проведеното активно земно и въздушно разузнаване позволява към 1 октомври да се добие пълна представа за размаха и обхвата на въстанието. Събраната информация най-внимателно е анализирана в щаба на Беломорския отряд и е донесена в ЩВ, който удовлетворява молбата за подкрепления от вътрешността на страната. Взето е решение една пехотна рота от Петричкия гарнизон и две пехотни дружини от Неврокопския гарнизон да се поставят в разположение на командването на Беломорския отряд. В щаба на отряда се разработва оперативен план за по-нататъшните действия, който е обявен в заповед № 26/1179 от 1 октомври 1941 г. на командира на отряда полковник Г. Генев. Значи-

ко това, прибавено към спомена за кошмарните дни и нощи, прави обстановката непоносима засега и много време занапред.“ (ЦДИА, ф. 194. оп. 1, а. е. 434, л. 15 – 16.)

1 [3,5] Черна книга... Цит. по Андоновски, Хр. Драмското востание..., с. 18.

2 [3,8] АМВР, Об. 118, л. 36.

мостта на този документ като източник на мащабите на въстанието и за контрадействията на българските власти дава основание за по-пълното му цитиране:

Заповед

1 Противникът, състоящ се от въоръжени комунисти от инородното население, при подкрепата на част от инородното местно население след неуспех се е разпръснал на малки групи и се е оттеглил както следва:

а) По височините в района на Козлукьой – гара Нусратлий – с. Лекани, както и по близките височини, северно от жп линията между казаните гари;

б) По височините на района на с. Плевня – Просечен – Пиргос – с. Височен и по-източно;

в) По височините в района на с. Карлъково – с. Алистрат – с. *Скрежево;*

г) По северното разклонение на Парнар даг[1] между селата Родоливос[2] и Палеохори.

2 Беломорският отряд е усилен.

3 Заповядано е отрядът, като остави необходимите за осигуряване на реда в гарнизоните части, съвместно с изпратените досега части да унищожат въстаналите групи и не им позволи да преминат западно от р. Струма. Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаналото, така и спрямо гръцкото население, което ги поддържа.

4 Решавам, усиленият Беломорски отряд, като остави необходимите за осигуряване на реда в гарнизоните части, да насочи сили в западна посока с цел да унищожи въстаналите групи и не им позволи да преминат, западно от р. Струма.

Райони за пречистване:

а) Районът южно от гара Бук: гара Нусратлий – гара Бук – гара Еникьой – шосето Окчилар – Кавала.

б) Районът между Серее и Драма. с. Карлъково – с. Алистрат – гара Ангиста – с. *Селинос.*

в) Районът на Парнар даг: Правище – Родоливос – с. Каряни – с. Лутра.

1 Кмпница планина (Пангеон).

2 С. Радулево.

5 Група полковник Кефсизов:

д) С поделения от Ксантийската дружина: 2 пех. роти, 1 картечна рота и 1 минохвъргачен взвод; дедеагачкият минохвъргачен взвод; 11 моторни товарни коли на *2.Х. в 7 ч сутринта да настъпят и да се насочат в две колони: от гара Козлукьой и гара Еникьой в обща посока на с. Декани.*

б) С конния дивизион и придадената му Ксантийска батарея веднага след стоварването на гара Ксанти да настъпи към с. Каяборун, откъдето да се насочи в северна посока.

Бойна задача, обхващайки от север и юг масива, определен в точка 4, буква *„А“, да го прочисти от въстаници и унищожи последните.*

Да се действа смело и безпощадно както по отношение на въстаниците, така и по отношение на гръцкото население, което ги поддържа.

6 Група полковник Минчев:

а) Кавалската дружина (две пехотни роти, една т. к. рота, един минохвъргачен взвод и едно оръдие с щаер), 1-ва Драмска дружина (2 пех. роти, I карт, рота, 1 минохвъргачен взвод и 1 гаубица с щаер), пехотата от Петрич (сега· в с. Порна, придадена на 19-и граничен участък) и взводът от Сярската дружина (около гара Ангиста) на *2.Х. в 7 ч да настъпят концентрична от Драма ис. Порна към с. Родоливос — Чаязи и от Кавала — Правище — с. Подгоряни — Чаязи с цел да унищожи въстаническите групи и достигне района на моста при Чаязи.*

б) 19-и граничен участък с ротата от Гюмюрджинската дружина на капитан Чачев, 1/1 морски взвод, при Чаязи да продължи охраната на границата със задача да не допусне преминаването на въстаническите групи в гръцка територия.

в) Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаниците, така и по отношение на гръцкото население, което ги поддържа.

г) С конния дивизион, пристанищната рота, 1 возимо оръдие и местната полиция да осигури реда в гр. Кавала.

7 Група полковник Михайлов:

а) Неврокопската дружина (2 пех. роти, *1 карт, рота, 1* минохвъргачен взвод, 1 двуоръдейна товарна батарея на 2.Х. в 7 ч да нас-

тъпят по посока на Драма – Алистрат и Драма – с. *Карлъково, отгдето да* започне прочистването на района Карлъково – Алистрат – Селинос с цел да унищожи въстаналите групи.

Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаналите, така и по отношение на гръцкото население, кое- то ги поддържа.

б) С 2-ра Драмска дружина, една возима гаубица и местната полиция да осигури реда в Драма.

8 Резерв.

а) 443-то войсково разузнавателно ято да разузнава района на Парнар даг и района южно от гара Бук с цел да открие по-големи въстанически групи, като обърне особено внимание на района на с. Родоливос.

Донесения в 9 и 13 ч, освен които да има готовност да излети, разузнае и направи донесение по допълнителна заповед.

б) Бомбардировъчният орляк да има готовност по допълнителна заповед с 3 самолета да бомбардира райони, заети от бунтовниците. Тежест на внимание масива на Парнар даг.

в) Подполковник Качев с ротата на поручик Петев 2-ри пех. взвод, 1 т. к. група, 1 минохвъргачен взвод), от Гюмюрджинската дружина – свързочната рота, интенд. хранителна рота, 1 етапен взвод, пристигащата батарея от Дедеагач и местната полиция да осигури реда в гр. Ксанти, като същевременно остава в резерв на отряда.

9 Сярската дружина, 18-и и 21-ви гранични участъци и Беломорската флотилия да продължат изпълнението на досега получените задачи...[1].

10 Командирите на трупите да внушат на подчинените си, че действията се водят за затвърдяване нашата власт в новите земи, против разбойническите банди, които въпреки нашите най-добри отношения и грижи към местното население разбунтуваха населението и избиха жестоко български достойни воини, полицаи и чиновници.

1 Пропуснатата част от документа се отнася до свръзките, превозната служба, до техническото и санитарното осигуряване.

Полковник Генев."[1]

Според цитираната заповед към 1 октомври в най-общ план въстаническите сили са групирани в три основни района: около железопътната линия в отсечката с. Козлукьой – с. Нусратлий; по източните склонове на Змийница планина между селата Карлъково, Стрижево и Алистрат; в северната част на Кушница планина между селата Радулево и Палеохори. При маньовъра на въстаниците във връзка с тяхното прегрупиране в обхвата на техните действия попадат нови селища от Зиляховска околия, както и северните райони на Правищенска околия[2].

За прякото унищожаване на въстаническите сили е предвидено участието на 1 конен дивизион, 9 пехотни роти, 1 самостоятелен взвод, 4 картечни роти, от които 1 тежкокартечна, 5 минохвъргачни взвода, 2 оръдейни батареи, 1 отделно оръдие и 1 гаубица. Отбраната на градовете Драма, Кавала и Ксанти е поверена на 1 конен дивизион, 1 пехотна дружина, 4 самостоятелни роти, 1 тежкокартечна група, 1 минохвъргачен взвод, 1 оръдейна батарея, 1 возимо оръдие и 1 возима гаубица, включително и на намиращите се в тях полицейски сили. Охраната и отбраната на западната гранична линия на Беломорието е възложена на 18-и, 29-и и 21-ви граничен участък. С личния си състав те трябва да не допуснат преминаването на въстаническите групи през р. Струма на гръцка територия. Най-застрашеният от тях, 19-и участък, е усилен с 1 пехотна рота и 1 моряшки взвод.

Замисълът на командването на Беломорския отряд е да предприеме широкомащабна концентрична акция, обхващаща един голям район с граници: на изток – р. Места, на запад – условната линия от Сярски Боздаг до устието на р.

Струма, на север – Драмски Боздаг и височините северно от жп линията, в отсечката гара Нусратлий – гара Козлукьой, и на юг – прибрежните райони на Беломорския бряг от р. Струма до р. Места. В оперативния план се предвижда нанасянето на разсичащи удари, основните усилия на които се насочват за разгрома на въстаническите сили в Чал даг,

1 ЦВА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1, л. 53 – 55. В допълнение на оперативна заповед №26/1179 от 1 октомври 1941 г. същия ден е издадена частна заповед на командира на Беломорския отряд. Заповядано е младите войници със съответен кадър, поне по един ротен командир и с няколко подофицери, да останат в гарнизоните и да продължат занятията си, организирани в бойни ядра. (ЦВА, ф. 327, оп. 1, а. е. I, л. 55.)

2 Селата Никисян и Палеохори спадат към Правищенска околия.

Змийница планина и Кушница планина. За тяхното унищожаване се вземат мерки да не се допусне прехвърлянето им на запад от р. Струма. За успешно провеждане на акцията детайлно са планирани и различните видове осигурявания.

На 1 октомври пощенските власти със съдействието на свързочните подразделения на Беломорския отряд полагат много усилия за възстановяване на телефонните линии. Към 18 ч е осигурена връзката на Драма с Кавала и Сяр. Работата по линията за Ксанти през гара Бук продължава.

На 1 октомври правителствените бойни формирования продължават преследването на въстаниците. Към обяд окончателно е възстановена българската власт в района на селата Височен, Плевня, Кобалище и Карлъково. Под натиска на превъзхождащия ги противник въстаническите подразделения се оттеглят от Драмското поле и се насочват към Чал даг, Змийница планина и Кушница планина.

В лагера край с. Кавакли в Чал даг се събират много въстаници. Техният брой възлиза на около 1500 души, половината от които са без оръжие. Бойците са разделени на отряди по села. На 1 октомври пред целия личен състав слово произнася П. Пастармаджис (Кицос). Между другото той заявява: „Другари, тук сме се събрали, за да разберете, че нашият бунт е в разгара си. Той успя не само тук, у нас, но и в другите страни на света. Борбата е да се освободим от фашистите. Затова трябва да помогнем с всички сили и дадем всичко, което можем, за преуспяването на това световно комунистическо въстание.“ Своята реч той завършва с възгласа: „Да живее революцията!“, подет от всички въстаници. Цитираният пасаж ясно показва, че въстаническото ръководство остава вярно на възприетата от самото начало линия да поддържа с всички средства високия боен дух. Преднамерено въстанието се разглежда като част от избухнала победоносна световна революция, без да се разкрива действително трудното положение, в което се намират антифашистките сили не само в Драмския край, но и в цяла Европа.

Значително увеличеният брой на въстаниците в лагера поставя твърде остри продоволствени проблеми. За посрещане на нарасналите материални нужди личните парични средства на въстаниците са събрани от командването. Хранителните припаси бързо се изчерпват. Дневната дажба постепенно намалява, за да достигне до 2 – 3 картофа дневно. Това започва да влияе на бойния дух. Налага се въстаническото

командва- не да отправи предупреждение, че всеки опит за дезертьорство ще бъде наказан със смърт. Въпреки това започват бягства от лагера. Налага се охранителните части да открият огън, вследствие на което някои от бегълците са убити.

Според общия въстанически план е предвидено при нужда бойните сили на въстанието от Ескикьойския и Просеченския район да се изтеглят към Кушница планина. От тях трябва да се изгради групировка, способна да решава бойни задачи срещу силен противник. При отстъплението на въстанически- те сили от тези два района условията налагат част от тях да се укрият от Змийница планина и в Чал даг. Друга част успява да се добере до Кушница планина. В лагера край манастира „Св. Богородица“ се събират около 300 въстаници. И тук те са разделени на отряди по села, всеки от който има свой командир. Общото командване се осъществява от въстанически щаб с командир Я. Пастармаджис. Член на щаба е и Евангелос Папахристо, който е вторият представител в него на Изпълнителния комитет. За да повдигне духа на въстаниците, на няколко пъти Я. Пастармаджис произнася пламенни речи, като въвежда в обръщение твърдения, които не са действителни. Така например той заявява, че революцията е заляла целия Балкански полуостров, че София е в ръцете на въстаниците, а Хитлер и цар Борис са убити. Я. Пастармаджис избягва да говори за бъдещите планове на въстаническото командване, като не дава отговор за възникналите тревожни настроения. Поради това словата му не се посрещат с въодушевление. Духът на въстаниците се понижава и от предприетите на 1 октомври противникови авиационни нападения над лагера, обстрелван с картечен огън. Възникналата суматоха се използва от намиращите се в лагера пленници, които успяват да избягат и да се укрият[1].

На 2 октомври правителствените сили продължават акциите срещу въстаниците. Една от важните им задачи е да възстановят движението по железопътната линия Драма – Ксанти. За прочистването на района са хвърлени сили от двата гарнизона. Полковник М. Михайлов заповядва на командира на 1/1 пех. рота капитан В. Вълков да настъпи с бойците си на изток по протежение на самата железопътна линия и осигури свободното движение на влаковете. Заповядани са и репресивни мерки

1 В лагера в Кушница планина са докарани пленените войници и полицаи от с. Фотоливос и с. Черепляне, околийският управител на Правище, двама шофьори и един лекар арменец от с. Фотоливос. Общият брой на пленниците е 16 души. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

срещу населението, подкрепящо въстанието. Същевременно на запад по линията трябва да настъпи и една пехотна рота от Ксанти. След срещата на двете роти командирите уточняват районите, през които трябва да преминат за възстановяване на реда. Сам капитан В. Вълков с един взвод се отправя към една от махалите, разположена на шосето между селата Бериста и Нусратлий.

На 2 октомври със силите на една пехотна дружина се извършват прочистващи действия и в Кушница планина. Този ден правителствените сили действат и в района на Змийница планина.

Липсата на информация за дислокацията на въстанически- те сили в района на с. Кърия заставя драмския околийски полицейски началник Кр. Грозданов лично да проведе разузнаване. Придружен от чиновника при околийското полицейско управление Борис Павлов и от един полицай, той се отправя с лека кола към с. Кърия. В покрайнините на селото под ръководството на Манол Зебекис е устроена засада от група въстаници, между които са Хараламбос Лазос, Иракли Милтиядис, Делиянис Пападопулос, Стефан Пападопулос, Перикли Коджаманис и Христос Коджаманис. Когато колата приближава засадата, въстаническият залп поразява пътуващите в нея. Успява да се спаси само шофьорът.

На 3 октомври военно-полицейските сили продължават прочистването на въстаналите райони. Тежестта на усилията е насочена към Кушница планина, където се предприема голяма акция срещу съсредоточените тук въстаници. Тя се провежда със силите на 1-ва Драмска дружина и на конния дивизион от Кавала. 1-ва Драмска дружина под непосредственото командване на подполковник Й. Бекяров има задачата да прочисти северните склонове на Кушница планина и намиращите се там села. Под командването на подполковник Христо Кънчев задачата на конния дивизион е да прочисти южните склонове на планината в направлението гр. Правище – с. Чаязи. Изнасяйки се с камиони към изходния район, на 3 октомври следобед 1-ва Драмска дружина достига с. Никисян. Частите заемат кръгова отбрана и преношуват в селото. На 4 октомври сутринта ротите се изнасят към манастира „Св. Богородица“, в чийто район в момента се намират около 500 въстаници. Подполковник Й. Бекяров изпраща делегация при въстаниците, укрепили се в манастира, с предложение да се предадат. След половин час делегацията се завръща и донася, че те отказват да сложат оръжие. Взето е решение да се предприеме настъпление със силите на 2-ра и 3-та рота. 1-ва рота

е оставена в резерв. Минохвъргачните подразделения от бойната част на дружината и придружаващата я артилерия откриват бърз огън по района на манастира. Личният състав на двете роти преминава в настъпление. Разкъсаните сили на въстаниците са принудени да отстъпят. Част от тях се изтеглят на североизток към с. Витаста. С бой в селото те задържат преследващия ги противник. Друга част търси изход към южните склонове на Кушница планина, където са пресрещнати и отбити от настъпващия на запад конен дивизион. Така огънят на въстанието се пренася и в северните райони на Правищенска околия, където действа и Кавалската пехотна дружина под командата на подполковник Васил Любенов[1].

След като е прочистен районът на манастира „Св. Богородица“, 1-ва Драмска дружина се отправя към с. Неа Бафра. За назидание на населението една от къщите, на техен съселянин, преминал към въстаниците, е опожарена. Оттук дружината се отправя към с. Радулево. Нейните части са посрещнати внимателно от местното население, което с доброто си отношение и поднесените подаръци иска да засвидетелства лоялността си към българската власт. Оттук две от ротите са изпратени в акция, но в районите, към които са насочени, не е открит противник[2]. След изпълнение и на тази задача на другия ден 1-ва Драмска дружина се завръща в Драма[3].

Разпръскването на въстаническите формирования в Просеченския и Ескикьойския район, както и разгромът на въстаническата групировка в Кушница планина поставят проблема за спасяване на оцелелите

1 От началническия състав на дружината в акцията още участват капитан Емил Александров, поручик Генади Славов, подпоручиците Борис Кузев и Тодор Коравски. (ЦВА, ф. 364, оп. 1, а, е. 16 (арх. ед. не е обработена).

2 Сведения за налични въстанически сили командването на дружината получава от трима заловени въстаници. Двама от тях като водачи отвеждат частите до съответните места, но противник не е открит. Единият от тях е убит, а другият, който е с 1-ва рота, се оказва българин (от с. Просечен или с. Плевня) на име Димитър Баламезов, чийто живот е запазен. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, à. е. 294, л. 174.)

3 ЦВА, ф. 298, оп. 2. а. е. 294, л. 174, 177. В нотите на куислинговското гръцко правителство до Вилхелмщрасе по повод въстанието се сочи, че по сведение на едно лице са извършени масови разстрели на мирно население в с. Черепляни, а по сведение на друго – и в с. Кормиста, Зиляховска околия. (ЦДИА, ф. 264, оп. 1, а. е. 302, л. 129), за които твърдения не са открити домашни извори. Освен дружинния командир от 1-ва пехотна дружина в акцията вземат участие следните началстващи лица: майор Б. Бенчев, капитан В. Вълков, поручик Х. Славов и др. (ЦВА, ф. 364, оп. 1, а. е. 16, (арх. ед. не е обработена).)

въстаници. Непрекъснато преследвани от превъзхождащия ги противник, единственият им изход е да напуснат Беломорието, като се прехвърлят в германската окупационна зона, западно от р. Струма. Въстаническото командване организира останалите свои сили в голям отряд и на 6 октомври прави опит да пробие разположението на охранителните гранични части. Завързва се голям бой. Обкръжени и след като дават много жертви, въстаниците са разгромени[1].

Наред с прочистването на Кушница планина усилията на властите са насочени и към Чал дат. До 3 октомври с. Кърия, което е на подстъпите към лагера в района на е. Кавакли, е под контрола на въстаниците. На 4 октомври срещу Кърия са хвърлени значителни военно-полицейски сили. Селото е напуснато от населението. Укрепилите се в него въстаници приемат боя. Всяка къща е превърната в огневи опорен пункт. В помощ на въстаниците са изпратени и наличните въстанически сили от лагера. Пристигайки в района на Кърия, те веднага заемат широк фронт по височините източно и югоизточно от него, включвайки се в боя. Заели изгодни позиции за отбрана в селото и по височините край него, въстаниците се бият самоотвержено. Противникът използва срещу тях артилерия и картечници, но те успешно отбиват неговия натиск. Сериозната съпротива налага на военното командване да вкара в боя авиацията, която бомбардира селото, предизвиквайки пожари. Пред напора на превъзхождащия ги в огнево отношение противник след еднодневен отбранителен бой въстаниците са принудени да отстъпят селото и да се оттеглят в планината към лагера. На кърийските въстаници е разрешено да изтеглят в планината и своите семейства.

1 АМВР, ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 34 – 35. Според П. Русос, С. Григориадис и авторите на някои колективни трудове секретарят на Бюрото на ГКП за Македония и Тракия Параскевас Дракос (Барбас) и неговите членове Апостолос Дзанис, Мицос Керакидис, Христомос Мазаракис, Арабаджис, Ламброс, както и Григорис Паскалис, организатор на Федерацията на гръцката комунистическа младеж (ОКНЕ), в дните на въстанието са в Беломорието. При опита им на 6 октомври 1941 г. да се прехвърлят западно от р. Струма попадат на засада и след тежък бой са заловени. Заедно с останалите пленени въстаници били разстреляни край с. Провиста. (Τό χρονικό του αγώνα ... σελ. 107 – 108. Ρούσου, П. Η μεγάλη πενταετία ... σελ. 163; Γρηγοριάδη, Ε., Ιστορία τηζ ... σελ. 124.) В проучения документален материал, разузнавателни донесения, полицейски и военни документи, писма на организаторите на въстанието, показания на заловени въстаници и военно-съдебните дела на Ксантийския военнополеви съд горепосочените имена никъде не се споменават.

Въстаниците в района на Чал даг намират сили и за активни настъпателни действия. Тяхното подразделение изненадва охраната на един ротен обоз и го пленява.

На 5 октомври е сформиран отряд от 100 души под командата на Христос Калайджис и Димас със задача да взриви железопътния мост между селата Нусратлий и Козлукьой. С прекъсване на движението по железопътната линия трябва да се затрудни прехвърлянето на противникови сили откъм Ксанти. Въпреки че половината от бойците са невъоръжени, те смело щурмуват военната охрана на моста. Тя ги посреща със силен картечен огън и с бомби. Боят продължава около два часа и половина. След неуспешните опити да преодолее силната съпротива отрядът е принуден да се оттегли. Той се насочва към с. Нусратлий, обгражда железопътната гара и влиза в бой с нейната охрана. Полицията в Драма веднага е уведомена по телефона за нападението. Сформирано е моторизирано полицейско подразделение начело със самия областен полицейски началник А, Богданов, което пристига в с. Нусратлий и влиза в бой с нападателите. След ожесточена тричасова престрелка, давайки доста жертви, въстаниците се оттеглят. Към 20,30 ч полицейският отряд потегля за Драма. По пътя той изненадващо е нападнат от въстаническо подразделение, с което води продължителен нощен бой.

На 5 октомври през нощта въстанически отряди се спускат към Драмското поле в изпълнение на отделни бойни задачи. Въпреки хвърлените срещу тях превъзхождащи ги сили и понесените загуби гръцките антифашисти проявяват висок боен дух и жертвоготовност. Извършено е нападение срещу един от най-важните обекти на Драма. Въстанически отряд напада с изненада и устрем оръжейните складове на гарнизона. Налага се да бъде изпратена полицейска група, с помощта на която нападателите са отблъснати и е прочистена околността.

Отделни въстанически единици се спускат и към югозападните разклонения на Чал даг, северно от Кавала. Те достигат до района на общинския център с. Селяни, Кавалско. В района на общината и най-вече в с. Филипи те са подкрепени от местното население[1].

След като правителствените сили завземат с. Кърия, пред тях се открива направлението към лагера при с. Кавакли. На 5 октомври предприемат настъпление в планината, но над с. Кърия се натъкват на въстани-

1 АМВнР, ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 53; Андоновски, Хр. Драмското востание ... с. 19.

ците. Заели изгодна позиция, те дълго задържат настъпващите. След продължителен бой се оттеглят в планината. Привечер се прибират в лагера. Новосъздадената обстановка поставя пред въстаническото командване сериозни проблеми. По-нататъшното оставане в лагера би изправило основното въстаническо ядро пред пряк сблъсък с преследващите- ги правителствени сили. Прелитащите през последните дни самолети над лагера подсказват, че той вече е разкрит. Това налага да се вземе решение за изнасяне в друг район, на северозапад. Новите условия поставят и втори основен проблем – по-нататъшното тилово осигуряване на въстаниците. Недостатъчното оръжие и боеприпаси и все по-задълбочаващите се трудности с прехраната в условията на вражеското контранастъпление оказват пагубно влияние върху бойния дух на въстаниците.

С цел да се укрепи боеспособността на народните бойци чрез подобряване на прехраната и на другите видове осигуряване се взема решение около 600 невъоръжени лица да се освободят и завърнат по домовете си. Остават около 500 – 600 бойци, които под командата на Я. Крокос (Алекос) и П. Пастармаджис (Кицос) напускат лагера и потеглят на северозапад. През нощта въстаниците пресичат железопътната линия и сутринта на 6 октомври достигат района на с. Равика, къде- то се установяват на лагер в местността Исмаиловас. Тук е и базата на Равнишкия въстанически отряд със 150 бойци под командата на Йордан Хасерис.

Преследване на разбитите въстанически сили (7 октомври – 5 ноември)

В резултат на предприетите контрадействия на правителствените сили към 6 октомври властта на въстаниците в заетите от тях селища е ликвидирана. Формированията им са изтласкани от Драмското поле. Тяхната групировка в Кушница планина е разгромена, а тази в Чал даг е понесла тежки поражения. Част от нейния намален състав е обхванат от деморализаторски настроения и дезертьорството взема масов характер. Властите възприемат курс на умиротворяване. Наредено е на кметовете и кметските наместници да обявят на населението, че няма да бъдат преследвани въстаниците, които се приберат в селата, предадат своето оръжие и се отдадат на мирен труд. Тази политика дава резултати. Започва завръщане на въстаници в селата ц на напусналото ги мирно население. Така например към 7 октомври населението на с. Св. Атанас вече е по домовете си. Те са обкичени с българския национален трицвет.

Подобен външен израз на лоялност към властта се проявява и в редица други села. Населението от някои селища обаче все още се укрива в планината, какъвто е случаят с това на с. Кърия и околните на него села. Военните власти се опитват да внесат успокоение и отправят препоръка и призиви за прибиране по домовете.

Към 6 октомври в Драмска околия и съседни на нея райони се намират редица въстанически единици с различен състав. Те извършват нападения над планинските и полупланинските села, за да се снабдят с хранителни припаси. Все повече се проявява стремежът им за изтегляне в западната част на областта, за да се прехвърлят Западно от р. Струма.

При тези условия командването на Беломорския отряд разработва нов план. В неговата основа заляга идеята за пълно и окончателно унищожаване на въстаническите формирования, като не им се позволи да се прехвърлят западно от р. Струма. На 7 октомври 1941 г. командирът на отряда полковник Г. Генев издава заповед № 31/1322. За да се очертаят по-добре последвалите събития, може да се цитира част от нея:

> „**1.** Противникът е разпръснат, като отделни малки групи са се оттеглили към планините. Населението започва да се прибира в селата. Останалите райони са прочистени.
>
> ***2.*** Беломорският отряд продължава изпълнението на възложената му задача, като вниманието е насочено в района северно от жп линията Нусратлий – Бук – шосето Драма – с. Ръжаник[1] (Харадра) – р. Места.
>
> ***3.*** Решавам, като остават на местата досегашните гарнизони за осигуряване на реда в градовете, да продължа изпълнението на досегашната задача, за да прочистя напълно Беломорието.
>
> Тежест на вниманието в района гара Бук – Драма – с. Ръжаник.
>
> ***4.*** Група полковник Минчев (досегашната на полковник Кефсизов: състав, подполковник Кънчев – 3-ти конен дивизион с ксантийската батарея; майор Драгнев – 2-ра Драмска дружина; майор Станев – Ксантийската дружина; подполковник Любенов – Кавалската дружина с ротата от летището и 3 полицейски мотоциклета от гр. Драма) на 8.X. в 7 ч да настъпи в района на Драма – с. Ръженик – р. Места – гара Бук – жп линия Бук – Нусратлий с

1 Точното наименование е с. Раженик (Равишка община).

цел да го прочисти от останалите групи метежници и възстанови авторитета на властта, като създаде следните колони:

а) Отрядът на 2-ра Драмска дружина (състав: 2-ра Драмска дружина, 1 гаубица, возима с щаер, 1 минохвърг. взвод (две минохвъргачки)), със задача да настъпи по шосето Драма – с. Сипе – с. Ришево (Мавролити) – с. Добросел (Ксиноко- пое) – с. Орманлия (Поликарпос) – Ходжа Лари – с. Прос (Ирекли) – гара Нусратлий.

б) Отрядът на подполковник Любенов *(Кавалската дружина, с минохвъргач, взвод и* едно оръдие с щаер, да настъпи по пътя Като – Мармаря – с. Оджилари – с. Капаклари – с. Зарин – с. Кортолар (Ликодия Салон) – с. Репеш (Дрепане) – с. Либоту – с. Пакамалари – тара Колзукьой.

в) 3-ти конен дивизион с придадената батарея – по пътя с. Карапли – с. Чериклер (Ано Кераса) – с. Либоту – с. Кил- пиджари – с. Тиквово (Кастаниес) – с. Карагьоз *(Пери-Млен- тон) – с. Пестърва (Каликронон) – с. Деделер.*

г) Майор Станев с всички поделения от Ксантийската дружина – ротата на поручик Кръстев, картечната рота на подпоручик Михайлов, два минохвър. взвода (5 минохвъргачки) със задача да настъпи по пътя гара Бук- – с. Темелос – с. Инджирли (Полисикон) – с. Кичюккьой (Микрохори) – с. Ду- ково (Лейтокара) – с. Ращица – с. Янозлу (Карсофорн) – тара Бук.

5. Група полковник Михайлов в състав *1-ва Драмска дружина,* една гаубица да осигури реда в гр. Драма.

На 8.X. в 7 ч да изпрати едно поделение, усилено с тежки картечници от 1-ва Драмска дружина, със задача да прочисти през деня района на с. Раховка (Калифитон) и колибите около него.

6. Група полковник Кафеджиев, 6-и конен дивизион с едно оръдие, пристанищната рота, полицията да осигури реда в гр. Ксанти и поеме сигурността на района на Кавалската дружина.

7. *19-и граничен участък с ротата на капитан Чачев да продължи изпълнението на възложената му задача с цел да не допусне преминаването на отделни групи през р. Струма. Да обърне внимание на бродовете и мостовете.*

8. *18-и граничен участък да осигури границата и не позволи преминаването на групи през мостовете и бордовете на р. Струма.*

9. Сярската дружина да осигури реда в дадения и участък.

10. Резерв:

а) Неврокопската дружина, подполковник Николов да остане в района на с. Нусратлий с готовност да действа по моя заповед,

б) Подполковник Начев в досегашния му състав да про,- дължи изпълнението на възложената му задача,

в) 443 войсково разузнавателно ято с готовност да разузнава по допълнително нареждане и искане на полк. Минчев,

г) БомбарДировъчният орляк да има готовност с два самолета да бомбардира по допълнителна заповед,

д) Петричката рота да се изнесе на гара Ангиста с готовност да осигури реда в района на гарата.

11. *1/8* етапна дружина да изпълнява досегашната задача, като обърне особено внимание на по-големите съоръжения.

12. Беломорската флотилия да продължи изпълнението на възложената задача...*".*

Анализът на заповедта показва, че командването на Беломорския отряд получава бързи и точни разузнавателни сведения за движението на въстаническата групировка от Чал даг, която на 6 октомври вече е напуснала базовия си лагер и се изнася в района между Боз даг и Чал даг. Веднага се вземат мерки за прочистването му, като се настъпва с отряди от север, запад и изток, възлизащи на 4 пехотни дружини, 1 конен дивизион, 1 самостоятелна пехотна рота, 1 картечна рота, 4 минохвъргачни взвода, 1 батарея и други две оръдия. Целта е при откриване на въстаниците Да им се наложи бой и да бъдат изтласкани към равнинния район на железопътната линия. Оставеният при с. Нусратлий резерв от една дружина при нужда може да затвори обръча от юг и да съдейства за унищожаването на въстаниците. Взети са и мерки за плътно прикриване на западната граница на областта, за да се попречи на разпръснатите въстанически чети и групи да напуснат Беломорието.

Докато властите се готвят да нанесат последните удари на въстаниците, тяхната единствено по-голяма групировка край с. Равика е поставена пред сериозни изпитания. При новите условия прехраната на бойците е твърде затруднена. Успешните контрадействия на противника силно понижават и техния боен дух. В тази сложна обстановка Алекос и Кицос намират най-правилното решение, като установяват бойно взаимодействие с добре организирания и боеспособен националистически

отряд на И. Хасерис[1]. По този начин се открива и възможност да се осигури храна. Алекос и Кицос започват преговори с И. Хасерис за съвместни действия, които завършват успешно. На 8 октомври обаче противникът разкрива лагера. Въстаниците бързо заемат позиция, разпръсват се във верига и приемат боя. Войсковата част постепенно взема инициативата. На левия въстанически фланг настъпва смут и започва отстъпление, което увлича и останалите. Смрачаването помага на отстъпващите въстаници да се спасят. Голяма част от тях се разпръсват. Остават около 300 бойци, които се укриват в района на с. Орманли, където престояват на 9 октомври. През нощта въстаниците се отправят към селата Юреклер и Зарич, Нусратлийска община. Оттук те слизат в равнината, пресичат железопътната линия и се отправят в посока към с. Козлукьой, навлизайки в Чал даг. На 10 октомври отрядът се установява на лагер на 2 км от с. Оваджик, Козлукьойска община, където престоява 15 дни. Поредното поражение още повече понижава духа на въстаниците. Бягствата зачестяват. Появява се и известно недоволство срещу Кицос, обвиняван, че се занимава най-вече с тилови въпроси, а не организира достатъчно добре борбата. Дезертьорството още повече се засилва и на 15 октомври в лагера остават 150 души, а към края на месеца остават само 80 бойци. Командването полага големи усилия, за да осигури прехраната на хората. Изпраща групи за провизии в близки и по-далечни села като Нусратлий, Св. Атанас и други.

В другите райони разпръснатите въстанически сили, групирани на чети и малки групи, търсят спасение, като се укриват в планините или като се опитват да достигнат р. Струма и да се прехвърлят на спасителния десен бряг. Тази възможност е предвидена от военните власти и са взети всички мерки. Личният състав на 18-и, 19-и граничен участък (с щабове съответно в Сяр и с. Порна, Зиляховско) е в повишена бойна готовност със задача да не допусне преминаването на граничната линия. Особено внимание се обръща на мостовете на р. Струма и на нейните бродове. Командирът на 19-и граничен участък полковник Белчев заповядва на подчинените си да осигурят денонощна усилена охрана на границата. Отделено е специално внимание на моста при с. Чаязи, охраната на който се възлага лично на командира на най-южния граничен подучастък капитан Кери-

1 Когато избухва Драмското въстание, отрядът на И. Хасерис не отива в общия въстанически лагер при с. Кавакли, а остава в района на с. Равика, запазвайки своята самостоятелност. (АМВР, Об. 118, л. 38; ЦВА, ф. 16, оп. 2, а. е. 145, л. 12-13.)

нов, който със 7 бойци заминава за обекта. Осигурена е и непрекъснатата телефонна връзка с щаба на участъка. В първите дни на октомври полковник М. Михайлов съобщава от Драма, че се очаква опит за преминаване на реката от въстанически групи. За усилване на отбраната от Драма са изпратени моторизирани и пехотни подразделения. В тези напрегнати дни група от 6 въстаници се опитва да премине границата, но всички са заловени. Двама от тях, които знаят български език, са изпратени в щаба на участъка за разпит, а останалите са разстреляни. За да се разсее тревогата сред околното население, в с. Чаязи се провежда и среща с местните гръцки първенци, към които се отправя призив за спокойствие.

В тези тревожни дни революционното брожение обхваща и някои селища от охраняваните от 19-и граничен участък райони в югозападната част на Зиляховска околия, между Кушница планина и долното поречие на р. Струма. В с. Чепелджа десетина местни младежи антифашисти извършват нощно нападение над общината и се прехвърлят отвъд реката. В селото пристига полицейско подразделение от Кавала и арестува около 50 местни жители. Научавайки за това, кметът на с. Здравик, Борик Трифонов, който временно е кмет и на с. Чепелджа, веднага пристига в селото, застъпва се за арестуваните и ги освобождава. Той се противопоставя и срещу предвидените арести в Здравишка община.

В непрекъсната бойна готовност е и 17-и граничен участък (щаб в с. Долни Порой, Демирхисарско), осигуряващ охраната в най-северните части на границата. Възникналата в първите дни на въстанието напрегната обстановка в Демирхисарско подтиква военните власти към действия. По искане на командира на участъка полковник Кирил Ризов общинските власти му представят списък на местните антифашисти. От с. Долни Порой са арестувани Лазар Хараламбидис, секретар на местната организация на ГКП, Александрос Апостолидис, Павлос Сахтидис, Апостолис Янакопулос, Евстати Лазаридис, Николас Запцидис. Задържани са и братята Георги и Ставко Коставинидис, които в началото на въстанието преминават в нелегалност. Арестуваните лица са отведени в района на 8-и граничен пост, където по заповед на подполковник К. Ризов на 8 октомври са разстреляни[1]. Няколко дни по-късно след предателство са

1 При разстрела Апостолус Янакопулос успява да се спаси. По време на процеса срещу о. з. полковник К. Ризов през 1952 г. в София той свидетелства срещу него. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а.е. 263, л. 198.)

арестувани още 12 антифашисти, които на 11 октомври са разстреляни. Извършени са арести и в селата Горни Порой, Соколово и други[1].

Опити за преминаване на границата са направени и в района на 17-и граничен участък. В един от първите октомврийски дни е получено сведение за придвижване към границата на група въстаници. 3/17-и граничен подучастък в с. Ливадово, Демирхисарско, е вдигнат в тревога. След нощна престрелка са заловени 12 въоръжени въстаници, които по заповед на подполковник К. Ризов са разстреляни.

По време на въстанието се предприемат арести на комунисти и други антифашисти в Демирхисар и Сяр. След задържаните сярски граждани са Георгиос Головодаси, Аргир Дзаро, Томас Дангованис, Янис Константину, Димитриос Христофоридис и др. Вследствие на инквизициите 5-има от тях умират. В дните на въстанието в Демирхисар са мобилизирани цивилни българи за нощна охрана на града, а в Сяр на 4 октомври е сформиран милиционерски отряд от 230 души. Наред с охранителните функции те вземат участие и в някои акции. Милиционерският отряд в Сяр действа до 19 октомври, след което е разпуснат[2]. Цивилни българи се използват и от граничните части. В щаба на 17-и граничен участък са изпратени група граждани от Петрич, ползвани за разузнаване западно от границата. От 1 октомври до 16 ноември цивилни българи има и в 18-и граничен участък.

В резултат на взетите от военните власти мерки към втората половина на октомври мнозина въстаници загиват при опитите си да напуснат Беломорието през западната му граница. Друга част от тях, познавайки терена или пък с помощта на местното население, успяват да се прехвърлят и да се спасят.

Въпреки понесените тежки загуби и нанесените от деморализацията поражения въстаническите действия в източната част на Драмска околия запазват своя организиран характер. Укрилият се в Чал даг отряд е под непосредствената команда на първите ръководители Я. Крокос (Алекос) и П. Пастармаджис (Кицос). В същото време въстаническите сили в

1 ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. с. 263, л. 1, 191, 198. В нотите на Атина до Вил- хелмщрасе във връзка с въстанието се сочи, че са извършени арести и разстрели и в други села на Сярска околия, като Кавакли (Лефкони). Кишелик (Неос скопос), Кумарито (Кумария) (ЦДИА, ф. 264, оп. 1. а. е. 302, л. 129.) Тези факти обаче не се потвърждават от домашните извори.

2 ЦВА, ф. 364, оп. 1, а. е. 16 (арх. ед. не е обработена); ф. 298, оп. 2, а. е. 276, л. 68. Беломорска България, № 112, 24 окт. 1941; Зора №6707, 25 окт. 1941.

южната и западната част на околията са разгромени, разпръснати и обезглавени. След оценка на обстановката Алекос и Кицос вземат решение да се организира прехвърляне на оцелелите въстанически групи от района на Кушница планина към отряда в Чал даг. Вероятният замисъл е не само да се съдейства за спасението им, като се изведат от подложените на най-силен военно-полицейски контрол приграничните западни райони на областта, но и да се извърши известно реорганизиране и укрепване на въстаническите сили.

С тази цел Алекос заминава с 20 бойци за района на Кушница планина, но задачата остава неизпълнена. Той се завръща сам в лагера при с. Оваджик, напуснат дори и от придружаващите го лица. В новия лагер командването (Алекос, Кицос и Михаил Георгиядис) провежда активна организационно-боева и агитационно-пропагандна работа за потягане на въстаническите редици. В резултат на проведеното разузнаване и от сведенията на дезертьори властите обаче узнават района, в който са разположени въстаниците. На 30 октомври един взвод от 1-ва Драмска дружина е изпратен за разузнаване към с. Оваджик. В неговите покрайнини той е спрян от огъня на въстаниците, заели селото. След направеното донесение до командването за противника войскови части предприемат настъпление към района на съсредоточаването му. Подразделения от Ксантийската дружина завземат с. Оваджик и го подпалват. Друга войскова част попада на лагера и го напада от всички страни. Въстаниците дават скъпи жертви, между които е и Хараламбос Николаидис от с. Нусратлий. Води се бой през целия ден. През нощта отделни групи успяват да преминат през обкръжението. Една чета от 50 души под командата на Христос Калайджис се измъква от обръча. На 2 ноември при с. Зарич тя попада на засада, обстреляна от цивилни гърци[1], и е разпръсната. Христос Калайджис е тежко ранен и попада в плен. Други малки групи се оттеглят навътре в Чал даг. Узнали за дадената амнистия, част от въстаниците се прибират по родните си села[2]. Друга част ще тръгне на запад, за да се

1 Може да се приеме, че това са гръцки националисти, несподелящи революционно-класовите цели и задачи на въстаниците, поради което не желаят да ги допуснат в района на с. Зарич. Въоръженото нападение над четата може да се оцени и като акт, целещ с недопускането ѝ в селото то да бъде предпазено от санкциите на властите, както и на демонстрирана проява на лоялност към тях.

2 ЦВА, ф. 16, оп. 2, а. е. 145, л. 23, 12 – 13; ф. 298, оп. 2, а.е.324, л. 89; АМВР, Об. 118, л. 30. За три месеца (октомври, ноември и декември 1941 г.) в селата се завръщат около 800 души, взе-

прехвърли в германската окупационна зона[1]. Трета част ще остане в Беломорието.

Укриващите се в планината след разгрома на въстанието малки въоръжени нелегални групи ще всяват смут сред властите, ще подклаждат съпротивителните сили сред местното население и ще положат основите на бъдещите организирани въоръжени антифашистки сили в Беломорието.

Целенасоченото преследване на разпръснатите въстанически групи продължава до 5 ноември 1941 г. Тази дата може да се приеме и като горна граница на героичното Драмско въстание.

Източник:
Георги Даскалов, Драмското въстание, Университетско издателство СУ „Климент Охридски“, София 1992, стр. 180-210

Георги Даскалов е български историк, преподавал дълги години дисциплините „Съвременна балканска история“ и „Съвременна история на Гърция“ в катедра „История на Византия и балканските народи“ на Софийския университет.

Коментари (30)

- 20-03-2015|**Златко**

Може би, като начало на евентуалната дискусия, един текст от списание „Обектив“:

ли участие във въстанието. Това са главно тези, които дезсртират още в първите му дни, както и насила мобилизираните. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

1 Една голяма част от въстаниците успява да напусне Беломорието. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

Неудобни истини: „Борислав и Балканите“

Автор: Димитрина Чернева

28 Юни 2012

Тогава Борислав е бил на 19 години. Вълнувала го историята и нейните уроци. Завършвайки класическата гимназия в София, той избрал да пише дипломна работа за един упорито премълчаван период от нашата история – действията на българските окупационни войски в Македония, Беломорска Тракия и Западните покрайнини в периода 1941–1944 г. Проучванията на момчето стават повод за един от най-задълбочените филмови анализи на големия документалист Юли Стоянов. Всъщност режисьорът искал да направи филм за тези събития още в края на 70-те години, по понятни причини обаче това се оказало невъзможно. Попадайки на начинаещия историк, Юли Стоянов го последвал в неговите търсения, в натрупването на фактите и прелистването на архивните документи. Така се родил филмът „Борислав и Балканите“, *„един дълбок и неочакван филм“, по думите на Георги Дюлгеров.*

Завършен през 1993 г., филмът поставя за първи път публично, неидеологизирано и безстрастно темата за българското военно присъствие на Балканите по време на Втората световна война. Акцентът пада върху репресивните действия на окупационните ни корпуси в Сърбия, Гърция и т. нар. „новоосвободени територии“, върху старата мечта за Велика България от Вардар до Беломорието. Не са спестени фактите около избухналото в края на 1941 г. Драмско въстание, насочено срещу българските окупационни власти и потушено от тях с изключителна жестокост.

Разбира се, документалният разказ на Юли Стоянов е посрещнат гневно и е атакуван остро от националистични позиции. „Сред критиците, режисьорите и сценаристите тогава имаше доста противоречиви оценки, спомня си кинокритичката Неда Станимирова. – Някои не бяха съгласни със самото тълкуване на историята, с позицията на Юли Стоянов, макар иначе да признаваха високото майсторство на филма. Казваха обаче, че Юли не е отстоял националните ни идеали. Спомням си разговора с едни документалист, който ми призна, че уважава своя

учител Юли Стоянов, но не може да приеме филма му, тъй като се чувства преди всичко българин".

„Срещу филма имаше много свирепи статии. Имаше нещо като другарски съд над изменника режисьор, направил филм, с който излага България и с който казва неистини за българските идеали", припомня си тогавашните реакции и съпругата на документалиста Искра Божинова.

Почти 20 години по-късно „Борислав и Балканите" и болезнената тема, която разглежда филмът, продължава да предизвиква или „горещи" изблици, или в по-добрия случай неподвижни пластове от мълчание. По тази материя и до днес не е постигнато единомислие между историците.

Според доц. Михаил Груев, преподавател по съвременна българска история в Софийския университет, филмът на Юли Стоянов „впечатлява с коректния и внимателен анализ на историческите факти, с което донякъде противоречи на масовата тенденция, както в годините на комунистическия режим, така и след това, част от тях да се манипулират, премълчават или „захаросват", а други направо да се отричат". По думите му точно такива са обстоятелствата около българското съучастие в окупацията на Северна Гърция и Източна Сърбия, в депортирането на евреите в тези области, в извършените военни престъпления в Драма, Бойник и др. Тези неудобни истини са показани много добре във филма, при това през очите на един млад историк, току що навлизащ в науката. Използваните документални кадри от стари български и германски кинопрегледи са особено интересни, а някои от тях представляват истинска находка на режисьора. Ако днес някой тръгне да прави подобен филм, вероятно няма да открие в архивите голяма част от тях. Според доц. Груев филмът би бил особено интересен за днешните студенти, тъй като „независимо от вече дългата времева дистанция, обществото, пък и науката, не знаят повече за всичко това, отколкото знаеха тогава".

Съвсем различна е позицията на популярния историк проф. Божидар Димитров, който наскоро обяви, че ще снима филм за „геноцида над българите в Македония в периода 1944–1949 г.". Според бившия министър без портфейл българската истори-

ография няма абсолютно никакви проблеми в това отношение, тъй като е „историография на една свободна и демократична страна“. Всъщност в текст, подписан от проф. Димитров от декември 2006 г., се твърди, че „познанията на мнозинството българи за Втората световна война се свеждат до бойните действия, които води армията ни от 9 септември 1944 г. до 9 май 1945 г. срещу Германия, и до схватките на нашите ВВС с англо-американската авиация от август 1943 г. до май 1944 г. Поради политическата конюнктура (или поради неудобство) на историците бе налагана цензура (или те си я налагаха сами) да изучават и пишат за редица военни действия, водени срещу различни противници през периода 1941-1944 г.“.

Днес Димитров едновременно признава, че „за съжаление от нашите части (българските окупационни войски на Балканите през периода 1941-1944 г. – б. ред.) са извършени неща, които по-късно минават за репресивни действия срещу мирното население, съпроводени с много убити, ранени, арестувани и изпратени в лагери“ и заедно с това твърди, че „българската армия не е била жестока, а просто си е гледала работата“. „Когато стрелят по нея и тя стреля – на война като на война. Светът е пълен с подобни истории при всяка война“, утвърждава историкът и допълва, че по време на война няма мирно население.

В този контекст оценката му за документалния разказ на Юли Стоянов за онези събития е негативна. Професорът историк с лекота отключва характерното за Балканите конспиративно мислене. По думите му възкресяването на такива филми става, когато някой е платил, за да се дискредитира България. „Питам се аз кой е платил в случая, защото 90 на сто съм убеден, че е точно Македония. Скопие плаща в момента, за да дискредитира България“, заключава ученият.

„Когато един човек посочва, че осъществяването на някаква национална идея може да се окаже много повече вредно, отколкото полезно, то това е градивно и патриотично действие“, смята Борислав. Днес порасналото момче е почти на 40 години. Не се занимава професионално с история, но продължава да търси „разбиращото“, а не „горещото“ отношение към историческите факти. И преживява болезнено две вини – родовата вина (брат

на баба му е участвал в потушаването на Драмското въстание) заради някогашните репресии от страна на българската армия и личната си вина към Юли Стоянов, заради прехвърчалите навремето искри между тях покрай монтирането на филма. Твърди, че ако искаме да осмислим филма с неговото историческо и културно значение, ще видим в него точката на пречупване в нашето колективно мислене, изхода от затворената верига на балканските конфликти, на обичайното противопоставяне. Този процес е мъчителен и изключително бавен, но той все пак върви, движи се в посока обратна на враждебността и насилието, макар и днес да не са секнали разправиите кой е бил виновен и кой не, кой е спасил евреите и кой ги е изпратил в лагерите на смъртта. За да се стигне до такова движение в масовото съзнание и да се почувства тази точка на пречупване, е нужен някой, който има много силна интуиция и познава достатъчно добре развитието на балканските народи. Някой, който е способен да направи непредубеден и свободен от предразсъдъци и идеологеми разказ. Някой, който е в състояние да предусети момента на обръщането.

Този някой е Юли Стоянов.

* *Филмът „Борислав и Балканите“ на режисьора Юли Стоянов бе показан преди няколко седмици в Лилавия салон на Чешкия център, чиято програма включва поредица от вечери, посветени на напусналия ни преди няколко месеца голям български документалист.*

Димитрина Чернева е журналист, работи в сайта kultura.bg

Източник: www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv...orislav-i-balkanite/

- 20-03-2015|**Златко**

А във Фейсбук на бърза ръка ме научиха на ум и разум...

Kalina Galunova *Българите винаги са се отличавали със съвест. Така е и в Сръбско-българската война. Въпреки че са нападнати, българите възприемат тази война като братоубийствена и ненужна. Написаното от Л. Димитров горе е наистина трогателно свидетелство за живото човеколюбие*

на автора, за един хуманизъм, запазен и в условията на страшната война. Не съм запозната добре, но има ли свидетелства в този дух и от гръцка страна? Вероятно има, макар че не са ми известни. Защото и гърците избиват доста българи.

Zlatko Enev *Звучат ми малко странно тези думи, честно... Значи, първо ги изтрепваме, после се сещаме, че някой ден ще дойдат да ни поискат сметка, после не можем да спим поради горната причина, а накрая се оказва, че и съвест имаме. Ей, кой като нас!*

Kalina Galunova *Ами война е. Законът на войната е „убивай". Няма друг избор. Българите поне имат кауза, която можем да определим като справедлива, и не водят завоевателни, а освободителни войни. Няма ‚окупирани' от българите територии, в които българското население да не е преобладаващо, и то с много над гръцко/сръбско и пр.*

Zlatko Enev *М-да...*

Zlatko Enev *Същите неща са набивали в главите на младите Хитлер-югендчета: това Судетите, Австрия, полска Шлезия, все са наши земи. Там немци живеят... (то и цяла Европа си е наша, колко му е)...*

Единствената разлика между тях и нас е, че ние вече не сме млади...

6 часа · Харесвам

Zlatko Enev *Само едно не ми го побира главата: хубаво де, като са населени от българи, що тогава вдигат въстание?*

Zlatko Enev *Инак тя и руската война в Украйна си е бая така справедлива, нали, Калина?*

Kalina Galunova *В Драмското въстание са участвали и много българи, доколкозтро знам. То не е етническо. Организирано е от комунистите и е опит да се установи комунистическа власт. А по принцип въстание на малцинство винаги може да бъде организирано. Не казвам, че в Драма няма гърци. Казвам, че те са малцинство, а българите преобладават и то с много.*

6 часа · Харесвам

Zlatko Enev *Нищо подобно! В целия драмски регион по онова време има само около 7,000 души, които се самоопределят като „българи"...*

Zlatko Enev *А инак е вярно и това, че са участвали българи, но само пропорционално на размерите на българското малцинство, тоест това са само отделни хора.*
Kalina Galunova *Вижте данните отпреди Балканската война. Слад 1913 г, Гърция започва жестоки репресии, които водят до обезбългаряването на региона.*
Kalina Galunova *Но ДНК изследванията сочат, че цяла северна гърция носи български ген:) А защо не се определят като българи, отговорът е очеваден, мисля.*
Zlatko Enev *Сложна история. Много сложна. Репресии има от всички страни, има и обмен на население. Но пак да задам един неудобен въпрос: от България за Гърция заминават на практика всички етнически гърци. В Гърция, при все „жестоки репресии", остават доста българи (относно точния брой може да се спори). Като как тъй не искат да напуснат страната, в която ги тормозят, и да си се приберат там, където са сред свои хора?*
Zlatko Enev *Изобщо, така можем да си говорим до утре. Само че аз вече не съм от Хитлер-югенд. Мина ми времето за такива работи, язък...*
Zlatko Enev А щом толкова искате да видите данни, прочетете ето този текст. Той доста така поразклаща някоя и друга сигурност...
THE WAR OF STATISTICSS: TRADITIONAL RECIPES FOR THE PREPARATION OF THE MACEDONIAN SALAD
MACEDONIAN-HERITAGE.GR
Kalina Galunova *Дам. Войната на цифрите. Но слава богу има и други, съвременни методи, които могат да хвърлят светлина върху този така заплетен въпрос. Горе Ви писах за генетичните изследвания, които показват, че не само македонците са с български ген (или българите с македонски), но и цяла северна Гърция. Българите там не са се изпарили, просто са станали... гърци*
Zlatko Enev *В края на краищата всички сме с африкански ген, Калина. Е и?*

Zlatko Enev *А инак изборът на етническа идентичност няма нищо общо с неща като гени, особено пък „български ген“ (юхуу!). Но хайде да спираме, че нещо много научен стана разговора...*
Kalina Galunova *Ами товае, което ни обединява (африканският ген). Но историята се крепи на принципа „разделяй“ и владей, а не „обединявай.*
Kalina Galunova *Съгласна съм за избора. Стига да е избор!*

- 21-03-2015|**E.E.**

Може би не трябва да модерирате ФБ коментарите. Ако има коментари във ФБ популярноста на списанието ще расте. Също така когато някой направи ФМ кометар, дори и негативен, обикновено познатите му получават нотификация. Това списание е един стълб на нормалноста сред русифилистичеката и ксенофобска истерия, която ни залива и заслужава по-голямо популярност.

- 21-03-2015|**Златко**

Е, като ме ощипят, реагирам. А те най-често си щипят, нашенци...

- 21-03-2015|**емилия йонкова**

Господин енев, знаете ли че по време на Междусъюзническата война през 13-та година гърците са клали БЪЛГАРИ и са ги представяли за ГЪРЦИ, КЛАНИ ОТ БЪЛГАРИТЕ? Каква е гаранцията, че част от цивилните жертви не са БЪЛГАРИ, ИЗБИТИ ОТ ТАКА НАРЕЧЕНИТЕ „ПАРТИЗАНИ“? Освен това при смазването на метежът са били използвани бомбардировъчна авиация и артилерия срещу базите им в планинските села-колкото от жертвите са загинали от бомби и снаряди? Освен това бунтът НЕ Е БИЛ ПОТУШЕН САМО ОТ РЕДОВНИ ВОЙСКИ-ИЗПОЛЗВАНИ СА И ПОЛИЦЕЙСКИ И ЖАНДАРМЕРИЙСКИ ЧАСТИ, КОЛКО ОТ ЖЕРТВИТЕ СА ТЕХНИ? Какво е влиянието на ВРАЖДЕБНО НАСТРОЕНИТЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ ГРЪЦКИ И „МАКЕДОНСКИ „„ИСТОРИЦИ“ НА НАШИТЕ ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ ОТНОСНО ТОЗИ ВЪПРОС? По международните военни конвенции за „сражаващи се“ се признават лица с обозначение и/или униформа-колко от метежниците са имали такива? Освен това това те са извършвали военни престъпления срещу българското население и го принуждават да създаде свои милиции „Охранка“, а и

не са били страна по тези конвенции, което не задължава БЪЛГАРИЯ ДА ГИ СПАЗВА СПРЯМО ТЯХ, КОЛКОТО И ДА Е ЦИНИЧНО! Един, който поради така нареченото си „македонско самосъзнание“ бе признат от вас за „безпристрастен относно историята ни“без да ви пука, че според МАКЕДОНИЗМЪТ МАКЕДОНИЯ Е НЕБЪЛГАРИЯ -и ТОВА Е ЕДИНСТВЕНАТА Й НЕЙНА ИДЕНТИЧНОСТ! ОПРЕДЕЛИ ДЕЙСТВИЯТА НА БЪЛГАРИЯ КАТО „ГЕНОЦИД“, БЕЗ ДА СМЯТА, ЧЕ ТАКОВА НЕЩО МОЖЕ ДА СЕ СПРЕ САМО С ВЪОРЪЖЕНА НАМЕСА-КАКВА Е БИЛА ТЯ? ОСВЕН ТОВА ВЪВ вашият предпоследен коментар писахте относно генетичните белези на нацията, че разговорът ставал „нещо много научен“, а списанието ви има претенции за интелектуалност-това е шизофрения и проява на чист противоинтелектуализъм, типично за тоталитарните идеологии, на които вие се „противопоставяте“! Освен това вече е доказано научно, че БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД ИМА ГЕНЕТИЧНИ БЕЛЕЗИ, ОСВЕН ТОВА ВСЕКИ ЕТНОС ИМА ВЪНШНИ ЧЕРТИ И КАЧЕСТВА, КОИТО ОБИКНОВЕННО НЕ МОГАТ ДА ИЗЧЕЗНАТ ДОРИ ПРИ ДЪЛЪГ ПРЕСТОЙ В ЧУЖБИНА! ЗА МЕН ЗАКОНИТЕ НА ВОЕННАТА НЕОБХОДИМОСТ СА ПО-ВАЖНИ ОТ ТАКИВА, ПРИЛАГАНИ САМО КЪМ ПОБЕДЕНИТЕ В ЕДНА ВОЙНА-ДА СТЕ ЧУВАЛ ЗА СЪЮЗНИЧЕСКИ ГЕНЕРАЛ, ОБЕСЕН ЗА ВОЕННИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ, ПРИМЕРНО? НЕ ОЧАКВАМ НИКАКВИ РЕАКЦИИ от вас-ВИЕ ДОРИ БЛОКИРАТЕ ХОРА С МНЕНИЕ, РАЗЛИЧНО ОТ ВАШЕТО!

- 21-03-2015|**Златко**

Все повече се засилва впечатлението ми, че „различното мнение“, е онова последно убежище, в (зад, под, над, около) което бил се скривал всеки... (поставете на това място описателното съществително, което си харесате най-много).

Така. Инак, разбира се, нямам нищо против да обменим „опит“, само че, като ми се заредят тук един след друг хора, които по всяка вероятност просто са объркали сайта... М-да.

Правилно е очакването ви, госпожо.

Без реакции.

- 21-03-2015|**Златко**

А, сетих се един стар, но вечен анекдот...

Пред съда палачът се оправдаваше:
„Нас така ни учиха...“

„Нас ВСИЧКИ така ни учиха, господине“, отвърна съдията, „но защо САМО вие се изхитрихте да станете отличник?“

- 21-03-2015|**Златко**

Уф, забравих добрия стар Оруел...

Войната е мир. Свободата е робство. Невежеството е сила.

- 21-03-2015|**Гост**

Преди време писах, че съм слушал разказите на моите родители за възстанието на което те са били очевидци. Тези разкази бяха през 60 те когато бях малко дете. Въстанието в Карлъково, Просечен и Кубалище и разстрелите след това бяха коментирани. Запомнил съм случаят с младеж който преди да го разстрелят успял да се претърколи в дерето зад него и успял да се спаси. Предполагам, че е било в Карлъково. Едва след 90 та прочетох за зверското потушаване на въстанието в български вестник и си спомних това което бях слушал. Сега предполагам, че е било коментар за филма. Баща ми е от Карлъково, а майка ми като гърци са били гонени от село на село. Тя разказваше за бащата на снаха и/снаха на сестра и/ който бил кротък човек и не бил замесен, но като грък е попаднал в групата за разстрел. Жена му припаднала, а българският офицер я зашлевил, за да я свести и да гледа?! Много години след това ходих за първи път при родините си в Гърция и тогава си говорихме за много неща. Леля ми прекрати разговора когато снаха и спомена за тези разстрели. Тя беше останала сираче много малка, но не мразеше българите. Поздрави на г-н Енев още веднъж за това което правите. Попаднах случайно на вашето списание през миналата година с една статия за помаците, а вече ви чета доста редовно. Поздрави!

- 21-03-2015|**Златко**

Благодаря ви господине! Благодаря най-вече за сдържания и спокоен начин, по който говорите за толкова ужасяващи неща. Огромна грешка би било, струва ми се, да превръщаме форума тук в битка на страсти, в която да си плюем (с кръв) едни-други в очите. Въпросът не е в това дали и какви точно български жестокости е имало, а как можем да направим така, че да се осъзнаем и освестим. Да разберем, че именно ние, днешните българи и българки, сме жертвите на цялото това злостно мълчание, отричане, охулване, оплюване, изпращане в небитието, на истина-

та за онова, което са правили дядовците ни, те пък самите заслепени до безчовечност от една вековна борба за надмощие тук, на Балканите.

Само хора на едно определено ниво на (не)интелигентност могат да изхождат автоматично от предпоставката, че всеки опит за осветяване на тези травматични събития е по принцип насочен „срещу България". Да, сигурно и до днес в страната има достатъчно хора, които още вярват, че най-добрият лек срещу диабет, примерно, са заклинанията на врачки и баячки. А срещу исторически неудобни теми – мълчание, мълчание, и пак мълчание. На всички тях ще кажа: разбира се, дами и господа, това си е ваше абсолютно право (също като правото на „различно мнение"). Но защо тогава, **триста пъти по дяволите**, сте решили да идвате ТОЧНО на този сайт и да ме занимавате с ТОЧНО тази страна от вечно изоставащото българско мислене? Знам, че ви има, но не искам да имам вземане-даване с вас! Съжалявам, това е всичко, което мога да ви кажа. Просто не идвайте тук! От това няма полза нито за вас, нито за мен.

За останалите хора тук във форума: моля имайте пред вид, че ЕДВА започвам да работя по тази тема. Очакват ни още много такива и подобни на тях материали. Ако това ви дразни, но не сте точно на мнението, че то е нещо „антибългарско" или просто „ненужно", моля имайте малко повече търпение към самите себе си. Никой на този свят не е прогледнал от незнание и невежество. Тези материали може и да ви дразнят, но неистини те не ви казват.

Така че имайте търпение и милост към самите себе си. Това е всичко, за което бих искал да ви помоля...

- 22-03-2015|**Хр.Димитров**

Специалист съм по средновековна, не по модерна история, но изчетох материала и коментарите с голям интерес. Не оправдавам репресиите срещу въстаналите (предимно гърци с комунистически убеждения), но мисля, че контра-действията на българската войска, полиция и цивилно българско население срещу тях са разбираеми и не трябва тотално да се отхвърлят и осъждат. Като историк бих искал да подчертая 2 неща: според мен, това въстание (по-скоро, въоръжен комунистически метеж) е било безсмислено – след поемането на властта от германците, българските власти не са притеснявали местното гръцко население (забележете, въздържаността на нациналистическия гръцки партизански отряд -т.нар. „кралски андарти" за намеса в метежа); първоначалните

репресии на някои военни командири, според мен са израз на уплаха от заварената нова етническа обстановка в Беломорието и може би представляват неуспешен опит за етническо прочистване... (искам да напомня, че след Нойския договор гърците фактически извършили етническо прочистване на Беломорието – прогонили по-голямата част от местното българско население и заселили гърци от Мала Азия, прогонени на свой ред от турците)...

- 22-03-2015|**Златко**

Най-първо, позволете ми да благодаря за сдържания и умерен тон, както и за липсата на желание да се говори от „последна инстанция“ (ценя всички коментари, които се придържат към нормален, цивилизован тон и не предпоставят предварително, че отсрещната страна е достойна за обесване, примерно)...

И все пак трябва да възразя. Казаното по-горе в коментара ви

> *след поемането на властта от германците, българските власти не са притеснявали местното гръцко население*

просто не съответства на историческите факти. Българските административни органи, подкрепяни от окупационните войски, подлагат гръцкото население на силна сегрегация и открит тормоз (дори дажбите за хляб са по-малки за онези хора, които са отказали да се запишат като „българи“). В момента подготвям за публикуване друг материал, в който данните вече идват от гръцка страна (става дума за изследване, проведено вече през 1990-те години, в което са анкетирани три различни поколения гърци от Драмския регион). Нещата звучат, меко казано, ужасяващо. Надявам се, че не преувеличавам. Самият аз за пръв път започнах да разбирам малко по-ясно след прочитането на този текст какво изпитват немците, когато гледат филми или четат книги за нещата, вършени от техните собствени дядовци.

Надявам се да не бъда обвинен от прекалено много хора в антибългарски чувства. Приемането на такъв тип свидетелства е изключително трудно, тъй като човек неволно се чувства подложен на обвинения, които са напълно нови, непознати и обикновено възприемани като атака срещу колективната и дори лична национална идентификация. Това прави намирането на обща база за разговор и дискусия изключително трудно. Веднага се появяват думички като „национално предателство“

или „антибългарскост“, докато всичко, за което става дума, според мен е настояването за чиста и проста, най-обикновена почтеност. Да, въпрос именно на почтеност е да приемем и признаем, че в миналото на страната ни има тъмни ъгли, които се нуждаят от ново осветяване и преосмисляне, именно за да не се стига НИКОГА повече до повтарянето им...

Впрочем, може би тук трябва да спра. Материалът, който подготвям, може да бъде намерен ето тук, ако някой не иска да чака докато го преведа и обработя (моля, отидете на глава тринадесета, **„Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia“**)...

soros.org.mk/dokumenti/After_the_War_Was_Over.pdf

- 22-03-2015|**Златко**

А по въпроса за отношенията между гърци, българи, съответни власти, малцинства и пр., има чудесна българска специалистка,**Теодора Драгостинова от Университета в Охайо, САЩ**, която освен всичко друго е и доста по-умерена в оценките си от мен, примерно, така че едва ли някой би могъл да я обвини в пристрастност. Малко по малко ще преработвам и нейните работи (и гледни точки), с надеждата да мога в хода на времето да ви представя и неща, които да звучат по-малко като обвинения, защото действително не искам да се превръщам в някаква „нюрнбергска инстанция“. Прочее, да видим с какво ще ни изненада бъдещето...

А тук – един видео-клип от публичната лекция на Драгостинова, представяща на български основната ѝ досегашна книга, **Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949**. Сериозно изследване, за което намирам само суперлативи сред рецензиите на професионални историци...

Между дом и родина - The Red House Centre for Culture and Debate

- 22-03-2015|**Хр.Димитров**

Г-н Златко, простете, но мисля, че Вашата оценка „Българските административни органи, подкрепяни от окупационните войски, подлагат гръцкото население на силна сегрегация и открит тормоз“ е малко пресилена. Това е, най-малкото защото противоречи дори на изнесените факти в работата на Г.Даскалов за ролята на някои български администратори в защита на местното гръцко население, подмамено от

комунистите... Забележете, действията на населението (явно гръцко) от с.Каракавак начело с руския емигрант-белогвардеец, който ясно е преценил за какво става дума...

- 23-03-2015|**Златко**

Най-ценният и най-лаконичен коментар, който получих до момента върху този материал (в лично писмо):

> *Видях първата публикация за Драмското въстание и коментарите. Започна се. И оттук ще излезе много гной...*

- 25-03-2015|**Македономахос**

Изследването на Георги Даскалов е от 1992 г., а вече споменатия филм „Борислав и Балканите“ е от 1993 г., въпреки това има хора, които едва сега научават за тия събития. Кой им е виновен за незаинтересоваността и непознаването на балканската история до този момент? Разбира се, че конспиративния „мастърмайнд“, който прикрива неудобните факти от българската история.:)

Инак Златко, радвам се, едно че ви дадох идея да пишете за Драмските събития и второ ви показах, че не е коректно от ваша страна да слагате под общ знаменател всички български историографи. Препоръчвам ви да изчетете и останалите трудове на Даскалов, за да разберете къде се корени противоборството българи-гърци в Егея. Забележете не Тесалия, не Пирея, не Епир, а тъкмо Егейска Македония. Тези теми не кореспондират с курса на „Либерален преглед“ и все пак познаването на историческите факти ще ви помогне поне за частичното осмисляне аргументите на критиците ви.

- 25-03-2015|**Златко**

Мисля, че мненията ни относно „ценността“ на трудовете на Георги Даскалов се различават радикално. Публикувах този откъс единствено поради пълната липса на каквото и да било друго в българската историография. А инак го намирам просто първобитен, във всичко, освен директното описание на факти и събития (какъвто е отчасти този откъс). Ако самият вие познавате книгата достатъчно добре, то със сигурност имате представа за пълната понятийна и концептуална каша, която цари в последната ѝ част,

Привеждам тук няколко цитата, за да поясня какво имам пред вид:

Едно от най-здравите ядра на гръцката работническа класа е работничеството в Драмско. Неговата сила и авторитет се дължат на водените от него класови битки в годините между двете световни войни за социални и демократични правдини, на борбата срещу фашистката диктатура на Й. Метаксас. Това обуславя неговата хегемонна роля в избухналото въстание.
[...]
Целите и задачите на Драмското въстание, хегемонната роля на пролетариата и движещите сили в него дават основание то да се характеризира като въстание с революционно-класова и национална същност. Неговата двуединна цел съчетава борбата за отхвърляне на чуждата за гръцкото население българска власт и за извоюване на едно ново общество по примера на октомври 1917 г.
стр.256, 260

Като организира и провежда Драмското въстание, насочено срещу установената българска власт в Източна Македония и Западна Тракия, ГКП игнорира българския национален въпрос. В своята политическа и военнобоева дейност тя се проявява като национална гръцка партия, която се бори за възстановяване на статуквото, наложено с грабителските мирни договори от Букурещ и Ньой. [...]
В рамките на това двуединство в политиката и практиката на ГКП се изключват историческите права на българския народ, чиито управляващи кръгове правят поредния несполучлив опит за обединение на отечеството и на разпокъсаната българска нация.
стр. 261

Е дайте сега да се разберем веднъж завинаги: оправдано ли е въстанието или не? Имат ли право гърците – комунисти или не – да се вдигат на оръжие срещу окупационната сила? У Даскалов еднозначен отговор на този въпрос няма – и цялата книга е едно-единствено упражнение по идеологическа еквилибристика.

Казано възможно най-кратко, книгата е написана по принципа „и вълка сит, и агнето цяло“. Въпреки че е публикувана след десети но-

ември, тя очевидно е писана преди това, тоест Даскалов прави всичко възможно, за да се придържа към възможно най-закостенелите догми на партийно-класовия подход към историографията (цитат 1). В същото време обаче той е най-обикновен български националист, като повечето хора от неговото поколение и възпитание. Оттук и неспособността му да стигне до каквото и да било последователно отхвърляне на мотивите и оправданията за българската окупация от 1941-44. Резултатът е просто отчайващ, чиста проба „идеологическа кашора", както може да види всеки човек, прочел поне нещичко от тази книга.

Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. В частност, биографията на Андон Калчев, шефът на българско-македонската организация „Охрана", ужасът на егейските гърци от времето на Окупацията, чиято дейност също се нуждае от солидно осветляване, не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм. („Клио срещу Темида. Антон Калчев – хуманист или военнопрестъпник") – при него кой знае защо Калчев е наречен „Антон".

- 25-03-2015|**Гост**

Златко писа:

...Публикувах този откъс единствено поради пълната липса на каквото и да било друго в българската историография. А инак го намирам просто първобитен, във всичко, освен директното описание на факти и събития (какъвто е отчасти този откъс). Въпреки че е публикувана след десети ноември, тя очевидно е писана преди това, тоест Даскалов прави всичко възможно, за да се придържа към възможно най-закостенелите догми на партийно-класовия подход към историографията (цитат 1). В същото време обаче той е най-обикновен български националист, като повечето хора от неговото поколение и възпитание. Оттук и неспособността му да стигне до каквото и да било последователно отхвърляне на мотивите и оправданията за българската окупация от 1941-44. Резултатът е просто отчайващ, чиста проба „идеологическа кашора", както може да види всеки човек, прочел поне нещичко от тази книга.

Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. ... не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм.

Удивително точна диагноза за малоумията на този автор. Само бих коригирал, че не беше обикновен националист, а един от най-патологичните случаи, на неговия фон всички други бледнеят.

Това което трябва да се добави е, че изтормози поколения студенти да зубрят написаното от него, изпитваше ги, връщаше ги докато ги направи на нищо и започнат да пеят както на него му се иска. Абсолютно фелдфебелска работа. А как се е заяждал и гаврил навремето с гръцки студенти за щастие не съм бил пряк свидетел. Грях му на душата на онзи, дето го докара в СУ!

- 25-03-2015|**Златко**

И още един кратък и точен коментар, който получих днес по електронната поща:

Филмът „Борислав и Балканите“ е прекрасен поучителен разказ за българския фашизъм през 40-те години на миналия век. Режисьорът на филма – Юли Стоянов (вечна му памет!) е достоен син на великия си баща – хуманист! (Людмил Стоянов, за сведение на безпросветните.)

- 25-03-2015|**Броди**

Голям просвет! С този материал много неща от спорни тези в мен се наместват от само себе си. Дори и с краткото споменаване за Юли Стоянов и великия му баща –хуманист Людмил Стоянов. Малко допълнение: майката също е достолепна, автор от европейска величина–Мария Грубешлиева. Повестта „Холера“ на Людмил Стоянов и досега е безспорен образец за изискана и висока проза.

Дори и да се застане откъм позицията на Г.Даскалов, трябва да се сдъвчи пясък и се признае, че гръцките партизани реално са били съпротива на окупаторите, а не да гмуцат краден кашкавал. Да припомним и „най-голямата ни партизанска акция“ в местността Жабокрек септември 1944г., която по всички параграфи си е военно престъпление. Една тумба шумкари стрелят по възстановяващи се ранени войници

от вермахта. След „промените“ на едно честване генерал Крум Радонов заговори за извънземни там, които нашите обирджии на мадри уж са гонели, сякаш са калушари или пияни гайдарджии през русалийската неделя...

Доста се озадачих при прочита на „Тютюн“ от Димитър Димов, където в края е споменато за очистване на десетина наши артелчици в някакво село при снабдителна акция за храна в село край Солун. Вече ми е повече от ясно: имало е за какво.

От филма на Юли Стоянов разбрах какво щяхме да правим на източния фронт–палачи и пъдари. Чукам на дърво, дано сега не ни стигне!

На този фон изрично трябва да се упомене, че тази измислица за трогателното отношение на цар Борис спрямо нашите войници да не ходят на източния фронт е толкова зле скалъпена. На практика на нашия монар му досвидяват милиардите от наркотрафика в швейцарските банки, с десетилетия плячкосвани наедно с Ванче Михайлов, точно за тия пари е настоявал Хитлер.(Е, на Симеочно го прелъгаха, щипнаха от същите пари чудотворците на БСП и му дадоха върхове и хендеци...) Постъпката му е равностойна на самоубийство...

И да продължим положените проекции в тези текстове и коментари. Есента на 1945г. самите гърци избиват близо 35 000, може и повече свои сънародници, ориентирани спрямо Москва. Бройката на прокудените ще ми е интересно да чуя, но след отстраняване на хунтата имаше амнистия и обикновените подведени хора се завърнаха в пределите на Елада, в нашето мило Отечество останаха да берат страхове реалните палачи.

От прочита на коментарите долавям доста солидна подготовка и проникновени тълкувания в участниците. Благодаря им, също и на Златко Енев, който тук си е идеално на мястото. Поддържам предложението да се навлезе точно в пререканията за хубавия Егейски край, Вардарско и Поморавието. Като че ли някакъв уплах от този толкова щекотлив македонски въпрос!

Съседите гърци имат много по-положително отношение спрямо Русия в сравнение с нас, това си го обяснявам единствено, че държат на себе си и не предават собствените си интереси.

Последна молба лично към Македономахос: на заден план кой и защо дърпа конците до такива крайности в изстъпленията да се накървавят и обикновените войници, нещо, което предвиждат кой ще плаща

в бъдеще в официалните си писма до София сътрудниците в института по тютюна. Същото по Драма правят наши чиновници, които безогледно обират евреите при арестуването и транспортирането им за лагерите на смъртта...

П.П. Сбъдва се реченото от народа: дълго можеш да мамиш човека, но няма да успееш никога да го излъжеш.

- 25-03-2015|**Карлъково**

  българските власти не са притеснявали местното гръцко население

Това просто не е вярно. В коментар по-горе споменах, че баща ми е македонец от този край, а майка ми са гърци преселници от Турция. Както преди 41 година е имало репресии към местното население като са ги глобявали ако не говорят гръцки/ тук ще направя едно комично отклонение тъй като и лазеите идващи от Турция не са знаели гръцки, а са говорели турски и лазейски нещо между турски и гръцки. Та затова гръцките власти са разрешавали да се говори на турски което местното население е знаело. В един момент след балканските войни в тези райони се е говорело предимно на турски/. При окупацията от българските войски просто се сменят ролите. Някой от местните стават кметове и започват да гонят гърците които около 41 вече са около половината население. Да се отрича етническо прочистване е престъпление. Имало го е и от двете страни. Да въстанието е комунистическо, но много гърци са участвали заради това, че е антибългарско. Участвалото славяногласно население от Карлъково, Просечен, Терлиз, Кубалище и др. във въстанието е по политически причини.

> *но след отстраняване на хунтата имаше амнистия и обикновените подведени хора се завърнаха в пределите на Елада, в нашето мило Отечество останаха да берат страхове реалните палачи.*

Ако мога да ви поправя, защото амнистията извоювана от ГКП обхвана онази част от гръцките партизани които се считаха за гърци, а македонците които бяха участвали в гражданската война пак заради тази Гръцка Комунистическа Партия не могат да припарят в Гърция, защото има специален закон за тях. Семейни приятели една част се изселиха в Гърция, други заминаха за Македония, а трети за Америка!? Тази тема

е част от семейната история, а аз съм между двете страни на конфликта и той ми е до болка познат от разказите на преки очевидци и участници. В много от коментарите има добри тълкувания, но има и от рода „а вие защо биете негрите“. Трябва да се пише за издевателствата по време на войните, за да се проумее какво носи една война. Времето в което живеем изобилства от примери, но някой си мисли, че те не ни засягат, затова трябва да пишем за тези репресии в които сме били жертви или нашите предци са провеждали в Македония. Има го и едното и другото.

- 26-03-2015|**Златко**

  Това просто не е вярно. В коментар по-горе споменах, че баща ми е македонец от този край, а майка ми са гърци преселници от Турция.

Разбира се, че не е вярно. Мисля, че всички хора разбират това интуитивно, дори и без някакви по-особени аргументи, тъй като е очевидно, че първото нещо, с което ще се заемат българските власти след окупацията на региона, е ускорена българизация, тоест онова, което се правеше у нас с турците по време на „възродителния процес“, само че без шест-пет, ами с истинско, неприкрито насилие и директно прогонване на гърците от земите и домовете им, за да могат те да бъдат заети пък от българи (основно бивши преселници пак от същите тези райони, които са били прогонени от гърците двадесетина години по-рано). Изобщо, картинката е една и съща и от двете страни – и ако има някаква причина за това, че аз представям най-вече картината на българските неправди, то се дължи на това, че не виждам смисъл от раздухване на познатите националистически страсти, резултата от които виждаме всеки ден. Какво са направили „на нас“ знаят всички. Виж, какво сме направили ние – това май не знае – или по-точно не иска да знае – (почти) никой.

А нещата са толкова прости. Помислете сами – нас никой никога не ни е окупирал. Никога след Освобождението. Но след като губим Балканските войни и голяма част от регионите в Македония остават извън наша юрисдикция, ние НА ДВА ПЪТИ ги „освобождаваме“, тоест окупираме, по смисъла на международното право. А какво правим там вече си е ясно, това просто не се нуждае от обяснение. Имайте пред вид, че военновременна окупация е нещо доста по-различно от неща като „просто“ обмени на население или етнически прочиствания, които се провеждат при мирни условия и при които все пак няма чак толкова много жесто-

кост и насилие. А нашето собствено участие в цялата каша е свързано на два пъти именно с военновременни окупации – и спомените, които остават за нас у местното население, са като за хуни, които идват, грабят, убиват, плячкосват и така нататък, докато бъдат прогонени, но никой не знае кога точно ще се върнат обратно, за да правят отново пак същото. Как след всичко това сме успели да убедим самите себе си, че сме „жертви на историческа несправедливост“ е една от големите мистерии на българската душа, така да се каже...

А инак, надявам се, би трябвало да става вече малко по-ясно защо думите на българския професор и академик Георги Марков **„жалко, че Хитлер изгуби войната. защото иначе щях да си представям книгите на остров Тасос“** би трябвало да звучат на всички ни като „ако можехме да го правим отново, пак същото щяхме да правим“. Искрено се надявам тези тук материали да започнат да дават на малко повече хора в страната реална представа за образа, който ние, българите, имаме сред определени части от съседите си и защо именно той е такъв. Дали всичко това ще доведе до някаква промяна в умонагласите, поне сред по-младите хора, си остава отново мистерия, разбира се, но поне някакъв опит трябва да се направи. Инак така и ще си върви до памтивека с игра на балкански развален телефон и „ние сме най-големите жертви“...

- 03-04-2015|**Македономахос**

Тезата на Даскалов е ясна, комунистическата съпротива няма идеологическите предпоставки за повдигане на въстание, тъй като смяната на една управляваща капиталистическа власт с друга не променя положението на населението. Въстанието е в пряка връзка с нахлуването на Нацистка Германия в СССР и оттам причините за въоръжено въстание трудно биха се намерили в установяващата се военновременна българска власт. Последвалите сурови реакции към местното население и последвалото им изследване също получават обяснение. Безспорно етническата картина в Югоизточна Македония е изменена значително от края на Балканските войни, още тогава огромна част от българите са принудени да бягат, изгонени или физически унищожени, а след Малоазийската катастрофа на тяхно място са заселени маджири и други туркоезични християни. Т.е. българските власти са посрещани като цяло от неблагоприятна обстановка. Добавяме и факта, че въстание в тила

на немската армия, водеща война на 2 фронта, сериозно би дискредитирала България пред съюзниците си, която тъкмо е овладяла областта. Оттук насетне, малко остава да се добави щипка балканска жестокост и да последва кървава двупосочна вендета. Освен книгата на Даскалов, добавяме документалния гореказан филм (впрочем в него участват редица университетски преподаватели историци, тогава преподаватели в НГДЕК), както и няколкото литературни творби и всъщност разбираме, че Драмското въстание от 1941 година не е никак премълчавано в българската общественост...

Един историк може да е не е добър, но да напише добър труд, може да е много добър, но да напише пълен блудкаж, но подобни глупости от сорта „тоя професор на изпит скъса, не мен, ама най-добрия ми приятел" ги подминавам като дело на тотална комплексарщина. За да си добър преподавател, трябва да си и педагог, но за да напишеш значим исторически труд – не, трябва да си много други неща.

- 03-04-2015|**Македономахос**

Златко писа:

> *Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. В частност, биографията на Андон Калчев, шефът на българско-македонската организация „Охрана", ужасът на егейските гърци от времето на Окупацията, чиято дейност също се нуждае от солидно осветляване, не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм. („Клио срещу Темида. Антон Калчев – хуманист или военнопрестъпник") – при него кой знае защо Калчев е наречен „Антон".*

Андон е българска народна форма на гръцкото име Антон и за българи, отраснали в иначе чуждата гръцка среда, е нормално да се ползват повече варианти. Още повече, до съзряването си Калчев живее в Гърция. Налагането на идеологическа украса на дейността на Андон Калчев обаче безспорно е грешен начин да започнете изследването биографията му. Неговото политическо убийство, замаскирано зад военен процес, е безспорно срамен факт за гръцката държавност. Впрочем, в този процес е съден и италианския офицер Джовани Равали, който обаче е освободен, но пак по политически причини. Чиновникът Калчев видимо бе в

пъти по-виновен отколкото военния комендант на Костур и италиански офицер Равали... едно такова твърдение щеше да е смешно, ако не беше тъжно.

Ще се радвам изключително много на всеки аргумент, дело на гръцката историография, доказващ вината на „ужасът на егейските гърци“.:)

- 03-04-2015|**Златко**

  Ще се радвам изключително много на всеки аргумент, дело на гръцката историография, доказващ вината на „ужасът на егейските гърци“.:)

Понеже в случая става дума за разминаване на мнения, което се нуждае от привнасяне на допълнителна аргументация, по възможност сериозна, то дали бихте се съгласили да потърсим информационни източници от евентуални трети страни, нито български, нито гръцки? Самият аз ще се постарая да намеря изследването на Щефан Трьобст върху дейността на „Охрана“ в гръцка Македония. Ако самият вие можете да предложите някакви други източници, заповядайте...

- 09-04-2015|**Македономахос**

По-сериозно е от разминаване на мнения, все пак вие изкарахте генерално заключение, както за Андон Калчев, така и за писанията на Даскалов. Разбира се, в малка или по-голяма степен това е допустимо, поради формалния формат на разговора ни, но ако бяхте историк и като такъв изстреляте подобно твърдение, то щяхте да станете за смях. Затуй имайте едно на ум, ако смятате историческата гилдия за консервативна.:)

Охрана е слабо изследвана тема и определено от полза ще е да изровите този материал. Вероятно визирате лекцията му „The Activity of the Ohrana in the Districts of Kastoria, Florina and Pella, 1943-1944“, публикувана в „I Ellada: Diktatoria, Katochi, Antistasi (Greece, 1936-1944: Dictatorship, Occupation, Resistance), ed. by H. Fleischer and N. Svoronos, Athens 1989“ В крайна сметка няма нищо по-добро от това да сме си полезни един на друг.

В историографията дори на Република Македония Охрана е слабо застъпена, но има поне плурализъм в мненията: Стоян Кочов защитава организацията, макар да неглижира цялостния и български характер, но все пак признава, че огромната част от членовете и сетне се прех-

вързлят в ЕЛАС, което пък идва да покаже, че не идеологически причини са принудили населението масово да се включи в комитета. В по-малка степен Стоян Киселиновски, а на противоположно мнение са Вангел Аяновски, Ристо Кирязовски, и другите историци, бивши политически функционери в комунистическото движение от Северна Гърция. (macedonian.atspace.com/knigi/ohran.htm)

Изследване от гледна точка на егейската диаспора в Австралия, което би представлявало интерес е „Macedonia's Secret Army: The IMRO Militia and Volunteer Battalions of Southwestern Macedonia 1943-1944., Europa Books Inc. (2004)" на Vic Nicholas. Допускам, че има материали на италиански език и от италиански изследователи, които обаче за сега остават непотърсени.:)

Гореказаните автори концентрират вниманието си на дейността на организацията и участието на населението в него, не толкова на дейността на Андон Калчев. Той е заклеймен по равно от историографиите на Република Македония и Гърция като „български шовинист" и почти нищо смислено и обективно няма да научите за него. Но тъй де, задълбоченото проучване на цялостната дейност на комитета също ще даде доста отговори за мнимите им и преекспонирани жестокости спрямо гръцкото население.

- 09-04-2015|**Златко**

Привеждам без коментар текстовете, които се намират в линка от Уикипедия, който и вие давате по-горе („Охрана" е представена като насилническа и дори бандитска организация в първия от тях, втория май касае други неща...):

Текстовете са на македонски език и моята OCR програма ги прочете с доста много грешки, но все пак всичко се разбира достатъчно ясно.

И така:

Първо: Извадок од книгата „Егејски бури – Револуционерното движење во Воденско и НОФ во Егејска Македонија" од

Вангел Ајановски Оче

ФОРМИРАЊЕ НА „ОХРАНАТА"
(КОНТРАЧЕТНИШТВОТО)

Активноста на единиците на ЕЛАС во Воденско ги принуди окупаторите да преземат акции за регрутирање на нови сили од редовите на македонското население, бидејки дел од своите

сили беа принудени да ги исиратат на фронтовите спрема Советскиот Сојуз и на Блискиот Исток. Тогаш сепак им пойде од рака да мобилизираат еден дел од грчкото население во Воденско под знамето на ПАО, фрлайки ги во борба против единиците на ЕЛАС. Поради ова германската командатура имаше чести расправии со бугарофилските елементи ангажирани во Воден кои изразија спротивставуваье на рекрутираньето и поддршката што им се даваше на грчките националистски сили. За Германците беше несфатливо како бугарскиот двор преку своите емисари како што беше Калчев успеаја да привлечат дел од македонското население во Костурско и да го фрлат во борба против ЕЛАС, а тоа не можеа да го постигнат мегу македонското население во Воденско.

На пример во Костурско во текот на март 1943 година веке извесен број села беа вооружени и дејствуваа под директивите на италијанскиот поручник Равал и бугарскиот поручник Калчев. Германците настојуваа тоа да го спроведат и во воденскиот крај. За тоа бараа од Софија да се испратат повторно влијателни лица, што ке можат да го придобиват населението и да го вооружат во редовите на ОХРАНАТА. Бугарската влада го понуди својот претставник во Битола Гошо Атанасов, кој заедно со Калчев требаше да ја изврши оваа задача. За таа цел беше ангажиран и Горги Димчев бугарски воен пилот, роден 1916 година во селото Бозец-Гуменичко, емигриран во Бугарија во 1924 година.

На 3 јуни 1944 година Гошо Атанасов во Битола одржа состанок на кој беше разгледана состојбата на бугарското дејствуваньe во Ereј ска Македонија. На состанокот мегу другите присуствуваа: Лосип Марков, Димитар Гичев, Пешо Гребенаров, Жеро Настев, Димко Василев — сите дојдени од Бугарија и некой нивни симпатизери од Битолско.

На советуваньето Калчев ја изнесе положбата во ЕrejсКа Македонија, посебно во Воденскиот крај и побара од присутните да се ангажират во наоружуваньето на македонското население и да ја засилат бугарската пропаганда, со тоа што лично ке заминат во Воденско.

Во Битола останаа до 13 јуни и откако ја проширија листата со други авантуристи, околу 56 лица, така наречени „македонски дејци“ на 14 јуни 1944 година заминаа за Воден. Тука се смести во просторните на училиштето во „мацирската населба“ и така воденското училиште се претвори во касарна на бугарските контрачетници.

Во својата изјава што Горги Димчев ја даде на 8 октомври 1944 година, непосредно по ликвидирането на ОХРАНАТА, тој изнесе:

„На 15 јуни 1944 година бев повикан од командант.от на германската командатура во Воден, Мајорот Хајде. Таму ги затекнав поручникот Андон Калчев, Димитар Цилев, бугарски функционер, агутантот на Мајорот Хајде, поручникот Хелман, германските офицери — капетанот Макс и поручникот Деглер. Тука ми беше соопштено дека за командант на Третата македонска дружина „ОХРАНА“ во Воден се назначува капетанот Макс а негов помошник ке биде поручникот Деглер. Јас ке бидам строев командир и ке му бидам потчинет на капетанот Макс и на поручникот Деглер, а сите ке ги исполнуваат моите наредби. Не заборавете дека сте војници — ни беше речено — и дека треба да се подготвите уште денес да ја формирате дружината. Војниците што ке бидат примени во дружината ke бидат облечени и вооружани од наши офицери и нивното снабдуванье со прехранбени артикли и друг воен материјал ke се врши од нашите воени магацини ...“

Наредбата ми ја издаде Мајорот Хајде, а од германски превод вршеа поручникот Калчев и „деецот“ Цилев.

По соопштението на МајороТ Хајде, групата дој- дена од Битола и Бу гари ја на 16 јуни ја формира дружината („ОХРАНАТА“) во Воден. Сите тие, заедно со бугарофилски расположените елементи во градот почнаа да вршат засилен приписок на македонското население да стапува во нивните редови. Притоа се нудеа разни ветуванья, се даваа бројни закани, сè со цел да придобјат што повеке Македонци во своите редови. Благодарејќи на ваквиот настап кон Крајот на јуни 1944 година беа вооружани триесетина Македонци од Воденско и тоа претежно од редовите на авантуристите и неранимајковци. На тој начин

„македонската дружба“ во Воден заедно со 56-те „охранции“ дојдени од Бугарија достигна бројка од 86 лица.
Потоа, по наредба на Мајорот Хајде, раководството на дружината започна насилно вооружуваше на населението од околните македонски села. Од составот на оваа дружба 35 вооружани лица беа испратени во селото Јаворени и со помош на германски единици го собраа народот сред село и почнаа да му делат оружје. Под закани и притисоци околу 50 селани добија оружие, формирајќи една чета со седиште во селото. Оваа чета беше вклучена во Третата македонска дружина. Мегутоа, бидејќи селото се наоѓаше на подножието на планината Каракамец, во ко ја дејствуваа единиците на 16 полк на ЕЛАС, постоеше опасност штотуку воо ружаните „охранции“ да бидат разоружани и казнети за свој'ата постапка од страна на партизаните па група од 35 вооружани контрачетници од дојдените од Бугарија останаа подол го време во селото да го чуваат моралот мегу селаните и да ги заштитат од евентуалните напади на партизаните. Сето ова укажува дека во вооружувашето на населението, немаше речиси никакво воjничко значеше, туку исклучиво требаше да одигра политичко-пропагандна цел дека ете македонското население во Воденско со пушка во раце се бори за „својата слобода“
Жителите на селото Јаворени, како и на други македонски села, не сакаа да земат оружие в рака, свесни дека тоа ги изложува на двоена опасност, да им служат на окупаторските интереси и да им се спротивставуваат, на единиците на ЕЛАС, кои дотогаш ги помагаа и имаа симпатии спрема нивната борба. Но, принудата не допушташе можност да ги искажат своите чувства, па оружјето што им беше доделено го држеа со страв и неизвесност.
За командир на четата во Јаворени беше именуван Петре Родивецот. Подоцна беше вооружано под слични услови и селото Ошљани, но бидејќи ова село беше под директен удар на единиците на ЕЛАС, 15-минатa вооружени селани беа принудени да ј се приклучат на четата во селото Творени. Командир на оваа чета беше Ристо Петров.

Во почетокот на јули 1944 година воденската „ОХРАНА“ со помош на германски воени единици насилно вооружа уште неколку села мегу кои Нисија, Гугово, Теово.
Мегутоа, жителите на Теово речиси исцело беа организирани во ЕАМ и долги години работеа под директивите на партиската организацца за Воденско. Затоа веднаш по интервенциатд на партизанските единици на ЕЛАС голем број од нив ги предадоа пушките на партизаните, а дел заминаа во Воден и пред командантот на германската командатура мазорот Хајде ги предадоа пушките, баранки од него да се спречи натамошното вооружуване од страна на ОХРАНАТА.
Постапката на жителите на Теово ги охрабри и другите села и почнаа масовни баранья да се прекине со вооружуваньето. Германците, согледувајки ја заблудата, уште повеке свесни дека ваквиот начин на вооружувавье му оди во прилог само на ЕЛАС кој лесно ги разоружуваше селските чети, повеке не интервениираше во други села. Затоа се пристали на агитиранје дека селаните треба во интерес на својата безбедност да се вооружуваат и да се борат против грчките националистички банди и партизаните. Но, тоа даде поразителни резултати: само неколкумина селани доброволно побараа пушки од „дружината“. Дејноста на таканаречената „Трета македонска дружина“ во Воден по ништо не се разликуваше од насталите на германските окупаторски сили, бидејки директно беше раководена од германската командатура и се служеше со исти цели, а употребуваше исти методи. „Деецот“ Торги Димчев, водач на воденската дружина вака ја прикажува активноста на дружината: „... По неколку дена бев повикан кај мајорот Хајде, кой ми нареди во 12 часот навечер да ја земам дружината, да ја натоварам на воени германски камиони и ја однесам во селото Нисја со задача да го заобиколам и извршам претрес. Доколку нај дам партизани илегалци добив задача веднаш да ги стрелам. Ја прифатив наредбата и во 3 часот изутрина селото беше опколено и потоа започна претрес по куките. Притоа пронајдовме тројца илегалци и откако ги заробивме, наредив да не се стрелаат бидејки сакав живи да му ги однесам на мајорот Хајде. Претресот сè уште траеше кога се слушнаа истре-

ли. Тогаш наредив дружината да заземе позицийа за одбрана, бидейки дознав дека претходно во селото престојувале околу 500 партизани. За да ги ослободам стражарите одредени да ги чуваат троицата заробени илегалци, наредив веднаш истите да бидат стрелани (мегу стреланите илегалци беше и првоборецот Хари Печинаров — м.з). Кога се вратив во Воден се завив кај командантот Хајде и му реферирав за успешно извршената задача. По неколку дена бев повторно повикан кај него и таму заедно со командантот на дружината Макс добивме задача веднаш да тргнеме за селото Влкојанево за да извршиме детален претрес. Тоа село беше скривалиште на партизаните. Ноќта во 23 часот ја построивме дружината и некаде во 2 часот го опколивме селото. При претресот најдовме тројца илегалци кои ги уапсивме до дека тројца други при обидот да побегнат, беа убиени. При враќаньето за Воден наидовме на партизанска заседа. Тогаш јас лично ги стрелав тројцата илегалци кои ги носевме со нас. Следниот ден му реферирав на мајорот Хајде за извршеното, по што тој ме пофали...“

ОХРАНАТА вршеше таков терор над македонското население во Воденско што често извршените злостори ги надминуваа оние што ги вршеше германската окупаторска Војска. Во средината на јули 1944 година „охранциите“ успеаја да го фатат членот на Окружниот одбор на БАМ Георгиос Акратидис под псевдонимот „Аги“, кој поради тоа што не кажа ништо за работата и дејноста на организацјата, беше зверски мачен и ликвидиран. Нему најнапред му го исекоа носот, потоа ушите, рацете а нај после со нож му ги ископаа очите.

ОХРАНАТА од заседа го уби и Кочо Важдаров од Воден, младинец, инаку курир на КПГ. Слична судбина го снајде и курирот на Окружниот комитет на КПГ за Воденско Михали Х. кој беше ликвидиран во лозјата на „Караман“.

Во дули 1944 година од страна на „ОХРАНАТА“ беше уапсен и попот Константин од селото Калиница, кој како функционер на БАМ работеше во Воден. По тешки и зверски маченьа беше обесен во канцеларијата на Гестапо, која беше сместена во куката на браката Гешови, во центарот на градот.

„ОХРАНАТА“ ги уапси и Григори Љольос (Голи), организационен секретар на ОК на КПГ, Горги Самаренчев, член на секретаријатот на Градскиот одбор на ЕПОН, Тодор Симовски, функционер на ЕПОН, Ристо Кордалов, Ристо Шорев и Ангел Гацев, активисти на КПГ во Воден. Тие им беа предадени на Германците.

На 1 септември 1944 година од заседа беше уапсен Туши Фильов, курир на ЕЛАС, кај кого беше пронајдена и поштата за Окружниот комитет на КПГ за Воденско. По откриваньето на писмата беа уапсени Велика Ајановска со синот Горги, Катина Ајановска со синот Ристо, Олимпиада Ајановска и Риса Дончева. Тие беа предадени на Гестапо КОЈ ги држеше в затвор сè до партизанскиот напад и нивното ослободуваше.

„ОХРАНАТА“ не се задоволуваше само со поединечни акции и злосторства. Заедно со германските единици и бандите на ПАО често преземаа напади против партизанските одреди во овој крај, вршејќи и грабежи и силуваньа над мирното население. Нивната наезда траеше се до средината на 1944 година кога „охранциите“ доживеаја ликвидација и целосно распаганье.

Второ: Извадок од книгата „Идеолошкиот активизам над Македонците под Грција“ од

Стојан Кочов

1.3 КОМИТИ – МАКЕДОНЦИ

Комити: борци за ослободуваъье од турското ропство, а сега во четириесетите годините сите тие луге се имаа прогласено како борци против грчкото робство. Тие сите беа синови или внуци на најстакнати Илинденци над кои андартите заедно со Владиката Каравангелис имаа извршено невидени злосторства во процесот на погрчуваньето, а тоа го тврди и самиот Каравангелис во СВојаТа книга (спомени): „Ο μακεδονικός αγων(Απομνιμονεύματα) Αρχείον Μακεδονικός αγωνος Πινελοπίς Δελτά. Θεσσαλονίκη, 1959.“. Заклетвата на сите комити им беше: „МАКЕДОН1/иА-за неа ние се бориме- за неа ние ке у мри ме“.

Зошто со појаВаТа на Комитите (На 5 март 1943 година во Костур е формирана првата воена единица-Комити) и работи-

те зедоа друг тек? Зошто и од кои причини тие се појавНја во развластената Грција? (На 20 ма) 1941 година според Хитлеровата наредба од 17 Мај истата година, Гррпја е официјално поделена на окупациони зони: германска, италијанска и бугарска). Каде беше македонскиот фактор да ја земе во свои раце судбината на СВОЈ'ОТ народ. Зошто им е се препуштено на грчката и на бугарската пропагандна машинериј'а, што делувале уште од времето на Егза- рхпјаТа и Патрјаршјата? Каде се нашите национални водачи? Тие се во редовите на КПГ (Види: на грбот од партиската книшка што им препорачувал Сталин- мополитизам и класна борба...)*

Но, да видеме како поетапна комунистите во врека) ова прашаье, и со каква цел предложна тие да се Формира СНОФ, па дури и мали воени формации (но, јуклучиво во областите, каде што тие и беа формирани еланите вооружени од комитетот), кога се знае дека со таквата минимална програмска опрпја со целосна мноправност на малцинствата, не се предвидува тие.. имаат право на формираме на самостоен воени формации. Каква беше сепак, таа грижа од КПГ за нас!\ якедонците, кога ЕЛАС беше уште петото 1943 година реговори со Англичаните? Грижа или манипулацијa?

Раководствата на КПГ, ЕАМ и ЕЛАС, загрижени за итуацијата, што се создаде во Македонка под Трпја, а посебно во Костурско, Леринско и Воденско, се нашоа јинудени да формираат посебна македонска организација СНОФ (Слав)аномакедонски народноослободи- елен фронт). Така на 20 октомври 1943 година беше формиран СНОФ, но само во Костурско и покасно во еринско, мегутоа не и во Воденско. Па и тоа го сторва луге од Обласниот Комитет на КПГ за Западна Маке- јоННја, и тоа Грците: Христос Калфас (Андреас) и секре- тарот на окружниот комитет за Костурско Андонис Андонопулос (Периклис) и секретарот на окружниот Комитет на КПГ за Кожанско Танасис Карцунис. (Види: книгата „Паскал Митревски и неговото време (1921- і Э78)", од Ташко Мамуровски). Ете како се роди организацијата на СНОФ, а исто така и какви се оценките за истата.

СНОФ има голема заслуга за тоа што од селата, саде што де) ствуваше, над 500 Македонци етапна во ред ЕЛАС..." (НејасНО е зошто Македонците пак ги туркаа о ЕЛАС?) и понатаму: „Секако најзначајна заслуга на СНОФ и на неговиот воору-

жен дел СОВ (Славј'анома- кедонскаослободителна ВојсКа) претставува разоружу- вагьето на голем дел од контра- четништвото (се мисли на комитите, но бидјки петорната се пишуваше по југојо- венскиот модел, и ние Македонците станавме четници- заб.С.К.), со што се овозможи натамошниот непречен раЗВОј на НОД во ТОЈ' Крај". (Види: Д-р Ристо Кпрја30ВСКН книгата „Македонски национални институции во ЕгејсКНОТ дел на Македонка (1941-1961) стр. 29). Понатаму во истата книга на стр. 33 се вели: „Токму кога СНОФ ги постигна овие и имаше реални перспективи да постигне уште поголеми резултати за уште помасовно вклучуванье на Македонците во борбата, раководството на КПГ во април 1944 година донесе одлука за расформиракэе на СНОФ и на СОВ. Оßој многу нерекен и штетен потег на раководството на КПГ се должи на неговата споменатa политика на спогодуванье со десницата преку недо- зволени отстапки..." Еве како се роди и живееше само неполни 6 месеци организацјата СНОФ, (Сега Кај нас таа е оценета како институција, а тоа ни се врака како бумеранг во Австралиј'а, можеби заради тоа што буме- рангот е и измислен во таа ЗеМја). А ете и какви се оценките на истата. Но, да се оценува нејзиното рас- формиранье како „несрекен случај'", тоа покажува само дека немаме сили да си ја признаеме вистината. Дека ние Македонците всушност ја имавме препуштено се- вкупната наша судбина да ја решаваат други. Па така бевме и жртвувани за туги цели; бидјки исто така „боси" влеговме и во Граганската ВојНа од 1945-1949 година.

*Треба исто така да се знае, дека, имено, поради отсуството на македонскиот фактор, и бугарската пропаганда на двапати посегна по нас Македонците, пред да се појаßаТ Комитите. Првиот случа) е во времето кога се водеше грчко-итали)анската ВојНа од 1940 година; тогаш бугарската пропаганда го искористи спупајоТ со Македонците заробеници од грчката ВојсКа во Италја и побара од италианската влада тие да и бидат предадени на Еуrарпја, при што сите овие заробени Македонци *иле претставени како „Бугари". Како непосреден с эзугтат од ваквата „грижа" овие луге од грчките власти эа ставени на*

црната листа и беа прогонувани, заедно нивните сеМејсТВа, до истребуванье како предавници -а „атковината Елада.
Вториот случј е уште подрастичен. Тој се одне- а на групата од 27-темина ослободени македонски и рчки комунисти од затворот „Акронавплион" на 28 јуНН година, со помошта Оулја Шнадер, под единстве- -1 /от услов сите тие да примат бугарско државјанство, VA, ејКН биле потврдени бугарофили. Ослободуваньето н а оменативе, подоцна ке го искористи грчкиот национа-.стички печат и некой грчки политичари, за да ја клеветат КПГ, дека наводно таа се ставила во служба а окупаторот и им ја „предала" Македонка на Бугарите.
Судбината на овие луге е позната, како и од кого г.-е станаа жртви. Еве конкретно што пишува Д-р Танас Г; повски во „Нова Македонка" од 7.04.1994 година, по юводот што му го даде МојаТа книга: „Ако и сакаше г. Кочов да биде обективен, можеше многу лесно да го направи тоа, биде)ки постои документаци)а за сомне- ва»ьата дека смртта негова (се мисли на неговиот стрико ~азо Трповски) е резултат и на грчките комунисти, кои ,идоа дека Тој прво е македонски патриот и се бори прво за националното ослободуванье на СВОјОТ народ." Нави- стина, јас ова не сум го знаел, биде)ки досега во ис~ ориографи)ата не надов дека Лазо Трповски го ликви- _ираа комунистите. Знаев само за манипулацјата, но ете сега се потврди и (Само)жртвуваньето.
Но, пред да видиме кои беа Комитите, интересно е л би но да се знае дека тезата „Една држава-една парТНја" била применувана и во новосоздадените околности во текот на окупаци)ата на Македонка во 1941 година. Еве што вели Д-р Банче СТој4еВ во „Н.М" од 16. 08. 1994 година.
Ъугарската окупаци)а на поголем дел од Вардарска Македонка (а тоа секако важеше и за ЕгејсКа Македонка М.З.), сообразно со Коминтерската теза, ја мотивира- па БРП(к) на извршувагье на нови анекси над македонското комунистичко движенье. По анектираньето на Македонската комунистичка парТпја во Пиринска Македонка, БРП(к) се потрудила да ја анектира и комуни- стичката парТпја во Вардарска Македонка". Па се поставува прашанъето, дали таа БРП(к) не се трудела, преку

разни форми, тоа да го стори и во ЕгејсКа Македонка, и дали е докажано дека таа не била вмешана во целиот Тој процес на создаваньето на Комитетот?
Но, за ова прашанье Д-р Ванче СТој4еВ вели: „Истражуванъето на односите на Коминтерната (на 15 Мај 1943 год. таа била распуштена, но ИК како оперативно тело, и понатаму функционирал), Комунисти- чката паРТија на Оугославја (КШ), Бугарската работничка паРТија (комунисти) БРП(к) и Комунистичката паРТија на Грција (КПГ) спрема македонското прашанье, неоспорно пред почетокот и за време на втората светска ВојНа, до неодамна, во историографската наука традиционално зависеше од дневната политика."
Но да вициме всушност кои луге беа Комитите во Маке до ни'! а под Го иПі а? Еве што пишуваат за нив неко- лкумина историографи, а ние нема причина да не им веруваме: „...Тоа што НајМНогу го натерало еден мал дел од македонското население да етапи во Комитетот бил стравот од вооружените грчки националистички банди, кои во 1943 год. во Западна Македонка растураа лето- ци со застрашувачки пароли против Македонците, а од друга страна-не беа убедени за мнозинството од македонскиот народ и ветуваньата на КПГ за рамно- правност на националните малцинства кога таа би дошла на власт. Во програмата на ЕАМ воопшто не се говореше за одделни национални права на Македонците, а во првите единици на ЕЛАС, што се појаВпја во Западна Македонка во март 1943 г., во прво време преовладуваа националистичките елементи и во еден ден само во с Загоричани заклале 17 Македонци". (Види: Христо Андоновски „Македонка под Грција во борба против фашизмот (1940-1944)", стр. 108."*
Еден од ӧројНМТе фактори што контрачетничкото движение (се мисли на Комитите) во Егефкиот дел на Македонка не прерасна во квинслишко движение, беше.елосното вклучуванье на неговите членови во редовите іа ЕЛАС, а подоцна на ДАГ, во кои што се истакнаа ле.; ада прославени борци, команданти и комесари на партизански единици. Голем 6рој си го дадоа и сеојОТ живот за слободата на сворт народ." (Види: Д-р Ристо Кирјазовски во рецензи)ата за книгата на Ташко Мамуровски

„Бугарската пропаганда во југозападна и централна Егерка Македонка (1941-1944)“. И на Крај, еве што вели и самиот автор на оваа книга Ташко Мамуровски.

„...честите колежи, грабежи, палежи, силуванья, оргии, насилства и.т.н, што ги вршеле врз невиното македонско население грчките националисти, уфрлени во редовите на ЕЛАС како агенти и соработници на оку- паторот, какви што биле Коларас, Баскакис и други, ги натерале Македонците со окупаторско оруж)е да ја бранат сѵојаТа чест и слобода.“ (Види: стр. 49).

Немам намера да коментирам, но сепак да изнесам нешто лично, што го доживеав со илјадници такви борци во единиците на ДАГ. Тоа е случајот со Коста (Дине) Солев-Сулэо, Кој загина како херој и неустрашив командант и борец на ДАГ, но ете Тој благороден човек не му беше дадено заслуженото место во книгата Светли ликови од ЕгејсКа Македонка (1945-1949)“ од Ташко Мамуровски, НајѵероЈаТНо поради тоа што и ната- му некой посакуваат тие луге да ги нарекуваме: „...борци за целите на Хитлер и на неговите слуги на Балканот...“. Што значи, дека комитите не биле против левото движење, туку во одбрана на своето македонско достоинство.

Да не заборавиме дека тие луге имаат деца. и дека тие деца денес живеат во Р. Македонка, а повекето од нив се покажаа како добри Македонци и стопанственици. Сакам да изразам особена почит кон г-ѓа Јатупа Паскал Куновска, Која, во сѵојоТ строго контролиран текст „Нови гледишта на петорната“, критички и концизно изнесува становишта, што се од исклучителна важност за виталните национални прашања. Текст одмерен и со високо и јасНО патриотско чувство, концентриран врз движењето на македонскиот фактор, а не врз интригите на т.н „ЕгејСКНОТ синдром“ за (само)уништувагье. Г-га Куновска, со ОВОЈ сериозен преглед засега многу суштински проблеми, и повикува, без никаква апорпја, кон национално помируваъье, одамна промовирано како нужен чин за нацјата, од почитуваниот професор Димитар Димитров, затоа што таа имала таква судбина (како што ги има илјадници македонци) да живее виновна без вина со: дедо илинденец, со татко борец против националистичките грчки банди и со брака загинати во ДАГ.

1.3.1 ФАКТИ И АРГУМЕНТИ ЗА МАКЕДОНСКИТЕ КОМИТИ ОД КОСТУРСКО

Од дневникот на комитата Васил Занакиев-Мусо- лини. (Дневникот го поседува неговиот син Др. Ристо Ивановски, СКопје.):

„На 18 април 1942 година, фармирана е комисја од пет члена: Васил Занакиев, од село Маньак-Костурско, член на ВМРО обе; Лука Диманин, од село Дреновени-Костурско; Вај Кол>о Шестеварот, член на ВМРО обе; Танас Низамов, преведувач. Барале прием Кај италијанскиот генерал РАВАЛИ Кој бил командант на градот Костур. Од сите нив му била образложена намерата со претходен увод за нас Македонците, дека сме посебен народ и дека по поделбата на Македонка (1912-1913) нашиот народ е подложен на страшен терор за погрчуванъе, КОЈ' систе- матски е почнат уште во далечната 1900 година со специално умисленото доагаме на Владиката Кара- зангелис и вооружените формации под раководство на Павлос Мелас за освојуваме на Македонка.*

Но, и со настанатата етничка промена на населението, т.е. со донесувамето на колонистите од Мала Азпја од кои сега имаме посебно тероризираме од нивна стран и од страна на Грците, односно организащфта ПАО[1], во Која членуваат исклучиво грчки националисти. Тиз секощневно организирале разни рации и плјачкама на добиток. жито, сиреме, мает и други продукти) и измачувама над македонското население кое е од нјезаштитените, па дури ни од италианските власти. Многу од Македонците биле пред италианските власти намерно обвинувани за Комунисти и кои биле апсени и гепани до смрт, за разлика од Грците кои биле затворани како Комунисти но сепак биле ослободувани. Потоа му објаснил, дека сите неопходни продукти кои многу тешко се набавуваат (сол, шекер, масло, газпја и др.) за македонското население биле недостапни.

1 ПАО – Пауидес (Сегрчка ослободителна организација) Која ја сочинуваа заранешни полициски началници и офицери на поранешната грчка арМпја (ЕС) и други разни националистички антинародни елементи. Организаци|ата ПАО во соработка со воено-окупационите власти се обидуваше во редовите на ЕЛАС да инфилтрира свои офицери и агенти со задача да ги ликвидираат партизаните гласити комунисти. Такви инфилтрирани офицери како Кирцидакис, Зисис и Мандаропулос беа осудени и физички ликвидирани кон крарт на април 1943 година.

Последното баранье било, ако е можно да им се дозволи и на Македонците да им се додели канцеларија КОја директно ке општи со италианските власти, бидејки од Грците не можат да надат заштита и разбираме.
да се одцаде во просветата како професор по Теопогпја. но по баранке на грчката злада во 1900 година е назначен за Митрополит на Костурската Епархпја..
Каравангелис за кратко време по сите костурски села создава цела мрежа ,Д свештеници.учители и други, кои ги поткупуваше со златни лири-Тој во овие – и спомени детално ги опишува акциите и наруровите методи што ги вршел ри погрчуванэето заедно со Павлос Мелас, началник и организатор на грчките зндарски чети, кои се појаßwја во Македонка во 1901 година.

Равали им рекол, дека ке бара оôјасНуBarbe и од италианските власти и дека наскоро ке им одговори. Одговорот бил позитивен и на 5 март 1943 година биле свикано собрание од 48 члена кои имало преставници од разни села. На истото собрание било решено да се оформи организација под името „МАКЕДОНСКИ КОМИТЕТ“ за Костурско само за самодбрана, во Кој членуване повеке од 54-60 села. Им било дозволено дури да се наоружат, бидејки им требало да се заштитат во развластената Грција. На собранието биле избрани со гласакье:
1. Пандо Макриев, од село Четирок за главен ко- мандант на Штабот во Костур.
2. Паскал Калиманов, од село Добролишта за командан на сите наоружани селски комити.
3. Лука Диманин, од село Дреновени за помошник на командантот на Штабот.
4. Еај Когьо за главен војвода на Костур.
5 Христо Насков, од село Езерец за секретар и помошник на командантите.
6. Васил Занакиев-Мусолини, од село Маі-ьак, офицер за информации и врски.
7. Кузе Шестеварот, за реонски ВојВОfla.
Вкупно бројоТ на оружани Комити биле околу 9.742 лица, главно со лесно оружје кое било дадено со специална дозвола од ита-

лианската команда на костурскиот гарнизон и ке бидат исклучително под нивна заштита и контрола и нивните flejaHnja ке бидат ограничени, само во атарот на Костурските села и ке можат мегусебно да се помагаат и повеке не треба да им се потчинуваат на грчките органи.
На 24 јупп 1943 година во Костур се славело, се извикувале пароли:
Драги Костурчани! Бидете храбри како што и ви доликува на потеклото!
Да живее OBoj HajcBeTop наш ден Илинден! Да живее слободарскиот дух на Костурчани! Да живее цела Македонка!
Потоа по ова прпсТаппја сите комити кон една маса јукриена со црвено кадифе на КОја беа вкрстени кама и читол и даваа заклетва:
ЗАКЛЕТВА:
„Се клнам шчо до последната капка крв ке се борам а лободна Македонка и шчо ке бидам верен на Маке- Т. скиот Костурски Комитет и нема да станам преда- ж. Ако станам измамник, нека ми се с' нди со рево- ерот и камата шчо за верност ги бацвам!
Слобода или смрт!“

- 09-04-2015|**Златко**

Сега, понеже лека-полека започвам да придобивам усещането, че вие говорите ПО ПРИНЦИП без да давате някакви конкретни цитати, които да подкрепят твърденията ви (дотук в коментарите ви има само линкове)... Та, да попитам: кои са КОНКРЕТНИТЕ информации, които карат лично вас да възприемате Андон Калчев като нещо друго освен водач на касапи, след като начинът, по който е действала организацията му, изглежда доста касапски, поне ако може да се съди по приведените по-горе цитати? Разполагате ли с някакъв друг вид свидетелства? Посочете ги, ако обичате. И този път, по възможност, с реални цитати.

А инак гилдийните самочувствия са си гилдийни самочувствия. Нищо против тях, самият аз не съм член...

- 09-04-2015|**историчар**

Македономахос писа:

... все пак вие изкарахте генерално заключение, както за Андон Калчев, така и за писанията на Даскалов. ... ако бяхте историк и като такъв изстреляте подобно твърдение, то щяхте да станете за смях. Затуй имайте едно на ум, ако смятате историческата гилдия за консервативна.:)

... задълбоченото проучване на цялостната дейност на комитета също ще даде доста отговори за мнимите им и преекспонирани жестокости спрямо гръцкото население.

Мними жестокости?! Много си зле бе, Саше. Пръскаш се шевовете от национализъм и гилдийна солидарност. Как можа толкова нещо да прочетеш по темата (освен примитивизмите на Даскалов) и пак да мелиш като радиоточка за патриотично възпитание.

- 13-04-2015|**Македономахос**

Златко, както вероятно сам сте забелязал информацията за Охрана и за Андон Калчев в интернет е изключително ограничена и противоречива. Но въпреки, че сам не познавате делото на Андон Калчев и дейността на Охрана в детайли, то приемате българите в и от Егейска Македония през Втората световна война пар екселанс за военнопрестъпници. Ваше беше твърдението по-горе и вие трябва да го докажете, но за да не ви се струва като обикновено заяждане, ще ви резюмирам тъкмо книгата на Даскалов за Калчев и Охрана, която следва и сам да сте прегледал. Пък, ако решите – сам ще цитирате, съжалявам, но нямам време и възможност да сканирам пасажи от нея.

Първа глава е озаглавена „Под прицела на гръцките и скопските историци“, в която логично се разглежда личността на Калчев през споменатите две национални историографии, както и няколко английски и френски документи. Както ви отбелязах по-горе, липсват да речем италиански и немски източници и изследвания, които биха били от огромна полза. Втора глава „Борческата закваска на родната южномакедонска земя“ е краеведско и историческо описание на Костурско, отпреди рождението на Калчев, без което обаче не може да бъде разбрана личността, идеалите и каузата му. Трета и четвърта глава („В свободното отечество“ и „С идеите на ВМРО“) описват съзнателния живот, образованието,

изпращането му в Егейска Македония като преводач и сетнешната му дейност до края на войната. Последната глава „Пред мнимата гръцка Темида“ проследява съдебния процес срещу Калчев и се изброяват мнимите (подчертавам) военни престъпления, в които е обвиняван, а в частта „Вместо заключение: Десетте въпроса на Клио“ Даскалов излага собствените си възгледи и предложения, тъй че не се налага дори да се анализират подбудите и мераците му. Изключая Даскалов, има няколко книжни издания и архивни единици в българските архиви. Става въпрос за спомени на бежанци от Егейска Македония, описващи по-подробно дейността на Охрана по места, комунистическата съпроива и последвалото участие на българите в гръцката гражданска война. Но дори компилирането им само по себе си е научен труд..

Историчар, простащината и дебелоочието Ви се равняват на мелене по радиоточка. Не съм „Саше“ (и за първи, а надявам се и последен път Ви срещам), не изпитвам гилдийна солидарност (не съм твърдял подобно нещо и не съм се причислявал към коя да е група), не прочетох дори един аргумент срещу „примитивизмите на Даскалов“.. но на всички е ясно, че това е хабене на думи и усилия. Взели сте решение да сте част от „общност“, припознавайки я с позиция, така е лесно. Ако си съпричастен на позиция, то трябва да я защитиш с аргументи, ако си част от „общност“ е достатъчно да громиш врагове в безидейни пререкания и неуместни забележки. Още повече, обсъждате личности като в жълт вестник, с претенцията на учен и знаещ човек, сякаш това е важното, а не идеите им. Но не ще спирам порива Ви, дерзайте и излагайте се на воля, вървите по добре отъпкан път, досущ като млад епигон от елинския епос.

Спомени за българската окупация на източна Македония: три поколения
Автор(и): Ксатнипи Котзагеорги-Зимари и Тасос Хаджианастасиу

Увод

Първото си интервю върху българската окупация от Втората световна война проведох когато бях на шестнадесет години. Беше на 29 септември, датата на ежегодната панихида за дядо ми, който е бил екзекутиран на този ден през 1941 г. в Драма. Баба ми изпълняваше ролята на респондентка в това аматьорско интервю. Направих го в опит да оправдая за себе си този ежегоден семеен ритуал и да задоволя любопитството си във връзка с едно трагично събитие, което, ако и да беше имало само малко директно въздействие върху самата мен, очевидно беше играло решаваща роля в животите на майка ми и баба ми. Това беше очевидно не само в дните непосредствено преди и след датата на панихидата, но, спорадично, и в различни фази от съвместния ни живот – особено във времена на трудности. По-късно, когато се заех с изучаване на български език и посетих България, възприех като естествена (и дори очаквах) изпълнената с разочарование изненада на майка ми, когато тя узна за заниманията ми с „грубия и варварски“ български език, както и за посещението ми там. По онова време си мислех, че всичко това не ме засяга ни най-малко. В края на краищата обаче се оказа, че екзистенциалната сила на онези панихиди и моето аматьорско „интервю“ са работили по свой собствен, уникален начин, при оформянето на собствената ми, лична памет. Резултатът от това беше, че няколко години по-късно се заех с исторически изследвания на българската окупация на източна Македония и Тракия (1941-1944), при което избрах за обект на изследванията си три основни теми:

– ролята, която личните спомени от окупацията са играли при формирането на личната и колективна памет на хората, преживели окупа-

цията в по-голяма (първото поколение) или по-малка степен (второто поколение), както и на онези, които само „знаят за нея“ от спомените на хората преди тях (третото поколение);

– степента, до която тези спомени са повлияли личните и социални животи на въпросните хора;

– ролята на паметта при изграждането на лична или колективна представа за цели народи, както и при създаването и налагането на етнокултурни стереотипи.

Методологическа рамка

Извънредно личното въведение към тази статия, с която намеквам отвъд всякакво съмнение, че аз също съм „представител“ на третото поколение, е напълно съзнателен избор.[1] Само по себе си то вече говори ясно за ролята и силата на личните спомени що се отнася до окупацията – която, разбира се, в никакъв случай не притежава някакъв общ характер. Използването на сравнително лична мрежа, както и на устни свидетелства, често води до съмнения относно „обективността“ на такива изследвания сред хората, които оспорват ролята на устната история (тъй като тя ползва един абсолютно субективен източник на познание). Тук трябва да се възрази, че – освен факта, че историята по принцип представлява вид субективна интерпретация на миналото и настоящето – устната история е „обективна“ именно защото тя представлява запис на начина, по който историческите субекти сами са преживели действителността. Тези исторически субекти са членове на множество сложно преплетени социални единици – факт, който ги прави и колективни субекти, тоест носители на местното историческо разбиране за историята.[2] В този текст се опитвам с възможно най-голям респект да

1 Сред огромното количество научна литература по тази тема бих посочила: R. Hirschon-Filippaki, „Mnimi kai tautotita: Oi Mikrasiates prosphyges tis Kokkinias,“ in A. Papataxiarchis, ed., *Antbropologia kai Parelthon: Symvoles stin koinoniki istoria tis neoteris Elladas* (Athens, 1993), 327-56; Anna Collard, „Dierevnontas tin koinoniki mnimi ston elladiko choro,“ in ibid., 357-89; D. Nugent, „Anthropology: Hand-Maiden of History?“ *Critique of Anthropology* 15.2 (Sept. 1985): 71-86; A. Bravo, „Myth, Impotence and Survival in the Concentration Camps,“ in R. Samuel and P. Thompson, eds., *The Myths We Live By* (London, 1990), 95-110; Popular Memory Group, „Popular Memory: Theory, Politics, Method,“ in *Making Histories – Studies in History-Making and Politics*(London, 1982), 205-52; N. Wachtel, „Introduction: Memory and History,“ *History and Anthropology* 2 (1986): 207-26.

2 За взаимоотношението между индивидуалната и колективна памет виж Wachtel, „Introduction,“ 215, 220.

синтезирам тези два аспекта от преживяванията на нашите исторически субекти. Освен това се опитвам да приложа по положителен начин факта, че – ако и в случая да съм изследователка – аз също съм участничка в колективната памет на определена част от респондентите. В това аз виждам фактор, който намалява дистанцията, евентуално разделяща собствената ми емоционална реалност от онези на респондентите и подсилва тази реалност за възможно най-добро разбиране на и симпатия към тяхната лична и колективна памет. Но именно от гледна точка на необходимото предпазване от прекалено емоционално ангажиране, както и за постигане на по-балансирани заключения, този проект беше осъществен в тясно сътрудничество с Тасос Хаджианастасиу, който извърши по-голямата част от конкретната работа.[1] Аз лично нося отговорността за окончателното формулиране на работната хипотеза и принципите, в съответствие с които беше извършено изследването и създаването на конкретните въпросници, които бяха използвани, със съгласието на колегата ми, по време на работата.

Всъщност тази работа е представителен изследователски случай. Тъй като регионът, окупиран от българите, обхваща повече от 16,000 квадратни километра и хиляди различни селища, ние трябваше да концентрираме изследването си върху един специфичен район, за да го направим както ефективно, така и смислено. Ето защо нашият смесен въпросник, плюс биографичните интервюта, бяха предложени на жителите на две села от община Драма – Користи и Доксато.[2] Общината Драма (източна Македония) е една от най-пострадалите от последствията от българската окупация в северна Гърция. Що се отнася до двете села, те са пострадали не само от „административните“ мерки, предприети от българските власти по време на окупацията, но също и от последствията от потушаването на Драмското въстание, в което тези две села са играли значителна роля. Нещо повече, хората от тези села са преживели глад, депортации и жестокости на три пъти, от ръцете на едни и същи агресори, в хода на двадесети век (1912-1913, 1916-1918, 1941-1944).[3]

1 Тасос Хаджианастасиу подготвя докторска дисертация върху гръцката съпротива срещу българите в този район по време на окупацията.

2 Користи и Доксато, две големи села, които през изследвания период са били доста добре икономически и културно развити, се намират съответно на 5 и 10 километра от центъра на общината, град Драма.

3 Доксато е бил обстрелван от българската армия, оттегляща се пред настъпващата гръцка армия, по време на Втората балканска война на 13 юли 1913, при което са загинали мно-

В проекта взеха участие около шестдесет души от двете села, мъже и жени от три поколения. Хората на възраст между седемдесет и деветдесет години, които са преживели окупационната реалност от първо лице като вече възрастни, бяха избрани като респонденти от първото поколение. Второто поколение се състои от хора, които са били деца по време на окупацията (които в момента се намират в шестото десетилетие от живота си).[1] Накрая третото поколение е съставено от хора, които днес са на около тридесет и които, освен индиректния контакт с личната, семейна или социална памет на близките си и най-близкото обкръжение, не са имали личен опит с окупацията. Що се отнася до пол, занятие, образованите и политически убеждения, изборът на респонденти беше умишлено случаен и направляван най-вече от обстоятелства като достъпност и желание на респондентите за участие в анкетата. Единственото изискване към хората от първото поколение – и донякъде към онези от второто – беше да са се намирали в региона през цялото време на окупацията или, ако им се е налагало да пътуват, то обстоятелствата за това да са били свързани директно с окупацията (работници в българските трудови батальони, емигранти в Германия по икономически причини, участници във въоръжената съпротива и т. н.).

Исторически фон

Българската окупация на източна Македония и Тракия от времето на Втората световна война започва на 20 април 1941 с навлизането на българските въоръжени сили в гръцка Македония и завършва през

жество жители, включително жени и деца. По време на Първата световна война, от 1916 до 1918, когато регионът е под българска окупация, повечето мъже от Доксато и Користи са били задържани като заложници в България, където мнозинството от тях са загинали в резултат на малтретиране, глад или болести. Някои от тях са се завърнали, но от 525-те заложници от Користи са се върнали по-малко от 50. Ето защо в почти всяко семейство тук има жертви. Характерни за белезите, оставени върху личното и колективно съзнание от тези събития, са различните народни песни, създадени през това време, основно от жени (съпруги, майки и сестри), които са останали у дома. За повече информация по тази тема виж *Bulgarian Cruelty in Eastern Macedonia and Thrace, 1912-1913* (Athens 1914) (in Greek); American Red Cross Commission to Greece, *The Typhus Epidemic in Eastern Macedonia by Major Samuel J. Walker* (Athens, 1919); *Rapports et enquêtes de la commission interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orie? itale par les armées bulgares* (Nancy-Paris and Strasburg, 1919); Ministère des Affaires Etrangères et des Cultes, *La vérité sur les accusations contre la Bulgarie*, vol. 2, (Sofia, 1913).

1 Изследването е направено в края на 1990-те години. Бел. пр.

септември до октомври 1944 с оттеглянето на българските сили и политически власти, участващи в окупацията. За германските военни сили тази окупация е временна и трябва да бъде просто надзиравана от българските им съюзници. За България обаче окупацията е златен шанс най-после да присъедини към територията си тези силно желани, плодородни региони, като заедно с това си осигури излаз на Егейско море. По такъв начин на 14 май 1941 триумфално е обявено присъединяването на „новоосвободените земи“ към България. От този момент нататък, до края на окупацията, българската политика се състои от опити за присъединяване и асимилация на тези региони към основната българска територия и се изразява в действия, които засягат всички аспекти на социалния, политически и икономически живот.

На административно ниво, гръцките политически, военни, полицейски и други власти са разтурени и заменени от български. Гръцките училища са затворени и заместени с български. Заедно с гръцките интелигенти (доктори, адвокати, учители, юристи и др.), които са депортирани от българските власти, защото „биха могли да влияят на населението“, гръцките владици и голям брой от гръцките свещеници са също прогонени от територията, като мнозина от тях са малтретирани. Позициите на прогонените свещеници са заети от български духовници, които провеждат службите си само на български език. Задължителното ползване на български език, както писмено, така и говоримо, е наложено навсякъде в окупираните области, а ползването на гръцки език е забранено. Притежаването и употребата на гръцки исторически книги и печатни материали също е забранено, а гръцките печатници са затворени. Взети са също мерки, които целят обедняване на гръцкото население, неговото потискане и дори физическо унищожение – работни батальони, насилствен труд. И, което е най-важно, българското правителство се опитва да промени етническия състав на областите, като задължава или принуждава изселването на жителите от небългарски произход – в по-голямата си част гърци, но отчасти също евреи и мюсюлмани – и заселва на тяхно място колонисти от България. Директно свързана с българските политики към гръцкото население е и суровата реакция на българските власти към гръцката национална съпротива в региона. Тази съпротива, в една неорганизирана начална фаза, води до Драмско-

то въстание от 28-29 септември 1941.[1] В хода на въстанието и насилията, с които е свързано потискането му, българите преминават към масови екзекуции на цивилно население.

В началото на изследването ни най-важните въпроси бяха: какво остава от една чужда окупация в паметта на хората, които са я преживели? Кои преживявания са запаметени и оцеляват в съзнанията и подсъзнанията им? Колко живи са тези спомени след петдесет години? Как смятат хората, по какви начини окупацията е повлияла върху животите им, и до каква степен? Кои от преживяванията са предадени като лична или колективна памет на следващите поколения? Как тези следващи поколения филтрират преживяванията на предишните, до каква степен ги възприемат? И по-специално, когато чуждият завоевател е една съседна армия, която в миналото е вършила други подобни неща, то как новата окупация влияе върху индивидуалния и колективен образ на този съседен народ в съзнанието на хората, които са преживели окупацията, както и онези на следващите поколения?

Главните и второстепенни действащи лица: първото и второ поколения

Като всички типични „баби и дядовци“, респондентите от първото поколение и от двете села бяха изпълнение с ревностно желание да разказват и да бъдат наши водачи из тяхното минало. Всички те имаха истории, отнасящи се до времето на окупацията и всички имаха строго определени мнения. Чувствата им към окупаторите си оставаха повече или по-малко същите, каквито са били и непосредствено след края на окупацията, макар и днес по-малко живи. Представителите на второто поколение бяха също толкова изпълнени с желание да ни предоставят

1 Тоест бунтовете, подбудени от местния клон на Гръцката комунистическа партия в Драма, които се случват в околността на 28-29 септември 1941. Бунтът избухва първоначално в Доксато, където гърците от селото и от съседното Користи атакуват със стрелба полицейския участък, при което са убити шест или седем български полицаи. В Користи други въстаници събират мъже и се оттеглят в планините. Въстанието е жестоко смазано. Всички негови водачи са убити или в бой, или при опити да избягат в германско-окупираната зона. Българските репресивни мерки са много жестоки и понесени най-вече от хора, които нямат нищо общо с въстанието, тъй като реалните организатори са забягнали в планините. На 29 септември в Доксато са екзекутирани 350 мъже, разделени на групи по десет. На 30 септември в Користи 135 мъже са екзекутирани в обща яма извън селото. След въстанието и в двете села започва период на терор: арести, обиски на домове, физическо насилие над жителите. Бел. авт.

всички възможни информации. Респондентите и от двете поколения дадоха обстойни интервюта, в които описаха в големи детайли изолирани събития от окупацията, които съставят ядрото на личната им памет. Заедно с това те успяваха да предадат интензивността на тези спомени и емоциите, свързани с тях. Особено забележително е това, че колективните и лични спомени както на първото, така и на второто поколение се оказаха интензивни и богати.

Без съмнение за всички, най-болезнените спомени от периода на окупацията бяха онези, касаещи събитията от злополучното Драмско въстание. Това са най-важните сред тях – спомени, които са дълбоко вкоренени в колективното несъзнателно, независимо от това дали конкретните личности са изгубили близки по време на екзекуциите. В общност, където всеки познава всекиго, а семейните връзки са тесни и широко разклонени, две цели села внезапно са били потопени в постоянно състояние на скръб: една от респондентките например разказа, че е изгубила тридесет и пет роднини. Колективната тема в този случай е особено интензивна. Всички респонденти, дори и онези, които не са изгубили хора от най-близкото си обкръжение, винаги говореха за екзекуциите в първо лице множествено число: „те ни клаха." Всички респонденти се връщаха отново и отново към тези събития и описанията на екзекуциите – „клането", както ги наричаха те – и всеки добавяше някакви допълнителни детайли. Това е и първата тема, към която те се обръщат когато стане дума за окупацията, която изглежда тук се идентифицира напълно със събитията от 28-29 септември 1941. Екзекуциите са оставили особено дълбок белег в колективната памет в Користи, където тези събития се наричат „клането от *Гъола*", най-вече защото всички жители на селото са били потенциални жертви, включително жени, деца и възрастни хора. В случая с Доксато, където екзекуциите са се провели без свидетели, основната отправна точка на колективната памет е затварянето на жени, деца и възрастни хора в училището в продължение на два дни, без храна и вода. Разбира се, най-интензивни и емоционално натоварени са спомените на онези, които са се намирали сред потенциалните жертви или са изгубили роднини и познати. Мнозина от хората, които са изгубили бащи или братя по време на екзекуциите изглеждаха травматизирани до живот в психологическо, социално и икономическо отношение. Някои от тях не са успели да довършат образованието си, други са били принудени да емигрират в германска-

та окупационна зона, мнозина са страдали от глад, повечето от тях са се чувствали социално маргинализирани: „Оттам нататък винаги съм имал/а много комплекси... където и да отидеш, навсякъде те наричат ‚сирак'... като вдовица, майка ми не пасваше никъде." В екзекуциите те виждат основното обяснение за всички страдания, които са преживели и след окупацията, тоест по време на периода на възстановяване (от средата на 1940-те до средата на 1950-те): „Мъжете, опората на дома, бяха си отишли"; „В семейството ни има четирима мъртви. Само жените и децата бяха останали."

Що се отнася до времето след екзекуциите, повечето от респондентите и от двете поколения имат неизличими спомени за силния страх, който са преживели („страхувахме се да излезем навън, защото можеше да ни види някой българин"). Това е особено силно за второто поколение, което по онова време се е състояло от деца на около осем- до десетгодишна възраст. Един от респондентите си припомни следната случка: след въстанието той играел навън с други деца, когато внезапно видели да се приближава български полицай. Някои от тях хукнали да се крият, а други буквално се напишкали от страх. Особено болезнени са спомените за липсата на свобода и ограниченията върху свободното придвижване, за стриктния контрол и домашните обиски, както и за физическото насилие на властите. Такива спомени са много очевидни при респондентите от първото поколение, които са били основни мишени на такива действия; малтретиранията са се случвали по най-малък повод („*български*бой, така го наричахме"): „Ако българският кмет минаваше покрай вас и вие не го забелязвахте и не поздравявахте, той идваше при вас и ви удряше по два шамара"; „Ако ви хванеха да говорите гръцки, биеха." Всички респонденти си спомнят малтретирания или публични унижения, които самите те, техни роднини или съселяни са преживели. Мнозина от тях подчертават психологическите последствия от потисничеството, свързани със страха и ограниченията върху свободата. Спомените за различните видове принудителен труд, наложени от българските власти – особено сред хората от първото поколение – също спадат към тази категория на психологическо потисничество. „България? Принудителна работария!" беше един от обичайните изрази, използвани от респондентите, с чувство на ирония или присмех, но също и горчива фрустрация: „Караха ни да ловим щурци с чаршафи по полето!" Освен това те имат неприятни спомени за съжителите си, които са

се оставили да бъдат „българизирани“ или „бяха записани като българи“ по време на окупацията. Такива гърци всъщност се представят в по-лоша светлина и от „най-лошите“ българи. („Те вършеха най-унизителните неща“) Респондентите често се обръщаха към тази тема и описваха „българизираните“ в най-мрачни краски, наричайки ги „шпиони“, „предатели“, „еничари“, „ужасни фашисти.“

Накрая, онези страни на живота по време на и незабавно след окупацията, които имат връзка с ежедневието – особено глад, лишения и болести – имаха особено силно влияние върху спомените на нашите респонденти: „глад, глад, въшки и краста“; „Ходехме да пасем! Ядяхме треволяци.“; „само след година бяхме вече скелети.“ Българите изземват всички впрегатни животни и каруци; няма работа, безработицата силно измъчва населението; зърнената реколта се прибира почти само от българите („онова, което ни оставяха, стигаше най-много за един месец“); цената, която властите са плащали за тютюневата реколта (изкупувана на целогодишни цени), е минимална. Повечето продукти могат да се намерят единствено на черния пазар или от специални магазини, запазени единствено за хората, които са се обявили за българи. Повечето респонденти и особено онези, които имат лични спомени от онова време, описват икономическата ситуация по следния мелодраматичен начин: „Беше катастрофа... всички даваха на безценица каквото имат. Един костюм за пет килограма жито“; „Шевна машина Сингер за осемнадесет килограма живот.“ Съставът на храната също се е променил силно: повечето респонденти си припомнят с отвращение безвкусните варени зеленчуци и картофи, маслото от слънчоглед и сусам, царевичния хляб, просото и дивите треви, които са събирали по полето. Последните засягат особено силно спомените на хората от второто поколение, защото като деца именно те са събирали рсатенията, от които е била съставена храната на семействата им, както и дървата за отопление, готвене и размяна. Това се е вършело по правило без обувки („увивахме краката си с парцали вместо обувки; вървяхме цели часове из планината или по снега, с разкървени крака“). Други си спомнят незаконното събиране на жито по полята, което след това слагали в буркани или кутии за кафе, за да го крият от контролиращите българи („крадяхме собствената си прехрана“). Ако по някаква причина се оказвали заподозрени от българите, домовете им били претърсвани. При тези обстоятелства много от тях се

разболели от глад или свързани с глада болести. Други са умрели, трети са забягнали в германската зона.

Българската окупация определя житейските им ситуации в продължение на следващите десет или петнадесет години: „Само за четири години бяхме напълно изнемогнали. Всичко беше мъртво.“ Всички, без изключение, описват условията като „мизерни“ и „окаяни.“ Окупацията съсипва някои от тях, сковава развитието на други. Някои е трябвало да работят изключително тежко в продължение на много години, за да успеят отново да започнат нормален живот (ако изобщо са успели). „Простото оцеляване беше битка. Всичко беше изгубено. Облекло, храна, обувки.“ Повечето отбелязват, че са се нуждаели от шест или седем години, за да успеят да се измъкнат от немотията лично и като семейство, докато мнозина са се нуждаели от по петнадесет години: „Измъкнах се чак след ’55... и то много бавно.“ Мнозина отбелязват, че тази трудна ситуация е довела до изселването на роднини, приятели и съселяни в други части от Гърция (Атина, Солун) и Германия, за да могат да оцелеят и поддържат финансово онези, които са останали. Например, само от Кристи между 1957 и 58 са заминало 400 души като работници в Германия.

Една тема, към която хората и от двете поколения изглеждат сравнително равнодушни, е църковната и образователна ситуация в селото по време на окупацията. Спомените са размити, оскъдни и сравнително негативно оцветени. Изглежда, че животите на респондентите не са били съществено засегнати от прогонването на гръцките свещеници и замяната им с български, или пък от налагането на българския език в богослуженията. Повечето са ходели на църква просто защото и гръцката, и българска църкви са източно-православни („те са християни и ние сме християни“) или по навик и нужда от религиозен живот: „Ходех, защото имах нужда от църквата... няма значение, казвах си, въпреки това ще отида на църква“; „Отивахме просто за да запалим свещ, да се помолим на свети Атанасий: свети Атанасий, избави ни от българите.“ Същото безразличие се наблюдава и по отношение на образованието. Първото поколение не е имало никакъв директен интерес по тази тема. Изглежда че сред второто поколение е имало хора, които и без окупацията не биха ходили много дълго време на училище – или поради икономическата си ситуация, или поради социалните условия и предразсъдъци, които са царели по онова време. Мнозина обаче отбелязват с огорчение факта, че липсата на гръцко образование по време на окупацията е оз-

начавала край на образованието за множество деца, тъй като през това време те са пораснали или вече са започнали работа, понеже условията са ги принуждавали. Повечето отбелязват, че много малко гръцки деца са посещавали българските училища (сред тях бяха двама от нашите респонденти от второто поколение), запазени най-вече за хората, които са се записали като българи. Тези двама респонденти, всеки от тях получил по две години българско образование в началното училище, са единствените, които забелязват връзката между тези училища и официалната българска пропаганда, състояща се в преподаването единствено на български език.

Друга тема, по която бяха направени сравнително малко изказвания, колкото и да е странно, беше националната съпротива. Единствените изключения бяха трима представители на първото поколение, които бяха взели активно участие в съпротивителното движение. Това е странно, като се има пред вид, че множество от жителите са били активни членове на ГКП преди окупацията и са организирали първото революционно движение в Гърция, а много други са поддържали партизаните по време на окупацията. Но обяснението е просто: повечето от въстаниците от двете села са избягали в планините по време на груповите екзекуции, така че жертви са били най-вече невинни хора. Социалният натиск, който силното чувство за тази несправедливост упражнява, е очевиден и до днес: мнозина открито обвиняват хората от съпротивата като отговорни за загубата на техните близки.

Тук трябва да се отбележи, че редът, който наложихме в хода на анализа на събрания материал, беше малко изкуствен и едва ли отговаря на формата или реалността на самите интервюта. За мнозина от нашите респонденти, особено онези от първото поколение, в спомените им няма почти никакви вариации. „Какво да си спомням? ... Умирахме от глад, от страх, от потисничеството. Всичко, което можете да си представите като лошо, ние сме го минали.“ Пълният ефект от окупацията върху животите на респондентите от второто поколение беше обобщен спонтанно от един от тях по следния начин: „Липсата на образование в гръцко училище, липсата на подходяща храна и културен живот, както и страха, който изпитвах през детските си години – всичко това имаше необратим ефект върху целия ми живот.“

Спомените и емоциите за времето непосредствено след края на окупацията са също толкова интензивни. Всички респонденти заявяват, че

„това са преживявания, които никога няма да ни напуснат.“ Повечето дори казват, че случилото се „не може да бъде преодоляно.“ Те заявяват това въпреки факта, че днес не мислят често за конкретните събития от окупацията, особено защото поводите за такива размисли и дискусии вече са малко и редки. Може би единствените оставащи възможности са моментите, в които се събират роднини, приятели или съселяни на една и съща възраст; що се отнася до хората от по-младите поколения – деца и внуци – те рядко задават въпроси за окупацията. Тези дискусии и спомените, които те изваждат на бял свят, предизвикват болка, скръб, мъка, горчилка и възмущение у нашите респонденти – а в редки случаи дори и отмъстителност. „Не изпитвам омраза, но има много горчилка вътре в мен... Защо се отнасяха към нас с такова варварство?“ „Ярост срещу врага: 100%. Не 99%, 100%.“ Някои идентифицират чувствата си за окупацията с чувствата от първата българска окупация (1916-1918) и по този начин „подсилват“ тези спомени. Други кондензират всичките си чувства несъзнателно, по свой специален начин: „Дано господ не позволи такова нещо да се случи отново. Дано децата и внуците ни никога да не живеят през такива времена.“ Дори и онези, които твърдят, че по „възпитателни“ причини децата и внуците им имат нужда от една „България“, която да ги плаши и „държи в пътя“, незабавно добавят: „Само за два дни, може би три или четири. Не повече.“

Горчивината, болката и травмата на мнозина все още не са излекувани напълно, особено при хората, които са изгубили близки в екзекуциите. Някои от тях (около 10 процента) първоначално не желаеха да говорят за окупацията (макар че в края на краищата го направиха) и дори не ходят на ежегодната възпоменателна служба, която е утвърдена като официална институция за припомняне и отдаване на почит към загиналите по онова време. Повечето обаче ходят, не просто защото тези две по-възрастни поколения по принцип участват по-често в такива религиозни церемонии, но и защото възприемат тези събития като семейно задължение – „Аз имам жертви тук, как мога да не отида?“ – а също и задължение пред общността: „Онези, които бяха убити тук, бяха наши братя, приятели, наши деца; ние играехме с тях.“ По време на възпоменателните служби, когато имената на техните близки или приятели се споменават, те често са дълбоко развълнувани. Пробуждат се живи, интензивни спомени: „Когато отидем и се проведе панихидата и всичко останало, ние естествено сме силно развълнувани. След всичко, кое-

то виждаме, чувстваме и си припомняме в такива дни, накрая ставаме като зомбита.“ Нито един от нашите респонденти не се опитва да забрави – или защото не могат, или защото смятат за свой дълг да помнят; а това е не само от почит към миналото (мъртвите), но също и като положително наследство за бъдещето (децата и внуците). Повечето дори подчертават, че спомените трябва да бъдат поддържани и предавани като образци на етническа приемственост и като сдържащи фактори против такива събития в бъдеще: „Нека не забравяме историята. ... Ако забравите историята, това е, свършено е с вас“; „Онова, което сме изстрадали, трябва да се преподава на следващите поколения, за да не се повтарят такива неща нито от българи, нито от гърци.“

Разбиранията и историите на родители и роднини естествено са повлияли върху мненията на всички респонденти по отношение на българите, дори и преди окупацията. Те са изпитвали „омраза“, „антипатия“ и/или „страх“ към тях. Българите се представят от предишните на следващите поколения като „груби“ и „вулгарни“, като „кръвожадни хора“, „злосторни“, „най-злият враг на Гърция.“ „Ние винаги сме ги считали за варвари, касапи“; „Често казвахме: може ли да се намерят заедно българин и доброта? Това е, което сме слушали толкова много години.“ Това впечатление по-късно е било подсилено от нещата, случили се по време на окупацията. Първото поколение като цяло приписва поведението на българите на „омраза от незапомнени времена“, която те хранят срещу гърците, или просто на „омраза“, „проклетия“ и „завист“. При следващото поколение обаче само един или двама виждаха събитията по този емоционално зареден начин. Повечето хора от тази група приписват поведението на окупационните власти стриктно на политиката и смятат за напълно „естествено“, че завоевателите се държат по този начин. Те рационализират поведението на българските власти като почти единодушно приемат гледището, че българите са навлезли в региона, за да задоволят една „прастара“ амбиция: „Мечтата на българите е да присъединят източна Македония към България. Ето защо те са искали да изличат всякакви следи от гръцкост тук“; „Искали са излаз на Егейско море. Погледът им винаги е бил насочен натам.“ Повечето, разбира се, не пропускат възможността да споменат, че българите са били съюзници на германците и че по тази причина са били в състояние да навлязат в региона „като се държаха за полите на германците.“ Те дори добавят, че германците са им дали гръцка Македония, защото българите „са им

помогнали да преминат [през страната си]“ (което ги различава от „героичното поведение на Гърция“): „Германците ги доведоха. Инак щяха ли българите сми да успят да го направят?“ По този начин последвалото българско оттегляне се разглежда като позорно и непосредствено свързано с онова на германците: „Германия падна и те също си отидоха.“

Въпреки общото отрицателно влияние, което окупацията е имала върху семействата, широкото социално обкръжение и личните животи на нашите респонденти, повечето от тях все пак бяха в състояние да правят разграничения по отношение действията на българските власти. Поведението им беше определяно почти без изключения като зависещо от идеология, култура и лични особености. Разбира се, общото впечатление беше, че „добрите“ българи са били изключения на фона на „врага-завоевател“. Сред „добрите“, някои бяха отделени заради „човеколюбието им“, което обикновено се приписва на техни левичарски тенденции или образование. Впечатлението на множеството респонденти беше, че „добрите“ българи са идвали от „стара“ България (северна България), („Българите от там горе бяха джентълмени“), докато онези, идещи от южна България, се разглеждаха обикновено като разбойници, негодници, палачи. Тази разлика може би се основава на „спомените“ от интензивната гръцко-българска конкуренция по време на Македонската борба (1904-1908) и Балканските войни (1912-1913), по време на които българите от днешна южна България са били най-активни. Тя може да се основава също и на лицемерието, съпровождащо обмените на население между България и Гърция (от 1919 нататък).[1] Хората от българското малцинство, преселено от Гърция, са се заселили основно в южна България. И, разбира се, те са били първите, които са се преселили обратно в гръцка Македония по време на окупацията. Освен това, въпреки факта, че по време на окупацията медицинското обслужване е било изключително ограничено, или че на гърците не е било позволено да купуват лекарства, мнозина от тях коментираха много положително начина, по който пътуващи български доктори са се отнасяли към тях и подчертаваха многократно, че тези доктори са се грижели по еднакъв начин и за българи, и за гърци. Онези от тях, които настояват, че не е било в интерес на докторите да се грижат за гърците, изглежда са повлияни

1 Книгата на Анастасия Каракасиду „**Житни поля, кървави хълмове**„(Сиела, София 2012) хвърля определена светлина върху тази силно оспорвана част от отношенията между двете съседни страни. Бел. пр.

от общи отрицателни чувства, предизвикани от спомени за окупацията. Същото се отнася и за респондентите (само двама или трима от първото поколение), които причисляват всички българи към една и съща голяма категория: „За нас те всички са едни и същи. Всички българи... Българи!“ Респондентите, които понякога използват едни и същи примери, за да описват и двете български окупации (1916-18 и 1941-44) свързват някои от по-интензивните спомени от първата окупация с втората, въпреки факта, че втората е била значително по-мека. Тук трябва да се отбележи, че и при двете окупации режимите и целите, от които те са ръководени, са подобни, и те са били направени много ясни за жителите на региона. Фактът, че България не само отново и отново извършва военни окупации, но също налага и насилствено присъединяване, определя начините, по които жителите са преживели съответната реалност – нещо, което те изразяват много точно само с една дума: когато говорят за двете окупации, те говорят не за „българска окупация“, а за „България I“ и „България II“.

А какво мислят респондентите за българите днес? Повечето не изпитват доверие към тях – и като страна, и като хора: „Те нямат чест“; „Българите сменят приятелите си според момента.“ Те не вярват, че българите могат да се променят: „Българите не могат да престанат да бъдат българи.“ Напротив, те смятат, че „при първа възможност и с подходяща помощ те отново ще бъдат тук“ – „Хармония с българите е невъзможна. Някой ден те отново ще направят същото с нас.“ Дори ония, които смятат, че „само определена група българи, не всички те... са приковали очи тук“, са категорично на едно и също мнение. Онези, които се опитват да правят разлика между хора и правителство (35 процента) смятат, че повечето от обикновените граждани имат приятелско отношение към гърците и че само „официалната нация“ е онази, която непрекъснато крои планове по отношение на Гърция. Също толкова важен за отбелязване обаче е фактът, че един и същи процент от представители на първото и второто поколение поставят българите сред други „врагове“ на Гърция – или турците (първоначално), или „скопийците“ (по-късно). Приравняването с първите се прави като потвърждение на варварството на българите като народ, докато онова с вторите се прави като потвърждение за „конспирацията“ срещу гръцка Македония. Половината от представителите на първото поколение все още се чувстват заплашени и изплашени. Сред второто поколение никой не се чувства очевидно заплашен, ня-

кои поради увереността си в ползотворните икономически отношения между двете страни, други поради гледището, че и в двете страни политическата пропаганда вече не е на мода. Повечето обаче предполагат, че сегашната необичайна политическа и икономическа ситуация в тази съседна страна е причината, поради която тя не представлява заплаха.

Въпросът за евентуална разплата не се поставя дори и от онези, които смятат, че „те извършиха неща, които увредиха целия ми живот." Вместо това те казват, „Не ме интересува отмъщение или каквото и да било от този род. Да им отговарям със зло? Не, по-скоро изпитвам съжаление към тях." Въпреки това, голямото мнозинство от респондентите не е простило на българите за действията им; само по един човек и от двете поколения обяви прошка. Реакцията на повечето е, „Как можем да им простим? Те ни клаха" и „Какво, да не се шегувате? Да им простим? В никакъв случай!" Всъщност мнозина от тях смятат, че въпросът за компенсациите за онези, които са страдали и имат жертви в семействата си, е все още валиден и че споразуменията между двете страни трябва да бъдат преразгледани. Сред онези, които обявяват прошка, се отбелязва, че това не е някакво нормално вътрешно желание, а по-скоро логическа и реалистична необходимост: „За да можем да имаме мирен съсед"; „Най-вече заради насърчаването на мира на Балканите." Важно е да се отбележи, че никой от нашите респонденти не е създавал, нито пък някога е искал да създава, приятелски връзки с българи. Само трима респонденти от първото поколение и половината от второто отбелязват, че са имали случаен досег, поради факта, че са посещавали съседната страна за туризъм, а също и по професионални или здравословни причини, докато двама или трима от второто поколение са имали жени-роднини, които са се оженили за българи по време на окупацията (изключително малък процент). Всички останали са категорични по този въпрос. Те нито искат да посещават страната, нито пък искат да имат каквито и да е контакти с българи; да се създаде приятелство би било нещо немислимо. „Българи? Като приятели? За какво изобщо говорите?"; „Не искам даже да ги виждам. По-варварски народ не може да се намери на земята." Някои са преднамерено по-уклончиви и се опитват да избегнат заемане на категорична позиция по въпроса. Но собствените им думи, докато се опитват да избегнат ясен отговор, показват, че смятат българите за „врагове", „различни, по-долни хора", достойни за безлично и безразлично съжаление; съсед, който изпълнява ролята на „необходимото зло" и с ко-

гото е за предпочитане да се няма много вземане-даване. И, разбира се, в никакъв случай лични отношения:

С отминаването на времето вече не храним омразата, която изпитвахме тогава, но разбира се продължаваме да считаме българите за наши врагове. Днес може и да казваме, че сме приятели, но честно, дълбоко вътре в себе си не мога да ги видя в добра светлина. Той е българин, той е мой враг... Знам, че те винаги мислят как да ни отнемат Македония.

Те ни мразят нас гърците, завиждат ни, защото сме по-добре, ние сме по-умни. Не могат да ни понасят. Защото сме по-добри.

Сега като ги гледам как идват тук изпитвам съжаление към тях. Не казвам, „Добре, това заслужават." Не, изпитвам съжаление към тях. Бих могла да им изпращам дрехи и такива неща, но ако синът ми би казал, че се е влюбил в българска жена, не бих могла да го преглътна. Сигурно бих страдала много.

Най-малко засегнати, най-невежи: третото поколение

Третото поколение се състои от хора, родени след 1955 г. Най-общо казано, те нямаха желание да разговарят с нас и да отговарят на въпросите ни. Повечето от тях, сякаш за да избягнат някакво неприятно задължение, обявяваха рязко: „Просто напишете, че не знаем нищо" и продължаваха работата си или вечната игра на табла. Дори онези, които в края на краищата се съгласиха да разговарят с нас, подчертаваха предварително, че знаят малко, сякаш молейки за извинение. Това ни накара да направим писмен въпросник, на който, ако пожелаят, те биха могли да отговарят и в наше отсъствие.

Трябва да се отбележи от самото начало, че третото поколение е израснало при напълно различни условия в сравнение с всички предишни. Тенденцията към нови професионални възможности – тоест, не само в селското стопанство – както и честите приливи на вътрешни и външни имигранти след 1950, са създали климат на икономическа сигурност и благоденствие и в двете села. Бедността и лишенията от първите години след окупацията са непознати за младото поколение, израснало в среда, наситена със стоки и удобства. Към това се добавя значителният факт, че това поколение е израснало във време на широк достъп до телевизия и кино. От една страна тези фактори до голяма степен омаловажават традиционната функция на семейните събирания и устната традиция на селото; от друга страна те карат младите да пренасят войните и катастрофите в областта на митологичната, а не реална

история – независимо дали всичко това има връзка с истински образи от новините или с телевизионни сериали и филми. Това отношение на младите изглежда не съвсем откъснато от характерните оплаквания на хората от първото и второ поколения: „За тях всичко това изглежда като американски филм!“ Това поколение, чуждо на борбите и преследванията, изстрадани от техните родители и баби/дядовци, познаващо само сравнително спокойния период след падането на хунтата в Гърция (след 1974), е белязано от политическо безразличие. Третото поколение гледа със снизхождение или дори ирония на разпалеността на бабите/дядовците си, техния идеализъм по отношение на съпротивата и техния на вид фанатичен патриотизъм.

Безразличието към неща като идеали е обвързано с безразличие към и незнание за историческите събития. Знанията на това поколение за окупацията, особено що се отнася до нейните исторически причини, са по правилно ограничени. Повечето от тях (66 процента от респондентите) не знаят, че българската окупация е свързана с българското съюзничество със силите на Оста. Що се отнася до наложения режим, неговата администрация, неговата икономическа, образователна и църковна организация, както и мерките, предприети от окупационните власти, половината от респондентите не знаеха нищо, а останалите – само малко. Всички, разбира се, знаеха за добре известните кланета в Доксато и Користи, без обаче да са в състояние да кажат как точно или по каква причина всъщност са се случили тези събития. Но пък знаеха повече за историите на собствените си семейства по време на окупацията, тъй като източникът на информация се е намирал в непосредственото им обкръжение. Голямото мнозинство (75 процента) познава добре съдбата на семействата си по време на и след окупацията. Останалите нито знаят нещо, нито пък се интересуват от съдбата на семействата си през това време. Мнозина не знаят дали сред семействата им е имало жертви по време на „България I“ (1916-18). Източникът на знанията им, без изключения, са разкази на техни роднини и само един от тях каза, че е научил за окупацията в училище, докато друг един е чел нещо за българската окупация. Ето защо може да се направи заключението, че колективната и лична памет, даже и в една фрагментирана и случайна форма, определено е оставила отпечатък върху съзнанието и на това поколение.

На пръв поглед окупацията не само изглежда не е имала каквото и да било влияние върху живота на третото поколение, но дори не засяга

или поставя въпроси пред него в екзистенциален план. За хората от това поколение събитията от времето на окупацията принадлежат към една отдавна изгубена епоха, която няма никакво значение за съвременното общество. Струва си да се отбележи в тази връзка, че само двама от респондентите отговориха, че често мислят за това какво би било, ако се случи нова окупация. Общото отношение, което наблюдавахме, обяснява отчуждението на младото поколение от мемориалната служба, която се държи всяка година на 29 септември. Оказва се, че никой от хората, които са се преселили в други градове след окупацията, не е участвал в тези чествания, а от хората, живеещи в двете села, идват само половината.

Отношението на това поколение към днешна България е стриктно идеологическо, а не емоционално. Разбира се, идеологията включва емоция и двете неща често са преплетени едно с друго, но начинът, по който това трето поколение гледа на българите, е видимо далеч от емоционалната страна. Повечето респонденти (80 процента) заявяват, че не хранят никакви предразсъдъци към българите, въпреки, че възрастните хора в семействата им винаги ги определят като „зли и варварски хора." Дори поведението на българските власти, както и суровите мерки срещу гърците, се рационализират и същият процент от тези хора заявяват, че „всички завоеватели вършат едно и също." В този случай правилната интерпретация за тях се дава от фрази като „те винаги са искали излаз на Бяло море" и „те винаги са считали Македония за българска област." Изглежда, следователно, че те не продължават традицията на омраза, разделяща двата народа в течение на десетилетия. По-скоро те изглеждат съгласни да простят на българите за престъпленията, извършени от окупационните власти, гледайки рационално на факта, че съседни народи трябва да имат добри отношения, ако биха искали да живеят в мир. Една от анкетираните дори отиде дотам да заяви, че въпроса за прошка към българите не съществува; самата тя живее с усещането, че не е пострадала с нищо от тях. Друг респондент, представящ типичното отношение на това поколение, заяви, че младото поколение „няма нищо общо с онези събития", допускайки, че българите на същата възраст вероятно споделят същото мнение. Това положително отношение към българския народ е доста типично за третото поколение. Също характерно за тях е, че, докато 50 процента смятат, че България като държава винаги ще крои планове за завоюване на гръцка Македония и Тракия, те също така вярват, че това засяга само официалната българска политика, а не

самите български хора. Дори онези, които не прощават престъпленията, извършени от властите по време на окупацията (20 процента) подчертават, че това не предпоставя отмъстително отношение към българите.

Дали по-младото поколение се е освободило напълно от стереотипните представи за съседния народ, предавани от по-старите поколения? Това не се е получило до степента, в която самото поколение би искало да вярва. Двадесет процента от интервюираните не прощава на българите за престъпленията, извършени по време на окупацията; около половината от тях смятат, че България крои все същите планове по отношение на гръцката територия и продължават да виждат в българите потенциални завоеватели и „естествени врагове." Дори в случаите, в които България не се счита за „враг", тя продължава да бъде някакъв малоценен „друг." Например, не беше никакво изключение вижданията по отношение на идентичността и идеологията да се изразяват по следния начин: „Нямам нищо против българите, но страшно ме е яд, че хората от Атина ни наричат ‚българи'„(както възкликна един от младежите от Доксато, имайки пред вид съперничеството между запалянковците на футболните клубове от Атина и Македония). Що се отнася до приятелствата и поддържането на приятелски отношения между съседните народи, това не е някакво спонтанно и естествено движение, а по-скоро практично и реалистично изискване и необходимост от осигуряване на приятелски отношения между съседни страни.

От казаното дотук със сигурност може да се направи заключението, че младото поколение се намира в объркана позиция. То се опитва пипнешком да разбере и преработи по рационален начин проблемите, свързани с българската окупация, да се издигне над белезите от миналото, но дълбоко вътре миналото продължава да присъства и да оставя следи тук и сега. В паметта на това поколение, въпреки нейната оскъдност, все пак съществуват спомени от разкази за окупацията. По-силните и по-ясни сред тези спомени са онези за конкретните изпитания на семействата по време на окупацията. Официалният ритуал за изразяване на тази колективна памет се провежда ежегодно, въпреки че самите те не го посещават. Повечето се опитват да съчетаят необходимостта от запазване на миналото в чест на онези, които са загинали, с необходимостта да се живее в един друг вид настояще и бъдеще, със същия съседен народ. Характерно за всичко това е следното изказване на един от представителите на това поколение:

Не им прощавам [на българите] за онова, което се е случило. Този факт обаче не трябва да се превръща в пречка за сътрудничество в случаи, в които те имат добри намерения. Миналото не може да бъде изличено и ние бихме били виновни в груба неблагодарност, ако бихме направили нещо такова, поне по отношение на падналите, изстрадалите или страдащи до ден-днешен. Защото, ако говорим за онези, които са изгубили близки, то аз мисля, че окупацията не е приключила и до днес, защото тяхната памет е много жива. Въпреки всичко това, практическите нужди изискват да поддържаме приятелски отношения и да различаваме агресорите в миналото от днешните българи. Нека да го кажа така: ако оставим всичко друго настрана, то действайки по този начин, ние служим на националния си интерес.

В заключение

Работата ни проследява белезите, които оставя след себе си дори една кратка окупация, както и следствията, които тези преживявания имат върху социално-икономическия живот на хората, които са я преживели и общността, към която те принадлежат. Освен това то хвърля светлина върху начините, по които личностите и общността преодоляват или просто живеят с белезите от окупацията.

Субективните спомени на респондентите от първото и второ поколения са довели до оформянето на колективна памет и припомняне на окупацията, които са създали следното доминиращо мнение за тази окупация: тя е била жестока и несправедлива, била е наложена от варварски врагове, а целта ѝ – отчасти постигната – е била да ги унищожи биологически, икономически и социално. Заедно с това, колективната памет за последователните български окупации е допринесла за създаването и поддържането на една специфична местна етническа идеология. Основната ѝ характеристика изглежда се състои главно в подчертаване на чистотата и автентичността на гръцката идентичност на жителите, както и на прославянето и обявяването за мъченически на местността и самите хора. За някои от тях въпросната местност е само собственото им село, Користи или Доксато; за други това е префектурата Драма; за трети пък това е цяла източна Македония. При всички случаи, независимо от специфичното определение на тази местност, тя не-

изменно се идентифицира с „обетованата земя“, за която ламтят българските врагове. Вътре в това гледище традиционните, стари обитатели на тази земя, гърците, са онези, които са подложени на унищожение, те са обекта на завист и омраза, както и на физическите изражения на тези отношения: преследвания и екзекуции. Към това се прибавя колективното съзнание на онеправданите, разбирането за невинната жертва, което беше широко представено в интервютата като „клането“ от 1941. Това очевидно съответства на най-големия символ за невинност и жертва в гръцката народна традиция: онзи на „агнеца“, Исус Христос. („Събраха ни като овце в *Гьола*“; „На групи и стада, като овце събраха мъжете и ги избиха“). В това колективно съзнание негативните етнокултурни стереотипи, които вече са били оформени по отношение на съседния народ и нация – възприемани като абсолютно „подходящи“ за тях – са засилени още повече. Тези стереотипи обаче съществуват най-вече под формата на някакъв неясен инстинкт за лично и етническо оцеляване. Ето защо не е учудващо, че те съществуват заедно с един хуманизъм, който неутрализира всякакви чувства на омраза или отмъстителност по отношение на съседния народ.

За третото поколение, незапознато с личните и колективни преживявания от окупацията, на практика няма място в споменната култура, идеща от окупацията. Всъщност те дори поддържат някакво доста високомерно отношение към емоциите, събуждани у предишните поколения от преживяванията и спомените за окупацията. Въпреки това те поддържат множество от същите етнокултурни стереотипи за българите. Тези отношения, откъснати от контекста и произхода си, притежават потенциала да се превърнат в база и фон за създаване на наивни предразсъдъци, които пък при подходящи условия биха могли да се превърнат в ирационален фанатизъм. Още повече, че това поколение е неподготвено за подобни обстоятелства.

Ежегодните религиозни служби, посещенията на гробищата, церемониалното полагане на венци в чест на жертвите на окупацията, публичното прочитане на имената им, произнасянето на възпоменателни речи с героично-мъченически поглед към събитията от окупацията – всичко това създава една институционализирана форма на колективна памет на национално и религиозно ниво. Освен това те създават осезаема обществена демонстрация на колективна памет, която увеличава нейната сила и гарантира поддържането и дълготрайността ѝ вътре в

индивидуалното и колективно несъзнателно на всички поколения. И това е така въпреки факта, че носителите на този опит – представителите на първото и второ поколения – в края на краищата ще напуснат сцената, тъй като тези спомени ще останат въпреки това, ако и само под формата на банални официални ритуали.

Тези фактори, засягащи население, което е страдало на три пъти през миналия век от политиките на същия съсед, могат донякъде да обяснят защо историята все още играе такава решаваща роля на Балканите, които през двадесети век са се превърнали и продължават да се превръщат в амалгама от етнически и национални конкуренции сред различните народи на полуострова.

Източник:
Mark Mazower (Ed.): *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943-1960*, Princeton University Pres 2000, pp. 273–292.

КСАНТИПИ КОТЗАГЕОРГИ-ЗИМАРИ

Ксантипи Котзагеорги-Зимари е гръцка антроположка и изследователка на най-новата гръцка/македонска история.

Коментари (37)

- 01-04-2015|**Златко**

Спомням си, някъде в началото на 90-те години бях срещнал едни руснаци, които казваха „Нас вече нищо не може да ни обиди“. Предполагам, че съответната българска приказка би трябвало да бъде „Нас вече нищо не може да ни засрами“.

То пък кога ли е можело?

- 01-04-2015|**Златко**

Съвсем друг е въпросът, че от застиване в жертвена поза още никой на тоя свят особена полза май не е видял. Обяснението за това ще да е във факта, че, ако свикнеш да виждаш себе си най-вече като жертва, то при следващото напълване на гащите, вместо да се заемеш с единствено смислената работа, тоест чистене, ти обикновено започваш да търсиш

някой виновник, който да е извърши *гащопълнението* вместо тебе (хем може ли другояче, та аз съм жертва, а не може една жертва да бъде отговорна за съдбата си, просто няма как!).

Резултатите от което комай могат да се видят в пълния им блясък в днешна Гърция.

Що се отнася до нас самите, то ние май вече до такава степен сме свикнали да ходим с насрани гащи, че даже нямаме нужда и от чак толкова очевидни виновници. Такъв е животът, насран, какво да го правиш?

- 02-04-2015|**A**

Всъщност, руснаците имат такава книга:"За държаву обидно" – и то не една, а май цели три. Но си заслужава да бъде четена тази на Пучков. Полезна е, ако човек иска да разбере – Русия, а защо не и по-обширния свят.

- 04-04-2015|**Емил Войников**

Бих предложил на авторите, госпожа Коджагеорги и господин Хаджианастасиу мемоарната книга на собствения ми баща Димитър Войников, озаглавена „Българите в най-източната част на Балканския полуостров – Източна Тракия" (ИК „Коралов и сие" – 2002 г). Книгата съществува и в превод на английски „The Bulgarians in the Easternmost Part of the Balkan Peninsula – Eastern Thrace" (Orbel – 2014). В случай че авторите не разполагат с необходимото време, бих им препоръчал една единствена глава от книгата, а именно: „Българо-гръцките борби в Източна Тракия в началото на 20 век. Още нещо за произхода на капитан Георгиус Кондилис – военен ръководител на гръцкото андартско движение". Английска версия: The Bulgarian-Greek struggles in Eastern Thrace in the beginning of the twentieth century. More about the origin of Captain Georgios Kondilis (1878 – 1936), military leader of the Greek andart movement in Eastern Thrace. Допускам, че този разказ няма да бъде безинтересен и на читателите на „Либерален преглед".

- 04-04-2015|**Златко**

В същата насока (представяне на възможно най-много и най-разнообразни гледни точки за тази толкова болезнена част от историите на двете съседни страни), бих препоръчал романа на**Весела Ляхова „Бежанци"** (изд. „Жанет 45", Пловдив 2013). Не съм чел книгата в детайли,

познавам я само от бегли преглеждания, но въпреки това имам силното усещане, че това е опит за сериозно и честно представяне на тогавашните обстоятелства, не само и единствено от българска или гръцка гледна точка.

- 04-04-2015|**Златко**

А ето и линк към текста, посочен от господин Войников:

Българо-гръцките борби в Източна Тракия в началото на XX век. Още нещо за произхода на капитан Георгиус Кондилис - военен ръководител на гръцкото андартско движение

- 05-04-2015|**Стилиян Стоянов**

Хубаво е, че за тези неща (за Драмското въстание) започна да се говори. Аз за пръв път прочетох за него в книгата на Орлин Василев „Съпротивата“, излязла през 1945 г. и после иззета от библиотеките. В книгата имаше ужасяващи снимки: български четници (ако с тая дума можем да наречем паравоените образувания от главорези), държащи отрязани глави. Да допълня, че имаше такива снимки и с отрязани глави на български партизани. Няколко пъти питах майка ми дали е чувала за това въстание (тя бе родена през 1933 и живееше в тогавашния Неврокоп, днешния Гоце Делчев). Майка ми имаше някакви смътни спомени, че се е говорило нещо такова. Питал съм и колеги, завършили Гръцка филология и специализирали многократно в Гърция – също нищо.

Хубаво е също така, че третото поколение вече забравя за окупацията. В България се случва същото – слава Богу. Баба ми беше бежанка от Скрижево, сегашното Скопя. Беше родена през 1896 г. и много често говореше за това как са ги прогонили. Тя твърдеше, че не може да имаш грък приятел и даваше примери за нейни познати, които са повярвали на гърците, не са избягали и са били изклани. Майка ми беше учила по времето на комунизма и наистина нямаше отношение към етническите конфликти. Още повече, че до началото на 90-те години нямаше никакви връзки между българи и гърци от граничните региони. Аз си мисля за гениалният Казандзакис, който влага в устата на Алексис Зорбас думите: „Клал съм и българи, и турци, но не се гордея с това“ (цитирам по памет). И това е писано през 1946!

- 05-04-2015|**Златко**

За самия мен е важно не само и не просто да „си говорим“ за всички тези неща, а малко по малко да започнем да се отърсваме от патриотарските и дълбоко фалшиви клишета, с които ни подхранва родната националистическа пропаганда, най-вече под формата на „историография“ (а в случая и просто с мълчание). Значи, за да осъзнаем истинската роля, която сме играели в балканските конфликти СЛЕД загубата на Балканските войни, ние на първо място трябва да осъзнаем факта, че по силата на международното право именно НИЕ, а не гърците, са реалните агресори. Хората, които се съпротивяват срещу преосмислянето на националистическите клишета, посочват примери за гръцка жестокост и несправедливост (клането в Загоричене винаги идва на първо място), като изводът в края на краищата винаги е „ами всички сме едни и същи“. **Но това просто не е вярно!** След 1913 година, когато на Балканите вече няма Османско господство, има само нови национални държави, всички те спечелили повече или по-малко от разпределението на бившите османски територии. (Повтарям, спечелили са всички! Няма нова балканска страна, която да е излязла от Балканските войни с по-малка територия отпреди това. Фактът, че ние сме се изхитрили да изгубим поголямата част от спечеленото, отказвайки на съседите си правото също да спечелят нещо, не променя нищо в окончателната равносметка на резултатите от Балканските войни.)... Та, когато след Балканската война тук се установява едно неизгодно за нас разпределение на силите, ние изведнъж се оказваме в много специалната роля на единствена балканска държава, която има интерес от продължаващото разпалване и подхранване на конфликтите. Ако може да се говори за някаква симетрия в насилието, то само дотук. Оттам нататък ние сме агресорите, другите се защищават срещу нас.

Дребно отклонение: Можете ли само да си представите какво би се случило тук на Балканите, ако България би изпълнила своя – абсолютно нереалистичен – териториален проект? Тук просто не би имало никаква възможност за баланс на силите. Би имало само една гигантска за тукашните мащаби територия и дребни, маловажни съседчета около нея. Е, мога да разбера хората, които си мечтаят за нещо такова, но хич и не ми се мисли за това колко ли несправедливости и насилия по адрес на съседите щеше да извърши това Балканско чудовище, щом дори и така,

в сегашните си размери, е успявало на два пъти да раздава огън и меч по време на войните.

Но да се върнем обратно към реалността. България отказва да се признае за победена и именно това е основният факт на тукашните реалности след Балканските войни. (В Европейски мащаб същото се отнася до Германия). И именно това е фактът, който премахва възможността да се говори, че „тук на Балканите всички сме едни и същи“. Това не е вярно! След края на Балканските войни единствено ние продължаваме да разпалваме междудържавните конфликти с цел нови войни. Това не го прави никой друг. Напротив, съседите на България се чувстват силно застрашени от нейните планове и по тази причина създават Балканската антанта от 1930-те години (не че това им помага особено много когато България става съюзник на Хитлер). И въпреки всички техни опити за запазване на статуквото, ние НА ДВА ПЪТИ, и в двете световни войни, окупираме техни територии, водим военни действия на чужда земя, налагаме там военни мерки, отвличаме население, което да ни работи ангария, убиваме, палим, грабим, унищожаваме...

Е, за каква симетрия тогава може да става дума? За какви „едни и същи“? Не е ли повече от очевидно, че ние сме държавата-бандит тук на Балканите? Националната ни идеология и пропаганда е успяла, поради пълната липса на различни мнения в българското обществено пространство през целия двадесети век, да промие мозъците на „населението“ и да го накара да повярва най-сериозно, че ние сме просто част от една бандитска група, в която всеки прави на всекиго каквито злини може, но по принцип всички са едни и същи. А това просто не е вярно, казвам го вече за трети път! НИЕ сме бандитът, останалите са хора, които в решаващата битка срещу Империята са успели да спечелят повече, а след това пазят ОТ НАС спечеленото. А ние правим всичко възможно да им го отнемем, в резултат на което на наша територия военни действия не са водени НИКОГА! България никога не е била превземана от балканските си съседи, никога не е била окупирана, никога не е била принудена да познае благинките на чуждо насилие от страна на съседи. С големите сили пък винаги се изхитряваме да се поставим в ролята на приятел и прилежен слуга, така че и от тях никога не сме виждали някакво голямо насилие.

За каква тогава симетрия на насилието може да става дума? Може ли някой да ми го обясни това?

- 05-04-2015|**Иван** (от село)

Така ли? А защо тогава Гърция води война с Турция през 1920-1922 и за малко не я ликвидира като официална държава? Или това...дааaа...не е на Балканите. А Петричкия инцидент? Или ставам прекалено шовинистично-националистички-фашистички-наци въпросар?:-)

- 05-04-2015|**Златко**

Е, не, така няма да стане. Ако искате да водите дискусия (спор), давайте. Ако искате да правите подмятания – ваша си работа. Войната между Гърция и Турция действително може да се представи като опровержение на моето твърдение (Гърция се опитва да отнеме Мала Азия на отслабената от войната Турция и получава тежко поражение, плюс най-голямата катастрофа с бежанци и обмени на население за тукашните мащаби; това обаче действително се случва извън Балканите). Що се отнася до Петричкия инцидент, нещата се нуждаят от сериозно изясняване, трябват ни текстове, интерпретации, повече познания. Мащабът според мен не е на нивото, което се опитвам да предложа за обсъждане. Тук става дума по-скоро за избухване на открит конфликт поради дълго потискани напрежения, чийто източник е... Тук вече идват собствените интерпретации на всеки от нас.

Сега, въпросът тук е не да се замеряме с обвинения, а да се опитаме да осъзнаем реалното положение на самите себе си и страната си в историята и историографията на мястото, което обитаваме. Тоест, става дума за опит да мислим освободено от клишета. Поканени са всички (не че очаквам някакъв особен наплив). Дали наистина има основания да говорим за такъв вид промиване на мозъци, при който самите ние се оказваме неспособни буквално да направим разлика между бяло и черно, също като в някой роман на Оруел? Казали са ни, че сме жертви, че сме онеправдани – значи така трябва и да е. Виж, че самата логика на нещата изглежда една напълно различна... Еееe, то не може сега всичко.

И отново – като как тъй може да сме жертви и онеправдани, след като нас НИКОЙ НИКОГА не ни е окупирал и подлагал на военни престъпления и насилия, а напротив – винаги САМИТЕ НИЕ сме били ония, които са го правили (говоря за времената СЛЕД Балканските войни)? Като как тъй, питам отново, във всичко това може да се намери някаква „логика“? Въпросът ми може и да звучи малко наивно, тъй като и сам стигам до него за пръв път и все още не съм работил достатъчно в тази

насока, за да мога да говоря по-аргументирано, но въпреки това той ми се струва поразително очевиден. Защо никой досега не го е задавал, защо още никой досега не се е осмелявал да постави нещата ясно и просто на масата? Просто ум не ми стига...

- 05-04-2015|**Гост**

Доста зверства са правили българските власти, но трябва да се знае какво се е случвало и след Първата и Втората световна война на териториите с българско население, останали в Югославия и Гърция. Има доста литература, но и безпристрастни автори от Европа.

Чакалите на победата. Анри Пози: Войната се завръща!

- 06-04-2015|**Баба пенсионерка**

Първият концлагер в Европа е създаден от гръцката държава през 1913 година на о.в Трикери за българи. Там в нечовешки мъки, от глад и болести оставят костите си незнаен брой човешки същества./ Това също може да послужи за тема на докторат/ Да, българите са правели золуми. Гърците – също. Подтиквани от политиците, от самооценката си за величие и цивилизованост, са клали и тероризирали, като всеки е носил своята правда- малка, или голяма. Запитвали ли сте се някога, защо през XXI век, днес, в северна Гърция има села, в които хората РАЗБИРАТ български език, но не го говорят? Ще ви кажа. И в гръцко и в сръбско, българският „варварски „език е бил забранен, а всеки припознал се за българин е бил убиван, или изчезвал завинаги.СТРАХЪТ е едно доста добре изпитано средство за контрол.. Друга добре изпитана форма за контрол е хората да се РАЗДЕЛЯТ. На такива и на онакива. /Принципа на разделението и днес работи отлично в разпадащата се българска държавица/ Когато искаш да управляваш една държава, или регион – създай бъркотия! Насъскай хората един срещу друг и си върши работата.Divide et impera!

Не е ли време, да снемем истинската анамнеза на Балканите, и вместо да изтъкваме кое ни разделя, да потърсим какво ни сближава.

- 06-04-2015|**Златко**

  Не е ли време, да снемем истинската анамнеза на Балканите, и вместо да изтъкваме кое ни разделя, да потърсим какво ни сближава?

Всички вие, които тук възразявате, го правите по един и същи начин: като повтаряте все същата прастара песен, че „всички сме едни и същи“.

Две възражения срещу това:

Първо, тук ви показвам черно на бяло, че това НЕ Е вярно и че НЕ СМЕ един и същи. Ние сме били открити, държавно поддържани агресори, те не са.

(Не че са били някакви ангелчета небесни, просто ролята им на полуострова, след спечелването на Балканските войни, е по-различна от нашата. Ние дебнем как да ги ударим, те се пазят и гледат как да не го позволят.)

Второ, тази песен се пее по нашенско поне от сто години насам и досега няма ни най-малки признаци на сближаване с когото и да било. Напротив, подобни приказки само ни раздалечават.

Не е ли очевидно след всичко това, че е време за нови мисли, нови действия, нови подходи? Не е ли очевидно, че някой тук трябва да се промени? И, ако не сте в състояние да се промените, то не можете ли тогава просто да оставите тази работа на онези, които я могат? Или поне да не им пречите, чрез постоянна, пасивно-агресивна съпротива?

- 06-04-2015|**Златко**

И отново, за пореден път: погледнете към Германия и нейната история. Докато се е опитвала да наложи волята си на Европа със сила, докато се е опитвала „да си възвърне немските земи“, се е стигало само до конфликти, войни, разрушения, ужаси. Едва когато най-после се е съгласила да се откаже от „историческите си претенции“, когато е заживяла в реален мир и разбирателство със съседите си, когато се покаяла, когато е станала истински мирно и спокойно място, всички останали, без принуда, са ѝ отдали мястото на водач в Европа, което ѝ се полага по правото на онзи, който работи най-много и може най-много (а не онзи, който се заканва да набие всички).

Какво тук има толкова да се умува?

- 06-04-2015|**Баба пенсионерка**

Уважавам младежката страст, с която се борите за истината.Но не смятате ли, че новият подход, за който говорите е ОГЛЕЖДАНЕ на епохи

и събития от всички посоки, от всички гледни точки, в това число и от българската, а не само от страна на съседите.

- 06-04-2015|**Златко**

Работата, която върша, е пълно отражение на онова, в което вярвам. Не очаквам някой друг да я свърши вместо мен, просто защото е трудна, неблагодарна и изтощителна. За мен обаче е важна и си я върша дори с удоволствие.

Същото се отнася и за всичко, към което призовавам публиката си. Неблагодарна, но нужна и важна работа, която няма кой друг да свърши вместо нас. Ако чакаме другите да започнат първи, така и ще си умрем, чакайки,

Не очаквам хората да се наредят на опашка, но в хода на годините със сигурност ще се намерят и други. Въпрос на издръжливост и добра спортна форма...

- 06-04-2015|**Златко**

А освен това имам пред очите си примерите на следвоенната европейска история, които потвърждават всичко, за което ви говоря вече от толкова време насам. Шансове да помръднат напред имат само онези, които успеят да видят света през очите на новия век. Германците са били принудени да го направят, поради огромните си престъпления, докато другите все още са мътели яйцата, снесени през 17, 18 и 19 век.

Днес всички виждаме резултатите от това. За вас може и да звучи като абстракция, за мен е програма за действие...

- 06-04-2015|**Златко**

И последно: германската следвоенна история, както и политическа, и обществена практика, се състои ИМЕННО в това бавно и постепенно възприемане на гледните точки на съседите (а не традиционно-германската, която е ясно до какво води). Така че, позволете ми да вярвам в това, че имам някаква представа за онова, на което настоявам и към което ви призовавам. Всъщност не вас, а по-младите хора тук във форума...

Голямата тайна на успеха изглежда се състои в това, че в дългосрочен план идеализмът и алтруизмът се изплащат по-добре от егоизма и агресивността. За хората, живеещи в днешната джунгла-България това

може и да звучи като призив към самоубийство. За мен това е нещото, което различава успеха от провала...

- 07-04-2015|**Гост**

Е сега само си представете възможността за някакъв вид единен / обединен или поне ‹четим› учебник по история на Балканската история – requiem for a dream:) – в тази перспектива пионерка мюзик / някакви си чалги изпълнения на живо или няколко прости магистрали / мостове имат по добри шансове

- 07-04-2015|**Златко**

Такъв проект – и дори цял комплект от учебници – вече съществува, при това от много години насам. Тук дори съм превеждал текст на дамата, която го ръководи, професор Кристина Кулури от Солун...

Тиранията на историята

А ето тук могат да се намерят – готови за четене – някои от учебниците, които центърът прави...

Publications - Books, Joint History Project

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

Няма съмнение, че историята се нуждае от преосмисляне, че е пълна с митове и легенди, с клишета и оценки, направени в резултат на инерцията, с идеологизиране, а в последно време и с „разкриване“ на умишлено премълчани истини. Но да не забравяме, че тя се пише от победителите.

А от победителите след Втората световна война, не онаследихме нищо друго, освен да обругаваме националното си достойнство.

- 07-04-2015|**Златко**

Няма съмнение, че историята се нуждае от преосмисляне, че е пълна с митове и легенди, с клишета и оценки, направени в резултат на инерцията
Но да не забравяме, че тя се пише от победителите.

Тези две твърдения са несъвместими едно с друго (и поне едното от тях е широко разпространено клише, останало от стари времена и повтаряно от хора, които никога не са се замисляли върху него).

А нещата всъщност са много прости: ако историята се пишеше само от победителите, тя никога не би се променяла, никога не би била преосмисляна, никога не би била договаряна отново. Историята просто би била парче бетон, с което да ни блъскат по главите, отново и отново.

Това – що се отнася до клишетата. А що се отнася до истинската, реалната история, то тя се пише... **от самите нас**.

Ха сега пийте едно кафе и, ако ви е останало още малко време и енергия, се опитайте да се позамислите над онова, което ви казвам...

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

Господинът, най вероятно е завършил образованието си в чужбина, защото не е наясно какво пише в учебниците на децата ДНЕС. Там все още се мъдрят тезите на победителите от миналото..В България ГОВОРЕНЕТО за история е все още по стария тертип. Това имам в предвид.

- 07-04-2015|**Златко**

Господинът просто гледа на образованието като на нещо, което не може да се „завърши“, а се върши до гроб. Инак дипломите си е получил преди близо тридесет години, в Софийския университет...

А освен това господинът смята неща като ...

> *Защото не е наясно какво пише в учебниците на децата ДНЕС.*
> *Там все още се мъдрят тезите на победителите от миналото.*

... за приказки наизуст.

Госпожата със сигурност за последен път е виждала учебник за деца през ученическите си години. Не че господинът с това става и ляга, но просто следи дебатите около учебниците в тази страна. И вижда, че те се променят. За което примерно става дума в ей този текст...

Учебниците, класиците и родилните мъки на модерността

- 08-04-2015|**Lucy Moschen**

Моят дядо е бил участник в тези тъжни събития. Бил е обикновен войник, карал е камион и е разнасял храна някъде по трасето Кавала, Гюмурджина, Дедеагач. Обикновено е знаел къде и в колко часа ще бъде на следващия ден, казвал го е на около 30 дечица, които са го чакали по пътя с канчета и паници. Имало е и няколко старици. Една от тях непрекъснато е искала да пере дрехите му, защото с нищо друго не е могла да

му се отблагодари. Настойчиво го е канила и на вечеря и един ден дядо ми се съгласил. Бил е много неспокоен, имал е някакво неприятно предчувствие, което в края на вечерта се оправдава. В къщата нахлуват партизани. Дядо ми грабва пушката, но в същия момент осъзнава, че няма да може да се справи с петимата млади мъже. Единият от тях му прави жест да не се притеснява, приближава се към него и му целува ръка. Оказва се, че това е синът на възрастната жена.

Дядо имаше снимки, заобиколен от гръцки дечица, които понякога заедно разглеждахме. Той ми разказваше различни истории, а аз го слушах захласната. По-късно, когато вече можех да чета, често го молех да напише преживяванията си от този период, но той казваше, че всъщност няма с какво да се гордее. А имаше приятели гърци, с които бе в контакт до края на живота си.

Смятам, че това, което ни прави еднакви, е възможността във всеки един момент да направим избор и бъдем хора.

- 08-04-2015|**Златко**

Чудесна, красива, човешка история! Благодаря ви много, Lucy!

- 08-04-2015|**Lucy Moschen**

Аз Ви благодаря, че имате сили и желание да издавате «Либерален преглед». Едно от малкото интелигентни и смислени български издания в мрежата.

- 10-04-2015|**Самуил**

Българската Екзархия разпростряла се върху територия от 210 000 кв. км. е развивала дейност върху земи където според условията на плебисцита обявен от турският султан 2/3 от населението са били българи. Каквото и да пишат гнусните византийци истината е че те заграбиха чисто български територии и направиха всичко възможно да изличат от лицето на земята всяка следа за българското присъствие там.Само с едно нещо съм съгласен от този пасквил.Ние пак ще се върнем във Егейска Македония и Западна Тракия! Където е било пак ще бъде! Ще възстановим и Кукуш и ще върнем имената на Воден и Костур. Да живее Обединена България! А тоя помияр Златко искам да го питам сръбските копеленца като си изградиха Велика Сърбия през 1919 дали си мислеха колко ще им е зле на българите? Или когато Венизелос смяташе през

1920 че е на крачка от постигането на мегали идеята дали се е притеснявал дали на нас българите ще ни бъде добре със Велика Гърция като чжен съсед?

- 10-04-2015|**Pavlos Melas**

А кога гърците ще преосмилят шовинистката си история? Невинните ангелчета те.Няма по-големи варвари от тях. Народ, чийто мото от векове е „Българин да не остане“.На Златко поздрави му праща Германос Каравангелис. Каза, че го чакал в ада да си бистрят гръцката пропаганда заедно.Много обичал толерасти да му свирят на флейтата..

- 10-04-2015|**Благо**

Ако бях на мястото на Златко, щях да запазя този гнусен бълвоч, защото това е патосът на нерафинираната, „оголената като нерв“ „българскост“...

- 10-04-2015|**Димитър Ал. Йончев**

Димитър Ал. Йончев

До

Г-н Златко Енев

Г-н Енев,

Преди да публикувате подобни писания е добре да четете, ако въобще четете както би трябвало! Да мислите, ако въобще може да мислите нормално!

Добре е да се отчита, че по проблема има и други които са писали. Вижте в Гугала като отворите на: България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.)

promacedonia.org/dj/index.html

Кеширана версияБългария и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.) Военнополитически аспекти. Димитър Йончев („Дирум“, София, 1993) ...

ДЙ

- 10-04-2015|**Златко**

Ако не друго, подобни писания (от които мога да оставя само НЯКОИ, Благо, нали ще се съгласиш?)... та, такива писания показват, че хората реално ги боли (или сърби) от тези теми. Разбира се, малцина са ония,

които са в състояние да прогледнат през нещата, с които са ги учили от малки, и които междувременно са се превърнали за тях в един вид футболно-запалянковска-идентификация (горе наште, долу ваште, такива неща). Отсреща са долу-горе същите, ако може да се съди по начина, по който огромни части от гръцките „агитки“ възприеха в края на деветдесетте години честната и задълбочена книга на Анастасия Каракасиду („Житни поля, кървави хълмове“). Общо взето, познати от столетия насам картинки. Но какво ще стане бъдещето си зависи от нас, в края на краищата. Каквото изберем да го направим, такова и ще бъде. Така че надеждата е такава, каквато си я избере – и направи – човек. Моята поне е такава една...

- 10-04-2015|**Златко**

Онова, което ме безпокои истински са не псувните и обидите, а мълчанието, безразличието...

- 10-04-2015|**Златко**

И понеже господин Йончев настоява да зачетем и неговия собствен опит за интерпретация на тези събития, то защо не? Всеки читател трябва да може да си създаде представа и мнение въз основа на възможно най-широк спектър от интерпретации...

И така ето тук заключението на книгата му:

> ***България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.),***
> ***Военнополитически аспекти***
> *Димитър Йончев*
> ***ЗАКЛЮЧЕНИЕ***
> *Въпросът за излаз на Бяло море става водещ във външната политика на българските управляващи среди през есента и зимата на 1940-1941 г. След продължително лавиране от царят и правителството на Б. Филов за избягване на войната, те присъединяват България към Тристранния пакт и въвличат по този начин страната ни в нея.*
> *При така създалата се обстановка те се стремят да решат българския териториален и национален въпрос. В стремежите си към това царят и правителството не допускат пряко участие на българската армия в агресията срещу Гърция.*

Българското правителство и Щабът на войската долавят двойнственото държание и недостатъчната определеност в позицията на ръководителите на Третия райх и командването на Вермахта спрямо българските териториални и национални проблеми. Това създава напрежение и се отразява на българско-германските военнополитически отношения в навечерието и по време на навлизането на българските войски в Беломорието.

Германското правителство умело използува тези стремежи на българските управници и съумява да наложи такива условия, с които да обремени България с нови икономически ангажименти.

С присъединяването на Беломорието, Македония и Западните покрайнини цар Борис III и правителството на Филов смятат, че са постигнали заветната цел – освобождаването и обединяването на по-голямата част от българите и българските земи, останали извън родината.

Но подходът за възвръщане на Беломорието и придобиване на излаз на Бяло море – чрез влизане в Тристранния пакт, коренно се различава от начина на решаване на въпроса за Южна Добруджа. Присъединяването се извършва без участието на българската армия във военни действия, но и без наличието на международноправен договор. Царят и българското правителство залагат на съюза с Германия, която през 1941 г. е на върха на своята военна мощ. Те вярват, че са решили окончателно въпроса и пристъпват към развитието на Беломорието. Областта придобива важно икономическо значение за страната. С присъединяването ѝ се премахва една неестествено прокарана граница и се създават условия за ускореното ѝ интегриране със старите предели на страната. Българското правителство се сблъсква с редица трудности, произтичащи от политиката на гръцкото правителство между двете световни войни. В Беломорието не е провеждана планомерна дейност, а по-скоро са налице тенденции за извличане на суровини и даване на приоритет на селското стопанство, като и в него не са влагани необходимите средства за развитие.

Правителството на България се сблъсква с един от най-трудните проблеми в провеждането на набелязаната политическа линия. Този проблем е породен от насилствено извършените народностни промени в Беломорието от гръцките власти.
Периодът до срещата на 1943 г. е характерен със снижаване на българското военно присъствие в областта. През 1941-1942 г. българските войски в района са в мирновременен състав, но въпреки това се работи постоянно за изграждане на отбраната и осигуряването на прикритието на южната граница на България. Тази задача остава постоянна за българските войски през целия период на българското военнополитически присъствие в Беломорието.
През 1943 г. в резултат на прелома във Втората световна война се засилва българското военно присъствие в Беломорието. Това е продиктувано преди всичко от германския натиск за увеличаване на относителния дял на българската армия в отбраната на беломорския бряг.
Царят се съгласява 7-ма пехотна дивизия да влезе в пределите на Гърция. Неблагоприятното развитие на военностратегическата обстановка за райха рефлектира и върху политиката на българското правителство в района. Правителството на България все по-ясно проявява несъгласие да се заангажира в германските планове по отбраната на полуострова западно от р. Струма, т.е. в пределите на Гърция. Влизането на българските войски на гръцка територия предизвиква още по-силно разпалване на гръцкия национализъм и увеличаване на репресиите и изтъпленията над българския етнически елемент в гръцка Македония.
Независимо от влошаването на военнополитическата обстановка за силите на оста, българското правителство остава последователно в политиката си за развитие на областта като неразделна част от страната. Заделени са значителни средства за строителство, благоустрояване на областта и развитие на селското стопанство.
През зимата на 1944 г. българските войски достигат най-голямата си численост. Това не е случайно. Причина за това

е засилването на външните функции на българската армия, продиктувано от опасността от англо-американска инвазия на Балканите. Българското правителство и при сложната външнополитическа обстановка през лятото на 1944 г. е последователно в политиката си към областта и продължава да субсидира средства за нейното развитие. В резултат на тази политика през разглеждания период България изразходва 47 102 232 169 лв. За всестранно стопанско развитие и благоустрояване на Беломорието. Това са значителни средства за развитие на една българска област и то заделени във военновременна обстановка.
Българското правителство провежда недалновидна политика спрямо християнското население в района, особено към тази част от него, която е колонизирана и преселена в областта през двадесетте години. Не се отчита, че значителна част от това население не е от гръцки произход. То е обединено преди всичко от влиянието на Гръцката православна църква сред него. Не се отчита и факта, че една част от това население, което е преселено от Мала Азия и Източна Тракия, е с български народностен произход. В крайна сметка българското присъствие в Беломорието може да се разглежда и като фактор за консолидиране и засилване елинизирането на съзнанието на колонизираното християнско население.
Присъединяването на Беломорието към България по същество не само че допринесе значително за стопанското развитие на областта, но и предпази населението й да бъде покосено от гладна смърт, която вирлуваше тогава сред населението на Гърция, окупирана от Германия и Италия.
В крайна сметка българското присъствие през периода 1941 -1944 г. изигра важна роля за стопанското развитие на Беломорието и създаде добри обективни предпоставки за неговото социално-икономическо развитие в следвоенните години.

- 11-04-2015**|Black Wolf**

Гръцките историци по-добре да изучат гръцкия геноцид над българите в Македония.

- 11-04-2015|**историчар**

Black Wolf писа:

> *Гръцките историци по-добре да изучат гръцкия геноцид над българите в Македония.*

Добре си го казал. А сега в превод като за нас това значи „Българските историци по-добре да изучат българския геноцид над...“ Схващаш ли?

- 12-04-2015|**Black Wolf**

Напълно схващам. Само че хайде да сравним числата. Става ли?

Овладяване на Македопърничавата
Автор(и): Жана Цонева и Петър Добрев

Българските обществени позиции и кризата в Македония от май 2015 г.

От самото си начало 2015 г. е особено турбулентна в Република Македония, където дълго време властта на десните националисти от ВМРО-ДПМНЕ изглеждаше непоклатима. От февруари месец опозиционната социал-демократична партия СДСМ започна да изнася пред публичността серия от „бомби" – изтекли аудиозаписи, инкриминиращи представители на управляващите, включително премиера Никола Груевски, във всевъзможни престъпления, сред които манипулации с изборните резултати, саморазправа с политически опоненти, масово подслушване, контрол върху медиите, огромни злоупотреби с публични средства и т.н. Впоследствие из цялата страна имаше студентски, а след това и гимназиални шествия срещу планираната образователна реформа, довели до окупация на Скопския университет и до отстъпление от страна на представителите на властта.

Събитията станаха още по-драматични през май, когато поредната „бомба" на СДСМ изобличи управляващите в прикриване на убийство от 2011 г., извършено от служител на реда. Това доведе до огромни протести в Скопие, които случайно или не съвпаднаха с кръвопролитна акция на македонските специални части срещу предполагаеми албански терористи в Куманово. Страната изпадна в политическа криза, получила някакво разрешение едва на 15 юли. Тогава, с посредничеството на представители на Европейския съюз, беше взето решение в Македония да има предсрочни парламентарни избори през април 2016 г. До края на настоящата година Никола Груевски трябва да подаде оставка, а страната да се управлява от експертно

правителство от 15 януари насетне. Част от министрите във въпросното правителство, включително вътрешният министър, ще бъдат предложени от опозицията.

С трудно постигнатия компромис от началото на 2016 г. да има служебно правителство Македония намери някаква форма на решение (или отлагане, ако предпочитате) на кризата, продължила няколко месеца и довела през май до протести, контрапротести, сблъсъци с полицията в Скопие и престрелки в Куманово. Тъй като в македонската конституция не фигурират текстове, регламентиращи служебен кабинет, оставащите месеци до януари ще са период на доста неясни договорки, които, в крайна сметка, да доведат до ставащите все по-разпространени в Европейския съюз експертни, недемократични и наглед аполитични форми на управление.

Настоящият текст обаче не си поставя за цел да прави поредния анализ на случилото се в Македония, а да разгледа начините, по които въпросните събития бяха предадени и обговорени в България. Традиционно представена в медиите с подигравателни новини за грандиозните си строежи, Македония за кратко време беше в центъра на българското внимание през май месец, за да изчезне скоропостижно след това. Ако протестите от пролетта доведоха до това Македония да стане тема на броя на вестник „Капитал“, да кажем, то решението от юли за свикване на експертно правителство дори не бе отразено като новина в изданието. Подобни развития ни карат да разгледаме медийното представяне на кризата у нас, при което през повечето време на Македония се гледаше като на страна без собствен образ. Държава, която не може да бъде мислена, без да бъде пречупена през образа на България. В остатъка от тази статия ще покажем, че *експертното говорене за Македония снема различията между либерали и националисти*. Изглежда, че наред с други щекотливи теми като ромите и исляма, Македония е въпрос, по който либерални и националистически (били те леви или десни) коментатори споделят общи предпоставки.

Без да претендираме за изчерпателност, ще разгледаме няколко примера за изказвания от водещи български политици, експерти и медии. Пропускаме многобройните маргинални националистически сайтове, в които Македония е вечна тема, но не защото са несъществени, а защото по националните медии този дискурс получи достатъчна трибуна. Например, в Българското национално радио на 27 май историкът

проф. Пламен Павлов предложи като решение на македонската криза страната да бъде преименувана на Охридска България. В същото предаване водещият **Румен Леонидов поиска** македонците да впишат в конституцията си, че там живеят *„хиляди македонци с българско национално самосъзнание, родови корени и потискана идентичност“*.

Подобни позиции могат да се чуят и на най-високо управленско ниво. Да вземем Ангел Джамбазки, който освен член на българската ВМРО, е и заместник-председател на Съвместния парламентарен комитет ЕС – Бивша югославска република Македония, както и заместник-член на комисията по външни работи на Европейския парламент. **За въпросния европейски политик** разрешаването на кризата зависи от това македонската власт *„да спре кражбата на историята ни, да спре езика на омразата срещу България, да позволи на българите в Македония да осъществяват своите граждански и политически права пълноценно“*, а виновни за ситуацията са и *„фалшивите националисти“* в България – *„с издълбани петолъчки в душите, сърцата и задниците, които прикриват носталгията си по болшевизма и „работническо-селската власт“ и произход, като за мимикрия се правят и на „патриоти“.“*

В подобен дух **българският независим депутат Велизар Енчев се изказа пред bTV**, че Македония е *„изкуствена държава, която един ден ще се разпадне“*, а езикът ѝ е *„български диалект, силно сърбизиран, даже циганизиран“*.

Джамбазки и Енчев често биват възприемани като някаква екзотика, макар да е очевидно, че силните им институционални позиции дават добра възможност за легитимация на стигащи до расизъм тези (впрочем, не само за Македония). По-интересно е, че *арматурата на тезите на либералната част от българския политически елит не е особено различна* в същността си.

В характерен патронизиращ ключ, **премиерът Бойко Борисов заяви**, че се надява *„македонският народ и политиците му да са мъдри, да си проведат избори така, както в България, и след това да се смирят“*, визирайки слизането си от власт през 2013 г.

Лидерът на ДПС Лютви Местан, традиционно схващан като „антибългарски елемент“ в българската политика, също **впрегна македонската криза в патриотичен коловоз**, изтъквайки стойността на *„българския етнически модел като алтернатива на гражданските конфликти в национален, регионален, и в по-общ геополитически план“*.

Бремето на българския човек

Без значение дали говори Джамбазки, Борисов или Местан, п*огледът към Македония винаги е по същество колониален* – референтната група във всеки един от случаите е България, а не Македония сама за себе си. Такава Македония би била безинтересна, тя е важна единствено чрез предполагаемото си „българско“ минало или чрез връзките си с българското настояще или бъдеще. Ако елементарната дефиниция за колониализъм е да държиш даден народ в принудителна незрялост и подчинение (през военни, политически и/или икономически апарати), то ясно виждаме, че Македония окупира фантазмената позиция на колония и постоянно бива поставяна на мястото на зависима от България от българския мейнстрийм политически дискурс.

България пък, според представите на българския интелектуален и политически елит, си самопридава ролята на *по-голям брат, който при нужда ще се намеси* – **теза, директно застъпена от генерал Михо Михов** (БСП), посланик на България в Република Македония от 2005 до 2009 г**.** Той заяви, че България трябва да следи изкъсо в съседство да не се стигне до гражданска война, *„тъй като носим морална и историческа отговорност.“* Отдясно се чу същата позиция. Лидерството на България на Балканите е неотменна предпоставка, независимо дали е обговаряна в смисъл на „попечителска отговорност“ или като необходимост да се докажем пред евроатлантическите ни партньори. Например, либералният политолог Димитър Бечев каза, че *„българското правителство определено трябва да предприеме някакви мерки за овладяване на ситуацията в Македония. Това е възможност за страната ни да покаже, че играе конструктивна роля на Балканите.“* Макар и темата да е Македония, фонът е една присъстваща чрез отсъствието си България, която е референтът на всеки разговор за Македония. Същевременно единствено Македония става повод да се говори за „отговорността“ на България или за „конструктивната ѝ роля“ на Балканите. Далеч по-големите регионални кризи като антиправителствените протести в Турция от 2013 г. или гръцкият фалит и сблъсък с европейските институции от последните месеци ни най-малко не провокираха подобни реакции в България. Напротив, откъслечното изказване на Бойко Борисов, че България е готова да предостави хуманитарна помощ на Гърция, бе посрещнато с бурна насмешка от същите елити, лобирали за намеса в Македония.

В **статията си в OFFNews** „Аман от македонстващи българи“ политологът Антоний Гълъбов експлицира този фон, дори и когато критикува националистическите позиции на хора като Божидар Димитров: *„Ако дори само един човек е останал верен на българските идеали, време е да се изправи и да заяви, че съдбата на Македония е част от нашето собствено национално достойнство.“* Според Гълъбов, за тази помощ няма нужда от благодарности – *„Трябва да го направим заради самите нас.“* От което излиза, че трябва да го направим дори самите македонци да не искат, но какво иска колонизираният народ винаги е било несъществено и маловажно.

Любопитна легитимация на статуквото ни предоставя **главният редактор на OFFNews Владимир Йончев**. Според него, от македонците *„половината са българофили, другата половина са сърбомани,“* а всякакви нови опити за самостоятелна идентичност са просто трагикомични. С други думи, ако България е в позицията на отговорния и доброжелателен брат, това е защото македонците сами са се докарали дотам с техните безплодни опити за самостоятелност. Това е вариант на старата колонизаторска теза, че колонизацията се прави с оглед на интересите на колонизираните. Не само е в техен интерес, но и те са пряко отговорни за ситуацията, в която се намират. Например, Йончев пише, че *„от точно 100 години, когато сръбската войска е изместила оттеглящата се българска войска от Вардарско, македонците водят спор дали е по-добре, ако пътят им е с България или със Сърбия“*. Авторът допуска, че Македония все пак може да бъде колония не само на България, но и на Сърбия. За някаква самостоятелност и самодостатъчност разбира се не може да става дума.

mk=bg-eu

В **редакционен коментар от 15 май** вестник „Капитал“ пробва да анализира македонските проблеми отново през българска призма, наричайки България *„нещо като Македония-Light“* – за което *“можем да сме безкрайно благодарни на Европейския съюз“*.

Същевременно изданието съжалява, че България не може да се включи по-активно в решаването на кризата при съседите, тъй като *„няма сили да се намеси именно в най-важната област, която проваля Македония – демократични ценности, върховенство на закона и разума.“ „Това са трите неща, които София най-малко може да изнася. И затова, когато няма за какво да говорим, ще пращаме командоси да ни пазят от митичните македонски терористи.“*

Макар наглед да критикува „националистическия“ и милитаристичен подход на хора като Михов, „Капитал“ има принципно същите съображения – на Македония следва да се помага поради нейната изконна несамостоятелност, но по друг начин – чрез „демократични ценности“, за жалост дефицитни и у нас.

Трябва да се отбележи, че във **вече споменатата тема на броя от 22 май** „Капитал“ обръща сериозно внимание на чисто македонски гласове, но прекарани през експертния поглед на изданието, за да може в крайна сметка отново да се направят вездесъщите паралели с България – *„в България има всичко, което измъчва Македония – намеси в правосъдието, нездрави медии, корупция, етническа партия със съмнителна роля. Само че при по-малката западна съседка това е умножено по много и е далеч по-брутално заради липсата на възпиращото влияние на ЕС, което да държи нещата в някакви граници на приличие. А също и да предпазва от прекомерни провокации от Русия и други играчи с амбиции на Балканите.“*

Чисто македонският образ се разлага преди да се е появил, за да разберем, че Македония е просто България, но без Европейския съюз. Съответно страната е интересна само дотолкова, че да напомни за „опасността“ от Русия и за нуждата от още либерални реформи у нас.

Геополитическият разум е споделен и от дясно, и от ляво (макар и с обратен знак що се отнася до противопоставянето ЕС-Русия). Използвайки абсолютно същия подход, представители на про-руската левица в България опитаха да анализират Македония дотолкова, доколкото, според тях, тя е част от глобалната западна игра за намаляване на руското влияние на Балканите и специално у нас. **В интервю пред „Гласове“ доц. Иво Христов заяви**, че *“Македония в момента ще играе тази роля, която играе България в опитите да бъде дестабилизирана Русия, в частност нейния проект за износ на газ в западно направление“*.

Карта от 1877 г., показваща предполагаемите български етнически граници, включващи Македония, които впоследствие ще станат основа на Сан Стефанска България. 138 години по-късно, българският интелектуален елит изглежда продължава да мисли в нейните рамки.

Същевременно Христов прави драматична фактологическа грешка относно генезиса на протестите в Македония. Подобно на стария виц „компоти, не компютри“ (само че без да е смешно), Христов каза, че конкретният повод е бил *„убийството на протестиращ срещу правителството*

на Груевски заради инсинуациите срещу лидера на опозицията Зоран Заев“. Обаче убитият не беше протестиращ срещу Груевски, а негов привърженик. Самото убийство не бе повод за майските протести, а разкритието, че извършителят е прикриван. Убийството пък нямаше никаква връзка с инсинуациите срещу Заев, пуснати от Груевски в отговор на „бомбите“ на СДСМ четири години по-късно. Но какво тук значат някакви си исторически факти и каузалност за събитията в Македония, важното е, че чрез нея можем да разкажем далеч по-важни неща за България и нейната позиция във вечното, аисторично геополитическото противопоставяне на Великите сили. Всяко раз(по)лагане на конкретни, диахронни процеси и събития в абстрактна и синхронна разказвателна структура сочи към наличие на мит. По темата „Македония“ експертиза и митотворчество се припокриват.

В статията си „Македония в „атлантско-сибирска магла“ за списание „Тема“ Калин Първанов прави по-сложна двойна връзка с България. От една страна, Македония е представена като *„машина на времето“*, защото е носителка на *„българския вкус преди 30 години“*и е автентичната селска държава от миналото (точно както в колониалната еволюционистка антропология са функционирали туземните племена като прозорец към миналото на „по-напредналите“ народи). От друга страна, Македония изпъква като изненадващо по-развита от нас – с по-добри пътища, повече и по-добре усвоени евросредства, по-висока покупателна способност и т. н.

Подобно на Иво Христов, Първанов бърка хронологията на събитията, довели до големите протести от май месец, което изглежда се вписва в тенденцията българските автори да се съсредоточават много повече върху сравненията с нашата страна, отколкото върху чисто македонската проблематика. Но все пак трябва да отбележим, че за разлика от либералните националисти, за които Македония е просто неадекватно копие на българския си попечител, у Първанов тя функционира *и* като модел за (първо)образа. Това ѝ придава атом самостойност. Заради това анализът му е по-различен и по-сложен от гореизложените, макар че необходимостта на сглобката България-Македония остава централна за автора.

Доста сходна беше ситуацията при предната голяма македонска криза – войната с албанските сепаратисти от 2001 г., когато отново, вместо реално случващата се трагедия, по-важни за българските медии

бяха „историческата ни отговорност“, както и тогавашната предизборна кампания в навечерието на идването на Симеон Сакскобурготски на власт.[1] Вероятно така ще е и при евентуална следваща криза в Македония, поне докато за хората, доминиращи българския публичен дискурс, тя не добие образ на реална държава, а не просто на наше колониално отражение.

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Петър Добрев е журналист и докторант към Исторически факултет на Софийския университет.

1 Виктория Митрова, Въоръженият конфликт в Македония от 2001 г. на страниците на вестниците „Дума“ и „Демокрация“, под печат.